

T.C.
NIĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

MEHMED NÂMÎ EFENDİ DÎVÂNININ TAHLİLİ

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Nebahat ERDEM

NIĞDE
Eylül 2023

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

MEHMED NÂMÎ EFENDİ DÎVÂNININ TAHLİLİ

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Nebahat ERDEM

Danışman : Prof. Dr. Bekir ÇINAR
Üye : Prof. Dr. Ziya AVŞAR
Üye : Prof. Dr. Hikmet KORAS
Üye : Doç. Dr. Hakan YALAP
Üye : Dr. Öğretim Üyesi Abdullah UÇAR

Niğde
Eylül 2023

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğun "Mehmed Nâmi Efendi Dîvânının Tahlili" başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmanın içinde kullanıldıklarını, her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım..../...../2023

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın konusu Mehmed Nâmî Efendi Dîvânı'nın Tahlili'dir. Bu çalışmaya karar verdiğimizde konuyla ilgili kaynaklar taranmıştır. *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*nde (İpekten vd., 1988: 320) Nâmî'nin Beyşehirli olup asıl adının Ahmet olduğu ve muhayyel gazellerinin bulunduğu belirtilmektedir. Eserin Millî Kütüphanede iki nüshası olduğu belirtilmektedir. Millî Kütüphaneye Yz.F.B.278 numarasıyla yanlılıkla Niğdeli Ahmed Nâmî Çelebi şeklinde divanın bir nüsha olarak kaydedilmiştir. Ancak ilerleyen zamanda bu divanın Mehmed Nâmî Efendi isimli başka bir şaire ait olduğu tespit edilmiştir. Divanın başka bir nüshasına da ulaşamamıştır.

Biz bu çalışmaya 2019 yılında “Mehmed Nâmî Efendi Dîvânı ve Dîvânı'nın Tahlili” olarak çalışmaya başladık. Bizim çalışmamız devam ederken Ahmet Yenikale bu divanı 2020 yılında “(E)mîrekzade Mehmed Nâmî Dîvânı” adıyla yayımlamıştır. Bu sebeple okuduğumuz divan metnini tekrara düşmemek için tez içerisinden çıkartıp tezin ismini de “Mehmed Nâmî Efendi Dîvânı'nın Tahlili” olarak değiştirdik. Metnimizi Yenikale'nin yayımıyla karşılaştırdığımızda sağlam bir metin ortaya konduğu anlaşılmıştır. Ancak metindeki bazı kelimelerin okunuşunda ve açıklanmasında farklı tercihler kullandığımız da olmuştur. Farklı kullanım tercihlerimizi inceleme kısmında dipnotta belirttik. Farklı okuduğumuz kelimeler, ilgili metnin dipnotunda belirtilmiştir. Nesre çevirilerde ise büyük oranda Yenikale (2020)'ye uyulmakla birlikte bazı metinlerin nesre çevirilerinde farklı tercihler kullandık.

Mehmed Nâmî Efendi Dîvânı'nın Tahlili adlı çalışmamızın ileride yapılacak olan divan tahlillerine faydalı olacağı düşünülmektedir. Yapılan metin neşri ve tahlilleri bizim çalışmamıza ışık olmuştur. Bu çalışmamızla biz de yeni yapılacak olan çalışmalara ışık olabilirsek kendimizi mutlu sayacağız.

Son olarak gönül iklimimi bahar sabahına çeviren rahmetli annem Züleyha ERDEM'e, beni bu alanda çalışmaya yönlendiren babam Mustafa ERDEM'e, her zorlukta yanımda olduğunu bildiğim biricik kardeşlerime ve çalışmalarım esnasında benden zamanını, emeğini esirgemeyen beni teşvik eden ve yönlendiren danışman hocam Sayın Prof. Dr. Bekir Çınar'a, yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Ziya

Avşar’a ve Türk Dili ve Edebiyatı Bölümündeki bütün hocalarıma teşekkürlerimi borç bilirim. Çalışmamızın bilim âlemine faydalı olmasını ümit ediyoruz.

ÖZET
DOKTORA TEZİ

MEHMED NÂMÎ EFENDİ DÎVÂNININ TAHLİLİ

ERDEM, Nebahat
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bekir ÇINAR
Eylül 2023, 417 sayfa

Nâmî'nin asıl adı Mehmed, şiirlerinde kullandığı mahlas ise Nâmî'dir. Kaynaklarda doğumuyla ilgili bilgi tespit edilememiştir fakat vefatına düşülen tarihten 1604 olduğu anlaşılmaktadır. Sultan III. Murad ve Sultan III. Mehmed dönemlerinde yaşamıştır. Sultan III. Murad'ın şehzade III. Mehmed için tertip ettirdiği görkemli sünnet düğününe şahit olmuş, yazmış olduğu kasidelerde o dönemin önemli devlet adamlarını da methetmiştir. Babası Mîrek Mustafa'nın hem Osmanlı sarayında hekimlik yaptığı hem de bir şair olduğu birçok kaynakta belirtilmektedir.

Bu çalışmada şairin divanının edebî yönden incelenmesi hedeflenmiştir. Bu tezi hazırlarken 1996 yılında Cemal Kurnaz tarafından hazırlanan *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*, 2001 yılında Harun Tolasa tarafından hazırlanan *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, 1971 yılında Mehmet Çavuşoğlu tarafından hazırlanan *Necâtî Bey Dîvânının Tahlili*, 2001 yılında Mustafa Nejat Sefercioğlu tarafından hazırlanan *Nev'i Dîvânı'nın Tahlili* esas alınmıştır.

Sonuç olarak Nâmî'nin hem kendi dönemi içindeki yeri ve orijinallliğini hem de kendinden sonraki şairlerle ortak ve farklı yönlerini araştırarak çalışmalar için bir basamak oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dîvân şiiri, Mehmed Nâmî, Tahlil

ABSTRACT
DOCTORAL DISSERTATION

MEHMED NÂMÎ'S ANALYSIS OF DÎVAN

ERDEM, Nebahat
Department of Turkish Language and Literature
Supervisor: Prof. Dr. Bekir ÇINAR
September 2023, 417 pages

Nâmî's real name is Mehmed, and the pseudonym he uses in poems is Nâmî. His birth could not be determined from the information the sources, but it is understood the date of his death to be 1604.

He lived during the reign of Sultan III. Murad and Sultan III.

He witnessed the magnificent circumcision wedding organized by Sultan Murad III for the prince Mehmed III.

He also praised the important statesmen of that period in the odes he wrote. It is stated in many sources that his father, Mîrek Mustafa, was a physician in the Ottoman palace and that he was also a poet.

This study aims to examine the poet's divan in terms of literature. While preparing this thesis, Analysis of Hayâlî Bey's Divan prepared by Cemal Kurnaz in 1996, Ahmet Pasha's World of Poetry prepared by Harun Tolasa in 2001, Analysis of Necâti Bey's Divan prepared by Mehmet Çavuşoğlu in 1971, Nev'i prepared by Mustafa Nejat Sefercioğlu in 2001 were consulted.

The analysis of his Divan was taken as a basis, and it is an attempt to determine the metaphors used by Nâmî. As a result, it was tried to create a step for studies that will investigate both the place and originality of Nâmî in his own period and the common and different aspects of him with the poets after him.

Keywords: Divan poetry, Mehmed Nâmî, Analysis

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	xxviii
METNİN YENİ HARFLERE AKTARILMASINDA İZLENEN YOL	xxx
0. GİRİŞ	1
0.1. MEHMED NÂMÎ EFENDİ, HAYATI VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ	3
0.1.1. Hayatı	3
0.1.2. Edebî Şahsiyeti	6
0.1.3. Eseri	9
0.1.4. Nâmî'nin Dili ve Üslûbu	9
0.1.5. Eserin Özellikleri	10
0.1.6. Nazım Şekilleri	11
0.1.6.1. Kasideler	11
0.1.6.2. Gazeller	12
0.1.6.3. Tahmisler	13
0.1.7. Kullanılan Kalıplar	13
0.1.8. Deyimler	15
0.1.8.1. Sönük kalmak	15
0.1.8.2. Göz aydınlığı olmak, kem gözlü olmak	16
0.1.8.3. Göğüs germek	16
0.1.8.4. Gönlünü vermek	16
0.1.8.5. Yüzü yere düşmek	16
0.1.8.6. Yüzü kara olmak	16
0.1.8.7. Yüz çevirmek, kapısına yüz vurmak	16
0.1.8.8. Yarım ağız olmak	16
0.1.8.9. Haddi hesabı olmamak	17
0.1.8.10. Canla başla hizmet etmek	17
0.1.8.11. Utancından başını öne eğmek	17
0.1.8.12. Yolunu gözlemek	17
0.1.8.13. Kan tere batmak	17
0.1.8.14. Yüzünü buruşturmak	17
0.1.8.15. Boyun eğmek	18
0.1.8.16. Kara bahtlı olmak	18
0.1.8.17. Yüzü kara olmak	18

0.1.8.18. Dona kalmak	18
0.1.8.19. Utancından ter dökmek	18
0.1.8.20. Su gibi akıcı söylemek	18
0.1.8.21. Günü gününden iyi olmak.....	19
0.1.8.22. Başı göklere erişmek.....	19
0.1.8.23. Yüz çevirmek	19
0.1.8.24. Sağ salim yetişmek	19
0.1.8.25. Utancından erimek	19
0.1.8.26. Mumla arasa bulamamak	19
0.1.8.27. Kapısına sığınmak.....	19
0.1.8.28. Ümidini kesmek	20
0.1.8.29. Yolunda feda olmak.....	20
0.1.8.30. Yolunda başını vermek	20
0.1.8.31. Çıtlatmak.....	20
0.1.8.32. Nerde akşam orda sabah olmak	20
0.1.8.33. Yolunda can vermek	20
0.1.8.34. Gül gibi açılmak.....	20
0.1.8.35. Ciğeri kebab gibi olmak.....	21
0.1.8.36. Baş üzere yeri olmak.....	21
0.1.8.37. Kem gözlü olmak.....	21
0.1.8.38. Gün gibi meşhur olmak.....	21
0.1.8.39. Kökü yerinden kopmak.....	21
0.1.8.40. Fikir almak	21
0.1.8.41. Arka çıkanı olmak.....	22
0.1.8.42. Rebab gibi inlemek	22
0.1.8.43. Cefa etmek	22
0.1.8.44. Tepetakla olmak.....	22
0.1.8.45. Yalnızlığa çekilmek	22
0.1.8.46. Dert yanmak.....	22
0.1.8.47. Çıtlatmak.....	22
0.1.8.48. Elinden kurtulmak.....	23
0.1.8.49. Ümidini kesmek	23
I. BÖLÜM.....	24
I. İNCELEME	24
I. NÂMÎ DÎVÂNININ TAHLİLİ	24
I. DİN-TASAVVUF	24
I.1. DİN	24

I.1.1. Allah	24
I.1.1.1. Hudâ.....	24
I.1.1.2. İlâh	25
I.1.1.3. Settâr	26
I.1.1.4. Hak.....	26
I.1.1.5. Mücîb/Gaffâr	27
I.1.1.6. Rabb.....	27
I.1.1.7. Kudret	28
I.1.1.8. Üstad-ı Ezel	28
I.1.1.9. Hıyat-ı Ezel.....	29
I.1.2. Melekler	29
I.1.2.1. Cebrâ'il (Cibril)	31
I.1.3. Dini Kitaplar	32
I.1.3.1. Kur'ân.....	32
I.1.3.1.1. Mushaf	32
I.1.4. Ayetler ve Hadisler	33
I.1.5. Peygamberler	37
I.1.5.1. Âdem	37
I.1.5.2. Yûsuf	38
I.1.5.3. Îsâ	38
I.1.5.4. Muhammed.....	39
I.1.5.5. Lokman	40
I.1.6. Dört Halife (Çehar-yâr)	40
I.1.7. Sahabeler (Ashâb).....	41
I.1.7.1. Veys el-Karanî (Veys-i Karen)	41
I.1.8. Kazâ ve Kader	42
I.1.9. Ahiret ve İlgili Mefhumlar.....	42
I.1.9.1. Ahiret	42
I.1.9.2. Kıyâmet (Mahşer, Haşr)	43
I.1.9.3. Cennet.....	44
I.1.9.3.1. Kevser, Tesnim, Selsebîl	45
I.1.9.3.2. Tûbâ.....	45
I.1.9.4. Cehennem	46
I.1.9.4.1. Dûzâh.....	46
I.1.10. Din ile İlgili Mefhumlar.....	47
I.1.10.1. Din	47
I.1.10.2. Müslüman	47

I.1.10.3. Kafir.....	48
I.1.10.4. Hidayet.....	49
I.1.10.5. Haram	49
I.1.10.6. Helal.....	49
I.1.11. İbadet ile İlgili Mefhumlar.....	50
I.1.11.1. Namaz ve İlgili Mefhumlar	50
I.1.11.1.1. Namaz	50
I.1.11.1.2. Mescid, Ma'bed	50
I.1.11.1.3. Secde.....	50
I.1.11.1.4. Mihrab	51
I.1.11.4. Ka'be ve İlgili Mefhumlar	51
I.1.11.4.1. Ka'be	51
I.1.11.4.2. Sa'y	51
I.1.12. Kadir Gecesi	52
I.1.13. Diğer İtikadi Mefhumlar.....	53
I.1.13.1. Ölüm ve Ecel	53
I.1.13.2. Ruh.....	53
I.1.13.3. Peri.....	54
I.1.13.4. Cin	55
I.2. TASAVVUF	55
I.2.1.Ehl.....	55
I.2.1.1. Ehl-i fazl	56
I.2.1.2. Ehl-i dil.....	56
I.2.1.3.Ehl-i hacât.....	56
I.2.1.4. Ehl-i bezm.....	57
I.2.1.5. Ehl-i kemâl	57
I.2.1.6. Ehl-i yakîn	57
I.2.1.7. Ehl-i nazar.....	58
I.2.1.8. Ehl-i aşk.....	58
I.2.1.9. Ehl-i derd	59
I.2.1.10. Ehl-i şevk.....	59
I.2.1.11. Ehl-i zâhir	59
I.2.1.12.Ehl-i işret	60
I.2.1.13. Ehl-i harâbat	60
I.2.1.14. Ehl-i mezâk.....	60
I.2.2. Dünya (Âlem, Cihan, Yer, Kara, Zemin)	60
I.2.2.1. Âlem	60

I.2.3. Tarikat ve İlgili Mefhumlar	61
I.2.3.1. Işık, Abdal, Derviş.....	61
I.2.3.1.1. Işık	61
I.2.3.1.2. Abdal	61
I.2.3.1.3. Derviş.....	61
I.2.3.2. Pîr, Pîr-i mugân, Mürşîd, Şeyh, Dede.....	62
I.2.3.2.1. Pîr.....	62
I.2.3.2.2. Pîr-i mugân	62
I.2.3.2.3. Sâlik, Mürşîd	63
I.2.3.2.4. Dergâh, Hânîkâh, Harâbât, Savma’a, Tekye	64
I.2.3.2.4.1. Hânîkâh	64
I.2.3.2.4.2. Harâbât	64
I.2.3.2.4.3. Savma	65
I.2.3.2.4.4. Tekye	65
I.2.3.2.5. Hırka	66
I.2.4. Cezbe, Hâl	66
I.2.5. Tecrîd, Kat’-ı ta’allûk, Uzlet, Halvet.....	66
I.2.5.1. Uzlet.....	66
I.2.5.2. Halvet.....	67
I.2.6. Riyâzet.....	67
I.2.7. Kanâat, Sabır	68
I.2.8. Ferâgat	68
I.2.9. Fakr	69
I.2.10. Keşf ü Kerâmet.....	69
I.2.11. Hayret	69
I.2.12. Gayb.....	70
I.2.13. Ezel	70
I.2.14. Cevher, Araz.....	71
I.2.15. İstiğna	71
I.2.16. Belâ.....	72
I.2.17. Vahdet.....	72
I.2.18. Fenâ	72
I.2.19. Hakikat.....	73
I.2.20. Bâtın, Zâhir.....	73
I.2.21. Terk.....	73
I.2.22. Rind, Zâhid, Sofî, Vâiz.....	74
I.2.22.1. Rind	74

I.2.22.2. Zâhid.....	74
I.2.22.3. Sofi.....	75
I.2.22.4. Vaiz.....	75
II. BÖLÜM	76
II.1. CEMİYET	76
II.1.1. Şahıslar	76
II.1.1.1. III. Murad (1546, 1574-1595)	76
II.1.1.2. Lebid.....	77
II.1.1.3. Behzat/Mânî	78
II.1.1.4. Meşhedi	79
II.1.1.5. Enveri	79
II.1.1.6. Caberi	80
II.1.1.7. Abdullah.....	80
II.1.1.8. Celalî	80
II.1.1.9. Celal	81
II.1.1.10. Azeri	81
II.1.1.11. Cami	82
II.1.1.12. Necati/Figani/Hayali	82
II.1.1.13. Ferhad.....	83
II.1.1.14. Leyla ile Mecnun.....	83
II.1.1.15. Dara	84
II.1.1.16. Muhammed Ağa.....	84
II.1.1.17. Derviş Ağa.....	85
II.1.1.18. Seyyid Efendi (Mehmed Efendi, Mâlûlzâde).....	85
II.1.1.19. Veysel Karani.....	86
II.1.1.20. Hassen, Selmân	86
II.1.1.21. Kemâlî	87
II.1.1.22. Zekerîyya Efendi	88
II.1.1.23. Cemşid.....	88
II.1.1.24. Şeddad u Ad	89
II.1.1.25. Kisri/ Kayser/ Tekfur.....	90
II.1.1.26. Zahir	90
II.1.1.27. Emiri.....	91
II.1.1.28. Cem ve Afrasiyab.....	91
II.1.1.29. Lokman.....	91
II.1.1.30. Ferîd	92
II.1.1.31. Fağfur	92

II.2. KAVİMLER.....	93
II.2.1. Hindu.....	93
II.2.2. Habeş.....	93
II.2.3. Tatar	93
II.3. ÜLKELER VE ŞEHİRLER	93
II.3.1. Çin	93
II.3.2. Halep/Bağdat/Şam.....	94
II.3.3. Mısır	94
II.3.4. Rum	95
II.3.5. Isfahan	95
II.3.6. Aden	96
II.3.7. Medine/Kudüs/Hicaz.....	96
II.3.8. Yemen	97
II.3.9. Hoten	97
II.4. NEHİRLER, DAĞLAR, DENİZLER	97
II.4.1. Nehirler (Nil, Fırat, Ceyhan)	97
II.4.2. Dağlar ve Denizler	98
II.5. İÇTİMAİ HAYAT	99
II.5.1. İçtimai Tabakalanma	99
II.5.1.1. Sultan.....	99
II.5.1.1.1. Şeh.....	99
II.5.1.1.2. Şehenşah.....	100
II.5.1.1.3. Şah.....	100
II.5.1.1.4. Han	100
II.5.1.1.6. Şehriyar	100
II.5.1.1.7. Padişah	101
II.5.1.1.8. Server	101
II.5.1.2. Vezir, Emir-ümera, A'yan, Beg, Efendi.....	101
II.5.1.2.1. Bey	101
II.5.1.2.2. Efendi	101
II.5.1.3. Kul, bende, çaker, abîd, gulam, esir	102
II.5.2. Resmî ve Gayriresmî Vazifeler, Meslek ve Meşguliyetler.....	103
II.5.2.1. Seyis	103
II.5.2.2. Bahçıvan.....	103
II.5.2.4. Lala.....	104
II.5.2.4.Perde-dâr	104
II.5.2.5. Divan	104

II.5.2.6. Kapıcı	105
II.5.2.7. Usta Binici.....	105
II.5.2.9. Sarraf, Kuyumcu	105
II.5.2.10. Tüccar.....	105
II.5.2.11. Cerrah/Tabîb/Îlaç/Devâ/Şifâ/Timar.....	106
II.5.2.11. Derbân	107
II.5.2.12. Vaiz	107
II.5.2.13. Mimar	108
II.5.2.13. Peyk.....	108
II.5.2.13. İşçi, Müzdevir.....	108
II.5.2.13. Meyhaneci/Hammâr	108
II.5.2.13. Elçi	109
II.5.2.14. Kazasker	109
II.5.2.17. Raks.....	109
II.5.2.18. Mutrib, Muganni	110
II.5.2.19 Bağbân.....	110
II.5.2.20. Terzi, Hıyat.....	111
II.5.2.21. Bazı Hat Nevleri (Gubarî)	111
II.5.2.22. Sayd.....	111
II.5.2.23. Müşteri/Bahâ/Dükkân	112
II.5.2.24. Büyü ve Büyücü (Sihir, füsün, efsun, sahir, sehhar, muazzim, füsunger, cadu).....	112
II.5.2.26. Bostancı.....	112
II.5.3. Muhtelif İctimai Haller, Münasebetler ve Bunlara Göre Bazı Tipler.....	113
II.5.3.1. Mader, Hemşire, Püser (veya Tıfl) ve Daye	113
II.5.3.2. Gelin (arus, nev-aruz), Damat	113
II.5.3.3. Yiğit, Civan, Pîr, Pîre-zen	114
II.5.3.3.1. Cevân.....	114
II.5.3.3.2. Delikanlı	114
II.5.3.3.3. Pîr	114
II.5.3.3.4. Pîrzen.....	114
II.5.3.4. Nedim, Raz-dar, Yoldaş, Refik	115
II.5.3.5. Yetim, (veya Eytam), Garib, Yad, Bî-zer, Sa'il, Deryuze, A'ma.....	115
II.5.3.6. Yolculuk, Müsaferat, Yolcu ve Müsafir.....	115
II.5.3.7. Mest (mest, serhoş, sermest, meyhare), Tiryaki	115
II.5.3.8. Saki.....	116
II.5.3.9. Serbaz	116
II.5.3.11. Mekkar, Gammaz	117

II.5.4. Eğlence Hayatı	117
II.5.4.1. Bayramlar	117
II.5.4.2. Eğlence Meclisleri	118
II.5.4.2.1. Eğlence Meclislerinin Çeşitli Unsurları	119
II.5.4.2.1.1. İçki	119
II.5.4.2.1.2. Meze	120
II.5.4.2.1.3. Micmer/Buhurdan	121
II.5.4.2.1.4. Mum	121
II.5.4.3. Musiki/Müzik	122
II.5.4.4.1. Def	122
II.5.4.4.2. Kös ve Nekkare	122
II.5.4.4.3. Tanbur	123
II.5.4.4.4. Rebab	123
II.5.4.4.5. Ney	123
II.5.4.4. Mûsikî Terim ve Tabirleri	124
II.5.4.4.1. Âvâz	124
II.5.4.4.2. Muganni	124
II.5.4.4.3. Nağme	125
II.5.4.4.4. Seyr	125
II.5.4.5. Hamam Sefaları	125
II.5.4.5.1. Hamam	125
II.5.4.5.2. Halvet	125
II.5.4.5.3. Külhan	126
II.5.4.6. Meyhaneler	126
II.5.4.3. Bazı Oyunlar ve müsabakalar (Guy ü çevgan, Okçuluk, Ata binme, Tavla)	127
II.5.4.3.1. Avlanmak	127
II.5.4.3.2. Top-Çevgan	128
II.5.4.3.3. Okçuluk	128
II.5.4.4. Şenlikler ve Gösteriler	129
II.5.4.4.1. Sûrîye	129
II.5.4.4. Seyir ve Temaşa	130
II.5.4.5. Destan, Hikayet, Kıssa, Macera, Nükte, Latife	131
II.5.4.5.1. Hikâyet	131
II.5.4.5.2. Destan	131
II.5.4.5.3. Macera	131
II.5.4.5.4. Latife	132
II.5.5. Bazı Adet ve Alışkanlıklar, Merasim, Uygulama ve Davranış Biçimleri	132

II.5.8.1 Koku Sürünmek ve Güzel Kokular	132
II.5.8.1.1. Abîr.....	132
II.5.8.1.2. Anber.....	133
II.5.8.1.3. Kafûr.....	133
II.5.8.1.4. Âd.....	133
II.5.8.1.5. Gül suyu	134
II.5.8.1.6. Misk.....	134
II.5.8.1.7. Yâsemin, reyhân, benefşe, nergis	135
II.5.8.1.8. Buhur ve Tütsüler	135
II.5.8.2. Diğer Unsurlar	136
II.5.8.2.1. Gece Uykunun Tatlı Olması.....	136
II.5.8.2.2. Ölüm Sonrası Siyah Elbise Giyinmek	136
II.5.8.2.3. Bayram ve Hilal İlğisi	136
II.5.8.2.4. Bayramda Yasakların Sona Ermesi	137
II.5.8.2.5. Papağanlara Konuşma Öğretmek	137
II.5.8.2.6. Köpeğin Olduğu Mekâna Melek Girmez	137
II.5.8.2.7. Seher Vakti	138
II.5.8.2.8. Başına Çiçek Takmak.....	138
II.5.8.2.9. Kutsal Metinlerin Öpülmesi	138
II.5.8.2.10. Eğilip Yer Öpmek	139
II.5.8.2.12. Şahinin Kendi Ayağını Öpmek İstemesi	139
II.5.8.2.13. Aşığın Sararması	139
II.5.8.2.14. Bostan Oğlanı	139
II.5.8.2.15. Başına Ateş Yakmak	140
II.5.8.2.17. Hasta Ziyareti	140
II.5.8.2.18. Tacını Göğşe Fırlatmak.....	140
II.5.8.2.19. Gelinin Duvağını Açma.....	141
II.5.6. Yiyecek ve İçecekler	141
II.5.9.8. Şarap (Mey, Bâde, Mül, Rez duhteri).....	141
II.5.9.1. Hoşaf	142
II.5.9.2. Ekmek.....	142
II.5.9.3. Çerez.....	143
II.5.9.4. Erzak.....	143
II.5.9.5. Kebap	143
II.5.9.6. Şeker.....	143
II.5.9.7. Helva	144
II.5.7. Giyim-Kuşam	144

II.5.7.1. Genel Olarak Elbise	145
II.5.7.1.1. Câme.....	145
II.5.7.1.2. Kabâ	145
II.5.7.1.3. Libâs.....	146
II.5.7.2. Üst Giysileri	146
II.5.7.2.1. Etek.....	146
II.5.7.2.2. Gömlek	146
II.5.7.2.3. Hırka.....	147
II.5.7.2.4. Şalvar.....	147
II.5.7.3. Başlıklar	147
II.5.7.3.1. Üsküf.....	147
II.5.7.3.2. Külâh	148
II.5.7.3.3. Tac.....	148
II.5.7.4. Bel Takıları.....	149
II.5.7.4.1. Kemer	149
II.5.7.5. Yüz Örtüleri.....	149
II.5.7.5.1. Örtü.....	149
II.5.7.5.2. Peçe	149
II.5.7.5.3. Bürka	150
II.5.7.5.4. Nikâb	150
II.5.7.6. Giysileri Tamamlayan Ögeler	151
II.5.7.6.1. Dets-mâl	151
II.5.7.6.2. Girih	151
II.5.7.6.3. Giribân.....	151
II.5.7.7. Kumaşlar	152
II.5.7.7.1. Atlas	152
II.5.7.7.2. Çul	152
II.5.7.7.3. Harîr	152
II.5.7.7.4. Vala	153
II.5.8. Ravza-yı Mutahhara	153
II.5.9. Diğer Unsurlar.....	154
II.5.11.1. Kan (kan, hun).....	154
II.5.11.2. Cenk, Rezm, Gavga, Yağma, Tarac, Şebhun	154
II.5.11.2.1. Kavga	154
II.5.11.2.2. Gâret.....	155
II.5.11.2.3. Şeb-i hûn	155
II.5.11.4. Zıندان, Bend, Dar, Ber-dar	155

II.5.11.4.1. Zindan.....	155
II.5.11.4.2. Dâr.....	155
II.5.11.4.3. Ber-dâr.....	156
II.5.11.5. Bazı binalar (hanikah, der-gah, tekye-gah, dar-ı şifa, dar-ül hayr)	156
II.5.11.5.1. Hankâh	156
II.5.11.5.2. Tekye.....	156
II.5.11.5.3. Dar-ı Şifâ.....	156
II.5.11.6. Para (nakd, sikke, dinar, darb, ‘ayar)	157
II.5.11.6.1. Akçe	157
II.5.11.6.2. Nakd	157
II.5.11.6.3. Dirhem.....	157
II.5.11.6.3. Dinâr.....	158
II.5.11.7. Sofra (sofra, han, lokma).....	158
II.5.11.7.1. Sofra	158
II.5.11.7.2. Hân	158
II.5.11.7.3. Lokma.....	159
III. BÖLÜM.....	160
III.1. İNSAN	160
III.1.1. Güzellik (Hüsn, Melâhat, Cemâl)	160
III.1.1.1. Güzellik.....	160
III.1.1.2. Hüsn	161
III.1.1.3. Cemâl	162
III.1.1.4. Melâhat	162
III.1.2. Sevgili	163
III.1.3. Sevgilide Güzellik Unsurları.....	165
III.1.3.1. Saç.....	165
III.1.3.1.1. Zülf.....	165
III.1.3.1.2. Gîsû	167
III.1.3.1.3. Turra.....	167
III.1.3.1.4. Kâkül.....	167
III.1.3.2. Alın	168
III.1.3.2.1. Cebîn	168
III.1.3.3. Kaş	168
III.1.3.3.1. Ebrû.....	169
III.1.3.4. Göz.....	169
III.1.3.4.1. Çeşm	170
III.1.3.4.2. Dîde.....	170

III.1.3.4.3. Ayn.....	170
III.1.3.5. Gamze	171
III.1.3.6. Kirpik.....	171
III.1.3.6.1. Müje.....	171
III.1.3.7. Yüz ve Yanak.....	172
III.1.3.7.1. Rûy.....	172
III.1.3.7.2. Dîdâr	173
III.1.3.7.3. Çehre	173
III.1.3.7.4. Ruh.....	173
III.1.3.7.5. Ruhsar	174
III.1.3.8. Ben	174
III.1.3.8.1. Hâl.....	174
III.1.3.9. Hatt.....	174
III.1.3.10. Ağz, Dudak	175
III.1.3.10.1. Dehân.....	175
III.1.3.10.2. Fem	176
III.1.3.10.3. Leb	176
III.1.3.11. Çene	176
III.1.3.11.1. Zenehdan.....	176
III.1.3.12. Gabgab	177
III.1.3.13. Boy.....	177
III.1.3.13.1. Kad.....	178
III.1.3.13.2. Kâmet.....	178
III.1.3.13.3. Endâm	179
III.1.3.14. Diş.....	179
III.1.3.14.1. Dendân	179
III.1.3.15. Kulak.....	179
III.1.3.15.1. Gûş.....	180
III.1.3.16. Sine, Gerdan.....	180
III.1.3.17. Bel	181
III.1.3.17.1. Mîyân	181
III.1.3.18. Cisim, Ten, Beden.....	182
III.1.3.19. El	182
III.1.3.19.1. Dest	182
III.1.3.20. Dil	183
III.1.3.20.1. Zeban.....	183
III.1.3.21. Ter.....	183

III.1.3.21.1. Arak.....	183
III.1.3.22. Koku.....	183
III.1.3.22.1. Bûy.....	183
III.1.4. Sevgili ile İlgili Diğer Unsurlar	184
III.1.4.1. Bûse.....	184
III.1.4.2. Söz.....	184
III.1.4.2.1. Güftâr	184
III.1.4.3. Kûy-ı Yâr	184
III.1.4.3.1. Semt	185
III.1.4.4. Eşik, Kapı.....	185
III.1.4.4.1. Âsitîn.....	186
III.1.4.4.2. Kapı.....	186
III.1.4.4.3. Bâb	187
III.1.4.4.4. Der.....	187
III.1.4.5. Sevgilinin Ayağı Toprağı.....	187
III.1.4.5.1. Hâk-i pây, Hâk-i pâ, Ayağı veya İzi Tozu	187
III.1.4.6. Nâz	188
III.1.5. Seven (Âşık).....	189
III.1.5.1. Âşık	189
III.1.5.2. Gönül.....	190
III.1.5.2.1. Dil	190
III.1.5.2.2. Derûn.....	191
III.1.5.2.3. Kalb.....	191
III.1.5.2.4. Yürek.....	192
III.1.6. Âşık Ait Vücut Aksâmı ve İlgili Unsurlar.....	192
III.1.6.1. Vücut.....	192
III.1.6.1.1. Cism	193
III.1.6.1.2. Ten	193
III.1.6.2. Can	193
III.1.6.3. Yüz, Yanak	194
III.1.6.4. Göz.....	195
III.1.6.4.1. Çeşm	195
III.1.6.4.2. Dîde.....	195
III.1.6.4.3. Ayn.....	196
III.1.6.5. Gözbebeği	196
III.1.6.5.1. Merdüm.....	196
III.1.6.5.2. Merdümek	196

III.1.6.6. Gözyaşı	197
III.1.6.6.1. Yaş	197
III.1.6.6.2. Eşk.....	197
III.1.6.7. Kirpik	198
III.1.6.7.1. Müje	198
III.1.6.8. Boy	198
III.1.6.8.1. Kad	198
III.1.6.8.2. Kamet	198
III.1.6.9. Sine	199
III.1.6.10. Ciğer.....	199
III.1.6.11. Baş.....	200
III.1.6.12. Kemik.....	200
III.1.6.12.1. Üstühân	200
III.1.7. Maddî ve Manevî Haller	200
III.1.7.1. Âh, Feryad, Figân, Nâle.....	200
III.1.7.2. Yara.....	201
III.1.7.2.1. Dâğ.....	201
III.1.7.2.2. Zahm	202
III.1.7.3. Gam, Gussa, Dert, Belâ, Elem	202
III.1.7.4. Cevr, Cefâ, Kahr, Gazab	203
III.1.7.5. Ayrılık	204
III.1.7.5.1. Hasret	204
III.1.7.5.2. Hecr.....	204
III.1.7.5.3. Hicrân.....	205
III.1.7.5.4. Firâk	205
III.1.7.5.5. İftirak.....	205
III.1.7.6. Kan.....	205
III.1.7.6.1. Hûn.....	206
III.1.7.7. Aşk	206
III.1.7.7.1. Mahabbet.....	207
III.1.7.7.2. Mihr.....	208
III.1.7.7.3. Sevdâ.....	208
III.1.8. Rakîb	208
III.1.8.1. Ağyâr.....	209
III.1.8.2. Adû.....	210
IV. BÖLÜM.....	211
IV.1. TABİAT.....	211

IV.1. KOZMİK ALEM.....	211
IV.1.1. Gökyüzü (Çarh, Âsumân Sipîhr, Gerdûn, Felek, Fezâ, Semâ)	211
IV.1.1.1. Felek	211
IV.1.1.2. Çarh.....	214
IV.1.1.3. Âsumân	216
IV.1.1.4. Sipîhr.....	218
IV.1.1.5. Gerdûn	219
IV.1.1.6. Fezâ.....	220
IV.1.1.7. Semâ	220
IV.1.2. Yıldızlar (Ahter, Kevkeb, Kevâkib, Nücûm, Encûm, Sitâre)	220
IV.1.2.1. Yıldız	220
IV.1.2.2. Kevkeb.....	221
IV.1.2.3. Nücûm.....	221
IV.1.2.4. Encûm.....	221
IV.1.2.5. Sitâre	222
IV.1.3. Bazı Yıldız ve Yıldız Kümeleri	223
IV.1.3.1. Şihâb	223
IV.1.4. Burçlar	223
IV.1.5. Seyyareler (Yedi Erkân)	224
IV.1.5.1. Müşteri.....	224
IV.1.5.2. Güneş (Mihr, Âfitab, Şems, Horşid, Hor).....	225
IV.1.5.2.1. Mihr	225
IV.1.5.2.2. Âfitâb	228
IV.1.5.2.3. Şems.....	229
IV.1.5.2.4. Hürşid	229
IV.1.5.3. Ay (Mâh, Kamer, Bedr).....	230
IV.1.5.3.1. Mâh/Meh.....	230
IV.1.5.3.2. Kamer	233
IV.1.5.4. Hilâl (Mâh-ı Nev)	233
IV.1.5.5. Dolunay (Meh-i tâbân).....	235
IV.1.6. Işık (Ziyâ, Şa'sa'a, Nûr, Pertev, Leme'ât, Şu'â).....	235
IV.1.6.1. Nûr u zîya	235
IV.1.6.2. Pertev	236
IV.1.7. Karanlık (Karanu, Zulmet, Tîre, Târik)	236
IV.1.7.1. Zulm.....	236
IV.1.8. Gölge (Sâye, Zill)	237
IV.1.8.1. Sâye.....	237

IV.1.9. Diğer Kozmik Unsurlar	237
IV.1.9.1. Mehtap	237
IV.1.9.2. Kavs-ı kuzah	237
IV.1.9.3. Şihâb	238
IV.1.9.4. Âfak	238
IV.1.9.5. Ay Tutulması (Husûf)	239
IV.2. ZAMAN VE ZAMANLA İLGİLİ MEFHURLAR	239
IV.2.1. Zaman (zemân, zemâne, ezmân, vakt, rûzigâr, dehr, hengâm)	239
IV.2.1.1. Rûzgâr	242
IV.2.1.2. Devr/Devrân	244
IV.2.1.3. Eyyâm	247
IV.2.1.4. Zamâne	248
IV.2.1.5. Dehr	249
IV.2.1.6. Dem	251
IV.2.1.7. Ahd	254
IV.2.1.8. Hengâm	255
IV.2.2. Yıllar	255
IV.2.2.1. Sinîn	256
IV.2.3. Aylar	256
IV.2.3.1. Şuhûr	256
IV.2.4. Mevsimler	257
IV.2.4.1. Bahar (İlkbahar, Nev-bahar)	257
IV.2.4.2. Yaz (Sayf)	259
IV.2.4.3. Sonbahar (Hazân)	259
IV.2.4.4. Kış (Şitâ, Zaman-ı berf, Erbaîn, Zemherîr)	260
IV.2.5. Gün	261
IV.2.5.1. Gündüz	262
IV.2.5.2. Rûz	263
IV.2.5.3. Eyyâm	264
IV.2.5.4. Nehâr	264
IV.2.6. Gündüz ile İlgili Unsurlar	265
IV.2.6.1. Sabah (Subh, Seher, Şafak)	265
IV.2.6.1.1. Subh	265
IV.2.6.1.2. Seher	266
IV.2.6.1.3. Şafak	266
IV.2.7. Akşam, Gece	267
IV.2.7.1. Akşam, Gece (Şâm, Şeb, Leyl)	267

IV.2.7.1.1. Şeb	267
IV.2.7.1.2. Leyl.....	268
IV.2.7.1.3. Gece	269
IV.2.8. Dün	270
IV.2.9. Diğer Zaman Mefhumları	270
IV.2.9.1. Gurre	270
IV.2.9.2. Nevrûz.....	270
IV.3. DÖRT UNSUR (Anâsır-ı Erba'a).....	271
IV.3.1. Su ve İlgili Unsurlar.....	271
IV.3.1.1. Su	271
IV.3.1.2. Deniz.....	275
IV.3.1.2.1. Bahr.....	275
IV.3.1.2.2. Ummân	276
IV.3.1.2.3. Deryâ.....	277
IV.3.1.2.4. Yemm	277
IV.3.1.2.5. Bihûr	277
IV.3.1.3. Dalga(mevc)	278
IV.3.1.3.1. Mevc	278
IV.3.1.4. Akarsu (Cûy-Cûybâr, Enhâr)	278
IV.3.1.4.1. Cûy.....	279
IV.3.1.4.2. Enhâr.....	280
IV.3.1.5. Bulut	280
IV.3.1.5.1. Ebr.....	280
IV.3.1.5.2. Sehâb.....	281
IV.3.1.6. Yağmur	282
IV.3.1.6.1. Bârân.....	282
IV.3.1.7. Çiy (Jâle, Şebnem).....	282
IV.3.1.7.1. Jâle	282
IV.3.1.7.2. Şebnem	285
IV.3.1.8. Katre	286
IV.3.2. Toprak ile İlgili Unsurlar	287
IV.3.2.1. Toprak.....	287
IV.3.2.1.1. Hâk.....	287
IV.3.2.1.2. Tûrâb.....	288
IV.3.2.2. Toz	288
IV.3.2.2.1. Gerd	289
IV.3.2.2.2. Gubâr	289

IV.3.2.3. Dağ.....	290
IV.3.2.3.1. Kûh	291
IV.3.2.4. Tepe	292
IV.3.2.5. Taş.....	292
IV.3.2.5.1. Seng	293
IV.3.2.6. Kara.....	294
IV.3.2.6.1. Berr	295
IV.3.2.7. Çöl.....	295
IV.3.2.7.1. Sahrâ	295
IV.3.2.8. Vâdî.....	296
IV.3.3. Ateş ile İlgili Unsurlar	296
IV.3.3.1. Ateş.....	296
IV.3.3.1.1. Şerâr	298
IV.3.3.1.2. Od	298
IV.3.3.1.3. Nâr	298
IV.3.3.2. Duman.....	299
IV.3.3.2.1. Dûd	299
IV.3.3.2.2. Dûhan.....	300
IV.3.4. Hava ve Havayla İlgili Unsurlar	300
IV.3.4.1. Rûzgâr.....	301
IV.3.4.1.1. Bâd.....	302
IV.3.4.1.2. Yel.....	302
IV.3.4.2. Bazı Rûzgâr Çeşitleri	303
IV.3.4.2.1. Sabâ.....	303
IV.3.4.2.2. Nesîm.....	303
IV.3.4.2.3. Hazân Yeli (Hazân Bâdı).....	304
IV.3.4.2.4. Kasırğa (Sarsar)	304
IV.4. HAYVANLAR	304
IV.4.1. Kuşlar.....	304
IV.4.1.1. Murg, Mûrgân.....	305
IV.4.1.2. Tuyûr.....	306
IV.4.2. Kuş Çeşitleri	306
IV.4.2.1. Bûlbûl	307
IV.4.2.1.1. Andelîb	307
IV.4.2.1.2. Hezâr.....	308
IV.4.2.2. Şâhîn	308
IV.4.2.2.1. Şâhbâz.....	308

IV.4.2.3. Çaylak	309
IV.4.2.3.1. Zegân	309
IV.4.2.4. Karga.....	310
IV.4.2.4.1. Gurâb	310
IV.4.2.4.2. Zâg	310
IV.4.2.5. Keklik	310
IV.4.2.5.1. Kebk.....	310
IV.4.2.6. Tûtî.....	311
IV.4.2.7. Tâvûs.....	312
IV.4.3. Dört Ayaklı Hayvanlar	312
IV.4.3.1. Âhû	312
IV.4.3.1.1. Gazâl	313
IV.4.3.2. At	313
IV.4.3.2.1. Hink	314
IV.4.3.2.2. Semend	314
IV.4.3.2.3. Rahş	315
IV.4.3.2.4. Esb	315
IV.4.3.3. Köpek.....	316
IV.4.3.3.1. Seg	316
IV.4.3.4. Deve	316
IV.4.3.4.1. Üştür	316
IV.4.4. Sürüngenler, Balıklar ve Böcekler	317
IV.4.4.1. Pervâne	317
IV.4.4.2. Sinek	318
IV.4.4.2.1. Zübâb	318
IV.4.4.3. Yılan	318
IV.4.4.3.1. Mâr.....	318
IV.4.4.3.2. Ejder.....	318
IV.4.4.4. Arı	319
IV.4.4.4.1. Zenbur.....	319
IV.5. BAĞ, ÇEMEN, ÇİÇEKLİK İLE İLGİLİ UNSURLAR.....	319
IV.5.1. Bağ.....	319
IV.5.2. Bûstan	320
IV.5.3. Çemen	320
IV.5.4. Sebz, Sebze-zâr	321
IV.5.4.1. Sebz.....	321
IV.5.4.2. Sebzézâr	322

IV.5.5. Gülistan, Gülşen, Gülzâr.....	322
IV.5.5.1. Gülistan.....	322
IV.5.5.2. Gülşen.....	323
IV.5.5.3. Gülzâr	324
VI.6. NEBATLAR.....	324
VI.6.1. Ağaçlar.....	324
VI.6.1.1. Ağaç, Dal, Budak, Fidan, Dikme	324
VI.6.1.2. Ağaç Çeşitleri	325
VI.6.1.2.1. Çenâr (Berg-i Çenâr, Şâh-ı çenârî)	325
VI.6.1.2.2. Servi (Serv).....	326
VI.6.1.2.3. Sanavber	327
VI.6.1.2.4. Bîd (Söğüt).....	327
VI.6.1.2.5. Ar‘ar.....	327
VI.6.1.2.6. Şimşâd.....	328
VI.6.1.2.7. Nârven (Karaağaç).....	329
VI.6.1.2.8. Bâdem (Bâdâm)	329
VI.6.2. Çiçekler.....	330
VI.6.2.1. Çiçek (Ezhâr, Şükûfe).....	330
VI.6.2.2. Çiçek Çeşitleri	331
VI.6.2.2.1. Gül, Gonca, Diken	331
VI.6.2.2.1.1. Gül (Verd).....	331
VI.6.2.2.1.2. Gonca	332
VI.6.2.2.1.3. Diken (Hâr).....	332
VI.6.2.2.2. Menekşe (Benefşe)	333
VI.6.2.2.3. Ergavân çiçeği	334
VI.6.2.2.4. Karanfil	334
VI.6.2.2.5. Lale	334
VI.6.2.2.6. Reyhan	336
VI.6.2.2.7. Sümbül.....	337
VI.6.2.2.8. Şebbu	338
VI.6.2.2.9. Abher	338
VI.6.2.2.10. Nergis.....	338
VI.6.2.2.11. Yasemen/ Semen	339
VII.7. MEYVELER	340
VII.7.1. Meyve	340
VII.7.1.1. Mîve.....	340
VII.7.1.2. Bâr	342

VII.7.1.3. Semer.....	342
VII.7.2. Çeşitli Meyveler	343
VII.7.2.1. Ayva	343
VII.7.2.2. Elma (Sîb).....	343
VII.7.2.3. Nar (Enâr, Yâkût-ı rümmân)	344
VII.7.2.4. Şeftâlû.....	344
VII.7.2.5. Üzüm (Engûr).....	345
VII.7.2.6. Bâdem (Bâdâm).....	345
VII.7.2.7. Diğer Nebatlar	346
V. BÖLÜM	347
V.1. ŞAHİS VE YER ADLARI DİZİNİ.....	347
SONUÇ.....	348
KAYNAKÇA.....	352
TIPKİ BASIM.....	360

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
C	: Cilt
G.	: Gazel
haz.	: Hazırlayan
H	: Hicrî
TDV İA.	: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
K.	: Kaside
Ktp.	: Kütüphane
KTB	: Kültür ve Turizm Bakanlığı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Mad.	: Maddesi
M	: Miladî
S	: Sayı
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
Tms	: Tahmis
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Tar.	: Tarih
TYDK	: İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu
Yay.	: Yayınları
Yk.	: Yaprak

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

ء	’		
ا	A, a, E, e, ı, i, u, ü, â	ل	L, l
ب	B, b	م	M
پ	P, p	ن	N, n
ت	T, t	و	V, v, O, o, U, u, ū,
ث	S, s	ه	H, h, e
ج	C, c	ی	Y, y, I, ı, Ĭ, i, Ī, ī
چ	Ç, ç		
ح	H, h		
خ	H, h		
د	D, d		
ذ	Z, z		
ر	R, r		
ز	Z, z		
ژ	J, j		
س	S, s		
ش	Ş, ş		
ص	S, s		
ض	Ḍ, ḍ, Ž, ž		
ط	Ṭ, ṭ		
ظ	Z, z		
ع	‘		
	Ġ, ġ		
ف	F, f		
ق	Q, q		
ك	G, g, K, k, ñ		

METNİN YENİ HARFLERE AKTARILMASINDA İZLENEN YOL¹

1) Bu tür bilimsel çalışmalarda kullanılan transkripsiyon sistemi kullanılmıştır. Arap-Fars alfabesinde bulunup da yeni Türk alfabesinde bulunmayan harfler transkripsiyon işaretleri bölümünde gösterilmiştir.

2) Arapça ve Farsça uzun ünlülerin okunuşunda (-) işareti kullanılmıştır: Uzun okunan “i”ler “î”; “ü”ler “û” şeklinde gösterilmiştir. Vezin gereği zihaf yapılması gereken yerlerde metindeki imlaya uyulmuştur.

3) Farsça “vâv-ı ma’dûle (~) biçiminde gösterilmiştir:

Örnek.: h~âb.

4) Farsça edat ve ön ekleri, eklendikleri kelimelerden kısa çizgi (-) ile ayrı yazılmamıştır.

Örnek: nâmurâdân, derzîr, behaqq, sertîz...gibi.

5)Yapım eki işlevleri taşıyan Farsça ekler, sonuna geldikleri kelimeye bitişik yazılmışlardır:

Örnek: turfekâr, pişegân, cûybâr, merdâne, zerrîn, gülzâr...gibi

6) Arapçada “Allah” kelimesinin muzafun ileyh olduğu durumlarda, “lam”lar işaretle ayrılmamıştır. Örnek: Bârekallah, Abdullah..gibi

7) Birleşik isim ve birleşik sıfatlarda kelimelerin arasına “-” konulmamıştır:

Örnek: şîfâhâne, cânfezâ, nüktesencân...gibi

8) Farsça ikili tekrarların yazımında tekrarlanan kelimeler arasındaki ek veya edatlar kısa çizgi arasına yazılmamıştır:

Örnek: sînebersîne, lebberleb, serâser, peyderpey.. gibi.

9) Çeviri yazı sırasında, ‘aşk- ‘ışk, ‘ayş-‘ıyş gibi her iki biçimde okunması mümkün olan kelimelerin okunuşunda bütün metinde tek şekil benimsenmiştir.

¹ Bu konuda, Ziya Avşar’ın “Tenkitli Metin Neşrinde İmlâ Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/6, Fall 2008*, ss. 75-111. <http://www.turkishstudies.net>. adlı makalesindeki önerilere uyulmuştur. Ayrıca bu konuda İsmail ÜNVER’in “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Türkoloji Dergisi, Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi, C. XI., S. 1, Ankara 1993*’teki makalesi incelenmiştir.

10) Özel adların yazılışında Türk Dil Kurumu'nun Yazım Kılavuzu'na (2012) uyulmuştur.

12) Nüshalarda eksik olan yerler anlama göre tamamlanarak metinde [] şeklinde gösterilmiştir.

13) Metindeki sayfa numaraları 1b, 2a, 2b... şeklinde tarafımızdan numaralanarak verilmiştir.

14) Metindeki beyit numaraları metnin hemen solunda birer birer sayılarak verilmiştir.

15) Metindeki bazı kelimelerle ilgili açıklamalar dipnotta belirtilmiştir.

0. GİRİŞ

Dîvân Edebiyatı, ortaya konulan eserlerle sosyo-kültürel tarihin göz ardı edilemeyecek bir bölümünü oluşturmaktadır. Eserlerin okunması ve incelenmesi yazıldığı dönemle ilgili edebiyata ve tarihe önemli katkılar sunmaktadır. Dîvân edebiyatı hakkında doğru hükümler verebilmek için elimizde sağlam metinlerin olması gerekir. Bunun için de edisyon kritik önemli rol oynamaktadır. Dîvân tahlilleri yapılırken hem ilmî hem objektif taraftan bakabilirsek şairin hayal dünyasına, dönemle ilgili ayrıntılara da vakıf olabiliriz. Şairin içerisinde bulunduğu dönem, çağdaşı olan şairler ve şiirleri, onlardan ne kadar etkilendiği ya da onları ne kadar etkilediği tahlili yapılan dîvânda incelenmesi gereken içerikler arasında yer almaktadır.

Çalışmamızı hazırlarken “*Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası (Tolasa 2001), Hayâlî Bey Divânı’nın Tahlili (Kurnaz 1996), Necâtî Bey Dîvânının Tahlili (Çavuşoğlu 1971), Nev’î Dîvânı’nın Tahlili (Sefercioğlu 2001)* başta olmak üzere alan üzerinde yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri ayrıca her bölüm için İslam Ansiklopedisi ve ilgili sözlüklerde dahil olmak üzere makaleler ve bildiriler de incelenmiştir.

Bu çalışmamızda Mehmet Nâmî Efendi Dîvânı’nın Tahlili’ndeki unsurların şiirlerinde ne anlamda ve ne amaçla kullanıldığını da izah etmeye çalıştık. Bunun için önce metni baştan sona okuduk. Çalışmamız beş ana bölümden oluşmaktadır. “Mehmed Nâmî Efendi, Hayatı ve Edebî Şahsiyeti” başlığı altında Mehmet Nâmî Efendi’nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eseri, Nâmî’nin Dili ve Üslubu, Nazım Şekilleri, Kullanılan Vezinler, Deyimler ve Atasözleri ele alınmıştır.

Birinci bölümde “Din ve Tasavvuf” başlığı altında Allah, Melekler, Dinî Kitaplar, Ayetler ve Hadisler, Peygamberler, Dört Halife (Çehar-yâr), Sahabeler (Ashâb), Kaza ve Kader, Ahiret ve İlgili Mefhumlar, Din ile İlgili Mefhumlar, İbadet ile İlgili Mefhumlar, Berât Gecesi, Kadir Gecesi, Miraç, Diğer İtikadî Mefhumlar işlenmiştir. “Tasavvuf” başlığı altında Ehl, Dünya, Tarikat ve İlgili Mefhumlar, Cezbe, Tecrîd, Kat-ı ta’alluk, Uzlet, Halvet, Riyâzet, Kanâat, Ferâgat, Fakr, Keşf ü Keramet, Hayret, Gayb, Ezel, Cevher, İstiğna, Belâ, Vahdet, Fenâ, Hakikat, Bâtın, Zâhir, Terk, Rind, Zâhid, Sofî, Vâiz ele alınmıştır.

İkinci bölümde “Cemiyet” başlığı altında Şahıslar, Kavimler, Ülkeler, Nehirler, Dağlar, Denizler, İçtimaî Hayat, Resmi ve Gayriresmi Vazifeler, Meslekler

ve Meşguliyetler, Muhtelif İctimai Haller, Eğlence Hayatı, Bazı Âdet ve Alışkanlıklar, Yiyecek ve İçecekler, Giyim-Kuşam, Ravza-yı Mutahhara ve Diğer Unsurlar ele alınmıştır.

Üçüncü bölüm “İnsan” başlığında Güzellik, Sevgili, Sevgilide Güzellik Unsurları, Sevgili ile İlgili Diğer Unsurlar, Âşık, Âşıka ait Vücut Aksâmı ve İlgili Unsurlar, Maddî ve Manevî Hâller, Rakîb işlenmiştir.

Dördüncü bölüm “Tabiat” başlığı altında Kozmik Âlem (Gökyüzü, Yıldızlar, Bazı Yıldız ve Yıldız Kümeleri, Burçlar, Seyyareler, Işık, Karanlık, Gölge, Diğer Kozmik Unsurlar), Zaman ve Zamanla İlgili Mefhumlar (Zaman, Yıllar, Aylar, Mevsimler, Gün, Gündüz ile İlgili Unsurlar, Akşam, Dün, Diğer Zaman Mefhumları), Dört Unsur (Su, Toprak, Ateş, Hava), Hayvanlar (Kuşlar, Kuş Çeşitleri, Dört Ayaklı Hayvanlar, Sürüngenler, Balıklar, Böcekler), Bağ, Çemen, Çiçeklik ile İlgili Unsurlar (Bağ, Bûstân, Çemen, Sebze-zâr), Nebatlar (Ağaçlar, Çiçekler), Meyveler (Meyve, Çeşitli Meyveler) şeklinde incelenmiştir. Bu şekilde ayrılan bölümlere yapılan tasnif sonucuna göre ilgili beyitleri inceledik. Beyitlerde rastlanan ilgili unsurları açıkladık ancak tekrara düşmemeye özen gösterdik.

Beşinci bölümde ise Şahıs ve Yer Adları Dizini yapılmıştır.

Eserin sonunda kaynakça verilmiş ve tıpkı basımı da eklenmiştir.

“Mehmed Nâmî Efendi Dîvânı’nın Tahlili” adlı çalışmamızdan bir bildiri ve makale çalışması hazırladık. *Nâmî Dîvânı’nda Kozmik Unsurların Kullanımı* (Erdem 2022), Türk Kültüründeki Bazı Çiçek İsimleri ve Nâmî Dîvânı’ndaki Kullanımları (Erdem 2022). Bu çalışmaları da ilgili başlıklarda incelerken tekrara düşmemek adına mümkün olduğu kadar farklı beyitler kullanmaya gayret gösterdik. Çalışmanın başında şairin hayatı, edebî şahsiyeti, eseri, dil ve üslubu, nazım şekilleri, kullanılan vezinler, Dîvân’da şiirleri olan şairleri, deyimleri bu bölümde ele aldık. Dîvân’da kaside, gazel ve tahmisler vardır. İnceleme kısmında beyitleri incelerken hangi nazım şekli olduğu, kaçınıcı kaside ya da gazel olduğu ve beyit numaralarını Yenikale’nin (E)mîrek-zâde Mehmed Nâmî (2020) yayımına göre verdik. Örneğin;

Dem-i şehergeh açıldı der-i serây-ı sürûr
Yapıldı anda şeh-i ‘âleme serir-i huzûr (K1/1)

Kaside (K), Gazel (G), Tahmis ise (Tms) şeklinde gösterilmiştir. Dîvân tahlili yapılırken yukarıda da bahsedilen eserlerin yöntemini kullanmakla beraber Dîvân’ın

içeriğine göre birtakım değişikliklere de gidilmiştir. Örneğin; İnsan bölümünden sevgilide güzellik unsurları başlığını ele alırken incelenen divan tahlillerinde umumi olarak saç ve saçla ilgili benzetmeler olarak başlıklara ayrılmıştır. Biz ise çalışmamızda umumi olarak saçı ele alıp saç anlamını karşılayan zülf, gîsû, turra, kâkûl, perçemi ayrı başlıklar hâlinde ele alıp varsa farklı benzetmeleri bu başlıklar içerisinde inceledik.

Bu çalışmayla Klasik Türk Edebiyatı sahasında önem arzeden metin neşri ve metin tahlili çalışmalarına katkı sunabilmeyi amaçladık. Özellikle Mehmed Nâmî Efendi'nin dünya görüşü, yaşadığı dönem içerisindeki yeri ve önemi ortaya konmaya çalışmıştır.

0.1. MEHMED NÂMÎ EFENDİ, HAYATI VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ

0.1.1. Hayatı

Nâmî'nin asıl adı Mehmed'dir. Latifî, tezkiresinde (Canım 2000: 514) şairin babasının adı Mîrek tabîb olarak geçmektedir. Kaynaklarda doğum tarihiyle ilgili bilgi tespit edilememiştir ancak Ahmet Yenikale, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'nde (Yenikale 2014) divanının muhtevassından çıkarılan bilgilere göre Sultan III. Murad (1574-1595) ve Sultan III. Mehmed (1595-1603) dönemlerinde yaşadığını belirtmektedir. Nev'izâde Atâyî *Zeyl-i Şakâyık*'ında (1268:492) ve Kınalızâde Hasan Çelebi (Kutluk, 1989: II-929; Sungurhan, 2017: 833) *Tezkiretü's Şu'arâ*'sında namının Mehmed olduğunu, İstanbullu olduğunu ve babasının Mevlânâ Mîrek olduğunu şöyle belirtmektedir:

“Nâmı Mehmeddür. Kostantiniyye-i mahmiyedendür. Mukaddemâ harf-i elfde mestûr u mezkûr olan zâhirü'l-haseb tâhirü'n-neseb iftihârü's-sâdât menba'ü's-sa'âdât Mevlânâ Mîrekün ferzend-i ma'ârif-i mevfûrudur.”

Ayrıca Riyâzî, *Riyâzî Şu'ara*'sında (Açıkgöz, 2017: 309) Nâmî'nin tabîb Mîrek'in oğlu olduğunu ve namının İstanbulî Mehmed Çelebi olduğunu “Tabîb Mîrek'ün ferzendi, İstanbulî Mehmed Çelebi'dür.” şeklinde belirtmektedir.

Mehmet Süreyya *Sicilli Osmanî*'de (Karaman, 1996: IV-1228) Nâmî Mehmed Efendi'yi (Acemzâde) İstanbullu Tabib Mîr'in oğlu olarak göstermektedir.

Şiirlerinde kullandığı mahlas Nâmî'dir. Lâtîfî, tezkiresinde (Canım, 2000: 514) Nâmî'nin babası için "Acem-zâdedür. Sarâ-yı 'Âmire eţibbâsından ve bu devr şu'arâsındandır. Mesel-âmîz eş'ârı ve hayâl-engîz güftârı vardır." demektedir. Nâmî'nin babası Mîrek Mustafa'nın Osmanlı sarayında hekimlik yaptığı birçok kaynakta belirtilmektedir (Sungurhan, 2017: 833; Solmaz 2005: 525).

Yenikale (2014), *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'nde, medrese öğrenimini İstanbul'da tamamlayan Mehmed Nami Efendi, merhum muallim-zâde'nin rahle-i tedrisinden geçerek mülâzım olduğunu belirtmektedir.

Yine Kınalızade Hasan Çelebi *Tezkiretü's-Şu'arâ*'sında (Sungurhan, 2017: 833) eğitimiyle ilgili "Merhûm Mu'allimzâde Efendinün mekteb-i 'ilm ü kemâline hâdim olmagla hidmetinden mülâzım olmışdır." demektedir.

Riyâzî Mehmed Efendi, *Riyâzü's-Şu'arâ*'sında, Mu'allim-zâde Efendiden mülâzım olduğunu ve Gelibolu kadısı olduğunu (Açıkgöz, 2017: 309) "Mu'allim-zâde Efendi'den mülâzım olup mevleviyyetle Gelibolu'da mesned-nişîn-i hükûmet olmuş idi." şeklinde belirtmektedir.

Nev'izâde Atâyî, "*Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fî Tekmileti's-Şakâ'ik*"nda (Donuk, 2017: II/1301) Nâmî'nin Sâdât-ı kirâmdan olup 'Acem-zâde Mîrek'in oğlu olduğunu Muallim-zâde Efendinin hizmetinde bulunduğunu şöyle belirtmektedir: "Sâdât-ı kirâmdan, 'Ferzend-i Sitanbûlem ü ferzend-i Sitanbûl' mısra'ı ile benâm olan Acem-zâde Mîrek'in ferzend-i dil-bendi Nâmî Efendi'dür. Âbyâr-î feyz-i Hudâ-dâd ile nihâl-i istihâli nâmî ve terbiyet-i kirâm ile cevher-i zât-ı kerîmi girâmî olup sadr-ı 'âlî kadr Mu'allim-zâde Efendi'nün mu'allim hâne-i fazl ü efzâllerine müdâvim ve hidmet-i 'aliyyelerinden mülâzım olmuş idi."

Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde (Yenikale, 2014) "Daha sonra kırk akçe ile Bursa'da Ahmed Paşa Medresesi'nde müderris olduğu ve buradan da mazul iken 1003 Ramazan/1595 Mayıs'ında Taceddin Efendi'nin yerine Unkapanı'ndaki Hâce Hayreddin Medresesi müderrisliğine tayin edildiği "*Zeyl-i Şakâyık*"ta zikredilmektedir. Yine aynı kaynakta 1008 Cumâd el-âhire/1599 Aralık ayında yerinde yani aynı medresede kalmak üzere sahn medresesi müderrisliği verildiği, 1010 Cumâd el-âhire / 1601 Aralık ayında Salıncak Rıdvan Efendi yerine Gelibolu kazasının tevcih olunduğu kaydedilmiştir. 1011 Zilhicce / 1603 Mayıs'ında Gelibolu kadılığından azl olunup mansıbı Müfti-zade Muslî Çelebi'ye verildi." denilmektedir.

Bu bilgiler Atayi'nin "*Zeyl-i Şakayık*"ında (Donuk, 2017: II/1302) şöyle belirtilmektedir: "Bi-hasbî'l- 'âde tayy-ı merâhil-i ifâde kırk akçe ile Burûsa'da Ahmed Paşa Medresesi'nden ma'zûl iken bin üç Ramazân'ında Tâce'd-dîn Efendi yirine Unkapanı'nda Hâce Hayre'd-dîn Medresesi'nde mihrâb-nişîn-i 'izz ü temkîn olmuş idi. Bin sekiz Cemâdiye'l-âhire'sinde yirinde pâye-i Sahn i'tibâr olındı. Bin on Cemâdiye'l-âhire'sinde Salıncak Rıdvân Efendi yirine Gelibolu kazâsı tevcîh olındı. Bin on bir Zi'l- hicce'sinde 'azl olunup mansıbı Müftî-zâde Muslî Çelebi'ye virildi."

Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*'de (Kahraman, 1996: 1228) müderrislik yaptığını ve Gelibolu mollası olduğunu belirtmektedir.

Kınalı-zâde Hasan Çelebi, "*Tezkiretü's Şu'ârâ*"sında (Sungurhan, 2017:833) Mehmed Nâmî Efendi'nin, medrese eğitimini İstanbul'da tamamladıktan sonra Muallim-zâde'nin rahle-i tedrisinden geçerek mülâzım olduğunu, dönemin eğitim merhalelerini tamamladıktan sonra otuz akçeyle medreseye müderris tayin edildiğini; Atayi'nin "*Zeyl-i Şakayık*"ında ise (Donuk, 2017: II/1302) daha sonra kırk akçeyle Bursa'da Ahmed Paşa medresesinde müderris olduğunu ve buradan da mâzûl iken 1003/1595 Mayıs'ında Taceddin Efendi'nin yerine Unkapanı'nda Hâce Hayrettin Medresesi müderrisliğine tayin edildiği belirtilmektedir. Bu bilgiler Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's Şu'ârâ*"sında (Sungurhan, 2017:833) şöyle belirtilmektedir: "Hâlâ otuz akçe medreseden ma'zul tahsîl ü tekmîl-i ma'ârif ü kemâlâta meşgûl tabî'at-ı şiriyyesi fazîlet-i 'ilmiyyesine zamîme ve cevâhir-i zevâhir-i belâgat u berâ'at gerden-i dil ü cânına temîme olmuşdur."

Vefatıyla ilgili ise Mehmed Süreyya *Sicilli Osmanî*'de (Kahraman, 1996: 1228) Zilka'de 1012'de (Nisan 1406) vefat ettiğini Edirnekapı'da medfun olduğunu belirtmektedir. Sicilli Osmanî'de H.1012 olarak gösterilen ölüm tarihi M. 1406 olarak verilmektedir ancak M. 1406 olarak verilen bu tarih yanlıştır.

Atayi'nin "*Zeyl-i Şakayık*"ında (Donuk, 2017: II/1302) 1012 Zi'l-ka'de/ 1604 Nisan'ında vefat ettiğini vefatına düşürülen "Güm oldukda dehr içre nâm u nişânı / Bir eksükli dedi vefât etdi Nâmi" tarih beytindeki "vefat etdi Nâmi" ibaresi ebced hesabıyla hicrî 1013'tür ve bir eksikli olduğu için vefat tarihi 1012/1604 olduğunu, cenazesi ise Edirnekapısı haricinde defnedildiğini belirtmektedir:

"Bin on iki Zi'l-ka'de'sinde ka'de-i ahîre-i hayâtıdan revân ve meclis hâkdân-ı esfelden dâmen-feşân olmuş idi.

Târîh

Güm oldukda dehr içre nâm ü nişânı

Bir eksikli didi vefât itdi Nâmî

Edrinekapusı hâricinde medfûndur.”

Riyazi Mehmed Efendi, *Riyazü’ş Şu’arasi*’nda (Açıkgöz, 2017: 309) Nâmî’nin 1013 de Gelibolu’da vefat ettiğini şöyle belirtmektedir: “Bin on üçde fevt oldı. Vefât itdi Nâmî 1013. Edirnekapısı haricinde Emîr Buhârî kurbinde medfîndur.”

Kazade Faizi’nin *Zübdetü’l Eşâr*’ına göre ise (Kayabaşı, 1997: 528) “Miyrekzade Nâmî bin on üçde fevt olmuştur. Tarih-i fakîr câmî’ül-hurûf vefat itdi.” ifadeleri yer almaktadır.

0.1.2. Edebî Şahsiyeti²

Nâmî Mehmed Çelebi’nin şairliği hakkında biyografi kaynaklarında fazla bilgi yoktur. Nâmî’nin dedesinin ve babasının birer saray tabîbî olması, kadılık ve müderrislik yapması, saraya ve padişaha yaklaşmasında etkili olduğu söylenebilir.

Kırkılıç’ın hazırladığı “*Muradî Dîvân*”ında (2015: 23-37) “Çeşitli ilim ve fenleri bilen geniş kültürlü bir hükümdar olarak tanınan Sultan Murat, etrafına topladığı şeyhler, salihler, fazıllar, âlimler ve şairlerle sohbetten ziyadesiyle zevk almış, kendisine eser arz edenlere bolca bahşış vererek, bilhassa bunlardan tasavvufa temayülü olanlara daha çok rağbet etmiştir.” ifadesi yer almaktadır ancak dönemin şairi Nâmî ile ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Nâmî’nin birçok şiirinde canlı tasvirleriyle âdeta resim çizer gibi şiirler yazdığı söylenebilir. Şiirlerinden anlaşıldığına göre mutasavvıf bir şair değildir. Şiirlerinde dinî ve tasavvufî tebliğ kaygısı yoktur. Genellikle şiirlerinin rindâne ve âşıkâne olduğu söylenebilir. Divanındaki şiirler sayıca çok olmasa da şairin dilin

² Metinden alınan örnekler Yenikale (2020)’den alınmıştır. Yazma eser metninin tamamı tarafımızdan da daha önce okunmuştur. Tahlil boyunca örnek beyitler Yenikale (2020)’de belirtilen nazım şekilleri esas alınarak verilmiştir. Her bir beyitin sayfa numarası değil, nazım şekli numarası esas alınarak örnekler kullanılmıştır. Ancak bazı kelimelerin okunuşunda ve açıklanmasında farklı tercihler kullandığımız da olmuştur. Farklı kullanım tercihlerimizi inceleme kısmında dipnotta belirttik. Nesre çevirilerde ise büyük oranda Yenikale (2020)’ye uyulmakla birlikte, bazı metinlerin nesre çevirilerinde kendi tercihimizi kullandık.

inceliklerine hâkim olduğu ve akıcı bir üslûba sahip olduğu söylenebilir. Biyografi kaynaklarının onun hakkında verdiği bilgiler şunlardır:

Lâtîfî, “*Tezkiretü’ş Şuara*”sında (Canım, 2000: 514) “Mesel-âmîz eşârı hayâl-engiz güftârı vardır.” diyerek Nâmî’nin ibretli ve hayâli sözler söylemekte başarılı olduğu belirtilmektedir. Kınalı-zâde Hasan Çelebi, “*Tezkiretü’ş Şu’ârâ*”sında (Sungurhan, 2017:833), Nâmî’nin şiirlerinden ve divânından övgüyle bahsetmekte, şairin hüsn-i hattının sevildiğini belirtmekte, babası Mîrek Mustafa gibi Nâmî’nin de zevke ve eğlenceye düşkün olduğu belirtilmektedir. Hatta saçı, sakalı ve bıyığı vakitsiz ağardığından yaşlı görüldüğü ve boyadığı tezkirede şöyle belirtilmektedir:

“Hüsn-i hattı dahı makbûl eş’âr u ebyâtı gibi hüsn-i kabûle mevsûl olmışdur. Cümle-i nezâket ü letâfetden rivâyet olunur ki bî-vakt-i mahâsininde âsâr-ı şeyb zâhir olup zâhiren sinn ü sâlini tekzîb idicek ol dahı mukâbeleda kasd-ı teşhir ile yüzine kara sürüp sakalını boyardı ve bu ma’nâyı gayriler gibi inkâr itmeyüp yârânına vâkı’â ben mûy-ı sefid ile ölsem vücûdumu istiskâl idüp beni esrâr-ı ‘ayş u nûşa mahrem itmez idünüz ve meclis-i bezm-i ünsde bizümle hem-dem olmaz idünüz dir idi.”

Atayı’nın “*Zeyl-i Şakayık*”ında (Donuk 2017: II/1302), Nâmî’nin ilim ve irfanla meşhur olduğu, güzel şiirlerinin olduğu, mükemmel bir dîvânının bulunduğu bu konuda bir hayli ünlü olduğu şöyle belirtilmektedir: “Mevlânâ-yı mezbûr ‘ilm ü ‘irfânla meşhûr, gül-deste-bend-i şükûfezâr-ı ma‘ârif, nahl-i pîrâye-i hadîka-i tarâ’if ü letâ’if, şi’rde mükemmel dîvânı ve ma‘rifet ile haylî nâm ü nişânı var idi.”

Şair, dîvânının 122. gazelinde şiiriyle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bu gazelde Nâmî, şiirinin ince ve nazik olduğunu, akarsu gibi berrak ve âşıkane olduğunu, şiirinin taze ve raks eşliğinde söylenecek kadar ahenkli olduğunu, şiirlerinin gayb âleminde haber verdiğini şöyle belirtmektedir:

Dehânı yâdına didüm o mû-miyâna ğazel
Düşürmedüm dahı ben böyle nâzûkâne ğazel (G122/1)

[O ince belli sevgilinin ağzını yad etmek için bir gazel yazdım. Ben bu kadar nazik gazel söylemedim.]

Ķadıñ ki serv-i revândur ğazel aķar şudur
Gehi revâdur idersem saña revâne ğazel (G122/3)

[Boyun ki salınan servidir. Gazel ise akarsudur. Arasıra sana gazel söylesem yeridir.]

Görince bu ğazel-i sîne-çâki ol dilber
Dimiş ‘acep kimüñ ola bu ‘âşıkâne ğazel (G122/4)

[Dilber bu yürek yakan gazeli görünce “Acaba bu âşıkâne gazel kimin?” demiş.]

Okı bu şi‘r-i teri bezm-i meyde rakş eyle
Eger ki eyler iseñ muṭribā terāne ǧazel (G122/5)

[Ey çalgıcı, eğer gazel terennüm etmek istersen içki meclisinde bu şiiri oku, dans et.]

Ǧazellerüñe dinür Nâmiyâ lisânü’l-ǧayb
Dehân-ı yâre didüñ çünki ǧâ’ibâne ǧazel (G122/7)

[Ey Nâmî gazellerine lisanü’l gayb denir. Çünkü sevgilinin dudağını görmediğin halde gazel söyledin.]

Nâmî, divânının 123. gazelinin 2, 3 ve 4. beyitlerinde ilginç benzetmeler kullanmaktadır. Bu benzetmede gül bahçesindeki lale, üzerine yazı yazılan bir yaprak olarak düşünülmektedir. Şair kendi şiirini “gazâlâne gazel” olarak tasvir etmektedir. Ayrıca gazelin satırları tarağa benzetilmekte sevgilinin dağınık saçları için nasıl ki tarak gerekliyse şairin mısraları da lüzumludur.

Ǧalem alup eline lâle yazarsa yiridür
Vaşf idüp rüyuñı evrâķ-ı gülistāna ǧazel (G123/2)

[Lale eline kalem alıp gülbahçesi yapraklarına (senin) yanağının niteliklerini gazel (olarak) yazarsa yeridir.]

Yazayın misk ile cân üstine göz nûrı döküp
Yazdurursa baña ol çeşmi ǧazâlâne ǧazel (G123/3)

[O ceylan gözlü bana gazel yazdırırsa eğer cân üstüne göz nuru döküp misk ile yazarım.]

Şāneye beñzedürin gâhî suṭūr-ı ǧazeli
Dir isem yaraşır ol zülf-i perişāna ǧazel (G123/4)

[Bazen gazelin satırlarını tarağa benzetirim. O dağınık saçlarına gazel desem yakışır.]

Şair 136. gazelin 5. beytinde kendi şiirini belagat bahçesinde akan bir suya benzetmekte ve bütün âlemin bu şiire meylettiğini belirterek şiirini şöyle övmektedir:

Ḥaķ bu kim bâġ-ı belāġatde bir aķar şudur
Şi‘r-i Nâmiye n’ola mâ’il olursa ‘âlem (G136/5)

[Doğrusu budur ki belagat bahçesinde Nâmî’nin şiiri bir akarsudur. Dünya âlem ona meylederse ne olur?]

Bazı tezkireler şairin âşıkâne ve rindâne bir şair olduğunu belirtmektedirler. Şair kendi şiirinde 20. gazelin 5. beytinde şiirinin şarap ve kadeh sevgisiyle dolu olduğunu şöyle belirtmektedir.

Mey ü maḥbûb-ı sâgarla tolidir cümle şi‘rüm
Kimûñ beytinde vardur Nâmiyâ bir böyle cem‘iyyet (G20/5)

[Bütün şiirlerim içki, sevgili ve kadehle doludur. Ey Nâmî, böyle bir cemiyet hangi şairin beyitinde vardır?]

0.1.3. Eseri

Nâmî’den bahseden ulaşabildiğimiz kaynaklarda, şairin dîvânından başka eserine rastlanmamıştır. Ancak “*Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*”nde (Yenikale, 2014) şairin bir gazelinde geçen “Şimdi dillerde nazm u nesründür/ Tutdı nâmun cihânı ey Nâmî” ifadesinden mensur eser ya da eserlerinin olabileceğini, Mehmed Süreyya, “*Sicilli Osmanî*”de (Kahraman, 1996: 1228) Nâmî’nin âlim, Dîvan sahibi bir şair olduğunu ve Nihâlî ile birbirlerini hicvettiklerini; Kafzade Faizi ise, “*Zübdetü’l Eşâr*”ında (Kayabaşı, 1997: 528) Nâmî’nin müretteb bir divanının olduğunu belirtmektedir.

0.1.4. Nâmî’nin Dili ve Üslûbu

Şairin yeni anlam arayışı içinde olduğu şiirlerinde geçen ifadeler arasındadır.

Divan şairinin kendisinin de zaman zaman özellikle 17. yüzyıldan itibaren şiirde yenilik arayışı içinde olduğunu görüyoruz. Üzerinde sistematik bir biçimde düşünülmemiş olsa bile, şiirde yeni bir söz söylemenin daha önce kullanılmamış anlatım yolu bulmanın üslûbun gereği olduğu, divan şiirinin kendi döneminde de fark edilmiştir. Nitekim eski şairlerimizin, divanlarında zaman zaman “bikr-i mana, bikr-i fikr, bikr-i mazmun” sahibi olduklarını söylemeleri bu yenilik arayışının bir göstergesi olmalıdır (Mengi, 1991).

Aşağıdaki beyitten de anlaşılacağı üzere sevgilinin dudaklarını överken yeni anlamlar bulduğunu ifade etmiştir.

Bikr-i ma‘nâ bulurın vaşf-ı lebûñde her dem
Olmaz isem eri ben bu sözümüñ nâ-merdem (G135/1)

[Her zaman dudaklarının nitelikleriyle ilgili yeni manalar bulurum. Ben bu sözümün eri olmazsam namerdim.]

‘Aceb mi bikr-i ma‘nâlar bulınsa beyt-i şi‘rimde
Cemâlinden ‘arûs-ı nazmuñ anda ben niķâb açdum (G139/4)

[Şiir evimde yeni anlamlar bulunsa şaşılır mı? Orada şiir gelininin yüzünden duvağını ben açtım.]

Mütercim Âsım, Kamus Tercümesi'nde bîkr kelimesinin anlamını verirken “Her şeyin evveline bîkr denir ve mesbuk bi'l mesel olmayan her amel ve sanata ıtlak olunur” diyerek; her işin ve her sanatın benzeri görülmemiş ilk olanını, bir bakıma öncesi olmayanını ifade ettiğini belirtmektedir. Bîkr, düşünce, anlam, benzetme gibi şiirle ilgili bazı kavramlarla birleştirilince bîkr-i fikr, bîkr-i mana ve bîkr-i mazmun, bazı sözcüklerde daha önce söylenmiş olmak kaydıyla sözün güzel ve ince söylenmesi diye tanımlanır. Görüleceği gibi bu tanımda bîkr-i fikr, bîkr-i mana ve bîkr-i mazmunla sözün ilk ve yeni olmasının yanı sıra hatta ondan daha önce sözün nasıl anlatıldığı yani ortaya konuş biçimi kastedilmektedir. Öyleyse söz konusu terimler, divan şiirinin lafz ve manadan ibaret olduğu dikkate alındığında, geleneğin sürekliliği içerisinde, şairin gerek anlam gerekse anlatımda estetik açıdan farklı, değişik olanı bulması, yakalaması demektir. Gelenekten kaynaklanan benzerlikler arasında şairin kendi kimliğini yani üslubunu sağlayan ise farklılıklardır. Bu durumda bîkr-i mananın, şairini başkalarından ayırt ettirici özellik olarak üslûpla ilişkisi vardır (Mengi, 1991).

Şair, dilin inceliklerine hâkim, şiirlerinde de canlı tasvirler yer almaktadır. Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin güzelliğini bir köşke benzetmekte, gözlerini ve kaşlarını da dış dünyaya açılan kapılar olarak tasavvur etmektedir. Yine aşağıdaki beyitte şairliği bir ata, şiiri meydana, fikri doğan kuşuna, anlamı da kuşa benzetmiştir.

Revzen açmış kaşr-ı hüsni-yâre üstâd-ı ezel
Bir kitâba yazmış aña çeşm ü ebrû koymuş âd (G29/3)

Semend-i tab' ile meydân-ı nazm içre bugün Nâmî
Şalup şehbâz fikri murğ-ı ma'nâyı şikâr itdi (G218/5)

[Güçlü, çevik atıyla şiir meydanında bugün Nâmî fikir doğanını salıp anlam kuşunu avladı.]

Aşağıdaki beyitte de şair gazelin satırlarını tarağa benzetmiştir.

Şaneyi beñzedirin gâhi suţûr-ı ğazeli
Dir isem yaraşır ol zûlf-i perişâna ğazel (G123/4)

[Bazen gazelin satırlarını tarağa benzetirim. O dağınık saçlarına gazel desem yakışır.]

0.1.5. Eserin Özellikleri

Mehmed Nâmî Efendi Dîvânı, Ankara Milli Kütüphanede (06 Mil Yz FB 278) Nâmî Ahmed Çelebi şeklinde kayıtlıdır.

Eserin şekil özellikleri ölçü 204x125-156x81 mm., yaprak 55, satır 15, yazı türü talik, kâğıt türü birleşik harf filigranlıdır. Serlevha kenar cetvelleri kırmızı mürekkeplidir. Sırtı siyah, sertabı ve kapakları kahverengi meşin kaplı, miklebli bir cilt içerisinde. Sonu eksiktir. 54 a-55 a'da Rami Paşa, Sabrî, Necib Efendi, Saib

Efendi, Vasıf Efendi'den beyitler vardır. 9 kaside, 220 gazel, 5 muhammes vardır. Fahri Bilge varislerinden satın alınmıştır. İKTYDK. II. 431; Sic.Os. IV.540.

Eser tek nüshadır. Sultan III. Murad ve Sultan III. Mehmed döneminde tertip edilmiştir. Aynı zamanda Şeyhülislam Yahya Efendi dönemlerinin birisinde de istinsah edilmiştir. Müstensihî bilinmiyor. Birinci varakta dış kapak (278) yazmaktadır. İkinci varakta ise Fahri Bilge Kütüphanesi (FB 278) yazmaktadır. Üçüncü varak aşağıdaki kaside ile başlamıştır.

Dem-i şehergeh açıldı der-i serây-ı sürûr
Yapıldı anda şeh-i 'âleme serîr-i huzûr (K1/1)

Son olarak 56. varakta Râmî Paşa şiiri ile bitmektedir.

0.1.6. Nazım Şekilleri

0.1.6.1. Kasideler

“Kasîde, "niyet etmek, yaklaşmak, kastetmek, yönelmek" manalarında "kasada" kökünden gelen Arapça bir kelimedir. Belli bir maksada yönelmeyi, bir maksada dayanılarak yapılan işi ifade eder” (Aydemir, 2002: 133). “Dîvân edebiyatı nazım şekillerinden olup daha çok din ve devlet büyüklerini övmek amacıyla kaleme alınır... Beyit sayısı 33-99 arasında değişir. Ancak daha az veya çok sayıda beyit içeren kasideler de vardır” (Pala, 1989: 283-284). Nâmî Dîvânı'ndaki kasidelere baktığımızda en uzun kasidenin 42 beyit ile 1. kaside olduğu görülmektedir.

Beyit sayılarına göre kasideleri şöyle sıralanabilir:

Kaside	Sayı	Toplam Beyit Sayısı
a. 17 beyitli	1	17
b. 20 beyitli	1	20
c. 21 beyitli	1	21
d. 26 beyitli	2	52
e. 27 beyitli	1	27
f. 28 beyitli	1	28
g. 33 beyitli	2	66
h. 42 beyitli	1	42
	10	274

Dîvân'da yer alan kasidelerin sunulduğu kişiler aşağıdaki gibidir:

1. Sultan III. Murad'a oğlu şehzade III. Mehmed'in 1582'deki sünnet düğünü sebebiyle yazılmıştır.
2. Sultan III. Murad'a yazılan “şekl” redifli kaside
3. Sultan III. Murad'a yazılan “şem” redifli kaside
4. Şeyhülislam Zekerîyya Efendi'ye yazılmıştır.
5. Kazasker-zâde Seyyit Mehmet Efendi'ye yazılmıştır.
6. Sultan III. Mehmed'e yazılmıştır.
7. Kazasker-zâde Seyyit Mehmed Efendi'ye yazılmıştır.
8. Derviş Ağa için yazılmıştır.
9. Sultan III. Mehmed'e yazılmıştır.
10. Muhammed Ağa'ya yazılmıştır.

0.1.6.2. Gazeller

“Gazel kelimesi sözlükte “kadınlarla sevgi üzerine konuşmak, söyleşmek” anlamına gelir” (İpekten, 1996: 440-442). “Kelime anlamı "kadınlar için söylenen güzel ve aşk dolu söz"dür. Çoğunlukla 5 veya 7 beyit halinde yazılır. İlk beyti musarra (kendi arasında kafiyeli) olur. Daha sonraki beyitlerin ilk dizesi serbest, ikinci dizeler ilk beyit ile kafiyelidir (a-a, x-a, x-a, x-a, x-a, x-a, x-a)” (Pala, 1989: 182-183). Nâmî'nin gazellerine bakıldığında en fazla 12 beyitlik bir gazel yer almaktadır.

Beyit sayılarına göre gazelleri şöyle sıralanabilir:

Gazeller	Sayı	Toplam Beyit
a. 2 beyitli	1	2
b. 4 beyitli	1	4
c. 5 beyitli	163	815
d. 6 beyitli	21	126
e. 7 beyitli	26	182
f. 8 beyitli	6	48
g. 9 beyitli	2	18
h. 10 beyitli	1	10
i. 12 beyitli	1	12
	222	1213

0.1.6.3. Tahmisler

“Beşleme demektir. Edebiyatta bir gazelin her beytinin başına başka bir şair tarafından aynı vezinde üç dize eklemek suretiyle meydana getirilen nazım biçimi. Bütün dizeler aynı şaire ait olursa muhammes adını alır” (Pala, 1989: 474-475). Nâmî III. Murad devrinde yaşamış bir şairdir. Bu dîvânda 52. gazel olarak verilen gazelin 1 ve 2. beyitlerini tahmis etmemiştir.

“Fîrâkundan ciğer yandı eyâ dilber kebâb-âsâ
İki gözden akar yaşum benüm câm-ı şarâb-âsâ” (Kırkılıç 1985: 18)

Matlalı gazelinin 3,4,5,6 ve 7. beyitlerini tahmis etmiştir. III. Murad’ın 52. gazelinden alınan beyitlerin başına aynı vezinde üç dize eklemek suretiyle meydana getirilmiştir. Son bentte ise III. Murad’ın Murâdî mahlasının kullanıldığı görülmektedir.

2 numaralı “söyletsen” redifli tahmis III. Murad Dîvânı’nda bulunamamıştır.

3 numaralı tahmis ise tenkitli metin olarak hazırlanan (Kırkılıç 1985: 98)’da yer alan 301 numaralı gazelin tahmisidir. Beş beyitlik olan bu gazelin her beytinin başına üç dize eklenmek suretiyle meydana getirilmiştir.

4 numaralı tahmis ise tenkitli metin olarak hazırlanan (Kırkılıç 1985: 21)’da yer alan 58 numaralı gazelin tahmisidir. Beş beyitlik olan bu gazelin her beytinin başına üç dize eklenmek suretiyle meydana getirilmiştir.

5 numaralı tahmis ise tenkitli metin olarak hazırlanan (Kırkılıç 1985: 388)’da yer alan 1189 numaralı gazelin tahmisidir. Dîvân’da beş beyit olan bu gazelin Nâmî Dîvânı’nda iki beyiti yer almaktadır. Bundan sonraki yaprakları kopmuştur.

0.1.7. Kullanılan Kalıplar

Dîvân’da en çok “*Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün*” aruz kalıbı kullanılmıştır. Nâmî Dîvânı’nda vezinler gazel, kaside ve tahmisler göre şöyle tespit edilmiştir:

Kalıplar	Kaside
<i>Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün</i>	<i>K1, K4, K7, K10</i>

<i>Mef'ülü Fā'ilātü Mefā'ilü Fā'ilün</i>	<i>K2, K8</i>
<i>Mefā'ilün Mefā'ilün Fe'ülün</i>	<i>K3</i>
<i>Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilün</i>	<i>K5, K6, K9</i>

Kalıplar	Gazeller
<i>Mefā'ilün Fe'ilātün Mefā'ilün Fe'ilün</i>	<i>G22, G26, G30, G47, G58, G96, G122</i>
<i>Mef'ülü Fā'ilātü Mefā'ilü Fā'ilün</i>	<i>G3, G13, G14, G21, G33, G37, G39, G40, G41, G45, G51, G53, G56, G57, G60, G63, G74, G75, G78, G97, G100, G101, G120, G126, G127, G128, G130, G132, G149, G154, G156, G166, G167, G168, G169, G173, G193, G221</i>
<i>Mefā'ilün Mefā'ilün Fe'ülün</i>	<i>G27, G55, G59, G77, G84, G114, G140, G157, G160, G187</i>
<i>Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilün</i>	<i>G4, G5, G8, G10, G18, G25, G29, G31, G35, G46, G61, G64, G66, G67, G70, G71, G72, G76, G79, G86, G89, G92, G95, G98, G99, G102, G103, G104, G107, G108, G109, G113, G116, G118, G121, G124, G125, G141, G152, G161, G165, G178, G186, G188, G189, G202, G206, G213, G220, G222</i>
<i>Mef'ülü Mefā'ilü Mefā'ilü Fe'ülün</i>	<i>G1, G2, G17, G28, G32, G52, G112, G117, G119, G134, G143, G146, G147, G175, G176, G209, G210, G214</i>
<i>Mefā'ilün Mefā'ilün Mefā'ilün Mefā'ilün</i>	<i>G6, G7, G20, G36, G43, G54, G65, G68, G69, G73, G81, G83, G93, G115, G131, G133, G139, G142, G144, G145, G148, G159, G163, G164, G170, G171, G177,</i>

	<i>G179, G181, G183, G185, G190, G192, G194, G194, G201, G211, G218</i>
<i>Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün</i>	<i>G9</i>
<i>Fe' ilātün Fe' ilātün Fe' ilātün Fe' ilün</i>	<i>G11, G19, G24, G42, G44, G48, G49, G50, G62, G80, G87, G88, G91, G111, G123, G129, G135, G136, G138, G150, G151, G153, G162, G172, G174, G182, G184, G191, G196, G198, G203, G204, G205, G207, G208, G215, G216, G217, G219</i>
<i>Fe' ilātün Mefā' ilün Fe' ilün</i>	<i>G12, G16, G23, G34, G82, G94, G137, G158, G197, G199, G212</i>
<i>Mef' ülü Fā' ilātün Mef' ülü Fā' ilātün</i>	<i>G15, G110, G155, G180, G200</i>
<i>Müstef' ilün Fe' ülün Müstef' ilün Fe' ülün</i>	<i>G85, G90</i>
<i>Mef' ülü Mefā' ilün Fe' ülün</i>	<i>G105</i>
<i>Müstef' ilün Müstef' ilün Müstef' ilün Müstef' ilün</i>	<i>G106</i>

Kalıplar	Tahmisler
<i>Mefā' ilün Mefā' ilün Mefā' ilün Mefā' ilün</i>	<i>Tms1, Tms2, Tms3, Tms4</i>
<i>Fe' ilātün Fe' ilātün Fe' ilātün Fe' ilün</i>	<i>Tms5</i>

0.1.8. Deyimler

0.1.8.1. Sönük kalmak

Ne şāhzāde sipihr-i sa'ādete meh-i nev
Ne māh yanına gelse mihr olur bī-nūr³³ (K1/4)

[Şehzade değil, mutluluk göğünün yeni Ay'ıdır. Yanına gelse Ay değil Güneş bile sönük kalır.]

³³ Vezin bozuktur.

0.1.8.2. Göz aydınlığı olmak, kem gözlü olmak

Ḳarīr-i ‘ayn-ı şehenşāh-ı rub‘-ı meskūndur
Yavuz nazarlar ilāhī o māhdan ola dūr (K1/6)

[O şehzade, padişahlar padişahının göz aydınlığıdır. İlâhî, kem gözler o Ay’dan uzak olsun.]

0.1.8.3. Göğüs germek

Yiridür gögsün gererseñ ey felek dünyāya sen
Ālemi rūşen kılar bir mäh-pāreñ var imiş (G 92/3)

[Ey gökyüzü! Sen dünyaya göğsünü gersen yeridir, âlemi aydınlatan bir Ay parçan varmış.]

0.1.8.4. Gönlünü vermek

Nāmî virürdi gönlini ammā ne fā’ide
Ol mäh-ı āsmān-ı kerem müşteri degül (G 130/5)

[Nāmî verirdi gönlünü ama ne fayda. O cömertlik göğünün ayı müşteri değil.]

0.1.8.5. Yüzü yere düşmek

Görse yüzüñi mihr yüzi yerlere düşer
Baksa cebinüñe büzülür mäh-ı āsmān (G 156/3)

[Ey Sevgili! Güneş senin yüzünü görse yüzü yerlere düşer. Göğün Ay’ı senin alnına baksa büzülür.]

0.1.8.6. Yüzü kara olmak

Yüzüñ rüçhānı mäh-ı āsmāndan günden ezherdür
Nice öykünür ola rü-yı yāre ol yüzi kara (G 201/6)

[Yüzün göğün Ay’ından, günden üstündür, pek parlaktır. Nice yüzü karalar nasıl taklit eder ola sevgilinin yüzünü.]

0.1.8.7. Yüz çevirmek, kapısına yüz vurmak

Yüz urduğum kapuñā budur ey sipihr-i kerem
Çevirdi yüzini i’rāz idüp felek benden (K 4/24)

[Ey cömertlik göğü! Kapısına yüz sürdüğüm felek benden yüzünü çevirdi.]

0.1.8.8. Yarım ağız olmak

Ben haste söyledikçe o gonce sükūt
Yarım ağız vireydi n’olur cevāb şekl (K2/3)

[Ben hasta konuştukça o gonca susuyor, ne olur yarım ağız da olsa bir cevap verseydi.]

0.1.8.9. Haddi hesabı olmamak

Hikāyet-i ğam-ı ‘aşkı nice beyān ideyim
Dilimde derd ü gamuñ hadd ü ğāyeti yokdur (G38/4)

[Aşk üzüntüsünün hikayesini nasıl anlatayım? Gönlümde dert ve üzüntünün haddi hesabı yoktur.]

0.1.8.10. Canla başla hizmet etmek

Cān ü baş ile ölince ideyin hidmet saña
Derdime dermān idersin ey tabīb-i cān eger (K9/4)

[Ey can tabibi! Eğer derdime derman edersen ölünceye kadar canla başla sana hizmet edeyim.]

0.1.8.11. Utancından başını öne eğmek

Baş egerdi saña yüz biñ şermle gülzārda
Rūy-ı renginüñ göreydi lāle-i nu‘mān eger (K9/2)

[Gelincik lālesi gül bahçesinde eğer senin yüzünün rengini görseydi utancından başını öne eğdi.]

0.1.8.12. Yolunu gözlemek

Gelür diyü seni bāğa umar gibi ey gül
Ki kalkıp ayağı üzre yola bakar lāle (K7/9)

[Ey gül! Lale, sen bahçeye gelirsin diye umarak ayağa kalkıp yolunu gözlüyor.]

0.1.8.13. Kan tere batmak

Çızardı kan dere batdı ço yüzüñi görsün
Çıkınca rūy-ı zemīne neler çeker lāle (K7/3)

[Toprağın yüzüne çıkınca lale neler çeker, kızarır, kan tere batar. Bırak yüzünü görsün.]

0.1.8.14. Yüzünü buruşturmak

Yüzüñi görür açılur seher seher lāle
Gice gice anuñ içün yüzün dürer lāle (K7/1)

[Lale sabah sabah yüzünü görür açılır. Lale, gece gece onun için yüzünü buruşturur.]

0.1.8.15. Boyun eğmek

Hem-‘inânı ola tevfiḳ-i Ḥudâ-yı lâ-yezâl
Râm ola şebdîz-i gerdûn tâbi‘ü fermân şubḥ (K6/33)

[Allah’ın yardımını onunla olsun. İtaat etsin gece, sabah onun buyruğuna boyun eğsin.]

0.1.8.16. Kara bahtlı olmak

Âh idüp baht-ı siyâhımdan şikâyet eylemem
Bir daḥı görmez ḳalurdı ey şeh-i devrân şubḥ (K6/28)

[Ey zamanın padişahı sabah, ah edip kara bahtımdan şikâyet eylesem bir daha göremezdi.]

0.1.8.17. Yüzü kara olmak

Kâzib olup aḥşam olunca olur ḳara yüzi
İde mi bilür ruḥuñdan da‘vi-yi rüçḥân şubḥ (K6/8)

[Sabah, yalancı olduğundan akşam olunca yüzü kara olur. Senin yanağından üstün olduğunu iddia edebilir mi?]

0.1.8.18. Dona kalmak

Niçe ḳomış barmağın ağızına seyrân eyle gel
Yüzüñi görüp ṭaṇa ḳalmış olup ḥayrân şubḥ (K6/6)

[Sabah, yüzünü görüp hayranlığından dona kalıp parmağını ağızına nasıl koymuş gel seyret.]

0.1.8.19. Utancından ter dökmek

Görinen yer yer degil encüm görüp nâgeh seni
Gün yüzüñden şerm idüp dökdi ‘araḳ ey cân şubḥ (K6/5)

[Ey Sultan! Ara sıra görünenler yıldızlar değil, günün sabah vakti senin yüzünü ansızın görünce utancından döktüğü terlerdir.]

0.1.8.20. Su gibi akıcı söylemek

Bağa varduḳça ruḥuñ yâdıyla bu dil bülbülü
Ağlayup bu beyti her dem şu gibi eyler revân (K5/7)

[Bu gönöl bülbülü bağa vardıkça yanağının anısıyla, ağlayıp bu beyti her zaman su gibi akıcı söyler.]

0.1.8.21. Günü gününden iyi olmak

Güni yeg ola güninden hem eyleye anuñ
Hudâ-yı ‘azze ve cel cümle şa‘b işin ehven (K4/32)

[Onun günü gününden iyi olsun. Aziz ve Celil olan Allah onun bütün işini kolaylaştırsın.]

0.1.8.22. Başı göklere erişmek

Cihānda rif‘at ile başı göklere yetişür
Şu kimse kim eşigiñ taşın eyledi mesken (K4/25)

[Şu kişi ki, kim eşiginin taşını mesken eylerse dünyada yükselerek başı göklere erişir.]

0.1.8.23. Yüz çevirmek

Yüz urduğum kapuña budur ey sipihr-i kerem
Çevirdi yüzini i‘râz idüp felek benden (K4/24)

[Ey cömertliğin göğü, felek benden yüz çevirdi. Senin kapına yüz vurmamın sebebi budur.]

0.1.8.24. Sağ salim yetişmek

Niçe dem idi şabā eylemişdi ‘azm-i sefer
Hele yetişt i yine şahn-ı bāğa sağ ü esen (K4/7)

[Nice zamandır hoş ve latif rüzgâr seferdeydi. Bahçeye sağ sağlim yetişti.]

0.1.8.25. Utancından erimek

Hicābından erir gördikçe rüyuñ
Dimez derd-i serin eyler hayā şem‘ (K3/23)

[Mum, yanağını örtüden gördükçe utancından erir kendi derdinden bahsedemez.]

0.1.8.26. Mumla arasa bulamamak

Şehā bezmüñ gibi bir yer cihānda
Çerāğ ile arayup bulmaya şem‘ (K3/22)

[Ey padişah! Mum, cihanda meclisin gibi bir yeri mumla arasa bulamaz.]

0.1.8.27. Kapısına sığınmak

Maşûn oldu elinden rûzgâruñ

Ḳapuña itmek ile ilticâ şem‘ (K3/21)

[Mum, kapına sığınmakla rüzgârın elinden korunmuş oldu.]

0.1.8.28. Ümidini kesmek

Yakışmış bezmüne kesseñ başını
Ḳapuñdan eylemez ḳat‘-ı recâ şem‘ (K3/20)

[Mum, meclisine yakışmış, başını da kessen kapından ümidini kesmez.]

0.1.8.29. Yolunda feda olmak

Cemâlünle münevverdür bu ‘âlem
Ḳo olsun yoluña ey meh fedâ şem‘ (K3/12)

[Ey Ay! Bu dünya senin güzelliğinle aydınlıktır. Bırak, mum yolunda feda olsun.]

0.1.8.30. Yolunda başını vermek

Fenâ bulup virür yolında başın
Ṭoyunca yüzüne tâ kim bakâ şem‘ (K3/11)

[Mum, yüzüne doyuncaya kadar bakmak için maddi varlıktan sıyrılıp senin yolunda başını verir.]

0.1.8.31. Çıtlatmak

Saña şevkınüñ ey mâh-ı münevver
Birez ucın ışılatdı baña şem‘ (K3/9)

[Ey Ay gibi aydınlık olan! Mum, sana olan arzusundan bana biraz çıtlattı.]

0.1.8.32. Nerde akşam orda sabah olmak

Ne yerde aḥşam olsa anda ḳalır
Fenâyî bir ışıkdur güyiyâ şem‘ (K3/7)

[Mum, nerde akşam olsa orda kalır. Sanki Fenâyî gibi bir dervîştir.]

0.1.8.33. Yolunda can vermek

Senüñ dikmendür ey mâh-ı münevver
Yoluñda cân eridürse n’ola şem‘ (K3/3)

[Ey Ay gibi aydınlık olan! Mum senin dikmendir. Yolunda can verse ne olur?]

0.1.8.34. Gül gibi açılmak

Nâmî yiter yiter ḳatı açılma gül gibi

Yum gonce gibi ağzuñı eyle hicāb şekl (K2/24)

[Ey Nâmî gül gibi çok açıldın, ağzını gonca gibi yum biraz utan.]

0.1.8.35. Ciğeri kebab gibi olmak

Gayruñ simāt-ı ‘işret önünde yazık baña
Nār-ı ğam ile ħūn-ı cigerdür kebāb şekl (K2/22)

[Yabancıların önünde eğlence sofrası var. Yazık, üzüntümün ateşi ciğerimi yakar kebab gibidir.]

0.1.8.36. Baş üzere yeri olmak

Akrānumuñ kamu ola baş üzre yerleri
Kalam ayakda ben ne revādur türāb şekl (K2/20)

[Akranlarımın hepsinin baş üzerinde yerleri olsun, ben toprak gibi ayaklar altında kalayım reva mı bu?]

0.1.8.37. Kem gözlü olmak

Karīr-i ‘ayn-ı şehenşāh-ı rub‘-ı meskündür
Yavuz nazarlar ilāhī o māhdan ola dūr (K1/6)

[O şehzade, padişahlar padişahının göz aydınlığıdır. İlâhî, kem gözler o Ay’dan uzak olsun.]

0.1.8.38. Gün gibi meşhur olmak

Meh-i sipihr-i sa‘ādet Murād Han-ı cihān
‘Adālet ile odur şimdi gün gibi meşhur (K1/16)

[Saadet göğünün Ay’ı cihan sultanı Murad Handır. Şimdi adaletle gün gibi meşhur olan odur.]

0.1.8.39. Kökü yerinden kopmak

Esince şarşar-ı kahrı bu bağ-ı ‘ālemden
Yeriyle koptı hemān şāh-ı fışk u bīh-i fücūr (K1/19)

[Bu dünyanın bahçesinden kahr fırtınası esince ahlaksızlıklar ve günahkârlıkların kökü yerinden koptu.]

0.1.8.40. Fikir almak

İreydi bu deme Cemşid alurdu rāyuñdan
Hezār zābıta-i ħall-i müşkilāt-ı umūr (K1/23)

[Cemşid bu zamana erseydi işlerindeki güçlükleri çözmek için binlerce fikir alırdı.]

0.1.8.41. Arka çıkan olmak

Ayakda kalmaz idüm ger zahîrüm olsa idi
Zahîr gibi ider idüm cihânda belki zuhûr (K1/34)

[Ayakta kalmazdım eğer arka çıkanım olsaydı. Belki cihânda Zahîr gibi parlardım.]

0.1.8.42. Rebab gibi inlemek

Ey dil figân-ı nâleñi hiç kimse diñlemez
Bezm-i belâda inlemeyince rebâb şekl (K2/7)

[Ey gönül! Bela meclisinde rebap gibi inlemeyince feryad ve figanını hiç kimse dinlemez.]

0.1.8.43. Cefa etmek

Yeridür aňlasam baňa bu çarh-ı pîrzen
Cevr eyler oldu dilber-i âli-cenâb şekl (K2/8)

[Bu kocakarı feleğin, cömert sevgili gibi acı çektirmesini anlasam yeridir.]

0.1.8.44. Tepetakla olmak

Akrânumuñ kamu ola baş üzre yerleri
Kalam ayakda ben ne revâdur türâb şekl (K2/20)

[Akranlarımın hepsinin baş üzerinde yerleri olsun, ben toprak gibi ayaklar altında kalayım reva mı bu?]

0.1.8.45. Yalnızlığa çekilmek

Olup halvet-nişîn fânûs içinde
Murâdı bu k'ide terk-i hevâ şem' (K3/6)

[Mum, nefisini terketmek için fanus içinde bir köşeye çekilmiş.]

0.1.8.46. Dert yanmak

Birez ahvâlimiz yandık o mâha
Bu gece bir yaňa ben bir yaňa şem' (K3/8)

[O ay yüzlüye bir yandan ben bir yandan mum, bu gece biraz durumumuzdan bahsettik.]

0.1.8.47. Çıtlatmak

Saňa şevkînüñ ey mâh-ı münevver
Birez ucın ısılatdı baňa şem' (K3/9)

[Ey Ay gibi aydınlık olan! Mum, sana olan arzusundan bana biraz cıtlattı.]

0.1.8.48. Elinden kurtulmak

Maşûn oldı elinden rûzgâruñ
Çapuña itmek ile ilticâ şem‘ (K3/21)

[Mum, kapına sığınmakla rûzgârın elinden korunmuş oldu.]

0.1.8.49. Ümidini kesmek

Yakışmış bezmüne kesseñ başını
Çapuñdan eylemez çat‘-ı recâ şem‘ (K3/20)

[Mum, meclisine yakışmış, başını da kessen kapından ümidini kesmez.]

I. BÖLÜM

I. İNCELEME

I.NÂMÎ DÎVÂNININ TAHLİLİ

I. DİN-TASAVVUF

I.1. DİN

I.1.1. Allah

Meclisi aydınlatmak amacıyla kullanılan mum, boynunu eğerek dua eden bir insan olarak tasavvur edilmiştir. Mum yandığında eğilmesi övülene “Allah yardımcın olsun.” demesi olarak düşünülerek hüsni talil yapılmıştır. Dîvânlarda sıkça karşılaştığımız istiare ise ay için parlaklığı bakımından sevgilinin yüzüne teşbihidir.

Düşdügi budur-miyân-ı meclise ki gâh şem‘
Dir saña ey meh egilüp yarıcun Allâh şem‘ (G99/1)

[Ey Ay (gibi güzel olan sevgili), mumun bazen meclisin ortasına, eğilip sana “Allah yardımcın olsun.” demek için düşer.]

Aşağıdaki gazelden alınan beyitte hikmetin yani gizli sebeplerin yalnızca Allah tarafından bilineceği belirtilmektedir. İçerisinde güllerin olduğu bir bağda kişinin düşüncelerinin ilham olması Allah’ın hikmeti olarak görülmektedir.

Güli bāğ içre görüp didüm olaydı mül hem
Hikmet Allāhuñ o dem albe bu oldu mülhem (G136/2)

[Gülü bağ içinde görüp “arap olsaydı.” dedim. Hikmet Allah’ın o zaman kalbe bu ilham olmuştu.]

I.1.1.1. Hudâ

Allah bu evrenin yaratıcısı, yoktan var edenidir. Aşağıdaki kasideden alınan beyitte o dönemin sultanı etrafına baktığında âlemin güzelliğini görünce sevinmiş ve Allah’a ükretmiştir. ükretmek, bu evrenin yaratıcısı olan Allah’a teşekkürlerini sunmaktır.

Görüp güzelliğini ‘âlemüñ o âh-ı cihân
Bu hâle ükr-i Hudâ eyledi olup mesrûr (K1/2)

[O cihan sultanı âlemin güzelliğini görüp bu duruma sevinmiş Allah’a şükretmiştir.]

Doğru yol olan dinimiz ile Allah’ın nuru ile memduhun gönlünün aydınlık olması için dua edilmektedir. Allah’ın nuru insanın gönlünü aydınlatan mum olması dilenmektedir.

Budur Nāmī kuluñuñ da du‘ası
Derünuñda ola nūr-ı hüdâ şem‘ (K3/25)

[Nāmī kulunun duası budur ki: Allah’ın nuru gönlünü aydınlatan mum olsun.]

Memduha dua edilen aşağıdaki beyitte yüceler yücesi Allah’ın, memduhun bütün işlerini kolaylaştırması ve her gününün önceki gününden daha iyi geçmesi için dua edilmektedir.

Güni yeg ola güninden hem eyleye anuñ
Hüdâ-yı ‘azze ve cel cümle şa‘b için ehven (K4/32)

[Onun günü gününden iyi olsun. Aziz ve Celil olan Allah, onun bütün işini kolaylaştırsın.]

Aşağıdaki gazelden alınan bir beyitte “hatt” sözüyle hem yeni terleyen tüyler hem de yazı kastedilmiştir. Şair burada şiir konusunda reislik yaptığından yapılan düzeltmeleri fark edeceğini ifade etmiştir. Bu yetisi için de Allah’a teşekkürlerini sunmaktadır.

Beñ-ı hattıñı benden tırâş ider ‘uşşâk
Şükr Hüdâya ki hayli riyâsetüm vardır (G58/5)

[Âşıklar hattının açıklamasını (anlamayayım diye) düzeltiyorlar. Allah’a şükürler olsun ki epeyce ustalığım vardır.]

I.1.1.2. İlâh

Aşağıdaki kasideden alınan beyitte şehzade açık istiare yoluyla maha (aya) benzetilmiştir. İlâhî denilerek Allah’a seslenilmiş ve şehzadeye bakıldığı zaman zarar veren bakışlardan da koruması için dua edilmiştir.

Karîr-i ‘ayn-ı şehenşâh-ı rub‘-ı meskündür
Yavuz nazarlar ilâhî o mâhdan ola dūr (K1/6)

[O şehzade, padişahlar padişahının göz aydınlığıdır. İlâhî, kem gözler o Ay’dan uzak olsun.]

Zamane insanların kıskançlıklarından Allah'a sığınıldığı görülen aşağıdaki beyitte sevgili açık istiare yoluyla maha (aya) benzetilmiştir.

Ḥased idüp baña ol mäh-rūyı çok gördi
İlâhi eylesün kimseye zamâne ğaraż (G96/4)

[Allah'ım zamane (insanları) kıskanıp kimseye kötülük eylesün. Bana o ay yüzlü (güzeli) çok gördü.]

Vuslatın kokuya, Nâmi'nin gönlünün bülbüle, tevhitin gül bahçesine benzetildiği aşağıdaki gazelde Allah'a, Nâmi'yi tevhit gül bahçesinde bülbül gibi söyletmesi için dua istenmektedir. Allah'ın birliği tevhit gülbahçesine benzetilmiştir. Allah'ın birliğine ulaşan kişi gül bahçesinde şakıyan bir bülbül gibi düşünülmüştür.

Ümid-i bûy-ı vaşluñla İlâhi Nâmi-i zâruñ
Dilin gülzâr-ı tevḥîd içre bülbül gibi gûyâ kıl (G131/5)

[Allah'ım kavuşma kokusunun ümidiyle ağlayan Nâminin gönlünü tevhit bahçesinin içerisinde bülbül gibi söylet.]

I.1.1.3. Settâr

Bu kasidede Muhammed Ağa'nın ravza-yı mutahhara ve vakıfların imar işlerine Allah'ın Hayy, Ferid ve Settâr sıfatlarına sığınarak başladığını kasidenin diğer beyitlerinde de anlatmaktadır. Hayy Allah'ın diriliğini, Ferid tekliğini ve eşsizliğini, Settâr ise ayıpları örtücülüğünü ifade eder.

Şüru' eyledi bu emre ol ferîd-i zamân
Şıgındı Ḥazret -i Ḥayy ü Ferîd ü Settâre (K10/7)

[Zamanın biricikleri bu emre uymaya başladı. Yüce Hayy, Ferid ve Settâr'a sığındı.]

I.1.1.4. Hak

Aşağıdaki kasideden alınan beyit Muhammed Ağa'ya yapılan methiyeden alınmıştır. Övülen kişi bağbana (bahçıvana), sadakat ise bahçeye benzetilmiştir. Açılan güle de ihsan sıfatı verilmiştir.

Ḥak anı bâğ-ı şadâkatde bağbân itmiş
İderse nâz-ı sezâ verd-i luṭf-ı ezhâre (K10/12)

[Allah onu sadakat bahçesinde bahçıvan etmiş. İhsan gülleri açıktan naz yapsa uygundur.]

“Hak” doğru anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrılık acısı ile yazılan aşağıdaki beyit ile ayrılığın gerçekten güç olduğu vurgulanmaktadır.

İdemem biñ dilüm olsa ğam-ı hicrânı beyân
Hağ budur kim güç imiş hayli kitâb-ı fûrkat (G19/3)

[Bin dilim olsa ayrılığın üzüntüsünü açıklayamam. Doğrusu budur ki ayrılığın kitabı epey güç imiş.]

Lütfu ve cömertliğinin çok olması bakımından Allah en büyük padişahdır. Nâmî, kendisine seslenerek yabancılardan medet ummayı bırak bir isteğin varsa Hak’tan iste, demektedir. Zira veren de alan da Hak tealadır.

Hağdan dile murâdını ko ğayrı Nâmiyâ
Bir luğfi çok mürüvveti çok pâdşâhdur ol (G126/7)

[Ey Nâmî, yabancılarını bırak, Allah’tan dile isteklerini. O hem lütfu hem de cömertliği çok olan padişahdır.]

I.1.1.5. Mücîb/Gaffâr

Allah hem duaları kabul eden hem de günahları bağışlayandır. Devlete ve onun saadetine dua etmek için Allah’a yönelmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Du‘â-yı devlet ü iğbâline şürû‘ eyle
Tažarru‘ eyle hemân ol Mucîb ü Ğaffâra (K10/22)

[Devletine ve saadetine duaya başla, duaları kabul edici ve günahları bağışlayıcı Allah’a şöylece yalvar.]

I.1.1.6. Rabb

“Allah’ın yetiştiren, besleyen, kayıran isimlerindendir. Tüm varlıkların Allah’ın bir ismine bağlıdır. Allah’ın ismi Rab (kayıran), ona bağlı olan şey ise merbûb (ayrılan) dır” (Uludağ, 1999: 425). Nâmî Dîvânı’nda “Rab” daha çok hitap ve yalvarma manalarıyla kullanılmıştır. Hitap olarak kullanılan aşağıdaki beyitte sevgiliden çok cefa gördüğünü belirten şair, ondan vefa görmeyi talep etmektedir.

Bâr-ı cefâsı yârûñ kaddüm hamîde kıldı
Şimden gerü irem mi bâri vefâya yâ Rab (G15/4)

[Sevgilinin cefasının yükü belimi büktü. Ya Rab! Bundan sonra vefaya erişmem mümkün mü?]

Aşağıdaki beyitte ise hitap cümlesi olarak Allah’a seslenen şair, rakibin başına bela getirmesini hatta tepetakla olmasını istemektedir.

Yâ Rab getir başına rakībũñ niçe belâ
Ammâ ki isterin depesi üstine ola (G3/1)

[Yâ Rab! Rakibin başına çok bela getir. Amma ki isterim tepesi üstüne ola.]

Aşağıdaki gazelde şair Rabbinden sevgilinin yüzü güne benzetilirken âşık ölmeden gün yüzlü sevgiliyi göstermesi için dua etmektedir. Ayrıca şair o günü görmeyi dilemektedir.

Gün yüzüm göstermezsin katl iderin anı dimiş
Ölmedin bir kerre yâ Rab ol günü göster baña (G8/2)

[Sevgili: “Gün yüzümü göstermem öldürürüm onu” demiş. Ya Rab! Ölmeden o günü bana göster.]

I.1.1.7. Kudret

Sevgilinin yanağı (ruhsârı) sayfaya sevgilinin kaşları sayfada yazılan yaazıların hareketlerine, beni ise sayfadaki noktalara benzetilmektedir. Allah, her şeye gücü yetendir. Kudret, güç demektir. Kudret kalemi sözünden kastedilen ise alınyazısıdır.

Şafha-i ruhsâr-ı yâre kilik-i kudret yazdı haññ
Ebruvân i’râb anda hâller olmuş nuğat (G98/1)

[Sevgilinin yanağının sayfasına kudret kalemi yazı yazdı. Oradaki kaşlar yazının hareketleri, noktalar da ben oldu.]

I.1.1.8. Üstad-ı Ezel

Dîvân’da “ezel üstadı” olarak Allah kastedilmiştir. Sevgilinin yüzünün güzelliğine yapılan aşağıdaki beyitte sevgilinin güzelliği bir kasr (köşk) olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin kaş ve gözü ise o köşkten açılan pencere önündekiler olarak düşünülmüştür. Ezelî üstad Allah’ın, sevgiliyi bir kasr kadar gösterişli ve ulaşılamaz olarak yarattığı vurgulanmaktadır.

Revzen açmış kaşr-ı hüsn-i yâre üstâd-ı ezel
Bir kitâba yazmış aña çeşm ü ebrû koymuş âd (G29/3)

[Ezelî üstad, sevgilinin güzellik köşküne pencere açmış onu bir kitaba yazmış adını göz ve kaş koymuş.]

I.1.1.9. Hıyat-ı Ezel

Aşağıdaki beyitte “hıyat-ı ezel” olarak kullanılan ezel terzisi, Allah’tır. Allah, sevgilinin boyunu yaratırken naz elbisesini de ona göre biçmiştir. Sevgilinin nazı çok olacağı için boyununda uzun olduğu vurgulanmaktadır.

Râst biçmiş Nâmiyâ hâk bu ki hıyât-ı ezel
Hil‘at-ı nâzı o servûñ kâmet-i bâlâsına (G188/5)

[Ey Nâmî, doğrusu şu ki ezel terzisi naz elbisesini o servin uzun boyuna göre biçmiş.]

I.1.2. Melekler

“Kuvvet ve derece açısından büyük ilahlardan daha aşağı bir statüde bulunmakla birlikte insanı iyi veya kötü yönde etkileme gücüne sahip olan, dolayısıyla iyi ve kötü diye nitelenen bazı varlıkların mevcudiyeti inancı çok eski zamanlardan beri çeşitli dinlerde vardır” (Erbaş, 2004: 37). “Melekler çok güzel yaratıklar olduklarından sevgili ve övülen kişi için güzellik unsuru olarak kullanılır. Genellikle âşık ve râkib ile ilgili beyitlerde kullanılır. Övülen kişi “melek-dîdâr, melek-sîret, melek-sıfat, melek-hû” gibi sıfatlarla zikredilir. Meleklerin insanlara görünmezlik özelliği ve göklerde yaşadığı inancı vardır” (Sefercioğlu, 2001:22). “Melekler âlemine “melekût” denir. Yaradılış ve ahlak güzelliğinin örneği olarak çoğu zaman sevgiliyle veya övülen şahısla ilgiye konu olurlar” (Aydın, 2010: 68). Şair aşağıdaki beyitte Sultan II. Murad’ın “dü cihânı” iki dünyayı aydınlatan olduğunu ifade ederken melekler âleminin sırlarının da ona görünür olduğunu belirtmektedir.

Zevâhir aña hafâyâ-yı ‘âlem-i melekût
Serâir-i dü cihân tab‘ına degil mestûr (K1/18)

[Meleklerin âleminin sırları ona görünürdür. Sırları iki âlemi aydınlatana gizlenmiş değildir.]

Evde köpek beslenmesinin fikhî hükmü genel kurala göre kısmen farklı bir durum arzeder. Konuyla ilgili olarak Resûl-i Ekrem, ziraat veya hayvancılık faaliyeti ya da bekçilik veya av gibi bir sebep olmaksızın köpek besleyen kimsenin çeşitli iyi

davranışlarından elde edeceği sevap ve mükâfattan her gün bir miktar eksileceğini bildirmiş, içinde köpek bulunan eve meleklerin girmeyeceğini ifade etmiştir (Bardakoğlu, 2002:251-252).

“Köpek olan yere melek girmez” ifadesi kullanılarak rakip köpeğe sevgili ise meleğe benzetilmiştir.

Hâne-i ağıyâra başma dilberâ zinhâr ayak
Kânde kim seg olsa dirler anda başmaz pâ melek (G 104/4)

[Ey gönül alan sevgili sakın yabancının evine ayak basma nerede köpek olsa oraya melek ayak basmaz, derler.]

“Sevgili güzellik bakımından melek ve hûrî olarak tasavvur edilir. Bu tasavvurda sevgilinin âşıka görünmeme özelliği ile melek ve hûrînin görünmeme özellikleri arasında ilgi kurulur. Melekler sevgilinin yakınıdır” (Sefercioğlu, 2001:22).

“Kâinatın sadece beş duyunun kapsamına giren nesnelerden oluşmadığı, maddî alanın mükemmel bir işleyiş için tek başına yeterli sayılamayacağı, ruh vb. görünmeyen varlıklar sayesinde maddenin hayatiyet kazandığı inancını benimseyenler, naslarda Allah’ın mahlûkâtı sevk ve idare etmesine aracılık ettiği bildirilen melek türünün duyular üstü gerçekliklerini de kabul ederler.” (Özervarlı 2004: 41-42).

Aşağıdaki gazelden alınan beyitte sevgili âşıklara görünmeme yönüyle peri ve meleğe benzetilmiştir.

Nice gündür ki ‘uşşâka görünmez
O meh-rû yâ perîdür yâ melekdür (G 77/2)

[Nice zamandır âşıklara görünmez. O ay yüzlü (güzel) ya peridir ya melektir.]

Âşıkın gözü çeşme, sevgilinin sokağı cennet bahçesi, sevgili ise melek sıfatlı ve iri gözlü bir hûrî olarak tasavvur edilmiştir.

Çeşmüm riyâz-ı cennet-i kûyında‘ayndur
Zât-ı melek-şifâtı anuñ hûr-ı ‘îndür (G37/4)

[Gözüm, (senin) sokağının cennet bahçesinde çeşmedir. Melek sıfatlı kişi de iri gözlü hûrîdir.]

Yabancılar vefa etmemenin ancak hûrîler zümresinde bulunanların özellikleri olarak düşünülmüştür. “Melek yüzlü” ifadesinde ise sevgili kastedilmektedir.

Ağyâra vefâ itmedi gitdi o melek-hû
Ancak bulunur zümre-i hûrâda bu ‘iffet (G 17/4)

[O melek yüzlü yabancıya vefa etmedi gitti. Bu iffet ancak hûrilerin zümresinde bulunur.]

Şair aşağıdaki beyitte melek ile sevgiliyi karşılaştırmış, güzellik bakımından sevgiliyi daha üstün bulmuştur. Aşağıdaki beyitte Ay’a benzetilen sevgili yüzünün güzelliği bir hûriye benzetilmiştir ancak âşık onu gördüğünden beri meleğin gözüne asla görünmediğini ifade etmiştir.

Ey meh-i burc-ı leâfet dilber-i hûrî-şıfat
Görelî rüyuñ görünmez gözime aşlâ melek (G 104/3)

[Ey güzellik burcunun Ay’ı, hûrî sıfatlı gönül alan sevgili yüzünü gördüğümünden beri gözüme melek asla görünmez.]

Aşağıdaki beyitte şair aslında sevgilinin peri ve melek olmadığını bilmektedir ancak soru sorarak tecahülü arif yapmaktadır. Sevgilinin güzelliğinin anlatıldığı beyitte hiçbir insan türünde böylesi güzelliğe rastlanmadığı ifade edilmiştir.

Görmeziz rüyuñ perî misin nigârâ yâ melek
Biz bu hüsn ü şüreti nev‘-i beşerde görmedük (G 108/4)

[Ey put (gibi güzel sevgili)! Yüzünü görmeyiz peri misin melek mi? Biz bu güzelliği ve sureti insan türünde bile görmedik.]

Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin yüzü yasemin, huyu melek, teni gümüş olarak tasavvur edilmiştir.

Semen-sîmâ melek-hû sîm-pehlû nazik ü tersin
Güzelsin bî-bedelsin ‘işve-gersin nâz-perversin (G 170/1)

[Yasemin yüzlü, melek huylu, gümüş tenli, nazik ve tazesin. Güzelsin, benzersizsin, işvelisin, nazlısın.]

I.1.2.1. Cebrâ’îl (Cibril)

“İslâm dininde Cebrâîl Hz. Peygamber’e ilâhî emirleri bildiren vahiy meleğidir ve dört büyük melekten biridir” (Yavuz- Ünal, 1993: 202). “Meleklerin en üstünü ve en büyüğü olan Cibrîl, Allah en yakını olduğu için kendisine “meleklerin efendisi” anlamında seyyidü’l-melâike denilmiştir. Allah nasıl insanlardan elçi seçiyorsa meleklerden de seçer. Bu elçilerden bir tanesi de Cebrâîl’dir” (Bayram, 2013: 31). “O Allah katında değerli ve üstün yaratılışlı bir varlıktır. Cebrâîl’in elçilik görevi onun bütün peygamberlere Allah’ın elçisi olmasıdır. Bu nedenle bütün nebi ve resuller,

Allah katında Cebrâil'in ümmeti ve iyi dostları mesabesindedirler” (Bayram, 2013: 94). Şair, sevgilinin güzelliğinden bahsederken ona o kadar kutsiyet vermiştir ki, sevgilinin saçlarını Cebrâil, yanaklarını Peygamber ailesi, ağzını Peygamber, benlerini ise Peygamber'in yakın dostlarına benzetmiştir.

Zülfî Cibrîl ü ruḥî âl ü dehânidur Resûl
Ḥâller yanında yer yer zümre-i aşḥâbdur (G 66/2)

[(O sevgilinin) saçları Cebrail, yanakları Peygamber ailesi, ağzı Peygamber, yer yer benleri de Peygamber'in yakın dostlarıdır.]

I.1.3. Dini Kitaplar

Nâmî Dîvân'ında kutsal kitaplardan sadece Kur'an'ı Kerîm'in adı geçmektedir.

I.1.3.1. Kur'an

“Kur'an, Allah tarafından Cebrâil vasıtasıyla mahiyeti bilinmeyen bir şekilde son peygamber Hz. Muhammed'e indirilen, mushaflarda yazılan, tevâtürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, Fâtiha sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle biten, başkalarının benzerini getirmeye âciz kaldığı Arapça muciz bir kelimedir.” (Birişik, 2002: 383-388).

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü açılmış bir kitap, yüzündeki ayva tüyleri ise ayetin yazıları olarak düşünülmüştür. Sevgilinin yüzünde Kur'an'ı okumak ifadesi anlaşılmaktadır.

Şâhibü'l-Keşşâf açardı âyet-i ruḥsârını
Ḥattına Ḳurân okurdu görse yârüñ Ca'beri (G 220/7)

[Keşşaf sahibi sevgilinin yüzünün ayetini açardı, Câberî görse hattına Kuran okurdu.]

I.1.3.1.1. Mushaf

Kur'an mushaf adıyla sevgilinin güzelliği ve yüzü için benzetme unsuru olarak kullanılır. Sevgilinin yüzünün vahdet oluşu ve Allah'ın tecellîgâhı olması sebebiyle ilgi kurulur. Sevgilinin yüzü mushafa, yüzündeki ayva tüyleri ise mushafa yazılan ayetlere benzetilir. Mushafın kutsiyeti sevgilinin yüzüne atfedilir. Zirâ mushaf Kur'an ayetlerini barındıran ilâhî kelâmdır.

Sevgilinin saçları geceye, yanağı Kur'an'a benzetilmektedir. Sevgilinin yüzünün yarısı bir sayfa diğer yarısı ayrı bir sayfa olarak düşünülmüştür. Yanağının sayfasına “indînâ zülfâ” yazıldığından bahsedilmektedir.

N'ola muşhaf dir isem rûyîña ben ey saçı leylâ
Yazılmış şafha-i ruhsâruñ üzre 'indînâ zülfâ (G 7/1)

[Ey saçı gece (gibi olan sevgili) yanağına Kuran desem ne olur? Yanağının sayfasına "indînâ zülfâ" yazılmış.]

Âşık kendi gönlünü bir çocuğa, sevgilinin yanağını bir kitaba benzetmektedir. Ayrıca bu Kur'an'ın öğretilmesi ise sevgilinin dudağı olduğu belirtilmektedir.

Tıfl-ı dil okudığı muşhaf-ı ruhsâruñdur
Âña ta'lim iden ol la'l-i dürer-bâruñdur (G 44/1)

[Gönül çocuğunun okuduğu (senin) yanağının kitabıdır. Ona öğreten, (senin) o inciler yağıdın dudaklarıdır.]

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yanağının kitabında yazılar görülürken ağzına rastlanmadığı belirtilmektedir. Sevgilinin ağzının küçüklüğü çok sayıda teşbihe konu olmuştur.

Muşhaf-ı rûyında gördük hüsni-ı haţ-ı yâri biz
Ağzınuñ yokluğunu ammâ eşerde görmedük (G 108/5)

[Biz sevgilinin yazısını yanağının kitabında gördük. Amma ağzının yokluğunu eserde görmedik.]

I.1.4. Ayetler ve Hadisler

"Nûr suresi, mushaftaki sıralamada yirmi dördüncü, iniş sırasına göre 102. suredir. Sure adını, Allah'ın nurunu bir benzetme ile açıklayan 35. ayet ile Allah'ın lütfedeceği nurdan mahrum kalanların başka bir nur bulamayacaklarını ifade eden 40. ayetten almıştır" [<https://kuran.diyaret.gov.tr/> (Nur, 40)]. Nâmî Dîvân'ında ayetler ve hadisler bazen kelime olarak bazen de iktibas şeklinde alınmıştır. Bazen telmih yoluyla ayet ve hadislere de işaret edilmiştir. Aşağıdaki beyit "mum redifli" bir kasideden alınmıştır. Kaside boyunca mum kişileştirilmiş, III. Murad'a olan övgü ve bağlılık dile getirilmiştir. Aşağıdaki beyitte de yine mumun ayak üstü ellerini açıp Nûr ayeti okuduğu belirtilmektedir. Sevgilinin yüzü ve ayva tüyleri için benzetme unsuru olan Nûr âyeti, sûre-i Şems ve âyet-i Leyl Dîvân'da geçmektedir:

Oğur Nûr âyetin bir ayağ üzre
İder el kaldırıp eyler du'â şem' (K3/24)

[Mum, ayak üstü ellerini açıp, Nûr ayeti okuyup dua eder.]

Nâmî mum redifli kasideyi bitirirken de III. Murad'a, Kur'an'ın gönlünü aydınlatan mum olması için dua etmektedir.

Budur Nâmî kuluñuñ da du'ası

Derûnuñda ola nûr-ı hüda şem‘ (K3/25)

[Nâmî kulunun duası budur ki: Allah’ın nuru gönlünü aydınlatan mum olsun.]

Aşağıdaki beyitte sabah vakti kişileştirilerek ayet ve sûre okuyan birine benzetilmektedir. Sabah, Şems sûresi ile başlayıp akşam Leyl suresinde okumayı bitirmiştir. Şems kelimesi burada sûre olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat kelime anlamlarına bakacak olursak leyl, gece; şems, Güneş anlamına da işaret edilmiştir.

Şems suresi, mushaftaki sıralamada doksan birinci, iniş sırasına göre yirmi altıncı suredir. Sure adını 1. Ayette geçen “Güneş” anlamındaki şems kelimesinden almıştır. Surede bazı önemli kozmik varlıklara ve olaylara yemin edilerek insan tabiatına hem iyilik hem kötülük eğilimlerinin yerleştirildiği bildirilmiş; bu eğilimleri doğru kullanmayanların akıbetine örnek olmak üzere Semûd kavminin helâk edilişi anlatılmıştır [<https://kuran.diyanet.gov.tr/> (Şems,1)].

Kasidenin tamamı göz önünde bulundurulacak olursa kozmik unsurlar kullanılarak Sultan III. Mehmed’e övgü yapılamakta ve dualar edilmektedir. Şems suresinde de belirtildiği üzere insan tabiatına hem iyilik hem kötülük eğilimleri yerleştirilmiştir. Şair burada III. Mehmed’in iyilik yönünün güçlü olması için bu surelerden bahsetmiştir.

Leyl suresi ise mushaftaki sıralamada doksan ikinci, iniş sırasına göre dokuzuncu suredir. Sure adını ilk ayette geçen ve “gece” anlamına gelen leyl kelimesinden almıştır. Surede insanoğlunun iki zıt huyundan, cömertlik ve cimrilikten bahsedilir; imanla cömertlik ve imkansızlıkla cimrilik arasındaki ilişkiye dikkat çekilir [<https://kuran.diyanet.gov.tr/> (Leyl,1)].

Leyl suresinde de belirtildiği üzere insanoğlu iki zıt huya sahiptir. Kaside de ise III. Mehmed’e yapılan methiyeler vardır. Sultanın hem cömert hem de iyi yönü için övgüler yapılmakta, dualar edilmektedir.

Çıkmış idi sûre-i ve’ş-Şemse gördüm dün seher
Buldı ahşam âyet-i ve’l-Leylde pâyân şubh (K6/19)

[Sabah, dün seher vakti Şems suresine çıkmıştı, gördüm. Akşam olduğunda Leyl suresinde son buldu.]

Necm suresi tefsirinde “O kadar ki iki yay kadar hatta daha yakın oldu” diye çevrilen 9. Ayetteki kavseyn “iki yay” mânasına gelir... Kâbe kavseyn ifadesi hakkında çok geniş açıklamalar ve burada kastedilen mana ile ilgili değişik yorumlar yapılmıştır. Bunlardan biri şu şekildedir: O dönemde Araplar bir antlaşma yaparlarken iki yay çıkarıp üst üste koyarak tek bir yay görünümü verirler (kablerini birleştirirler), sonra ikisini birlikte çekip bir ok atarlar [<https://kuran.diyanet.gov.tr/> (Necm, 9)].

Şafak vakti kızılığından yola çıkılarak iki kabın birleştirilerek ikisini birlikte çekip ok atmaları şafağı kan rengine bürümüştür. Görünenin şafak sanılmaması ifade edilirken sabah vakti kişileştirilip kendini memduhun yolunda kurban eden bir kişi olarak tasavvur edilmiştir.

Görinen şanma şafağ görüp hilâl-i ebruñ(1)⁴
Eylemiş gibi yoluñda kendüyi kırbân şubh (K6/9)

[Görüneni şafak sanma. Sabah, hilal kaşını görüp kendini yolunda kurban eylemiş gibidir.]

Bakara suresinde [<https://kuran.diyanet.gov.tr/> (Bakara, 35) “Dedik ki “Ey Adem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz.” ifadesi yer almaktadır.

Aşağıdaki beyitte de Âdem peygamber ve dane ilişkisiyle yasaklı ağaçtan yedikleri daneye telmih yapılmıştır.

Cemâlûñ cennetinde dâne-i hâlûñden el çekmem
Çü ‘aşk ehline ‘âdet bu kılpudur devr-i Âdem’den (G 164/3)

[Yüzünün cennetinde beninin tanesinden el çekmem. Çünkü aşk ehline Âdem zamanından beri gelenek budur.]

Mâide suresi tefsirinde, Mushaftaki sıralamada beşinci, iniş sırasına göre 112. Suredir. 112-115. Ayetlerde söz konusu edilen ve havâirilerin isteği üzerine Hz. İsa’nın gökten bir “yemek sofrası” (mâide) indirilmesi için dua etmesi dolayısıyla Mâide adını almıştır. Dinin ikmal edilmesinden ve bunun mânevî nimet olmasından kinaye olarak bu adın verildiğini kabul edenler de vardır. Surede öğüt ve ibret alınacak kıssalar yer almıştır. Bunlar, Hz. Âdem’in iki oğlunun kıssası ile Hz. Mûsâ ve Hz. İsa’nın hayat hikâyelerinden kesitler şeklindedir [<https://kuran.diyanet.gov.tr/> (Maide, 112-115)].

Mâide suresi 110. Ayetinde;

O zaman Allah şöyle buyuracak: “Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve annene olan nimetimi hatırla. Hani seni Rûhu’l-Kudüs ile desteklemiştim de hem beşikte hem yetişkin halde iken insanlarla konuşurdun. Sana yazı yazmayı, hikmeti, Tevrat ve İncil’i öğretmiştim. Hani benim iznimle çamurdan kuş sûretinde bir varlık yapıyor, ona üflüyor, o da yine benim iznimle gerçek kuş oluyordu. Benim iznimle anadan doğma körü ve teni alacalıyı iyileştiriyor, yine benim iznimle ölüleri diriltiyordun. Bir vakit de, İsrâiloğulları’nın öldürme kastıyla sana uzanan ellerini geri çekmiştim: kendilerine apaçık deliller ve mucizeler getirmiştin de, aralarında küfür içinde boğulup gidenler: “Bu düpedüz büyüden başka bir şey değil!” demişlerdi. [<https://kuran.diyanet.gov.tr/> (Maide, 110)].

⁴ “ebruñ(1)” kelimesi Yenikale, 2020’de “ebrularuñ” şeklinde okunmuştur.

Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudaklarının ayrılık ölüsü olan âşıkı diriltmesi bakımından Hz. İsa'nın Mesih sıfatıyla ilişkilendirilmiştir. Zira Hz. İsa'nın yukarıdaki ayetin tefsirinde de belirtildiği gibi hastaları iyileştirmesi ve ölüleri diriltmesi özelliğine telmih vardır. Sevgili de âşığa can vermesi ve onu hastalıktan kurtarması bakımından Hz. İsa'ya benzetilir.

Mürde-i hicrân idüm itdi lebûñ ihyâ yine
Mu'cize izhâr kıldun ey lebi 'İsî yine (G 202/1)

[Ey dudakları İsa, ayrılık ölüsü idim, (senin) dudakların yine diriltti, mucize gösterdin.]

Ahmed b. Hanbel ve Müslim'in bu konuda naklettiği rivayet şu şekildedir: Muhammed b. Râfi', Hiccîn b. el-Müsennâ, Abdülazîz b. Ebî Seleme, İshâk b. Abdillâh b. Ebî Talha tarikiyle rivayet edildiğine göre Enes b. Mâlik'ten şöyle demiştir: "Nebi, Ümmü Süleym'in evine girer ve o yokken onun yatağında uyurdu. Yine bir gün Hz. Peygamber geldi ve Ümmü Süleym'in yatağında uyudu. Ümmü Süleym'e, "Resûlullah size geldi yatağında uyuyor." denildi. Eve geldiğinde Resûlullah'ı çok terlemiş halde buldu. Terini yatak üzerinde bulunan deri parçasına biriktirmişti. Bohçasından çıkardığı bir bez parçasına emdirerek şişelere sıktı. Nebi, ürpererek uyandı ve: "Ne yapıyorsun Ümmü Süleym?" dedi. O "Ey Allah'ın elçisi çocuklarımız için senin terinin bereket olmasını ümit ediyoruz." deyince. O da: "isabet ettin." dedi (Tuzcu, 2010: 164).

Aşağıdaki beyitte de peygamberin teri ile-gül ilişkisi ele alınamaktadır.

Âl-i Resûl ise gül eger bîkr-i göncede
Başda götürse n'ola 'alâmet-i şerifedür (G 33/4)

[Eğer gül, peygamber ailesi (mensubu ise) el sürülmemiş gonca (ya benzeyen kız o gülü) başında götürse ne olur? Şerefli (bir) işarettir.]

Klasik Türk şiirinde gül Hz. Peygamber ilişkisi birçok beyite konu olmuştur. Hatta birçok beyitte Hz. Peygamber için gül redifli şiirler yazılmıştır. Aşağıdaki beyitte de sevgilin gül yüzünü görenlerin Hz. Peygamber'i hatırlayacağı belirtilmektedir.

Bir şafâ kırmızı ruḥ-ı âlında ol yârûñ Ḥudâ
Görse her kim gül yüzini yâd ider Peyğamberi (G220/5)

[Allah, o sevgilinin kırmızı yanağında bir şafa koymu, her kim ki gülü görünce Hz. Peyğamberi hatırlar.]

Ayet kelimesi bazen de sevgilinin ayva tüylerini anımsatacak şekilde kullanılmıştır. Sevgilinin yüzünün mushafa benzetildiği beyitlerde ayetlerde yüzünün

güzelliğini ve hattını temsil eder. Bu güzelliği örten zülf ise kafir olarak nitelendirilir. Zülf hem siyahlığı hem de güzelliği örtmesi bakımından kâfire benzetilir.

Âyet-i hüsnüñ yazılmış şafha-i ruhsârîña
Âña zülfüñ ayağın uzatmasun kâfir olur (G 72/3)

[Güzelliğinin ayeti yanağının sayfasına yazılmış. Saçların ona ayağını uzatmasın kâfir olur.]

I.1.5. Peygamberler

I.1.5.1. Âdem

“Kökünün Arapça olduğunu iddia edenlere göre kelimenin aslı e’dem şeklinde iki hemzeli olmakla birlikte, morfolojik kural ve fonetik zaruretler uyarınca, ikinci hemze elife çevrilerek âdem şeklini almıştır. Âdem kelimesinin Arapça’ya Süryânîce veya Ârâmîce’den geçtiğini savunanlar da olmuştur” (Bolay, 1988: 358). İlk peygamber ve ilk insan olan Âdem peygamberden Nâmî Dîvânî’nda “âdem” sözcüğü zaman zaman Âdem peygamber ile insan olan âdem (adam) tevriyeli olarak kullanılmıştır. Âdem peygamberin kullanıldığı aşağıdaki beyitte, “devr-i Âdem” kelimesiyle insanoğlunun yaratıldığı günden bugüne kadar olan süre kastedilmektedir.

Cemâlûñ cennetinde dâne-i hâlûñden el çekmem
Çü ‘aşk ehline ‘âdet bu kılpudur devr-i Âdem’den (G 164/3)

[Yüzünün cennetinde toprağının tanesinden el çekmem. Çünkü aşk ehline Âdem zamanından beri gelenek budur.]

Aşk ehillerinin dünya nimetlerine kanmayacağı Âdem peygamberin cennetten kovulmasına sebep olan buğdayla ilişkilendirilerek anlatılmaktadır. “Kur’ân’a göre, Âdem ve Havvâ cennete yerleştikten sonra orada Allah’ın nimetlerinden diledikleri gibi faydalanıyorlardı. Allah onları yasak ağaca yaklaşmamaları hususunda uyardı” (Bolay, 1988: 358). Yukarıdaki dizelerde sevgilinin yüzü gökle ilişkilendirilmiştir. Cennette bir toprak dediği ise sevgilinin yüzünde bulunan benleridir. Âşık cennete benzettiği sevgilinin yüzündeki tanelerden el çekmiyor yani vazgeçmiyor çünkü Âdem devrinden beri gelenekleri budur. Tanelerden kastedilen yasaklı ağaçtır. Ve Âdem devrinden beri insanoğlu kendisi için yasak olana meyletmıştır.

Aşağıdaki beyitte de yine Âdem ve dane ilişkisi vurgulanarak Âdem peygamberin yasaklı meyve yemesi hatırlatılmıştır.

Dâne-i hâlin görince Nâmiyâ bî-ihtiyâr

Mâ'il oldum aña bir hâlet gelürmiş âdeme (G 189/5)

[Ey Nâmî beninin danesini gördüğünde insana bir haller olurmuş. (Bende) elimde olmadan ona meylettim.]

I.1.5.2. Yûsuf

Yusuf peygamber güzelliğin timsali olarak karşımıza çıkmaktadır. Beyitlerde Yûsuf-ı Mısır, azîz-i Mısır gibi sıfatlarla anılan Yûsuf peygamber hemen hemen bütün Dîvân şairlerinde olduğu gibi sevgilinin güzelliği sebebiyle benzetme unsuru olarak kullanılır. Ayrıca güzelliğin ülkesi Mısır olarak görülmesi bu benzetmede önemli rol oynar. Yûsuf kıssasına birçok beyitlerde telmih yapılır.

Aşağıdaki beyitte âşık kendi gönlünü çocuğa, sevgiliyi ise güzellik Mısır'ının Yusuf'una benzetmektedir.

Qadrin bilür o Yûsuf-ı Mışr-ı melâhatûñ
Dil tıflı yaşı çoğ ola haylî reşiddür (G 40/2)

[Gönül çocuğu, çok yaşasın, epeyce olgunlaşmıştır. Güzellik Mısır'ının Yusuf'unun değerini bilir.]

Bir başka beyitte ise memduh için yapılan övgüde Mısır azizi gibi hünerli ve söz tahtının sahibi olduğu ifade edilmektedir.

‘Ömer-şalâbet ü ‘Oşmân-hayâ vü Haydar-dil
Aziz-i Mışr-ı hüner Yûsuf-ı serîr-i sühân (K4/13)

[Hz. Ömer gibi sağlam, Hz. Osman gibi edepli ve Haydar gibi yürekli, Mısır azizi gibi hünerli, söz tahtının Yusuf'u (gibidir).]

I.1.5.3. Îsâ

Îsâ peygamberin beyitlerde sık kullanılmasının en önemli özelliği nefesinin can-bahş oluşudur. Bu özelliği dolayısıyla genellikle Îsâ-nefes sıfatla kullanılarak sevgilinin dudağı, sözleri, şairin sözleri ile ilgili benzetmelerde kullanılır. Mâide suresi,

Mushaftaki sıralamada beşinci, iniş sırasına göre 112. Suredir. 112-115. Ayetlerde söz konusu edilen ve havârilere isteği üzerine Hz. Îsâ'nın gökten bir 'yemek sofrası' (mâide) indirilmesi için dua etmesi dolayısıyla Mâide adını almıştır. Dinin ikmal edilmesinden ve bunun mânevî nimet olmasından kinaye olarak bu adın verildiğini kabul edenler de vardır. Sûrede öğüt ve ibret alınacak kıssalar yer almıştır. Bunlar, Hz. Âdem'in iki oğlunun kıssası ile Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ'nın hayat hikâyelerinden kesitler şeklindedir. [<https://kuran.diyanet.gov.tr/> (Maide, 112-115)]

Mâide suresi 110. Ayetinde;

O zaman Allah şöyle buyuracak: “Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve annene olan nimetimi hatırla. Hani seni Rûhu’l-Kudûs ile desteklemiştim de hem beşikte hem yetişkin halde iken insanlarla konuşurdun. Sana yazı yazmayı, hikmeti, Tevrat ve İncil’i öğretmiştim. Hani benim iznimle çamurdan kuş sûretinde bir varlık yapıyor, ona üflüyor, o da yine benim iznimle gerçek kuş oluyordu. Benim iznimle anadan doğma körü ve teni alacalıyı iyileştiriyor, yine benim iznimle ölüleri diriltiyordun. Bir vakit de İsrâiloğulları’nın öldürme kastıyla sana uzanan ellerini geri çekmiştim: kendilerine apaçık deliller ve mûcizeler getirmiştin de aralarında küfür içinde boğulup gidenler: “Bu düpedüz büyüden başka bir şey değil!” demişlerdi [<https://kuran.diyanet.gov.tr/> (Maide, 110)].

Aşağıdaki beyitlerde de bu benzetmelerde Hz. İsâ’nın mucizeleri arasında olan, ölüleri diriltmesi, hastaları iyileştirmesi gibi özellikleri sevgiliyle ilişkilendirilerek kullanılır. Sevgilinin dudağı da Hz. İsâ gibi mucizeler izhâr etmektedir.

Mürde-i hicrân idüm itdi lebüñ ihyâ yine
Mu‘cize izhâr kıldun ey lebi ‘İsî yine (G 202/1)

[Ey dudakları İsâ, ayrılık ölüsü idim, (senin) dudakların yine diriltti, mucize gösterdin.]

Kapuñda pâdşâlıkdur gedâlık ey leb-i ‘İsî
Gedâlık ihtiyâr eylerdi ger Dârâ’yı söyletsen (G115/5)

[Ey dudağı Hz. İsâ (gibi olan sevgili), (senin) kapıda dilenci olmak padişahlıktır. Eğer Dara’yı söyletsen (senin kapıda) dilenciliği seçerdi.]

I.1.5.4. Muhammed

Beyitlerde Muhammed Resûl, Resûllallah, der-i Resûl, Resûl-ı Hudâ, gibi adlarla zikredilir. Dîvân’da en çok zikredilen peygamberlerdendir. Genellikle fahr-ı dü-âlem, Âl-i Resûl gibi sıfatlarla da zikredildiği olmuştur. Zaman zaman miraç hadisesine ve Hz. Peygamberin çeşitli mucizelerine telmihler de yapılmıştır. Hz. Peygamberin zaman zaman gül ile münasebeti de beyitlerde işlenmiştir.

Semiyy-i fahr-ı dü ‘âlem Muhammed-i ekrem
Güzîn-i cümle-i mevcûd zübde-i maḳdûr (K1/5)

[İki âlemin övüncü, bütün yaratılmışların en seçkini olan Muhammed’i Ekrem’in adaşdır.]

Zülfî Cibrîl ü ruḥı âl ü dehânıdur Resûl
Hâller yanında yer yer zümre-i aşḫâbdur (G 66/2)

[(O sevgilinin) saçları Cebrail, yanakları Peygamber ailesi, ağzı Peygamber, yer yer benleri de Peygamber’in yakın dostlarıdır.]

Peygamber efendimizin şefaati olma özelliği vurgulanarak beyitte geçen memduha mahşer gününde şefaati olması için dua edilmektedir.

Şefâ‘at eyleye yârin aña Resûlullâh
O dem ki haşr ola bu halk ola âvâre (K 10/26)

[O zaman ki, kıyamet günü olduğunda, bu yaratılmışlar âvare olur. Allah Resulü yarın ona şefaati eyle.]

Aşağıdaki beyitte “Âl-i Resûl” peygamber ailesi anlamında kullanılmaktadır.

Âl-i Resûl ise gül eger bîkr-i göncede
Başda götürse n’ola ‘alâmet-i şerifedür (G 33/4)

[Eğer gül, peygamber ailesi (mensubu ise) el sürülmemiş gonca (ya benzeyen kız o gülü) başında götürse ne olur? Şerefli (bir) işaretidir.]

I.1.5.5. Lokman

“Lokman”ın bir peygamber veya nebi olduğu hakkında tefsirlerde rivayetler vardır. Ancak çoğunluk, onun “Salih bir kul” olduğunu kabul eder” (Pala, 1989: 316-317). “Lokman diğer özelliklerinin de yanında hekimliğin atası olarak da tanınmış, onun bütün bitkilerin özünü bildiği söylenmiş ve kendisinden dertlere şifa olacak reçeteler ve formüller nakledilmiştir” (Harman, 2003: 206). Sevgilinin dudakları beyitte “lokma-i l’al” ifadesi ile verilmiştir. Sevgilinin dudakları âşıklar yani gam hastaları için ilaç gibidir. Hz. Lokman’ın hekimliğine telmih yapılarak âşıklar için sevgilinin dudaklarını üzüntüleri, dertleri azalsın diye ilaç olarak bitkileri değil de sevgilinin dudaklarını reçete olarak yazardı denilmektedir.

Loğma-i l’alün devâ yazardı bîmâr-ı gâma
Şimdi gelseydi cihâna hâzret-i Loğmân eger (K9/3)

[Eğer hazreti Lokman dünyaya şimdi gelseydi dudağının lokmasını gam hastalarına ilaç yazardı.]

I.1.6. Dört Halife (Çehar-yâr)

Dört halifeyi samimiyetle sevmek, İslâm inancının bir süsüdür. Onlar imanın dört direğidir, her biri diğerinden daha fazla olgunluk sahibidir. Onların sözleri, can sedefine saklı pahalı birincidir ve bu sözler birbirinden üstündür. Dört halifenin, sünnet ve vacipten haberi olanlar için fazilet sırası ise Ebû Bekir, Ömer, Osmân ve Ali’dir (Aydın, 2010 :83)

Dîvân'da “çehâr-yâr ve Ömer-salâbet ü ‘Osman-haya vü Haydar-dil” olarak kullanılmıştır. Aşağıda kasidenin tamamı düşünülecek olursa Medine'deki ravza-yı mutahhara ve vakıfların imar işleriyle ilgilenmesi sebebiyle methiye yazılmıştır. Kaside de Peygamber'in ve dört halifenin medfun bulunduğu yer bakımsız ve oradaki halk da yoksulluk içindedir.

Dahı o ravzanuñ eṭrâfı cümle merḳad iken
Çehâryâra vü aşḫâba bunca ebrâre (K10/2)

[İmanlarına sadık bunca çehâryarlar ve sahabeler bile o bahçenin etrafındaki mezardadırlar.]

Nâmî Dîvân'ında dört halifeden, Ömer'in manevi kuvveti, Osman'ın hayâsı, Ali (Haydar)'nin cesareti dolayısıyla zikredilir.

‘Ömer-şalâbet ü ‘Oşmân-ḥayâ vü Ḥaydar-dil
Azîz-i Mıṣr- hüner Yûsuf-ı serîr-i sūḥan (K4/13)

[Hz. Ömer gibi sağlam, Hz. Osman gibi edepli ve Haydar gibi yürekli, Mısır azizi gibi hünerli, söz tahtının Yusuf'u (gibidir).]

I.1.7. Sahabeler (Ashâb)

Aşağıda kasidenin tamamı düşünülecek olursa Medine'deki ravza-yı mutahhara ve vakıfların imar işleriyle ilgilenmesi sebebiyle methiye yazılmıştır. Kaside de Peygamber'in, dört halifenin ve sahabelerin medfun bulunduğu yer bakımsız ve oradaki halk da yoksulluk içindedir.

Dahı o ravzanuñ eṭrâfı cümle merḳad iken
Çehâryâra vü aşḫâba bunca ebrâre (K10/2)

[İmanlarına sadık bunca çehâryarlar ve sahabeler bile o bahçenin etrafındaki mezardadırlar.]

I.1.7.1. Veys el-Karanî (Veys-i Karen)

Tâbiî'nin büyüklerinden olup peygamberimiz zamanında yaşamışsa da onu görememiştir. Yemen'in Karen köyündendir. Peygamberimizi görmeden müslüman olmuştur. Annesinin sözüne o denli bağlı idi ki Medine'ye peygamberimizin kapısına geldiği halde annesinin ‘Onu bulamazsın geri dön’ sözüne uymak için Hz. Peygamberin hane-i saadetine dönmesini beklemeden Karen'e doğru yola çıkmıştır. Peygamberimiz eve dönünce onun kokusunu duymuş ve hırkasının ona verilmesini vasiyet etmiştir. Hz. Ömer zamanında Medine'ye gelmiş ve çok hürmek görmüştür. Hz. Ömer kendi elleriyle hırka-ı saadeti ona vererek peygamberimizin vasiyetini yerine getirmiştir (Pala, 1989: 513).

Aşağıdaki beyitte Nâmî memduhu överken devletin devamı için Veys-i Karanî'ye yakın olması için dua etmektedir.

Devâm-ı devleti içün olan du‘â Nâmî

Ola  ar n-i ic bet be- a  -ı Veys-i Karen (K4/33)

[N m , devletin devamlılığı için olan dua Veysel Karan  hürmetine kabul olsun.]

I.1.8. Kaz  ve Kader

“Allah’ın ezel  hükmü, takd r, Levh-i Mahfuz’da yazılı olanların vücut bulmadan evvelki haline kader, ortaya çıkmasına da kaza denir” (Pala, 1989: 287).

I.1.9. Ahiret ve  lgili Mefhumlar

I.1.9.1. Ahiret

N m  D v n’ında ahiret insanların ölümden sonra tanısaca ı bir  lemdir. D v n’da ahiret kelimesi “ukba ve fahr-ı d  ‘ lem” olarak geçmiştir. Aşağıdaki şiirlerden kaside de memduh  v l rken ahiret de rehberinin enbiy lar sultanının olması temenni edilmiştir. Birinci tahmiste ahiretteki devletin yani makamın aşk ile bulunacağı, ikinci tahmiste ise sevgiliye kavuşmanın yolunun dünyadan ve ukb dan vazgeçmek olduğu belirtilmektedir.

D ny da y ver n  ola sult n-ı berr [ ] ba r⁵
U b da rehber n  ola sult n-ı enbiy  (K8/20)

[Dünya’da yeryüzünün ve denizlerin sultanı senin yardımcın, peygamberler sultanı ahiret de senin rehberin olsun.]

Der nu  ‘aşk la p r k l y ri ey N m -yi şeyd 
Mu arrerdir ki ‘aşk la bul n r devlet-i ‘u b 
Ne buyurur k lak t t p diş h-ı mülk-i b -hemt 
Mur da şöyle ‘aşk n    lip olmuşdur seni  c n 
Anı şer  etmeyeler ger bütün d ny yı s yletse  (Tms2/5)

[Ey  ılg n N m ! Y r  i ini aşk ile doldur. Öbür dünya saadetine aşk ile bulunacağı bildirilmiştir. Benzersiz mülkün padişah  ne buyurur, kulak ver. Ey can, senin aşkın  alıp olmuştur Murad’a söyle. Eğer bütün d ny yı s yletse  onu açıklayamazlar.]

Eger meyd n hüsn içre ederse  z lfi ni  evg n
Yolu da p diş h m bende başum ideyin  alt n
 ki ‘ lem deger z r  yolu da ba a terk-i c n
Cem l   bir nazar seyr eyleyin ey ş h-ı m şt k n
Mu a    dur ider d ny dan   ‘u b dan isti n  (Tms4/2)

[Eğer güzellik meydanında saçlarını çevgan edersen, padişah m senin yolunda ben de başımı top ederim. Zira yolunda candan vazgeçmek iki dünyaya değer. Ey  aşıklar sultan , güzelliğini bir defa seyreden muhakkak bu dünyadan da öbür dünyadan da vazgeçer.]

⁵ “berr [ ] ba r” kelimeleri Yenikale, 2020’de “ba r [ ] berr” şeklinde okunmuştur.

Semiyy-i fahr-ı dü ‘âlem Muhammed-i ekrem
Güzin-i cümle-i mevcûd zübde-i maqdûr (K1/5)

[İki âlemin övücü, bütün yaratılmışların en seçkini olan Muhammed’i Ekrem’in adaşıdır.]

I.1.9.2. Kıyâmet (Mahşer, Haşr)

Mahşer Nâmî Dîvân’ında genellikle kıyamet, haşr, haşre dek, rûz-ı mahşer, rûz-ı kıyâmet, rûz-ı hesâp, rûz-ı visâl, haşr olmak gibi kelimelerle birlikte kullanılmıştır. Bilindiği üzere mahşer herkesin dirileceği, vücutların can bulacağı, hesap verileceği, dünyanın sonu ve ahiretin başlangıcıdır. Ayrıca kıyâmet ile boy arasındaki ilişkiler kurularak da sevgilinin görünüşü, yürüyüşü sonucunda aşıklar arasındaki kargaşaya sebep oluşu Dîvân’da anlatılmaktadır. Âşıklar vuslata ermeyi kıyâmet gününde bile tahayyül etmektedir.

Bu dünyada sevgiliden ilgi ve alaka göremeyen âşık, sevgilinin eteğini kıyâmette tutabilmeyi beklemektedir.

Umarın ben ‘âşık-ı zâruñ kıyâmetde ola
Gerden-i ağıyâra dūd-ı pîç pîç âhı ğul (G 121/7)

[Umarım ben inleyen âşıkın âhının kıvrım kıvrım dumanı yabancıların boyunlarına halka olur.]

Kaçup benden olırsın ğayra mâ’il yok mıdur havfuñ
Kıyâmetde tutam ey serv-i kâmet dâmenüñ muhkem (G 144/4)

[Ey servi boylu (sevgili! Benden kaçıp yabancıya meyledersin Kıyamet günü (senin) eteğinden sıkıca tutacağımdan korkmuyur musun?]

Haşre dek rûhumdan ümmîd-i vişâlüñ gitmeye
Nâr-ı hasret eylese cism-i nizârum cümle kül (G 121/3)

[Hasret ateşi bitkin bedenimi tümüyle kül eylese, kıyamete dek ruhumdan kavuşma ümidi gitmeye (gitmesin).]

Kıyâmetde tutarlar dâmenüñ ey serv-ğadd muhkem
Eger ki gâhî seyre çıkmaz iseñ hâk-i pâlarla (G192/3)

[Ey servi boylu, eğer ki ara sıra (o) yere seyre çıkmazsan kesin kıyamette eteğini tutarlar.]

Sevgilinin naz ile salınarak yürümesi âşıklar arasında kargaşaya sebep olur. Bu kargaşa kıyâmetler koparacak kadar büyüktür.

Niçe âdemler helâk olur kıyâmetler kıpar
Yürise nâz ile ol serv-i hırâmânım benüm (G 152/3)

Aşağıda kasideden alınan beyitte ise kıyâmet günü haşr günü olarak telakki edilmektedir. Hz. Peygamberden âvâre kullar için şefaât beklenmektedir.

Şefâ'at eyleye yârin aña Resûlullâh
O dem ki haşr ola bu halk ola âvâre (K 10/26)

[O zaman ki, kıyâmet günü olduğunda, bu yaratılmışlar âvâre olur. Allah Resulü yarın ona şefaât eyle.]

Aşağıdaki beyitlerde sevgilinin âşıkta yaptığı zulmün karşılığı ve sevgiliden beklenen cevap rûz-ı hesaba yani hesap gününe bırakılmış ve sevgilinin âşıkta olan zulmünü bırakmasını istenmiştir.

Cevri 'uşşâka bi hesâb itdün
Var mı aña cevâb rûz-ı hisâb (G 12/5)

[Âşıklara sayısız acı çektirdin, kıyâmet gününde var mı ona cevap?]

I.1.9.3. Cennet

Beyitlerde cennet bihişt, bağ-ı behişt, firdevs, ravzâ, kevser, cennet-i kûy olarak geçmektedir. Genellikle sevgilinin cennete benzeyen yüzü teşbih unsuru olarak kullanılır. Sevgilinin bu bulunduğu yerde cennet-i kûy olarak zikredilir. Bu durum sevgilinin yüzünün cennet olarak vasıflandırılmasına sebep olur. Zaman zaman Hz. Adem'in cennetten kovuluşuna telmih yapılır.

Âşıkın gözü çeşme, sevgilinin sokağı cennet bahçesi, sevgili ise melek sıfatlı ve iri gözlü bir hûrî olarak tasavvur edilmiştir.

Çeşmüm riyâz-ı cennet-i kûyında'ayndur
Zât-ı melek-şifâtı anuñ hûr-ı 'indür (G37/4)

[Gözüm, (senin) sokağının cennet bahçesinde çeşmedir. Melek sıfatlı kişi de iri gözlü hûrîdir.]

Felekde toğradılar kırş⁶-ı mâhı şanma hilâl
Konuklanur gibi cennetde dahı zümre-i hûr (K1/13)

[Göktekini hilal şanma hûrî zümresi cennette konuk ağırlar gibi ay ekmeği doğradılar.]

⁶ Metinde karz imlasındadır.

Cemālũñ cennetinde dāne-i ħālũñden el çekmem
Çũ ‘aşķ ehline ‘ādet bu kılupdur devr-i Ādem’den (G 164/3)

[Yüzünün cennetinde toprağının tanesinden el çekmem. Çünkü aşķ ehline Ādem zamanından beri gelenek budur.]

I.1.9.3.1. Kevser, Tesnim, Selsebîl

Sevgilinin yüzü güzelliğİ bakımından hũrî gibi cennete benzer ve sanki güzelliğİ cennet bahçelerini andırır. Ayrıca sevgilinin dudağİ ab-ı kevser gibidir. Boyu da cennetteki Tuba ağacına benzetilir.

Aşağıdaki gazelde yukarıdaki özelliklerle benzer olarak âb-ı kevser, sevgilinin dudağİ için benzeyen durumundadır.

Āb-ı Kevşerdür lebi reyĥān ü sünbũldür şacı
İşigi cennet anuñ Tũbā kıadd-i bālāsıdur (G61/3)

[Dudağİ cennet suyu, saçİ reyhan ve sünbũl, kapısı cennet, uzun boyu ise Tũba ağacıdır.]

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü cennete, dudakları ise cennet bahçesindeki Kevser ırmağİna benzetilmiştir.

Cennet-i ruĥsārına bakılsa ol ĥũrîveşũñ
Āñdurur bāğ-ı behişt içinde la‘lî Kevşeri (G 220/6)

[O hũrî olan (güzelin) yüzünün cennetine bakılsa dudakları cennet bahçesi içinde kevseri andırır.]

I.1.9.3.2. Tũbā

“Aşağıdaki gazelden alınan beyitte sevgilinin boyu cennette bulunduğİ bilinen Tũbā ağacından üstün tutulmuştur. Tũbā, Sidre’de bulunan ve kökü yukarıda, dalları aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen ilahî bir ağaçtır” (Pala, 1989: 498). Beyitte sevgilinin boyuyla boy ölçüşmeye çalışan Tũbā ağacına “baş aşağı olsun” denilerek beddua edilmektedir. Fakat cennette bu ağacın kökünün yukarıda, dallarının aşağıda olduğİ ifade edilmektedir.

Görũben Tũbānun olsun başİ aşağı mũdām
Kāmet-i bālāñ ile ey serv-ķad hem-ser geçer (G67/4)

[Tũbā ağacının başİ sürekli aşağı olsun. (Çünkü) ey servi boylu (sevgili), senin boyunla ölçüşmeye kalkar.]

I.1.9.4. Cehennem

Cehennem genellikle ateş, azap gibi kelimelerle birlikte kullanılır. Sevgilinin hasreti cehennem ateşiyle mukayese edilir. Bu ayrılıktan duyulan ızdırap nūr-ı cahīm (cehennem ateşi) olarak nitelendirilir. Özellikle tasavvufi olarak ele alınan şiirlerinde aşık ve maşuk mukayese edilir. Vaizlerin cehennem ateşinden bahsetmeleri, halka sürekli azaptan bahsetmeleri haber vermeleri karşısında aşığın bundan korkmadığı belirtilir. Ehl-i işrete cehennem azabının kâr etmediği vurgulanır.

Aşağıdaki beyitte efendi sevgili, ben diye bahsedilen âşıktır. Âşkın dünyada sevgiliyle birlikte kalmak istediğini, rakiplerinin hepsinin de cehenneme yerleşmelerini ifade etmektedir.

Ağyār cümleten kurulursa cehenneme
Dünyâda sağ olayın efendi senüñle ben (G 168/3)

[Düşmanlar cümleten cehenneme yerleşirlerse, efendi sen ve ben dünyada sağ olalım.]

Aşağıdaki gazelden alınan beyitte sürekli cehennem ateşinden bahseden vaize halkın canına işkence etmesi ifade edilmektedir. Zira vaiz şeriatı temsil etmektedir. Âşıklar genellikle bu mertebeyi geçtiklerinden kendilerini mutasavvıf görüp bu ateşten korkmadıklarını ifade ederler.

Demâdem va‘z iderken meclis içre va‘izi şehrüñ
Añup nâr-ı cahîmi cânına halkuñ ‘azâb eyler (G73/4)

[Şehrin vaizi meclis içinde vaaz iderken cehennem ateşini durmadan anıp halkın canına azap eder.]

I.1.9.4.1.Dûzâh

Sofuların sürekli cehennemi anmalarına âşık tarafından bu azabın bırakılması istenmektedir.

Gördükçe şûfî bize meded añma dûzahı
Luţf eyle ehl-i ‘işrete dâ’im ‘azâbı ço (G 173/2)

[Ey sûfî, gördüğünde bize cehennemi anma. Lutf et işret erbablarına azabı bırak.]

Dönemin sofularının sürekli cehennemi anmalarına sitem edilen beyitte, sofuların cehennemi anmaları halka eziyet olarak gelmektedir. Zira dinimiz zorlaştıran, korkutan ve uzaklaştıran bir din değildir.

Hemân tezekkür-i dūzaḥ idersin ey vâ‘iz
‘Azāb eylemeden ḥalka dāimā ne ğaraḥ (G 96/3)

[Ey dini meseleler üzerinde öğüt veren! Durmadan cehennemi anarsın. Halka azap etmekteki maksadın nedir?]

I.1.10. Din ile İlgili Mefhumlar

Nâmî’nin şiirlerinde din, iman, küfr genellikle birlikte kullanılmıştır. İman aydınlığın ve nurun, küfür ise karanlığın ve zulmetin işaretidir.

I.1.10.1. Din

Aşağıdaki gazelden alınan beyitte sevgili put, âşığın kendisine boyun eğmesi secde etme olarak tasavvur edilerek dinimizde putlara tapmanın yanlış olduğu vurgulanmıştır.

İşitdüm ol şanem baña gel secde kıl dimiş
Nâmî sehivden eyle ḥazer emr-i dîndür (G 37/6)

[İşittim ki o put, (gibi sevgili bana) “Gel secde et” demiş. Nâmî hatadan sakın, dinin emridir.]

Tarikat yolunda gidenler iman ehli kabul edilirler. Aşağıdaki beyitte de dönemin sultanının iman ehli olduğu ifade edilmektedir.

Sem‘iyy-i fâḥr-i cihân Ḥazret-i Muhammed Ağā
Muḥarreb olsa ne murâddur⁷ o şâh-ı dîndâre (K10/6)

[Cihanın övünç ışığı, yüce Muhammed Ağanın arzusu, o dindâr sultana yakın olmaktadır.]

I.1.10.2. Müslüman

Sevgilinin yüzü din onu örten ayva tüyleri ve bazen saçları kafir olarak telakki edilir. Sevgilinin zülfü daima küfür olarak telakki edilir. Mümin küffar ile tezat olarak aynı beyitte de kullanılır. Bazen sevgili, aşığa yaptığı zulm, eziyet ve cefalar sebebiyle kafir olarak nitelendirilebilir. Çünkü kafirler zulmet ehlidir. Sevgilinin sanem (put) olarak değerlendirildiği beyitlerde rakip, kafir olarak değerlendirilir. Rakip bu özelliğinden dolayı Müslüman mı kafir mi olduğu belli değildir. Aşığın gönlünün, sevgilinin zülfüne asılı olmasından dolayı aşık kendini kafir elinde esir olarak nitelendirebilir.

⁷ “ne murâddur” ifadesi Yenikale, 2020’de “sezâdur” şeklindedir.

‘Âşık olan kişinin elbette rûyı zerd olur
‘Âşık olmak ey Müselmânlar ne müşkil derd olur (G 46/1)

[Âşık olan kişinin elbette benzi sarı olur. Ey müslümanlar! Âşık olmak ne zor dert olur.]

Baña çok cevır ider ammâ rakîbe lutfı vâfirdür
Müselmân olana meyl eylemez hây ol ne kâfirdür (G 69/1)

[Bana çok acı çektirir ama rakibe iyiliği boldur. Müslüman olana meyl eylemez eyvah o e kafirdir.]

Ey sanem secde idermiş seni gördikçe rakîb
Aña kâfir mi disem yoḥsa Müselmân mı disem (G 150/3)

[Ey put (gibi olan sevgili) rakip seni gördükçe secde edermiş, Ona kâfir mi desem yoksa Müslüman mı desem.]

I.1.10.3. Kafir

Sevgilinin kara saçları, kâfir eli olarak tasavvur edilmiştir.

Baḥr-i belâda düşdi gönül kıra zülfine
Ėam çekmesün mi kâfir elinde esirdür (G 39/3)

[Gönül kara saçlarına, belâ denizinde düştü. Esir, kâfir elinde gam çekmesin mi?]

Aşağıdaki beyitte rakibin öldürüldüğü ifade edilirken birçok rakibin buna erişemediği belirtilmiştir.

Dün o şeh tîğ ile katl itdi rakîb-i kâfiri
Şükr Ḥaḳḳa niçeler irişmediler bu deme (G 189/4)

[O sultan, kâfir rakibi dün kılıçla öldürdü. Allah’a şükür, nice kişiler bu deme erişmediler.]

Aşağıdaki gazelden alınan beyitte sevgili kafiye benzetilmektedir. Atın yelelerini savurması sevgilinin saçlarını savurması şeklinde tasavvur edilmiştir. Bu durum ise âşıkı perişan etmektedir.

Süvâr-ı esb-i nâz olup taḡıtmış zülfin ol kâfir
Girüp meydân-ı ḥüsne ‘aḳl u fikrüm târ u mâr itdi (G 218/2)

[O kâfir (sevgili), naz atına binip saçlarını dağıtmış, güzellik meydanına girip aklımı ve fikrimi darmadağın etti.]

Sevgilinin yüzü mushafa, yüzündeki ayva tüyleri ise bu mushaf üzerindeki yazıya benzetilir. Saçların yüzü örtmesi Kur'an yanında ayak uzatmak gibi telakki edilerek sevgilinin zülfünün kafir oluşu vurgulanır.

Âyet-i hüsnüñ yazılmış şafha-i ruhsârûña
Aña zülfüñ ayağın uzatmasun kâfir olur (G 72/3)

[Güzelliğinin ayeti yanağının sayfasına yazılmış. Saçların ona ayağını uzatmasın kâfir olur.]

Muğbeçe pîr-i muğâna mest ile sögmüş o gün
Bir şanemdür ol ki hürmet eylemez babasına (G188/3)

I.1.10.4. Hidayet

Aşağıdaki beyitte yıldızlara bakarak yol, yön belirleme durumuna telmih olmakla birlikte, Ay açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılmıştır. Sevgilinin âşık asıl sevgiliye götüreceğine olan vurgu da vardır.

Küyuñ yolını ey meh gösterdi baña bir şeb
Necm-i hidâyet imiş 'uşşâka nağş-ı kebkeb (G15/1)

[Ey Ay (gibi olan sevgili), ayak patırtısı izi bana, gece sokağının yolunu gösterdi. (O) âşıklara doğru yolu (gösteren) yıldızmış.]

I.1.10.5. Haram

İslam inancına göre rakı haram olduğu için haramzâde olarak kişileştirilir. Beyite göre rakı beyaz renklidir ama gece kırmızı rengine dönüşerek hile yapmaktadır.

'Arağ kendüyi şatmış ben beyâzın diyü rindâna
Gice rez duğterine reng virmiş ol harâmzâde (G181/4)

[Rakı rintlere ben beyazım diye kendisini satmış O haramzâde gece üzüm kızına renk vermiş.]

I.1.10.6. Helal

Helal kelimesi divânda aşağıdaki şekilde geçmektedir.

La'lüñ niçün şarâba cevâbını vermeye
İzhâr-ı hâk olınca garağ hod helâl bahş (G21/3)

[Lal (gibi dudakların) niçin şaraba cevabını vermez. Maksat, doğruyu meydana çıkarmak olunca onu (konuşmak) helâl olur.]

Rez duğterinüñ muğbeçe olmağla küfüvu
Nâ-mahrem iken mahrem olub oldı helâli (G214/2)

[Üzüm kızının meyhaneci çırağı olmakla dengi mahrem olmazken, mahrem olup helâl oldu.]

I.1.11. İbadet ile İlgili Mefhumlar

I.1.11.1. Namaz ve İlgili Mefhumlar

I.1.11.1.1. Namaz

Namaz İslam dininin şartlarından biri olup beş vakittir. Namaz kelimesi genellikle mescit, niyâz gibi kelimelerle birlikte kullanılır. Aşağıdaki beyitte namaz kılanların mescitte boş işlerle uğraşmaktan ve nazlı serviden dolayı namaza ellerinin değmediği belirtilmiştir.

Mescidde hūy u hāy ile ol serv-i nāzdan
Halkuñ namāza elleri degmez niyāzdan (G 169/1)

[Mescitte, o nazlı serviden (dolayı) kavga gürültü etmekten halkın namaz kılmaya elleri değmez.]

I.1.11.1.2. Mescid, Ma’bed

Mescitte kadeh ve şarabın anılmasına âşıkların itirazı islamda mescide uygun bir konuşma olmadığındandır. Vaizin davranışının görevine uygunluğu arasında çelişki vardır.

Mescidde vā‘iz aındı o gün cām-ı la‘lūñi
‘Uşşāk çağırışup dediler kim yeri degül (G130/3)

[Vaiz o gün lal (gibi dudaklarının) kadehini mescidde andı. Âşıklar çağırışıp, “yeri değil” dediler.]

I.1.11.1.3. Secde

Aşağıdaki beyitlerde secde kelimesi ile, âşıkların ve sofuların sevgilinin sokağında secdede olmasından bahsedilmektedir.

İtmezse eger şūfi kapuñ semtine secde
Bilmez şanemā neydüğini mezheb ü millet (G17/5)

[Eğer sofu (senin) kapına doğru secde etmezse mezhep ve dinin ne olduğunu bilmediğindendir.]

Zümre-i ‘uşşāk yer yer kūyı içre secdede
Sāha-yı kūyı o yārūñ Ka‘be-i’ aḥbābdur (G66/4)

[Âşıklar zümresi zaman zaman (onun) sokağının içinde secdededir. O sevgilinin sokağının meydanı dostlar Kabesidir.]

I.1.11.1.4. Mihrab

Dîvân'da mihrab kelimesi genellikle sevgilinin kaşları ile ilişkilendirilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde de sevgilinin boynu parlak bir kandile, kaşları ise mihraba benzetilmektedir.

Secde kılsa dil n'ola gördükçe ol mâhuñ yüzün
Boynu bir kândil-i enver kaşları mihrâbdur (G66/3)

[O gönül, o Ay (gibi olan sevgilinin) yüzüne secde etse ne olur? Boynu parlak bir kandil, kaşları mihraptır.]

Sâha-yı kûyî muşallâ vaşlı yevm-i 'iddür
Nâmi var seyr eyle kaşın bir güzel mihrâbdur (G66/7)

[Sokağının meydanı namaz kılınacak yer, kavuşma ise bayram günüdür. Ey Nâmî, var seyret (onun) kaşı ne güzel mihraptır.]

I.1.11.4. Ka'be ve İlgili Mefhumlar

I.1.11.4.1. Ka'be

Dîvân'da dini ve tasavvufi terimler genellikle sevgili, âşık ve rakip ile ilişkilendirilen unsurlar olmuştur. Aşağıdaki beyitlerde de Kâbe anıldığında âşıkın gönlü sevgilinin eşiğine gitmektedir. Ayrıca âşık, sevgilinin eşiğinde onun güzel yüzünü gördüğünde Kâbe sevabı kazanmış olmaktadır.

Ka'be añılsa yâr işigine varur gönül
Ruhsâr-ı yâr kıble-i ehl-i yakîndür (G37/2)

[Kâbe anılsa sevgilinin eşiğine gider gönül, sevgilinin yüzü şüphesiz eabların kiblesidir.]

Ey dil bulayın derseñ eger Ka'be şevâbın
Kıl yâr işiginde ruḥ-ı zibâsına niyyet (G17/6)

[Ey gönül, eğer Kâbe sevabı kazanayım dersen sevgilinin eşiğinde güzel yüzünü (görmeyi)dile.]

I.1.11.4.2. Sa'y

Aşağıdaki beyitte âşık kiblesi olarak gördüğü sevgilinin kapısında gidip gelmesi durumunu say etmeye benzetmektedir.

Kapuñda nice yıl sa'y itdüm ey kıblem velî bir gün
Şafâyıla yüzüm sürmek müyesser olmadı 'umrâ (G7/4)

[Ey kıblem, kapında çok seneler say ettim. Bir gün safa ile yüzüm sürmek nasip olmadı.]

Aşağıdaki beyitte say kelimesi ile çalışarak, arayarak anlamını karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Ayrıca sevgilinin ağzının küçüklüğü anlatılmaktadır.

Beni Mecnûn gibi yabanda pûyân şanma ey Nâmî
Dehân-ı yâri buldum sa'y ile yâbendedür gönlüm (G145/6)

[Ey Nâmî, beni Mecnun gibi yaban ellerde koşturuyorum sanma, çalışarak sevgilinin ağzını buldum (benim) gönlüm yabandadır.]

Dün seher⁸ çıkmış idim seyre o yâri yolda
Râst geldüm aña biñ sa'y ile yarı yolda (G184/1)

[Dün, seher (vakti) o sevgiliyi seyretmeye çıktım. Yolda bin çabayla yarı yolda ona rast geldim.]

Aşağıdaki beyitte de say kelimesi “ulaşmak” anlamıyla kullanılmıştır.

La'l-i lebine mâ'il ol ey dil şarâbı kıo
H'ân-ı vişâle irmege sa'y it kitâbı kıo (G173/1)

[Ey gönül, şarabı bırak dudağının laline meylet. Kitabı bırak kavuşma sofrasına ermeye çalış.]

I.1.12. Kadir Gecesi

Aşağıda kasideden alınan bir beyitte memduhun sonsuz sabahlar görmesi ve nice Kadir gecelerine erişmesi için dua edilmektedir.

Nâmiyâ kaldur elüñi kııl du'â şimden gerü
Niçe Kâdre ire ol şeh göre bi-pâyân şubh (K6/29)

[Ey Nâmî! Bundan sonra kaldır elini dua et. O padişah, sonsuz sabahlar görsün, nice Kadir gecelerine erişsin.]

Aşağıda gazelden alınan beyitte ise sevgilinin gecesi Kadir gecesine, yanağı kandile, gönül ise pervaneye benzetilmiştir.

Şebi Kâdr olup ol mâhuñ ruhı anda çerâğ olsun
Göñil pervânesi yanarsa yansun kendü sağ olsun (G159/1)

[O Ay'ın (Ay gibi olan sevgilinin) gecesi Kadr Gecesi olsun, yanağı kandil olsun. Gönül pervanesi yanarsa yansın, kendi canı sağ olsun.]

⁸ “seher” ifadesi Yenikale, 2020’de “gece” şeklinde okunmuştur.

I.1.13. Diğer İtikadi Mefhumlar

I.1.13.1. Ölüm ve Ecel

Aşığın zülfünün gamı dolayısıyla hem çekilen eziyet hem de ölüm hoş gelir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin aşığa gam çektiren bir gece olarak düşünülmüştür. Sevgilinin gamzesi ise ecel oku olarak düşünülmüş, kaşı ise bu okun atıldığı yay olarak telakki edilmiştir. Aşık bu tarz gelen ecelden memnundur.

Şaçuñ ğamı ile hoş ancak olam reh-i ğam da
Belî müsâfir olur giceyle ḥ'âb-ı lezîz (G 30/3)

[Ancak saçlarının düşüncesiyle hoş (olurum). Evet, yolcuya geceler uyku tatlıdır.]

Kaşuñ yanında şâhâ tîr-i ğamzeñ
Elinde bir kemân peyk-i eceldür (G 59/5)

[Ey sultan, kaşın yanında ok (gibi) yan bakışların elinde bir keman (olan) ecel habercisidir.]

I.1.13.2. Ruh

Nâmî divanında rûh gizliliği, göze görünmezliği ve bedeni terk edişi gibi özellikleriyle ele alınır. Rûhun genellikle hayat ile ilişkisi bazı beyitlerde zikredilir ve vücut rûh için bir elbise gibidir. Hasta aşığın ruhunun gıdası sevgilinin dudağıdır. Kadeh canın gıdası, badeyi elden düşürmemek ise ruhun gıdası olarak düşünülür. Sevgiliye kavuşma ümidi mahşere kadar aşığın ruhundan gitmez.

‘Uşşâk-ı haste-ḥâle lebûñdür ğidâ-yı rûḥ
Zülfüñ marîz-i ‘aşkıña ‘ömr-i medîddür (G 40/3)

[Senin dudağın hasta âşıkların ruhunun gıdasıdır. Saçların aşkına hasta (olanlara) uzun ömürdür.]

Elden koma piyâleyi câna şefâdur ol
Dilden çıkarma bâdeyi rûḥa ğidâdur ol (G 126/1)

[Cana sefa (olan) o kadehi elden bırakma. O ruha gıda (olan) şarabı gönülden çıkarma.]

Ḥaşre dek rûḥumdan ümmîd-i vişâlûñ gitmeye
Nâr-ı ḥasret eylese cism-i nizârum cümle kül (G 121/3)

[Hasret ateşi bitkin bedenimi tümüyle kül eylese, kıyamete dek ruhumdan kavuşma ümidi gitmeye (gitmesin).]

Bâğ-ı dile gel rûh-ı revânımda yer eyle
Öldürme beni hecr ile ey serv-i revân (G 146/2)

[Ey salınan servim, gel yürüyen ruhum yer eyle gönül bağında, beni ayrılıkla öldürme.]

Bağa vardukça ruhuñ yâdıyla bu dil bülbülü
Ağlayup bu beyti her dem şu gibi eyler revân (K5/7)

[Bu gönül bülbülü bağa vardıkça yanağının anısıyla, ağlayıp bu beyti her zaman su gibi akıcı söyler.]

Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin yüzündeki ayva tüylerinin aşk meclisine kadeh sunduğu ve bütün dostları bu mecliste ihya ettiği belirtilmektedir.

Meclis-i ‘uşşâka virdi hazz-ı rûhânî kadeh
Hâşılı bu gice ihyâ itdi yârânı kadeh (G 25/1)

[Kadeh, âşıkların meclisine rûhânî haz verdi. Kısaca kadeh bu gece dostları canlandırdı.]

I.1.13.3. Peri

Nâmî'nin şiirlerinde peri sevgili için kendisine benzetilen durumundadır. Perinin göze görünmezliği, güzelliği, sevgilinin peri olarak tasavvur edilmesine sebep olmuştur. Sevgilinin güzelliği nasıl tasvir ve tasavvur edilemezse sevgili de tasvir edilemez. Perinin insanlara görünmemesi aşığında sevgiliye ulaşamaması perinin sevgiliye benzetilmesine sebep olmuş. Genellikle açık istiare yoluyla divanda çokça kullanılmıştır. Zaman zaman sevgiliyle peri kıyaslanmış. Bazen sevgili, bazen peri birbirinden güzel bulunmuştur.

Bâr-ı cefâyı hep baña yükletdi ol perî
Gördi cihânda bencileyin yok cefâ çeker (G 45/3)

[O peri cefâ yükünü hep bana yükletti. Gördü (ki) cihânda benim gibi cefa çeken yok.]

Perî dirsem ben ol yâre maḥaldür
Naḫîrin görmedüm ḡâyet güzeldür (G 59/1)

[Ben o sevgiliye peri dersem yerindedir. Benzerini görmedim gayet güzeldir.]

Ey dil görünmedi diyü yâre perî dime
Yanlış hayâli ḳo o melekdür perî degül (G 130/4)

[Ey gönül, görünmedi diye sevgiliye peri deme. Yanlış hayalleri bırak, o melektir peri değil.]

Aşağıdaki beyitte perinin tasviri yapılmış, dehâni zerre kadar beli kıl gibi telakki edilmiş. Bu güzellik ve zarafetin ancak peride olabileceği belirtilmiştir.

Yok zerrece dehânuñ bir kılca yok miyânuñ
Bu hüsn ü bu leâfet ancak olur peride (G 180/2)

[Ağzın ve zerre kadar, belin (de) bir kıl (kadar) yok. Bu güzellik bu incelik ancak peride olur.]

I.1.13.4. Cîn

Cîn genellikle insanla birlikte kullanılır. İns ü cinn denildiği zaman yaratılmış bütün canlılar anlaşılır. Şair memduhu överken onun ihsanının bütün insanları, cinnleri, vahşi hayvanları ve kuşları doyurduğunu belirtmektedir.

Şu deñlü oldı şehün bezl-ñân-ı ihsânı
Ki toydı anda kamu ins ü cinn ü vuhûş u tıyûr (K1/11)

[Padişahın ikram sofrası öyle oldu ki orada insanlar, cinler, vahşi hayvanlar ve kuşlar hepsi doydular.]

I.2. TASAVVUF

“Tasavvufun çok değişik tarifleri yapılmaktadır. Tasavvufun baştan başa edeptir. Kötü huyları terk edip güzel huylar edinmektir. Kimseden incinmemek, kimseyi incitmemek; nefse karşı bir savaşa girmektir. Hak ile birlikte ve onun huzurunda olma hâlidir” (Uludağ, 1999: 512).

Tasavvufta şu soruların cevapları kalp ve akıl yoluyla aranmaktadır. Bu görünen âlemin arkasındaki gerçekler nelerdir? Varlığın aslı nedir? Varlığın gerçek mahiyeti nedir? İnsan olarak biz kim ve neyiz?

Yukarıdaki soruların cevabı öz olarak tasavvufun konusudur. Tasavvuf anlayışına göre sadece vücut u mutlak yani tek bir varlık vardır. Ezeli kudret ondadır. Başka hiçbir vücutun varlığı söz konusu değildir. Tek varlık Allah’tır. Kâinata görmüş olduğumuz eşya ve varlık, bağımsız ve gerçek bir varlığa sahip değildir. Varlık tecellisinden ibarettir (Kalyon, 2020: 2).

I.2.1.Ehl

“Ehl, sahip ve erbab kelimeleri gibi bazı kelimelerin başına getirilerek tasavvufî terimler yapılır” (Uludağ, 1999: 164). Ehl-i fazl, ehl-i dil, ehl-i kemâl, ehl-i aşk, ehl-i dert gibi terimler dîvânda aşağıdaki şekilde geçmektedir.

I.2.1.1. Ehl-i fazl

“Lütuf, ihsan, bahşış demektir. Tasavvufî anlamda ise herhangi bir sebebe bağlı olmadan ve karşılık gözetilmeden doğrudan yapılan halis iyilik demektir” (Uludağ, 1999: 187). Aşağıdaki beyitte şair Derviş Ağa için yazdığı kasidede onu fazilet ehli olarak nitelendirmektedir.

Dervîş-şâşlet olduñ eyâ mîr-i ehl-i fazl
İtse du‘â saña yeridür mün‘am ü gedâ (K8/15)

[Ey fazilet sahibi olanların başı! Derviş tabiatlı oldun. İhsanda bulundukların ve fakirler sana dua etse yeridir.]

I.2.1.2. Ehl-i dil

“Ehl-i dil, gönül ehli demektir. “Gönül, ilâhî kemâlin ve cemâlin en güzel tecelli ettiği yer olması dolayısıyla şairler kendilerini ehl-i dil olarak nitelerler” (Uludağ 1999: 148). Aşağıdaki beyitte “ehl-i dil” ifadesinde âşık kastedilmektedir. Sevgilinin dudakları ise kamış şekerine benzetilmiştir.

Ehl-i diller görince hep didiler
Leb-i şîrin yâre kıand-i nebât (G 16/2)

[Gönül ehilleri, (onu) görünce hep: “Sevgilinin şirin dudakları kamış şekerine (benzer.)” dediler.]

Aşağıda gazelden alınan beyit bir gönül ehlinin sevgilinin boyunun yansımını âşıkın gözyaşı ırmağında gördüğünde sevgiliye; “Gönlün aradığı güzel servi” adını koyduğunu ifade etmektedir. Gözyaşı ırmağında suyun yansıtıcılık özelliğinden yararlanılarak sevgilinin boyunun uzunluğu ve âşıkın gözyaşlarının çokluğu ifade edilmiştir.

‘Aks-i kıaddin rûd-ı eşkümde görüp bir ehl-i dil
Nâmiyâ ol demde aña serv-i dîlcü kıoymuş âd (G 29/5)

[Ey Nâmî, bir gönül ehli boyunun yansımını gözyaşı ırmağında görüp, o vakit ona “gönlün aradığı güzel servi” adını koymuş.]

I.2.1.3. Ehl-i hacât

“Hayatı sürmek için mutlaka bulunması gerekli olan şeylere zarûret denir. Yaşayabilmek için bulunması gerekmeyen ama bulununca da kişiyi muhtaç olmaktan çıkarmayan şeylere hacât denir” (Uludağ, 1999: 212). Aşağıdaki beyitte “ehl-i hacât” ihtiyaç sahipleri ifadesiyle kastedilen âşıklardır. Âşıklar sevgilinin yüzüne yönelir,

sokağında beklerler. Bu sebeple yüzü yöneldikleri Kâbe, sokağı ise âşıkların bekledikleri sokak olarak tasavvur edilmiştir.

Ka‘bedür rûyî ehl-i hâcâta
Ser-i kûyî numûne-i ‘Arafât (G 16/4)

[(Onun) yüzü ihtiyaç sahiplerinin Kibesidir. (Onun) sokağının başı da Arafat örneğidir.]

I.2.1.4. Ehl-i bezm

“Bezm, meclis demek olup, muhabbet ve sohbet toplantısı anlamına gelir. Bezm-i ezel, Hakk’ın “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” diye sorduğu, ruhlarında “*Evet, öyledir.*” şeklindeki cevap verdikleri meclistir. Ehl-i bezm ise kendinden geçme makamında olan beşerî ruhların hiçlik makamına yükselen tasavvuf yoluna giren âşık anlamına gelir” (Bk. Uludağ, 1999: 99).

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yanağı rengi bakımından güle benzetilmiştir. Sevgilinin yanağının kırmızılığı ise şarabın verdiği hararet olarak ifade edilmiştir. Sevgilinin bu hâlinin ise meclis ehillerini öldüreceği belirtilmektedir.

Tâb-ı mülden pür ‘arağ olur gül-i rûyuñ senüñ
Ehl-i bezmi öldürür âh işte bu hûyuñ senüñ (G109/1)

[Senin gül gibi yanağın şarabın hararetinden terle dolar. Ah işte senin bu huyun meclis ehillerini öldürür.]

I.2.1.5. Ehl-i kemâl

“Kemâl, erginlik, olgunluk demek olup Tasavvufî anlamda nefsânî vasıf ve sıfatlardan ve bunların eserlerinden mürezzeh olmak demektir” (Uludağ, 1999: 306). Aşağıdaki beyitte “ehl-i kemâl” ile kastedilen kâmil kişilerdir. Kâmil kişiler ne kadar konuşursa konuşsun söz sevgilinin güzelliği ile son bulur.

Ey meh kemâl-i hüsnuñ ile hatm olur kelâm
Bir yerde itse bir niçe ehl-i kemâl bahş (G 21/2)

[Ey Ay (gibi olan sevgili), bir yerde birçok kemal ehilleri konuşsa, söz, güzelliğinin kemâli ile son bulur.]

I.2.1.6. Ehl-i yakîn

Yakîn, kesin ve apaçık bilgi demektir. Tasavvufî anlamda vakâyâ uygun başka türlü imkânsız ve değişmeyen inanç anlamına gelir. Delille değil, iman gücüyle apaçık görmek demektir. Saf kalple gaybî temaşa, fikri muhafaza ve sırrı mülâhaza etmek demektir. Her türlü şüpheyi ortadan kaldırıp tasdik edilen gaybın hakikatine ermek...anamlarına gelir (Uludağ, 1999: 577)

Ehl-i yakîn ise yukarıdaki özellikleri haiz insan demektir. Şiirlerde çoğu zaman Kâbe sevgilinin yüzü Arafat ise sevgilinin sokağı olarak tasavvur edilmiştir.

Aşağıdaki beyitte de Kâbe ile sevgilinin eşiği, sevgilinin yanağı ile de kible ilişkilendirilmiştir. “Ehl-i yakîn” ile kastedilen de âşıklardır.

Ka‘be añılsa yâr işigine varur gönül
Ruhsâr-ı yâr kıble-i ehl-i yakîndür (G 37/2)

[(Ne zaman) Kâbe anılsa gönül, sevgilinin eşiğine varır, sevgilinin yanağı âşıkların kiblesidir.]

I.2.1.7. Ehl-i nazar

Nazar, bakma, bakış demektir. Tasavvufî anlamda şeyhlerin ve ermişlerin müritlere ve sülûk ehline bakışı ki bu bakış onlara tesir ederek yeni bir şekil verir ve gönülleri feyzle doldurur, ruhlarını olgunlaştırır. Bu nazarın eğitimci ve yetiştirici bir özelliği vardır. Şeyhin nazarın ile müridin aşk ve cezbeye tutularak fenaya erer. Sûfîlerin sohbeti gibi nazarları da feyz kaynağıdır. Çünkü onların nazarları ayn-ı nazar-ı Hak’tır (Uludağ, 1999: 402).

Yukarıdaki özellikleri haiz olan ehl-i nazar, sevgilinin boyunu görüp “Böyle güzel az bulunur” demesi sevgilinin güzelliğini anlatmak için kullanılmıştır.

Ol elif kıddi görüp kūyunda bir ehl-i nazar
Dimiş ol dem haķ bu kim böyle güzel nâdir olur (G 72/2)

[Bir nazar ehli o elif boylu (sevgiliyi onun) mahallesinde görüp o vakit, “Doğrusu bu kim, böyle güzel az bulunur.” demiş.]

Aşağıdaki beyitte ise Nâmî kendi şiirinin ehl-i nazar tarafından övüldüğünü dile getirmektedir. Ehl-i nazar, Nâmî’nin şiiri için “Şiir ilmi içinde Nâmî ne beceriklidir.” demişlerdir.

Göriccek bu şi‘ri hep ehl-i nazarlar didiler
Fenn-i nazm içinde Nâmî ne ‘aceb mâhir olur (G 72/6)

[Bu şiiri nazar ehilleri görünce, “Şiir ilmi içinde Nâmî ne becerikli olur.” dediler.]

I.2.1.8. Ehl-i aşk

Aşk, muhabbet, aşırı sevgi demektir. Tasavvufî anlamda sevginin son mertebesi insana tam olarak hükmü altına alması, varlığın aslı ve yaratılış sebebi demektir... Ehl-i aşk (âşık) ise tutkun, düşkün, vurgun, haddinden çok fazla ve aşırı derecede seven kişi anlamına gelmektedir (Uludağ 1999: 58-59).

Ehl-i aşk âşıklar için kullanılan bir ifadedir. Sevgili, âşıklara çok vefasız davranır, âşıklar buna rağmen sevgili ile kavuşmayı ummaktadır. Şiirde âşıklar dîvâneye benzetilmektedir.

Bu deñlü itmiş iken ehl-i ‘aşķa bî-vefâlıklar
‘Aceb dîvâne yüz ey bî-vefâ vaşluñ umaruz biz (G 83/5)

[Aşk ehillerine bu denli vefasızlık etmişken, ey vefasız biz (senle) kavuşmayı uman dîvâneleriz.]

Şun leb-i şîrîñüñi kalb-i hâzîñüm şâd kıł

Ehl-i ‘aşka ey şeh-i mülk-i melâhat dâd kı1 (G 124/1)

[Şirin dudağını sun, üzgün kalbimi sevindir. Ey güzellik mülkünün sultanı, aşk ehillerine insaf et.]

I.2.1.9. Ehl-i derd

Derd, gam, ızdırap, elem demek olup, tasavvufta sevgiliden sevene geçen ve katlanılmasına güç yetmeyen hâl. Hakk’a yakın olmanın meydana getirdiği derd, arınma sebebi olurken ondan uzak düşme tarzındaki dert, hüsrandır. İlâhî aşk olarak istenen dert, istenen bir derdtir. En büyük derd, derdsiz olmaktır (Uludağ 1999: 140).

Derd sahibi olanların en iyi dert ortağı hüznle dolu olan gönülleridir. Sıkıntı köşesinde dostu üzüntü olan kişiler ise yalnız değildir.

Ehl-i derde dil-i maḥzûn gibi hem derd olmaz
Künc-i miḥnetde enîsi ḡam olan ferd olmaz (G 87/1)

[Dert ehline hüznü gönül gibi dert ortağı olmaz. Sıkıntı köşesinde dostu üzüntü olan tek olmaz.]

I.2.1.10. Ehl-i şevk

“Şevk, gönlün sevgili ile buluşma arzusu demektir. Bazı kaynaklara göre, Allah’a kavuşma özlemi anlamına gelir” (Uludağ, 1999: 495). Ehl-i şevk ise bu hasreti duyan kişi demektir. Aşağıdaki beyitte mum kişileştirilmiş ve sevgilinin dikmesi olduğu ifade edilmiştir. Mum, sevgilinin kölesi olduğu için ehl-i şevk bezm içerisinde bu şekilde kendisine makam ve mevki bulmuştur.

Oldığıçün dikmesi bezm içre mäh-ı ḡusnũñ
Ehl-i şevk içinde buldı böyle ‘izz ü cāh şem’ (G 99/2)

[Mum, meclis içinde güzellik Ay’ının dikmesi olduğu için ehl-i şevk içinde böyle makam ve mevki buldu.]

I.2.1.11. Ehl-i zâhir

Fani dünyada meyhane köşesi ve şarabın kendisine yettiğini söyleyen şair, tasavvuf yolunda olgunlaşmak isteyen biri olmadığını, dış dünyanın insanı olduğunu ifade etmektedir.

Şüfî yeter baña ḡum ile künc-i meygede
Bilmem derûn-ı ḡalveti ben ehl-i zāhirem (G 149/2)

[Ey sofî, meyhane köşesi ile şarap küpü bana yeter. Halvetin içini bilmem, ben dış dünya insanıyım.]

I.2.1.12. Ehl-i işret

Aşağıdaki beyitte sofuların sürekli cehennemi anarak insanları huzursuz ettiği görülmektedir. Eğlence meclisinde bulunan kişilere azap gibi gelen bu durumdan vazgeçmesi istenilmektedir.

Gördükçe şüfî bize meded aîma düzaî
Luţf eyle ehl-i ‘işrete dâ’im ‘azâbı kı (G 173/2)

[Ey sofî bize yardım et (bizi) gördükçe cehennemi anma. Eğlence meclislerine lutf eyle, devamlı azap etmeyi bırak.]

I.2.1.13. Ehl-i harâbat

“Harabeler, virâneler, meyhaneler. Tas. Tekke, gönül, aklın faaliyet ve tedbiri ile ilgiyi keserek tam anlamıyla teslimiyet içinde bulunmak” (Kalyon, 2020: 27). “Tasavvufta rind ve ârif tipi olarak kullanılır. Harabelerde oturan, viranelerde ömür tüketen, münzevi ve iradesi dışında kendisinden marifet ve irfan zuhur eden kamiller (harâbâtî) demektir” (Uludağ, 1999: 224). Aşağıdaki beyitte harâbat ehillerinin viranelerde yaşamasına rağmen hâlerinden memnun oldukları zevk ve sefa içerisinde yaşadıkları belirtilmektedir.

Şorarsañ hâlin ey pîr-i muğân ehl-i harâbatuñ
Du‘â-yı devletüñde her biri ‘ıyşında nûşında (G 183/4)

[Ey mehyhaneciler pîri, meyhane ehillerinin hâlini sorarsan, her biri zevk ve sefasında devlete duacıdır.]

I.2.1.14. Ehl-i mezâk

Sevgilinin dudağı tatlı olması bakımından helva ile ilişkilendirilmiştir. Ehl-i mezâk yani zevk ehillerinden kastedilen ise âşıklardır.

Küyuñ içre gice kalursa eger ehl-i mezâk
Devr-i la‘lûñde şehâ lâıyık bu kim halvâ yine (G 202/4)

[Ey sultan, ehl-i mezâk sokağının içinde gece kalırsa dudağının hüküm sürdüğü devirde helva yemeleri gerekir.]

I.2.2. Dünya (Âlem, Cihan, Yer, Kara, Zemin)

I.2.2.1. Âlem

“Kâinat, bütün yaratılmış varlıklar. Tasavvufta çok çeşitli âlem kavramları ve tarifleri var. Allah’ın dışındaki yaratıkların tümü” (Kalyon, 2020: 56). “Belli bir sınıfı meydana getiren varlıkları ya da canlıların oluşturduğu varlık topluluğu anlamına da gelir. Kâinat büyük âlem, insan küçük âlemdir” (Uludağ, 1999: 39). Aşağıdaki beyitte

şairin iki alemden kastettiği dünya ve ahiret olup, aşk şarabı içmeyi iki aleme tercih ettiği ifade edilmektedir.

Mey içmekden beni maḥbûb ile men'eyleme vâ'iz
Anuñla bir dem itmek baña yegdür iki 'âlemden (G164/2)

[Ey vaiz, beni içki içmekten sevgili ile korkutma. Onunla bir vakit bile bana iki alemden iyidir.]

I.2.3. Tarikat ve İlgili Mefhumlar

I.2.3.1. Işık, Abdal, Derviş

I.2.3.1.1. Işık

“Işık kelimesi, Bektaşilik ile benzerlik gösteren birtakım dervişlerin adıdır (Kurnaz, 1996:97). “Celvetiyye şubelerinden biri olan Fenâiyye’ye” (Yılmaz, 1993: 274) beyitte “Fenâyî bir ışıktır.” ifadesinden yola çıkarak telmih yapılmıştır. Ayrıca beyitte Fenâyî, etrafına ışık saçan bir muma benzetilmiştir.

Ne yerde aḥşam olsa anda kalur
Fenâyî bir ışıkdur gūyiyâ şem' (K3/7)

[Mum, nerede akşam olsa orada kalır. Fenâyî mum gibi bir dervıştır/ ışıktır.]

I.2.3.1.2. Abdal

“Abdal, sayıları yedi veya yetmiş olarak gösterilen bir evliya zümresi olup dünyadan habersiz olacak kadar kendini ahirete, gönlünü Hakk’a veren ermiş kimsedir” (Kalyon, 2020: 17). “Abdal kelimesi, evliya veya derviş yerine kullanıldığı gibi Mevlevi abdalı, Bektaşî abdalı gibi tamlamalar da kurar” (Pala, 1989: 14). “Lâlenin ortasındaki siyahlık sevgilinin yanaklarına özenme ve onu kıskanma dolayısıyla bağrında meydana gelmiş bir yara, dağlama olur” (Pala, 1989: 309). Lale eğer bir abdal gibi kendini Hakk’a vermeyecekse tenini neden yakmaktadır? denilmektedir.

Yolıñda ey gül-i ra'nâ ger olmasa abdāl
Yakup tenini ya başın niye açar lâle (K7/6)

[Ey sevgili eğer yolunda abdal olmayacaksa lâle tenini neden yakar, başını neden açar?]

I.2.3.1.3. Derviş

“Allah için alçak gönüllülüğü ve fukaralığı kabul eden veya bir tarikata bağlı olan kimse” (Kalyon, 2020: 15). “Tasavvufî anlamda ise sūfî, mutasavvıf, fakir,

mürîd, müntesib demektir” (Uludağ, 1999: 142). Aşağıdaki beyitte memduhun dervîş tabiatlı olduğu ifade edilmektedir.

Dervîş-ḥaşlet olduñ eyā mîr-i ehl-i faẓl
İtse du‘ā saña yeridür mün‘am ü gedā (K8/15)

[Ey fazilet sahibi olanların başı! Dervîş tabiatlı oldun. İhsanda bulundukların ve fakirler sana dua etse yeridir.]

I.2.3.2. Pîr, Pîr-i mugân, Mürşîd, Şeyh, Dede

I.2.3.2.1. Pîr

“Sözlükte “ihtiyar, ak saçlı, tecrübeli kimse” anlamındaki Farsça pîr kelimesi tasavvufta mürşîd, velî ve şeyh ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır” (Arpağuş, 2007: 272). Nâmî Divânı’nda pîr kelimesi “yaşlı, ihtiyar” anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte pîr ve cevân kelimeleri arasında bir tezat meydana gelmiştir.

Belâ-i hicr ile pîr olmuş iken bir cevân buldum
Biḥamdillâh ölümlü ḥaste iken tâze cân buldum (G148/1)

[Ayrılık belasıyla ihtiyarlamışken bir genç buldum. Allah’a şükür ki ölümlü hasta iken taze can buldum.]

Aşağıdaki beyitte de “ihtiyar” anlamıyla kullanılan “pîr” sözcüğü âşıkın sevgili için ağlamasından dolayı gözlerinin yaşlı olmasına “ihtiyarlıktan gözleri yaşarmış demesi ve âşıkın bu sebeple göz yaşlarını gizlemesi konu edilmiştir.

Pîr olmuş yaşarur gözi diyelden berü yâr
Başladı gizlemege merdüm-i çeşmüm yaşın (G153/3)

[Sevgili “İhtiyarlamış, gözü yaşarır.” dediğinden beri, gözbebeğim yaşını gizlemeye başladı.]

I.2.3.2.2. Pîr-i mugân

Dîvân şiirinde eğlence mahalli olan meyhanenin baş kişilerinden birisi pîr-i mugândır. O, sırları açığa döken, herkese miktarınca içki sunan, meyhaneyi çekip çeviren, yaşlı, gün görmüş, nur yüzlü, sözleri daima hikmet-i dünyaya itibar etmeyen, cömert ve saygı gösterilmesi gereken biridir (Kalyon, 2020 :11).

Nâmî Divânı’nda da çoğu yerde “pîr-i mugân” kelime grubu “yaşlı meyhaneci” anlamıyla ve dua bilen, müritlerinin iç dünyalarını gören biri olarak kullanılmıştır. Bazı beyitlerde ise kâfir olarak nitelendirilmektedir.

Şâd ol dilâ ki himmet-i pîr-i mugânıla
Gelmiş kenâr-ı bahre yine bir gemi şarâb (G13/4)

[Ey gönül, mutlu ol, yaşlı meyhanecinin yardımıyla deniz kenarına yine bir gemi şarap gelmiş.]

Şehrûñ cevânların götüri çekdi kendüne
Pîr-i muğân meger ki mücerreb du‘â bilür (G75/2)

[Şehrin gençlerini kendine çekti. Yaşlı meyhaneci meğer deneyimli dua bilir.]

Katı medh eyleme ey pîr-i muğân muğbeçeyi
Bir içim şudur aña nisbet ile duhter-i rez (G80/5)

[Ey yaşlı meyhaneci, meyhaneci çırağını çok övme üzüm kızı ona nispeten bir içim şudur.]

Gördüñ gamumı piyâle şunduñ
Ey pîr-i muğân kerâmet itdüñ (G105/4)

[Ey yaşlı meyhaneci, üzüntümü gördün, şarap kadehi sundun keramet gösterdin.]

İşitdüm Nâmiyâ rez duhterün eylermiş istihlâl
Hele pîr-i muğânüñ ‘avreti boş kendü kâfirdür (G69/5)

[Ey Nâmî, üzüm kızını helal saydığını işittim. Hele yaşlı meyhanecinin hanımı boş kendi kafirdir.]

1.2.3.2.3. Sâlik, Mürşîd

“Sâlik, kendi başına Allah’a yakın olmanın yolunu bulamaz. Bu sebeple bir mürşide ihtiyacı vardır. Sâlikin uzağı gören kişi olması gerekir. Fenâ yolunda varlıktan bir kıl kalsa, sâlik için zünnâr olur” (Sefercioğlu, 2001: 47). Aşağıdaki beyitte âşıkın salike benzetildiğini görmekteyiz. Tasavvuf yolcusundan kastedilen âşıktır. Âşıkın kalbi aynaya benzetilmiştir. Ayna yani kalp üzerindeki paslardan temizlenirse sevgiliyi görebilecektir.

Yüri jeng-i sivâdan kalbüñ ey sâlik mücellâ kıl
Nice seyrân idersin rûy-ı dildârı temâşâ kıl (G131/1)

[Ey tasavvuf yolcusu, yürü başka kir ve paslardan kalbini parlat, temizle. Çok gezinirsin, sevgilinin yüzünü temaşa et.]

“Mürşid, rehber, delil, kılavuz, yol gösteren demektir. Tasavvufî anlamda, sırât-ı müstâkimi gösteren, delaletten önce hak yola ileten şeyh, veli, pîr anlamlarına gelir” (Uludağ, 1999:388). “Mürşîdin bakışı ham kişiyi kemâle erdirir. İrşâd olmak ancak mürşîd (Pîr-i muğân) in dergâhına varmakla mümkündür. “Ârif-i cân” olmanın yolu, teni toprak edip, “rûsvâ-yı cân” olmak ve pîr eteğini tutmakla mümkündür” (Sefercioğlu, 2001: 47).

Aşağıdaki beyitte mum mürşid olarak düşünülmüş. Sürekli nefisle olan savaşlarında dünyayla bağını koparan mürşidler, aşağıdaki beyitte inzivaya çekilen dış dünyadan kendisini koparan biri olarak tasavvur edilmiştir.

Güiyā bir mürşid-i nūrānīdür sevmez hevā
Ḥalvet-i fānūsa ihyāya girer her gāh şem‘ (G99/4)

[Mum, sanki yeni yetişmiş bir mürşittir havayı sevmez. Her zaman fanusta halvete girer geceyi ibadetle geçirir.]

I.2.3.2.4. Dergâh, Hânîkâh, Harâbât, Savma’a, Tekye

“Dergâh, er ocağı, ocak, halvet-hâne-gâh, hanikah, harâbat, savma’a şeklinde ifade edilen tekke, âşıkın feyz almak için gittiği ve pîrin bulunduğu yerdir” (Kurnaz, 1996: 102).

I.2.3.2.4.1. Hânîkâh

“Hânîkâh kelimesi Farsça hân “kervansaray, ev, mâbed, sultan”; hân “sofra, eyvan” ve hâne “ev, oda” kelimelerine yer bildiren -gâh ve -geh eklenerek türetilmiştir” (Uludağ, 1997: 42). “Hânîkâh” kelimesi Nâmî Dîvânî’nda hem misafirhane hem de âşıkın gönlü olarak geçmektedir.

Nâmî ger rez duḡterine mâ’il olsa ne ‘aceb
Ḥânîkâh-ı dehrde ḥâlince ol da er geçer (G67/5)

[Nâmî eğer üzüm suyuna meyletse şaşılır mı? Zamanın misafirhanesinde o da er geçinir.]

I.2.3.2.4.2. Harâbât

“Harabeler, virâneler, meyhaneler. Tas. Tekke, gönül, aklın faaliyet ve tedbiri ile ilgiyi keserek tam anlamıyla teslimiyet içinde bulunmak” (Kalyon, 2020: 27). “Aynı kökten gelen harâbî kelimesi rint, ârif anlamlarına gelir” (Uludağ, 1999: 224).

Aşağıdaki beyitte “harâbat ehli” kelime grubuyla âşıklar kastedilmiştir. Sofu ve meyhane ehilleri (âşıklar) arasında tezat meydana gelmiştir.

Şūfiyâ bakma ḥaḳâretle ḥarâbât ehline
Gel bizüm meyhânede seyr eyle ‘izz ü cāhumuz (G79/4)

[Ey sofı, küçümseme meyhaneciler ehlini, gel bizim meyhanede bizim kıymetimizi ve makamımızı seyret.]

Aşağıdaki beyitte harâbât ehillerinin viranelerde yaşamasına rağmen hâinden memnun oldukları zevk ve sefa içerisinde yaşadıkları belirtilmektedir. Harâbat ehillerinden kastedilen ise âşıklardır.

Şorarsañ hâlin ey pîr-i muğân ehl-i harâbātuñ
Du‘â-yı devletünde her biri ‘ıyşında nûşında (G183/4)

[Ey mehyhaneciler pîri, meyhane ehillerinin hâlini sorarsan, her biri zevk ve sefasında devlete duacıdır.]

Aşağıdaki beyitte harâbat, meyhane anlamında kullanılmıştır. Meyhanede âşıklar içtiklerinde gerçekten feryat ve figan edebilir, gürültüye sebep olabilirler.

Bâ‘iş ol muğ‘beçedür kūy-ı harâbât içre
Bu kadar nâle ü feryâda bu hây u hûya (G182/2)

[Meyhaneciler sokağının içinde bu kadar feryat ve figan bu gürültüye sebep o meyhaneçi çırağıdır.]

I.2.3.2.4.3. Savma

Aşağıdaki beyitte “savma” sözcüğü ibadethane olarak kullanılmıştır. Beyitte “sofu” için kullanılan “cahil” sıfatı da dikkat çekmektedir. Sofu samimi olsaydı meyhaneye gelirdi ama sofu ibadethaneden çıkmamaktadır.

Çıkmadı şavma‘adan şūfi-i nādân hergiz
Var ise meykedeye gelmege yok anda şālâh (G24/2)

[Cahil sofı, ibadethaneden çıkmadı. Meyhaneye gelmeye onda samimiyet yok.]

I.2.3.2.4.4. Tekye

“Her tarikatin bir âsitanesi vardır. Orası en yüksek makamdaki pîr veya şeyhin oturduğu tekyedir” (Kalyon, 2020: 75). Dîvân’da “tekye” kullanımı, “tekye-i âlem, tekye-i aşk” söz gruplarıyla kullanılmıştır. Dünya’nın tekkeye benzetildiğini gördüğümüz aşağıdaki beyitte “Bu dünyada bir gece sevgilinin eşiğinde olsaydım, asla üzülmezdim.” denilmektedir.

Ğam yemezdim tekye-i ‘âlemde hergiz rızık için
Âstānuñda olaydım bir gece mihmān eger (K9/12)

[Eğer bir gece senin eşiğinde misafir olsaydım rızık için âlemin tekkesinde asla gam yemezdim.]

Bir diğer beyitte ise, aşk tekkeye benzetilmiş olup, âşkın gönlü de misafire benzetilmiştir. Aynı zamanda hem dünyada misafir olduğumuzun vurgulandığı hem de tekkede bulunanların durumlarının sezdirildiği aşağıdaki beyitte telmih yapıldığı da görülmektedir.

Yatur zâr ü zebûn dil tekye-i ‘aşkuñda sulţānum
İrişdür h^vân-ı vaşluñ bir iki günlük müsâfirdür (G69/2)

[Sultanım, gönül, aşkın tekkesinde dermansız yatmaktadır. (O) Bir iki günlük misafirdir (onu) kavuşma sofrasını eriştir.]

I.2.3.2.5. Hırka

Arapça aba'e veya abâye de denir. Geniş, fakat kısa, bir nevi gömlek olup, dizden biraz aşağı iner, üst tarafında, baş ve yanlarında kollar için birer delik bulunur. Keçi kılından dokunan kalın ve kaba kumaştan yapılır. Beyaz veya kahverenkli olur. Dervişlerin giydiği bir elbise olup, kökeninin Hz. Peygamber (s)'e kadar uzandığı söylenir (Kalyon 2020: 23). Hırka giyen tâlip artık bundan böyle şeyhin müridi, tarikat mensubu ve diğer müritlerin kardeşidir. Tarikatın kural ve ilkelerine uymak, kendisine verilen görevleri severek yerine getirmek zorundadır. Hırka giymek, mürid adayına şeyhin kabul ettiğinin, şeyhin onu kabul etmesi Hakk'ında kendisini kabul ettiğinin simgesidir (Uludağ 1999: 237).

Ele al hâtırın hâlini şor gördükçe fakr ehlin
Bu dehrüñ pādşāhum hâl vardır hırka-püşında (G183/2)

[Gördükçe fakir ehlinin hâlini hatrını sor. Padişahım, bu zamanın hırka örtünen dervişlerinde mânâ var.]

I.2.4. Cezbe, Hâl

Heyecana gelme. Allah'ın kulunu kendine çekmesi. Tasavvufta hakikate erişmek, aşk ile cezbeyle gelmek vasıtasıyla olur. Derviş cezbe ile varlığını yok etmelidir (Kalyon 2020: 53). Hâl, kula gaybdan gelen bir lütuftur. Hâl sahibi Allah'ın keremi ile bir anda bütün makamları geçerek vuslata ererek vuslatın etkisiyle kendinden geçer (Kalyon, 2020: 53).

Hâl, sâlikin bir daha nefsinin arzusuna, tabiat ve âdetlerin gereğine uymayacak şekilde Hakk'ın emrine uygun olarak kulluğunu gerçekleştirmesi demektir (Uludağ 1999:217). Aşağıdaki beyitte de "hâl" kelimesi "lisân-ı hâl" kelime grubuyla verilmiştir. Zambakların güzel kokusuyla, rengarenk olmasıyla bu gezintinin bir eşi olmadığı ifade edilmektedir.

Bu demde seyr-i kenâre nazîr olur mı diyü
Lisân-ı hâlile söyler dilâ saña sūsen (K4/5)

[Ey gönül! Zambaklar hâl dili ile, bu zamanda çevre seyrine gelen olur mu diye söyler.]

I.2.5. Tecrîd, Kat'-ı ta'allûk, Uzlet, Halvet

I.2.5.1. Uzlet

Günaha girmemek, daha çok ve daha ihlaslı ibadet etmek için toplumdan ayrılıp ıssız ve kimsesiz yerlere çekilmek. Tek başına yaşamak. Buna halvet, inziva, vihdet adı da verilir. Mutasavvıfların uzletten maksatları, ihtiyaçtan fazla, toplumda kalmamak, dedikoduyla vakit geçirmemek, boş zamanlarda bir köşeye çekilerek ibadet ve tefekkürle zamanı değerlendirmektir (Uludağ 1999: 543).

Aşağıdaki tahmiste şair, kesretten vazgeçip, uzlete çekilmenin öneminden bahsetmektedir.

Halkı ko Hakkıla mahfi şohbet eyle ârzü
Ne kuşûr eyle talep ne cennet eyle ârzü
Dâ'imâ Hakkıñ cemâlün rüyet eyle ârzü

*Terk-i keşret eyle ey dil vahdet eyle ârzû
Ko bu gāvga ‘âlemin var ‘uzlet eyle ârzû (Tms5/1)*

[Halkı bırak. Hak ile gizli sohbet arzu eyle. Ne köşk talep et ne de cenneti arzu eyle. Daima Hakk’ın cemâlini görmeyi arzu eyle. Ey gönül, kesreti terk et. Vahdeti arzu eyle. Bu kavga alemini bırak, bir köşeye çekilmeyi arzu eyle.]

I.2.5.2. Halvet

“Halvet, uzlet, inziva, yalnızlık, tek başına yaşamak, topluma karışmamak, ihtilat halinde olmamak demektir. Tasavvufî anlamda ise mâsivadan ilgiyi kesip tamamen Allah’a yönelmek ve kendini ibadete vermek anlamına gelir” (Uludağ, 1999: 220). “Bazı dervişler, ömür boyu toplumun dışında kalmışlar, çilehâne ve mağaralarda yaşamışlardır” (Kalyon, 2020: 94). Beyitlerde “halvet” kelimesi çoğunlukla heva, şem ve fanusla kullanılmıştır.

Mum parlak, nur yüzlü bir mürşide benzetilerek kişileştirilmiştir. Nur yüzlü bir mürşidin dışarı ile ilişkisinin kesildiği tahayyül edilmiştir. Dışarı ile ilişkisini keserek ibadeti ile meşgul olmaktadır. Mum da havayla temasında söneceğinden fanusta bulunmaktadır.

*Güiyâ bir mürşid-i nūrānîdür sevmez hevâ
Halvet-i fânûsa ihyâya girer her gâh şem’ (G99/4)*

[Mum, sanki yeni yetişmiş bir mürşittir havayı sevmez. Her zaman fanusta halvete girer geceyi ibadetle geçirir.]

*Olup halvet-nişin fânûs içinde
Murâdı bu k’ide terk-i hevâ şem’ (K3/6)*

[Mum, nefsinı terketmek için fanus içinde bir köşeye çekilmiş.]

I.2.6. Riyâzet

“Riyâzet, nefsin istemediği şeyleri yapmaktır. Dünya, tasavvuf ehlince ahirete açılan bir kapı gibi tasavvur edilmiştir. Dünya gelip geçici, oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Esas ve ebedî olan hayat, ahiret hayatıdır” (E. Günyüz, 2001: 741). Aşağıdaki beyitte yerden yüksekte olması bakımından şebnem ile sofû ilişkilendirilip güzel sevmenin sırrının şebnemden öğrenileceği ifade edilmiştir. Zira sofularda dünyadaki gelip geçici oyun ve eğlencelerden ellerini çekip yüksekte olduğu düşünülen ahiret için çalışmaktadırlar.

*Riyâzetle göge çıksaň koma bir verd-i ruhsârı
Yürî fehm it bu sırrı şüfiyâ gülşende şebnemden (G164/4)*

[Ey sofû gelip geçici şeylerden nefsinı çekerek göge çıksan da, gül yanaklı sevgiliyi ihmal etme, yürü bu sırrı gülbahçesinde şebnemden öğren.]

Nefsin istemediği şeyler olarak anlamdırılan riyazet, içinde altın eritilen kuyumcu potası olarak tasavvur edilmiştir. Âşık ise altına benzetilmiştir. Âşık, makbul bir köle olmak için dünyadan elini eteğini çekmeli, riyazet potasında o biçime gelmelidir.

O şāhuñ olmağ isterseñ yanında bende-i maqbūl
Riyāzet pūtesinde zer gibi var yanuben yaqıl (G131/3)

[O şahın yanında makbul bir köle olmak istersen kanaat potasına altın gibi var git yanarak eri.]

I.2.7. Kanâat, Sabır

“Sabır, Allah’tan başkasına çekilen zahmetlerden şikâyet etmemektir” (E. Günyüz, 2001: 741). Sabrın nakite benzetildiği aşağıdaki beyitte sevgilinin kakülünün sevdasına sabreden âşık, belayı satın aldığını ifade etmektedir. Yani kendi elleriyle başına bela aldığını söylemektedir.

Virdüm metâ‘-ı kâ‘külüne naqd-i şabrumı
Göz göre başuma şatun aldım belâyı ben (G167/2)

[Kakülüne karşılık sabrımı nakit olarak verdim. Ben göz göre göre başıma belayı satın aldım.]

Dedim- dedi’li konuşmalar şeklinde olan aşağıdaki beyitte sevgiliye ihsanının dokunmadığı için şikâyetlenen âşık vardır. Sevgili ise hançer gösterip (kaşlarını çatıp) bir gün ihsanının ona da dokunacağını ifade etmektedir. Ancak bu ihsan sevgilinin hançere benzeyen bakışlarıyla ilgilidir.

Didüm ihsānuñ tokınmaz didi hançer gösterüp
Tokınur bir gün saña şabr ile ihsānum benüm (G152/4)

[Dedim: “İhsanın dokunmuyor.” Hançer gösterip dedi: “Sabret bir gün sana da ihsanım dokunur.”]

I.2.8. Ferâgat

Vazgeçme, el çekme. Vazgeçecek kadar zengin olma. Huzur ve rahat aynı zamanda her şeyden vazgeçmek evi, dünyadan elini eteğini çekmek mülküdür, malıdır. Malı terkederek ev, barktan vazgeç. Ferâgatta iki anlam vardır: 1. Huzur ve rahat 2. Bir şeyden vazgeçmek. Mülk mukabili mal, ev mukabili de hanumandır (Kalyon 2020: 87).

Âşık lale ve gülden kurtulup yani geçici şeylerden vazgeçip gönlüyle başbaşa kalarak teninde aşk yarasının oluşmasını istemektedir.

Bu niyyetüm ki lāle vü gülden ferāğ idüp
Yaşam tenümde şevkuñ ile taze taze dāğ (G100/2)

[Niyetim lale ve gülden kurtulup aşkınla tenimde taze taze dağ yakmaktır.]

I.2.9. Fakr

“Fakr, yoksulluk, dervişlik, salikin hiçbir şeye sahip olmadığının bilincinde olması, her şeyin gerçek mâlik ve sahibinin Allah olduğunu idrak etmesi demektir” (Uludağ, 1999: 184). Şair fakr ehlinin yoksulluktan, altının ele geçmemesinden çok ağlayıp sızladığını bildirmiştir.

Gir[se]⁹ elüme bozar idim şüretin anuñ
Fakr ehlini ider kıatı zâr ü nizâr zer (G63/4)

[Elime geçse onun suretini bozardım. Altın fakr ehlini çok ağlatıp sızlatır.]

Ele al hâtırın hâlini şor gördikçe fakr ehlin
Bu dehrüñ pādşāhum hâl vardır hırka-pūşında (G183/2)

[Gördükçe fakr ehlinin hâlini hatrını sor. Padişahım, bu zamanın hırka örtünen dervişlerinde mana var.]

I.2.10. Keşf ü Kerâmet

“Keşf, açığa çıkma, perdenin açılması. Tas. Perdenin ötesindeki gaybî hususlara ve hakikî şeylere, bunları yaşayarak ve temaşa ederek vâkıf olmak” (Uludağ, 1999: 310). “Kerâmet ise şeref. Tas. Peygamberlik iddiasıyla ilgisi olmaksızın bir kişide harikulâde bir hâlin zuhur etmesi” (Uludağ, 1999: 307).

Aşağıdaki beyitte keramet kelimesi müritlerinin iç dünyalarını gören biri olarak kullanılmıştır.

Gördüñ ğamumı piyâle şunduñ
Ey pîr-i muğân kerâmet itdüñ (G105/4)

[Ey yaşlı meyhaneci, üzüntümü gördün, şarap kadehi sundun keramet gösterdin.]

I.2.11. Hayret

“Hayret, şaşmak, şaşırmak demektir. Tasavvufî anlamda ise kalbe gelen bir tecelli sebebiyle salikin düşünemez ve muhakeme edemez hale gelmesi demektir” (Uludağ, 1999:231).

Hayretinden her varak üftân ü hîzân olmada
Rûzigârüñ şiddetinden her dıraht eyler figân (K5/4)

[Rûzgârın şiddetinden her ağaç feryat eyler. Her yaprak hayretinden düşe kalka savrulur.]

⁹ Bu beyitte Gir[se] olacak. Se harfi yazılmamış.

I.2.12 Gayb

“Görünmeyen, örtülü gizli” (Uludağ, 1999: 201). Sultan III. Murad’a, oğlu şehzade III. Mehmed’in sünnet düğünü münasebetiyle yazılan beyitte düğün esnasında her tarafın aydınlık olduğu ve bunun sebebinin ise gökyüzünde bulunanlar olduğu ifade edilmiştir. Göktekiler ifadesiyle ise kastedilen gökyüzünde bulunan kozmolojik unsurlardır.

Zemîne şöyle ziyâ virdi âsümânîler
Ki görülemedi ol sūrda ğayb-ı deycūr¹⁰ (K1/14)

[Göktekiler yeryüzüne öyle ışık verdi ki o düğünde karanlık, belirsizlik görülemedi.]

Aşağıdaki beyitte sevgilinin ağzının görünmeyecek kadar küçüklüğü ifade edilirken aynı zamanda şair kendi gazellerini de övmektedir. Şair kendi gazelleri için sevgilinin ağzını görmeden söylediğinden ve sözüne atfettiği değerden dolayı gazellerini “gaybın dili” olarak görmektedir.

Ġazellerüñe dinür Nâmiyâ lisânü’l-ğayb
Dehân-ı yâre didüñ çünkü ğâ’ibâne ğazel (G122/7)

[Ey Nâmî, sevgilinin ağzını (görmeden) dediğin için senin gazellerine “gaybın dili” denir.]

I.2.13. Ezel

“Ezel, başlangıcı olmayan geçmiş zaman, öncesizlik” (Kalyon, 2020: 57). Âşıka gam şarabının ezel meclisinde sunulduğu ifade edilmiştir. Şair, aşk şarabını Allah’ın ruhları yarattığı ve ruhlara “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sorup ruhlarında “Evet, Rabbimizsin.” diye cevap verdiği eles bezminde sunulduğunu ifade etmektedir.

La’lûñ firâķı eyledi mest-i ħarâb-ı ğam
Rûz-ı ezelde baña şunıldı şarâb-ı ğam (G132/1)

[Dudaklarının ayrılığı beni gamla harap olmuş sarhoş eyledi. Gam şarabı bana ezel gününde sunuldu.]

Aşağıdaki gazelden alınan beyitte sevgili sultana benzetilmiştir. Gam ise denize benzetilmiştir. Burada âşıkın gamla dolu olduğunu, üzüntüsünün çokluğu anlaşılmaktadır. Ezelden tanıdık olduğunu ifade eden âşık sevgilisinden el gibi davranmamasını istemektedir. Aşına ve yad kelimeleri arasında tezat meydana gelmiştir.

Ġarķa-i bahr-i ğamuñ olmuşum ey şeh nazar it

¹⁰ “ğayb-ı deycūr” tamlaması Yenikale, 2020’de “şeb-i deycūr” şeklinde okunmuştur.

Âşinâñam ezeli bakma baña yâd gibi (G208/4)

[Ey sultan, bak senin gam denizinde boğulmuşum. Ezeli aşınanım, bana el gibi bakma.]

I.2.14. Cevher, Araz

“Tasavvufi anlamda, İlâhî, Rahmânî nefes, küllî heyûlâ ve bundan belirip ilâhî kelime ile varlık kazanan mevcut. Allah âlemi yaratmadan önce bir cevher yaratmıştır. Bu can cevheridir. Tasavvufta aşk, bir cevherdir. Hakikat ehlinin fayda ve zararı düşünmesi arazdı” (Kalyon, 2020: 65). Şiirde sevgilinin ayağının toprağındaki taneler, cevher olarak tasavvur edilmiştir.

Tâlib-i iksîr-i ‘aşkum Nâmiyâ
Hâk-pây-ı yârdur cevher baña (G9/5)

[Ey Nâmî, aşk iksirinin talibiyim. Sevgilinin ayağının toprağıdır cevher bana.]

Aşağıdaki beyitte ise cevherî macunu muhtemel olarak hastalık tedavilerinde kullanılan macun olarak kullanılmıştır.

Leblerin nûş ideyazdum bâde-i gülgün şanup
La‘l-i yâri yiyeyazdum cevherî ma‘cûn şanup (G10/1)

[Dudaklarını gül renkli şarap sanıp neredeyse içecektim. Sevgilinin dudaklarını cevherî macun sanıp neredeyse yiyecektim.]

I.2.15. İstiğna

“Zengin olmak, zenginlik istemek. İhtiyaç duymamak, tenezzül etmemek. Tas. Allah’la istiğna: Sâlikin, Allah’ın kendisine kâfi olduğuna inanarak ondan başkasına ihtiyaç duymaması ve tenezzül etmemesi” (Uludağ, 1999: 277). Aşağıdaki beyitte “istiğna” kelimesi nazlanmak anlamıyla kullanılmıştır. Aslında sevgilinin eziyeti ve cefasının nedeninin naz olduğunu ifade etmektedir.

Ğam yeme ol mehveşûñ itdükleri Nâmî saña
Şûret-i cevri ü cefâda nâz ü istignâsıdur (G61/5)

[Ey Nâmî, gam yeme o ay gibi (güzelin) ettikleri sana eziyet ve cefa suretinde nazıdır.]

Aşağıdaki beyitte memduha methiyeden alınan beyitte talih kişileştirilerek yüzü güzel olan bir kişiye benzetilmiştir. O güzel yanağının tazeliğı, kokusu ve rengiyle gülbahçesini zengin eylesin denilmektedir.

Cemâl-i şâhid-i ikbâli ide istignâ
Tarâvet-i ruḥile reng-i bûy-ı gülzâra (K10/24)

[Onun talihin güzel yüzü, yanağının tazeliğıyle gülbahçesinin renk ve kokusuna zenginlik katsın.]

I.2.16. Belâ

Azap, musibet, felaket, deneme imtihan. Tas. Hakk'ın kulunu denemesi. Kendisinde mevcut olan iyi hallere gerçekte sahip olup olmadığını ona fiilen göstermesi, bu amaçla onu sıkıntıya sokması ve azap çektirerek denemesi. Kulun Hakk'a yakınlığı ondan gelen eza ve cefalara samimi surette katlanması nispetinde olur (Uludağ, 1999: 92).

Kişî belalar üzerine yağmur gibi yağarken rebab sesi gibi inlemedikçe feryad ve figanını kimse dinlemez. Kişinin belalara samimi olarak katlanması sesinden anlaşılmaktadır.

Ey dil figân-ı nâleñi hiç kimse diñlemez
Bezm-i belâda inlemeyince rebâb şekl (K2/7)

[Ey gönül! Bela meclisinde rebap gibi inlemeyince feryad ve figanını hiç kimse dinlemez.]

I.2.17. Vahdet

Birlik, Allah'ın birliği. Kesret, zıddıdır. Tasavvufta, gerekli olan vahdet, kesret içinde olandır. Yani halk ile birlikte, iş-güçle meşgul iken dahi herkesin ve her şeyin Allah'ın kudreti ile meydana geldiğini idraktır. Bütün mevcudatın vücud-ı mutlak'ın, yani Allah'ın esma ve sıfatlarından ibaret olduğu nazariyesine dayanan vahdet-i vücûd, bir çeşit tasavvuf yoludur (Pala, 1989: 509).

Aşağıda tahmisten alınan dizelerde vahdet ve kesret birlikte kullanılmıştır. Vahdet Allah'ın birliğini, kesret ise çokluğu yani Allah dışındaki her şeyi kastedecek şekliyle kullanılmıştır.

Halkı kıo Hakkıla mahfî şöhet eyle ârzü
Ne kuşûr eyle talep ne cennet eyle ârzü
Dâ'imâ Hakkıñ cemâlün rüyet eyle ârzü
Terk-i kesret eyle ey dil vahdet eyle ârzü
Kıo bu gavgâ 'âlemin var 'uzlet eyle ârzü (Tms5/1)

[Halkı bırak. Hak ile gizli sohbet arzu eyle. Ne köşk talep et ne de cenneti arzu eyle. Daima Hakk'ın cemâlini görmeyi arzu eyle. Ey gönül, kesreti terk et. Vahdeti arzu eyle. Bu kavga alemini bırak, bir köşeye çekilmeyi arzu eyle.]

I.2.18. Fenâ

“Yokluk, hiçlik. Tasavvufî olarak kulun fiilini görmemesi hâli. “Fena fi'l kusûd: Kulun irade ve arzusuna göre değil, Allah'ın irade ve isteğine göre hareket etmesi, kendi iradesini Allah'ın iradesinde fânî kılması, yok etmesi” (Uludağ, 1999: 188). “Dîvân şiirinde daha çok maddi varlık ve hayat çerçevesinde kullanılır. Tasavvufa göre fenanın anlatımı fenafillahtır. Dâr-ı fena dünyayı, aguş-ı fena ise ölümü anlatır” (Pala, 1989:176). Aşağıdaki beyitte mum, yandıkça Allah'ın varlığı içinde yok olan biri gibi düşünülmüştür. Mum yanarak ipi kısalır ve bu durum başını maddi varlıktan sıyrılmasından dolayı olduğu ifade edilerek hüsnü talil yapılır.

Fenā bulup virür yolında başın
Toyunca yüzüne tā kim bakā şem‘ (K3/11)

[Mum, yüzüne doyuncaya kadar bakmak için maddi varlıktan sıyrılıp senin yolunda başını verir.

I.2.19. Hakikat

“Hakikat: Gerçek, var olduğu kesin ve açık olarak bilinen şey, bir şeyi o şey yapan husus, mahiyet. Tas. Hakk’ın sâlikten vasıflarını alarak yerine kendi vasıflarını koyması” (Uludağ, 1999: 215). “Zahirin ardındaki örtülü ve gizli mana” (E. Günyüz, 2001: 721). Bu geçici yerde aslında gül olanın da diken olduğu ifade edilmektedir. Bu dünyaya aldanılmaması gerektiği, aslında güzel görünen her şeyin bizim için diken olabileceğinin vurgulandığı beyitte dünya gül bahçesine benzetilmiştir.

Şakın aldanma Nāmî fi’l-ḥaḳīḳa
Bu gülzâr-ı fenâda gül dikendür (G55/5)

[Ey Nāmî, sakın aldanma ki bu fani gül bahçesinde doğrusu gül dikendir.]

I.2.20. Bâtın, Zâhir

“Zâhir, dış görünüş. Tasavvufta bâtının zıddı olarak bilinir” (Pala, 1989: 531). “Bâtın, iç, gizli, görünmeyen şey, Zâhirin zıddıdır. Her nesnenin bir iç, bir de dış görünüşü vardır. Her şeyin içinde başka şeyler gizlidir” (Pala, 1989: 72). Fani dünyada meyhane köşesi ve şarabın kendisine yettiğini söyleyen şair, tasavvuf yolunda olgunlaşmak isteyen biri olmadığını, dış dünyanın insanı olduğunu ifade etmektedir. Yani şair vahdete eremediğini kesrette kaldığını söylemektedir.

Şûfî yeter baña ḥum ile künc-i meygede
Bilmem derûn-ı ḥalveti ben ehl-i zâhirem (G149/2)

[Ey sofî, meyhane köşesi ile şarap küpü bana yeter. Halvetin içini bilmem, ben dış dünya insanıyım.]

Her nesnenin bir iç bir de dış görüntüsünün olduğu gibi âşık görünüşüne göre mutlu görünmektedir ancak içinde yani gönlünde çok gamı vardır.

Elem-i hicr ile tağlarca gamum var dilde
Bağma zâhirde benüm gezdigime şâd gibi (G208/3)

[Görünüşte benim mutlu gibi gezdiğime bakma. Gönlümde ayrılık üzüntüsüyle dağlar kadar gamım var.]

I.2.21. Terk

Bırakmak. Tas. terkin dört şekli vardır: a. Terk-i dünya: Zâhid bütün dünya nimetlerini, malı ve mülkü, ahiret için terk eder. b. Terk-i Ukbâ: Ârif cenneti ve oradaki nimetleri, İlâhî cemâlî seyretmek için terk eder. c. Terk-i Hesti: Sâlik, kendi varlığını da terk

ederek, Hakk'ta fânî olur. d. Terk-i Terk: Kâmil ârif terki de terk ederek aklında ve zihninde terk diye bir kavram bırakmaz (Uludağ, 1999: 525).

Nâmî Dîvânı'nda "terk" sözcüğü "terk-i hevâ, terk-i diyâr, terk-i sevdâ, terk-i cân, terk-i kesret" söz ve söz gruplarıyla verilmiştir. Dışarı ile ilişkisini keserek ibadeti ile meşgul olan mum, kişileştirilmiştir. Nefsini terkedenden dışarı ile ilişkisini kesip kösesine çekilen biri olarak tasavvur edilmiştir.

Olup halvet-nişin fânûs içinde
Murâdı bu k'ide terk-i hevâ şem' (K3/6)

[Mum, nefsinin terketmek için fanus içinde bir köşeye çekilmiş.]

Âşıkın pervaneye benzetildiği aşağıdaki beyitte yukarıda açıklanan "Terk-i dünya" aşamasından bahsedilmektedir.

Yan yakıl 'aşka terk-i cân eyle
'Aşkî pervâneveş nihân eyle (G197/1)

[Yan yakıl aşka canını terk et. Aşkî pervane gibi gizle.]

I.2.22. Rind, Zâhid, Sofî, Vâiz

I.2.22.1. Rind

Rind, dünya işlerini hoş gören kişi demektir. Rind acıyı, tatlıyı, iyiyi, kötüyü hoş görür. Üzüntü ve neşe onun katında aynıdır. Dîvân şairleri kendini rind olarak değerlendirir. Hayatında hiç içki içmeyen şairler dahi meyhaneden, içkiden, sâkiden bahsetmeleri, rindane bir hayat yaşadıklarını söylemek içindir (Pala, 1989: 410).

Aşağıdaki beyitte şair, meyhane köşesinde şarap kadehinin içindeki tortuları içen bir rind olarak görmektedir.

Nâmînün hâlin şorarsañ mübtelâ-yı câm olup
Küşe-i meyhanede bir rind-i dürd-âşâmdur (G70/7)

[Nâmî'nin halini sorarsan içki bağımlısı olup, meyhane köşesinde içeceğin tortusunu içen bir rinttir.]

I.2.22.2. Zâhid

Zahid, kaba, sofu demektir. Allah'ın buyruklarını yerine getirmekle birlikte, şüpheli şeylerden de kaçınan biridir. Şairler daima ahidin karşısında âşıkı görürler. Zahidde olanlar âşıkta yoktur. Zahid, aşkı inkâr ettiği için bu duruma düşmüştür. Onların tek arzuları cennete kavuşmaktır. Başkalarını sıkır, ızdırar verirler. Güzellikleri göremezler, riyakârdırlar (Pala, 1989: 531).

Gül-i gülzâr-ı 'aşkız hor bakma sen bize zâhid
'Adû-yı bî-başîret gözine gerçi ki hâruz biz (G83/4)

[Biz aşk gülbahçesinin gülüüz, basiretsiz düşmanın gözüne dikeniz. Zahit sen bize hor bakma.]

I.2.22.3. Sofi

Tasavvuf yolunda olan kişi demektir. Birçok kaynakta zahid karşılığı olarak sofi kullanılmıştır. Sûfilerle âlimler arasında asırlarca devam eden bir zıtlık vardır. Âlim akıl ile Allah’a ulaşmayı isterken, sûfi aşkın gönül işi olduğunu ve Allah’a ancak aşkla ulaşabileceğini söyler. Bu nedenle tekke ile medrese de birbirine düşmandır. Dîvân şairlerinin birçoğu medrese tarafını tutar (Pala, 1989: 444).

Aşağıdaki beyitte şair, kendisini harâbat ehli olarak görmekte ve sofuyu bu lezzetten anlamayan biri olarak görmektedir.

Şûfiyâ bakma hâkâretle harâbât ehline
Gel bizüm meyhânede seyr eyle ‘izz ü câhumuz (G79/4)

[Ey sofı, meyhaneciler ehlini küçümseme, gel bizim meyhanede bizim kıymetimizi ve makamımızı seyret.]

I.2.22.4. Vaiz

“Vaiz, dini öğütlerde bulunan kişi demektir. Dîvân şiirinde vaiz, şairlerin hoşanmadığı bir kişilik sergiler. Onun zahidden hiçbir farkı yok gibidir. Çünkü o dinin dış kabuğunda oyalanmaktadır” (Pala, 1989: 510). Aşağıda gazelden alınan beyitte şair, vaizin sürekli cehennemi anlattığını ve bunun yersiz olduğunu söylemektedir.

Hemân tezekkür-i dūzağ idersin ey vâ’iz
‘Azâb eylemeden halka dâimâ ne ğarağ (G 96/3)

[Ey dini meseleler üzerinde öğüt veren! Durmadan cehennemi anarsın. Halka azap etmekteki maksadın nedir?]

II. BÖLÜM

II.1. CEMİYET

II.1.1. Şahıslar

II.1.1.1. III. Murad (1546, 1574-1595)

Babası İkinci Selim, annesi Haseki Afife Nurbanu Sultan'dır. Manisa'da doğmuştur. Saltanat süresi yirmi bir yıldır. On ikinci Osmanlı sultanı ve yetmiş yedinci İslam halifesidir. Manisa'da doğmuştur... Üçüncü Murad çeşitli eserlerde orta boylu, beyaz tenli, kumral saçlı ve kaşlı, değirmi güzel yüzlü, süzük bakışlı, balıketi tenli, sağlam yapılı, kuvvetli bir zat olarak tasvir edilmiştir. Bilhassa padişahlığı sırasında hâli ve tavrı şeriat ve kanun dâhilinde olmuştur. Yumuşak karakterli, merhametli, nazik, ikramdan hoşlanan, zeki, akıllı, hikmet sahibi, neşeli, kendi başına direktif vermekten hoşlanmayan, çabuk tesir altında kalan, sebatsız, tereddütlü, adaletli, fakat çabuk öfkelenen ve böyle anlarda merhametsiz olabilen, zevke, içkiye, kadına düşkün bir padişah olarak tanımlanmıştır... Üçüncü Murad'ın ahlaklı, salah ve takva sahibi, kuvvetli bir tasavvuf kültürü almış, ruhen maneviyata çok bağlı bir şahıs olduğu pek çok eserde tekrarlanmıştır... Üçüncü Murad, kelimelerin ruh ve anlamlarını, bütün inceliklerini bilecek kadar uyanık ve bilgili bir insan olarak yetişmiştir. Osmanlı sınırları içinde hatta Arap ve Acem memleketlerinde bulunan güzel sesliler, çalgıcılar, güzel konuşan, tatlı anlatan, hoş oynayan ve güldüren sanatçılar nöbetleşe çağrılarak padişahın toplantılarına katılmışlar, her biri marifetini sergileyip, avuç dolusu altınla ödüllendirilerek sevinç içinde yurtlarına dönmüşlerdir... Yapılan eğlencelere en çarpıcı misal olarak 900=1582'de Veliaht Şehzade Üçüncü Mehmed için yapılan Türk tarihinin en meşhur sünnet düğünü gösterilebilir. Bu düğün Asya, Avrupa ve Afrika hükümdarlarına da bildirilerek eğlence, soytarılık, yarış, silah talimleri, harp oyunları folklor gösterileri, Hristiyanlığın aşk oyunları, deniz tatbikatları, türlü rakslar, çeşitli müzik ve tarikat ayini icraları, o zamanda temsil adına ne varsa, akla ne geliyorsa hemen hepsinden faydalanılmış ve benzeri görülmeyen bir ihtişam içinde gerçekleştirilmiştir. Elli iki gün süren bu düğüne, yeni doğan bir şehzadenin ölümüyle son verilmiştir... İlmî ve edebî hayatın canlanması için çalışan Üçüncü Murad'ın kendi de şiir yazmış ve ilmî eserler telif etmiştir. Üçüncü Murad, şiirlerinde Muradî mahlasını kullanmıştır. Fakat bazen mahlasını "Murad" olarak da tahallüs etmiştir... Sultan Üçüncü Murad, Osmanlı hükümdarları arasında ilmiyle ve şiirleriyle tanınmış bir şahsiyettir. Saltanat meşguliyeti arasında ilim, şiir ve hattatlıkla uğraşması onun çok yönlü bir padişah olduğunu göstermektedir. Üçüncü Murad şiir vadisinde Osmanlı hanedanı içinde Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra en çok eser veren kişidir, Muhibbi (Kanuni) Divanı'nın hacmi Muradî Divanı'nın iki misline yaklaşmaktadır (Kırkkılıç, 2015: 23-58).

Cihan sultanı olan Sultan Murad'ın aşağıdaki beyitte adaleti ile gün gibi meşhur olduğu dile getirilmektedir.

Meh-i sipihr-i sa'âdet Murâd Hân-ı cihân
'Adâlet ile odur şimdi gün gibi meşhûr (K1/16)

[Saadet göğünün Ay'ı cihan sultanı Murad Handır. Şimdi adaletle gün gibi meşhur olan odur.]

Nâmî padişahlara ve devlet büyüklerine kasideler yazma geleneğine uyarak yaptığı benzetmeler ve canlı tasvirlerle Sultan III. Murad'ın şehzadesi III. Mehmed

için 1582 yılında At Meydanı'nda düzenlediği sünnet düğünü için bir kaside yazmıştır.

“Düğün, At Meydanı'nda yapılacaktır. Günümüzde, ‘Sultan Ahmet Meydanı’ denilen yere, o zamanlar ‘At Meydanı’ denir; Sultan Ahmet Camii henüz yapılmamıştır. Düğün evi olarak, İbrahim Paşa Sarayı kullanılır” (Özkan, 2003: 91).

Bezendi hūr u kuşū(r)¹¹ ile At Meydānı
Dirildi cümle ḫalāyık şan oldu yevm-i nüşūr (K1/9)

[At meydanı ahû gözlüler ve kaleler süslendi. Sanki bütün insanlar kıyamet günü için toplanmıştı.]

Nâmî III. Murad devrinde yaşamış bir şairdir. III. Murad'ın gazelini tahmis etmiştir. III. Murad'ın;

“Fırâkundan ciğer yandı eyâ dilber kebâb-âsâ
İki gözden akar yaşum benüm câm-ı şarâb-âsâ” (Kırkkılıç 1985: 18)

Matlalı gazelinin 3,4,5,6 ve 7. beyitlerini tahmis etmiştir. Tenkitli metin olarak hazırlanan bu divânda 52. gazel olarak verilen gazelin 1 ve 2. beyitlerini tahmis etmemiştir. Nâmî'nin III. Murad'ın şiirini tahmis etmesi ise ondan etkilendiğini göstermektedir.

II.1.1.2. Lebîd

Lebîd b. Rebîa'nın 550-570 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Genç yaşta şiir yeteneğini kanıtlamıştır. Numân b. Münzir'e elçi olarak gittiğinde okuduğu şiirle hükümdarı ve beraberindekileri etkiledi. Hz. Peygamber'in kalplerini İslam'a ısındırmak amacıyla zekât verdiği kimseler arasında bulunan Lebîd kuvvetli görüşe göre 9 (631) yılında müslüman olmuştur. Daha sonra gittiği Kûfe şehrini kuranlar arasında yer aldı ve oğullarıyla birlikte buraya yerleşti Uzun bir ömür sürdüğü rivayet edilen Lebîd 40 veya (660 veya 661) yılında Kûfe'de vefat etti...Lebîd'in şiirlerinin çoğu fahriye türünde olup bunlarda garîb kelimelerle örülmüş sert bir üslûp hâkimdir...Müslüman olduktan sonra yazdığı şiirlerde İslâm'ın ve Kur'an'ın etkisiyle üslûbunun yumuşadığı ve tekvâ, sâlih amel, dünyanın faniliği ve hikemiyat ağırlıklı temaları işlediği görülmektedir (Tülücü, 2003: 121-122).

“Kendisinin şiirlerine Arapların secde ettiği rivayet olunmaktadır. Antere gibi cesur şairlerden kabul edilmektedir. Yurdu tasvir ve tarifi diğer muallakalardakinden daha etraflıca ve daha hoştur” (Yılmaz, 2007: 485). Lebîd, yukarıdaki açıklamalarda da görüldüğü üzere şiirlerine Arapların secde ettiği bir şairdir. Aşağıdaki gazelden alınan beyitte de Nâmî, kendi üslubunu Lebîd'in üslubuyla denk görmektedir.

Nâmiye dinülürse n'ola eş'âr-ı zamân

¹¹ Metinde “kusuv” imlasındadır.

Ṭarz-ı kelāmı ṭarz-ı kelām-ı Lebīd'dür (G40/7)

[Nâmî'ye, zamanın en iyi şiir söyleyeni denilirse ne olur. Onun üslubu Lebīd'in üslûbu gibidir.]

II.1.1.3. Behzat/Mânî

“Hüseyn Baykara'nın ressamlarından birinin ismidir. Divan şiirinde resim yapmaktaki marifetiyle övülür” (Kaçar, 2015: 547). “Herat'ta yaşamış, Hüseyn Baykara ve Ali Şir Nevaî'den teşvik görmüştür. Eserleri hâlâ müzeleri süslemektedir. Çok taklîd edilmiştir. Behzâd şeklinde de kullanılır” (Pala, 1989: 86).

Aşağıdaki beyitte güzelin yanağındaki ayva tüylerinin inceliği anlatılırken sevgilinin yüzü sayfa, yüzündeki ayva tüyler sayfaya çizilen resim gibi düşünülmüştür. Bu işte üstat olan Behzâd'da ayva tüylerini görüp beğenecek ve küçük ve ince yazıları yazmak için kullanılan kıl kalemle üzerinden geçecektir.

Tahrîr ider idi beğenüp kıl kalem ile
Seyr itse o yârûñ haţ-ı ruhsârını Behzâd (G28/4)

[Behzat, o sevgilinin yanağındaki ayva tüylerini görse beğenip kıl kalemle yazardı.]

Mani, Sasani padişahlarından I. Erdeşîr ve I. Şâpûr zamanlarında yaşamış ünlü bir ressamdır. Babası Fatek Hemedânî, annesi ise İran'ın soylu ailelerine bazı rivayetlere göre de Eşkani hanedanlığına mensuptur. Mani gençlik yıllarında birçok seyahat yapmış; Çin'e giderek orada ressamlık öğrenmiş ve I. Şâpûr'un hükümdarlık döneminde İran'a dönmüştür. Mani resimlerle bezediği kitabını delil göstererek peygamberlik iddiasında bulunmuştur... I. Behram zamanında tutuklanarak Zerdüşî din adamlarının eline verilmiştir. Zerdüşî din adamları da onun dinden çıktığına karar vererek hapse atmışlardır. Ardından çok kötü işkencelere maruz kalan Mani, en sonunda 277 yılında öldürülmüştür. Resim yapmada gösterdiği mahareti ve eşsizliğiyle üne kavuşan Mani, Fars edebiyatında da ressamlığıyla ön plana çıkarak bu yönüne vurgu yapılmış ve bilhassa şiirde şairlerce onunla ilgili “hâme-yi Mani (Mani'nin kalemi), kıl-i Mani (Mani'nin kalemi), suret-i Mani (Mani'nin resmi), tasvîr-i Mani (Mani'nin resmi), nakş-ı Mani (Mani'nin resmi), nâme-yi Mani (Mani'nin mektubu) ve nakş-ı Erteng (Erteng'in resmi)” gibi birçok mazmun yaratılmıştır. Mani sadece Fars edebiyatı değil Türk edebiyatında da şairler tarafından kullanılan mazmunlardan olmuştur (Yaylalı, 2018: 170).

Sevgili o kadar güzeldir ki ne nakkaş ne ressam çizmeye çalışsa böyle kusursuz bir resim çizemez denilmektedir.

Hep gören şûret-i zîbâñı nigârâ dediler
Böyle tasvîri ne Mânî vü ne Behzâd eyler (G62/2)

[Ey put gibi güzel sevgili! Senin güzel yüzünü görenler hep şöyle dediler: Böyle bir tasviri ne Mânî ne Behâd eyler.]

Şairin kendi şiirlerini çok güzel bulduğunu anladığımız aşağıdaki beyitte Nâmî'ye göre Behzâd bu dîvânı görseydi büyük bir arzuyla bu dîvânı süslemek isteyecekti.

Nâmiyâ eyler idi cân ü gönülden tezhîb
Görse dîvânımı bu tarz ile Behzâd benüm (G138/7)

[Ey Nâmî, Behzâd benim bu tarzla dîvânımı görse canı gönülden tezhîp ederdi.]

II.1.1.4. Meşhedî

Meşhed’de doğdu. Kaynaklarda doğum tarihiyle ilgili farklı yıllar verilmekteyse de çoğu araştırmacı 841’de (1437) doğduğunu kaydeder... Sultan Ali’nin şöhreti Horasan bölgesine ulaşınca Sultan Hüseyin Baykara onu Herat’a davet etti ve özel kütüphanesinde hattat olarak görevlendirdi. Bu tarihten sonra Sultan Ali yazdığı yazıların ketebesine “kâtibü’s-sultânî” unvanını da ilave etti... Devrinin şairleri arasında da adı geçen, Farsça ve Türkçe şiirler yazdığı bilinen Ali Meşhedî sanat sever bir hükümdara yakınlığı, uzun ömrü, Ali Şîr Nevâî ve Abdurrahman-ı Câmî ile dostluk kurması, onların eserlerini yazması, ayrıca güzel ahlâkı ve pek çok talebe yetiştirmesi sayesinde fevkalâde bir şöhrete sahip olmuştur (Serin, 2020: 79).

Sevgilinin hatlarının ince kıl kalemle yazılmış gubârî hatlar gibi olduğu ifade edilen aşağıdaki beyitte Nâmî, Meşhedî’nin bile bu hatla yazmaya mâlik olmadığını ifade etmektedir. “Arapça “toz mânasındaki gubâr kelimesinden türetilen ve “toz gibi anlamına gelen gubârî hattı kaynaklarda gubârü’l-hilbe, kalemü’l-hilbe, kalemü’l-cenâh olarak da anılır... Gubârî müstakil bir yazı cinsi değil her çeşit hattın çok ince yazılan biçimidir” (Alparslan, 1996: 167).

Dikkatle kıl nazar hatt-ı yâre ki Meşhedî
Mâlik degildi yazmağa böyle gubâr hatt (G97/2)

[Sevgilinin hatlarına dikkatle bak ki gubari hat ile yazmaya Meşhedî sahip değildi.]

II.1.1.5. Enverî

XV. yüzyıl ortalarında yaşayan müverrih ve şair Enverî’nin, hayatı hakkında bilinenler Düstûr-nâme adlı eserinden elde edilmektedir. Fâtih Sultân Mehmed ve II. Bâyezîd devirlerinde yaşayan Enverî, Fâtih’in vezîr-i âzamlarından Mahmûd Paşa ile Eflâk, Bosna ve Midilli seferlerine katılmıştır. Düstûr-nâmesinin mukaddimesinden anlaşıldığına göre zamanın ilimlerini bir dereceye kadar tahsil etmiş, bu esnada bazı tarih kitaplarını okumuştur (Savran, 2014). İran edebiyatının en büyük kaside şairi kabul edilen Enverî, çok iyi bir öğrenim gördüğü, felsefe, kelâm, mantık, riyâziyyât, edebiyat, astronomi (hey’et) ve astroloji gibi ilim alanlarında geniş bilgi sahibidir. Sultan Sencer’e sunduğu kasidelerinden biri beğenilir ve saray şairi olur. Sağlam bir şiir tekniğine sahip olan Enverî hayal gücü geniş, edebî sanatları çok iyi kullanabilen bir şairdir (Karahana, 1995: 267-268).

Nâmî’nin bir gazelinde sevgilinin güzel yüzünü Ay’a teşbih etmesi, edebî sanatları güzel kullanması bakımından kendisini şiir yazarken edebî sanatı kullanmada Enverî ile denk tutmaktadır.

Mâha teşbih eylemiş yârûn ruh-ı zîbâsını
Oldı Nâmî şi’rde şimdi ‘adil-i Enverî (G220/8)

[Nâmî, sevgilinin güzel yüzünü Ay’a teşbih edermiş. Şimdi şiirde Enverî’ye denk oldu.]

II.1.1.6. Caberi

Ca'berî, 640 (1242) yılı başlarında Ca'ber Kalesi'nde (Suriye) doğdu. Burhâneddin lakabıyla ve doğduğu yere nisbetle Caberî diye meşhur olmuştur. Ca'ber'in ileri gelen şahsiyetlerinden ve Ca'ber müezzini olarak tanınan babası Ömer b. İbrâhim, oğulları İbrahimle ondan iki yaş küçük olan Muhammed'in iyi yetişmeleri için büyük gayret sarfetti. Devam ettiği ilim meclislerine ve ders halkalarına onları da götürdü...Ca'ber 9 yaşında Kur'an-ı Kerim'i hıfzetti...Kıraat ilminde İbnü'l-Hayr İbrâhim b. Mahmûd el Ezcî'den de icâzet aldı. Bğdat âlimleri arasında yerini aldı. Kaynakların üstün ahlâk ve engin bilgi sahibi, güzel ve güler yüzlü bir zat olarak tanıttığı Ca'berî, 15 Ramazan 732'de vefat etti (Atik, 1992: 527-528).

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü açılmış bir kitap, yüzündeki ayva tüyleri ise ayetin yazıları olarak düşünülmüştür. Dokuz yaşında Kur'an-ı Kerim'i hıfzeden Câberî, sevgilinin yüzünün ayetini görseydi yüzünde Kur'an'ı okurdu.

Şâhibü'l-Keşşâf açardı âyet-i ruhsârını
Haţtına Qur'an okurdı görse yârûn Ca'berî (G220/7)

[Keşşaf sahibi sevgilinin yüzünün ayetini açardı, Câberî görse hattına Kuran okurdu.]

II.1.1.7. Abdullah

“...Bu devrin ulemalarından olan kazasker Bahaüddinzade'nin oğlu Abdullah Efendi “ebna-yı sudur-ı kiram üzre” hariç rütbesine yükseltilmesini umarken kırk akçe ile medrese teklif olununca kabul etmemiştir” (Kırkkılıç, 2015: 34). Nâmî, Abdullah Efendi'nin yüzünün Ay'dan daha üstün olduğunu belirtmektedir.

Mâha teşbih kılanlar ruḥ-ı 'Abdullâhı
Zulm iderler aña yirden göge dek vallahi (G 219/1)

[Abdullah'ın yüzünü Ay'a teşbih edenler vallahi ona yerden göge kadar haksızlık ederler.]

II.1.1.8. Celâlî

Celâl'e mensup” anlamına gelen Celâlî tabiri, XVI. yüzyıl başlarında isyan eden Bozoklu Şeyh Celâl'le ilgilidir. Celâlî isyanları başlangıçta, Osmanlı idaresinden memnun olmayan zümrelerin ve Şîî eğilimli Türkmen gruplarının Safevîler'in de tahrikiyle devlete baş kaldırmaları şeklinde ortaya çıkmış, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren büyük bir mesele halini alarak değişik bir mahiyet kazanmıştır (İlgürel, 1993: 252-257).

“1519 yılında Bozoklu Celal adlı biri Mehdîlik iddiasıyla başına topladığı serserilerle Tokat yakınlarında ayaklanmıştı. Bu ayaklanmalara ‘Celâlî İsyanları’ denilmiştir” (Pala, 1989: 99). Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçları ve beni Celâlî isyanları ile ilişkilendirilmiştir. İsyanların toplumda yarattığı tahribat gibi sevgilinin saçları ve beni de âşıkın gönlünde tahribat yaratmaktadır.

Dil mülkini yağmaladı ol zülf ile ḥâlî

Ol demde hemân hâtıruma geldi Celâli (G214/1)

[Gönül ülkesini o saçları ve beni ile yağmaladı. O zamanda hemen aklıma Celâlî geldi.]

II.1.1.9. Celal

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber kaynakların verdiği farklı bilgilere göre 827-830 (1424-1427) yılları arasındaki bir tarihte İran'ın Kâzerûn şehrine bağlı Devvân köyünde dünyaya geldi. Âlim ve soylu bir aileye mensup olduğu anlaşılan Devvânî'nin babası Es'ad, Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin talebelerinden olup *es-Sevâdü'l-a'zam* adlı tefsirin müellifidir. Devvânî, muhtemelen şeceresinin Hz. Ebû Bekir'e ulaşmasından dolayı eserlerinde "Siddîkî" nisbesini kullanmıştır. Özellikle bazı yeni araştırmalarda Devvânî nisbesinin "Devvânî" şeklinde okunması gerektiğine dair görüşler bulunmakla birlikte onun yaşadığı döneme yakın kaynaklar Devvânî telaffuzunu benimsemiştir. Devvânî yaşadığı yüzyılın büyük âlimlerinden biridir. Osmanlı Padişahı II. Bayezid ile mektuplaşarak onun iltifat ve hediyelerine mazhar olması (Feridun Bey, I, 364), eserlerinin vefatından önce başta İran ve Osmanlı toprakları olmak üzere İslâm dünyasının birçok yerinde tanınması, henüz kendisi hayatta iken şöhretinin yayıldığını göstermektedir. Bu şöhreti sebebiyle çeşitli İslâm ülkelerinden pek çok talebe kendisinden ilim tahsil etmek için Şiraz'a gelmiş, daha sonra bu öğrenciler vasıtasıyla oldukça geniş bir "Devvânî ekolü" oluşmuştur (Anay, 1994: 257-262).

Aşağıdaki beyitte Celâl'in hazırcevaplılığına telmihte bulunulmuştur.

Haşmı Celâl olursa daği virmez cevâb

Hübân ile iderse o şâhib-cemâl bahş (G21/6)

[O güzel yüzlü, güzellerle iddialaşırsa karşısındaki Celâl olsa da ona cevap veremez.]

II.1.1.10. Azeri

Kaynaklarda daha çok Âzerî mahlasıyla veya Muallimzâde nisbesiyle anılan İbrâhim Çelebi hayatının ilk devrelerinde dervişâne, hatta meczubâne bir hayat sürerken medrese tahsiline başlayarak Ebüssuûd Efendi'den mülâzım oldu... Kaynaklarda hayatı hakkında daha fazla bilgi bulunmayan Âzerî Çelebi, Riyâzî'ye göre gençliğinde bir güzele tutularak Konya'ya kadar gitmiştir. Şiir meclislerinden ve sohbetlerden hoşlandığı, sanatkârları himaye ettiği, yakın arkadaşı ve hâmisî olduğu Cinâni'nin divanındaki şiirlerden anlaşılmaktadır. Kaynaklarda kudretli ve kabiliyetli bir sanatkâr olduğu belirtilmektedir...Fuzûlî ve Nev'î gibi şairlerin tesiri altında kalan Âzerî, bu şairlere yazdığı nazîrelerle tanınmaktadır (Okuyucu 1991:325-326).

Nâmî, şiir söylemede kabiliyetli olan Âzerî ile kendisini karşılaştırmaktadır. Sözünün tesirli olması bakımından Âzerî'den de kendisini üstün görmektedir.

Hâk bu ki hayli Nâmî te'sir var sözünde

Bu sözi görmedik biz eş'âr-ı Âzeride (G180/5)

[Doğrusu budur ki ey Nâmî! Sözünde hayli tesir var. Bu sözü biz Âzerî'nin şiirlerinde görmedik.]

II.1.1.11. Cami

Câmî, Molla Câmî lakabıyla da bilinmekte olup 15. Yüzyılda yaşamış sadece Mâverâünnehir ve Horasan'da tanınmakla kalmamış, Hindistan'dan Balkanlar'a kadar uzanan geniş bir alanda sultanların, âlimlerin ve şairlerin saygısını kazanmıştır... Fars şiirinin en büyük üstatlarının sonuncusu sayılan Câmî, üstün şairlik kabiliyeti yanında dinî, edebî ve aklî ilimlerle tasavvuftaki derin vukufundan bütün şiirlerinde, mesnevilerinde ve özellikle tasavvufî mesnevilerinde geniş bir şekilde faydalanmış, ele aldığı konuları çok rahat ve sade bir dille anlatma gücünü göstermiştir. Onun "Hint üslûbu" (sebk-i Hindî) diye anılan şiir akımının ilk öncülerinden biri olduğu ileri sürülmektedir (Okumuş, 1993: VII/94-99).

Nâmî bir beyitinde sevgilinin dudağını överken 15. Yüzyılın ünlü şairlerinden Câmî'nin bile bunu tasvir edemeyeceğini şöyle belirtmektedir.

Dilberâ bâde-i la'î-i lebûnûn hakkında
Diyemez böylece rengin gazeli Câmî kıya (G 191/4)

[Ey sevgili! Dudaklarının kırmızı şarabı hakkında böyle renkli gazeli, bırak diğerlerini Câmî bile diyemez.]

II.1.1.12. Necati/Figani/Hayali

Necâtî'nin, Edirne'de Fâtih Sultan Mehmed'in ilk saltanat yıllarında (1444-1446) doğduğu tahmin edilmektedir. Asıl adı Îsâ'dır. Şiir ve nesir yazmaya yöneldiği gençlik yıllarında Edirne'den ayrılıp Kastamonu'ya gitti, orada hatla da ilgilendi. "Necâtî" mahlasıyla yazdığı şiirleriyle ününü duyurmaya başladı. Şiirleriyle Fâtih'in dikkatini çekince İstanbul'a giderek divan kâtipliğiyle görevlendirildi ve sultan için kasideler yazdı. Şair İstanbul'da bulunduğu bu süre içinde başta padişah olmak üzere devlet erkânına, devrin diğer meşhur kişilerine kasideler sundu, yeni dostlar edindi. Sehî Bey, hocası Necâtî'yi abartılı ifadelerle över, güzel ve âkınane gazelleriyle çok beğenilmiş matla'ları olduğunu, kıtalarının inciler saçtığını ve divanının halk arasında dillerde dolaştığını söyler. Latîfî'ye göre Necâtî şiirde atasözü söylemeyi olgunluğa erdiren, gazel tarzında yeni bir çıkış açan ve kendisinden önceki şairlerin üslûbunu hükümsüz bırakan bir şairdir (Kaya, 2006:477-478). Figânî, Tarabzon'da dünyaya geldi. Asıl adı Ramazan olup 1505 yılı dolaylarında doğduğu tahmin edilmektedir. Figânî'nin daha gençlik yıllarından başlayarak düzensiz bir hayat sürme eğiliminde olduğu ve çevresindeki baskılardan kurtulma çabası içinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu avareliğe rağmen güçlü hafızası sayesinde Arapça ve Farsça'yı öğrendiğine, kendi ifadelerindeki bazı benzetmelerle çağının şuarâ tezkireleri tanıklık etmektedir. Genç yaşta şiir yazmaya başlayan Figânî ilk şiirlerinde önceleri Hüseyinî mahlasını kullanmış, daha sonra Figânî'yi tercih etmiştir. Fırsat buldukça kaleme alıp çağının büyüklerine sunduğu zarif kasideleri ve yaşına göre çok başarılı gazelleri ona şöhret kapılarını açıyor, geçimini de büyük ölçüde kasidelerini takdim ettiği kişilerin ihsanları ile sağlıyordu...Figânî şiir diline hâkim, hayal gücü zengin, atasözleri ve halk deyimlerini rahatlıkla kullanabilen, sade Türkçe kelimelere de yer veren, divan edebiyatının izin verdiği ölçüde yeni buluşlara, mazmunlara ve kavramlara sahip bir sanatkârdır (Karahana, 1996: 57-58). Asıl adı Şemseddin Ahmed, babasının adı Hoca Mûsâ Efendi'dir. Hayâlî mahlasının titiz araştırmaları ve nazik üslûbu sebebiyle verildiği kaydedilmektedir. Eserlerinin incelenmesinden Hayâlî'nin münazaracı ve çok iddialı bir kimse olduğu, veciz, kinayeli ve kapalı ifadeler kullandığı, ileri sürdüğü fikirlerin uzun tartışmalara sebep teşkil ettiği anlaşılmaktadır (Bebek, 1998: 3-5).

Nâmî bir gazelinde kendi şiirinden bahsederken ünlü gazel şairleri Necâtî, Figânî ve Hayâlî ile kendi şiirini kıyaslar. Bu kıyaslamada şiirleriyle gurura

kapılmamasını ve ne Necâtî'nin ne Figânî'nin ne de Hayâlî'nin kaldığını söylemektedir.

Olma mağrūr şaķın ŗi' rŗne Nāmī bunda
Ne Necâtī ne Figānī ne Hāyālī ķaldı (G204/5)

[Ey Nāmī! Sakın ŗirin iķin mağrur olma ne Necâtī ne Figānī ne Hayālī kaldı.]

II.1.1.13. Ferhād

Ferhād, Hŗsrev'in sevgilisi olan ŗirīn'e bir saray yapımında ķalışan mimardır. Hikāyede o da ŗirīn'e āşık olmuştur. Daha sonra bu ikisinin kendi hikāyesi de Ferhād u ŗirīn mesnevilerinde ele alınmıştır. Hŗsrev Ferhād'ın aşkından haberdār olunca ŗstesinden gelemeyeceği bir iŗ olarak dağı delmesini ister. Ferhād bu iŗi ŗstlenir ve azimle ķalışır. Hŗsrev bir koca karı vasıtasıyla Ferhād'a ŗirīn'in öldŗđ ŗeklinde bir yalan haber gŗnderince Ferhād delmeye ķalıştđı dağdan kendini aŗađı atarak ŗlmŗştŗr. Ferhād, Divān ŗiirinde ŗirīn'e olan aşkı, kazmasıyla Bī-Sŗtun dağını delmeye ķalışması vesilesiyle anılır. Dağı delmeye ķalıştđı iķin "kŗhken" sıfatıyla da anılır. ŗirīn kelimesi ise Divan ŗiirinde hem sevgili hem de "tatlı" anlamında tevriyeli kullanılır (Kaķar, 2015: 534).

Dīvān'da Ferhād kullanımı, āşık kendi gŗnlŗnŗ Ferhād'a benzetmiştir. ŗirin kelimesi de ķođu yerde hem tatlı anlamında hem de "Ferhād ile ŗirin" mesnevilerini anımsatacak ŗeklinde kullanılmıştır.

Oldı dil o ŗirīn dehene 'aşķla Ferhād
Urdı yeñiden ŗehr-i ğamuñ ķaşrına bŗnyād (G28/1)

[Gŗnŗl o ŗirin sŗzlŗye aşķla Ferhād oldu. Gam ŗehrinin ķŗşkŗ iķin yeniden temel attı.]

N'ola kŗh-ı ğamuñ Ferhādı'ı olsam
Nigārum seng-dil-i ŗirīn-sŗhāndur (G55/3)

[Ne olurdu gam dağının Ferhād'ı olsam, sevdiğim ŗirin sŗzlŗ, taŗ kalplidir.]

II.1.1.14. Leyla ile Mecnun

Leyla vŗ Mecnŗn mesnevisinin erkek kahramanı olan Mecnŗn'un asıl adı Kays bin Mŗlevveh olup Leyla'ya aşırı tutkunluğuyla delirerek Mecnun (deli) nitelemesiyle anılmıştır. Divan ŗiirinde Mecnŗn aşkı iķin ķŗllere dŗŗmesi, ķŗllerde kuŗların baŗına yuva yapması ve āşıklıđın sembolŗ olarak ele alınırken, Leylā da gŗzelliđin ve kelimenin aynı zamanda "gece" anlamına gelmesiyle karanlık ve siyahlığın sembolŗ olarak anılır. Tŗrk edebiyatında birķok Leyla ile Mecnŗn hikayesi yazılmıştır. Bu mŗstakil eserler dıŗında, ŗāirler hem bu hikāyenin kahramanlarına ismen telmihte bulunmuŗ hem de Leylī (karanlık, gece) ve Mecnŗn (deli, cılgın) kelimeleriyle anlama ve lafza dayalı sanatlar yapmıŗlardır (Kaķar, 2015: 534-535).

Aŗađıdaki beyitte ŗair kendisini sevgilisi iķin deliye dŗnen biri olarak tasavvur etmiştir. Hem Mecnŗn gibi āşık sanması hem de baŗ edilemez hastalıklarda zapt edilmeye ķalışılan biri anlamında kullanılmıştır. Dīvān'da āşık Mecnŗn olarak, Leylā

da sevgili olarak düşünölmüştür. Ayrıca Leyla'nın gece anlamına da çoğu beyitte işaret edilmiştir.

Zülfî zincîrin ser-i kûyında şaldı boynuma
Ol saçı Leylî beni bend eyledi Mecnûn şanup (G10/3)

[O saçı gece (gibi olan sevgili), Saçlarını sokağının başında boynuma saldı. Beni Mecnûn sanıp bağladı.]

Görelî Leylî-i zülfîni ol âhû-çeşmüñ
Dil-i sevdâzede Mecnûn gibi şahrâ gözedür (G48/3)

[Sevdaı gönöl, siyah saçlarını ve o ceylan gözlerini gördüğömden beri Mecnun gibi çölü gözetir.]

II.1.1.15. Dara

“Dârâ, Keyâniyân sölalesinin sonuncu hükömdarıdır. İskenderle yaptığı savaşta yenilmiş ve öldürölmüştür. Bu münasebetle de İskender ile anılır. Mecazen büyük hükömdarlara da Dârâ denilmektedir” (Kurnaz, 1996: 132). “Divan şiirinde saltanatın simgesi olarak anılır” (Kaçar, 2015: 538). “Dîvân şiirinde Dârâ genellikle ululuk ve ihtişam sembolü olarak kullanılır. Dâra o zamana kadar olan hükömdarların en kuvvetlisi ve en zengini idi. Hem Acem hem Türk şiirinde adından çok bahsedilir. Genellikle memduh övölürken onun üstönküğünü ifade için kullanılır” (Tökel, 2000: 150-155). Nâmî, sevgilin dudağını överken onun kapısının köleliğinin padişahlık olduğunu hatta büyük hükömdar Dârâ'nın bile bu gedâlığa meyledeceğini belirtmektedir. Hatta Dârâ sevgilinin bu güzelliğini görseydi bin canını bu güzelliğe feda edeceğini ifade etmektedir.

Göreydi ger seni Dârâ serîr-i mülk-i hüsn üzre
Hemân biñ cân ile bendeñ olurdı ey cihân-ârâ (G 7/3)

[Ey dünyayı süsleyen (sevgili)! Eğer Dârâ seni güzellik mülkünün tahtında görseydi, hemen bin can ile kölen olurdu.]

Kapuñda pādşâlıkđur gedâlık ey leb-i ‘İsî
Gedâlık ihtiyâr eylerdi ger Dârâ'yı söyletsen (G 115/5)

[Ey dudağı Hz. İsâ (gibi olan sevgili), (senin) kapıda dilenci olmak padişahlıktır. Eğer Dara'yı söyletsen (senin kapıda) dilenciliği seçerdi.]

II.1.1.16. Muhammed Ağa

Dîvân'da Ravza-yı Mutahhara ve vakıfların işlerine nezaret eden Muhammed Ağa'ya methiye yazılan bir kaside bulunmaktadır. Ravza-yı mutahhara'nın durumunun sultana arz olunması sonrasında sultan, Muhammed Ağa'yı görevlendirir,

Muhammed Ağa hem vakfa hem de Ravza-yı mutahhara'ya nezaret eder. Aşağıdaki beyitte bu olaya telmih yapılmıştır.

Sipāriş itdi bu emri o şāh-ı dīn-perver
Hemān o šāhib-i 'aql u sahib-i mi'yāre (K10/5)

[O dindār sultan, o aklın sahibine hemen bu emri verdi.]

II.1.1.17. Derviş Ağa

Hersek'in merkezi Mostar'da doğdu. Bazı kaynaklarda asıl adı Hasan bazılarında ise Hacı olarak kaydedilir. II. Selim zamanında (1566-1574) küçük yaşlarda İstanbul'a getirilerek İbrāhim Paşa Sarayı'nda eğitildi. Tahsili sırasında özellikle edebiyatta kendini gösterdi. III. Murad döneminde (1574-1595) Enderun'a alınarak doğancılar zümresine katıldı. Söylediği gazel ve kasidelerle padişahın iltifat ve ikramına mazhar olan Derviş Ağa daha sonra Has Oda'ya alındı. Bu sırada III. Murad'ın emriyle Bennâi'nin Farsça manzum Seyânâme'sini Muradnâme adıyla Türkçe'ye çevirdi. Bu çalışmasına karşılık doğanbaşıcılığa, bir rivayete göre ise doğancılar kethüdâlığına getirildi ve padişahın mutemet adamlarından biri olarak huzurunda yapılan önemli toplantılara katıldı... Doğancılığı sırasında hacca giden Derviş Ağa daha sonra şahincibaşılığa getirildi... Derviş Paşa XVI. yüzyılın önemli fakat az tanınmış şairlerinden biridir... Enderun'da yetişip yıllarca saray görevlerinde bulunan, güçlü bir şair, faziletli ve bilgili bir devlet adamıdır (Ak, 1994: 196-197).

Dîvân'da Derviş Ağa'ya methiye olarak bir kaside yazılmıştır. Beyitlerden anlaşıldığı kadarıyla Derviş Ağa, padişahın itibarlı kulu, padişahın gözdesi, dünya halkına faydalı bir hayır sahibi, derviş tabiatlı, cömert bir insandır. Aynı zamanda doğancılar zümresinde olması durumuna da telmihte bulunulmuştur.

Ya'nî cenāb-ı ḥazret-i Dervîş Aga ki anuñ
Şehbāz-ı şehriyāre maḳarr desti dāimā (K8/10)

[Yani yüce Derviş Aga hazretleri ki onun eli daima padişahın doğanlarının karargâhıdır.]

II.1.1.18. Seyyid Efendi (Mehmed Efendi, Mâlûlzâde)

940 (1533) yılında doğdu. Babası Kanûnî Sultan Süleyman dönemi kazaskerlerinden Mâlûl Mehmed Emin Efendi'dir. Nakîbüleşraflık yaptığından dolayı "nakîb" lakabıyla da anılır. Uzun müddet Ebüssuûd Efendi'nin mülâzımlığını yaptıktan sonra ona damat olmuştur. Müderrislik, kadılık ve Muharrem 981'de (Mayıs 1573) Anadolu kazaskeri oldu ancak (1575) bu görevden ayrılarak uzlete çekildi. Daha sonra şeyhülislamlığa tayin edildi. Günlük işlerin telaşından uzaklaşmak amacıyla 21 Ocak 1582'de kendi isteğiyle şeyhülislamlıktan ayrıldı. İstifaya zorlandığı veya azledildiği de rivayet edilir...Mâlûlzâde, oğlu İshak Efendi'nin vefatından dolayı sarsılır ve acısına dayanamayarak (14 Ocak 1585) vefat eder. Ulemâ arasında olgun kişiliği, iyi ve düzgün konuşmasıyla tanınmıştır (Özcan, 2003: 456-457).

Kazasker'in saygıdeğer oğlu olan Seyyid Efendi adına yazılan kasidede Seyyid Mehmed Efendi, denizden çıkarılan bir inciye benzetilmektedir. Beyitlerden

yumuşak huylu ve edepli olduğu anlaşılmaktadır. Atasının ise erdemlilerin en yücesi ve zamanının da müftüsü olduğu yine beyitlerden edinilen bilgilerdir. Şiirde Seyyid Mehmed Efendi’de babasına layık bir evlat olarak geçmektedir.

Büy-ı fazlından anuñ irse meşâm-ı Seyyide
Yatduğı yerde ola rûh-ı şerifi şâdmân (K5/20)

[Seyyid Efendi durduğu yerde erdeminin kokusu (babasının) burnuna ulaşıya yattığı yerde şerefli ruhu şad olur.]

II.1.1.19. Veysel Karani

Peygamberimiz zamanında bulunduysa da onu göremedi. Yemen’in Karen köyündendir. Peygamberimizi görmeden Müslüman olmuştur. Annesinin sözüne o denli bağlı idi ki Medîne’ye Peygamberimizin kapısına kadar geldiği halde annesinin “O’nu bulamazsan geri dön.” Sözüne uymak için Peygamberimizin hâne-i saâdetine dönmesini beklemeden Karen’e doğru yola çıkmıştır. Peygamberimiz eve gelince onun kokusunu duymuş ve hırkasının ona verilmesini vasiyet etmiştir (Pala, 1989: 513-514).

Dönemin şeyhülislamı olan Zekeriyya Efendi için yazılan kasideden alınan aşağıdaki beyitte, Zekeriyya Efendi’nin saadetinin devamı için edilen duaların Veysel Karani hürmetine kabul olunmasını istemektedir.

Devâm-ı devleti için olan du‘â Nâmî
Ola qarîn-i icâbet bihaqq-ı Veys-i Kâren (K4/33)

[Nâmî, devletin devamlılığı için olan dua Veysel Karanî hürmetine kabul olsun.]

II.1.1.20. Hassen, Selmân

Selmân-ı Savecî 14. Yüzyıl ünlü İran şairlerindendir. Kasidede Menûcihrî, Senâî, Evhadüddîn-i Enverî, Hâkûnî-yi Şîrvânî ve bilhassa Zahîr-i Fâyâbî ile Kemâleddîn-i İsfahânî gibi şairleri örnek almış, ancak lafız ve mâna açısından kendi şiirine özellikler kazandırmıştır. Abdurrahman-ı Câmî, Bahâristân’da ibarelerindeki akıcılık ve kinayelerindeki dikkatin benzersiz olduğunu söyler. Selmân gazelde de Sa’dî-yi Şîrâzî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin takipçisidir. Özellikle Sa’dî’nin tesiri açıktır. Selmân ile Hâfız-ı Şîrâzî’nin gazellerindeki vezin, kafiye ve mazmun beraberliği aralarındaki yakın irtibata işaret etmektedir. Hâfız, Selmân’ı zamanın önde gelen kişisi ve şiir ülkesinin padişahı olarak över. Selmân, Farsça ve Türkçe yazan daha sonraki şairler tarafından örnek alınmış, şiirlerine nazîreler yazılmıştır (Karaismailoğlu, 2009: c.36/446-447).

“Hassân ise, Peygamberin sevdiği şairlerdendir. Onu düşmanlarına karşı şiirleri ile savunduğu için Müslümanlar arasında şöhret kazanmıştır. Arapların en büyük şairlerinden sayılır” (Kurnaz, 1996: 129). Nâmî bir beyitinde sevgilinin güzelliğini ve mükemmelliğini tasvir ediş şeklini Hassân ve Selmân’la mukayese etmektedir. Kendi şiirini bunlarla denk görmektedir

Vaşf idersen o şehûñ hüsñ ü kemâlin her dem
Saña Ḥassân mı disem Nâmiyâ Selmân mı disem (G 150/5)

[Ey Nâmî! O sultanın güzelliğini ve faziletini her zaman översin. Sana Hassân mı desem Selmân mı desem.]

Nâmî bir şiirinde sevgilinin kendi şiirlerini görünce şaire Hassân devrinin şairi olduğunu kendisine söyleyerek takdir ettiğini belirtmektedir. Bir sonraki beyitte de Nâmî şiirlerinde kendi edasının güzelliğini Hassân görse aferinler çekeceğini belirterek kendi şiirini övmektedir.

Göricek bu şi'rümi taḥsînler idüp didi yâr
Âferînler olsun ey Ḥassân-ı devrânum benüm (G152/5)

[Sevgili bu şiirimi görünce takdir edip, “Ey benim zamanımın Hassân’ı, aferinler olsun.” dedi.]

Vardı bir mertebeye ḥüsñ-i edâ-yı Nâmî
Âferînler dir idi şi'rini görse Ḥassân (G162/6)

[Nâmî’nin söyleyişindeki güzellik bir dereceye vardı ki Hassan şiirini görse aferinler der idi.]

Güzel demiş diyü taḥsîn iderdi zannum odur
Bu şi'r-i nâzûk ü hem-vârumı göreydi Ḥasen (K4/30)

[Sanıyorum ki Hasen bu narin ve düz şiirimi görseydi, “Güzel söylemiş.” diye beni beğenirdi.]

Nâmî, sevgiliyi övdüğü bu gazelini beğenerek bu nazmı Hasan’da görmediğini ifade etmektedir.

Yârûñ gül-i ruḥsârını ḥaḳḳâ güzel vaşf eyledüñ
Bu ḥüsñ-i nazmı Nâmiyâ şi'r-i Ḥasen’de görmedük (G106/5)

[Ey Nâmî! Doğrusu sevgilinin gül yanağını güzel övdün. Bu güzel nazmı Hasan’ın şiirinde görmedik.]

II.1.1.21. Kemâlî

“Nâmî bir kasidesinde 1488’den sonra yaşamış olan Fatih Sultan Mehmed devri şairlerinden Sarıca Kemal ya da Kemal-i Zerd lakabıyla tanınan şairden şöyle bahsetmektedir” (Kesik, 2013). Kendi şiirindeki hayalini Kemal’in şiirlerini andırdığını ve şiirlerinin kemal ile anılmasını istemektedir. Şair bu beyitte hem Sarıca Kemal’i övmekte hem de kemal kelimesiyle şiirlerinin olgunluğundan bahsederek tevriye sanatı yapmaktadır.

Ḥayâl-i şi'ri ile añduran Kemâli benem
Cihânda yâd olunursam n’ola kemâlile ben (K4/29)

[Şiir hayali ile Kemâl'i andıran benim. Dünya'da anılırsam kemal olarak ne olur?]

II.1.1.22. Zekeriyya Efendi

920'de (1514) Ankara'da doğdu. Ankaralı Bayram Efendi'nin oğludur. İlk eğitimini Ankara'da aldıktan sonra İstanbul'a giderek Sahn-ı Semân müderrisi Arapzâde Abdülbâki Efendi ve daha sonra Mâlûl Emîr Efendi'ye intisap etti...Bursa Kadısı Karaçelebizâde'nin tavsiyesiyle Kanûnî Sultan Süleyman'ın Nahçıvan seferine (1553-1555) katıldı, Halep kışlağında padişahın yakınında bulundu...78 yaşında iken, bir şikâyet üzerine olaylı bir şekilde görevinden alınan Bostanzâde Mehmed Efendi'nin yerine şeyhülislam oldu (9-10 Mayıs 1592). Şeyhülislamlığı sırasında Zekeriyyâ Efendi'nin şer'i ve idarî konularda dikkatli ve basiretli davrandığı belirtilir. Zekeriyya Efendi'nin şeyhülislamlık görevi âni ölümü sebebiyle fazla uzun sürmedi (İpşirli, 2013: 211-212).

Şeyhülislam Yahya Efendi'nin oğlu Zekeriyyâ Efendi'ye yazılan methiyeden alınan aşağıdaki beyitte Zekeriyyâ Efendi'nin cömertliği deniz gibi, yüzü ise gül gibidir. Yaseminin açması gülün gülmesi de (açması da) Zekeriyyâ Efendi'ye bağlanmıştır. Söz tahtında Yusuf, sağlam karakteriyle Hz. Ömer, edep bakımından Hz. Osman, yürekli olması bakımından ise Hz. Ali gibidir. Yazılan kasideden de anlaşıldığı üzere ilim konusunda erdemli âlimlere bile kendini dinleten bir kişidir.

Yem-i kerem Zekeriyyâ Efendi hâzreti kim
Görünce gül yüzünü güldi gül açıldı semen (K4/12)

[Cömertlik denizi yüce Zekeriyya Efendi ki onun gül yüzünü görünce gül güldü, yasemin açtı.]

II.1.1.23. Cemşid

Cem Pişdadiyan sülalesinin dördüncü hükümdarı olup İran mitolojisine göre yedi yüz veya bin yıl yaşamıştır. Nuh Peygamber zamanında yaşadığı söylenir. İnsanlara faydalı olan birçok sanatı o icat etmiştir. Efsaneye göre Cem dünyayı dolaşırken Azerbaycan'a gelince burayı beğenip Güneydoğusunda yüksek bir yere mücevherlerle dolu bir taht koydurmuş güneşin doğuşuna yakın kendisi de mücevher işlemeli kaftanlarını giyip bu tahta oturmuş. Güneş doğunca taht, taç ve kaftan parlamaya başlamış. Halk bunu görünce o güne Nevruz (yeni gün) Cem'e de Cemşid (Işık Şahı) demişler. Şarabı bulanın o olduğu söylenir. Cem meclisi ayin-i Cem, ayn-ı Cem bu itibarla söz konusu edilir. İslami kaynaklarda zevk ve eğlence sembolü olarak adı ve câmı (kadehi) efsaneleşmiştir. O bir iktidar ve ululuk sembolüdür." (Pala, 1989: 99). Edebiyatta Cem; saltanatındaki kudreti, şarabı buluşu, bütün cihanı gösterdiğine inanılan kadehi, eğlence meclisleri, tahtı ve parlak tacı gibi özellikleriyle anılır (Kaçar, 2015: 537).

Nâmî bir kasidesinde III. Murat'ı överken onu Cemşid'le mukayese etmektedir ve bütün müşkülleri bir emriyle çözdüğünü dile getirmektedir. Aşağıda verilen gazelinin bir beyitinde ise Cem'in şarabı bulmasına telmih yapılarak Cem'in şarabının bütün mülkü sevinç ve neşeye boğduğunu dile getirmektedir.

İreydi bu deme Cemşid alurdu râyuñdan
Hezâr zâbıta-i hâll-i müşkilât-ı umûr (K1/23)

[Cemşid bu zamana erseydi işlerindeki güçlükleri çözmek için binlerce fikir alırdı.]

Mülk-i neşâta pādşeh itdi Cem’i şarāb
Sultān ider cihāna belī ādemi şarāb (G 13/1)

[Şarap Cem’i sevinç mülküne padişah etti. Evet şarap insanı cihana sultan eder.]

Cem şarabı bulmasıyla ünlü biridir. Şarap üzerindeki hava kabarcığı Cem’in kellesi olarak tahayyül edilmiştir. Dehr yani zamanın Cem’i kana bulamasıyla şarabın kızılılığına işaret edilmektedir.

Nāmiyā kelle-i Cemdür görinen şanma ḥabāb
Eylemiş ğarḳa-i ḥūn dehr anı meydān içre (G198/5)

[Ey Nāmî, görüneni hava kabarcığı sanma Cem’in kellesidir. Zaman onu meydanda kana boğmuştur.]

II.1.1.24. Şeddād u Ad

Şeddād, “Hûd peygamber zamanında yaşamış olup Yemen’deki Âd kavminin hükümdarı idi. Zamanında birçok yapılar ve bentler inşa ettirmiş ve kendisine kibir gelip tanrılık iddiasında bulunmuştur. Bunu ispat için de Bağ-ı İrem denilen bir bahçe ve içine saray yaptırmıştır. Bu bahçe ve saray o derece güzel ve kıymetli taşlarla yapılmış ki Şeddād halkına, buranın Cennet’ten daha güzel bir yer olduğunu söylemiş. Meğer Şeddād Cennet’in vasıflarını Hûd peygamberden dinlemişmiş. İrem bağı Sûriye’de yapılmıştır. Bahçenin yapımı bitince Şeddād ordusuyla birlikte oraya giderken yolda helâk olmuştur. Rivâyete göre önce Şeddād ölmüş, sonra ordusu ve yaptırdığı Bâğ-ı İrem yok olmuştur. Bugün büyük yapılara Şeddādî bina denilir (Pala, 1989: 461).

“Âd, “Kuran’ın birkaç yerinde Ad kavminden bahsedilir ve Hud Peygamber’in onlara gönderildiği anlatılır...Âd kavmi, Nuh Peygamberden sonra Umman ile Hadramut arasındaki çöllerde yaşamıştır...Edebiyatta teşbih ve telmih yoluyla anılır” (Pala, 1989: 17). Şeddād dîvân şiirinde daha ziyade yaptırmış olduğu bağ-ı irem ve muhteşem binalarla söz konusu edilir. Yaptırdığı köşkler ve saraylar yüzyıllarca insanlığın dilinden düşmemiştir (Tökel, 2000: 396).

Aşağıda kasideden alınan beyitte Şeddād u Âd eğer Sultan III. Murat zamanında, devrinde yaşasalardı sarayda eğlence işlerini yapmak için ücretli işçi olurlardı. Sultan III. Murat’ın devrine bir övgü yapılmıştır.

Geleydi ahdüñe Şeddād u ‘Âd olurlar idi
Serây-ı ‘ıyşuñı yapmağa bir iki müzdver¹² (K1/24)

[Şeddād ve Âd senin devrinde yaşasalardı sarayının eğlence işlerini yapmak için bir iki ücretli işçi olurlardı.]

¹² “müzdver” kelimesi Yenikale, 2020’de müzdür şeklinde okunmuştur.

II.1.1.25. Kisri/ Kayser/ Tekfur

“Kisrâ, İran hükümdarlarına verilen lâkap. İlk defa Nûşirevan için kullanılmıştır. Bu kelimenin “büyük padişah, padişahlar padişahı” anlamlarına gelen “Hüsrev” kelimesinin Arapçalaşmış şekli olduğu hakkında rivayetler vardır. Kisrâ kelimesi özellikle kasidelerde çok anılır” (Pala, 1989: 302).

“Araplar’ın İslâm’ın doğuşundan yüzyıllarca öncesinden beri kayser unvanını Roma ve daha çok Bizans imparatorları için kullandıkları bilinmektedir. Kayser, Gassânîler’in ve Kuzeybatı Arabistan’daki bütün halkın en yüksek hükümdarı kabul edilmişti...Roma İmparatorluğu’nda kayser, Gajus Caesar’dan gelen bir kelime olarak daha sonraki Julius-Cladius ailesinin unvanı şeklinde kullanılmıştır. Romalılar genelde “imperator” kelimesini tercih etmişlerdir.” (Demirkent 2022: 94-96).

Eğer Kisrî, Kayser ve Tekfûr da ömürleri yetseydi de bu zamana erişebilselerdi her birisinin memduhun atının bakımı ile ilgileneceği belirtilmektedir.

İderdi her birisi bir semendine timâr
İreydi bu deme Kisrâ vü Kayşer ü Tekfûr (K1/25)

[Kisrî, Kayser ve Tekfûr bu zamana erseydi her birisi güzel ve çevik atının bakımını yaparlardı.]

II.1.1.26. Zahir

551 (1156) yılı civarında günümüzde Afganistan sınırları içinde kalan Cûzcân bölgesinde Belh şehri yakınlarındaki Fâryâb’da (bugünkü Devletâbâd) doğdu. “Sadrü’l-hükemâ” ve Melikü’l-keîlâm” unvanları ile tanınmış, şiirlerinde genellikle “Zahîr” mahlasını kullanmıştır. Nîşâbur Emîri Adudüddin Doğan Şah b. Müeyyed’in sarayına intisap ederek kendisi ve vezirleri için methiyeler yazdı... Birçok kaynakta Zahîr’in şiirlerinin güzelliğinden söz edilir ve şiirdeki mahareti övülür. Onun asıl edebî gücü ve sanatı kasidelerinde görülür...Nitekim şiirleri hakkında bir atasözü haline gelen, “Eğer Zahîr’in divanını bulursan Kâbe’de bile olsa onu çal” sözü onun şiirlerine olan rağbeti gösterir (Atalay, 2013: 87-88).

Sevinç sarayı diye nitelendirilen memduhun sarayını, Zâhîr görmeden gün doğmadan beliren aydınlıktan nasıl mahrum olduğunu söyleyebilir?

Zahîr perde-serâyüñi görmeyen nice dir
Sepîde-dem ki şodem mahrem-i serây-i sürûr (K1/27)

[Zahîr, senin sarayını görmeden “şafak vakti sevinç sarayından mahrumdum.” diye nasıl söyler?]

Aşağıdaki beyitte zahir kelimesi hem “açık, belli, meydanda olan” hem de Zahîr anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Ayağda kalmar idüm ger zahîrüm olsa idi
Zahîr gibi ider idüm cihânda belki zühûr (K1/34)

[Ayakta kalmazdım eğer arka çıkanım olsaydı. Belki cihânda Zahîr gibi parlardım.]

II.1.1.27. Emiri

651’de (1253) Delhi’nin kuzeyindeki Müminpûr (Müminâbâd) kasabasında doğdu. Kendi ifadesinden küçük yaşta üstün zekâ ve kabiliyetiyle dikkat çektiği, medrese eğitimi gördüğü yıllarda şiir söylemeye başladığı anlaşılan Emîr Hüsrev yedi sekiz yaşlarındayken babasını kaybedince dedesi İmâdülmülk’ün himayesine girdi ve onun huzurunda yapılan edebî ve ilmî sohbetleri dinleyerek yetişti... Kendisine saray şairi unvanı verildi... Hayatı boyunca ilim, sanat ve tasavvufi iç içe yaşayan Emîr Hüsrev’in Türkçe, Arapça ve Farsça’nın yanı sıra Hint dili ve edebiyatını da çok iyi bilmesi şöhretini daha da yaygınlaştırmıştır. O zamana kadar az kullanılan gazel türünün gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Tarihî olayları mesnevi tarzında kaleme alması onun en önemli özelliklerinden biridir. Emîr Hüsrev’in bir özelliği de Hint-müslüman musiki geleneğinin kurucusu olmasıdır. Türk divan şairleri büyük üsttlardan biri olarak kabul ettikleri Emîr Hüsrev’in tesiri altında kalmışlar, özellikle Leylâ vü Mecnûn konusunu işleyen mesnevilerde onun yolunu takip etmişlerdir (Kurtuluş, 1995: 135-137).

Şair aşağıdaki beyitte şiirini överek Emîrî’nin bile bu kadehin safasını anlatamayacağını ifade etmektedir.

Şafâ-yı câmuñı görse Emîrî dimez idi
Sifâl-i meykede ke’sen mizâcuhâ kâfur (K1/28)

[Emîrî kadehinin sefasını görse meyhanedeki çanak için içerisinde kâfur bulunur demezdi.]

II.1.1.28. Cem ve Afrasiyab

“Şehnâme’de Turân hükümdarı olarak birçok yerde adı geçen Efrâsiyab’ın Alp Er Tunga olduğu düşünülmektedir. Divan şiirinde kahramanlık ve hükümdarlık sembolü olarak anılır” (Kaçar, 2015: 538). “Edebiyatta Cem; saltanatındaki kudreti, şarabı buluşu, bütün cihanı gösterdiğine inanılan kadehi, eğlence meclisleri, tahtı ve parlak tacı gibi özellikleriyle anılır” (Kaçar, 2015: 537). Sultan Murad’ın da Cem ve Efrasiyap gibi birçok kullarının olduğu vurgulanarak Sultan Murat dönemine yapılan bir övgü söz konusudur.

Sultân Murâd Hân murâd-ı cihân-ı cân
Var nice kulları Cem ü Efrâsiyâb şekl (K2/10)

[Ruhlar âleminin muradı, Sultan Murat Han’ın Cem ve Efrasiyap gibi birçok kulları vardır.]

II.1.1.29. Lokman

Halk geleneğinde değişik kişiliklerle karşımıza çıkan tarihi bir şahsiyettir. Kur’an-ı Kerim’de, adına bir süre vardır... Eski Araplar arasında da ünlü olan Lokman’ın bir peygamber veya nebi olduğu hakkında tefsirlerde rivayetler vardır. Ancak çoğunluk, onun “Salih bir kul” olduğunu kabul eder. Anlatılanlara göre o hikmet ve hekimliğin piri ve sembolü olarak bilinir. Kur’an’da oğluna öğütler veriş, onu tevhit ve ahiret konusunda

uyarması, ilahi emirlere vasıta olması yönleriyle adından bahsedilir. Lokman hakkında Hristiyan ve Museviler arasında yaygın inanışlar vardır (Pala, 1989: 316-317).

Aşağıdaki beyitte Lokman'ın hekimliğine telmih yapılmıştır. Lokman eğer şimdi bulunsaydı, memduhun lokmaya benzetilen dudağını gam hastalarına ilaç olarak yazardı.

Loḵma-i l'alün devā yazardı bīmār-ı ġāma
Şimdi gelseydi cihāna ḥazret-i Loḵmān eger (K9/3)

[Eğer hazreti Lokman dünyaya şimdi gelseydi dudağının lokmasını gam hastalarına ilaç yazardı.]

II.1.1.30. Ferîd

Horasan Selçukluları'nın son zamanlarında, büyük bir ihtimalle 537-540 (1142-1145) yılları arasında Nîşâbur'da dünyaya geldi. Eczacılık ve tıp ile meşgul olduğu için "Attâr" lakabını aldı ve bu lakapla meşhur oldu. Gençliğinde bir taraftan attarlıkla uğraştığı, diğer taraftan da ilim tahsil ettiği tasavvufî bilgiler edindiği ve çeşitli şeyhlere hizmet ettiği anlaşılmaktadır...Attâr'ın ustalığı tasavvufî gazellerinde aranmalıdır. O, bu nazım şeklinde yalnız yaratıcı olmakla kalmamış, kendisinden sonra gelen mutasavvıf olan ve olmayan şairlerin örnek aldığı kişi olmuştur. Gazel ve mesnevilerinde Senâî dahil bütün seleflerini geride bırakmış, bu konuda onu bazı istisnalarla yalnız Mevlânâ aşabilmiştir. Gazelleri tasavvuf zevkini, özellikle vahdet-i vücûd telakkisini, ilâhî yolculuk için gerekli kabul ettiği aşkı ve âşıklığı dile getirir (Şahinoğlu, 1991: 95-98).

Nâmî kendisini ilim sedefinin incisine benzetmektedir. Ferîd kelimesi tevriyeli kullanılarak hem şiir denizinde eşsiz bir inci olduğu hem de Attâr'ın ustalığı olduğunu söz konusudur.

Bir dürr-i pâkdür şadef-i ma'rifetde ol
Baḥr-i nazımda ḥaḥ bu ki şimdi ferîddür (G40/8)

[Nâmî, ilim sedefinin saf incisidir. Doğrusu şiir denizinde bu şimdi Ferîd'tir (eşsizdir).

II.1.1.31. Fağfur

"Eskiden Çin hükümdarlarına verilen unvan ya da adıdır. Dîvân şairleri memduhu överken fağfurla kıyas yaparlar. Fağfur efsanevi bir hükümdar olup kişiliği ile memduhla kıyaslanır ve daima küçük olarak gösterilir" (Tökel, 2000: 166).

Çekildi at'ime hep sîm ü zer şaḥanlar ile
Ḥasedle çatlar idi görse ger bunu Fağfûr (K1/12)

[Hepsi gümüş ve altın kaplarla yemeğe çekildiler. Bunu Fağfûr görse hasedinden çatlardı.]

II.2. KAVİMLER

II.2.1. Hindu

“Sevgilinin saçları, gözleri ve beni için benzetme unsuru olarak kullanılırlar” (Tolasa, 2001: 90). Aşağıdaki gazelden alınan bir beyitte de sevgilinin saçları tuzak, boyu serv, benleri ise tane, yem olarak tasavvur edilmiştir. Güzelin benlerinin koyu renkli olması sebebiyle ise Hintlilere benzetildiği görülmektedir.

Bâğ-ı hüsninde o servüñ zülfini dām eyleyen
Murğ-ı cāna dāne saçmış hāl-i Hindū koymuş ad (G29/2)

[Güzellik bahçesinde o servinin saçlarını tuzak eyleyen, can kuşuna tane saçmış adını da “Hindu-ben” koymuş.]

II.2.2. Habeş

“Afrika’nın doğusunda ve Yemen’in karşı kıyısında bulunan Habeşistan ülkesi ve burada yaşayan halk. Habeşiler siyâhî renkte olurlar...Gecenin rengi, sevgilinin kara renkli zülfü ve beni, Habeş olarak nitelenir” (Pala, 1989: 197). Aşağıdaki beyitte de Habeş sultanı siyâhî renkte olması bakımından beyitlerde sevgilinin beniyile ilişkilendirilmiştir.

‘Anberîn hâli o mâhuñ ‘arız-ı pürtâbda
Şanki sulţân-ı Hâbeşdür oturır mehtâbda (G178/1)

[O mahın yanağındaki amberli beni sanki mehtapta oturan Habeş sultanıdır.]

O hâlûñ ‘aksi kim düşmüş bu çeşm-i hurdebîn içre
Hâbeş sulţânıdır şan kim oturmuş şeh-nişin içre (G185/1)

[O benin bu hassas göze yansımış ki sanırsın balkonda oturan Habeş sultanıdır.]

II.2.3. Tatar

“Tatar ırkı. Kelime mecazen “zâlim, gaddar, merhametsiz” anlamına gelir. Bu sebeple daha çok gamze ve saç ile birlikte bulunur” (Pala, 1989: 481). Aşağıdaki beyitte sevgilinin bir bakışının bile yok ediciliğinden bahsedilmektedir.

Virür fenāya ‘âlemi bir kez nigâh ile
Tatar-ı gamzesine anuñ kim bakabilür (G75/3)

[Bir kez bakış ile dünyayı mahveder, Onun Tatar gamzesine kim bakabilir?]

II.3. ÜLKELER VE ŞEHİRLER

II.3.1. Çin

“Âhû daha çok Hıtâ, Çin, Tatar, zülf vs. kelimelerle tenasüp içinde kullanılır” (Pala, 1989: 25). “Hoten bölgesinde sürüler halinde yaşayan bir tür âhu bulunur ki

yılda bir defa göbeğinde biriken donmuş pıhtı halindeki nâfeyi düşürür. Kara renkli bu nâfe, kozmetik sanayiinde de kullanılan miskin ham maddesi olup âhuların Hoten bölgesindeki lâle ve sümbülleri otlattıkları bu güzel kokuyu meydana getirdiklerine inanılır” (Taşağıl, 1998:251-253). Aşağıdaki beyitte de şair sevgilinin saçlarının kokusunun güzelliğinden Çin ahusunun miskini yabana attığından söz etmektedir. “Çin ise Çin ülkesi olup mani dininin en çok yayıldığı yerdir. Eskiden Çin ülkesinde Türkler özellikle Hita, Hutun, Maçin diyarının halkıyla Çiğil gazellerinin de bulunuşu kelimeye geniş kullanım sahası sağlamıştır. Bu ilişkiden yola çıkarak sevgilinin misk kokulu saçları anılır. Çünkü misk orada bulunur. Çin kelimesinin kıvrım, büküm anlamı da bu ilişkiyi kuvvetlendirir” (Pala, 1989: 118).

Çin-i zülfün vaşfını güş itmiş âhū-yı Çin
Nâfesi yabana atmış eyleyüp miskinlik (G116/4)

[Çin âhusu kıvrım saçlarının niteliklerini işitmiş. Miskini acizlik yapıp yabana atmış.]

II.3.2. Halep/Bağdat/Şam

“Klasik Türk şiirinde Şam, daha çok kelimenin akşam anlamını çağrıştıracak şekilde tevriyeli kullanılır. Akşam kelimesinin karalık, siyahlık ifade etmesi nedeniyle çoğu zaman sevgilinin saçıyla beraber anılır. Ayrıca yanaktaki bene Arapça ‚same‘ denir, bu bir güzellik simgesidir” (Topal, 2012: 54). “Bağdat kelimesi yaygın kanaate göre “Tanrı’nın ihsanı ve armağanı” anlamına gelmektedir” (Ahmetbeyoğlu vd., 2003: 231). “Halep, Kuzey Suriye’nin en önemli şehri ve kendi adını taşıyan ilin merkezi olup Anadolu’dan Mezopotamya’ya ve “Akdeniz’den İran’a giden ana yolların kavşak noktasında kurulmuştur” (Kartal, 2014: 77). Halep, süt veya süt sağma; Şehbâ ise kırçıl, ak anlamındadır... Edebiyatımızda da şehrin adıyla süt arasında ilgi kurulur” (Yeniterzi, 2010: 312). Aşağıdaki beyitte ise şair sevgiliye ait unsurların Şam, Halep ve Bağdat şehirlerinden de üstün olduğunu belirtmektedir.

Leb-i la‘l ü dehenin hâlüne bahş eyler idüm
Olsa Şâm ü Halep ü sâha-i Bağdâd benim (G138/5)

[Şam, Halep ve Bağdat sahaları benim olsa kırmızı dudaklarına ağzına ve benine bağışlardım.]

II.3.3. Mısır

Mısır klasik şiirimizde adı çok geçen ülkelerden biridir. Genellikle kelimenin, “ülke, memleket” anlamındaki sözlük karşılığı ile tevriye yapılarak ya da Hz. Yusuf ve Züleyha’nın hikâyesi konu edilerek ele alınır. Mısır hükümdarlarına “azîz” denilmesi, Hz. Yusuf’un güzelliği, Mısır’da zindana atılması, rüya tabirindeki ustalığı, Mısır’a sultan olması gibi konular dile getirilir (Yeniterzi 2010: 322).

Aşağıdaki beyitte gönül çocuğa, sevgilinin güzelliği Mısır’a, sevgili ise Yusuf’a benzetilmiştir. Diğer bir beyitte ise Mısır kelimesi “ülke, memleket” anlamıyla kullanılmıştır.

Qadrin bilür o Yûsuf-ı Mısr-ı melâhatûn
Dil tıflı yaşı çoğ ola haylî reşiddür (G40/2)

[Gönül çocuğu, çok yaşasın, epeyce olgunlaşmıştır. Güzellik Mısır’ının Yusuf’unun değerini bilir.]

Mısr-ı hûsnünde şeker veş leblerûn Nâmî görüp
Başladı güftâra ol [tûti-yi] şekerhâ yine (G202/5)

[Güzelliğinin şehrinde şeker gibi dudağını görüp şeker çiğneyen papağan olan o Nâmî lakırdılara başladı.]

II.3.4. Rum

Eskiden Doğu Roma imparatorluğu Anadolu’yu da içine aldığı için Anadolu’ya Rûm, Anadolu’da yaşayan halka da Rûmî denilirdi. Klasik şiirde Diyâr-ı Rûm, beyazlık, parlaklık, gündüz, ay (devr-i kamer), güzellik, güzellerin bolluğu, eğlence, şarâb, harâmîlerin, esirlerin, tâcirlerin ve kâfirlerin çokluğu, peyniri gibi gibi unsurlarla ele alınır (Yeniterzi, 2010: 524).

Beyitte de Rum kelimesinin Anadolu anlamıyla kullanıldığını görmekteyiz. Miskin Hoten diyarından gelmesi sevgilinin abir kokulu saçlarının kıymetinin bilinmemesindendir. İşitse Hoten diyarından yollara düşüp Rum’a gelmezmiş.

Zülf-i ‘abırsañuñ işitse ger revâcın
Gelmezdi Rûma düşüp yollar[a] nâfe miskîn (G155/2)

[Nâfe misk senin abir kokulu saçlarının kıymetini işitse yollara düşüp Rum’a gelmezdi.]

II.3.5. Isfahan

“Safevîlerin başkenti olan öncelikle en güzel, kaliteli sürme ‘sfahan’da çıkarılır” (Yeniterzi, 2010: 316). Isfahan kelimesi divanda “kuhl-ı Isfahân, mülk-i Sıfâhân” olarak geçmektedir. “Kuhl, yani sürme siyah renkte olur. Toz halde olup göze hem güzellik hem de görüş kuvveti verir. Göze sürülüşü, aslının bir cevher oluşu, Isfahan’dan getirilmesi vs. yönlerden ele alınır. Sevgilinin ayağının, yolunun ve eşığının toprağı âşık için bir kuhl ve tûtiyadır” (Pala 1989:245). Aşağıdaki beyitte de sevgilinin yolunun tozu sürme olarak âşıka yetmektedir. Bazen de memduhun kapı eşığının toprağı Isfahan’ın sürmesi olabilmektedir.

Tûtiyâ yeter gubâr-ı râhı gördüm gözûme
Göz göre kûyın koyup azm-i Şıfâhân it[me]düm (G141/2)

[Gören gözüme sürme (olarak) yolunun tozu yeter. Göz göre (göre) sokağın bırakıp Isfahan’a gitmedim.]

Ya‘ni maḥdūm-ı mükerrerem Ḳāzī‘askerzāde kim
Āsitān-ı ḥākidūr kuḥl-ı cilā-yı Işfahān (K5/17)

[Kendisine hizmet edilen Kazasker saygıdeğer oğlu ki Isfahan’ın sürmesi onun kapısının eşığının toprağıdır.]

Aşağıda gazelden alınan bir beyitte de sevgilinin izi tozu kapalı istiare yoluyla sürme olarak tasavvur edilmiştir.

Halk izüñ tozını mülk-i Sıfāhāna çeker
Ḥāk-i pāyuñ anı bu dīde-i giryāna çeker (G50/1)

[Halk izini tozunu Isfahan mülküne çeker, ayağının toprağı onu bu ağlayan göze çeker.]

II.3.6. Aden

Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti’nin başkenti ve tarihî bir limanı olan Aden; kentin adını taşıyan körfezde, Arap yarımadası ile Afrika’daki Somali yarımadası arasında yer alır, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu’nu birbirine bağlar. Geçmişten bu yana körfezde çok kaliteli inci çıkarılmaktadır. Edebiyatımızda en güzel ve değerli incilerin kaynağı olarak Aden ve Bahreyn gösterilir (Yeniterzi, 2010: 304).

Dīvān’da da “dürr-i Aden” kullanımı mevcuttur. Aden incisi, kasideden alınan beyitte Zekeriyya Efendi’nin kapısına gelen yetime, gazelden alınan beyitte de sevgilinin dişine benzetilmiştir.

Lebüñ mercān dişüñ dürr-i ‘Aden’dür
Dehānuñ bilmem ammā ḥiç nedendür (G55/1)

[Dudağın mercan, dişin Aden incisidir ama ağzın nedendir hiç bilmem.]

Teraḥḥumuñı işitmiş gibi yetimlere
Dizin dizin ḳapuña ‘azm ḳıldı dürr-i ‘Aden (K4/20)

[Aden incisi yetimlere merhametini işitmiş gibi dizlerini sürüyerek kapına gelmeye niyet etti.]

II.3.7. Medine/Kudüs/Hicaz

“Medîne, Hz. Peygamber’in hicreti ve mezarının (ravza-i mutahhara) orada olması sebebiyle Peygamber şehri olarak ele alınır” (Yeniterzi, 2010: 322). “Hicâz, Arap yarımadasında Mekke ve Medine’nin bulunduğu bölgedir” (Yeniterzi, 2010: 314). Şair, Medine, Kudüs ve Hicaz gibi kutsal yerlerde yaşayan kişilerden de onay aldığını ifade etmektedir. Ayrıca “Safâ, sert, başka bir kütleye karışmayan, toprak ve çamurdan arınmış taş.” (Küçükaşçı, 2008: 441-442). Anlamına da gelmektedir. “Safâ” kelimesiyle hem “rahatlık, huzur” anlamı kastedilerek hem de sevgilinin “saflığı, temizliği” ifade edilmiş olabilir. Ayrıca “Resûlullah’ın, peygamberliğinin ilk

yıllarında zaman zaman Safâ tepesine çıkarak İslamiyet'i tebliğ etmesi" (Küçükaşçı, 2008:441-442) olayına da telmih yapılmıştır.

Küyîndan özge 'âşıka yok bir şafâ yiri
Aldum haber Medîne vü Kıds-i Hicâz'dan (G169/2)

[Medine, Kudüs ve Hicaz'dan haber aldım. Sokağından başka âşıka bir gönül şenliği yeri yok.]

II.3.8. Yemen

“Arabistan yarımadasının güneyinde yer alan Yemen, Süheyl yıldızı ve akikle birlikte anılır. Bu yıldız Yemen'den çok parlak görüldüğü için en değerli kırmızı akik taşları Yemen'den çıkarılmış” (Yeniterzi, 2010: 330). Parlaklığı ve kırmızılığı bakımından sevgilinin dudakları akik taşına benzetilmiştir.

Leblerüñ bir 'aķık-i ra'nâdur
Yiridür bezl olunsa mülk-i Yemen (G158/3)

[Dudakların güzel bir akik taşıdır. Yemen mülkü feda edilse yeridir.]

Ġâm ile ağlamadan kanlı yaşım eyledi hep
Basît-i mülket-i Rûmı şebihe mülk-i Yemen (K4/26)

[Üzüntü ile ağlamaktan kanlı gözyaşlarım Rum ülkesinin düzlüğünü Yemen ülkesine benzetti.]

II.3.9. Hoten

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin güneybatısında bir ildir. Hatâ kelimesinin “yanlış” anlamı ile tevriye veya îhâm-ı tenâsübe imkân veren şehir miski ile meşhurdur. Divan şiirinde sevgilinin saç veya benleri ile çoğu kez siyah renkle birlikte misk/müşg, nâfe, baır, cîr, hûn, âhû, gazâl, Çin, Tâtâr ve Türk-i Hatâ gibi unsurlarla bir arada kullanılır. Misk ceylanının beslenmesine yönelik bir telakki ile benefşe ve sünbül, göbeğindeki karalık nedeniyle de lâleden de söz edilir (Yeniterzi, 2010: 313).

Aşağıda kasideden alınan beyitte memduhun kokusu Hoten miskiyle ilişkilendirilmiştir.

Revâyiñ-i keremüñ reşk-i 'anber-i sârâ
Fevâyiñ-i şiyemüñdür adîl-i misk-i Hoten (K4/21)

[Cömertliğinin kokusu saf anberi kıskandırır. Huyenun çiçek kokusu Hoten miski gibidir.]

II.4. NEHİRLER, DAĞLAR, DENİZLER

II.4.1. Nehirler (Nil, Fırat, Ceyhan)

Su, hayatın temel kaynağı olduğu için ilk çağlardan itibaren insan toplulukları su kaynakları etrafında yerleşmeye başlamış, ilk şehirleşme ve beraberinde büyük medeniyetler suyun etrafında gelişip biçimlenmiştir... Başta Eski Mısır olmak üzere, Mısır ve çevresinde ortaya çıkan medeniyetlerin gelişip şekillenmesinde Nil nehrinin rolü büyüktür. Nil, az yağış alan, kurak ve önemli bir kısmı çöllerle kaplı olan Mısır'ın su ihtiyacını gidermesi bakımından önemli bir kaynak olmanın yanında ülkenin dinî, siyasi, ekonomik ve sosyo-

kültürel hayatında da büyük bir yere sahiptir. Dünyanın en uzun nehri (6648 km.) olarak kabul edilen Nil'in ismi Yunanca "nehir vadisi" anlamındaki "neilos"tan gelir. Öte yandan "nîl" kelimesi Farsçada çivit rengi, laciverde yakın koyu maviyi ifade eder. Diğer yandan Nil nehri şiirlerde de çeşitli hayal ve çağrışımlara malzeme olmuştur. (Şahin, 2017: 276).

"Ceyhun, Sovyet Ortaasya'sında 2540 km. uzunluğunda bir ırmak. Dîvân edebiyatında âşıkın gözyaşları nehirler gibi akar. Nil, Dicle, Aras, Fırat vs. bu türden nehirlerdir" (Pala, 1989: 105). Aşağıdaki beyitlerde de dünyanın en uzun nehri olan Nil, Fırat ve Ceyhun nehirleriyle âşıkın göz yaşları mukayese edilmiş, âşıkın göz yaşlarının Nil ve Fırat'tan bile daha fazla olduğu ifade edilmiştir.

Ağla göz hâlûme ki kaçre degül
Seyl-i eşküm yanında Nîl ü Fırât (G16/6)

[Ağla göz halime ki Nil ve Fırat, gözyaşı selim yanında bir damla bile değildir.]

Yaşım seyl eylemekde kimseden ben ağlamam hergiz
Bu vâdilerde Nâmî Nil-i Ceyhûn'ı başaır çeşmüm (G142/5)

[Ben asla kimse için ağlamam, Nâmî, (göz) yaşım sel olmakta, bu vadilerde Nil ve Ceyhan'ı geçer gözyaşım.]

II.4.2. Dağlar ve Denizler

Dîvân'da "dağ" kelimesinin "yara" anlamının da kastedilecek şekilde kullanımları mevcuttur. Dîvân'da özel bir dağ adına rastlanmamıştır ancak şair derdinin büyüklüğünü dağa benzetmiştir.

O meh-rû gitdi sînemden yirine dâğ-ı ğam kôdı
Yiridür âsmâne çıkısa âhum odınuñ dūdı (G211/1)

[O Ay yüzlü gönlümden gitti, yerine gam dağı koydu. Âhımın ateşinin dumanı göğe çıkısa yeridir.]

Fezâ-yı sîneme gel dâğumı gör ey kemân-ebrû
Senüñçün tîr-i ğamze atmağîçün bir nişân buldum (G148/4)

[Ey keman kaşlı sevgili gel de göğsümün derinliklerindeki yaraları gör. Senin gamze okun için sinemi nişan tuttum.]

Nâmî Dîvânı'nda özel bir deniz adı zikredilmemektedir ancak deniz daha çok, "yem-i kerem, bahr-ı ulûm, dürr-i deryâ-yı fazilet, bahr-i bela, bahr-i melahat, bahr-i nazm, deryâ-yı lutf" kelime ve kelime gruplarıyla kullanılmıştır.

Hezâr lü'lü-yi şeh-dâne çıkıdı tâlî'üme
Baña müsellemler olaldan basîî-i mülk-i buhûr (K1/31)

[Engin denizler yurdu bana verildiğinden beri kismettime binlerce iri taneli inci çıktı.]

Ruğlarıñ baħr-i melâhat kaşlarıñ mevc-i belâ
Dişleriñ cânâ o baħrûn lülü-yi lâlasıdur (G61/4)

[Ey can, yanakların güzellik denizi kaşların bela dalgası, dişlerin o denizin eşsiz incisidir.]

Kağı ‘âşık kim dilinde ‘aşk-ı cânân gizlemiş
Kaatre iken kendi deryâ-yı firâvân gizlemiş (G89/1)

[Hangi âşık gönlünde sevgili(ye duyduğu) aşkı gizlemişse bir damla iken kendisinde çok fazla deniz gizlemiş.]

II.5. İÇTİMAİ HAYAT

II.5.1. İctimai Tabakalanma

II.5.1.1. Sultan

Sultan, ülkesi ve kulları olan şahıstır. Tac ve taht onun alametidir. Padişahlık nama hutbe okutmakla da tahakkuk eder. Daha doğrusu bu hadise padişahlığın ilânı olarak ele alınır. Onun nedimi devlet, mülazımı ise nusrattır. Bu ülke ve kullar üzerinde bütün emr ü irade sadece onundur (Tolasa, 2001: 97). Beyitlerde sultan “şeh, şehensah, şâh, han, sultân, şehriyâr” gibi isimlerle de anılan ve kasidelere konu olduğu zaman tamamen bir şahsı ve onun sıfatını teşkil etmektedir. Özellikle Murad Han ve III. Mehmed için kullanılan “sultan” gazellerde de sevgili için kullanılmıştır. Burada ise sultan mefhumu ya sevgilinin vasfı ya da benzetileni olur.

Murâd Han-ı cihân sultân-ı ‘âdil
Anuñ her şeb öñinde mâh ola şem‘ (K3/16)

[Mum, her gece adaletli cihan sultanı Murad Han’ın önünde ay olsun.]

Mihr ile mâhı rikâp idinmez ol sultân-ı hüsn
Atlas-ı çarhı semend-i nâzına eyler mi çul (G121/6)

[O güzellik sultanı, Güneş ile Ay’ı güzel naz atına üzengi yapmaz. (O sultan) Atlas feleşini, çul eyler mi?]

Bunların dışında kullanılan yerlerde vardır. Aşağıdaki beyitte, Hz. Muhammed “sultân-ı enbiya” kullanımı da mevcuttur.

Dünyâda yâverüñ ola sultân-ı berr [ü] baħr¹³
Uķbâda rehberüñ ola sultân-ı enbiyâ (K8/20)

[Dünya’da yeryüzünün ve denizlerin sultanı senin yardımcın, peygamberler sultanı ahirette senin rehberin olsun.]

II.5.1.1.1. Şeh

Dîvân’da “şeh” kelimesi, “şeh-i ‘âlem, şeh-i cihân, şeh-i ‘âlîcenâb, şehâ, şeh-i çâpük-süvâr, şeh-i devrân, şeh-i mülk-i cefa, şeh-i hüsn, şeh-i zalim, şeh-i iklim-i bela...” kelime ve kelime gruplarıyla kullanılmıştır. Kimi beyitlerde Sultan III. Murad için kullanılırken gazellerde sevgili için kullanılmıştır. Aşağıda şehzade III.

¹³ “berr [ü] baħr” kelimeleri Yenikale, 2020’de “baħr [ü] berr” şeklinde okunmuştur.

Mehmed'in sünnet düğünü sebebiyle yazılan beyitte şeh-i âlem yani cihan sultanı söz grubunun kullanıldığı görülmektedir.

Dem-i şehergeh açıldı der-i serây-ı sürür
Yapıldı anda şeh-i 'âleme serîr-i huzûr (K1/1)

[Mutluluk sarayının kapısı sabahın erken saati açıldı. O zaman cihan sultanına huzur tahtı yapıldı.]

II.5.1.1.2. Şehenşah

Dîvân'da "şehenşeh, şehenşah" kullanımları mevcuttur. Aşağıdaki beyitte de şehenşah ile kastedilen III. Murad'tır.

Karîr-i 'ayn-ı şehenşâh-ı rub'-ı meskündür
Yavuz nazarlar İlâhî o mâhdan ola dūr (K1/6)

[O şehzade, padişahlar padişahının göz aydınlığıdır. İlâhî, kem gözler o Ay'dan uzak olsun.]

II.5.1.1.3. Şah

Dîvân'da şah kelimesi "şâh-ı cihân, şâh-ı bahâr, şâh-ı âlişân, şâh-ı dîn-perver, şâh-ı şeh-i dil, şâh-ı segân, şâh-ı kâmrân, şâh-ı kerem..." kelime ve kelime gruplarıyla kullanılmıştır. Kimi beyitlerde memduh için kullanılırken kimi beyitlerde de sevgili için kullanılmıştır. Ayrıca bazı beyitlerde rakipler için "şâh-ı segân" ifadesinin kullanıldığı da görülmektedir.

Görüp güzelliğini 'âlemüñ o şâh-ı cihân
Bu hâle şükr-i Hüdâ eyledi olup mesrûr (K1/2)

[O cihan sultanı âlemin güzelliğini görüp bu duruma sevinmiş Allah'a şükretmiştir.]

II.5.1.1.4. Han

Dîvân'da han kullanımı daha çok Sultan Murad ile birlikte kullanılmıştır. Sultan Murad "meh-i sipihr-i sa'âdet" olarak nitelendirilmektedir.

Meh-i sipihr-i sa'âdet Murâd Hân-ı cihân
'Adâlet ile odur şimdi gün gibi meşhûr (K1/16)

[Saadet göğünün Ay'ı cihan sultanı Murad Handır. Şimdi adaletle gün gibi meşhur olan odur.]

II.5.1.1.6. Şehriyar

Dîvân'da "şehriyâr, şehryâr" kullanımları mevcuttur. Hükümdar, padişah anlamlarına gelen kelime "şehbâz-ı şehriyar" padişahın doğankuşları anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Dönemin padişahı için kullanılan bir kelimedir.

Ya'nî cenâb-ı hâzret-i Dervîş Ağa ki anuñ
Şehbâz-ı şehriyâre maqarr desti dâimâ (K8/10)

[Yani yüce Dervîş Ağa hazretleri ki onun eli daima padişahın doğanlarının karargahıdır.]

II.5.1.1.7. Padişah

Dîvân'da "pâdişâh-ı vakûr, iklim-i hüsnün pûdişâhı, pâdişâh-ı mülk-i bî-hemtâ, manzûr-ı pâdişâh-ı cihân, pâdişâhı reb'-i meskûn" kelime ve kelime gruplarıyla verilmiştir. Aşağıdaki beyitte vakârlı padişah kaşıyla işaret etse yeni ay tevazu ile eğilip selamını alır denmektedir. "Mah-ı nev" kişileştirilip selam alan biri gibi düşünülmüştür.

Tevâzu'ıla egilüp selâm alır meh-i nev
İşâret itse kaşıyla o pâdişâh-ı vakûr (K1/21)

[O ağırbaşlı padişah kaşıyla işaret etse yeni ay, alçak gönüllülükle eğilip selam alır.]

II.5.1.1.8. Server

Dîvân'da server hem memduh için hem de sevgili için kullanılmıştır. Eğer şair memduhun kapısına mensup olsaydı sevineceğini ifade etmiştir.

Başum göge irişür idi serverâ eger
Bende olaydı kapuña bir intisâb şekl (K2/23)

[Ey padişah! Bu kulda senin kapına mensup olsaydı, gözyaşım göge erişirdi.]

II.5.1.2. Vezir, Emir-ümera, A'yan, Beg, Efendi

II.5.1.2.1. Bey

Aşağıda bir kasideden alınan beyitte lale, baharın sultanı tarafından çemen diyarına bey olarak atanan ve sefere çıkan biri olarak kişileştirilmiştir. Lale rengi ve boyu itibarıyla hem bahçenin beyi hem de seferde bayrak tutan bir asker olarak düşünülmüştür. "Kırmızı bayrağı ise kapıkulu süvarilerinden sipah bölüğü kullanmıştır" (Pakalın, 1993: 230).

Çemen diyârına beg dikdi anı şâh-ı bahâr
İdindi kırmızı bayrak k'ide sefer lâle (K7/4)

[Bahar sultanı, onu çemen diyarına bey yaptı. Lale, sefere çıkmak için kırmızı bayrak edindi.]

II.5.1.2.2. Efendi

Zekeriyyâ Efendi'ye yazılan methiyeden alınan beyitte Zekeriyyâ Efendi'nin cömertliği deniz, yüzü ise gül gibidir.

Yem-i kerem Zekerıyyâ Efendi hâzreti kim
Görünce gül yüzini güldi gül açıldı semen (K4/12)

[Cömertlik denizi yüce Zekerıyya Efendi ki onun gül yüzünü görünce gül güldü, yasemin açtı.]

Aşağıdaki beyitte “mahdum” kelimesi efendi anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Kazasker-zade’nin gece bahçe ziyaretleri yaptığından bahsedilmektedir.

Meger ki gıce gelür bâğa hâzret-i maḥdûm
Ki güşe güşe tırup mumlar dıker lâle (K7/11)

[Lale, köşe bucak mumlar diyor. Meğer Efendi hazretleri, gece gelirmiş bahçeye.]

Sevgili efendi, âşık ise onun kuludur. Şair aşağıdaki beyitte kendisine seslenerek sevgiliye kulluktan kaçınılmaması gerektiğinden bahsetmektedir.

Bir luṭfı çok mürüvveti bî-hadd efendidür
Kul olmadan o yâre şakın kaçma Nâmiyâ (G3/5)

[İhsanı çok, mürüvveti sınırı olmayan efendidir. Ey Nâmî, sevgiliye kul olmaktan sakın kaçma.]

Dîvân’da (G 209) ile başlayan gazel efendi redifli gazeldir. “Efendi” hitabı ise hep sevgiliyedir.

II.5.1.3. Kul, bende, çaker, abîd, gulam, esir

Kul kelimesi kasidelerde padişahın zıttı olarak karşımıza gelmektedir. Sultan III. Murad’a methiyeden alınan aşağıdaki beyitte, şair kendisini hiçbir şey olarak görmekte, her şeyi ile sultana bağlılığı ifade etmektedir.

Budur Nâmî kuluñuñ da du‘âsı
Derûnuñda ola nûr-ı hüdâ şem‘ (K3/25)

[Nâmî kulunun duası budur ki: Allah’ın nuru gönlünü aydınlatan mum olsun.]

Sultan III. Mehmed’e methiyeden alınan aşağıdaki beyitte ise şair, sultanın ihsanına muhtaç olduğundan eğer sultan ihsanda bulunacak olursa da ondan sadece kulluk istemektedir. “Kulda aranan en mühim vasıf hulus ve sadakattir” (Tolasa, 2001: 99).

Kulıñ olmaḫdur murâdım luṭfla kul et beni
Âstânıñda iderseñ baña bir iḫsân eger (K9/15)

[Eşiğinde bir ihsanda bulunursan eğer benim isteğim kulun olmaktır. Lütufla kul et beni.]

Gazellerde ise sevgili, padişah veya sultandır. Âşık ise onun kuludur. Şair aşağıdaki beyitte sevgiliye kulluktan kaçınılmaması gerektiğinden bahsetmektedir.

Bir lutfı çok mürüvveti bî-hadd efendidür
Kul olmadan o yâre şakın kaçma Nâmiyâ (G3/5)

[İhsanı çok, mürüvveti sınırı olmayan efendidir. Ey Nâmî, sevgiliye kul olmaktan sakın kaçma.]

II.5.2. Resmî ve Gayriresmî Vazifeler, Meslek ve Meşguliyetler

II.5.2.1. Seyis

“Padişahların atları at oğlanı denilen seyisler tarafından timar edilir ve bakılırdı. Bu işlere bakanlar tekâlif-i örfiyeden muaf tutulurdu. Has Ahurdaki atların çeşitli sebeplerle telef olması halinde âşiretlerden at satın alınması cihetine gidilirdi.” (Halaçoğlu, 1991: 28-31). Aşağıda hgazelden alınan beyitte şair sevgilinin atının bakıcısı olmak istemektedir.

Şehsüvârum kı beni ğâşiyedârun olayın
Tutayın ben de senün bir yavaş atun başın (G153/2)

[Ey süvârî, bırak beni seyisin olayım. Bende senin bir yavaş atının başını tutayım.]

Aşağıda kasideden alınan beyitte ise eğer Kısî, Kayser ve Tekfûr memduhun döneminde yaşasaydı memduhun çevik atının bakımını yaparlardı ifadesi yer almaktadır.

İderdi her birisi bir semendine timâr
İreydi bu deme Kısî vü Kayşer ü Tekfûr (K1/25)

[Kısî, Kayser ve Tekfûr bu zamana erseydi her birisi güzel ve çevik atının bakımını yaparlardı.]

II.5.2.2. Bahçıvan

Bahçe işleriyle uğraşan kişidir. Aşağıdaki beyitte sadakat bahçeye, ihsan ise güle benzetilmiştir.

Hak anı bâğ-ı şadâkatde bâğbân itmiş
İderse nâz-ı sezâ verd-i lutf-ı izhâre (K10/12)

[Allah onu sadakat bahçesinde bahçıvan etmiş. İhsan gülleri açıktan naz yapsa uygundur.]

Aşağıdaki beyitte bahar sultana, baharın gelişiyile canlanan bütün çiçek ve bitkiler elbise giyen birine benzetilmiştir.

Nevrûz irişdi şâh-ı bahâr eyledi ‘ağâ’
Erbâb-ı gülsitân münakkaş birer kabâ’ (K8/1)

[Nevruz geldi. Bahar şahı, bahçıvana nakışlı birer elbise bağışladı.]

II.5.2.4. Lala

“Lala eskiden sadrazamlar (atabekler) hakkında kullanılan bir tabirdir ve aynı zamanda şehzadelerin mürebbilerine de denir. Lala görevi gereği hizmetkâr gibiyse de terbiyesi kendisine havele olunan çocuğa karşı amir konumunda, yaşlı ve kâmil insan olduklarında bir hoca gibi hürmet görürlerdi.” (Günyüz, 2001: 613). Memduhun övüldüğü aşağıdaki beyitte lala kişileştirilerek lalaya benzetilmiştir.

Teferrüc eyledüğince o bāğ içre sanasın
Öñince lalalarıdır cemende her lāle (K7/13)

[O bahçede gezintiye çıktığında sanırsınız bahçedeki her lale önünde giden lalalarıdır.]

II.5.2.4. Perde-dâr

“Perdeci, büyük bir kimsenin kapsında bekleyip içeri gireceklere kapı perdesini açmakla vazifeli kimse demektir” (Devellioğlu, 1992: 1029). Aşağıdaki beyitte sevgilinin siyah saçları bir perde-dâra teşbih edilmiştir.

İklîm-i hüsn içinde diyen saña pādşāh
Zülf-i siyāhuña şanemā perdedâr der (G63/3)

[Ey put gibi güzel sevgili, siyah saçlarını gören sana perde-dâr derler.]

II.5.2.5. Divan

“Topluluk, meclis, kurul demektir. Hukukta lüzumu halinde devlet teşkilatındaki yargılama kurullarının üstünde hak ve yetkilerle kurulan özel mahkeme” (Pala, 1989: 133). Aşağıdaki beyitlerde memduhun dîvânı toplaması anlatılmaktadır.

Pister-i rāhatda yatsun māh-ı nev [gibi] ğice
Mihr-i enver gibi çıksun eylesün dîvân şubḥ (K6/32)

[Hilal gibi gece rahat yatsın yatağında, sabah vakti nurlu Güneş gibi çıksın dîvânı toplansın.]

“Dîvân aynı zamanda İslam edebiyatlarında bir şairin klasik edebiyat çerçevesine uygun olarak yazdığı şiirlerin belli bir düzen içerisinde derlerndiği kitaplara da denir” (Pala, 1989: 133). Aşağıdaki beyitte şiirlerinin toplandığı eser olarak ele alınmıştır.

‘Arz-ı şi‘re böyle ikdām eylemezdim saña ben
Degme her beyti bu nazmuñ [olmasa] dîvân eger¹⁴ (K9/14)

[Eğer bu şiirin her beyti dîvân olmasa sana şiir sunmaya böyle gayret göstermezdim.]

¹⁴ Bu mısra da metin tamiri yapılmıştır.

II.5.2.6. Kapıcı

Güneş sarı renkli olması yönünden altın üsküflü bir köleye benzetilmiştir. Sabah vakti ise rengi bakımından yine elinde asa tutan bir kapıcı olarak tasavvur edilmiştir.

İşigünde altın üsküflü gulāmuñdur güneş
Elde bir sîmîn ‘aşâ tutmuş olub derbân şubh (K6/17)

[Eşiğinde altın üsküflü kölendir güneş. Sabah ise elinde gümüş bir asa tutan kapıcın olmuştur.]

II.5.2.7. Usta Binici

Aşağıdaki beyitte sabah vakti kişileştirilmiştir. Güneş ve hilal ise usta binicinin altın topu ve çevganına benzetilmiştir.

Bir şeh-i çâpük-süvâr önünde lu‘b için meger
Hâzır itmiş gûy-i zerrîn ü gümüş çevgân şubh (K6/11)

[Meğer sabah, usta binici padişahın önünde oynaması için altın bir top ve gümüş bir çevgân hazırlamış.]

II.5.2.9. Sarraf, Kuyumcu

“Sarraf, para, altın, tahvil gibi şeylerin alışverişini, satışını yapan kişiye denir” (Günyüz, 2001: 615). Aşağıdaki beyitte zaman bir sarraf olarak tahayyül edilmiştir. Sararan yapraklar altın, yaprakların üzerindeki çiğ taneleri ise altını bozdurup sonrasında alınan akçe olarak tasavvur edilmiştir.

Jâle ile berg-i zerdi seyreden gülzârda
Şandı kim akçe bozar altuna şarrâf-ı zamân (K5/11)

[Gül bahçesinde, üzerinde çiğ taneleriyle sarı yaprağı seyreden, zaman sarrafının, altına akçe bozduğunu zanneder.]

Kasideden alınan aşağıdaki beyitte ise çınar kuyumcuya, sararan çınar yaprakları altın sayfalara benzetilmiştir.

Bâğda bir deste altın ezdi zerküb-ı çenâr
Tâ ide taḥrîr-i evşâf edîb-i nüktedân (K5/16)

[Nükte bilen zarif insanlar vasıflarını yazsınlar diye çınar kuyumcusu bahçede bir deste altın ezdi.]

II.5.2.10. Tüccar

Tacir ya da tüccar kelimeleri ticaretle uğraşan kişiler hakkında kullanılan tabirlerdir. Osmanlı döneminde tüccarlar memleket içinden ya da dışından aldıkları malları büyük şehirlere getirerek toptan olarak satarlardı. Ticari faaliyetler Selçuklular döneminde olduğu gibi Osmanlı döneminde de oldukça yaygındı. Halep, Kahire, Şam, İran’dan Anadolu’ya sürekli tüccar kafileleri/kervanlar gelip giderlerdi. Kızıldeniz üzerinden

Mısır'a önemli miktarda ecza, boya maddesi ve baharat taşınırdı. Öte yandan Yemen'den kahve nakledilir, Hindistan'dan değişik çeşitteki kumaşlar vs. kervanlar vasıtasıyla Anadolu'ya ya da Anadolu üzerinden Rumeli'ye taşınırdı. Bu tacirler uzun ve sıkıntılı yolculuklara çıktıklarından devlet yollarda konaklamaları için kervansaraylar, hanlar vs. yaptırmıştır. Yine ticaret yolları üzerinde bulunan bazı köyler kervanların güvenliklerini ya da geçiş yollarındaki köprülerin güvenliklerini sağlamaları karşılığında vergiden muaf tutulmuşlardır. Ticaret Osmanlı sosyal hayatında önemli bir yere sahipti. Nitekim kervansarayların, hanların, bedestenlerin ve birçok köprünün inşa edilmesi ticari faaliyetlerin sağlıklı ve verimli bir şekilde yürütülmesi içindi (Özkan 2005: 111).

Aşağıdaki beyitlerde de tüccar, mal, ziyan kelimeleri geçmektedir. Sonbaharın gelişiyile sararan yapraklar altına benzetilerek tüccar ilişkisi kurulmuştur.

Ġâret itdî ħ̣âce-i mülk-i bahârî serv-râ¹⁵
Şimdi altun ile oynar bâğda bād-ı ħ̣azân (K5/5)

[Sonbahar rüzgârı, bahar mülkünün zengin tüccarı serviyi yağmaladı. Şimdi bahçede altın ile oynar.]

Şatmadın dahî metâ'ın ħ̣âce-i mülk-i bahâr
Geldi başdı ħ̣ara ħ̣ış etdî taşavvûrdan ziyân (K5/12)

[Bahar mülkünün zengin tüccarı malı satmadan. Hayal edilemeyecek şekilde kara ħ̣ış geldi bastı.]

II.5.2.11. Cerrah/Tabîb/İlaç/Devâ/Şifâ/Timar

Cerrah, yaraları değişik yöntemlerle iyileştiren, ameliyat eden kişi, operatör anlamına gelir. Osmanlıda saray hizmetinde ve yeniçeri ocağında cerrahlar bulunurdu. Bu kişiler, cerrah başına tabî çalışırlar; cerrah başılar da hekim başına bağı faaliyet gösterirlerd. Cerrahların, devşirme zamanında saraya alınacak oğlanların muayeneleri ve divan-ı hümayunda Müslüman olanların sünnetlerini yaparlardı. Bunlar her gün ikişer kişi nöbetle sarayda bulunurlardı. Cerrah başıları ve cerrahların azil ve tayinleri hekim başının emriyle olurdu (Özkan, 2005: 68).

Tabîb kelimesinin dîvânda sevgili için kullanımları vardır. Nâmî aşağıdaki kasidede de çaresiz hastalığı olduğundan bahsederken bu hastalığa kim çare bulursa kendi nazarında da asıl doktorun o olduğunu ifade etmektedir.

Helâk ider beni bir gün bu ġayret-i akrân¹⁶
Nedür 'ilâç tabîbâ bu derd-i düşvâre (K10/17)

Tabîb aşağıdaki beyitte istiare yoluyla memduhu kastedecek şekilde kullanılmıştır. Eğer can tabîbi derdine deva bulursa şair de ölünceye kadar ona hizmet edecektir.

Cân ü baş ile ölince ideyin ħ̣idmet saña
Derdüme dermân idersin ey tabîb-i cân eger (K9/4)

¹⁵ “serv-râ” kelimesi Yenikale, 2020’de “var ise” şeklinde okunmuştur.

¹⁶ “akrân” kelimesi Yenikale, 2020’de “efrân” şeklinde okunmuştur.

[Ey can tabibi! Eğer derdime derman edersen ölünceye kadar canla başla sana hizmet edeyim.]

II.5.2.11. Derbân

Saray kapısında bekleyen görevlilere bevvâb ya da derbân denirdi. Bunlar dergâh-ı âlîye gelen elçileri karşılayıp onların hediyelerini divana arz etmek, divan günleri iş takip etmek için saraya gelenlere rehberlik etmek, padişah bir tarafa seyrettiğinde onun eşyalarını taşımak ve çadırının önünde durup kapıcılık etmek gibi çok değişik görevleri üstlenirdi. Başlarına zerrin külâh denilen üsküf takarlardı, fakat bu üsküfün ucu yatırmalı yani arkaya sarkık değildi. Padişah sarayındaki birçok görevi yerine getiren kapıcıların esas görevi sarayda nöbet tutmaktı. Elllerinde asayla saray kapısında bekleyen kapıcılar, tarihi kaynakların da zikrettiği gibi zerrin külâh denilen üsküfler giyerlerdi (Özkan, 2005: 70).

Güneş sarı renkli olması yönünden altın üsküflü bir köleye benzetilmiştir. Sabah vakti ise rengi bakımından yine elinde asa tutan bir kapıcı olarak tasavvur edilmiştir.

İşigünde altın üsküflü gulâmuñdur güneş
Elde bir simin ‘aşâ tutmuş olub derbân şubh (K6/17)

[Eşiğinde altın üsküflü kölendir güneş. Sabah ise elinde gümüş bir asa tutan kapıcın olmuştur.]

Ya‘nî kim Sultân Muhammed Hân işiginde anuñ
Fahır iderlerdi selâtin olsalar derbân eger (K9/7)

[Yani onun Sultan Muhammed Han ki eşiğinde sultanlar kapıcı olsalar övünürlerdi.]

II.5.2.12. Vaiz

“Camilerde cemaate hutbeler okuyarak ya da vaazlar vererek nasihatte bulunan ve dinî kuralları hatırlatan kişilere hatip ya da vaiz adı verilir. Bu kişiler her ne kadar, devlet tarafından tayin edilmiş görevliler olsalar da” (Özkan, 2005: 135) şiirlerde birkaç yerde halkı korkutan biri olarak ifade edilmiştir. Aşağıdaki beyitte ise vaiz, kadeh ve şarabı mescidde anmaktadır. Âşıklar ise çağırışıp bu konuşmanın yeri olmadığını söylemektedirler. Vaizin davranışının görevine uygunluğu arasında çelişki görülmektedir.

Mescidde vâ‘iz aındı o gün cām-ı la‘lûñi
‘Uşşâk çağırışup dediler kim yeri degül (G130/3)

[Vaiz o gün lal (gibi dudaklarının) kadehini mescidde andı. Âşıklar çağırışıp, “yeri değil” dediler.]

II.5.2.13. Mimar

“Mimarlar şehrin yapı işlerinden sorumlu kişilerdi. Her önemli yerleşim yerinin merkezinde bir mimarbaşı bulunurdu” (Özkan, 2005: 75). Aşağıdaki beyitte ise memduhun lütfu mimara benzetilir. Gönül ise cefakâr dilberlerin ellerinde viran ve harap olmuşsa da lütuf mimarı onu halledecektir.

Luṭfinuñ mi‘mârı şağ olsun cihānda ol şehüñ
Dest-i cevri-i dilber eylerse dili virān eger (K9/6)

[Eğer gönül, cefakâr dilberlerin elleriyle yıkılırsa cihanda o sultanın lütuf mimarı sağ olsun.]

II.5.2.13. Peyk

Peyk Osmanlıda ilk devirlerden beri var olan, yaya postacı sınıfına mensup kimselere verilen isimdi. Peykleri diğer haberci sınıfı olan ulaklaedan ayıran temel iki fark; yaya olmaları ve daha çok, padişahın korumalığını yapmak için daima onun etrafında bulunan solaklar gibi saltanat şiarı sayılarak padişah etrafında bulunmaları idi (Özkan, 2005: 79).

Aşağıdaki beyitte ise ecel habercisi anlamında kullanılmıştır.

Kaşuñ yanında şāhā tîr-i ğamzeñ
Elinde bir kemān peyk-i eceldür (G59/5)

[Ey sultan, kaşlarının yanında ok gibi yan bakışların elinde bir kemanla gelen ecel habercisidir.]

II.5.2.13. İşçi, Müzdevir

Aşağıdaki beyitte, Şeddâd ve Âd memduhun devrinde yaşasalar saraydaki eğlence işlerini yapmak için iki ücretli işçi olacakları ifade edilmektedir.

Geleydi ahdüñe Şeddâd u ‘Âd olurlar idi
Serây-ı ‘ıyşuñı yapmağa bir iki müzdver¹⁷ (K1/24)

[Şeddâd ve Âd senin devrinde yaşasalar sarayının eğlence işlerini yapmak için bir iki ücretli işçi olurlardı.]

II.5.2.13. Meyhaneci/Hammâr

“Osmanlıda Türklerin meyhane çalıştırması yasaktı, bu yüzden bu işi genellikle Yahudiler ve Hristiyanlar yaparlardı” (Özkan, 2005: 103). Dîvân’da meyhaneci “Hammar, mey-fürûş” meyhane işleten kişiler hakkında kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitlerde ise şair içki meclislerinde kendinden geçince kendini meyhanede bulmaktadır.

Meclis-i meyde kaçan olsa humâr-âlûde

¹⁷ “müzdver” kelimesi Yenikale, 2020’de müzdür şeklinde okunmuştur.

Çın seher Nâmî hemân hâne-i hammâre düşer (G42/5)

[Nâmî, içki meclisinde hemen kendinden geçer. Seher vakti hemen meyhaneye düşer.]

Şairin kendi gönlüne seslendiği aşağıdaki gazelde şair, bu hayatın eğlencesine çok kapılırsa namus elbisesini meyhanede rehin bırakmak zorunda kalacaktır.

Bu devrânun olursañ ey gönül ‘ıyşında nüşında
Libâs-ı ‘ârî âhîr rahne kırsun mey-furûşında (G183/1)

[Ey gönül, bu devranın yemesinde içmesinde olursan, namus elbisesini meyhanede rehin bırakırsın.]

II.5.2.13. Elçi

“Elçi kelimesi, bir devleti başka bir devlet katında temsil eden kişi, sefir; bir uzlaşma sağlamak için veya bir işi halletmek için birisinin yanına gönderilen kimse; yalvaç, peygamber ya da resul anlamlarına gelir” (Özkan, 2005: 154). Medine’deki Ravza-yı Mutahhara için görevlendirilen Muhammed Ağa’nın çevreyi araştırıp her tarafa yardım elçilerinin gönderilmesinden bahsetmektedir.

Tefahhuş eyledi etrâf-ı ‘âlemi bir bir
Berîd-i himmetini şaldı cümle aqtâre (K10/8)

[Çevreyi bir bir dikkatle araştırdı. Her tarafa yardım elçilerini saldı.]

II.5.2.14. Kazasker

“Abbasiler döneminde merkezde oturup diğer kadıları tayin eden “kadi’l-kudatlık” müessesesi kurulmuştur. Osmanlıda aynı görevi “kazaskerler” yapmaktaydı. Fatih döneminde tek olan kazaskerlik makamı 1481’den itibaren Rumeli ve Anadolu kazaskerliği olmak üzere ikiye ayrılmıştır.” (Özkan, 2005: 54). Aşağıdaki beyitte lale kişileştirilerek Kazasker oğlunun önünde saygı ile eğilip yer öpen biri olarak tahayyül edilmiştir.

Bülend-mertebe ferzend-i kâdı-ı ‘asker
Tapu kırup anuñ önünde yer öper lâle (K7/12)

[Yüksek dereceli Kazasker oğlunun önünde saygı ile eğilip yer öper lale.]

II.5.2.17. Raks

“Bezm, içkili eğlenceli meclis, toplantı dernek. Sevgilisi, sâkîsi, mutribi, gazelhânı, yârânı ve içkisi, mezesiyle meclis, şâirlerin en rağbet ettikleri durumlardan biridir... Bezmde bir musıkî ve raks vardır” (Pala, 1989: 84). “Raks, oyun sıçrayarak oynama. Eski dönemlerin raksı günümüzün danslarına benzemezdi...Divân şiirinde raks bir neş’e âlâmeti olarak görülür” (Pala, 1989: 408). Aşağıdaki beyitte Güneşle

birlikte tabiat nasıl canlanıyorsa, âşıklar için de sevgilinin yüzünü görmek aynı etkiyi uyandırmaktadır.

Gün yüziñ görse rakş ider ‘uşşāk
Görse hūrşidi rakş eder zerrāt (G16/5)

[Zerreler Güneş’i görseler dans ederler. Âşıklar da senin gün yüzünü görünce dans ederler.]

Aşağıda gazelden alınan diğer beyitte de içki meclislerinde şiir okunup raks etmek ifadesi kullanılmaktadır. Nâmî aşağıdaki beyitte kendi şiirinin çalgıcı eşliğinde makamla söylenerek eğlence meclislerinde okunabilecek kadar değerli görmektedir.

Oķı bu şi‘r-i teri bezm-i meyde rakş eyle
Eger ki eyler iseñ muṭribā terāne ğazel (G122/5)

[Ey çalgıcı, eğer bir makam ile gazel söylemek istersen içki meclisinde bu şiiri oku, dans et.]

II.5.2.18. Mutrib, Muganni

“Mutrib, çalgı çalan ve şarkı söyleyen kişiler hakkında kullanılan bir tabiridir. Bu kelime eskiden eğlence hayatında önemli bir yer tutmaktaydı. Çünkü tertip edilen eğlence meclislerinde mutlaka müzik olurdu ve bu müzikle birlikte şarkılar söylenir, gazeller okunurdu” (Özkan, 2005: 117). Şair bir beyitinde âşkın feryadıyla neye eşlik etmesinden bahserken, diğer beyitte çalgıcının içki meclisinde gazel okumasıyla karşımıza çıkmaktadır.

Görsek bezimde hem-nefes olur mı muṭribā
Bir gice nāyi nālem ile hem-dem eylesek (G120/4)

[Ey çalgıcı, bir gece iniltimle neye eşlik etsem de görsek mecliste dost olur mu?]

Aşağıdaki beyitte mecliste bulunması gerekenler istenmektedir. Mecliste sürahi ve kadeh vardır. Bir de hoş sesli şarkıcı, sâkî ve saz da olsa denilmektedir.

Şurāhi ile sāġar geldi bezme
Muġanni gelse sākî sâz gelse (G187/3)

[Meclise sürahi ile kadeh geldi. Hoş sesli şarkıcı, sâkî ve saz da gelse.]

II.5.2.19 Bağbân

“Topkapı Sarayı’nın dış hizmetlerinden olan bostancılar, başlıca görevleri padişaha ait kayıklarda, bağ ve bahçelerde çalışmak olsa da saraya ait tüm işlerde kullanılırlardı” (Özkan, 2005: 63). Dîvân’da bahçe işleriyle uğraşan kimse olarak kullanılmıştır.

Her varak altun şahın üstinde jâle-tânedür¹⁸
Eyledi erbâb-ı gülzârı ziyâfet bâğbân (K5/15)

[Her yaprak altın yer üstünde çiğ tanesidir. Bahçıvan gül bahçesinin erbablarına ziyafet veriyor.]

II.5.2.20. Terzi, Hıyat

Beyitte “hıyât-ı ezel” ifadesinde kastedilen ezel terzisi, Allah’tır. Allah sevgilinin naz elbisesini uzun boyuna göre biçmiştir.

Râst biçmiş Nâmiyâ hağ bu ki hıyât-ı ezel
Hil’at-ı nâzı o servûn kâmet-i bâlâsına (G188/5)

[Ey Nâmî, doğrusu şu ki ezel terzisi naz elbisesini o servin uzun boyuna göre biçmiş.]

II.5.2.21. Bazı Hat Nevleri (Gubarî)

Gubar (toz), kelimesi aşağıdaki beyitte ayva tüylerinin münasebeti ilgisine dayanmaktadır. Ayva tüyleri hem çok küçüktür hem de çoktur. Aynı zamanda gubar kelimesi bir yazı çeşidi olan gubarî ile tevriyeli olarak da kullanılmıştır. “Gubar ya da gubarî yazı bir hat karakteri olup küçücük yazılan yazılara tabir olunur” (Pala, 1989: 187).

Gubar-ı hattıñı görünce yazmış şafha-i dilde
‘Aceb kâbildürür her ne ki görürse kapar çeşmüm (G142/2)

[Yüzündeki toz gibi ince ayva tüylerini görünce gönül sayfasına yazmış. Hayret, gözlerim ne görürse kapar çok yeteneklidir.]

II.5.2.22. Sayd

Dîvân’da av daha çok sevgilinin rakip tarafından avlanması şeklinde işlenmiştir. Kimi zaman rakip sevgiliyi altın ve gümüşle avlamaya çalışacaktır kimi beyitlerde de keklîge ve ahuya benzeyen sevgili rakibe av olmuştur.

Dilberâ itme rakîb ile şakın bezm-i şarâb
Sîm ü zerle seni sayd etmesün ol malı-ğarâb (G11/1)

[Ey gönü alan sevgili! Sakın rakip ile şarap meclisi kurma. O malı harap olası rakipler seni gümüş ve altınla avlamasınlar.]

Ol kebk-i hoş-ğırâmumı sayd eylemiş rakîb
Murğ-ı sürûrî kapdı dirîğâ ‘uğâb-ı ğam (G132/3)

[O naz ile hoş yürüyen keklîğimi avlamış rakip, ne yazık ki gam kartalı neşe kuşunu kaptı.]

¹⁸ “tâne” kelimesini Yenikale,2020’de “nâne” şeklinde okunmuştur.

II.5.2.23. Müşteri/Bahâ/Dükkân

“Satın alan kişi anlamında Arapça bir kelime olan” (Özkan, 2005: 103) müşteri; aynı zamanda bir yıldız ismidir aşağıdaki beyitlerde de tevriyeli kullanımları mevcuttur. Âşıklar ay yüzlü sevgiliye müşteri olurlar. Güneş ve sabahta Ay yüzlü sevgilinin müşerileridir.

Ey kamer-ruḥ saña her dem müşteri mihr-i cihân
Cân ü dilden ‘arız-ı tâbânıñ cüyân şubḥ (K6/3)

[Ey Ay yüzlü! Sana cihanın Güneş’i her zaman müşteridir. Senin parlak yanağını sabah, canı gönülden arar.]

Bahâ olur mı bu dürr-i semîn-i nazmuma hiç
Meger ki hüsn-i kabûlûñ ola o dürrü semen (K4/28)

[Benim şiirlerimin değerli incilerine paha olur mu hiç ancak senin beğenin inciye değer olur.]

II.5.2.24. Büyü ve Büyücü (Sihir, füsün, efsun, sahir, sehhar, muazzim, füsunger, cadu)

“Dîvân şiirinde sevgili bir büyüçüdür. En büyük büyüğü olan güzelliğiyle âşıklarına sihir yapmış sayılır” (Pala, 1989: 440). Sevgilinin dudakları rengi ve tesiri bakımından şarapla ilişkilendirilmiştir. Efsûn kelimesi aşağıdaki beyitte şarap anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Meclis içre dest sâkiden alırken şâğarı
Gitdi ‘aqlum göricek la’l-i lebin efsûn şanup (G10/5)

[Meclis sâkî’nin elinden kadeh alırken lal gibi kırmızı dudaklarını görünce onu efsûn sanıp aklım başımdan gitti.]

II.5.2.26. Bostancı

Bostancı Ocağı’nın efradı devşirme oğlanlarının güçlü ve gösterişli olanlarından seçilerek sağlanır... Topkapı Sarayı’nın dış hizmetlilerinden olan bostancıların başlıca görevleri saraya ait bağ ve bahçelerle padişaha mahsus kayıklarda çalışmaktı. Ancak bunlar saraya ait her işte kullanılabilirlerdi. İstanbul dışında Edirne’de bir bostancı ocağı vardı. Bursa, Gelibolu, hatta Amasya gibi padişahlara mahsus bağ ve bostanların olduğu yerlerde de bostancılar bulunurdu. Bostancıların en büyük âmiri bostancıbaşıydı (Özcan 1992: 308-309).

Aşağıdaki beyitte de bostancılara telmih yapılmıştır. Mum üzerindeki ateş, altın külâh olarak tasavvur edilerek bostancıya benzetilmiştir. Ayrıca bağ ve bahçelerdeki bostan korkulukları da anımsatılacak şekilde kullanılmıştır.

Ya bostân oğlanıdur karşı tırmuş
Giyüp zerrin külâhını şehâ şem’ (K3/18)

[Ey padişah! Mum, altın külahını giyip karşında duran bostan oğlanıdır.]

II.5.3. Muhtelif İçtimai Haller, Münasebetler ve Bunlara Göre Bazı Tipler

II.5.3.1. Mader, Hemşire, Püser (veya Tıfl) ve Daye

Aşağıdaki beyitte tıfl kelimesi açık istiare yoluyla “sevgili” için kullanılan bir ifadedir. Sevgilinin gençliği ve tazeliği bakımından “tıfl”a benzetilmiştir.

Görinen merdümek-i dide degül ol tıfluñ
Gözümüzde ruh-ı rengini vü hâli kıaldı (G205/3)

[Görünen göz bebeği değil, o güzelin renkli yanağı ve beni gözümüzde kaldı.]

Aşağıdaki beyitte gönül, söz dinelemeyen bir çocuğa benzetilmiştir. Âşık, sevgiliye gönül çocuğunun yoktan anlamayacağı için şeftali gibi dudaklarından talep etmesi durumunda onu geri çevirmemesi gerektiğini söylemektedir.

Yok dime şeftâlu isterse lebinden tıfl-ı dil
Hod bilürsün tıfl bilmez ey yüzi gülzâr yok (G103/3)

[Gönül çocuğu şeftali (gibi olan) dudağından isterse yok deme. Ey yüzü gülbahçesi (olan sevgili) sen de bilirsin ki çocuk yoktan anlamaz.]

II.5.3.2. Gelin (arus, nev-aruz), Damat

Arus; gelin. Hüsrev Pervîz’in sekiz hazînesinden birinin adı. Edebiyatta daha çok il anlamıyla kullanım alanı bulmuştur. Çok zaman süs, ziynet, güzellik, güzelleşme, ayna gibi gelin ile ilgili kelimelerle bir arada kullanılır. Sevgilinin güzelliği, geline benzetilir. Çünkü gelin bir güzellik timsalidir.” Aşağıdaki beyitte şair güzelliği bir geline, şiirini ise inci bir gerdanlığa benzetmektedir. “Gelin, boynunda bir gerdanlık (silk-i cevher), kulağında inci bir küpe, alnında bir serbend bulunan, güzel kokular sürünmüş, yüzü benli (anberîne), al al yanaklı, gözü sürmeli, kaşı rastıklı, yüzü duvaklı bir güzeldir (Pala, 1989: 40).

‘Arūs-ı hüsnün eger aşsa boynına yaraşur
Bu nazm-ı dilkeşi mânend-i lü’lü-yi menşûr (K1/30)

[Senin güzelliğinin gelini bu gönül çeken şiiri, serpilmiş inci gibi boynuna assan yaraşır.]

Lalenin kişileştirildiği aşağıdaki beyitte lale, bahçenin gelinine benzetilmektedir.

Yahûd ‘arūs-ı çemendür gelince bâğa hemân
Tutup yüzine duvağın hicâb ider lâle (K7/14)

[Yahut bahçenin gelinidir bahçeye gelince hemen duvağını yüzüne tutup örter lale.]

II.5.3.3. Yiğit, Civan, Pir, Pire-zen

II.5.3.3.1. Cevân

Nâmî Dîvânı'nda da “pîr-î mugân” kelime grubu “dua bilen, müritlerinin iç dünyalarını gören biri” olarak kullanılmıştır. Yaşlı meyhaneci iç dünyalarını bilerek ve dua ederek şehirdeki delikanlıları da kendine çekecektir.

Şehrûn cevânların götüri çekdi kendüne
Pîr-i mugân meger ki mücerreb du'â bilür (G75/2)

[Şehrin gençlerini kendine çekti. Yaşlı meyhaneci meğer deneyimli dua bilir.]

II.5.3.3.2. Delikanlı

Aşağıdaki gazelden alınan bir beyitte âşıkın göğsünün üstündeki çizik şeklindeki izler elif harfine benzetilmektedir. O çizikler içerisinde en yeni ve kırmızı olan ise âşıkın asıl yarasıdır. Hem taze hem de kırmızı olan yara aslında sevgiliyi ifade etmek için kullanılmıştır. Zira sevgilinin açtığı yara, âşıkın sevdiği en güzel yaradır.

Delûkanlu cevânlardur elifler sinem üstinde
İçinde bir cevân-ı âteşin ruhsârdur dağum (G133/3)

[Elifler göğsüm üstünde delikanlı gençlerdir. Yaram, içinde bir genç ateşin yüzüdür.]

II.5.3.3.3. Pîr

Aşağıdaki beyitte de “ihtiyar” anlamıyla kullanılan “pîr” sözcüğü âşıkın sevgili için ağlamasından dolayı gözlerinin yaşlı olmasına “ihtiyarlıktan gözleri yaşarmış demesi ve âşıkın bu sebeple göz yaşlarını gizlemesi konu edilmiştir.

Pîr olmuş yaşarur gözi diyelden berü yâr
Başladı gizlemege merdüm-i çeşmüm yaşın (G153/3)

[Sevgili “İhtiyarlamış, gözü yaşarır.” dediğinden beri, gözbebeğim yaşını gizlemeye başladı.]

II.5.3.3.4. Pîrzen

Acı çektirme konusunda mahir olan sevgilinin yanı sıra bir de “pîrzen” olarak adlandırılan ve “kocakarı felek” anlamında kullanılan bir ifade de söz konusudur. Şiirlerde felek, çoğu yerde “kocakarı” sıfatıyla kullanılmaktadır. Felek gerek dönecliği gerekse değer verilmemesi açısından bir kocakarıya benzetilir.

Yeridür añlasam baña bu çarh-ı pîrzen
Cevr eyler oldı dilber-i âlî-cenâb şekl (K2/8)

[Bu kocakarı feleğin, cömert sevgili gibi acı çektirmesini anlasam yeridir.]

II.5.3.4. Nedim, Raz-dar, Yoldaş, Refik

Nedim mecliste sohbet arkadaşı demektir. Aşağıdaki beyitte de sürahi ve kadehin mecliste sohbet arkadaşı oldukları, sürahinin kadehe her dökülüğü ve çıkan ses, kadeh ve sürahinin sohbeti ve gülüşmeleri olarak düşünülmüştür.

Güldürdi dün gice yine vâfir şürahiyi
Hakka budur ki sağar-ı meclis nedimdür (G74/6)

[Dün gece yine sürahiye çok güldürdü. Doğrusu budur ki meclis kadehi arkadaşıdır.]

II.5.3.5. Yetim, (veya Eytam), Garib, Yad, Bî-zer, Sa'il, Deryuze, A'ma

“Sözlükte “yalnız olmak, tek başına kalmak” anlamındaki “yütm” kökünden türeyen “yetim” kelimesi çeşitli nesnelerin tekliğini ifade eder. Babası ölmüş çocuğa da yetim (çoğulu eytâm, yetâmâ) adı verilir” (Arı, 2013: 501-503). Aşağıdaki beyitte memduhun yetimlere karşı merhametli oluşu ele alınmıştır.

Teraḥḥumuñı işitmiş gibi yetimlere
Dizin dizin kapuña ‘azm kıldı dürr-i ‘Aden (K4/20)

[Aden incisi yetimlere merhametini işitmiş gibi dizlerini sürüyerek kapına gelmeye niyet etti.]

II.5.3.6. Yolculuk, Müsaferat, Yolcu ve Müsafir

“Arapça’da “yolcu” anlamındaki “müsâfir” kelimesi Türkçe’de “konuk” karşılığında kullanılır. Arap dilinde bu mânada daha çok “dayf” kelimesi geçer. Aynı kökten türeyen “dıyâfe”, “misafir ağırlama, konuklara ikramda bulunma” demektir” (Çağrı, 2020: 171-172). Aşağıdaki beyitte şair başının derdine düşüp sevgilinin emirlerine boyun eğmeyi istemektedir.

Başım yarağını göreyin tîguña düşüp
Fânî cihânda çün bir iki gün misâfirem (G149/3)

[Kılıcına düşüp başımın ihtiyacını göreyim. Çünkü fani dünyada bir iki günlük misafirim.]

II.5.3.7. Mest (mest, sarhoş, sermest, meyhare), Tiryaki

Sarhoşluk akli başından giderir. Nâmî mecliste çok içerse, sonra sarhoş olacak ve elindeki kadehi de düşürecektir.

Düşer ayağ mest iken âhîr şikest olur
Nâmî dutarsa bezmde peymâne muttaşıl (G128/5)

[Nâmî, mecliste sürekli kadeh tutarsa, sonra sarhoşken kadeh düşer kırılır.]

II.5.3.8. Saki

“Sâkî kelimesi, meclislerde içki sunan, içki kadehini dağıtan kişiler hakkında kullanılan bir tabirdir” (Özkan, 2005: 120). Sâkinin genel olarak birtakım özellikleri verilirken, sevgiliye atfedilen özelliklerle benzerliği olan beyitlerde ele alınmıştır. Aşağıdaki beyitte sâkinin rind meşrebli olması yönüne vurgu yapılmıştır.

Basma ayak şurâhi bezm-i meye yıkıl git
Şundı şarâb-ı la‘lîn sâkî-yi rind- meşreb (G15/3)

[Sürahi, içki meclisine ayak basma yıkıl git. Rind meşreb bir sâkî kırmızı dudaklarının şarabını sundu.]

Aşağıdaki beyitte sâkinin dudağına kötü gözle bakanları kıskanmaktadır.

Meclisde leb-i sâkîye yâvuz nazar eyler
Var ise habâbîñ gözine görinecek var (G32/3)

[Mecliste sâkinin dudağına kötü gözle bakanlar varsa hava kabarcığıdır ve görecekları vardır.]

“Şiirlerde sâkinin davranış özellikleriyle ilgili en başta meclis ehline içki dağıtması yönüne vurgu yapılır. Ayrıca meclis ehlini öpmesi veya meclis ehlinin onu öpmesi âdetine de gönderme yapılır” (Özkan, 2005: 121). Aşağıdaki beyitte sâkinin yüzü güle dudakları şaraba benzetilmektedir. Bu yüzden sâkinin dudakları ile yetineceğini, sâkinin yanakları kırmızı olduğundan güle de ihtiyaç duymamaktadır.

Leblerüñ baña yeter ey sâkî-i gülçehre mül
Gül gül olmuş ruğlaruñ mülde gerekmez baña gül (G121/1)

[Ey gül yüzlü sâkî, şarap olarak dudakların bana yeter. Şaraptan yanakların kıpkırmızı olmuş. Bana gülde gerekmez.]

II.5.3.9. Serbaz

Nâmî’nin cesareti ve yiğitliğini öven aşağıdaki beyitte yolunda baş vermeye cesur âşıkların sayısı fazla olsa da hiçbirisi Nâmî gibi başını veremeyecektir. Canını feda edemeyecektir. Şair sevgili uğruna cesaret göstererek her şeyini feda edebileceğini hatta binlerce âşık gelse bile kendisi gibi başını verme cesaretini gösteremeyeceğini belirtmektedir.

Yoluñda Nâmî gibi vermeye baş
Niçe biñ ‘âşık-ı serbâz gelse (G187/5)

[Binlerce cesur âşık gelse Nâmî gibi başını veremez.]

II.5.3.11. Mekkar, Gammaz

Aşağıdaki beyitte sevgilinin gamzeleri tîre(oka) benzetilmiştir. Sevgilinin gamzelerinin âşıktan başka birine kayması hileci biri olarak düşünülmüştür.

O tîr-i gamzeler kırdı geçürdi hayli ‘uşşâkı
Meded geçdük dilâ ol gamze-i mekkâr seyrinden (G171/2)

[O yan bakışının okları çok âşıkları kırdı geçirdi. Ey gönül medet! Hileci yan bakışların seyrinden vazgeçtik.]

II.5.4. Eğlence Hayatı

II.5.4.1. Bayramlar

Şiirlerde bayram “bayrâm ve ıyd” gibi sözcüklerle karşımıza çıkmaktadır. Bayram günlerinde, insanlar bir araya gelir ve eğlenceler düzenlerdi. Ramazan Bayramı bir aylık bir ibadet sonrası yapılacak eğlenceleri gösterirken baharın gelişyle yapılan birtakım kutlamalarda olurdu. Bayramın şiirlere yansması da şu şekilde olmuştur. Bayram yerlerinde salınan servi gibi sevgililerin tasvirleri yer alırken aynı zamanda bayram yerlerinde kurulan panayırlara da vurgu yapılmıştır. Aynı zamanda sevgiliye vuslatında bayram sevincinde olacağı da ifade edilmektedir.

Lebleri sükker¹⁹ şekerli leblebidür dişleri
‘İydgehde ol perî bir gözleri bādâmdur (G70/2)

[Dudakların şeker, dişleri şekerli leblebidir. O peri (gibi olan sevgili) bayram yerinde bir gözleri bademdir.]

‘İydgehde şalınur bir kad-i bālâ gördüm
Aña ‘ar‘ar mı disem serv-i hırâ[mā]n mı disem (G150/4)

[Bayram yerinde salınan uzun boylu bir güzel gördüm. Ona dağ servisi mi desem salınan servi mi desem.]

Za‘f ile şalıncağ olur ise n’ola cismüm
A‘dâ ile bayrâmda o cānāna şalındı (G210/4)

[Vücudum zayıflıktan salıncak olursa, o sevgili bayramda düşmanlarımla salındı.]

İrmedin vaşla cānumı alma
Hele görsün efendi bayrāmı (G212/5)

[Efendi, kavuşmadan canımı alma. Hele bayramı bir görsün.]

¹⁹ “sükker” kelimesi Yenikale, 2020’de “şekker” şeklinde okunmuştur.

Nevruz, “Yeni Gün olarak bilinmektedir. İlkbaharın birinci günüdür. Başka bir ifadeyle yeni yılın yeni günüdür. Yeni gün baharın gelişinin muştucusu ve gelecekle ilgili güzel düşüncelerin gerçekleşmesi umudunun yaşandığı bir gündür. Bundan dolayı bayram olarak kutlanan bir gündür” (Durmuş, 2017: 14) Nevruz kelimesi aşağıdaki beyitte bahar sultana; baharın gelişiyile canlanan bütün çiçek ve bitkiler elbise giyen birine benzetilmiştir. Nevruzda sultanın elbiseler bağışlaması ifadesi söz konusudur.

Nevrûz irişdi şâh-ı bahâr eyledi ‘atâ’
Erbâb-ı gülsitân mûnaqqâş birer kabâ’ (K8/1)

[Nevruz geldi. Bahar şahı, bahçıvana nakışlı birer elbise bağışladı.]

II.5.4.2. Eğlence Meclisleri

Meclis, Arapça bir kelimedir ve toplanılacak, oturulacak, sohbet edilecek yer anlamına gelir. Eskiden saray ve üst düzey saray görevlileri ya da yönetimin taşradaki önde gelen temsilcileri başta olmak üzere, şairler ve sanatkarlar eğlenmek, hoş vakit geçirmek ve yeni ürettikleri eserlerini tanıtip sunmak gibi değişik amaçlar doğrultusunda meclisler tertip ederlermiş (Özkan, 2005: 353).

İncelediğimiz şiirlerde meclis, “Bezm-i belâ, bezm-i çemen, bezm-i âhir, bezm-i şarâb, bezm-i mey, bezm-i gülşen, bezm-i muhabbet, ehl-i bezm, bezm-i firkat, bezm-i nâdân, meclis-i mey, meclis-i ‘uşşâk, meclis-ârâ, mîr-i meclis, muhabbet meclisi” söz ve söz gruplarıyla kullanılmıştır. Sâkî, mey, mutrib, mum, ney ve tanbur da meclislerle birlikte anılan kelimelerdir.

Şehâ bezmün gibi bir yer cihânda
Çerâğ ile arayup bulmaya şem’ (K3/22)

[Ey padişah! Mum, cihanda meclisin gibi bir yeri mumla arasa bulamaz.]

Meclis içre dest sâkiden alurken şâgarı
Gitdi ‘aqlum göricek la‘l-i lebin efsûn şanup (G10/5)

[Meclis sâkî’nin elinden alırken kadeh alırken lal gibi kırmızı dudaklarını görünce onu efsûn sanıp aklım başımdan gitti.]

Bir gice hâneye gel ‘ayş eyle Nâmî ile
Tanbûr u ney müheyyâ esbâb-ı mey müretteb (G15/5)

[Bir gece haneye gel, Nâmî ile ye, iç, eğlen. Tanbur ve ney hazır içki sebepleri de kurulmuş.]

II.5.4.2.1. Eğlence Meclislerinin Çeşitli Unsurları

II.5.4.2.1.1. İçki

“İçki, eğlence meclislerinin ana unsurlarındandır ve genellikle şiirlerde içki dağıtan kişi olan sâkî ile birlikte dile getirilmiştir” (Özkan, 2005: 355). Dîvân’da mey, “meclis-i mey, mey-i nâb, meyl-i hevâ, bezm-i mey, esbâb-ı mey, câm-ı mey, mey-i ergûvân, mey-i hoş-güvâr, mey-i rengîn, mey-i gülgûn, meyfurûş” kelime ve kelime gruplarıyla bâde, “bâde-i gülgûn, bâde’-i lebi, bâde-i gül-fâm, bâde-i ‘aşk” şarap, şarap redifli gazel olmakla birlikte “Şarâb-ı lutf-ı kerem, câm-ı şarâb, Cem’i şarâb, câm-ı şarâb-ı fîrkat, şarâb-ı tuffâh, şarâb-ı gam, şarâb-ı telh” mül ise “lebi mül, mül zamânı, câm-ı mül, tâb-ı mül” kelime ve kelime gruplarıyla verilmiştir. Aşağıdaki beyitte şafak vakti kızılığî bulunduğu yerden dökülen şaraba benzetilmiştir.

Âfâka bakduğumca görünür şafak baña
Havfuñdan ol yabâne dökilen şarâb şekl (K2/17)

[Ufuklara baktığım zaman şafak bulunduğu yerden dışarı dökülen şarap gibi görünür.]

Câm, sefâ, bezm kelimelerinin kullanıldığı bir başka beyitte ise şair kanlı gözyaşlarını şaraba benzetmektedir.

Câm-ı şefâ çeker niçe nâdân baña hayf
Bezm-i belâda kanlu yaşumdur şarâb şekl (K2/21)

[Nice cahil eğlence kadehini içerler. Bana yazık, bela meclisinde kanlı yaşım şarap gibi oldu.]

Altın ve gümüşle sevgilinin aklının çelinmesini istemeyen âşık, dilbere rakiplerle içki meclisi kurmamasını söylemektedir.

Dilberâ itme rakîb ile şaķın bezm-i şarâb
Sîm ü zerle seni sayd etmesün ol mâlı-ħarâb (G11/1)

[Ey gönü alan sevgili! Sakın rakip ile şarap meclisi kurma. O malı harap olası rakipler seni gümüş ve altınla avlamasınlar.]

Aşağıda gazelden alınan bir beyitte sevgilinin kırmızı renkli dudakları da şaraba benzetilmiştir.

Gül ruħuñ sünbül saçuñ lâle ‘izâruñ mül lebüñ
Gülsitâni ħüsnüñün cânâ ne ħurrem cây olur (G31/2)

[Yüzün gül, saçın sünbül, yanağın lale, dudağın kırmızı şarap...Ey can, güzelliğinin gül bahçesi, ne kadar ferahlık veren bir yerdir.]

Şarapla birlikte sürâhî, testi ve kadeh de beyitlerce sıkça kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte gümüş sürahinin nişan hediyesi olarak geldiği ifade edilmektedir. Mecliste çok içki içildiğini ifade etmek için ise diğer bir beyitte sürahinin kahkahayla güldürülmesi ifadesi kullanılmıştır.

Ol sîm şurâhî ile ol sâğar-ı la‘lin
Rez duhterine muğbeçeden geldi nişândur (G52/3)

[O gümüş sürahi ile o kırmızı kadeh, üzüm kızına meyhaneci çırağından geldi, nişandır.]

Meclisün muṭribleri bu gice şenlikler idüp
Kahkahayla şurâhîyi biraz güldürdiler (G64/3)

[Meclisin çalgıcıları bu gece şenlikler edip, sürahiye kahkahayla biraz güldürdüler.]

“Sâkî, içki dağıtan kişidir ve meclis âdabına göre içki kadehini dolduran sâkîyi öpmeden kadehi nûş etmek, yani içmek doğru olmazmış” (Özkan, 2005: 357). Sâkînin elini öptürmesi, kadehlerin dönmesi aynı zamanda sâkîye sevgiliye atfedilen özelliklerin verilmesi de şiirlerde rastlanılan durumlardandır.

Meclis odur ki sâkî elin öpdire müdâm
Devr eyleye ayak gele yârâna muttaşıl (G128/4)

[Meclis odur ki sâkî sürekli elini öptürsün. Kadehler dönsün ve dostlara sürekli içki gelsin.]

II.5.4.2.1.2. Meze

Meze içki sofrasında, içkiyle birlikte yenilen nukl yani çerez ya da dane şeklinde geçmektedir. İncelediğimiz şiirlerde de mey-nukl, simat-ı işret-kebab şeklinde verilmektedir. “Şairlerin ifadelerine göre mey içenler beraberinde kebab da yerlermiş” (Özkan, 2005: 358). Dîvân’da geçen beyitlerde genellikle âşıkın gözyaşları şarap, ciğeri ise kebab olarak tasavvur edilmiştir.

Nânı kuruş-ı mihr nukl encüm meyi anuñ şafak
Çekdisen şeh yâdına bir kâse-i gerdân şubḥ (K6/21)

[Ekmeği yuvarlak Güneş, çerez yıldızlar, içkisi şafak kızılıllığı gibi olan sabah vakti, padişahın anısına bir kâse kadehten içtin.]

Gayruñ simât-ı ‘işret öñinde yazuk baña
Nâr-ı gam_ile hûn-ı ciğerdür kebâb şekl (K2/22)

[Yabancıların önünde eğlence sofrası var. Yazık, üzüntümün ateşi ciğerimi yakar kebab gibidir.]

La'lüñsiz olsa yerlere girsün bezmde mey
Sensüz olunca ocağa yansun şehâ kebâb (G14/3)

[Ey sultan, kırmızı dudakların olmadan mecliste şarap yerlere girsün. Sensiz olunca kebab ocakta yansın.]

II.5.4.2.1.3. Micmer/Buhurdan

“Buhurdan, içinde tütsü yakılan kap. Divân şiirinde âşıkın ciğeri, sinesi, canı ve hatta kendisi micmere benzetilirdi. Bu teşbihlerde yanma eylemi esastır” (Pala, 1989: 344).

Aslen Arapça olan buhur kelimesi, koku çıkarıcı veya kokulu dumanı olan maddeler hakkında kullanılır. Kokulu maddeler, tarihte bilinen ilk medeniyetlerden beri tüm çok tanrılı ve tek tanrılı dinlerde özellikle dinî törenler esnasında kullanılmış; hatta bazen ateşe güzel koku serpmek merasimlerin önemli şartlarından sayılmıştır. Ateşe buhur atarak tanrıları memnun ettiklerini düşünen insanlar zaman içerisinde içinde buhur yakılan ve tütsü yapılan buhurdanlar, micmerler yapmışlardır (Özkan 2005: 359).

İncelenen şiirlerde dini merasimlerden ziyade güzel koku vermesi için kullanılan bir unsur olmuştur. Ayrıca âşıkın vuslata erebilmesi için öd ağacı gibi micmerde yanması gerektiği ifade edilmiştir.

Bâguñ etrâfına yer yer kodı micmer nergis
Tâ ede şahñ-ı gülistânı mu'aṭṭar nergis (G88/1)

[Nergis gülbahçesini ıtır gibi kokutmak için bahçenin etrafına yer yer buhurdan koydu.]

Giremez pîreheni altına ol sîm-tenüñ
Girmeyen micmere-i 'aşka dilâ 'ūd gibi (G203/3)

[Ey gönül! Öd gibi aşk buhurdanına girmeyen o gümüş tenlinin gömleğine giremez.]

II.5.4.2.1.4. Mum

“Eğlence ve içki meclislerine ait bir diğer önemli unsur ise meclisi aydınlatan ana unsur olan ateştir” (Özkan, 2005: 361). Dîvân'da “şem'-i şebistân, şem'-i vasl, şem'-i ruh, şem'-i bezm, şem'-i şebârâ, şem'-i ruhsâr, şem'-i münîr” söz ve söz gruplarıyla kullanılmıştır. Ayrıca Dîvân'da şem redifli bir kaside de yer almaktadır.

Divan şiirinde mum şekliyle, rengiyle, ateşiyle, yanıp erimesiyle ve fitiliyle bir insan gibi tasavvur edilir. Mumun yanıp erimesi gibi doğal bir durum aşağıdaki beyitte memduhun yüzünü gördükçe utancından erimesi olarak tahayyül edilmiştir.

Hicâbından erir gördükçe rûyuñ
Dimez derd-i serin eyler hayâ şem‘ (K3/23)

[Mum, yanağını örtüden gördükçe utancından erir kendi derdinden bahsedemez.]

Âşıkın gönlü harabe olmadıkça, sevgilinin aşkıyla pervane gibi olmazsa vuslat mumunun âşıka gösterilmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Vuslat muma benzetilmiştir.

Dili cây itme genc-i vaşluña virâne olmazsa
Aña gösterme şem‘-i vaşluñı pervâne olmazsa (G177/1)

[Eğer gönlü harabe olmazsa vuslat hazineni oraya gömme. Pervane olmazsa vuslat mumunu ona gösterme.]

Şehâ bezmüñ gibi bir yer cihânda
Çerâğ ile arayup bulmaya şem‘ (K3/22)

[Ey padişah! Mum, cihanda meclisin gibi bir yeri mumla arasa bulamaz.]

II.5.4.3. Musiki/Müzik

II.5.4.4.1. Def

“Def, çârpâre gibi Türk müziğinde bir usûl vurma aletidir. Küçük ince bir davul şeklindedir. Bazı deflerin etrafında ayrıca ziller olur” (Özkan, 2005: 364). Aşağıdaki beyitte gül kişileştirilerek eline def alan bir kişi gibi kişileştirilmiştir.

Bezm-i gülşende gül def aldı ele
Başladı bülbül itmege nağamât (G16/11)

[Gül bahçesi meclisinde gül eline tef aldı, bülbül ezgiler söylemeye başladı.]

II.5.4.4.2. Kös ve Nekkare

“Kös, develerin ya da arabaların üzerinde taşınan büyük davullara denir” (Özkan, 2005: 28). “Nakkare ise, dümbeleğe benzeyen, davuldan küçük bir enstrümandır. Nakkareler büyük kösler ve davulların dışında mehter mûsikîsinde hafif ritim enstrümanı olarak kullanılırlardı” (Özkan, 2005: 28).

Şadâ-yı kûs u nekâre yetişdi gerdûna
İşitmeye bunu gûş-ı zamâne tâ dem-i şûr (K1/10)

[Kös ve nekkarenin sesleri gökyüzüne ulaştı. Zamanın kulağı böyle bir sesi düşün gününe kadar hiç duymadı.]

II.5.4.4.3. Tanbur

“Organolojinin uzun saplı lavta türünün tipik örneklerinden biri saydığı telli çalgıdır. Türk tamburu yalnız Türkiye’de kullanılan tek çalgı durumundadır” (Karakaya, 2010: 553-556). Aşağıdaki beyitte kimsenin kıl kadar inlememiş olmasıyla memduhun döneminde herkesin rahat ve neşeli günler geçirdiği anlaşılmaktadır.

O bir şehenşeh-i ‘ādildürür ki devrinde
Kimesne inlemedi kıl kadar meger tanbūr (K1/20)

[O devrinde adaletli bir padişahlar padişahıdır ki tanbur dışında kimse kıl kadar inlemedi.]

Aynı zamanda şair sevgiliyi haneye davet etmektedir. Tanbur ve neyin de hazır olduğu içki sofrasında yiyip içeceklerdir.

Bir gice hāneye gel ‘ayş eyle Nāmî ile
Tanbūr u ney müheyyā esbāb-ı mey müretteb (G15/5)

[Bir gece haneye gel, Nāmî ile ye, iç, eğlen. Tanbur ve ney hazır içki âlemi de kurulmuş.]

II.5.4.4.4. Rebab

“İslâm âleminin hemen her yerinde genellikle birbirine yakın şekillerde kullanılan bir grup telli mûsiki aletinin genel adı olan “rebâb” hem ayaklı kemane hem de lavta türünden tamamen veya yarı yarıya deri göğüslü çalgıların ismi olarak kullanılmıştır” (Karakaya, 2007: 493-494). Şairin feryad ve figanından çıkan sesler rebabla ilişkilendirmektedir.

Ey dil fiğān-ı nāleñi hiç kimse diñlemez
Bezm-i belāda inlemeyince rebāb şekl (K2/7)

[Ey gönül! Bela meclisinde rebap gibi inlemeyince feryad ve figanını hiç kimse dinlemez.]

II.5.4.4.5. Ney

“Aslı nây’dır. Kamıştan yapılmış, bir arşın uzunluğunda nefesli bir çalgıdır. Ney çalana neyzen veya nâyî denir. Özellikle Mevlevîler arasında çok itibar gören sazdır. Sesi yanık ve lâhûtîdir” (Pala, 1989: 390). “Ney bir kumaştan yapılır ve yapılış aşamasında, kamışlıktan koparıldıktan sonra kızgın demirlerle üzerinde delikler açılır” (Özkan, 2005: 365). Âşıkın feryat ve figanları saza benzetilirken, neyde inleyen bir kişi gibi düşünülmüştür. Kamışlıktan koparılan ve kızgın demirlerle

delikler açılan ney, şiirlerde âşıkla ilişkilendirilir. Neyin sesi sevgilisinden ayrılan bir kişinin feryat ve figanı gibi düşünülür.

Şadā-yı nāle vü efgānum [āh gūşına]²⁰ yetmez mi
'Aceb meclisde sākî n'eyler efgān eyleyüp n'eyler (G65/2)

[Feryat ve figanımın sesi onun kulağına yetmez mi? Ey sākî, acaba mecliste neyler niçin figan eder.]

Görsek bezimde hem-nefes olur mı muṭribā
Bir gice nāyi nālem ile hemdem eylesek (G120/4)

[Ey çalgıcı, bir gece iniltimle neye eşlik etsem de görsek mecliste dost olur mu?]

“Ayrıca ney sesinin diğer mûsikî aletlerinden farklı olarak, insan sesine en yakın ses olduğu düşünülür. Şairlerin onun sesini âşıkların feryâd ü figânına teşbih etmesi de bu ilgiyledir” (Özkan, 2005: 366).

II.5.4.4. Mûsikî Terim ve Tabirleri

II.5.4.4.1. Âvâz

“Ses, sedâ demektir ve eski mûsikî kitaplarında makamların sınıflandırılması için bir terim olarak kullanılırdı” (Özkan, 2005: 372). Şiirlerde “kul sesi” gelmesi çoğu zaman tevriyeli kullanılmıştır. Hem yansımali bir sözcük hem de Arapçada “söyle” anlamına gelen bir sözcüktür. Böylelikle sürahiden her dökülüşte o ses aslında âşık “söyle” demektir. Zira âşık, çok içince sarhoşluktan çok konuşacaktır.

Nāmî meclisde gice rāz-ı derūnın hep dimiş
N'eylesün dā'im şurāhiden gelür âvâz-ı ḳul (G121/8)

[Nāmî gece mecliste içindeki sırları hep demiş. Ne yapsın her zaman sürahiden “kul” sesi gelir.]

II.5.4.4.2. Muganni

“Nağmeli ve hoş sesle şarkı okuyan kimseler hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu kişiler için hânende tabiri de kullanılabilir” (Özkan, 2005: 373). Meclis, sürahi, kadeh, şarkıcı ve saz eğlence meclislerinin vazgeçilmez unsurlarındandır. Aşağıdaki beyitte de şarkıcı ve sazının eksikliğinden bahsetmektedir.

Şurāhi ile şāgar geldi bezme
Muğannî gelse sākî sâz gelse (G187/3)

[Meclise sürahi ile kadeh geldi. Hoş sesli şarkıcı, sākî ve saz da gelse.]

²⁰ “āh gūşına” kelimesi Yenikale, 2020’de “[āna] sâz” şeklinde okunmuştur.

II.5.4.4.3. Nağme

“Âhenkli, ezgili güzel ses” (Özkan, 2005: 373). Aşağıdaki beyitte şarkı söylemek anlamıyla kullanılmıştır. Zamanın yeme, içme, eğlence ve şarkı söylemek zamanı olduğu ifade edilmektedir.

Hengâm-ı ‘ayş ü nûş-ı mey ü seyr-i bâğdur
Vaqt-i sürûd u nağme vü şühî vü lâğdur (G53/1)

[Yeme, içme ve bahçe seyri zamanıdır. Latife, eğlence, şarkı ve güzel sesler zamanıdır.]

II.5.4.4.4. Seyr

“Yürüme, yürüyüş, gidiş anlamlarındaki bu kelime Türk mûsikisindeki makamların karakteristik akışı hakkında kullanılan bir tabiridir” (Özkan, 2005: 374). Aşağıdaki beyitte de sevgilinin naz ile bahçede gezinmesi anlatılmaktadır.

Ey serv-ğadd nâz ile sen eyle seyr-i bâğ
Fikr-i qadûnle baña yeter kûşe-i ferâğ (G101/2)

[Ey naz ile yürüyen servi boylu güzel, bahçeyi seyreyle. Boyunun fikri bana ferahlatma yeridir.]

II.5.4.5. Hamam Sefaları

Arapçada ‘ısıtmak, sıcak olmak’ anlamındaki ‘hamm’ kökünden türeyen hamam (hammâm) kelimesi, sözlük olarak ‘ısıtan yer’ anlamına gelmekle birlikte, insanların temizlenme ve yıkanma ihtiyaçlarını karşılayan yapıların genel adı olarak da kullanılmaktadır. Bu kelimenin Farsça karşılığı ise germâbedir. İnsanlık tarihi boyunca toplumlar, sosyal hayatta çeşitli ihtiyaçlarını gidermek için çok farklı binalar tesis etmişlerdir. Bunların başında ibadethane, kervansaray, han, okul, köprü, çeşme, su sarnıcı, hamam gibi yapılar gelir (Kaplan, 2010: 132).

II.5.4.5.1. Hamam

Dîvân şiirinde hamam, âşıkların buluşma yeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki beyitte de âşık sevgilisinin rakip ile hamama girdiğini duymuş bu sebeple de gam ateşiyle tutuşmuştur.

İşitdüm ğayr ile ey sîm-ten hammâma girmişsin
Tutuşdum nâr-ı ğamla şanasın külhendedür gönlüm (G145/2)

[Ey gümüş tenli (güzel) yabancı ile hamama girdiğini işittim. Gam ateşiyle tutuştum. Sanırsın gönlüm külhandadır.]

II.5.4.5.2. Halvet

“Halvet, hamamların bir veya birkaç kişinin yıkanabileceği büyüklükteki sıcak bölümdür” (Kaplan, 2010: 137). Aşağıdaki beyitte sevgiliyle buluşma yerinin hamam

olduğu ifade edilmekte ve sevgiliyle buluşma yeri تنها bir yer olarak nitelendirilmektedir.

İderüm ol yâr ile Һalvetde gice nûş-ı cām
Şubhdem ol sîm-tenle mecma‘um Һammâmdur (G70/10)

[O sevgiliyle gece تنها bir yerde içerdik. Sabah vakti, o gümüş tenli ile (sevgili ile) toplandığımız yer hamam olurdu.]

II.5.4.5.3. Külhan

“Külhan, hamamın ateş yanan en sıcak bölümüdür” (Kaplan, 2010: 138). Âşık, sevgilisinin rakip ile hamama girdiğini işitince bedeni sanki külhanda gibi yanmakta ve acı çekmektedir.

İşitdüm gayr ile ey sîm-ten Һammâma girmişsin
Tutışdum nâr-ı Һamlâ şanasın külҺendedür gönlüm (G145/2)

[Ey gümüş tenli (güzel) yabancı ile hamama girdiğini işittim. Gam ateşiyle tutuştum. Sanırsın gönlüm külhandadır.]

II.5.4.6. Meyhaneler

“Bir eğlence mekânı olarak meyhaneler eskiden Osmanlı sosyal hayatında, Müslümanlardan bir kısım insanların ve özellikle de gayri müslimlerin vakit geçirdikleri yerlerdi. Müslümanların meyhane açıp işletmeleri yasaktı. Dolayısıyla da bu işi Hristiyanlar ya da Yahudiler yaparlardı.” (Özkan, 2005: 376). Aşağıdaki beyitte şair sevgili yerine kullandığı sâkînin dudağının anısıyla sarhoş olduğunu ifade etmektedir. Şairin gönül evi meyhaneye benzetilmiştir.

Yâd-ı lebûñle bâdeyi virdüñ baña füzûn
Ey sâkî Һâne-i dili meyҺâne eyledüñ (G110/4)

[Ey sâkî, dudaklarının hatırasıyla bana çok içki verdin. Gönül evini meyhaneye çevirdin.]

Dîvân’da şarap küpünü görünce hazine bulmuş gibi sevindiğini ifade eden durumlar söz konusudur. Aşağıdaki beyitte de şair, şarap küpünün kapağını açılmış görünce hazine bulmuş gibi olmuştur.

Ser-i Һummı açılmış göricek meyҺâne küncinde
Şafâ sürdürüm şu deñlü şanasın genc-i nihân buldum (G148/3)

[Şarap küpünün başını açılmış görünce meyhane köşesinde mutlu oldum ki sanırsın gizli define buldum.]

Aşağıdaki beyitte kendine seslenen şair boş yere gezdiğini ifade ederken meyhaneye gidip yıkılana kadar içip sarhoş olmak istemektedir.

Yeter beyhûde gezdün Nâmiyâ meyhâneye varup
İçelim yıkılınca olalum mest ü harâb anda (G179/5)

[Ey Nâmî, boşuna gezdin yeter. Meyhaneye varıp içelim yıkılıncaya kadar içelim. Orada sarhoş olalım.]

Meyhâne içre cāmı şikest idi Nāmînün
Vireydi şarâb ile ol pay-i mâleden (G166/5)²¹

[Nâmî'nin kadehi meyhane içinde kırılmıştı. Servetinden şarap ile bir kadeh vereydi.]

II.5.4.3. Bazı Oyunlar ve müsabakalar (Guy ü çevgan, Okçuluk, Ata binme, Tavla)

II.5.4.3.1. Avlanmak

“Av yapmak eskiden, özellikle padişah ve devlet büyükleri için bir çeşit spor ve eğlence sayılırdı. Öyle ki Osmanlı sultanlarına ait av alanları vardı ve buralarda sadece padişahlar avlanabilirlerdi” (Özkan, 2005: 378). İncelediğimiz şiirlerde de av ve avlanmak kelimesi şikâr, sayd gibi kelimelerle ifade edilmiştir. Bu kelimeler şiirlerde genellikle âşık ve sevgili münasebeti içerisinde kullanılmıştır. Aşağıdaki şiirde de âşık kendi gönlüne seslenerek sevgiliyi rakibi avlamadan kendi elini çabuk tutması gerektiğini ifade etmektedir.

Seg rakîb avlamadan eyle dilâ
Ol gözi âhûyî şikâr yetiş (G94/2)

[Ey gönül, köpek rakip o ceylan gözlü (sevgiliyi) avlamadan çabuk (sen) avla.]

Dîvân şiirlerinde avlanmak için genellikle keklik ve ahû sıkça kullanılır. Şair sevgiliyi hoş yürüyüşlü bir keklîğe benzetir. Rakip ise avcıdır.

Ol kebk-i hoş-ı râmumı şayd eylemiş rakîb
Murğ-ı sürûrî kâpdı dirîğâ ‘uqâb-ı gam (G132/3)

[O naz ile hoş yürüyen keklîğimi avlamış rakip, ne yazık ki gam kartalı neşe kuşunu kaptı.]

Av hayvanı olarak zikredilen bu kez de ürkek ceylandır. Sıkıntının dağa benzetildiği aşağıdaki beyitte şair sevgiliyi ürkek bir ceylana benzetmektedir.

Niçe dem âvâre itdün kûh-ı miḥnetde beni
Bana ey vahşî gâzâl âḥir şikâr olmaz mısın (G165/3)

[Nice zaman beni sıkıntı dağında şaşkın ettin. Ey ürkek ceylan sonra bana avlanmaz mısın?]

“Eskiden en yaygın olarak uygulanan avlanma biçimi şahin vs. alıcı kuşlarla avlanmakmış” (Özkan, 2005: 380). Aşağıdaki beyitte şair, fikri doğana, anlamı ise

²¹ Orijinal metinde olan bu beyit Yenikale, 2020’de bulunmamaktadır.

kuşa benzetmektedir. Avlanmak bu kez anlam üzerine olmaktadır. Şair kendi fikrini doğanı, manayı ise av olarak düşünmektedir.

Semend-i tab‘ ile meydân-ı nazm içre bugün Nâmî
Şalup şehbâz fikri murğ-ı ma‘nâyı şikâr itdi (G218/5)

[Güçlü, çevik atıyla şiir meydanında bugün Nâmî fikir doğanını salıp anlam kuşunu avladı.]

II.5.4.3.2. Top-Çevgan

Çevgan, ucu eğri bir çeşit sopaya verilen isimdir ve eskiden bu sopayla meydanda top oynanır ve at üzerinde cirit oyunu oynayanlar dahi bu sopayı kullanırlarmış... Çevgan oyununda esas olan unsurlar at, top ve çevgan denilen ucu eğri sopadır. Amaç ise takım oyuncularının ellerindeki sopalarla veya çevganlarla sürdükleri topu takımlarının hedeflerine ulaştırmalarıdır (Özkan, 2005: 382).

Aşağıdaki beyitte sabah vakti kişileştirilerek oyun hazırlayan biri gibi tasavvur edilmiştir. Ayrıca hilal eğriliği bakımından gümüş bir çevgâna, Güneş ise hem rengi hem de yuvarlak olması bakımından altın topa benzetilmiştir.

Bir şeh-i çâpük-süvâr öninde lu‘b için meger
Hâzır itmiş güy-i zerrin ü gümüş çevgân şubh (K6/11)

[Meğer sabah, usta binici padişahın önünde oynaması için altın bir top ve gümüş bir çevgân hazırlamış.]

II.5.4.3.3. Okçuluk

Ok ve yay Osmanlı ordularında, özellikle devletin ilk yüzyıllarda etkili bir silah olarak kullanılmış ve zaman içerisinde bir spor dalı olarak, özellikle de İstanbul’un fethinden sonra, moral değerleri ayakta tutan bir unsur şeklinde etkinliğini 19. Yüzyıl sonlarına kadar sürdürmüştür. Okçuluk sporu esasında savaş ve av için yapılan talimlerden ortaya çıkmıştır. Bu talimler genellikle İstanbul’daki Ok meydanı denilen mekânda yapılmış (Özkan, 2005: 385).

Aşağıdaki beyitte gökkuşağı talim yayına benzetilmiştir.

Ben bir dilir-i ma‘reke-i ‘aşk-bâziyem
Kavs-ı kızağ kemânuma nisbet kepâdedür (G 56/3)

[Ben aşk oyununun oynandığı yerdeki bir yığidim. Gökkuşağı benim yayım ölçüsünde bir yaydır.]

Bazen de sevgilinin gamzesi bir ok gibi düşünülmüştür. Sevgilinin kaşları genellikle yaya, kaşların altındakiler ise oka benzetilir. Bu oklar âşıkın sinesine atılır. Aşağıdaki beyitte de sevgili yan bakış oklarından dolayı ölen âşıkın yasını tutmaktadır.

Yas idermiş ölene ol yâr tîr-i gamzeden
Öldüren ‘âşıkları ol kaşı yânuñ yâsıdur (G61/2)

[O sevgili, yan bakışından ölene yas edermiş. Âşıkları öldüren o yay kaşlı güzelin yasıdır.]

II.5.4.4. Şenlikler ve Gösteriler

Şenlikler ve bu şenliklerde yapılan gösteriler Osmanlı sosyal hayatının çok önemli bir eğlence kaynağıydı. İstanbul’da tertip edilen büyük çaptaki şenlik ve gösteriler saray tarafından organize edilirdi ve en sade vatandaştan başlayarak tüm halk büyük çoğunlukla bu eğlencelere katılırdı. Padişah da kendisi için hazırlanmış makamda bu eğlence ve gösterileri takip ederdi...Osmanlı topraklarına gelen yabancı seyyahlar bu türdeki merasimlere şahit olmuşlar ve bundan çok etkilendiklerini ifade edip, buradaki atmosferi karnaval havasına benzetmişlerdir (Özkan, 2005: 395).

II.5.4.4.1. Sûrîye

Nâmî Dîvânı’nda III. Murad’a oğlu şehzade III. Mehmed’in 1582’de gerçekleşen sünnet düğünü sebebiyle yazılan bir kaside bulunmaktadır. Sûrîyeler, düğünü tasvir eden, dönemin eğlence anlayışıyla ilgili bize bilgiler veren önemli kaynaklardır. “III. Sultan Murat’ın veliahdı, Şehzade Mehmet’in sünnet düğünü, 1582 ilkbaharında, At Meydanı’nda yapılır” (Özkan, 2003: 90). At meydanı ise o kadar kalabalıktır ki şair kalabalığı kıyamet günü toplanan insanlara benzetmektedir. Öyle ki,

Dönemin tüm yabancı devlet başkanlarına davetiye gönderilir. Fransa sarayına, Almanya İmparatoru II. Rudolf’a, Venedik Doc’una, Rusya’ya, Lehistan’a, İran Şahı Sultan Mehmet Hüdabende’ye, Gürcistan’a, Özbekistan’da Hamidullah Han’a, bazı Hint sultanlarına, o sıralarda Osmanlı devletine yıllık vergi gönderen Transilvanya’ya, Boğdan’a, Eflak’a ve Raguza’ya, özel elçilerle davet mektupları gönderilir (Özkan, 2003: 90-91).

Bezendi hûr u kuşû(r)²² ile At Meydânı
Dirildi cümle hâlâyık şan oldu yevm-i nüşûr (K1/9)

[At meydanı ahû gözlüler ve kaleler süslendi. Sanki bütün insanlar kıyamet günü için toplanmıştı.]

“Düğün başlamadan önce, ülkeden her sınıf halka verilecek ziyafet için gerekli hazırlıklar yapılır. Örneğin, konuklara yalnızca pilav dağıtmak amacıyla ve yalnızca bu düğün için 1500 bakır sini dövdürülür” (Özkan, 2003: 91). Padişahın ikram sofrasından hem her sınıf insana, cinlere hem de yaban hayvanlarına ve kuşlara yetecek kadar ikram vardır.

Şu deñlü oldu şehûñ bezl-hñn-ı ihsânı
Ki toydı anda kamu ins ü cinn ü vuhûş u tûyûr (K1/11)

[Padişahın ikram sofrası öyle oldu ki orada insanlar, cinler, vahşi hayvanlar ve kuşlar hepsi doydu.]

²² Metinde “kusuv” imlasındadır.

Sünnet düğününde bulunanların hepsinin de altın ve gümüş kaplarla yemekler yedikleri ifade edilmiştir. Bunu Çin hükümdarı Osmanlı ihtişamını göreseydi mutlaka çok kıskanırdı denilmektedir.

Çekildi at‘ime hep sîm ü zer şaḥanlar ile
Ḥasedle çatlar idi görse ger bunu Fağfūr (K1/12)

[Hepsi gümüş ve altın kaplarla yemeğe çekildiler. Bunu Fağfūr görse hasedinden çatlardı.]

“1582 yılı haziran ayının ilk günü, törene katılacak davetliler ve halk, At Meydanı’nda toplanır. Sultan III. Murat, İbrahim Paşa Sarayı’na gelir. Devletin tüm ileri gelenleri oradadır” (Özkan, 2003: 91). Ay gibi parlak olan sultan III. Murad sünnet düğününün yapılacağı yere gelir. O gelince sanki nur doğmuştur.

O mäh-ı burc-ı şeref seyre geldi manzaraya
Görindi manzara ol dem mişāl-i maṭla‘-ı nūr (K1/15)

[O şeref burcunun Ay’ı, manzarayı seyre geldi. O zaman nur doğmuş gibi manzara göründü.]

Sultan III. Murad’a övgüyle devam eden beyitlerde son beyiti o güne tarih düşmektedir.

Du‘ā kılup dedi Nāmî bu ‘işrete târîḥ
Mübârek ola İlâhî şeh-i cihâna bu sūr (K1/42)

[Nâmî dua edip bu eğlenceye tarih düşürdü. Ey Allah’ım, bu düğün cihan padişahına mübarek olsun.]²³

“Sünnetin yapıldığı 7 Temmuz günü, büyük eğlenceler düzenlenir. Çatalca köyü ile Edirnekapı arasında bir at koşusu düzenlenir. Aynı gün, yoksullara sadaka dağıtılır... Eğlenceler, temmuzun 18’ine dek sürer” (Özkan, 2003: 94).

II.5.4.4. Seyir ve Temaşa

Dîvân’da lale ve nergisin kadeh kaldıran biri olarak kişileştirildiği beyitlerde genellikle çimen meclisinde seyre çıkılmakta ya da seyre çıkmak istenmektedir. Aşağıdaki beyitte de âşık, sevgili ile bağ ve bahçe seyrine çıkmak istemekte çimeni meclise benzeten şair renkli laleyi de içerisinde şarap olan kadeh olarak tasavvur etmektedir.

²³ Nâmî bu beyitte sultan III. Murat’ın oğlu şehzade III. Mehmet’in sünnet düğününe tarih düşmüştür. Bu tarih H.990’ı göstermektedir. (bkz. Korkmaz, 2014)

Ey serv gül senüñle ayak seyrin idelüm
Bezmi-çemende lâle-i rengin ayağdur (G53/2)

[Ey servi (boyu sevgili), gel seninle seyir yapalım. Çimen meclisinde renkli lale, kadehtir.]

Aşağıdaki beyitte şairin tasavvufi tarzda gazel ele aldığı görülmektedir. Şair kalbi sevgili dışındaki her şeyden temizlersen işte o zaman sevgiliyi görmeyi netleştirecek demektir.

Yüri jeng-i sivâdan kalbün ey sâlik mücellâ kıl
Nice seyrân idersin rüy-ı dildârı temâşâ kıl (G131/1)

[Ey hakikat yolcusu, kalbin pasını cilala, parlat. Sevgilinin yüzünü nasıl seyredersin izle.]

II.5.4.5. Destan, Hikâyet, Kıssa, Macera, Nükte, Latife

II.5.4.5.1. Hikâyet

Aşağıda gazelden alınan beyitte aşk derdiyle üzüntü ve derdinin haddi ve hesabı olmadığını söyleyen âşık, bu hikâyeyi de kimseye anlatamamaktadır.

Hikâyet-i gam-ı ‘aşkı nice beyân ideyim
Dilimde derd ü gamuñ hadd ü gâyeti yokdur (G38/4)

[Aşk üzüntüsünün hikayesini nasıl anlatayım? Gönlümde dert ve üzüntünün haddi hesabı yoktur.]

II.5.4.5.2. Destan

Aşağıdaki beyitte şair aşkından duyduğu üzüntüyü şiirleştirdiğini, muhabbet ehline yeni bir destan yazdığını ifade etmektedir.

Hikâyet-i gamı nazm eyledüm yine Nâmî
Muhabbet ehline bir tâze dâstânım var (G47/5)

[Nâmî, üzüntü hikayesini yine şiir olarak yazdın. Muhabbet ehline yeni bir destanım var.]

II.5.4.5.3. Macera

Âşık sevgiliye gözyaşlarının sel olduğunu anlatınca gözyaşları daha da artmaktadır. Âşık konuştukça gözyaşlarının artması gibi macera da uzayacaktır.

Yaşum seyl olduğunu saña ‘arz itsem bükâ artar
Beni söyletme ey serv-i revânım mâcerâ artar (G43/1)

[Gözyaşımın sel olduğunu sana anlatsam daha da artar. Beni söyletme ey servi (gibi uzun boylu sevgili) macera artar.]

II.5.4.5.4. Latife

Aşağıdaki beyitte şair lütfun hep rakibe olduğunu ifade ederken, bu sözünün de bir latife olduğunu söylemektedir.

Luṭfuñ şehâ hemân o raķīb-i keşîfedür
İncinme sevdüğüm ki ‘ğaraż bir laṭîfedür (G33/1)

[Ey sultan, lutfun hemen o kaba rakibe (gösterirsin.) İncinme sevdiğim latifedir.]

II.5.5. Bazı Adet ve Alışkanlıklar, Merasim, Uygulama ve Davranış Biçimleri

Aslen Arapça bir kelime olan âdet, şahsî olarak ya da toplum olarak öteden beri uygulanan kuralları veya törenleri ifade eden bir tabirdir. Edebiyat ve tarih metinlerinde geçen âyin” ve “resm” kelimeleri de kimi zaman bu anlamda kullanılmıştır. Bir toplumda toplumun genelini ilgilendiren âdetler olduğu gibi, çeşitli mesleklerin, mezheplerin, etnik grupların vs. kendilerine özgü âdetleri de vardır (Özkan, 2005: 226).

Bir şiirde Âdem peygamber ve dane ilişkisiyle yasaklı ağaçtan yedikleri daneye telmih yapılarak bunun o zamandan beri gelenek olduğu ifade edilmektedir.

Cemâlüñ cennetinde dâne-i hâlünden el çekmem
Çü ‘aşk ehline ‘âdet bu kılupdur devr-i Âdem’den (G164/3)

[Yüzünün cennetinde toprağının tanesinden el çekmem. Çünkü aşk ehline Âdem zamanından beri gelenek budur.]

II.5.8.1 Koku Sürünmek ve Güzel Kokular

“İlk çağdan başlamak üzere orta çağ boyunca da hem gündelik hayatta hem de ibadet mekânlarında güzel kokuları kullanmak yaygın bir âdetti. Kokular sadece süslenmenin bir parçası olarak vücut ve mekanlar için değil aynı zamanda gıdalar için de kullanılmıştır” (Günyüz, 2001: 561). “Koku bilhassa, âşıkın sevgiliye yaklaşma ve ona olan ilgisini izhar etme aracı olarak kullandığı bir kavramdır” (Turan, 252:2019). Nâmî’nin şiirlerinde kokuları ile söz konusu edilen başlıkları şu şekilde sıralamak mümkündür:

II.5.8.1.1. Abîr

“Abîr, çeşitli karışımlardan oluşan bir esanstır. Beyaz sandal, sümbül kökü, kırmızı gül, turunc ve iğne çiçekleri gibi kokulu maddelerin miskle karıştırılıp döğülmesiyle elde edilir” (Günyüz, 2001: 562). Aşağıdaki beyitte Miskin, Hoten diyarından gelmesi sevgilinin abir kokulu saçlarının kıymetininin

bilinmemesindendir. İtise Hoten diyarından yollara düşüp Rum’a gelmezmiş. Abirin miskten daha değerli olduğu anlaşılmaktadır.

Zülf-i ‘abir sâñuñ itise ger revâcın
Gelmezdi Rûma düşüp yollar[a] nâfe miskîn (G155/2)

[Nâfe misk senin abir kokulu saçlarının kıymetini itise yollara düşüp Rum’a gelmezdi.]

II.5.8.1.2. Anber

“Hind denizlerinde yaşayan bir çeşit ada balığından elde edilen yumuşak yapışkan ve kara renkte güzel kokulu bir maddedir. Anber bir ur olup balık tarafından dışa atılır. Bunun için su üzerinde parça parça yüzer vaziyette veya sahile vurmuş olarak bulunur. Dîvân şairleri anberden, kokusu ve rengi münasebetiyle bahsederler. Sevgilinin saç daima misk ve anber kokar” (Pala, 1989: 36). Aşağıdaki beyitte de koku bağlamında ele alınmıştır. Memduh için cömertlik adeta bir koku olmuştur.

Revâyiñ-i keremüñ reşk-i ‘anber-i sârâ
Fevâyiñ-i şiyemüñdür adîl-i misk-i Hoten (K4/21)

[Cömertliğinin kokusu saf anberi kıskandırır. Hıyınun çiçek kokusu Hoten miski gibidir.]

II.5.8.1.3. Kâfur

Kâfur Hindistan’ın Çin sınırında yer alan Râtec adasındaki kâfur ağacından elde edilen bir hammaddedir. Ağacın çok kırılğan dalları arasında elde edilen zâmk kıvamında bir maddedir. Ayrıca ağacın çöpleri kaynatılarak da suyundan elde edilebilir. Bu sarıya çalan beyaz bir renktedir. Kâfur zamanla siyahlaşır. Bu zâmkın damıtılarak kullanılır hâle gelmesi çeşitli işlemde sonra olur (Günyüz, 2001: 564).

“Afîyet ve iştah açıcı, ateşli şişlikleri giderici, baş ağrısını dindirici özelliklere sahip imiş” (Pala, 1989: 276). Aşağıdaki beyitte de ağrı dindirici yara iyileştirici yönüne vurgu yapılmıştır.

Hilâli eyledi ustûre çarh olup cerrâh
O demde düzdi aña şubh merhem-i kâfur (K1/7)

[Gökyüzü cerrah olup hilali ustura eyledi. Sabah, kâfur merhemini ona o zaman sürdü.]

II.5.8.1.4. Ud

“Yakıldığı zaman güzel bir koku veren ud, bir ağaç kökünden elde edilir. Yüksek dağların çevrelediği vadilerde yetişen öd ağaçları sel ve yağmurlarla kıyılara ulaşır. Bu parçalar toplanarak güzel koku vermesi için yakılacak hale getirilir. Çeşitli toplantı ve eğlencelerde ortama güzel koku vermesi için genellikle micmer içinde

yakılır” (Aksu, 2002: 370). Aşağıdaki beyitte de micmer ve öd ağacı kullanımları mevcuttur. Vuslat için aşk buhurdanında öd gibi yanmanın gerekliliği ifade edilmiştir. Aşağıdaki beyitte âşık öd ağacına teşbih edilmiştir. Âşk için yavaş yavaş yanıp eriyecek ve etrafına güzel kokular verecektir.

Giremez pîreheni altına ol sîm-tenûñ
Girmeyen micmere-i ‘aşka dilâ ‘ūd gibi (G203/3)

[Ey gönül! Öd gibi aşk buhurdanına girmeyen o gümüş tenlinin gömleğine giremez.]

II.5.8.1.5. Gül suyu

“Gülsuyu insana ferahlık verir. Bu sebeple âşıkın sararan yüzüne gülsuyu dökülerek hastalığından biraz olsun rahatladığı belirtilir” (Aksu, 2002: 367). Aşağıdaki beyitte de Seher vakti oluşan şebnem gülsuyu olarak tasavvur edilmiştir. Şebnemde kişileştirilerek gülsuyu biri olarak düşünülmüştür. Bülbül güle ah etmiş ve bu sebeple goncanın baş ağrısını gidermek için oluşan su tanecikleri gülsuyu olarak tasavvur edilmektedir.

Çın seher şebnem gelüp gül şuyı ihzâr eylemiş
Goncenûñ başın ağartmış gibi âhı bülbülün (G118/3)

[Seher vakti, şebnem gelip gül suyu hazırlamış. Sanki bülbülün ahı goncanın başını ağrıtmış.]

II.5.8.1.6. Misk

“Misk, Doğu Türkistan’da yaşayan bir çeşit ceylanın göbeğinde oluşan bir maddedir. Bu maddenin diğer bir ismi ise nâfedir. Ceylanın karnında gelişen nafe bir müddet sonra hayvanı rahatsız etmeye başlar. Ceylan sürtünerek bu maddeyi bırakır” (Aksu, 2002: 369). “Dîvân’da sıklıkla sevgilinin saçlarının kokusu olarak ele alınmıştır. Aşağıdaki beyitte farklı olarak misk ile yazı yazmak ifadesi kullanılmaktadır. Şairler divanlarını oluştururken genellikle mürekkebe misk karıştırmışlar ve divanlarını da Hoten ülkesine benzetmişlerdir” (Kartal, 2017: 38). Aşağıdaki beyitte de şair gazellerini yazarken miskle yazdığını ifade etmektedir.

Yazayın misk ile cân üstine göz nûrı döküp
Yazdurursa baña ol çeşmi gazâlâne gazel (G123/3)

[O ceylan gözlü bana gazel yazdırırsa göz nuru dökerek can üstüne miskle yazarım.]

II.5.8.1.7. Yâsemin, reyhân, benefşe, nergis²⁴

İncelediğimiz aşağıdaki beyitlerde yasemin çiçeği, sevgilinin yanağı, saçlarının kokusu, yanağındaki ayva tüyleri için kullanıldığı görülmektedir.

Dimiş gül-geşt iderken bāğ-ı hüsnün bāgbân-ı dehr
Ruḥına bû-semendür zülfî için yâsemen-bûdur (G 36/4)

[Zaman bahçıvanı, güzellik bahçesinde gül şeyri ederken sevgilinin yanağına “Bu yasemin çiçeğidir.” saçları için de “Yasemin kokuludur.” demiş].

Âb-ı Kevşerdür lebi reyḥân ü sünbûldür saçı
İşigi cennet anuñ Ṭübā ḳadd-i bālâsıdur (G61/3)

[Dudağı cennet suyu, saçı reyhan ve sünbül, kapısı cennet, uzun boyu ise Tûba ağacıdır.]

Bāguñ eṭrâfına yer yer ḳodı micmer nergis
Tâ ede şaḥn-ı gülistânı mu‘aṭṭar nergis (G88/1)

[Nergis gülbahçesini ıtır gibi kokutmak için bahçenin etrafına yer yer buhurdan koydu.]

II.5.8.1.8. Buhur ve Tütsüler

“Buhur; ateşe atılınca veya özel bir kap içerisinde yakılınca oluşan güzel kokulu dumanından faydalanan madde veya tütsüye verilen isimdir. Türkçede tütsü, Farsçada buhur olan bu kelime İbranicede “ketöreth”, Arapçada “takattur”, Grekçede “thyos, thymiamma” ve Ltince “tüs, türis” gibi farklı şekillerde adlandırılmıştır” (Yılmaz Çalışkan, 2022: 172). Nergis kişileştirilerek güzel koku vermesi için bahçenin etrafına buhurdan koyan bir kişi gibi düşünülmüştür. İlgili beyitlerde de açıklandığı gibi micmerlerde öd gibi güzel kokuların yakılması, âşık ile ilişkilendirilmiştir.

Bāguñ eṭrâfına yer yer ḳodı micmer nergis
Tâ ede şaḥn-ı gülistânı mu‘aṭṭar nergis (G88/1)

[Nergis gülbahçesini ıtır gibi kokutmak için bahçenin etrafına yer yer buhurdan koydu.]

Giremez pîreheni altına ol sîm-tenüñ
Girmeyen micmere-i ‘aşḳa dilâ ‘ûd gibi (G203/3)

²⁴ Bu bölümdeki bazı teorik bilgiler ve beyitler, tarafımızdan sunulan “Türk Kültüründeki Bazı Çiçek İsimleri ve Nâmî Divânı’ndaki Kullanımları” başlıklı bildiriden alınmış olup örnekler büyük oranda değiştirilmiştir (Erdem 2022).

[Ey gönül! Öd gibi aşk buhurdanına girmeyen o gümüş tenlinin gömleğine giremez.]

II.5.8.2.Diğer Unsurlar

II.5.8.2.1. Gece Uykunun Tatlı Olması

Âşık sevgilinin saçlarını düşününce mutlu olmaktadır. “Müsafir” e yani yolcuya uykunun tatlı gelmesi durumu söz konusudur. Ayrıca gece ve saç ilgisinde dikkat çekmektedir.

Şaçuñ ğamı ile hoş ancak olam reh-i ğam da
Belî müsâfir olur giceyle ḥâb-ı lezîz (G 30/3)

[Ancak saçlarının düşüncesiyle hoş (olurum). Evet, yolcuya geceler uyku tatlıdır.]

II.5.8.2.2. Ölüm Sonrası Siyah Elbise Giyinmek

“Yas tutmak, ölen kişinin ardından onu kaybetmenin verdiği üzüntüyle bazı davranışlar sergilemektir ya da değerli bir insanın kaybedildiğini söz, davranış ve bazı sembollerle ortaya koymaktır. Dünya üzerindeki birçok din ve toplumda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da yas tutanlar veya madem tutanlar için ana renk siyahtı.” (Özkan, 2005: 276). Şiirde de matem tutmak ile siyah renk ilgisi kurulmuştur. Bulutlar, matem tuttukları için siyah elbiseler giyen biri olarak tasavvur edilmiştir.

Ebr-i siyeh degül senüñ ey mäh-rû felek
Giymiş meger ki küşteleriñçün şiyâb-ı ğam (G 132/5)

[Ey Ay yüzlü gökyüzündeki kara bulut değil, meğer senin maktuller için matem elbisesi giymiş.]

II.5.8.2.3. Bayram ve Hilal İlgisi

Bayram günlerini eskiden, günümüzde olduğu gibi önceden tespit etmek mümkün değildi. Çünkü bayramlar ayın hareketlerine göre tayin ediliyor ve ayın hareketlerini izlemekse ancak şartların uygun olmasıyla ve mevcut imkanlar dahilinde mümkün olabiliyordu. Bu yüzden bu konuda devlet tarafından bir heyet tayin ediliyor ve hilalin görünmesini müteakip de fermanlar vasıtasıyla bayram ilan ediliyordu (Özkan, 2005: 282).

Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin şekli bakımından hilale benzeyen kaşlarını bayram hilaline benzeterek ertesi gün bayram olup olmayacağını gözetecektir. Âşıkın sevgilinin hilâl kaşını görmesi âşık için bayram demektir.

İşigünde turup ol kaşı hilâlüñ Nâmî
İrte ‘ıyd ola diyü ğurre-i ğarrâ gözedür (G 48/5)

[Nâmî, o hilal kaşlının eşiğinde durup ertesi gün bayram olacak mı diye bir günlük hilali gözetir.]

II.5.8.2.4. Bayramda Yasakların Sona Ermesi

Ramazan ayı bir ibadet ayı olarak kabul edildiğinden Müslümanlar daima bu süre içerisinde nefislerinin pek çok isteğine set çekmiş ve bu ayın feyzinden istifade etmenin yollarını aramışlardır. Osmanlı yönetimi de daima bu anlayışla hareket etmiştir. Örneğin içki yasağı, ramazan ayı dışındaki aylarda sıkı olarak uygulanmasa da bu ayda tüm meyhaneler kapatılır ve bu işe tevessül edenler şiddetle cezalandırılırdı (Özkan, 2005: 286).

Öyleki aşağıdaki beyitte de oruç bitmiş, Ramazan Bayramı gelmiş ve yasaklar sona ermiştir. Şair, sâkiden kadehi eline alıp seyre gelmesini istemektedir.

Destûne âl ayağı seyrâna gel bayrâmdur
Zevrağ-ı câmı yürüt sâki hemân eyyâmdur (G70/1)

[Ey Saki! Kadehi eline al seyre gel, bayramdır. Kadeh kayığımı yürüt hemen günüdür.]

II.5.8.2.5. Papağanlara Konuşma Öğretmek

“Papağanlara konuşma öğretmek için ayna kullanırlarmış. Kuş, aynanın karşısına getirilir ve ayna arkasına geçilerek konuşmaya başlanırmış. Aynada kendi aksini gören kuş, bu sesi kendisi gibi bir kuşun sesi zannederek taklit etmeye başlarmış. Yine tûtî şeker ile beslenirmiş. Tatlı dilli oluşu da buna bağlanır” (Pala, 1989: 500). Aşağıdaki beyitte ise tûtî, şeker ile birlikte anılır. Sevgilinin dudağı ile şeker, papağan ile de Nâmî arasında bir ilgi kurulmuştur. Nâmî’yi konuşturan sevgilinin şeker gibi dudaklarıdır. Papağanı tatlı dilli konuşturan da verilen şekerdir.

Mısr-ı hüsnünde şekerveş leblerüñ Nâmî görüp
Başladı güftâra ol [tûtî-yi] şekkerhâ yine (G202/5)

[Güzelliğinin şehrinde şeker gibi dudağını görüp şeker çiğneyen papağan olan o Nâmî lakırdılara başladı.]

II.5.8.2.6. Köpeğin Olduğu Mekâna Melek Girmez

Nâmî’nin aşağıdaki beyitinde dile getirdiği üzere halk arasında, günümüzde de olduğu gibi köpeğin bulunduğu mekâna meleğin girmediği şeklinde bir inanış söz konusudur. Şair aşağıdaki beyitte rakibi köpeğe benzetmektedir.

Hâne-i ağıyâra başma dilberâ zinhâr ayak
Kânde kim seg olsa dirler anda başmaz pâ melek (G104/4)

[Ey gönül alan sevgili sakın yabancının evine ayak basma Nerede köpek olsa oraya melek ayak basmaz, derler.]

II.5.8.2.7. Seher Vakti

Seher vakti duaların yapıldığı, bu zamanda yapılan duaların da kabul olduğuna inanılan bir vakittir.

Mu‘ammer ola diyü o bahār-ı gülşen-i fażl
Şehergeh ellerin açup du‘ā ider lāle (K7/21)

[Erdem bahçesinin baharı uzun ömürlü olsun diye lale, seher vakti ellerini açıp dua eder.]

II.5.8.2.8. Başına Çiçek Takmak

Güzelin çiçeği başında götürmesini ele alan aşağıdaki beyit, “Tanzimat’tan önceki dönemlerde erkeklerin çiçekleri yakaya değil başlarına taktığını” (Özkan, 2005: 343) ifade eden görüşe bağlantılı olarak açıklanabilir. Aynı zamanda gül Hz. Peygamberle ilişkilendirildiğinden gülün başta taşınması Hz. Peygambere olan saygıdandır.

Âl-i Resûl ise gül eger bîkr-i göncede
Başda götürse n’ola ‘alâmet-i şerîfedür (G 33/4)

[Eğer gül, peygamber ailesi (mensubu ise) el sürülmemiş gonca (ya benzeyen kız o gülü) başında götürse ne olur? Şerefli (bir) işarettir.]

II.5.8.2.9. Kutsal Metinlerin Öpülmesi

“Sevgilinin yanağındaki ayva tüyleri, hat (yazı) olması bakımından sûre ve âyetlere, rengi yönünden Duhân sûresine, kaşı sûre başlıklarına, parlak yanakları nur âyetlerine, beni de âyetler arasına konulan duraklara benzetilir” (Pala, 2020:254). “Saygı gereği mushaf için ayağa kalkılması, öpülmesi, koku sürülmesi, yüksekçe bir yere konması, altın ve gümüşle süslenmesi, mushaf çalan kimsenin durumu, mushafa yemin edilmesi gibi konular da kaynaklarda ele alınmıştır” (Maşalı, 2020: 242-248). Aşağıdaki beyitte de sevgilinin yanağındaki ayva tüyleri sûre ve âyet olarak düşünülmüş, saygı gereği öpüp yüze sürülmüştür.

Nāmī görince ḥaṭṭ-ı ruḥ-ı dilberi hemān
Öpdi yüzine sürdi dedi yâdgâr-ı ḥaṭṭ (G97/5)

[Nâmî gönül alan sevgilinin yanağındaki ayva tüylerini görünce öptü, yüzüne sürdü. “Hatırası olan bir hat (yazı)” dedi.]

II.5.8.2.10. Eğilip Yer Öpmek

Aşağıdaki beyitte lale kişileştirilerek saygı ya da korkudan eğilip yer öpen biri gibi tahayyül edilmiştir. Osmanlı’da yapılan tören ve kutlamalarda “tebrikleşmeler eğilerek selam vermek, el öpmek, etek öpmek ve yen öpmek gibi birkaç biçimsel gösteri ile tamamlanırdı. Yer öpmek ise yalnızca şairlerin ve nakkaşların mübağalı iltifat ifadeleriydi” (Tarım, 2017:274).

Bülend-mertebe ferzend-i kâdı-yı ‘asker
Tapu kılup anuñ öñinde yer öper lâle (K7/12)

[Yüksek dereceli Kazasker oğlunun önünde saygı ile eğilip yer öper lale.]

II.5.8.2.12. Şahinin Kendi Ayağını Öpmek İstemesi

Şahinin sultanın elinde kendi ayağını gagalaması durumunu şair, sultanın elini öpmek için bahane araması şeklinde ifade etmiştir.

Şahin eliñde şanma ayağın öper müdām
Öpmege bir bahâne arar destüñi şehâ (K8/12)

[Ey şah! Şahin(in) senin elinde kendi ayağını öpmek istediğini zannetme. Senin elini öpmek için bir bahane arar.]

II.5.8.2.13. Aşığın Sararması

Âşık ne kadar acı çekerse sevgilinin gözünde de itibarı o kadar artacaktır. Yüzü dert ile altın sarısı olursa sevgilinin yanında itibarı olacaktır. Aynı zamanda sevgilinin altına verdiği değer olarak da ifade edilebilir.

Yüziñ derd ile zerd it zer gibi tâ
Ola yanında yârüñ i‘tibâruñ (G114/4)

[Yüzünü dert ile altın gibi sarart ki sevgilinin yanında itibarın olsun.]

II.5.8.2.14. Bostan Oğlanı

Aşağıdaki beyitte bostan oğlanı, hem bahçeleri korumak için dikilen bostan korkuluklarını hem de Osmanlı’da bostancıları anımsatacak şekilde kullanılmıştır.

Ya bostân oğlanıdur qarşu tırmuş
Giyüp zerrin külâhını şehâ şem‘ (K3/18)

[Ey padişah! Mum, altın külahını giyip karşında duran bostan oğlanıdır.]

II.5.8.2.15. Başına Ateş Yakmak

Bir şikâyeti dile getirmek maksadıyla başvurulmuş bir uygulama anlamında (Özkan, 2005: 229). Aşağıdaki beyite konu olmuştur. Mumun ipinin yanması gibi doğal bir durumu sultana şikâyet iletmek için başına ateş yakan kişi olarak tasavvur edilmiştir.

Başına yakmış âteş tâ ki varup
İde ol pâdişâha iştikâ şem‘ (K3/15)

[Mum, padişaha şikâyete gittiğinde başına ateş yakmış.]

II.5.8.2.17. Hasta Ziyareti

Hasta ziyareti âdettir. Dîvân şiirlerinde genellikle âşık hasta ve onun tek tabibi ise sevgilidir. Aşağıdaki beyitte de sevgilinin ayrılığıyla hastalanan şair sevgiliden hasta ziyareti yapmasını istemektedir.

Göre varup şorar mısın hâlin
Haste-i hecrûn oldu Nâmî-i zâr (G34/6)

[Ağlayan Nâmî, senin ayrılığınla hasta oldu. Onu görmeye gidip hâlini sormaz mısın?]

Şiirlerde sevgili genellikle can doktoru, tabib olarak tasavvur edilir. Sevgilinin ayrılığı ile yataklara düşen âşık, gam döşğinde yatan hastayı ziyaret etmesini istemektedir.

Ey cân tabîbi haste-i hicrânun oldu dil
Gam pisterinde lûtf idüp ol nâ-tüvânı gör (G51/2)

[Ey can doktoru, gönül ayrılık hastası oldu. Lutfedip gam döşğinde yatan hastayı gör.]

II.5.8.2.18. Tacını Göğ'e Fırlatmak

Sevinçli bir haber alınanca yapılan bir eylemdir. Aşağıdaki beyitte de sabah vakti kişileştirilerek, memduhun yüzünü görünce tacını göğ'e atan biri olarak tasavvur edilmiştir. Güneş'in doğuşu memduhun yüzünün görülmesine bağlanmıştır.

Şanma ey meh-rû zühûr iden ufukdan mihrdür
Atdı ruhsârûn görüp tâcın göğ'e ol ara şubh (K6/4)

[Ey Ay yüzlü! Ufuktan doğan sanma ki Güneş'tir. Sabah senin yüzünü görünce o an tacını Güneş göğsüne attı.]

II.5.8.2.19. Gelinin Duvağını Açma

Aşağıdaki beyitte şair kendi şiirine övgü yaparak şiiri eve, manayı bakirelere, şiir de bir geline benzetilmiştir. İlk kez duvağını şairin açması durumu ise şiirdeki manaların daha önce söylenmemiş olduğunu ifade etmek içindir. Gelinin duvağını açma adetine de telmih yapılmıştır.

‘Aceb mi bîkr-i ma‘nâlar bulınsa beyt-i şi‘rimde
Cemâlınden ‘arûs-ı nazmuñ anda ben niķâb açdum (G139/4)

[Şiir evimde yeni anlamlar bulınsa şaşılır mı? Orada şiir gelininin yüzünden duvağını ben açtım.]

II.5.6. Yiyecek ve İçecekler

II.5.9.8. Şarap (Mey, Bâde, Mül, Rez duhteri)

Nâmî Dîvânı'nda şarap, “Şarâb-ı la‘lû, şarâb-ı ‘aşk, câm-ı şarâb-ı rengîn, şarâb-ı telh, şarâb-ı nâb, şarâb-ı erguvân, bezm-i şarâb, şarâb-ı dil-güşâ, şarâb-ı gül-fâm, câm-ı şarâb, şarâb-ı lutf-ı kerem” Dîvân'da bâde, “bâde-i gülgûn, bâde'-i lebün, bâde-i pîr-i mugân, bâde-i hamr-ı süveyda, bâde-i ‘aşk” mül, “eyyâm-ı mül, mül zamânı, câm-ı mül, tâb-ı mül,” rez duhterî, “duhter-i rez” kelime ve kelime geruları söz konusu edilmiştir. Kadeh, sarhoşluk, şarap küpü açmanın hazine bulmuş kadar sevindirdiği anlamlarıyla şiirlere konu olmuştur. Aşağıdaki beyitlerde şair sevgilinin yabancıardan acı diye nitelendirdiği şarabı içmesi yüzünden adalet dilemektedir. Aynı zamanda şirin ile acı kelimeleri arasında bir tezat oluşturulmuştur. Diğer bir beyitte ise saf şarapta sevgilinin yüzünün aksini görünce âşık kendisini gül mevsiminde zannetmektedir. Bu beyitte şair şarabın kırmızı renkli olması ile sevgilinin yanağının gül rengine olması arasında bir ilgi kurmaktadır.

Şarâb-ı telh içersen yâd elinden
Şehâ şîrîn lebüñiñ dâd elinden (G157/1)

[Ey sultan, yad ellerden acı şarabı içiyorsun. Şirin dudaklarının elinden, adalet!]

‘İşret eyler şanuram gül mevsiminde kendümi
Gördigümce ruhları ‘aksin şarâb-ı nâbda (G178/2)

[Saf şarapta yüzünün aksini gördüğümde kendimi gül mevsiminde eğlenir sanıyorum.]

Aşk şarabı içen Nâmî'nin körkütük sarhoş olup sevgilinin sokağında naralar atması söz konusu edilmiştir.

Yâr kūyunda bugün na'ralar eyler gördüm
Bāde-i 'aşk ile Nāmī katı mestāne gibi (G207/5)

[Sevgilinin sokağında bugün Nāmī'yi aşk şarabıyla çok sarhoş gibi naralar atarken gördüm.]

II.5.9.1. Hoşaf

“Meyvelerin şeker ve suyla kaynatılması ile hazırlanan hoşaf lar yemek sonunda özellikle pilav ile birlikte ikram edilen ya da tatlı yerine tüketilen içinde meyve tanelerin bulunduğu kompostolardır” (Bilgin- vd., 2019: 86). “Meyveler Osmanlı kültüründe tatlılar kadar itibar gören yiyeceklerdir. Meyveler Osmanlı mutfağında taze olarak tüketildiği gibi kurutularak saklanırdı. Meyvelerden şerbet, hoşaf, reçel yapılırdı” (Bilgin- vd., 2019: 59). Şiirlerde genellikle sevgilinin dudağı ile ilişkilendirilir. Aşağıdaki beyitte de sevgilinin dudaklarını hayal eden âşık, yemek üzerine tatlının iyi gideceğini ifade etmektedir.

Lebūñ hayāli düşer ğam yidikçe gönlimūze
Ta'ām üzre bilürsün olur hoş-āb-ı lezīz (G30/2)

[Gamlandıkça gönlümūze (sevgilinin) dudağının hayali düşer, Yemek üzerine bilirsın hoşaf leziz olur.]

II.5.9.2. Ekmek

“Ekmek, Türk beslenme kültürünün ana besin maddelerindendir. Diğer yiyecekler ve yemekler ona katıktır” (Özkan, 2005: 475). Şiir metinlerinde ekmeğin yuvarlak olması bakımından “kurs²⁵-ı mâh, nâni kurs-ı mihr” şeklinde terkiplerle ay, şekil bakımından ekmeğe benzetilmiştir. Gökyüzü sultanın ikram sofrası gibi düşünülerek Ay'ı ikram sofrasındaki ekmek olarak tasavvur etmişlerdir.

Mâ'il olmazdım şehā gökden ineydi nānlara
Matbağ-ı cūdīndan iderdim tenāvül hān eger (K9/13)

[Ey sultan! Eğer cömertlik mutfağından yemek yeseydim gökten ekmek inse meyletmezdim.]

²⁵ Metinde karz imlasındadır.

II.5.9.3. Çerez

Şiirlerde gökyüzü bir sofradır, Güneş ve Ay şekli bakımından ekmek olarak düşünülür. Aşağıdaki beyitte de göyüzünde bulunan kozmik unsurlardan yıldızlar konuklara ikram edilen çerez olarak tahayyül edilmiştir.

Nānı kuruş-ı mihr nuql encüm meyi anuñ şafak
Çekdisen şeh yādına bir kâse-i gerdān şubh (K6/21)

[Ekmegi yuvarlak Güneş, çerez yıldızlar, içkisi şafak kızılığı gibi olan sabah vakti, padişahın anısına bir kâse kadehten içtin.]

II.5.9.4. Erzak

Erzak, rızık. Sözlükte “yiyecek vermek, rızıklandırmak” anlamındaki “rezk” kökünden türeyen “rızık” kelimesi “yiyecek, giyecek ve faydalanılacak her şey” (Gölcük, 2008: 73-74). Memduhun eşiği ilimle uğraşan kişilerin rızık kapısıdır. Yine onun kapısı zulme uğramışların da sığınağıdır.

Eşiği maksim-i erzāk-ı fırka-i ‘ulemā
Kapusı zümre-i mazlūma melce‘vü me’men (K4/22)

[Onun eşiği, âlimler zümresinin erzağının dağıtıldığı yerdir. Onun kapısı zulme uğramış zümrenin sığınağı kendini güvende hissedeceği yerdir.]

II.5.9.5. Kebap

“Kebap; koyun, kuzu, keçi vs. hayvanların etlerinin ateşte pişirilmesi veya kızartılmasıyla yapılan bir çeşit yiyecektir” (Özkan, 2005: 481). Şiirlerde kebâp kelimesi âşkın gönlüne teşbih edilmiştir. Şiirlerde genellikle dudak-şarap, gönül-kebab ilişkisi kurulmuştur.

Bu gice itse gerekdür dilim kebâb ile baḥş
Lebûnde yiridür itse o dem şarâb ile baḥş (G22/1)

[Bu gece gönlüm kebab ile iddialaşa gerektir. Dudağın da şarap ile iddialaşa yeridir.]

Kebâb-ı dilin ben mübtelānuñ âteş-i ḡayret
Kaçan ol şeh varur aḡyār ile bezm-i şarâb eyler (G73/3)

[O şah varıp yabancıyla şarap meclisi eylediğinde ben düşkünün, kıskançlık ateşi(yle) gönül kebabı hâline gelir.]

II.5.9.6. Şeker

Dîvân’da şeker kelimesi “sükker ve kand” şeklinde geçmektedir. Genellikle sevgilinin dudaklarıyla ve şairlerin şirin sözlü olması anlamlarında da kullanılmıştır. Papağan-şeker ilgisi de şiirlerde sık sık ifade edilen durumlar arasındadır.

Dil yaturdı pister-i ğamda za‘if ü telh-kām
Gitdi yād sūkker-i la‘lūñ ile bilmem kıandadır (G71/2)

[Gönül zayıf ve ağız tadı kaçmış olarak gam döşğinde yatıyordu. Senin lale benzeyen kırmızı dudaklarının hatırasıyla bilmem nereye gitmiştir.]

Ṭūṭi-āsā sūkker-i şî‘riyle gūyālar olup
Olduğınca ehl-i naẓmuñ dilleri şekker-feşān (K5/27)

[Farz et, şeker sözleriyle şairlerin dilleri şeker saçsın papağan gibi.]

“Şeker nebatı anlamına gelen “kand” şiirlerde genellikle Mısır’la beraber kullanılır. Bunun da sebebi, o dönemde Mısır’ın şeker kamışı üretimi ile ün salmış olmasıdır. Sevgilin dudağı o kadar tatlıdır ki, bu tadı daha önce de almış olan şairin aklına geldikçe uzaklık nedir bilmeyecektir” (Uz, 2020: 272). Aşağıdaki beyitte de sevgilinin dudağı tatlılık bakımından şekere benzetilmektedir.

Ehl-i diller görince hep didiler
Leb-i şîrîn yāre kıand-i nebāt (G16/2)

[Gönül ehli sevgilinin şirin dudağını görünce hepsi nebat şekeri dediler.]

II.5.9.7. Helva

“Şeker, un ve yağdan yapılan helva Türk kültüründe geleneksel boyutu en fazla olan tatlılardanır” (Özkan, 2005: 280). Dîvân şiirinde sevgilinin dudağı genellikle sükkere, helvaya benzetilmektedir. Aşağıdaki beyitte de sevgilinin dudağının tatlı bir helvaya teşbihi söz konusudur.

Dilā şîrîn lebi bir sūkker-i helvādur ol yārūñ
‘Aceb mi üstine pālûde anuñ ditrese derdür (G69/3)

[Ey gönül, o sevgilinin dudağı, tatlı bir helvadır. Pālûde onun üstüne titrese şaşılır mı?]

II.5.7. Giyim-Kuşam

“Giyim kuşam ve sembolik anlamları, bir toplumda kadın, erkek ya da azınlık olmak gibi hâller yanında, gelenek ve görenek, siyasi işleyiş, kimlik inşası, zihniyet, maddi kültür, sosyal yapı, tüketim tarihi ve tekstil gibi konularda da bilgi verir” (İpşirli Argıt, 2015: 230).

Giyinmek ve kullanmak, her seviyedeki toplumda var olan ve toplumun refah düzeyini, farklı eğilimlerini ve zihniyet dünyasını da bir ölçüde aksettiren

önemli bir olgudur. Osmanlı toplumu veya sosyal hayatı, bu olgunun en zengin anlamda ve en renkli hâliyle tezahür edip yayıldığı kültürel bir ortamdı. Türklerin giyim kuşam tarzı o kadar renkli ve etkileyiciydi ki ülkeye gelen yabancılar mutlaka ilk olarak, her tondaki renk cümbüşünden müteşekkil bu harika tabloyu tasvir etmekten kendilerini alamazlardı (Özkan, 2005: 432-435).

II.5.7.1. Genel Olarak Elbise

Dîvân'da genel olarak elbise kelimesine karşılık gelen tekil ve çoğul bazı sözcükler tespit edilmiştir.

II.5.7.1.1. Câme

“Câme, çamaşır elbise, sırtta giyilen her şey için kullanıldığı halde aslında yenleri bol, rahat ev kıyafetine denir. câme-hâb(yatak), câme-ten(elbise), câme-i hayat (ömür), câme-i fenâ (kefen) anlamında kullanılır” (Pala, 1989: 95). Aşağıdaki beyitte bostan servi kişileştirilmiştir. Meyve ağaçlarının arkasından elbiselerini eksik etmeyen bir kişi olarak tasavvur edilmiştir. Meyve ağaçlarının soğuktan etkilenmemesi için etrafından gelecek soğuğu engellemek amacıyla “arkasından comesin komadı” ifadesiyle “etrafını çevirmek” anlamıyla kullanılmıştır.

Gördi kim te'sîr kılmış her dırahta bād-ı serd
Arkasından câmesin komadı serv-i bostân (K5/6)

[Bostan servi, sert esen rüzgârın her ağaca etki ettiğini görünce arkasından elbisesini eksik etmedi.]

Aşağıdaki beyitte “câme-hâb” söz grubuyla yatak anlamı kastedilmektedir.

Uyurken öpmedük yirin komadum
Bu gice câme-h'âbında o yârûñ (G114/2)

[O sevgilinin bu gece yatağında yatarken öpmedik yerini koymadım.]

II.5.7.1.2. Kabâ

Felek kişileştirilmiş yaşlı bir insana benzetilmiştir. Kabâ kelimesi elbise anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Zibâ kabâları biçeyin sen cevâna ben
Ayrı kosun egirdüğünü çarh-ı pîr-zen (G168/1)

[Sen genç güzele ben, süslü elbiseler biçeyim. Yaşlı felek de eğirdiğini ayrı koysun.]

II.5.7.1.3. Libâs

“Elbise, giyecek şey anlamına gelir. Libâsın çoğulu olan “elbise” kelimesi, günümüzde galât-ı meşhur olarak tekil anlamda kullanılmaktadır” (Hiçdurmaz, 2009: 8). Şairin aşağıdaki beyitte kendi gönlüne seslenmektedir. Şair, bu hayatın eğlencesine çok kapılırsa namus elbisesini meyhanede rehin bırakmak zorunda kalacağını ifade etmektedir.

Bu devrānuñ olursañ ey gönül ‘ıyşında nūşında
Libâs-ı ‘ârı âhir rehne kırsun mey-furūşında (G183/1)

[Ey gönül, bu devranın yemesinde içmesinde olursan, namus elbisesini meyhanede rehin bırakırsın.]

II.5.7.2. Üst Giysileri

II.5.7.2.1. Etek

“Etek kelimesi, çeşitli kasimleri ve modelleriyle belden aşağı giyilen bir çeşit kıyafeti ifade eder. Tek parça olabildiği gibi uzun elbiselerin ve entarilerin belden aşağıki kısmına da etek denir” (Hiçdurmaz, 2009: 25). Etek şiirde “dâmen” kelimesiyle geçmektedir. Aşağıda kasideden alınan bir beyitte şair kendisine seslenerek gül bahçesine girmek için uygun durumun servinin dal ve budaklarının daha yukarılarda olduğu gibi kişinin de tıpkı servi gibi eteğini beline toplayıp öyle bahçeye girmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Revâ budur ki hemân azm-i rāh-ı gülşen için
Hemîşe belde tura serv-veş dilâ dâmen (K4/4)

[Ey gönül! Uygun olanı budur ki: gül bahçesine yönelmek için servi gibi daima etek belde durmalı.]

II.5.7.2.2. Gömlek

“Gömlek kelimesinin aslı gönlektir. Gön; deri, ten manasına gelir. Gönlek tene, bedene giyilen giysi demektir. Gömleğin Farsçası pirehendir” (Hiçdurmaz, 2009: 28). “Dîvân şiirinde âşıkın bağrındaki ve bedenindeki yaralar ile kendi teni bir pîrâhen olarak düşünülür. Ayrıca sevgilinin pîrâheni âşık tarafından kıskanılır” (Pala, 1989: 404). Aşağıdaki beyitte sevgilinin teni gümüşe benzetilmiş, öd ağacının yanısı âşıkın gönül ateşine benzetilerek vuslata ermenin şartı olarak görülmektedir. “Gümüş tenlinin gömleğine girmek” ifadesi vuslata ermek anlamıyla kullanılmıştır.

Giremez pîreheni altına ol sîm-tenüñ

Girmeyen micmere-i ‘aşka dilâ ‘ūd gibi (G203/3)

[Ey gönül! Öd gibi aşk buhurdanına girmeyen o gümüş tenlinin gömleğine giremez.]

II.5.7.2.3. Hırka

Dervişlerin giydiği yakasız ve kollu cübbe. Kalın kumaştan yapılır ve yaz kış giyilirdi. Bazen dervişlerin bez parçalarından dikkikleri hırkalar giydikleri de olurdu. Şeyh tarafından müride dua ile giydirilen hırka o şeyhe bir bağlılık ifadesi taşır. Her tarikata göre değişik şekilde ve değişik törenlerle giyilir. Dervişlerin hırka giydikten sonra dünya nimetlerinden el çekmeleri dolayısıyla bu hırkalara “hırka-i tecrit (soyutlanmışlık hırkası) denilir (Pala, 1989: 225). Hırka giyen tâlip artık bundan böyle şeyhin müridi, tarikat mensubu ve diğer müritlerin kardeşidir. Tarikatın kural ve ilkelerine uymak, kendisine verilen görevleri severek yerine getirmek zorundadır. Hırka giymek, mürid adayına şeyhin kabul ettiğinin, şeyhin onu kabul etmesi Hakk’ında kendisini kabul ettiğinin simgesidir (Uludağ 1999: 237).

Âşık sevgiliden fakir ehlinin hâlini hatrını sormasını istemektedir.

Ele al hâtırın hâlini şor gördikçe fakr ehlin
Bu dehrûn pādşāhum hâl vardır hırka-püşında (G183/2)

[Gördükçe fakir ehlinin hâlini hatrını sor. Padişahım, bu zamanın hırka örtünen dervişlerinde mânâ var.]

II.5.7.2.4. Şalvar

“Genellikle yün kumaştan ve şalvardan yapıldığı için şalvar denilmiştir. Bu kıyafetin üst kısmı geniş kırmalı, bacakları ise don gibi ayırıdır. Çuha, kazmir gibi kalın, atlas gibi ipekli, şal gibi ince yün kumaşlardan yapılan şalvarın erkekler için olanlarının paçaları daha dar olanlarına “potur”, geniş olanlarına “çakşır” denir” (Hiçdurmaz, 2009: 37). Aşağıdaki beyitte de sevgilinin uyurken de giydiği giysi olarak geçmektedir.

Uyurken o yār ile şafā ile döşekde
Şalvārına nāzūklik ile gice el itdüm (G147/2)

[O sevgili ile huzur içinde uyurken gece nazıkçe şalvarına el attım.]

II.5.7.3. Başlıklar

II.5.7.3.1. Üsküf

Üsküf, tepesi arkaya devrik külâh biçiminde olup ucu püsküllü bir başlığın adıdır. Beyaz renkli olup genellikle keçeden yapılırdı, başa giyilen kısmı sırma işlemeli idi. Sultan I. Murad (1360-1389) zamanında kullanılmaya başlanan üsküf, Sultan II. Mehmet (1451-1481) devrinde daha süslü bir hal alarak kapı kulu

piyadeleri ve onların zabitleri tarafından giyilmeye başlanmıştır. Ön tarafında giyenin rütbesine göre, turna teli, balıkçıl teli veya süpürge sorguç takmaya yarayan tüylük ya da kaşıklık adı verilen metalden bir yuva bulunurdu (Öztoprak, 2010: 149).

“Altın üsküf eksenindeki beyitlerde, sevgili konumundaki sultan hayaliyle birlikte saray hizmetlileri özellikle anılırlar. Bunlardan derbân da denilen saray kapıcıları sıklıkla sözü edilenler arasındadır. Üsküf kapıcıların başlığı olarak göze çarpar” (Zülfe, 2005: 170). Aşağıdaki beyitte de derbân” kelimesiyle “altın üsküf” kelimeleri birlikte kullanılmıştır. Klasik şiirlerde altın üsküf kullanımı memduhun ya da sevgilinin kapısında köle ya da kapıcı anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

İşigünde altın üsküflü gulâmuñdur güneş
Elde bir sîmîn ‘aşâ tutmuş olub derbân şubh (K6/17)

[Eşiğinde altın üsküflü kölendir güneş. Sabah ise elinde gümüş bir asa tutan kapıcın olmuştur.]

II.5.7.3.2. Külâh

Daha çok keçeden ucu sivri olarak imal edilen külâh Osmanlı’da kullanılan bir çeşit başlıktır. Her tabakadan insanın giydiği bu başlık, yapımında kullanılan ham madde ve kullanan kesime göre farklı isimlerle anılır. Keçe külâh, şeb külâh, kızıl külâh, zerrin külâh, sabır külâhı, zerd külâh, Arnavut külâhı, Mevlevî külâhı, dede külâhı, tatar külâhı vb. sade olarak kullanıldığı gibi üzerine sarık sarmak suretiyle de kullanılırdı (Öztoprak, 2010:142).

Bülbül, makamı ve şerefi olan aşk padişahına gonca ise bülbülün başındaki külâha benzetilmiştir.

Pâdşâh-ı ‘aşkıdur var ‘izz ü câhı bülbülüñ
Gönce-i sîr-âbdur başda külâhı bülbülüñ (G118/1)

[Bülbül aşk padişahıdır, makamı ve şerefi vardır. Suya kanmış gonca, bülbülün başındaki külâhıdır.]

II.5.7.3.3. Tac

“Hükümdarların resmî günlerde başlarına giydikleri işlemeli ve mücevherli başlık, taç” (Pala, 1989: 473). Aşağıdaki beyitte sabah vakti kişileştirilerek tacını göğe fırlatan bir kişi gibi düşünülmüştür. Sabah vakti memduhun yüzünü görünce sevinçten tacını (Güneş’i) göğe fırlatmıştır. Tacını ya da külâhını göğe fırlatmak eski bir gelenektir. Sevinçten yapılır.

Şanma ey meh-rû zühür iden ufukdan mihrdür
Atdı ruhsârûñ görüp tâcın göge ol ara şubh (K6/4)

[Ey Ay yüzlü! Ufuktan doğan sanma ki Güneş'tir. Sabah senin yüzünü görünce o an tacını Güneş göğe attı.]

II.5.7.4. Bel Takıları

II.5.7.4.1. Kemer

Kemer, bir şerit şeklinde yapılan ve giyilen elbiseyi belden sıkı tutmak için ya da sadece süs olarak kullanılan ve bele sadece bir kez dolanarak önden bir toka ile tutturulan giyim eşyasıdır. Eski toplum hayatında kadın ve erkekler tarafından kullanılan kemerin altın, gümüş ve mücevherlere işlenmiş olan değerli çeşitlerinin yanında meşin ve kayıştan yapılanları da vardı (Hiçdurmaz, 2009: 73).

Aşağıdaki beyit sevgilinin belindeki kemer Ay'ı kuşatan haleye, Sevgili ise Ay'a teşbih edilir.

Kemerin belde görüp yaşımı bārān itdüm
Dedi görenler anı māhı kuşatmış hāle (G 174/5)

[Kemerini belde görüp gözyaşımı yağmur ettim. Onu görenler hāle Ay'ı kuşatmış dediler.]

Kemer elbiseyi belden sıkı tutması için kullanılırken aşağıdaki beyitte âşkın gam yükünden beli bükülmektedir. Beyitte gözyaşı Ceyhûn nehrine, gam yüke benzetilmiştir.

İtdüñ elem-i hicrûñ ile yaşımı Ceyhûn
Bükdüñ belümi bār-ı gamuñla kemer itdüñ (G112/3)

[Ayrılığının üzüntüsüyle gözyaşım Ceyhûn ettin. Gam yüküyle belimi kemer gibi büküñ.]

II.5.7.5. Yüz Örtüleri

Bu bölümde kadınların yüzlerini örtmek için kullandıkları kıyafetleri açıklamaya çalışacağız. Tespit edilen yüz örtüleri “bürka, peçe ve nikâb”tır.

II.5.7.5.1. Örtü

Divan şiirinde mumun yanıp erimesi gibi doğal bir durum aşağıdaki beyitte memduhun yüzünü örtüden gördükçe utancından erimesi olarak tahayyül edilmiştir.

Hicâbından erir gördikçe rüyuñ
Dimez derd-i serin eyler hayâ şem‘ (K3/23)

[Mum, yanağını örtüden gördükçe utancından erir kendi derdinden bahsedemez.]

II.5.7.5.2. Peçe

Kadınların tesettür maksadıyla kullandıkları yüz örtüsüne verilen addır. İtalyanca pezzeto'dan alınmadır. Çarşafı kullanılan ve yüze tutulan peçe ilkin siyah kıldan kalınlı

inceli yapılırken sonraları vualleri, ajorluları, nakışlıları çıkmıştır. Mutaassıp olanlarla beraber süs düşkünü olanlardan çifte peçe kullananlar vardı (Pakalın, 1993: 765).

Aşağıdaki beyitte şair, memduhun saçlarını peçe gibi kullanıp yüzünü örtmemesini, Güneş’e benzer yüzünün ışık ve nur vermesini istemektedir.

Virsün cihāna nūr u ziyā āftāb şekl
Etme yüzüne zülfiñi ey meh niķāb şekl (K2/1)

[Ey Ay, saçlarınla yüzünü peçe gibi örtme de Güneş’e benzer (yüzün) nur ve ışık versin.]

II.5.7.5.3. Bürka

“Peçe ile aynı anlama gelen bürka, kadınlar tarafından yüzlerini örtmek amacıyla kullanılan bir yüz örtüsüdür. Herhangi bir sebepten dolayı yüzünü göstermek istemeyen erkekler de bürka kullanırlardı ki günümüzün maskesi işlevindedir” (Hiçdurmaz, 2009: 79). Aşağıdaki beyitte Dünya’yı süsleyen Güneş ile sevgilinin yüzü mukayese edilmiş. Güneşten üstün görülmüştür. Sevgili peçeyi kaldırıncı yüzü Güneş’i gölgede bırakacaktır.

Hüsñ ile şehir içini araladuñ şimden gerü
Bürka’un ref’ it yüri mihr-i cihān-ārāyı baş (G95/4)

[Güzelliğin ile şehrin içini süsledin. Bundan sonra peçeni kaldır yürü Dünya’yı süsleyen Güneş’i gölgede bırak.]

II.5.7.5.4. Nikâb

“Yüz örtüsü, peçe. Divân şiirinde sevgilinin saç yüzünün nikabıdır. Âşık bu nikabın açılmasını ister. Kelime genel anlamıyla da kullanılır” (Pala, 1989: 391). Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin yüz örtüsünü çekinip kimsenin açacağını söylemektedir. Kendisi ise sadece sarhoşluğun etkisiyle sevgilinin yüz örtüsünü çekinmeden açmıştır.

Hicāb idüp niķābın ol nigāruñ açmadı kimse
Ben anuñ bir ķadeh meyle niķābın bî-ħicāb açdum (G139/2)

[O put gibi güzelin örtüsünü utanıp da kimse açmadı. Ben onun örtüsünü bir kadeh şarapla utanmadan açtım.]

Aşağıdaki beyitte şair “bikr-i ma’nâ” derken, bu sözlerin daha önce söylenmemiş olduğunu ifade etmektedir. “Nikâb” kelimesi aşağıdaki beyitte duvak” anlamını karşılayacak şekilde kullanılmıştır.

‘Aceb mi bikr-i ma’nâlar bulınsa beyt-i şi‘rümde

Cemâlinden ‘arûs-ı nazmuñ anda ben niķâb açdum (G139/4)

[Şiir evimde yeni anlamlar bulunsa şaşılır mı? Orada şiir gelininin yüzünden duvağını ben açtım.]

II.5.7.6. Giysileri Tamamlayan Öğeler

II.5.7.6.1. Dets-mâl

“Elbezi, mendil. Divân edebiyatında mendil genellikle iki ucuna nakış yapılması özelliği ile anılır. Destmâl, sevgilinin kokusunu taşır. Bu koku gül suyudur. Âşıkın kanlı gözyaşlarının izleri ise destmâlde bir nakış oluşturur. Bazen destmâllere bir beyit veya kıta nakşolunduğu da olurdu” (Pala, 1989: 127). Şair aşağıdaki beyitte yağmur yağma olayını kocakarı feleğin mendilini yıkayıp sonra da yeryüzüne sıkması şeklinde tasavvur etmiştir.

Bârân degil ebrden inen çarḥ-ı pîrezen
Rûy-ı zemîne şıkdı yuyup destmâlini (G221/3)

[Buluttan inen yağmur değil, kocakarı(ya benzeyen) felek, mendilini yuyup yeryüzüne sıktı.]

II.5.7.6.2. Girih

“Girih kelimesi, Farsça düğüm, bağ anlamına gelir” (Hiçdurmaz, 2009: 94). Aşağıdaki beyitte “zülfî girih” saç düğümü anlamıyla kullanılmıştır.

Zülfî girihlerin yine açmış o gül-‘izâr
‘Azm eyle bâğ-ı kûyına sünbül zamânıdır (G57/4)

[O al yanaklı yine saçlarının düğümlerini açmış. Bahçesinin sokağına yönel, sünbül zamanıdır.]

II.5.7.6.3. Giribân

“Yaka, giyeceklerin boynun etrafına gelen kısmı ve bu kısma eklenen türlü biçimdeki parçaya denir.²⁹¹ Farsçası “giribân”dır” (Hiçdurmaz, 2009: 100). Aşağıdaki beyitte “giribûn-çâk”, “yakası yırtık” söz grubu şeklinde geçmektedir.

Rûyîñuñ dil-dâdesidür ey meh-i tâbân şubḥ
Oldı anuñçün giribân-çâk ü sergerdân şubḥ (K6/1)

[Ey parlak ay! Sabah vakti, yüzünün âşığıdır bu nedenle sabahatın yakası yırtık ve şaşkındır.]

II.5.7.7. Kumaşlar

II.5.7.7.1. Atlas

“Diğer adı saten olan atlas, ipeğin parlaklığını en iyi şekilde yansıtan dokuma ve kumaş türüdür. Saten ise XIV. yy.’da Fransızca’dan dilimize girmiştir. Atlas kumaşın ilk kez Çin’de dokunduğu ve Araplar vasıtasıyla Batı dünyasına geçtiği bilinir” (Salman, 1999:121). “Gökyüzü. Dokuzuncu feleğe, orada hiçbir taayyün olmadığı için atlas adı verilmiştir. Desensiz düz kumaşa da bu yüzden atlas adı verilir” (Pala, 1989:54). Aşağıdaki beyitte sevgilinin sevgilinin Atlas feleğini çul eylemeyeceği ifade edilmektedir. Atlas- desensiz kumaş ilgisi bulunmaktadır.

Mihr ile mâhı rikâp idinmez ol sultân-ı hüsn
Atlas-ı çarhı semend-i nâzına eyler mi çul (G121/6)

[O güzellik sultanı, Güneş ile Ay’ı güzel naz atına üzengi yapmaz. (O sultan) Atlas feleğini, çul eyler mi?]

II.5.7.7.2. Çul

“Kıldan ve kenevirden yapılan kaba örgülü bir kumaştır.³²⁰ Genellikle hayvanları örtmek için kullanılmıştır.³²¹ Değerli bir kumaş değildir. “Çul çaput”, “çulsuz” gibi ifadelerin halk ağzında kullanılması da bunun bir göstergesidir” (Hiçdurmaz, 2009: 109). Aşağıdaki beyitte sevgilinin Atlas feleğini çul eylemeyeceğini ifade ederek çul kadar değerli görmediği anlatılmaktadır.

Mihr ile mâhı rikâp idinmez ol sultân-ı hüsn
Atlas-ı çarhı semend-i nâzına eyler mi çul (G121/6)

[O güzellik sultanı, Güneş ile Ay’ı güzel naz atına üzengi yapmaz. (O sultan) Atlas feleğini, çul eyler mi?]

II.5.7.7.3. Harîr

“Harîr kelime anlamı olarak Arapça ipek demektir.³³⁰ Dolayısıyla ipekten yapılmış kumaşların genel adı olarak kullanılmıştır” (Hiçdurmaz, 2009:113).

Anadolu’da ipek dokumacılığının da Selçuklular zamanından beri mevcut olduğu bilinmekte, hatta o zamandan kalan birkaç tezgâh müzelerde sergilenmektedir. Osmanlılar’da ipekçilik sanayii İran’dan mal getiren kervanların güzergâhında gelişmişti... Uzmanlar, Osmanlı ipek kumaşlarının renk ve desen olarak çeşitli kültürlerin tesirlerini birleştirerek farklı bir karakter oluşturduğunu ve bu yönüyle Ortadoğu, Akdeniz ve Avrupa ülkelerinde etkili olduğunu söylemektedirler (İnalcık, 2020: 362-365).

Aşağıdaki beyitte “ipek” demek olan “harîr” kelimesi sevgilinin saçları için kullanılmıştır.

Açmış (mı) metâ‘-ı hüsni²⁶ ol h^vâce-i cemâl
Zülf-i siyâh şandığını ey dil harîrdür (G39/4)

[Ey gönül, o güzellik zengini güzelliğinin mallarını açmış. Senin siyah saçlar sandığın ipeklilerdir.]

II.5.7.7.4. Vala

“Başörtüsü olarak kullanılan bir tür ipekli dokumadır. Kelime Farsça yüksek, yüce anlamındaki vâlâdan bozmadır. Kırmızı valalar Anadolu’da yüzyıllarca gelinlere duvak olarak kullanılmıştır” (Hiçdurmaz, 2009: 128). Aşağıda kasideden alınan beyitte başörtüsü anlamına gelen “vala”, misk sarmak için kullanılmıştır.

Diler gibi ki ide kendüye seni mâ’il
Ki koydı koynına vâlayla misk-i ter lâle (K7/15)

[Lale, seni kendisine meylettirmeyi diler gibi ipekli kumaşa sarılmış taze miski koynuna koydu.]

II.5.8. Ravza-yı Mutahhara

Osmanlı mimarı tarzını Harem-i Şerife taşıyan en önemli imar faaliyeti hiç kuşkusuz Kanuni döneminde fikri ortaya atılan ama daha sonra hayata geçirilen Kâbe’nin etrafının genişletilmesidir. Bu anlamda Mescid-i Haram’da kapsamlı bir tamir ve genişletme faaliyetinin ancak II. Selim zamanında (1566-1574) başladığı söylenebilir. Kaynakların zikrettiğine göre 1571 yılında Mekke’de meydana gelen bir selin Mescid-i Haram’a ve etrafına zarar vermesi üzerine Kâbe’nin harap kısımlarını yenileme veya tamir fikrini ortaya çıkarmıştır. Yapılacak inşaatın planlarının dönemin meşhur mimarı Mimar Sinan’ın yaptığı da rivayetler arasındadır. Sultan II. Selim döneminde başlatılan çalışmalar, Sultan III. Murad (1574-1595) zamanında tamamlanabilecekti... En kapsamlı tamirat III. Murad zamanında yapılmış olsa da sürekli yağın yağmurlar ve seller Kâbe’nin duvarlarına ve çatısına zarar veriyordu. Bu yüzden yıpranan binaya on yedinci yüzyılın başında son müdahale 1603 yılında tahta geçen I. Ahmet zamanında yapılacaktır... Sultan III. Murat Harem-i Şerif’de olduğu gibi Mescid-i Nebevî’de de oldukça önemli imar girişimlerinde bulunmuştur. Sultan III. Murad’ın, saltanatını Mekke ve Medine’nin imarına adadığını söylemek abartı değildir (Kurşun, 2017: 294-300).

Dîvân’da da Ravza-yı Mutahhara ve vakıfların işlerine nezaret eden Muhammed Ağa’ya methiye yazılan bir kaside bulunmaktadır. Ravza-yı mutahhara’nın durumunun sultana arz olunması sonrasında sultan, Muhammed Ağa’yı görevlendirir;

Sipâriş itdi bu emri o şâh-ı dîn-perver
Hemân o şâhib-i ‘aql u sahib-mi‘yâra (K10/5)

²⁶ “Meyâ‘-ı hüsni” ifadesi müstensih hatası olabilir.

[O dindâr sultan, o aklın sahibine hemen bu emri verdi.]

Muhammed Ağa hem vakfa hem de Ravza-yı mutahhara'ya nezaret eder.

O bunda vakf-ı Resûl Hudâyâ nâzırdur
İlâhî anda dağî nâzır ola dîdâra (K10/25)

[O (Muhammed Ağa) burada Allah Resulünün vakfına nezaret eder. Allah orada senin yüzüne baksın.]

II.5.9. Diğer Unsurlar

II.5.11.1. Kan (kan, hun)

Nâmî Dîvânı'nda kan, genellikle âşıkın gözyaşlarıdır. Bazı beyitlerde rengi bakımından şaraba teşbih olunur.

Câm-ı şefâ çeker niçe nâdân baña hayf
Bezm-i belâda kanlu yaşumdur şarâb şekl (K2/21)

[Nice cahil eğlence kadehini içerler. Bana yazık, bela meclisinde kanlı yaşım şarap gibi oldu.]

Bazen de şafak kızılığını anlatmak için şair, sabah vaktini kişileştirerek cinayet işlemiş bir kişi olarak tasavvur etmiştir.

Dembedem âfâkı geşt idüp görünür garğ-ı hûn
Havf ider hışmuñdan itmişdür meger ki kan şubh (K6/22)

[Sabah, kana batmış bir şekilde durmadan ufukları seyrederek. Öfkenden korkar meğerki cinayet işlemiştir.]

Dîvân'da birkaç yerde ise “kan tere batmak” deyimini kullanılmıştır.

Çıkarırdı kan dere batdı ço yüzünü görsün
Çıķınca rüy-ı zemine neler çeker lüle (K7/3)

[Toprağın yüzüne çıkınca lüle neler çeker, kızarır, kan tere batar. Bırak yüzünü görsün.]

Aşağıdaki beyitte de şarabın sevgilinin dudaklarıyla kan kardeşi olduğu ifade edilmiştir.

Leb-i la'liyle kan yalaşdı gice
Girdi yârûñ 'urûkuna mey-i nâb (G12/2)

[Saf şarap, sevgilinin damarlarına girdi, lal gibi kırmızı dudaklarıyla kan yalaştı.]

II.5.11.2. Cenk, Rezm, Gavga, Yağma, Tarac, Şebhun

II.5.11.2.1. Kavga

Aşağıdaki beyitlerde “gavga, gâret itmek ve şeb-i hûn” kelime ve kelime grupları ile verilmiştir. Bülbülün sesi feryat eden bir kişiye benzetilmiştir.

Bülbüle hışm eyleme lutf eyle feryād itmesün
‘Azm-i gülzâr eyle ey gonca yûri ğavġâyı baş (G95/2)

[Ey gonca gibi güzel, bülbüle kızma lütfet ki feryat etmesin. Yürü gülbahçesine git, kavgayı bastır.]

II.5.11.2.2. Gâret

Sonbahar zengin tüccara benzetilmiştir. Şair, sonbahar rüzgarını bir yağmacı olarak düşünerek, rüzgârın etkisiyle savrulan yaprakları sonbahar rüzgarının yağma etmesi olarak ifade etmiştir.

Ġâret itdî ħ̣âce-i mülk-i bahârı serv-râ²⁷
Şimdi altın ile oynar bâġda bād-ı ħazân (K5/5)

[Sonbahar rüzgârı, bahar mülkünün zengin tüccarı serviyi yağmaladı. Şimdi bahçede altın ile oynar.]

II.5.11.2.3. Şeb-i hûn

Aşağıdaki beyitte mum, eline mızrak alan bir kişi, karanlık da bir ordu olarak tasavvur edilmiştir.

Şeb-i ħûn itmege cünd-i zâlâmı
Süvâr olup ele almış cıdâ şem’ (K3/5)

[Mum, kan gecesi etmeye karanlıklar ordusunda süvari olup eline bir mızrak almış.]

II.5.11.4. Zindan, Bend, Dar, Ber-dar

II.5.11.4.1. Zindan

Gam çukuru zindana benzetilmiştir. Âşık suçsuz yere zindana atılacak olan fakire benzetilmiştir.

Düşmesün çâh-ı ġama gözden bırakma gönölümü
Bir fakiri bi-güneh şalma şehâ zindâna ġayf (G102/4)

[Gönلümü gözden bırakma gam çukuruna düşmesin. Ey sultan, bu fakiri suçsuz yere zindana atma, yazıktır.]

II.5.11.4.2. Dâr

Aşağıdaki beyitte gönül bir hâne ve şehir olarak tasavvur edilmiştir. Gönülün eve benzetilmesi dîvân şiirlerinde sık karşılaşılan bir benzetmedir.

Cevr eliyle geldi vîrân eyledi dil-ġânesin
Şehr-i dilde yaġdı hep ġomadı ol dildâr dâr (G35/3)

[Gönül hanesini cefasıyla viran eyledi. Gönül şehirde ev koymadı hep yaktı.]

²⁷ “serv-râ” kelimesi Yenikale , 2020’de “var ise” şeklinde okunmuştur.

II.5.11.4.3. Ber-dâr

“Ber-dâr” kelimesi aşağıdaki beyitte “asmak” anlamıyla kullanılmıştır.

Zülfine itdi gönlümü ber-dâr
Nâmî meyl itse n’ola dildâra (G199/5)

[Gönlümü saçlarına astı. Nâmî, o sevgiliye meyletse ne olur?]

II.5.11.5. Bazı binalar (hanikah, der-gah, tekye-gah, dar-ı şifa, dar-ül hayr)

II.5.11.5.1. Hankâh

“Hankâh” tekke demektir. “Dehr” ise zaman ve dünya anlamları vardır. Zaman bir misafirhane olarak tasavvur edilmiştir. Dünyanın geçiciliğini ifade etmek için kullanılır.

Nâmî ger rez duhterine mâ’il olsa ne ‘aceb
Hânkâh-ı dehrde hâlince ol da er geçer (G67/5)

[Nâmî eğer üzüm suyuna meyletse şaşılır mı? Zamanın misafirhanesinde o da er geçinir.]

II.5.11.5.2. Tekye

Aşağıdaki beyitte “âlem” tekkeye benzetilmektedir. İnsanoğlu bir misafir gibi düşünülmüş gam ise rızık olarak telakki edilmiştir.

Ğam yemezdım tekye-i ‘âlemde hergiz rızık için
Âstânında olaydım bir gece mihmân eger (K9/12)

[Eğer bir gece senin eşiğinde misafir olsaydım rızık için âlemin tekkesinde asla gam yemezdım.]

II.5.11.5.3. Dar-ı Şifâ

Dîvân şiirlerinde âşık her zaman sevgilinin eşiğini dilemektedir. Sevgilinin sokağı onun derdinin dermanı gibidir. Aşağıdaki beyitte de âşık için sevgilinin sokağı hastaları tedavi eden bir hastane olarak tasavvur edilmiştir. Âşık hastaya, sevgilinin sokağı ise hastaneye benzetilmektedir.

Haste-i ‘uşşâka bir dârü’ş-şifâdur kûy-ı yâr
Çeşm-i bîmârı gam ile gönlüm anda hastedür (G76/3)

[Hasta âşıklara sevgilinin sokağı bir hastanedir. Gönlüm ise hasta gözlerinin üzüntüsüyle orada yatan bir hastadır.]

II.5.11.6. Para (nakd, sikke, dinar, darb, ‘ayar)

II.5.11.6.1. Akçe

“Osmanlılar tarafından başlangıçta “gümüş sikke”, XV. yüzyıldan itibaren de genel anlamda “para” karşılığı olarak kullanılan akçe “beyaz, parlak, temiz” mânalarına gelen ak kökünden türemiş olmalıdır. “Ak akçe kara gün içindir” atasözü de şayet bir rastlantı değilse bu adlandırmanın renkten ileri geldiğini göstermektedir” (Sahillioğlu, 1989: 224-227). Aşağıdaki beyitte zaman bir sarrafa benzetilmiştir. Sararan yapraklar altın, yaprakların üzerindeki çiğ taneleri ise altını bozdurup sonrasında alınan akçe olarak tasavvur edilmiştir.

Jâle ile berg-i zerdi seyreden gülzârda
Şandı kim akçe bozar altuna şarrâf-ı zamân (K5/11)

[Gül bahçesinde, üzerinde çiğ taneleriyle sarı yaprağı seyreden, zaman sarrafının, altına akçe bozduğunu zanneder.]

II.5.11.6.2. Nakd

“Akçe, para olarak bulunan servet, dinar. Dîvân şiirinde sevgilinin aşkı, cevri ve vuslatı ile âşıkın canı, nakd olarak düşünülmüştür” (Pala, 1989: 378). Nâmî aşk sultanının makbul kulu olduğundan beri nakde benzettiği gözyaşlarını akıtmak ona vazife olmuştur.

Nâmî olalı bende-i makbûl-i şâh-ı ‘aşk
Nakd-i şirişki aña mu‘ayyen vazîfedür (G33/6)

[Nâmî aşk şahının makbul kulu olduğundan beri, gözyaşı nakdi ona tayin edilmiş bir vazifedir.]

II.5.11.6.3. Dirhem

Eski Yunan devletiyle ticarî münasebetler sırasında drahmi kelimesinden Farsça’ya, daha sonra oradan Arapça’ya geçmiştir. Gerek ağırlık gerekse para birimi olarak dirhem kullanışlı çok eskidir (Sahillioğlu, 1994: 368-371). Aşağıdaki beyitte dirhem ve harcamak ifadeleri birlikte kullanılmıştır. Gözyaşı dirheme benzetilerek bunu servi boylu sevgili yolunda harcaması ifade edilmektedir.

Dirhem-i eşküñ dilâ harc it o servüñ yolına
Manzar- ı ‘âlem olur ol kimse kim cömert olur (G46/3)

[Ey gönül, gözyaşı dirhemlerini o servin yoluna harca. Kim cömert olursa âlemin manzarası o olur.]

II.5.11.6.3. Dinâr

Kelime Grek-Latin menşeli denariustan (aureus) Arapça'ya geçmiş ve İslâm dünyasında genel olarak altın para karşılığında kullanılmıştır. Ağırlığı bir miskal olarak darbedildiğinden bu adla da anılan dinar (çoğulu, denânîr) aslında bir Bizans para birimiydi. Constantin tarafından solidus adıyla basılan nizamî olarak 4,5479 gr. ağırlığındaki bu altın sikke daha sonra nomisma, besante, denarion xriseon veya denarius aureus adlarıyla anılmış, Câhiliye devrinde Suriye ile ticarî münasebetlerde bulunan Mekkeliler tarafından kullanılmıştır (Sahillioğlu, 1994: 352-355).

“Para kilitli bir yerde saklanması, bir iş karşılığı verilmesi, bazen bir saçı olarak saçılması, sadaka olarak verilip belaları defetmesi ve kendisine ihtiyaç duyulması yönüyle şiirlerde çok geçer” (Pala, 1989: 132). Aşağıdaki beyitte âşıkın gözyaşları akçeye, yarası ise dinara benzetilmektedir.

Dökilmiş levh-i sinemde görülmüş akçedür eşküm
Yakılmış âteşe a'lâ kıızıl dinârdur dâğum (G133/2)

[Gözyaşlarım göğsümde yazılı görülmüş paradır, yaram ise ateşe yakılmış daha kırmızı altın paradır.]

II.5.11.7. Sofra (sofra, han, lokma)

II.5.11.7.1. Sofra

Aşağıdaki beyitte sultanın sofrası gökyüzü sofrasından üstün tutulmuştur. Eğer şair cömertlik sofrasından nasiplenebilseydi yuvarlak ekmeğe benzetilen Ay ve Güneş'e itibar etmeyecekti.

Kurş mihr ü mâha bakmazdum simâ't çerhde
Sofra-i cûdîndan irseydi bir iki nân eger (K9/11)

[Eğer cömertliğin sofrasında bir iki ekmek olsaydı, felekte sofrasında yuvarlak Ay ve Güneş'e bakmazdım.]

II.5.11.7.2. Hân

Aşağıdaki beyitte Ay, şekil bakımından ekmeğe benzetilmiştir. Gökyüzü sultanın ikram sofrası gibi düşünülerek Ay'ı ikram sofrasındaki ekmek olarak tasavvur etmişlerdir. “Han” kelimesi ise sofranın anlamını verecek şekilde kullanılmıştır.

Mâ'il olmazdım şehâ gökden ineydi nânlara
Maḥbaḥ-ı cûdîndan ideydüm tenâvül ḥ'an eger (K9/13)

[Ey sultan! Eğer cömertlik mutfağından yemek yeseydim gökten ekmek inse meyletmezdim.]

II.5.11.7.3. Lokma

Aşağıdaki beyitte, Lokman eğer şimdi bulunsaydı, memduhun lokmaya benzetilen dudağını gam hastalarına ilaç olarak yazardı, denilmektedir.

Loğma-i l'alün devā yazardı bīmār-ı ğāma
Şimdi gelseydi cihāna ḥāzret-i Loğmān eger (K9/3)

[Eğer hazreti Lokman dünyaya şimdi gelseydi dudağının lokmasını gam hastalarına ilaç yazardı.]

III. BÖLÜM

III.1. İNSAN

Nâmî Dîvânı'nda insan unsurunu sevgili, âşık ve rakîb üçgeninde inceleyeceğiz.

III.1.1. Güzellik (Hüsn, Melâhat, Cemâl)

Dîvân'da sıklıkla dile getirilen husus güzelliiktir. Güzellik denilince akla ilk gelen yüz güzelliği olsa da hal ve hareketlerdeki güzellikler baht güzellikleri anlam güzelliği ve ahlak güzelliği de güzellik içerisinde değerlendirilir. Güzellik söz konusu olunca güzellik Mısır'ının Yusuf'u da şiirlerde geçmektedir. Güzellik sadece insana ait gibi görünsede şiirlerde melekler ve perilerin de güzel olarak nitelendirildiği görülmektedir. Dîvân'da güzel genellikle güzellik Mısır'ının Yusuf'u ve peri gibi olan sevgili, sevgilinin boyu, dişleri ve yüzüdür. Bazen güzel kelimesi, bütün güzeller anlaşılacak şekilde kullanılırken bazen de güzellik denize teşbih edilmektedir. Sevgilinin kaşları denizde bir dalga, dişleri ise eşine rastlanılmayan inci olmaktadır. Bazen güzel kelimesi mihraba benzetilen kaşı nitelemek bazen de ayatlerin yazılı olduğu bir yüzü ifade etmek için kullanılmıştır.

III.1.1.1. Güzellik

Sevgilinin yüzünün güzelliği şiirlerde sıkça geçse de hal ve davranışların da güzelliğine de sıkça rastlanmaktadır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin hal ve davranışlarının da güzel olduğu ifade edilmektedir.

Eger evzâ' ü eṭvârın şorarsañ baña ol yârûñ
Güzeldür bî bedeldür Nâmiyâ ammâ cefâcûdur (G36/5)

[Ey Nâmî! Bana o sevgilinin hâl ve davranışlarını sorarsan güzeldir, eşsizdir ama cefakârdır.]

Sevgili, güzellik ilgisiyle peri ile bir görülmektedir. Eşi benzeri olmayacak kadar da güzeldir.

Perî dirsem ben ol yâre maḥaldür
Nazîrin görmedüm ğâyet güzeldür (G59/1)

[Ben o sevgiliye peri dersem yeridir. Eşini görmedim son derece güzeldir.]

Güzel olan sevgili bazen sözcüklerle de ifade edilememektedir. Semtteki bütün güzeller ise sevgiliye tabiidir.

Güzeller cümle tâbi'dür aña hep
Degüldür vaşfa kıabil bî-bedeldür (G59/3)

[Güzeller bütününü ona tabidir. Onu anlatmak imkansızdır, eşsizdir.]

Boyunun uzunluğu bakımından elife benzetilen sevgiliyi mahallesinde görenler kim olduğunu sorarak böyle bir güzelin az bulunduğunu ifade etmektedirler. Şiirlerde genel olarak güzellik bakımından şehirdeki güzellerde sevgiliye tabiidirler.

Ol elif kıaddi görüp küyinde bir ehl-i nazar
Dimiş ol dem kıa bu kim böyle güzel nâdir olur (G72/2)

[Bir nazar ehli o elif boylu (sevgiliyi onun) mahallesinde görüp o vakit, “Doğrusu bu kim, böyle güzel az bulunur.” demiş.]

III.1.1.2. Hüsn

Dîvân'da hüsn kelimesi, “arûs-ı hüsn, hüsn-i kabul, serîr-i mülk-i hüsn, hüsn-i hatt, hüsn-i yâr, bâg-ı hüsn, mîve-i hüsn, kasr-ı hüsn-i yâr, zükût-ı hüsn, gülsitân-ı hüsn, şeh-i hüsn, iklim-i hüsn, bahr-ı hüsn, gülşen-i hüsn, âyet-i hüsn, hüsn-i mansıb, pâdşâh-ı hüsn, mâh-ı hüsn, gülzâr-ı hüsn, şâh-ı mülk-i hüsn, mihr-i burc-ı hüsn” kelime ve kelime gruplarıyla verilmiştir. Sevgilinin yüzüne güzellik katan ayva tüyleri hüsn-i hata benzetilmiştir. “Arap alfabesiyle yazılan yazılara hat veya hüsn-i hat denilir... Dîvân şiirinde harflerin şekilleri kadar yazılış biçimleri de ele alınmış, ayva tüyleri de hatt'a benzetilmiştir” (Pala 1989:218). Hüsn-ü hat, sayesinde sevgili şöhret kazanmış bu sebeple de şehrin güzellerinin ona bağlanmasını sağlamıştır. Şehrin güzellerinin güzel yazıya meyletmesi sevgilinin yüzünü beğenmesi, ona rağbet etmesi şeklinde ifade edilir.

Hübân-ı şehir-i hüsn-i kıa mâ'il oldu hep
Hüsnile rûyına vireli iştiâr kıattı (G97/4)

[Ayva tüyleri güzelliğiyle senin yüzüne şöhret kazandıralı şehrin güzelleri hep güzel yazıya meyletti.]

Aşağıdaki beyitte güzellik zengin bir kişiye, gönül nakde, vuslat ise âşıkın en büyük metâna benzetilmiştir. Şiirlerde de genellikle “can nakdi” kullanılır. “Can, nakd olunca dermân metâ, gönül müşteri, göz de dellâl olur” (Pala, 1989:338). Âşık vuslatın bedelini çok ucuz bulmaktadır çünkü canını, gönlünü hiç olarak görmektedir.

Göñül naqdini teslîm eyledim ol ẖace-i ẖüsne
Metâ‘-ı vaşlın anuñ Nâmiyâ hoş râygân [buldum] (G148/5)

[Ey Nâmî, O güzellik zenginine gönül nakdini teslim ettim. Onun vuslatının bedelini çok ucuz buldum.]

III.1.1.3. Cemâl

Dîvân’da cemâl kelimesi, “sâhib-cemâl bahs, da‘vi-i cemâl, ‘arz-ı cemâl” kelime ve kelime gruplarıyla verilmiştir. “Cemâl, yüz güzelliği Allah’ın lütfu” (Pala, 1989: 100) demektir. Aşağıdaki beyitte sevgili peri olarak ifade edilir. Ayrıca sevgilinin yüzü de kitapla ilişkilendirilir. Sevgilinin karşısında güzellik davası yapanlara sevgili önce yüzünü gösterir ve kitaba göre cevap verir. Sevgilinin yüzü bir kitap gibi düşünülmekte yüzünde bulunan güzellik unsurları ise yazı olarak düşünülmektedir. Sevgili yanıtı kitaptan verecektir.

Öñünde ol perî her da‘vî-i cemâl idene
Yüzini gösterür evvel ider kitâb ile bahş (G22/3)

[O peri önünde güzellik davası edene önce yüzünü gösterir, kitaba göre cevap verir.]

Sevgilinin yüzü aşağıdaki beyitte Ay’a ve Güneş’e teşbih edilir. Eğer yüzünü âşıkta göstermezse âşıkın bu duruma küseceği ifade edilmiştir.

Gün gibi ‘arz-ı cemâl etmeziseñ bize şabâh
Ey kamer-çehre seniñle ne selâm ü ne şabâh (G24/1)

[Ey Ay yüzlü, gün gibi yüzünü sabahları bize göstermezsen seninle ne selam ne sabah.]

Aşağıdaki beyitte şair kendi şiirine övgü yaparak şiiri eve, manayı bakirelere, şiir de bir geline benzetilmiştir. İlk kez duvağını şairin açması durumu ise şiirdeki manaların daha önce söylenmemiş olduğunu ifade etmek içindir.

‘Aceb mi bîkr-i ma‘nâlar bulınsa beyt-i şi‘rümde
Cemâlinden ‘arūs-ı nazmuñ anda ben niķâb açdum (G139/4)

[Şiir evimde yeni anlamlar bulunsu şaşılır mı? Orada şiir gelininin yüzünden duvağını ben açtım.]

III.1.1.4. Melâhat

Melâhat sözcüğü Dîvân’da, “Yûsuf-ı Mısr-ı melâhat, melâhat bağı, bahr-i melâhat, mülk-i melâhat, şehr-i melâhet, dükkân-ı melâhat” kelime ve kelime

gruplarıyla verilmiştir. Şiirlerde sıklıkla zulmetmesiyle karşımıza çıkan sevgili bazen de güzellik ülkesinin adalet sağlayan sultanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki beyitte de sevgili eğer aşk ehline o tatlı dudaklarından ikram etmezse güzellik ülkesine de adalet sağlayamayacaktır.

‘Aşk ehline şîrîn lebini nite ki şunmaz
İklîm-i melâhatde o şâh eyleyemez dâd (G28/3)

[Aşk ehline tatlı dudaklarını sunmayan o sultan, güzellik ülkesine adalet sağlayamaz.]

Bahçe, serv, yasemen çiçeği sevgilinin güzelliği, boyu ve saçları ile ilişkilendirilmiştir.

Melâhat bâğının servidür ol kad
O serv üstinde tûrraî yâsemendür (G55/2)

[O boy güzellik bahçesinin servisidir. O serv üstünde duran yasemindir.]

“Dîvân şiirinde yakût la’l ile aynı özellikleri taşır. Sevgilinin dudağı, âşıkın ağlamaktan kızarmış gözü ve kanlı gözyaşları yakutu andırır” (Pala, 1989: 520-521). Aşağıdaki beyitte sevgilinin güzelliği mücevher dükkânı olarak tasavvur edilmiştir. Dükkânda bulunan yakutlarla sevgilinin lal gibi kırmızı dudakları karşılaştırılmış. Sevgilinin dudakları daha üstün görülmüştür. Âşık mücevher dükkânında sevgilinin lal gibi kırmızı dudaklarını tercih edecektir.

Görse dükkân-ı melâhat içre ol sîmîn-beri
La’lini yâkûtdan tercih iderdi cevherî (G220/1)

[O gümüş tenliyi güzellik dükkânı içinde görse lal gibi kırmızı dudaklarını yakuta tercih ederdi.]

III.1.2. Sevgili

Dîvân’da sevgili için isim ve sıfat olarak kullanılan kelimeler şunlardır: yâr, saçı leylâ, bî-vefâ, serv, nigârûm, perî, dildâr, cânân, dilberâ, mâh, âhu, mâh-ı mihrbân, gül, melek, gonce-fem, mihr, serv-i revân, kemân-ebrû, leb-i ‘Îsî, boyı şimşâd, nihâl-i tâze, verd-i ruhsâr, meh-i tâbân, dost, şeh-i hûbân, mahbûb, şâh-ı ‘aşk, efendi, âfet, kâfir, zâlim, seng-dil, civân, nâz-perverd, dilber, gül-i sîrâb, mülk-i melâhat şâhı, nigâr-i pâk-dâmen, rûh-ı revân, kemân-ebrû, kaşı yâ...

Sevgilinin özellikleri içinde acı ve ızdırap verici oluşu başta gelir. Cevr oku atar, cana kasteder, zulüm ve eziyette aşırı sınırları zorlar. Kimse ona hesap soramaz. Hatta bunlar günah bile olsa melekler ona günah yazmaz, ele geçmez, vuslatı yoktur, söz verir

ama sözünde durmaz, ağlayıp inlemek ona tesir etmez, merhametsizdir. Âşıkın ağlaması ona zevk verir. Âşık ne kadar çok ağlarsa o kadar makbul olur. Sebepsiz yere cevır ü cefâ eder. Bütün bu haller sevgilinin kendine has sıfatları olur yadırganmaz, ayıplanmaz. Çünkü o gönül mülkünün sultanıdır (Pala, 1989: 437-438).

Zulüm ve eziyette aşırı sınırları zorlayan sevgili, işve ve cilve yapıp âşıkı bu konudaki hünerini göstermiştir.

Biñ nâz ile yüz ‘işve ile ey şeh-i zâlim
Geldüñ dil-i miskînümi alduñ hüner itdüñ (G112/7)

[Ey zalim sultan, bin naz ve yüz işve ile geldin. Aciz gönlümü aldın hünerini gösterdin.]

“Dert ve belâ, cevır ü cefânın yegâne temsilcisi” (Pala, 1989: 437-438) olan sevgiliye “kimse hesap soramaz, gönlü taştır, âşıkı yâr olmaz, ele geçmez, vuslatı yoktur” (Pala, 1989: 437-438). Aşağıdaki beyitte de cefâ etmekten hoşlanan sevgili âşıkı kesin olarak reddetmiyor ama kabul de etmiyordur. Naz ve işve sevgilinin özelliklerinden biridir.

Virsem mi gönlümi saña ey serv-şadd didüm
Göñlüñ bilür didi baña ol yâr-ı pür-cefâ (G3/3)

[Ey servi boylu güzel, “Sana gönlümü versem mi?” dedim. O cefakâr sevgili, “Gönlün bilir.” dedi.]

“Sevgili dönek ve yalancı olabilir. Âşıkın rakiplerine iltifat gösterebilir” (Pala, 1989: 437-438). Aşağıdaki beyitte de sevgilinin rakibe lütfunun çok olduğu ifade edilmektedir. Sevgili müslüman olana meyletmediği için kafir olarak zikredilmiştir. Kâfir, “Allah’ın varlığına ve birliğine inanmayan demektir ancak kelime, divân şiirinde Müslüman olmayanlar hakkında kullanılmıştır” (Pala, 1989: 273). Aşağıdaki şiirde de sevgilinin rakibe lütfetmesinden dolayı kâfir olarak nitelenir. “Bazen sevgilinin güzelliği Mushaf, mahallesi de cennet veya Kâbe olarak düşünülür. Bu durumda kâfirlik rakibin özelliği olur. Çünkü kâfir Kur’an’ı elleyemez, cennete ve Kâ’be’ye giremez” (Pala, 1989: 273).

Baña çok cevır ider ammâ rakibe lütfi vâfirdür
Müslmân olana meyl eylemez hây ol ne kâfirdür (G69/1)

[Bana çok eziyet eder ama rakibe lütfü çoktur. Müslüman olana meyletmez hay, o ne kafirdir.]

Dîvân şiirlerinde genellikle padişah sevgilidir. Padişaha yani sevgiliye atfedilen özellik ise hayır yapması, lütuf göstermesi ve adaletli olmasıdır. Aşağıdaki beyitte de âşık sevgiliden hayra girmek isterse eğer yıkılan gönlümü onar demektedir.

Hayra girmek ister iseñ ey şeh-i mülk-i hasen
Nâmî-i zâruñ dil-i vîrânını âbâd kııl (G124/5)

[Ey güzellik ülkesinin padişahı, hayra girmek istersen ağlayan Nâmî'nin yıkılmış gönlünü huzura kavuştur.]

III.1.3. Sevgilide Güzellik Unsurları

III.1.3.1. Saç

Dış güzelliği tamamlamada en önemli unsurlardan biri de saçtır. Dîvân'da zülf, gîsû, turra ve kâkül olarak ele alınmıştır.

III.1.3.1.1. Zülf

Dîvân'da zülf, “duvak ya da peçeye, geceye, zincire, sümbüle, tuzağa, şebboya, misk ve âbire, ipekli kumaşa, uzun ömre, darağacına, perdedara, Cebrâîl'e, amber kokusuna, kâfire, kuyuda mahsur kalan birini kurtarmak için salınan ipe, yılan, yasemin çiçeğinin kokusuna, ambere, hâşiyeye, yağmacılara, zülüfler kişileştirilerek yanak öpen birine ve günahkâr birine” benzetilmiştir. Çoğunlukla çene çukuru zından olarak, saçlar ise çukura ya da zındana düşenleri kurtaran ip olarak tasavvur edilmiştir. Bazı durumlarda ise saçlar bir dar ağacı ipi olmaktadır. Saçlar kokusu yönüyle ise yasemin, misk, amber, şekli bakımından şebboy, sümbül çiçeğiyle ilişkilendirilir. Şiirlerde yüz genellikle kutsaldır, Mushaf ve ayetlerle ilişkilendirilir. Yüzü örten saçlar ise kâfirdir.

Aşağıdaki beyitte âşık sultana benzettiği sevgiliden yüzünü saçlarıyla peçe gibi örtmesini kitaba benzeyen yüzünün yazılarını cahillere göstermemesini istemektedir.

Şehâ kııl rûyîña zülf-i dil-âvîzûñ niķâb-âsâ
Ħaţ-ı ruĥsâruñî nâdâna gösterme kitâb-âsâ (G6/1)

[Ey sultan, gönül asan saçlarını peçe gibi yüzüne ört. Kitap gibi yanağının hatlarını bilmeze gösterme.]

Şiirlerde genellikle Leylâ ile Mecnun'a telmih yapılmış ama aynı zamanda “leyl” kelimesinin gece anlamı da çağrıştırlacak şekilde kullanılmıştır. Sevgilin saçları siyah olması bakımından gece ile ilişkilendirilir. Bunun yanı sıra sevgilinin

saçları kıvrım kıvrım olması bakımından da zincire ya da bağlamak için kullanılacak bir ipe benzetilmiştir.

Zülfi zincirin ser-i kûyında şaldı bu boynuma
Ol saçı Leylî beni bend eyledi Mecnûn şanup (G10/3)

[O saçı gece (gibi olan sevgili), Saçlarını sokağının başında boynuma saldı. Beni Mecnûn sanıp bağladı.]

Sevgilinin saçları âşıklar için birer tuzaktır. Âşıkların gönlü sevgilinin saçının tuzağına yakalanır. Âşığın istediği sevgiliye bağlı olmaktır. Âşıkların gönülleri sevgilinin saçına asılı olarak tasavvur edilir. Zülf dâm olarak ele alınınca benler, tuzak içindeki daneye, gönül de kuşa benzetilir (Şahin, 2011: 1860). Aşağıdaki beyitte de güzellik bahçeye, sevgili serviye, sevgilinin saçları ise tuzağa benzetilmiştir. Âşıkın gönlü, sevgilinin saçlarının tuzağına yakalanmıştır.

Bâğ-ı hüsninde o servüñ zülfini dâm eyleyen
Murğ-ı câna dâne saçmış hâl-i Hindû koymuş âd (G29/2)

[Güzellik bahçesinde o servinin saçlarını tuzak eyleyen, can kuşuna tane saçmış adını da “Hindu-ben” koymuş.]

Sevgili ile vuslat yoktur. Sevgilinin saçlarının her bir teli darağacı ipi olarak düşünülür ve bir defada binlerce âşık saçlarının tellerine asarak idam etmektedir.

Ol yâr gibi dünyede bî-rahm görmedüm
Bir demde dâr-ı zülfine biñ mübtelâ çeker (G45/4)

[O sevgili gibi dünyada merhametsiz birini görmedim. Bir defada saçlarının darağacına binlerce kişiyi çeker.]

“Sünbül, sevgilinin saçlarıyla ilgili olarak ele alınır. Dîvân şiirinin sık rastlanan çiçek adlarından biridir. Şekli ve kokusu itibariyle sevgilinin saçına benzer” (Pala, 1989: 451). Şiirlerde de çoğu zaman sevgilinin saçları sünbüle benzetilir hatta daha üstün görülür.

Zülfine sünbül desem olur perişân hâtrı
Ter düşer rûyına gül dirsem ‘acebdür hûy-ı dost (G18/4)

[Saçlarına sünbül desem hatrı perişan olur. Yüzüne gül desem ter düşer. Sevgilinin tuhaf huyları vardır.]

Aşağıdaki beyitte de sevgilinin saçlarına düşen zülfleri sevgilinin yüzünü durmadan öpen biri olarak tasavvur edilmiştir.

‘İzāruñ öpmege şarkar demādem
Ser-i zülfüñe yüz virür meger ruḥ (G27/5)

[Zülüflerinin ucu durmadan yüzünü öpmeye sarkıyor. Meğer yanağın ona yüz vermiş.]

III.1.3.1.2. Gîsû

Gîsû omuza dökülen saç, uzun saç, kadınların arkalarında saldıkları örgülü, örgüsüz uzun saç (Şahin, 2011: 1853) demektir. Aşağıdaki beyitte âşıkın gönlü bir damla çiğ tanesine benzetilerek sevgiliye gönlünün düştüğü ifade edilmiştir.

Bâğ-ı cihānda göñlüm gîsû-yı yāre düşmüş
Bir kıatre jāle gūyā zülf-i nigāre düşmüş (G90/1)

[Gönlüm, cihan bahçesinde yârin saçlarına düşmüş. Bir damla çiğ tanesi sanki güzel yüzlü sevgilinin saçına düşmüş.]

III.1.3.1.3. Turra

“Turra alna dökülen saç, lülelenmiş saç” (Şahin, 2011: 1853) demektir. Aşağıdaki beyitte güzellik bahçeye, sevgili serviye, uzun boyunun üzerinde duran saçları da yasemine benzetilmektedir. “Yasemin, divân şiirinde daha çok rengi, kokusu ve yaprağı dolayısıyla anılır” (Pala, 1989: 522).

Melāḥat bâğınun servidür ol kıad
O serv üstinde turrañ yāsemendür (G55/2)

[O boy güzellik bahçesinin servisidir. O servi boyunun üstünde duran saçların yasemindir.]

III.1.3.1.4. Kâkül

Kâkül alna dökülen, alında halkalanan saç (Şahin, 2011: 1853) demektir. Aşağıdaki beyitte kakülünün sevdasından vazgeç denilirken hem kakülünün karasından vazgeçmesi hem de kakülüne olan sevgisinden vazgeçmesi ifadesi anlaşılmaktadır.

Yeter zülfî hevāsı kâküli sevdāsını terk it
Bilürsin Nāmiyā başa çıkılmaz dil-rubālarla (G192/5)

[Saçlarının hevesi yeter, kakülünün sevdasından vazgeç. Ey Nâmî! Bilirsin gönül çalanlarla başa çıkılmaz.]

III.1.3.2. Alm

Sevgilinin g z ll k unsurlarından biridir. Beyaz ve parlak olduğu için ay, nur ve Zühre'ye benzetilir. Yüz, güneş; alın ise arzdr. Gece gibi kara olan sa lar arasında bir gündüz olarak bilinir. Böylece n r ile zulmet (sa ) arasında tezat kurulur. Ayrıca sa , z l f, gamze, perçem, kak l gibi ögelerle birlikte tenasüp içinde kullanılır. Ka  alın üzerinde bir serbend veya bir damgadır. Yüzde hafif kavisli haliyle bir t k  andırır, yahut gümüş bir tahttır. Alm, bazan da bir ayna olarak karşımıza çıkar... Tasavvufta alın, bir vahdet remzi olarak bilinir (Pala, 1989: 30).

III.1.3.2.1. Ceb n

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü Ay ve Güneşten  st n tutulmuştur.

Görse y z  ni mihr yüzi yerlere d  er
Bak a ceb n  ne büzülür m h-ı  sm n (G156/3)

[Ey Sevgili! Güneş senin yüzünü görse yüzü yerlere d  er. Göğün Ay'ı senin alnına baksa eğilip büzülecektir.]

III.1.3.3. Ka 

Divan  iirinde sevgilinin fizik g z lliğinin tesirini belirten imajlarda, onu bir savaşçı hüviyetinde ve öldürücü sil hlarla donanmış gösteren tasavvurların yer alması çok dikkat çekici ve arka planı olan bir meseledir. Bu imaj sistemine göre onun gözü, bakışları, kirpikleri ve ka ları sırasıyla kılıç, hançer, ok, zülüfleri de bir kemenddir. Ka ları ayrıca okunu fırlatmaya hazır bir yaydır. Heps  birer sil h tasavvuruna bağlı bu te bihler ona vurucu ve kan dökücü bir portre çizer (Ak n, 1994: 389-427).

Aşağıdaki beyitte sevgilinin g z ll k unsurlarının harflerle ilişkilendirildiği görülmektedir. Sevgilinin boyu elif harfiyle, ka ları ra harfi ve belinin bükülmesi de dal harfiyle ili kilendirilmi tir. Şekil bakımından bazen sevgilinin g z ll k unsurları harflerle ilişkilendirilmektedir.

Ol elif- add i ig nden beni redd eyleyli
R  ka ı hecri ile döndü bu cismim d le (G174/3)

[O elif boylu beni e iğinden reddedeli ra harfine benzeyen ka larının ayrılığıyla bu vücudum dal harfine döndü.]

Yine  ekil bakımından sevgilinin ka larının yaya benzetildiği görülmektedir. Sevgilinin ka larının kavisli olduğu anlaşılmaktadır.

 orayın b m r  e m  n h lin andan lu f idüp
G h  t r-i  amze ni ey ka ı y  g nder ba a (G8/3)

[Ey yay ka lı! Yan bakış oklarını bana ara sıra l tfedip göster de ondan hasta gözlerinin halini sorayım.]

Sevgilinin ka ları bazen ‘‘hil le benzer ve bu haliyle bayram hil l ni gösterir. Çünkü sevgilinin hil l ebr su görününce   ıklar arasında ıyd (bayram) ba lar. Bu

bayram ay başındaki fitne ve kargaşayı da beraberinde getirir. Ramazan ayının ve bayramın hilalinin görünmesi ve başlaması ile kaş arasında da münâsebet kurulur” (Pala, 1989: 145). Aşağıdaki beyitte de hilal ve bayram ilgisi bulunmaktadır.

İşigünde turup ol kaşı-hilâlüñ Nâmî
İrte ‘ıyd ola diyü ğurre-i ğarrâ gözedür (G48/5)

[Nâmî, o hilal kaşının eşiğinde durup ertesi gün bayram olacak mı diye bir günlük hilali gözetir.]

III.1.3.3.1. Ebrû

Dîvân’da genellikle tâk-ı ebru ve hilâl ebru kullanımı mevcuttur. Kıvrımlı oluşu bakımından hilâle ve kemere bazen de hançere teşbih edilir. Aşağıdaki beyitte de kaş, şekli bakımından kemere benzetilmiştir.

Tâk-ı ebrusunda hâli fitne-cûy olmuş katı
Vechi var her ne kılsa arkası mihrâbda (G178/3)

[Kemer kaşlarındaki beni çok fitnekâr olmuş. Arkası mihrabta her ne yaparsa yeridir.]

III.1.3.4. Göz

Dîvân’da göz, ayyâr, çeşme, âhu, badem, mestâne, bîmâr, cadı, nergis olarak bazen de “göz kulak olmak, gözlerinin yıldızı düşmek, gözleri yollarda kalmak, göz yumup açıncaya kadar, aç gözlü olmak, gözlerine ak düşmek, gözü gönlü açılmak, göz nuru dökmek, göz göre göre, gözden düşmek” deyim gruplarıyla kullanılmıştır. Sevgilinin gözü bazen cadı ve büyücü, bazen şekli itibarıyla nergis ve bademdir. Sevgilinin göz rengi ise genellikle ala (ela)’dır.

Şehlâlık, mahmurluk, öfke vs. de onun sıfatlarındandır. Renk olarak ya siyah yahut ala (elâ)’dır. Sevgili âşık üzerinde gözüyle çok etkilidir. Onun gözleri mânâlı bakışlarıyla âdeta âşık bir şeyler anlatır...Sevgilinin gözü daima sihir gücüne sahiptir. Âşıkları büyülemekte üstüne yoktur... Göz mesttir; çünkü baygın görünüşüyle bir sarhoşu andırır (Pala, 1989: 115).

Bir nazar itmez baña ol gözleri mestâne hayf
Ağlamakdan kana döndi dîde-i giryâna hayf (G102/1)

[O gözleri baygın bakışlı bana bir nazar etmez yazık. Ağlamaktan kana dönen gözlere yazık.]

III.1.3.4.1. Çeşm

Çeşm kelimesi Dîvân'da “çeşm-i ‘ibret, çeşm-i cihân, çeşm-i ‘alîl, bîmûr çeşm, çeşm-i yâr, âhû-çeşm, çeşmi Tatâr, merdüm-i çeşm, çeşm-i ‘adû, çeşm-i giryân, şâheyn-i çeşm-i dildâr, çeşmi gazâlâne, eşk-i çeşm, merdüm-i çeşm, çeşm-i hurdebîn, çeşm-i pür-âb, haste-i çeşm, çeşmi bâdâm, çeşm-i mûy-ı müjgân, çeşm-i mest-i yâr” kelime ve kelime grupları şeklinde kullanılmıştır. Dîvân'da bir de “çeşmüm” redifli bir gazel bulunmaktadır. Sevgilinin gözleri dîvân'da şekli bakımından badem ve nergise benzetilmektedir. “Gözün görevi görmekse de sevgilinin gözü, daima görmezden gelir. O gözün bakışı, görüş şekli ve tarzı daima değişik anlamlar ifade eder. Âşıkları büyülemekte üstüne yoktur. Bunun için bir süzgün bakış yeter” (Pala, 1989: 115-116). Hasta gözler ise sevgilinin mest edip bağımlı yapan gözleridir.

Nice meyl etmesün dil ol yâre
Teni pâlûde çeşmi bâdâmı (G212/4)

[O sevgiliye gönül nasıl meyletmesin, teni tatlı gözleri badem (gibidir).]

Senüñ dârü’ş-şifâ-i kūyîñ içre bu ne hikmetdür
Belâ-yı çeşm-i bîmâruñla tûrmaz mübtelâ artar (G43/2)

[Senin mahallenin hastenesinde ne hikmetse hasta gözlerinin belasıyla bağımlıları artar.]

III.1.3.4.2. Dîde

Dîvân'da dîde, “çarh-ı hezâr-dîde, dîde-i giryân, nûr-ı dîde, devât-ı dîde, merdüm-i dîde, dîde-i bahtum, merdümek-i dîde” kelime ve kelime grupları şeklinde kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte de sevgili göz nuru olarak ifade edilmiştir.

Ey nûr-ı dîde kuhl-i Şifâhân’a kim bakar
Göñlüm gözüm şehâ benüm ol hâk-pâdedür (G56/5)

[Ey göz nuru, Isfahan sürmesine kim bakar? Sultanım benim, gözüm gönlüm ayak toprağındadır.]

III.1.3.4.3. Ayn

Aşağıdaki beyitte göz bir çeşmeye benzetilmiştir.

Çeşmüm riyâz-ı cennet-i kūyında‘ayndur
Zât-ı melek-şifâtı anuñ hûr-ı ‘îndür (G37/4)

[Gözüm, (senin) sokağının cennet bahçesinde çeşmedir. Melek sıfatlı kişi de iri gözlü hûrîdir.]

III.1.3.5. Gamze

Gamze, süzgün bakış, sevgilinin süzgün veya manâlı yan bakışı demektir... Gamze, fitneler koparır, belâdır, âfettir, acımazsızdır. Bazen câdu, büyücü ve sihirbazdır... Gamze yalnızca bakışa dayanamayıp göz, kaş ve kirpiğin birlikte ortaya koyduğu bir harekettir. Gamze, gözden çıkar ve âşıka ıstırap verir. Dîvân şiirinde gamze en çok ok ve kılıca benzetilir. Gamze ok olunca yaralamak, delmek, öldürmek, avlamak gibi eylemleri üstlenir. Bir ok olan gamzenin hedefi ise can, gönül, sine, ciğer ve yürektir. Gamzenin ok oluşunun en büyük nedeni kirpik oklarından dolayıdır. Sevgili şöyle süzgün bir bakışıyla yay kaşlarından kirpik oklarını hedefe atar (Pala, 1989: 178-179).

Dîvân'da gamze, "tîr-i gamze, gamze-i bürrân, Tatar-ı gamze, hadeng-i gamze, gamze-i mekkâr" kelime ve kelime grupları şeklinde kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte de sevgilinin yan bakışı hile ve aldatma olarak ele alınmaktadır.

Baňa cānā lebūñle ğamzelerūñ
İtmedük mekr ü āl kalmadı hiç (G23/2)

[Ey can, Dudaklarınla yan bakışlarının bana etmediği hile ve aldatma kalmadı hiç.]

Sevgilinin bakışları Tatar'a benzetilmektedir.

Virür fenāya 'ālemi bir kez nigāh ile
Tatar-ı ğamzesine anuñ kim bakabilür (G75/3)

[Bir bakışıyla dünyayı mahveder, onun bakışlarının Tatar'ına kim bakabilir.]

III.1.3.6. Kirpik

"Müje ve müjgan adları altında kirpikten bahsedilirken onun gamze gibi yaralayıcı ve öldürücü vasıfları söylenir. Kirpik oklarını âşıkın üzerine salar. Kirpikler göz kapaklarına saf saf dizilirler. Âşık, kirpiğin saldığı oklara hedef olmak ister. Kirpik, yerine göre kılıç veya hançer olabilir" (Pala, 1989: 302). Dîvânda'da müje olarak geçmektedir.

III.1.3.6.1. Müje

Yaralayıcı ve öldürücü vasıfları olan kirpikler okları için âşık, her zaman sinisini siper eder. Aşağıdaki beyitte de kirpik oka benzetilmiştir.

Sinem siperine toğrı geldüñ
Ey tîr-i müje işābet itdüñ (G105/3)

[Ey kirpik okları, göğsümün siperine doğru geldiniz, isabet ettiniz.]

Sevgili bakışıyla yay gibi olan kaşından âşık kirpik oklarından atar. Yayılım ateşi altında kalan âşıkta çok yaralar açılmaktadır ve âşık aşağıdaki beyitte yaralarının hala iyileşmediğini ifade etmektedir.

Yârem daği oñulmaz ey kaşları kemânım
Çok işler itdi baña tîr-i müjen geçende (G200/2)

[Ey kaşları keman sevgili, geçmişte kirpiklerinin okları bana çok işler etti yaram hala iyileşmez.]

III.1.3.7. Yüz ve Yanak

Dîvân'da yüz ve yanak “rûy, dîdâr, çehre, ruh, ruhsar, ârız, hadd” olarak geçer. Sevgilinin yüzü ve yanağı daima parlak ve güzeldir. Bu sebeple ay ve gün ile ilişkilendirilir. Örneğin aşağıdaki beyitte sevgilinin aya benzeyen yüzü “yüzüne ay dediğim için kırılıp gitmiş gibi” ifadesinde Ay’ın akşam vakti ortaya çıkıp gündüz kaybolmasıyla da ilgi kurulmuştur.

Yüzüne meh didigümçün tarduşup²⁸ gitmiş gibi
Yüzünü göstermez oldu ol ziyâ-küster baña (G8/4)

[Işık saçan sevgili, yüzüne ay dediğim için kırılıp gitmiş gibi, bana yüzünü göstermez oldu.]

Yeryüzünde bulunan canlıların Güneş’i görünce harekete geçmesi, canlanması gibi sevgilinin yüzünü gören âşıklar da dans etmeye başlarlar.

Gün yüzüñ görse rakş ider ‘uşşâk
Görse hûrşîdi rakş eder zerrât (G16/5)

[Zerreler Güneş’i görseler dans ederler. Âşıklar da senin gün yüzünü görünce dans ederler.]

III.1.3.7.1. Rûy

Yüz bazen güneştir, gündür, sabahdır, nûr ve ışıktır, bütün teşbihlerde parlaklık ön plandadır ve çok zaman birkaçının aynı beyitte zikredildiği olur... Yüz bazen Mushaf, ayet, Kâ’be, kible ve mabed olarak da karşımıza çıkar. Yüzün Mushaf (Kur’ân) oluşu ilâhî güzelliği üzerinde bir yazı gibi görünen ayva tüyleri (hat) ile ilgilidir. Âyet oluşu ise İlâhî sırlar taşıması yüzündendir (Pala ,1989: 131).

Aşağıdaki beyitlerde sevgilinin yanağı hem sayfaya hem de sayfada bulunan hatlara benzetilmiştir.

²⁸ “tarduşup” kelimesi Yenikale, 2020’de “ter düşüp” şeklinde okunmuştur.

Şehā kııl rūyîña zülf-i dil-âviziñ niķāb-āsā
Ĥaţ-ı ruĥsāruñı nādāna gösterme kitāb-āsā (G6/1)

[Ey sultan, gönül asan saçlarını peçe gibi yüzünü ört. Hat gibi olan yanağının cahillere gösterme.]

N’ola muşhaf dir isem rūyîña ben ey saçı leylā
Yazılmış şafĥa-i ruĥsāruñ üzre ‘indinā zülfā (G7/1)

[Ey saçı gece (gibi olan sevgili) yanağına Kuran desem ne olur? Yanağının sayfasına “indinā zülfā” yazılmış.]

III.1.3.7.2. Dîdâr

Dîvân’da didâr, “arz-ı didâr, ‘âşık-ı dîdâr” kelime ve kelime grupları şeklinde kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte de âşık, sevgilinin güzel yüzüne kendisi gibi âşıkın bulunmayacağını ifade etmektedir.

Ey nigâr-i pâk-dâmen gerçi çok ‘âşıklarūñ
Hiç Nâmî gibi ammā ‘âşık-ı didâr yok (G103/5)

[Ey namuslu güzel, âşıkların gerçi çok ama Nâmî gibi senin güzel yüzüne âşık yok.]

III.1.3.7.3. Çehre

Çehre de aşağıdaki beyitte yüz anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Sevgilinin yüzü Ay’a teşbih edilerek eğer bu güzelliği kendisine göstermezse sevgili ile selamı ve sabahı keseceğini ifade etmektedir.

Gün gibi ‘arz-ı cemāl etmeziseñ bize şabāĥ
Ey kâmer-çehre senūñle ne selām ü ne şabāĥ (G24/1)

[Ey Ay yüzlü, gün gibi yüzünü sabahları bize göstermezsen seninle ne selam ne sabah.]

III.1.3.7.4. Ruh

“Sevgilinin yanağı. “Ruh, ruhsâr ve ârız” şekilleriyle yüz yerine kullanılan kelimelerin çoğunda aslında yanak kastedilmektedir. Yüzün en geniş kısmını kaplaması dolayısıyla yanak en fazla üzerinde durulan güzellik unsurlarından biridir. Daha çok ben, hat ve saç ile birlikte anılır. Yanak âşıkın baktığı ve daima bakmak istediği yerdir” (Pala, 1989: 200-201). Âşık için mutluluk sevgilinin güne benzeyen yüzünü görmektir. Sevgilinin yanağına aşağıdaki beyitte kutsiyet verilerek yüce mutluluk olarak ifade edilmiştir.

Yüziñ gören görür devlet yüzini
Ruħuñ gibi kıanı ferħunde ferruħ (G27/3)

[Senin yüzünü gören devletin yüzünü görür. Yanağın gibi bir yüce mutluluk nerde?]

Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin iki yanında bulunan ayva tüyleri menekşelere benzetilmektedir.

Ṭarf-ı ruħuñda ḥaṭṭuñı gören benefşe-vār
Didi bu gül dibinde ne zibā benefşe var (G41/1)

[Yüzünün iki yanında yani yanaklarındaki hattı (ayva tüyleri) gören, “Bu gül dibinde ne hoş menekşeler var, dedi.]

III.1.3.7.5. Ruhsar

Bazen de sevgilinin yüzü âşıkların kıblesi olabilmektedir.

Ka’be añılsa yār işigine varur gönül
Ruḥsâr-ı yār kıble-i ehl-i yakındür (G37/2)

[Bir yerde Ka’be anılsa gönül sevgilinin eşiğine gider. Sevgilinin yüzü âşıkların kıblesidir.]

III.1.3.8. Ben

Ben, vücutta meydana gelen nokta. Edebiyatta genellikle yüzde bulunan benler ile bu benlerin renginin siyahlığı ile küçüklüğünden sık sık bahsedilir. Daha çok yanak, saç, kaş, ayva tüyleri ve dudak ile birlikte bulunur. Hâl (durum, keyfiyet) kelimesiyle cinâslar kurar. Bazen benin dâne olduğunu görürüz. Bu durumda gönül bir kuş, saçlar da tuzaktır bazen de bir Hindu, Habeş veya Hindu-beçedir (Pala, 1989: 203).

III.1.3.8.1. Hâl

Aşağıdaki beyitte sevgilinin beni dâneye benzetilirken ben olan “hâl” ile “haller” kelimesi de cinas oluşturacak şekilde kullanılmıştır.

Dâne-i ḥâlin görince Nâmiyâ bî-iḥtiyâr
Mâ’il oldum aña bir ḥâlet gelürmiş âdeme (G189/5)

[Ey Nâmî beninin danesini gördüğünde insana bir haller olurmuş. (Bende) elimde olmadan ona meylettim.]

III.1.3.9. Hatt

Dîvân’da hat, “hatt-ı ruhsâr, hatt -ı ‘anber, hüsn-i hatt, hatt -ı siyehkâr, beyân-ı hatt, gubûr-ı hatt, hatt -ı ruh, bî-karâr hatt, yâdgâr-ı hatt” kelime ve kelime grupları

şeklinde ifade edilmiştir. “Hatt’ın sebz, sebze-zâr, çemen, ter ve giyâh gibi unsurları içine alması, yeşillik durumunu ortaya koyar. Bazan yeşillikle çevrelenmiş bir kuyuyu andıran çene çukuru, bazan da yeşil otlarla sarmalanmış bir gülü andıran yanak hayali de bu yüzden kullanılır” (Pala, 1989: 216-217). Aşağıdaki beyitte âşık kendisini bülbüle, güzelin yanağını çimenliğe benzetmiştir.

Medh ider Nâmî haţ-ı sebzüni ruhsârunda
Gelmeye ‘âleme böyle çemen-ârâ bülbül (G129/5)

[Nâmî, yanağında (bulunan) yeşil hattını metheder. Âleme böyle bahçıvan gibi bülbül gelmedi.]

Sevgilinin yanağı kokusu bakımından reyhanla, saçları ise şekli bakımından sümbüle teşbih olur. Aşağıdaki beyitte de sevgilinin yanağındaki hatlar ve saçları dünya bahçesindeki sümbül ve reyhana benzetilmiştir.

Haţ-ı ruhsârı ile zülfi dilâ baña yeter
Bâğ-ı ‘âlemde hemân sümbül ü reyhan budur (G49/3)

[Ey gönül, sevgilinin yanağındaki hatlarla saçları bana yeter. Dünya bahçesinde sümbül ve reyhan sadece budur.]

III.1.3.10. Ağız, Dudak

Sevgili de ağız, önemli güzellik unsurlarından biridir. Dudakla beraber farklı ilgilere konu olmaktadır. Şekil olarak küçük olması bakımından goncaya, mühüre, zerreye, hokkaya, Peygambere, Cebail’e benzetilmektedir. Sevgilinin ağzı genellikle yok gibidir. Şiirlerde de sevgilinin ağzının küçüklüğüne vurgu yapılır. Sevgilinin sözleri genellikle inciye benzetilir. Böyle düşünülürse sevgilinin ağzı da mücevher kutusu olarak ele alınır. Sevgilinin şirin lebi üzerinde de sık sık benzetmeler kurulmuştur.

III.1.3.10.1. Dehân

Aşağıdaki beyitte âşıkın sevgilinin dudağını öpmek istemesi ama sevgilinin buna karşılık vernemesi ifade edilmiştir.

Öpsem didüm dehânuñı hiç tınmaduñ şehâ
Al nağd-i cânı ister, iseñ ağzuña kirâ (G3/4)

[Ey sultan, ağzını öpsem dedim hiç tınmadın. Ağzına kira istersen nakit olarak canımı al.]

III.1.3.10.2. Fem

“Ağzın şekil olarak küçüklüğü ile bu kavramlar arasında kurulan ilgi yanında, sevgilinin âşıkla konuşmayışı ve onlara iltifat etmeyişi de ağzın yok, sır ve kayıp olarak tasavvur edilmesine sebep olmuştur. Sevgili gonce-dehen ve gonce-fem olarak tanımlanır. Ağız gonca olarak düşünülünce gül ve gül bahçesi ile ilgili tasavvurlar da söz konusu edilir” (Aydın, 2010: 347). Şiirlerde gönçe-fem, gonce-dehen sıklıkla kullanılmıştır. “Divân şiirinde gonca; sevgilinin ağzı yerine kullanılır ve açılmamışlık özelliğiyle kendini gösterir. Goncanın kapalı hâli içinde sırlar saklayan bir gülü andırır, onun açılması sırrın açığa çıkmasıdır.” (Pala, 1989: 185).

‘Âşıklarına söylemez idi ayıkla hiç
İçince bülbül itdi o gönçe-femi şarâb (G13/3)

[O gonca ağızlı âşıklarına ayıkken hiç söylemezdi. İçince şarap onu bülbül etti.]

III.1.3.10.3. Leb

Dîvân’da “esrâr-ı leb-i dilber, leb-i şîrîn, leb-i la’l, vasf-ı leb-i rengîn, gonce-leb, hicr-i lebün, lebi ‘unnâb, bâde’-i lebün, devr-i lebin, lebündür gıdâ-yı rûh, lebi mül, lebün mercân, âb-ı kevserdür lebi, câm-ı lebün, lebleri sükker, râz-ı lebün, yâd-ı lebi, şehd-i lebün, şerh-i lebin, leb-i ‘İsî, gird-i lebin” kelime ve kelime grupları olarak kullanılmıştır. Dîvân’da dudağın şeker gibi oluşu, şirin oluşu sık olarak kullanılmıştır. Âşık çoğu zaman sevgilinin dudaklarının hatırasıyla yaşamaktadır. Çoğu zaman da sevgilinin dudaklarının niteliklerini anlatmaya çalışmıştır. Dîvân’da leb, rengi, güzelliği ve İsa gibi hayat vermesiyle ele alınmıştır. “Renk ve şekil yönünden şarap, kadeh, saki, meze, meyhane vs. olur. Şirin (tatlı) lik en belirgin özelliklerindendir. Renk bakımından la’l e benzer. Bazen yakut ve mercan olduğu da vakidir” (Pala, 1989: 310-311).

Ehl-i diller görince hep didiler
Leb-i şîrîn yâre kıand-i nebât (G16/2)

[Gönül ehilleri, (onu) görünce hep: “Sevgilinin şirin dudakları kamış şekerine (benzer.)” dediler.]

III.1.3.11. Çene

III.1.3.11.1. Zenehdan

“Divân şiirinde çene, zekân, zenehdân ve enek adları altında anılır ve çok zaman ortasındaki çukurluk söz konusu edilerek kuyu veya zindana benzetilir. Böylece âşıkın

gönlü âdeta bir suçlu gibi kuyu ve zindana düşer. Bu durumda sevgilinin saçları da zincir ve bağ olup onu bağlar. İster gönüllü, isterse zorla; bu zindana düşen gönül, halinden memnun sayılır” (Pala, 1989: 533).

Aşağıdaki beyitte de çene kuyuya benzetilmiştir.

Çıkmağ isterseñ eger çâh-ı zenehdânından
Ey dil-i zâr hemân zülf-i siyehkâra yapış (G91/2)

[Ey inleyen gönül, eğer çenesinin kuyusundan çıkmak istersen hemen o simsiyah saçlara yapış.]

Sultanın çenesi bir çukura benzetilmiştir. Âşık bu çukura düşmüştür ve sevgilinin saçlarının onu kurtarmasını istemektedir.

O şehûñ çâh-ı zenehdânına düşersüñ dilâ
Dembedem feryâd idüp zülfinden istimdâd kıl (G124/3)

[Ey gönül, O sultanın çenesinin çukuruna düşersen sürekli ağla saçlarından yardım iste.]

III.1.3.12. Gabgab

“Çene altı, ikinci gerdan, çene altında meydana gelen kıvrım. Divân şiirinde beyaz oluşu ile saçların zıddı olarak ele alınır. Turunç veya elmaya benzetilir. Sevgilinin şarabı andıran la’l dudakları altında o bir meze olur. Çenenin elmaya benzetilişiyle alâkası vardır. Sevgilinin gabgabı can ve gönüllerle doludur. Bazan top aynadır. Bazan da sihir yapar” (Pala, 1989: 177). Aşağıdaki beyitte gabgab yuvarlaklık bakımından kadeh üzerindeki şarap köpüklerine benzetilmiştir.

Ol goncenüñ şarâba düşer ‘aks-i gabgabı
Nâmî kadehde gördüğünü şanmağıl habâb (G14/5)

[Nâmî, Kadehte gördüklerini hava kabarcığı sanma, o goncanın çenesinin yansıması şaraba düşer.]

Üzerinde köpükler olan kadeh aşağıdaki beyitte sevgilinin elma gibi olan çenesine benzetilmiştir.

Ey dil habâb-ı meyle gūyâ bezmde sāğar
Maḥbûb-ı dilgüşâdur mevzûn sîb-i ḡabḡâb (G15/2)

[Ey gönül, mecliste üzerindeki köpüklerle kadeh, sanki elma çenesi ve endamıyla gönül çeken bir sevgilidir.]

III.1.3.13. Boy

Dîvân’da boy, “kad, kamet, endam” şeklinde geçmektedir.

Anlamdaşları olan kad, kamet kelimeleriyle daha çok kullanılan boy, sevgiliye ait olunca başka; âşıka ait olunca yine başka şekillerde ele alınır. Sevgilinin boyu daimâ uzun

ve düzgündür. Bununiçin bülend, bâlâ, rast, doğru, mevzun, serkeş, dil-keş, dil-cû, latîf, râî, hırâman, revân, âzâde gibi sıfatlar kullanılır... Sevgili servi gibi salınır. Âşık bu durumda kendinden geçer. Çünkü onun endamlı yürüyüşü servinin salınışını hatırlatır. Hatta sevgilinin boyu serviden daha güzeldir (Pala, 1989: 88-89).

III.1.3.13.1. Kad

Dîvân'da kad "servkadd, kaddi çeng eylemek, kaddi düâ olmak, 'aks-i kaddin, elif kaddi, nihâl-i kaddi, kadd-i dil-cûy, kadd-i bülend" kelime ve kelime grupları olarak kullanılmıştır. Sevgilinin boyunun sıklıkla servi ağacına benzetildiğini görmekteyiz. Aynı zamanda âşkın birkaç beyitte de belinin büküldüğünü ifade eden "kaddi çeng eylemek, kaddi düâ olmak" deyimleri kullanılmıştır. Sevgilinin boyu Tûbâ ağacı olur. "Sevgilinin boyu cennetteki Tûbâ ağacı gibi değerlidir" (Pala, 1989: 88-89). Aşağıdaki beyitte de sevgilinin uzun boyu Tûbâ ağacına benzetilmiştir.

Âb-ı Kevşerdür lebi reyhân ü sünböldür saç
İşigi cennet anuñ Tûbâ kadd-i bâlâsıdur (G61/3)

[Dudağı cennet suyu, saç reyhan ve sünbül, kâpısı cennet, uzun boyu ise Tûba ağacıdır.]

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin boyunun düzgün ve uzun olması sebebiyle elif harfine benzetmektedir.

Ol elif kaddi görüp güyende bir ehl-i nazar
Dimiş ol dem hâk bu kim böyle güzel nâdir olur (G72/2)

[Bir nazar ehli o elif boylu (sevgiliyi onun) mahallesinde görüp o vakit, "Doğrusu bu kim, böyle güzel az bulunur." demiş.]

III.1.3.13.2. Kâmet

Sevgilinin boyunun serviye benzetilmesi sıkça karşılaşılan durumlardan biridir. Aşağıdaki beyitte de servi kişileştirilerek boyunu sevgilinin boyuna benzeten birisine benzetilmiş. Sevgilinin boyu serviden de üstün görülmektedir.

Beñzedürmiş özini kâmetiñe
Serve düşmez bu nâ-sezâ hârekât (G16/10)

[Kendisini senin boyuna benzetirmiş, bu uygunsuz hareket serviye hiç yakışmıyor.]

Aşağıdaki beyitte yine sevgilinin uzun boyunun olduğu ifade edilmektedir.

Cihân bâğında gerçi serv-kâmet çok güzel gördüm
Saña meyl eyledi gördüm bu deñlü nâzenin içre (G185/2)

[Gerçi cihan bahçesinde servi boylu çok güzel gördüm. Bu kadar güzel içinde gönlüm sana meyl etti.]

III.1.3.13.3. Endâm

Aşağıdaki beyitte sevgilinin boyu gül fidanına benzetilmiştir ancak gül fidanı, serviden bile uzundur.

Göklere çıkar meger servi fezâ-yı bâğda
Ol nihâl-i gül yanında serv-i bî-endâmdur (G70/3)

[Servi, bahçede göklere çıkar ancak o gül fidanı yanında endamsız bir servidir.]

III.1.3.14. Diş

“Aden’de çıkarılan inciler de dişe teşbih olunur” (Pala, 1989: 125). Aşağıdaki beyitte de sevgilinin dudakları mercana dişleri ise Aden incisine benzetilmektedir.

Lebüñ mercân dişüñ dürr-i ‘Aden’dür
Dehānuñ bilmem ammā hiç nedendür (G55/1)

[Dudağın mercan, dişin Aden incisidir ama ağzın nedendir hiç bilmem.]

III.1.3.14.1. Dendân

Divân edebiyatında sevgilinin güzellik unsurlarındandır. Diş daima inciye benzetilir. Bunun için de lü’lu, le’al, dürr, cevâhir ve güher kelimeleri kullanılır. Sevgilinin dişi ile âşıkın gözyaşları çok zaman birlikte anılır. Beyazlığı, güzelliği ve parlaklığı nedeniyle inciye andıran dendân, bir dizi halinde de ele alınabilir. Böylece bir inci dizisi oluşur. Sevgilinin la’l dudakları ise incilerin saklandığı kutudur. Âşıkın gözyaşları bir deniz oluştursa sevgilinin dişleri bu denizin incisi olurlar (Pala, 1989: 125).

Aşağıdaki beyitte sevgilinin dişlerinin berraklığı inci ile karşılaştırılıp inciden üstün görülmüştür.

La’l-i lebüñ bahâsı cānâ la’lde yokdur
Dendânlaruñ şafâsı dürdânede bulunmaz (G85/4)

[Ey can lal gibi dudaklarının değeri lal taşında yoktur. Dişlerinin berraklığı incide yoktur.]

III.1.3.15. Kulak

Şiirlerde genellikle sevgili âşıkın ah ve fıganlarını işitmemektedir. Ayrıca sevgili güle teşbih edilip gülün yanında duran gonca ise küpe olarak tahayyül edilmiştir. Sıkça deyimlere rastladığımız divanda “kulağını çekmek, göz kulak olmak, kulak vermek” gibi deyimler de kullanılmıştır.

Feryâd idegördüm saña ey serv-i serefrâz

Girmedi kulağıña benim âh ü fiğānum (G146/3)

[Ey başını yükselten servi boylu güzel, sana feryat ediyorum, benim ah ve figanım senin kulağına girmiyor.]

III.1.3.15.1. Gûş

Aşağıdaki beyitte sevgili goncaya benzetilmiştir. Sevgili âşıkın inleyiş ve ağlayışına kulak vermemektedir. Âşık ise ah ve figanının nereye varacağını merak etmektedir.

Koymaz ol gonce gûşına bilmem
Niye varur dilâ bu nâle ü zâr (G34/3)

[Ey gönül, o gonca kulak vermiyor. Bu inleyiş ve ağlayış nereye varır bilmem.]

Âşık sevgilinin sokağında ne kadar feryat figan etse de bu sesler sevgilinin kulağına ulaşmamaktadır.

Şu deñlü eyledim kûyında feryâd
O servüñ gûşına irişmedi ün (G160/3)

[O servinin sokağında şu denli feryat ettim ki ama ses kulağına ulaşmadı.]

“Divân şiirinde kulak, şekil yönünden güle benzer, kıvrımlıdır” (Pala, 1989: 188). Aşağıdaki beyitte sevgilinin yanağı güle, saçları sünbüle, kulağındaki küpesi goncaya benzetilmiştir.

Gül-i ruḥsârı yanında perişân zülfi sünbüldür
Şüküfte gül yanında goncedür mengüşü gûşında (G183/3)

[Gül yanağının yanlarına dökülen dağınık saçları sümbüldür. Açan gülün yanında duran gonca ise kulağındaki küpedir.]

III.1.3.16. Sine, Gerdan

“Göğüs, koyun, kalp, bağır. Divân şiirinde sîne, duyguların algılandığı yer olarak düşünülür... Acı ızdırap, heyecan vs burada hissedilir. Sevgilinin göz ve gamze okları orayı yaralar. Dağlama yaraları, diken ve taş yaraları orada açılır” (Pala, 1989: 441). Âşıkın bağırı bazen tef bazen de hazine olabilmektedir. Sevgili bazen âşıkın göğsünde çok yaralar açabilmektedir. Bu yaraları ise sevgili bakışlarıyla açmaktadır. Bu sebeple âşıkın göğsü hedef tahtası durumundadır. Âşık ise hedef tahtası olarak gördüğü sinesine sevgilinin ok gibi yan bakışlarını arzular. Sevgili yan

bakışlarıyla âşıkı yaraladıkça âşıkın sinesi adeta bir karanfil bahçesini andırır. Âşıkın gönlü bazen karanfil bahçesi bazen toprak parçasıdır.

Ol naḥl-i terûñ sînesi bâğında ber olsa
La‘l-i lebi şeftâlû olurdu şemer olsa (G176/1)

[O taze fidanın göğüs bahçesinde meyve olsa dudaklarının lâli meyve olsaydı şeftali olurdu.]

Aşağıdaki beyitte âşık sevgilinin kendisini öldürüp katili olmasından endişelenmektedir.

Ḳatl etme beni tiğ ile gerdânuñ öperken
Ḥavfım bu ki boynuña düşe ḳanım efendi (G209/2)

[Efendi boynunu öperken beni kılıçla öldürme. Korkarım, kanım boynuna düşer.]

III.1.3.17. Bel

“Divân edebiyatında bel daima kıl kadar ince ve dardır...Bele takılan kemeri, şâir daima kıskanır. Çünkü sevgilisinin belini kendisi o kemer gibi saramamıştır” (Pala, 1989: 78). Şiirlerde bel için “mîyân” kelimesi de kullanılmaktadır.

III.1.3.17.1. Mîyân

Aşağıdaki beyitlerde de sevgilinin belinin inceliği söz konusu edilmiştir. Âşıkın kucaklama isteğine karşılık sevgili belinin olmadığını ifade eder.

Ḳucaram bir gün belüñ elbette ölmezsem didüm
Yok ne ḳucarsın dedi nâz ile ol nâzük-miyân (G161/4)

[Eğer ölmezsem elbet bir gün belini kucaklarım, dedim. O ince belli naz ile “Yok, nasıl kucaklarsın?” dedi.]

Âşıkların sevgilinin taktığı kemeri kıskanmalarının sebebi sevgilinin belini sarmasından dolayıdır. Zira âşık, sevgilinin belini saranın kendisi olmasını istemektedir.

Miyânın ḳoçmadum bir kez yüzini öpmedim bir gün
Vefâsın görmedüm ol mâh-ı ruḥsârûñ bu be- vech-i-mâ (G7/2)

[Ne bir kez belini kucakladım ne de bir gün yüzünü öptüm. Bu yüzden o Ay yüzlünün vefasını görmedim.]

Genellikle şiirlerde sevgilinin beli için kıl kadar ince benzetmesi yapılmaktadır. Bu da sevgilinin belinin ne kadar ince olduğunu ifade etmek için kullanılır.

Var mı bir çâre belüñ koçmağa yoksa yok mı
Mûmiyânım kerem it ver baña bir bellü cevâb (G11/3)

[Belini kucaklamaya bir çare var mı yok mu? Kıl gibi ince bellim, kerem et bana belli bir cevap ver.]

III.1.3.18. Cisim, Ten, Beden

“Sevgilinin teni beyaz renginden dolayı gümüşe benzetilir. Sîm-ten, sîm-beden vb. sözler doğrudan ona isim olur” (Kurnaz, 1996: 295). Aşağıdaki beyitlerde de sevgilinin teninin gümüşe teşbihi söz konusu edilmiştir.

İderüm ol yâr ile ılvetde gice nûş-ı cām
Şubhdem ol sîm-tenle mecma‘um hāmmāmdur (G70/10)

[O sevgiliyle gece تنها bir yerde içerdik. Sabah vakti, o gümüş tenli ile (sevgili ile) toplandığımız yer hamam olurdu.]

Zer için meyl eyleme ağıyāra ey sîmîn beden
Hûblar içre hemān altun aduñ bakır olur (G72/4)

[Ey gümüş tenli altın için başkalarına meyletme. Güzeller içinde altın gibi adın hemen bakır olur.]

III.1.3.19. El

El. Âşıkın çekmiş olduğu üzüntü, gam ve dert, bir ele benzer. Bu el, âşıkın yakasına yapışmıştır, asla onu bırakmaz. Bazen onun kulağını çeker, sabrının yakasını parçalar. Sevgilinin saçı da bir el gibi âşıka zulmeder. Kelimenin bazen salt el anlamında kullanıldığı da olur. “El açmak, el almak, el vermek” deyimleri veya dest-i kudret (Allah’ın ezeli iradesi) veya dest-bûs (el öpmek) şeklinde de sık rastlanır. Çınar yaprağı açılmış ele benzer ve cömertlik arz eder (Pala, 1989: 127).

III.1.3.19.1. Dest

Dîvân’da dest “dest-gîr, dest-i cevır, dest-i sâkî” kelime ve kelime grupları şeklinde kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte dest-i dilber sevgilinin eli, gül dalına; kadeh ise güle benzetilmiştir. Sevgilinin elinden bir iki kadeh içmek gül bahçesinde dalından gül koparmaya benzetilmiştir.

Şâh-ı gül den sanasın gül koparır gülşende
Dest-i dilberden o kim bir iki peymāne çeker (G50/2)

[Kim sevgilinin elinden bir iki kadeh içerse gül dalından gül koparır sanırsın.]

III.1.3.20. Dil

III.1.3.20.1. Zeban

Aşağıdaki beyitte sevgili şirin dillidir. Âşık onu başkalarından kıskanmakta mahallesine yabancı biri geldiğinde azarlamasını istemektedir. Öyle ki onlara kıyamazsa kendisine kötü sözler söylemesine bile razıdır.

Vardıgunca kıyūña ağyāra düşnām eylegil
Ger hāzer eylerseñ ey şirīn zebānum sөг bana (G4/2)

[Ey şirin dilli, başkaları senin mahallene vardığında onları azarla. Eğer çekinirsen bana söv.]

III.1.3.21. Ter

III.1.3.21.1. Arak

Yanağı güle benzetilen sevgiliin aşağıdaki beyitte şarabın hararetinden terlemesi tasavvuru söz konusu edilmiştir. Sevgilinin bu huyu ise meclis ehillerini öldürmektedir.

Tāb-ı mülden pür ‘arağ olur gül-i rūyuñ senüñ
Ehl-i bezmi öldürür āh işte bu hūyuñ senüñ (G109/1)

[Senin gül gibi yanağın şarabın hararetinden terle dolar. Ah işte senin bu huyun meclis ehillerini öldürür.]

III.1.3.22. Koku

Sevgilideki koku “bazen kendinde mevcuttur bazen de dışarıdan gelir. Misk ve anber bile sevgilinin saçı kadar güzel kokamaz. Bu kokuyu rüzgâr alıp âşıka götürür” (Pala, 1989: 418).

III.1.3.22.1. Bûy

Sevgilinin dişlerinin Aden incisinden üstün tutulduğu aşağıdaki beyitte saçlarının kokusu ele alınarak Hoten miskinden üstünlüğü dile getirilmiştir.

Dendānlaruñ naẓmını biz dürr-i Aden’de görmedük
Bûy-ı ‘abir-i zülfüñi misk-i Hoten’de görmedük (G106/1)

[Biz dişlerinin dizilişindeki düzeni Aden incisinde görmedik. Saçlarının güzel kokusunu Hoten miskinde görmedik.]

Bahar yeli, güle benzetilen sevgilinin kokusunu gülbahçesinden alıp gelmiştir. Gonca bir insan gibi düşünülerek incinen biri olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin kokusunun güzelliğinin goncadan üstün olduğu ifade edilmiştir.

Şabā gelmiş seherden o gülün büyıyla gülzāra
Dimişler incinüp ebkār-ı gonca büyı ırāğ olsun (G159/4)

[Bahar yeli, o gülün kokusuyla gülbahçesinden gelmiş. Açılmamış goncalar incinip koku uzak olsun, demişler.]

III.1.4. Sevgili ile İlgili Diğer Unsurlar

III.1.4.1. Bûse

Dîvân'da bûse, âşıkın sevgili uyurken bahtının uyanması şeklinde ifade edilen, sevgiliden binbir gayretle bûse istenilen bir durumdur. Bazı beyitlerde âşık bûse aldığını ifade etse de bazı beyitlerde yüce gönüllü olarak ifade ettiği sevgiliden öpücük istenmemesini dile getirmektedir.

‘Âlicenâbdur katı sultân-ı hüsndür
Bûse niyâz eylemeñ ol serfirâzdan (G169/4)

[Çok cömerttir. Güzellik sultanıdır. O yüce gönüllüden öpücük istemeyin.]

III.1.4.2. Söz

III.1.4.2.1. Güftâr

Sevgilinin sözler civali ve şirindir. Aynı zamanda sultan olarak nitelendirilen sevgilinin sözüne razı olunması gerektiği de divanda geçen ifadeler arasındadır. Sevgilinin ağzının küçük olması sebebiyle söz söylemediği de şiirlerde geçmektedir.

Goncenün gönlünü açan güli handân kılañ
Bâga vardukça senün nâz ile güftârundur (G44/6)

[Goncanın gönlünü açan, gülü güldüren, senin vardıkça söylediğin civali sözlerdir.]

III.1.4.3. Kûy-ı Yâr

Kûy-ı yâr ile ilgili olan beyitlerde, genellikle âşık, sevgili ve rakib çok sık kullanılmıştır. Rakip genellikle kilâba (köpeklere) benzetilirken, âşık sevgilinin bulunduğu yerden ayrılmayıp ah ve figan etmektedir. Dîvân'da sevgilinin yaşadığı yerin toprağı koku itibarıyla ambere benzetilirken sevgilinin yaşadığı yerden gelen seher yelinin de sarhoş biri olarak tasavvur edilmesi de şiirlerde söz konusu edilmektedir. Kûy-ı yâr bazen âşıklar için bir hastane olabilmektedir. Âşık ölse bile rüzgârın toprağını sevgilinin bulunduğu yere götürmesi onu mutlu etmektedir.

Haste-i ‘uşşâka bir dârü’ş-şifâdur kûy-ı yâr
Çeşm-i bîmârî ğam ile gönlüm anda hastedür (G76/3)

[Hasta âşıklara sevgilinin sokağı bir hastanedir. Gönlüm ise hasta gözlerinin üzüntüsüyle orada yatan bir hastadır.]

Neşât-ı bâğ-ı kūy-ı yâre vardım
Beni güldürmedi ol gül'izârım (G140/3)

[Sevgilinin sokağının bahçesine neşelenmeye vardım. O gül yanaklı beni güldürmedi.]

III.1.4.3.1. Semt

Şair kendi gönlüne seslenmektedir. Güle benzettiği sevgiliye âşık olan gönlü de bir bülbül olarak tahayyül etmiştir. Âşık sevgilinin mahallesinde bülbül olmaktadır.

Biñ naz ile yüz 'işve ile seyr ider ol gül
Kūyında dilâ semtini tut sen de hezâruñ (G119/4)

[Ey gönül, O sevgili bin naz, yüz işve ile gezer. Onun mahallesinde sende bülbülün yolunu tut.]

Sevgilinin Ay parçası olarak ele alındığı aşağıdaki beyitte sevgilinin semtinin cefa semti olarak nitelenmesi söz konusudur. Âşık sevgiliden vefa ummaktadır ancak sevgili cefa semtinden vazgeçmemektedir.

Yâr bir kez yañulup râh-ı vefâdan geçmedi
Gitti ol mehpâre hiç semt-i cefâdan geçmedi (G206/1)

[Sevgili bir kez yanılıp vefa yolundan geçmedi. O Ay parçası cefa semtinden vazgeçmedi gitti.]

III.1.4.4. Eşik, Kapı

Aşağıdaki beyitte şair sevgilisinin eşiğine geçecektir ancak sevgilinin mahallesinde bulunan köpekler (rakipler) buna izin vermemektedirler. Amaçları ise âşıkı sevgilinin eşiğinden vazgeçirmektir.

İşiğinden var ise kesmek diler anı şehâ
Dış bilermiş Nâmiye yavuz seg-i kūyuñ senüñ (G109/8)

[Ey sultan, mahallenin yavuz köpekleri onu senin eşiğinden kesmek için Nâmî'ye dış bilerlermiş.]

Aşağıdaki beyitte Leyla ve Mecnun kıssasına bir telmih vardır. Leyl kelimesi hem gece ile ilgilidir hem de Leyla anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Âşıkın gönlü bir güzelin eşiğinde bekleyip kalmıştır.

Gönül bir saçı Leylinüñ işigin bekledi kaldı
Bihamdillâh hele Mecnün gibi kalmadı yabanda (G179/3)

[Gönül, bir saçı Leylinin eşiğinde bekledi kaldı. Allah'a şükürler olsun ki Mecnun gibi yaban yerde kalmadı.]

III.1.4.4.1. Âsitîn

Aşağıdaki beyitte sevgilinin eşiği gökyüzü, sevgili ise Ay'dır. Ay kişileştirilerek merhametsiz olarak tasavvur edilmiştir.

Ey dil ne mihre bak ne meh-i âsmâni gör
Var âstânına o meh-i nâ-mihrbânı gör (G51/1)

[Ey Gönül! Ne Güneş'e bak ne göğün Ay'ını gör. Eşiğine var o merhametsiz Ay'ı gör.]

Aşağıdaki beyitte güzellik bir mülk, sevgili ise sultandır. Âşık ise sultanın eşiğine düşmüş elinden tutmasını dilemektedir.

Ey şeh-i mülk-i leâfet luṭfıñuñ pâyânı yok
Dest-gir ol âstânunda gönül efgendedür (G71/4)

[Ey güzellik mülkünün sultanı, iyiliklerin sonu yok. Gönül senin eşiğine düşmüştür. Elinden tut.]

III.1.4.4.2. Kapı

Aşağıdaki beyitte sevgili âşıkın kıblesidir. Âşık sevgilinin kapısına o kadar çok gidip gelir ki ama yüzünü sürmek nasip olmaz. Aşağıdaki beyitte say etmek, sevgilinin kapısına gidip gelmek anlamıyla, say'ın Safa ve Merve tepeleri arasında olması safa ile yüzünü sürmek ilgisiyle kurulmuş bir beyittir.

Ḳapuñda nice yıl sa'y itdüm ey kıblem velî bir gün
Şafâyıla yüzüm sürmek müyesser olmadı 'umrâ (G7/4)

[Ey kıblem, kapıda çok seneler say ettim. Bir gün safa ile yüzüm sürmek nasip olmadı.]

Aşağıdaki beyitte "kapı kulu" ifadesiyle Osmanlı'da bir askeri birlik olan kapı kullarına bir telmih vardır. Aynı zamanda sevgilinin kapısında bir kul olmak bile âşık için saadet olacaktır.

Ḳapusu ḳullıḡı sa'âdet idi
Saña ey Nâmî fetḥ olaydı o bâb (G12/6)

[Ey Nâmî, o kapı sana açılsaydı kapısının kulluḡu sana saadet olurdu.]

Sevgilinin güzelliğinin mülke benzetildiği aşağıdaki beyitte gönül de köle olarak tasavvur edilmektedir. Sevgiliye kulluḡun padişaha kulluḡa yeḡlendiği ifade edilmektedir.

Ey şeh-i mülk-i melâhat dil kapuñda bendedür
Hâsılı kul olmazın hünkâra göñlüm sendedür (G71/1)

[Ey güzellik mülkünün sultanı, gönül kapına köledir. Kısacası padişaha kul olmam gönlüm sendedir.]

III.1.4.4.3. Bâb

Gonca sevgili olarak tasavvur edilmiştir. Goncanın gülümsemesi ile sevinç kapısı açılmaktadır. Sevgilinin yüzü de güle teşbih edilmiştir. Âşık için sevinç kapısı ancak sevgilinin onu muhattap olarak almasıyla mümkündür.

Tebessüm itdi o gonca açıldı bâb-ı feraḥ
Dinürse gül yüzine yaraşır kitâb-ı feraḥ (G26/1)

[O gonca gülümsedi ve sevinç kapısı açıldı. Onun gül yüzüne de sevinç kitabı dense yaraşır.]

III.1.4.4.4. Der

Âşık dert ve sıkıntıyla toz olsa bile yine de yerinin sevgilinin kapısı olduğu ifade edilmektedir. Şayet rüzgâr toz olan âşıkı sevgilinin kapısına ulaştırmaktadır.

Rûzgâr ile der-i dildâr ola şâyed yirüñ
Derd ü miḥnetle daḥi ey ten ğubâr olmaz mısın (G165/2)

[Ey ten, şayet zamanla yerin sevgilinin kapısı olur. Dert ve sıkıntıyla bile toz olmaz mısın?]

III.1.4.5. Sevgilinin Ayağı Toprağı

III.1.4.5.1. Hâk-i pâý, Hâk-i pâ, Ayağı veya İzi Tozu

“Hâk, toprak. Hak, her şeyden önce anâsır-ı erbaadan bir tanesidir. Özellikle tenasüp yoluyla bu tür kullanım yanında topraktan bazen sevgilinin övgüsü hususunda faydalandığını görürüz. Bu durumda toprağın, içinde mücevherler, hazineler ve kıymetli şeyler barındırması ele alınır. Yine toprak kıymetli şeylerin gömüldüğü yer olarak düşünülür” (Pala, 1989: 202). Aşağıdaki beyitte de şair sevgilinin ayağının toprağını cevher olarak görmektedir.

Tâlib-i iksîr-i ‘aşkum Nâmiyâ
Hâk-i pâý-ı yârdur cevher baña (G9/5)

[Ey Nâmî, Aşk iksirinin talibiyim. Sevgilinin ayağının toprağı bana cevherdir.]

“Toprak dört unsurun en aşağısındadır. Dolayısıyla hakirdir. Bu nedenle tevazuya işarettir. Âşık sevgilisi uğruna toprak olur, sevgilisinin üstüne basmasını diler. Böylece değer bulacaktır. Hatta böyle bir toprak âb-ı hayât ile boy ölçüşse yeridir” (Pala, 1989: 202). Bazen sevgilinin bahçesinde seher yelinin olması bile sevgilinin ayağının toprağını istediği için olabilmektedir.

Gülşen-i kûyında ey bād-ı şabâ hep bilürüz
Hâk-i pây-i yâr içündür bu tek ü pūyuñ senüñ (G109/5)

[Ey seher yeli, hep biliriz ki sevgilinin sokağının bahçesinde durman o sevgilinin ayağının toprağı içindir.]

Şiirlerde sevgilinin ayağının tozu ifade edilirken aynı zamanda Isfahan sürmesine de telmih yapılmaktadır. Âşık sevgilinin izini tozunu düşmndan gizlemekte esirgemektedir.

Dilberâ iziñ tozın çeşm-i ‘adūdan şaķınub
Kimseye göstermemiş bu çeşm-i giryān gizlemiş (G89/2)

[Ey gönül alan güzel, (senin) izin tozunu düşmanın gözyaşlarından sakınıp kimseye göstermemiş bu ağlayan göz gizlemiş.]

III.1.4.6. Nâz

Sevgilinin önemli özelliklerinden biri de nazlı olmasıdır. Şiirlerde de sevgilinin sevgi ve vefayı az göstermesinin nedenlerinden biri olarak gösterilir. Sevgili, eşiğinin tozunu isteyen âşık naz ile bunun zaman istediğini ifade etmektedir. Âşık yapılan eza ve cefaların aslında sevgilinin yaptığı iş ve ve cilve olduğu düşünülür. Bazı beyitlerde sevgilinin naz uykusuna yattığı için yüzünde çizgilerin belirginleşeceği de ifade edilmektedir. Sevgilinin sözleri söyleyişi nazlı olabiceği gibi yürüyüşü de nazlıdır.

Nâz idüp mihr ü vefâyı az ider
Cevr ider ol bî-vefâ ekşer baña (G9/4)

[(O sevgili) sevgi ve vefayı naz ettiğinden az gösterir. O vefasız bana en çok acı çektirir.]

Çeşm-i yâri öñine almış ider ta‘līm-i nâz
Fitnenüñ öte ucıdur gūşe-i ebrū-yı dost (G18/2)

[Sevgilinin gözlerini önüne almış naz talimi yapar. Sevgilinin kaşlarının köşesi fitnenin öteki ucudur.]

Didüm diñmez gözim yaşı işigünden ğubâr ister
Gülüp nâz ile ol dilber dedi bu rûzgâr ister (G54/1)

[Dedim: “Gözüm yaşı dinmez, eşğinin tozunu ister.” O dilber gülüp naz ile dedi: “Bu zaman ister.”]

III.1.5. Seven (Âşık)

Dîvân edebiyatında şair daima âşıktır. Bu yüzden her şey, sonuçta aşk ile ilgili görünür. Salt âşıktan bahsedilen beyitlerde dahi şair kendini kastetmekte ve övünmektedir. Onun aşkı ise mücerret güzelliğe karşı duyulan bir aşktır. Aşk samimidir. Maddiyat ile ilişkisi yoktur. Âşıkın gıdası üzüntüdür. Sevgiliden daima lütuf bekler. Sevgilisi ile asla bir araya gelmez. Onunla olan beraberliği ise daima hayalîdir. Âşık bu sevgisi içinde ağyar ile uğraşmak zorundadır. Rakipleri onun aşkına daima engel olmak isterler... Sevgiliden gelen her türlü eziyete katlanır. Buna rağmen sevgili en son olarak onu hatırlar... Ayrılıklar içinde geçen ömründe içli ahlar eder. Âşık yalvarmaktan bıkmaz (Pala 1989: 50).

Dîvân’da âşık daima ağlayan, âhlar eden, dertten boyu çeng, sînesi tef olan, ayrılık derdiyle ızdırap çeken, sînesinde yaralar oluşan, yüzü sararıp solan biri olarak tasavvur edilir.

III.1.5.1. Âşık

Âşık kendisini şiirlerde “âşık-ı miskin, sûz-ı ‘âşıklar, ‘âşık-ı şeydâ, ‘âşık-ı bî-çâre, ‘âşık-ı giryân, ‘âşık-ı dil-fiğâr, ‘âşık-ı zâr, âh-ı ‘âşık, âşık-ı serbaz” nitелеmektedir. Âşıkın tasavvufî anlamda ele alındığı örnekler Dîvân’da, “ehl-i dil, erbâb-ı aşk, mübtelâ-yı aşk, ehl-i yakın, dert ehl-i, üftâde vb” kelime ve kelime gruplarıyla verilmiştir.

Aşağıdaki beyitte bir cefâkara âşık olan ve vefasını görmeyen âşıkın sitemi görülmektedir.

‘Âşık oldum bir cefâkâra vefâsın görmedüm
Sehv kıldum ben baña itdüm dirîğâ ben bana (G5/4)

[Bir cefakâra âşık oldum, bir vefasını görmedim. Yanılmışım ben kendime ettim eyvahlar olsun ben kendime.]

Sevgili âşıka öyle bir cevreder ki âşık olanın beti benzi sararıp solar.

‘Âşık olan kişinüñ elbette rûyı zerd olur
‘Âşık olmak Müselmânlar ne müşkil derd olur (G46/1)

[Âşık olan kişinin elbette benzi sarı olur. Ey müslümanlar! Âşık olmak ne zor dert olur.]

Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin zulmünden bıkip usanan âşık yer almaktadır. Sevgili âşıkını kendinden bıktırmıştır.

Behey zālīm beni cevrl̄ ile cānumdan uşandurduñ
Yür̄i hey ‘âşıkını kendüden bızār iden dilber (G68/3)

[Behey zalim! Beni zulümle canımdan usandırdın. Yürü hey! Âşıkını kendinden bıktıran sevgili.]

Sevdânın sır̄la olduğu beyitlerden birinde de âşık gönlünde sevgiliye duyduğu aşkı gizlemektedir. Âşık kendisini bir damlaya sevgiliye duyduğu aşkı da bir denize benzetmektedir.

Ƙangı ‘âşık kim dilinde ‘aşk-ı cānān gizlemiş
Ƙatre iken kendi deryā-yı firāvān gizlemiş (G89/1)

[Hangi âşık gönlünde sevgili(ye duyduğu) aşkı gizlemişse bir damla iken kendisinde çok fazla deniz gizlemiş.]

III.1.5.2. Gönül

III.1.5.2.1. Dil

Dîvân’da dil, “‘andelîb-i dil, seng-dil, dil-i vîrân, fülk-i dil, dil-i miskini, hânkâh-ı dil, tıfl-ı dil, kebâb-ı dil, tekye-i dil, mürğ-ı dil, dil-haste, dil-i âgâh, dil-i zâr, ‘âşık-ı dil-figâr, dil-i mahzûn, dil-i ‘uşşâk, dil-i dîvâne, dil-i sûzân, bâğ-ı dil, hâne-i dil, dil-i şeydâ, tabîb-i dil, nakd-i dil, gülzâr-ı dil, dil-i mahzun, dil-i bî-çâre, dil-i pür-sûz, dil-i râm” kelime ve kelime gruplarıyla kullanılmıştır.

Gönül âşıkın aşkıyla ilgili her türlü gelişmenin algılandığı yerdir. İnsanın yaşaması için gönle olan ihtiyaç ve can mefhumu ona daha da önemli bir yer hazırlar. Gönül bir hitap yeridir. Âşık gönlüyle konuşur, dertleşir. Gönül bir kuştur. Gam ve kederle beslenir... Ağyara asla tahammülü yoktur. Sevgiliden asla ümidini yitirmez... Gönül geceler boyu ızdırab çektiği için hasta, bîmâr, yaralı ve sayrudur (Pala, 1989: 185-186).

Âşıkın gönlünde aşkını gizlemesi, bir zerrenin bünyesinde koskoca bir Güneş’i gizlemesine benzetilmiştir.

Gizlediyse mihr-i rûyın dilde Nāmî âferin
Zerre-i nâçizde mihr-i dırağşân gizlemiş (G89/5)

[Nâmî, gönlünde yanağının ayını gizlediyse aferin. Naçiz bir zerrede parlak bir ay gizlemiş.]

Sevgilinin dudağı la'le benzetilmiştir. Aynı zamanda sevgilinin dudaklarının suyu her derde deva olan ab-ı hayatla ilişkilendirilmiştir. Âşıkın hasta gönlüne derman sevgilinin dudaklarıdır.

Ol ki peydâ eylemiş derdün dil-i ‘uşşâkda
Hakka [ki]²⁹ la'l-i lebûnde niçe dermân gizlemiş (G89/3)

[Âşıkların gönlünde derdini peyda eyleyen doğrusu lal gibi dudaklarında nice derman gizlemiş.]

III.1.5.2.2. Derûn

Sevgilinin yüzü narçiçeğine benzetilmiştir. Sevgiliye duyulan aşk bir ateşe benzetilmiştir. Sevgiliye duyulan aşkın ateşi âşıkın kalbinde hala yanmaktadır.

Dağı peydâ olmuş idi ey yüzi gülnâr-ı nâr
Âteş-i ‘aşkuñ derûnumda yazdı pâr pâr (G35/1)

[Ey yüzü narçiçeği, Ateş yeni peyda oluyordu, aşkının ateşi kalbimde par par yandı.]

Sevgilinin yanağının Güneş'e benzetildiği aşağıdaki beyitte âşıkın sırlarının halk içinde yayılması, açığa çıkması, sevgilinin yanağının âşıkın içini aydınlatmasıyla ilişkilendirilmiştir.

Halka n'ola fâş olsa şehâ sırr-ı derûnum
Hürşid-i ruhuñ oldı zâmirümde hüveydâ (G1/5)

[Ey Sultan, içimin sırrı halk arasında yayılsa, duyulsa ne olur? Senin yanağının güneşi benim içimi göstermektedir.]

III.1.5.2.3. Kalb

Aşağıdaki beyitte âşıka ait olan haller dile getirilmiştir. Sevgilinin onu muhatap almasıyla sevinen, ona cevretmesiyle üzülen âşık, sevgilinin şirin dudağını sunmasıyla sevinecektir. Güzelliğin mülke, sevgilinin sultana benzetildiği aşağıdaki beyitte âşık sevgiliden insaf dilemektedir.

Şun leb-i şirînüñi kalb-i hazînum şâd kıl
Ehl-i ‘aşka ey şeh-i mülk-i melâhat dâd kıl (G124/1)

[Şirin dudağını sun, üzgün kalbimi sevindir. Ey güzellik mülkünün sultanı, aşk ehillerine insaf et.]

²⁹ “Hakka [ki]” kelimesi Yenikale, 2020’de “hoğka-yı” şeklinde okunmuştur.

Âşık kalbinin pasını cilalayıp parlatırsa işte o zaman sevgilinin yüzünü daha aydınlık ve parlak görecektir.

Yüri jeng-i sivâdan alb   ey s  lik m  cell   ıl
Nice seyr  n idersin r  y-ı dild  r   tem  s   ıl (G131/1)

[Ey hakikat yolcusu, kalbin pasını cilala, parlat. Sevgilinin y  z  n   nasıl seyredersin izle.]

III.1.5.2.4. Y  rek

  şıkın sinesi bir hedef tahtası, sevgilinin kirpikleri de hedef tahtasına atılan oklar olarak tahayy  l edilir. Bu oklar   şık   yaralamasına rağmen   şık yan bakış oklarını istemekte. Kendisine y  nelen kirpikleri g  rd  ğ  nde y  reğ   sevinçten oynamaktadır.

C  num sevin  r amze-i b  rr  nu  n   g  rsem
Peyk  nu  n   g  rd  k  e ş  h   y  regim oynar (G32/4)

[Ey sultan yan bakışlarını g  rsem sevinirim. Kirpiklerini g  rsem y  reğ  m oynar.]

Y  rek yani   şıkın kalbi sevgilinin kirpik okları i  in bir hedeftir.   şık   yaralayan bu oklar aynı zamanda   ld  rebilmektedir.

Yeri peyk  nu  n   her dem y  rekd  r
Beni   hir omaz   ld  recekd  r (G77/1)

[Oklarının yeri her zaman y  rektir. Beni sağ koymaz   ld  recektir.]

III.1.6.   şık   Ait V  cut Aks  m   ve   lgili Unsurlar

III.1.6.1. V  cut

  şıkın v  cudu yaralar i  erisinde ele alınmıştır. Bedeni bir   lkeye benzetilen   şıkın v  cudunu gam askeri istila etmiştir. Gam ve   z  nt   i  erisinde olan   şıkın tek sevinci sevgilidir.

V  c  dum m  l  kine am    askeri t   kim ayak başdı
Eş  r almad   ey N  m   g     l ş  hrinde ş  nlikden (G163/5)

[Ey N  m  , beden   lkesine gam askerleri ayak baştığ  ndan beri g  n  l ş  hrinde ş  nlikten eser kalmadı.]

III.1.6.1.1. Cism

Âşıkın vücudu sevgiliye duyduğu hasret ateşiyle zayıf ve bitkin düşmüştür. Bedeni ayrılığın yakıcı ateşiyle kül olsa da sevgiliye kavuşma arzusu kıyamete dek sürecektir.

Haşre dek rûhumdan ümmîd-i vişâlûñ gitmeye
Nâr-ı hasret eylese cism-i nizârüm cümle kül (G121/3)

[Hasret ateşi bitkin bedenimi tümüyle kül eylese, kıyamete dek ruhumdan kavuşma ümidi gitmeye (gitmesin).]

III.1.6.1.2. Ten

Âşıkın gonca ağızlı olarak nitelediği sevgili uğruna bedeni zayıflamış, teninde elif şeklinde yaralar bulunmaktadır. Bir gün bedeni de toprak olsa bile tek tesellisi rûzgârın toprağını sevgilinin eşiğine götürecektir.

Dilüm zâr eyleyen ol gonca-femdür
Nizâr iden tenüm ol ince beldür (G59/2)

[Gönlümü ağlatan o gonca ağızdır. Vücudumu zayıflatan o ince beldir.]

Şekl-i elif tenümde dıraht-ı belâ vü gam
Yanında na'î ü dâğ anuñ berg ü bârdur (G60/2)

[Tenimde bela ve gam ağacının şekli eliftir, onun yanında ateşte kızdırılmış nal ve dağ, yaprak ve meyvedir.]

Hâk olacağına tenüñ ey Nâmi gam yeme
Şâyed ki kûy-ı yâre vara rûzgârdur (G60/6)

[Ey Nâmî, teninin toprak olacağına üzülme. Belki rûzgâr (onu) sevgilinin sokağına götürür.]

III.1.6.2. Can

“Can, ruh, hayat, gönül. İnsan ve hayvanda yaşamayı sağlayan madde dışı unsur. Dîvân edebiyatında can âşıkın elindeki tek nakittir” (Pala, 1989: 96). Âşık sevgilinin dudağına elinde olan tek nakiti vererek aslında gam yükünü de beraberinde satın aldığından bahsetmektedir.

Cân naqdini virdüm lebine fâ'ide itdüm
Ey Nâmi meta'-ı gamın aldım zarar itdüm (G143/7)

[Ey Nâmî, sevgilinin dudağına can nakti verdim kar ettim. Gam yükünü aldım zarar ettim.]

“Âşıkın binlerce canı olsa yine de sevgili uğruna hepsini fedaya hazırdır”
(Pala, 1989: 96).

Öldirmege ben zârı şehâ eyleme dikkat
İtmek yolına cânı fedâ cânuma minnet (G17/1)

[Ey sultan, ben ağlayan âşıkı öldürmede dikkat etme. Senin yolunda can feda etmek canıma minnettir.]

Ancak aşağıdaki beyitte şair vefalı sevgili için bütün canların feda olacağını da söylemektedir.

Vefâlu dilrubânun yolına cânlar fedâ olsun
Vefâsız dilberün ben yolına cân virmezsin ölsem (G144/3)

[Vefalı dilberin yoluna canlar feda olsun. Vefasız dilberin yoluna ise ölsem can vermem.]

Aşağıdaki beyitte ise âşıkın canına mutluluk verecek olan şeylerin sevgilinin şarap gibi dudağı ve dişleri olduğu ifade edilmektedir.

Cânuma dendânlarıyla mül lebi verdi şafâ
Nâmî bu hâşiyeti şîr ü şekerde görmedük (G108/6)

[Şarap gibi dudağı ve dişleriyle canıma safa verdi. Nâmî bu faydayı süt ve şekerde görmedik.]

III.1.6.3. Yüz, Yanak

Âşıkın yüzü ve yanağı genellikle sarı olması bakımından şiirlerde ele alınır. Âşık sevgilinin eşiğine yüz sürmek, ayağının toprağını dilemektedir. Sevgili ise kendi güzelliğiyle gururlanıp âşıkın yüzüne bakmamaktadır.

Her kaçan mir'âta baksa hüsnine mağrûr olup
Yüzüme bakmaz benüm o mâh ider hodbînlik (G116/3)

[O Ay yüzlü, her ne zaman aynaya baksa güzelliğiyle gururlanıp benim yüzüme bakmaz.]

Şiirlerde “ayağına yüzünü sürmek” ifadesi sıkça kullanılan durumlardan biridir.

Gördim ki gelüp hiç baña öpdirmez elini
Sürdüm yüzümü ben daği ayağına vardum (G134/2)

[Gördüm ki gelip bana elini hiç öptürmüyor. Ben de vardım, ayağına yüzümü sürdüm.]

III.1.6.4. Göz

Âşıkın gözleri genel olarak hasta ve çeşme olarak ele alınmaktadır. Bazen şair gözü gönlü açılması için kendisinin bahçeye gidip sevgilinin yanağına benzeyen gülü, yanağına benzeyen nergisi görmesini istemektedir. Bazen de sevgili isterse onun için göz nuru döküp gazel yazacağını ifade etmektedir. Âşıkın sevgili için gözyaşları sel olup akmaktadır. Aynı zamanda şairin “çeşmüm” redifli bir de gazeli yer almaktadır.

Didüm diñmez gözim yaşı işigüñden ğubâr ister
Gülüp nâz ile ol dilber dedi bu rûzgâr ister (G54/1)

[Dedim: “Gözüm yaşı dinmez, eşiğinin tozunu ister.” O dilber gülüp naz ile dedi: “Bu zaman ister.”]

III.1.6.4.1. Çeşm

Aşağıdaki beyitte hasta olan gözlerinin sevgiliye anlatılmasını istemektedir. Sevgilinin ayağının toprağına yüz sürüp ona selam söylemektedir.

Yâre ‘arz it lûtf idüp çeşm-i ‘alilûñ hâlini
Hâk-i pâyine yüzüñ sür çok selâm eyle aña (G5/2)

[Hasta gözlerin hâlini lütfedip sevgiliye anlat. Ayağının toprağına yüzünü sür, ona çok selam söyle.]

Âşıkın ağlaması durumunu sevgili âşıkın ihtiyarladığından dolayı gözlerinin yaşardığını söylediğinden beri âşık, göz yaşlarını gizlemeye başlamıştır.

Pîr olmuş yaşarur gözi diyelden berü yâr
Başladı gizlemege merdüm-i çeşmüm yaşın (G153/3)

[Sevgili “İhtiyarlamış, gözü yaşarır.” dediğinden beri, gözbebeğim yaşını gizlemeye başladı.]

III.1.6.4.2. Dîde

Âşıkın ağlamaktan gözleri kana döner. Âşık o baygın bakışlı sevgiliden bir nazar etmesini istemektedir.

Bir nazar itmez baña ol gözleri mestâne hayf
Ağlamakdan kana döndi dide-i giryâna hayf (G102/1)

[O gözleri baygın bakışlı bana bir nazar etmez yazık. Ağlamaktan kana dönen gözlere yazık.]

Âşık için sevinç kaynaklarından biri de sevgilinin güne benzeyen yüzünü görmesidir. Âşık sevgilinin gün gibi yüzünü görünce gözünden yaş gelmiştir. Gözünden yaşlık gelmesi ifadesi sevinçten gözyaşı dökmek olarak ele alınabilir.

Gün yüzün görünce gitdi dideden nemgînlik
Bâde-i la'lûñle dilde kalmadı ğamgînlik (G116/1)

[Gün yüzünü görünce gözden yaşlık gitdi. Lalinin badesiyle gönülde gam kalmadı.]

III.1.6.4.3. Ayn

Âşıkın durmadan akan gözyaşları bir çeşmeyi (Kevser ırmağını) anımsatmaktadır. Sevgilinin sokağı ise cennet bahçesine benzetilmektedir. Sevgili ise iri gözlü hûrilere benzetilmiştir.

Çeşmüm riyâz-ı cennet-i kūyında'ayndur
Zât-ı melek-sıfâtı anuñ hūr-ı 'indür (G37/4)

[Gözüm, (senin) sokağının cennet bahçesinde çeşmedir. Melek sıfatlı kişi de iri gözlü hûridir.]

III.1.6.5. Gözbebeği

III.1.6.5.1. Merdüm

Aşağıdaki beyitte âşık göz çukurunu bir hokka, kirpiklerini ise kaleme benzetmiştir. Bu macerayı hokka ve kalemle kanlı gözyaşlarıyla yazacaktır.

Merdüm-i dîdem devât-ı dideden kirpüklerüm
Mâcerâmı yazmağa konmış biraz aqlâmdur (G70/6)

[Ey göz bebeğim, kirpiklerim gözümün hokkasından maceramı yazmak için konmuş bir kalemdir.]

III.1.6.5.2. Merdümek

Aşağıdaki beyitte âşık gözünde sevgili tasviri yapmaktadır. Ağlamaktan gözündeki akların kırmızılığı sevgilinin gül yanaklarına, gözbebeği ise sevgilinin benine benzetilmiştir. Gözümüzde kaldı derken de hem gözünün içerisinde tahayyül ettiği sevgilisinden bahsetmekte hem de ulaşamadık anlamına gelmektedir.

Görinen merdümek-i dide degül ol tıfluñ
Gözümüzde ruḥ-ı rengini vü ḥālî ḳaldı (G205/3)

[Görünen göz bebeği değil, o tıflın renkli yanakları ve beni gözümüzde kaldı.]

III.1.6.6. Gözyaşı

Aşağıdaki beyitte sevgili güle, âşık bülbüle benzetilmiştir. Âşık bülbül gibi inleyip gözünden yaş akıtmakta aynı zamanda sevgiliden kendisini ağlatmamasını dilemektedir.

Bülbül gibi inletme gözüm yaşını akıtma
Ağlatma beni ey gül-i ḥandānum efendi (G209/3)

[Bülbül gibi inletme gözümün yaşını akıtma. Ey açılmış gülüm ağlatma beni efendim.]

III.1.6.6.1. Yaş

Âşıkın döktüğü gözyaşları bazel bir çeşme bazen de sel ile mukayese edilir. Çok fazla gözyaşı döktüğünü anlatmak için kullanılan bu ifadeler aşağıdaki beyitte de yer almaktadır. Âşıkın gözyaşlarının sel gibi olmasına rağmen âşika meyletmemesi söz konusu edilmiştir.

Daḥı meyl etmeyesin baña eyâ serv-i revân
Ser-i kūyuñda yaşum oldı benüm rûd gibi (G203/4)

[Sokağının başında gözyaşlarım ırmak gibi oldu. Ey salınan servi, daha bana doğru gelmezsin.]

Aşağıdaki beyitte de gam yüküyle âşıkın belinin bükülmesi kemere benzetilmiştir. Aynı zamanda âşıkın gözyaşları Ceyhun nehrine benzetilmektedir.

İtdüñ elem-i hicrûñ ile yaşumı Ceyḥûn
Bükdüñ belimi bâr-ı ḡamuñla kemer itdüñ (G112/3)

[Ayrılığın elemiyle gözyaşlarım Ceyhun oldu. Gam yüküyle belimi büküp kemer ettin.]

III.1.6.6.2. Eşk

Âşık ırmak gibi akan gözyaşlarının karşılığında sevgilinin ona yüz vermesini ummaktadır. Aşağıdaki beyitte sevgili bedenine güllerin dolandığı serviye benzetilmiştir.

Cûy-ı eşkümi görüp olmadı mâ'il gitdi
Ḳatı hercâyidür ol serv-i gül-endāmı ḳoya (G191/3)

[Gözyaşlarımın ırmak gibi aktığını gördüğü halde yüz vermedi gitti. Çok hercayidir o güllerle donanmış serviye bırak gitsin.]

III.1.6.7. Kirpik

Aşağıdaki beyitte âşıkın kirpikleri macerasını yazmak için konulan kaleme benzetilmiştir.

Merdüm-i dîdem devât-ı dîdeden kirpüklerüm
Mâcerâmı yazmağa konmuş biraz aqlâmdur (G70/6)

[Ey göz bebeğim, kirpiklerim gözümün hokkasından maceramı yazmak için konmuş bir kalemdir.]

III.1.6.7.1. Müje

Gam mecerasını yazmak için âşıkın kana bulanmış kirpikleri kırmızı mürekkebe batırılan kaleme benzetilmiştir. Yine âşıkın çok ağladığından gözlerinin kan rengine büründüğü anlaşılmaktadır.

Çalemlerdür görinen şanmañuz müjân-ı hûn-âlûd
Ciger kanıyla yâre mâcerâ-yı gam yazar çeşmüm (G142/3)

[Görüneni kana bulanmış kirpikler sanmayın, onlar kalemirler. Gözlerim, ciğer kanıyla sevgiliye gam macerasını yazar.]

III.1.6.8. Boy

III.1.6.8.1. Kad

Sevgilinin cevır ve cefasıyla âşıkın göğsü tef, boyu ise çeng olmuştur. Aşağıdaki beyitte sevgilinin cefası ülkeye, sevgili sultana, âşıkın göğsü tef, boyu ise çenge benzetilmiştir.

Ol şeh-i mülk-i cefâ baña ‘aceb zûlm eyledi
Sînemi def kıddimi çeng eyledi kıânun şanup (G10/2)

[O cefa ülkesinin sultanı, kanun sanıp çok zulmetti. Göğsümü def, boyumu çeng eyledi.]

III.1.6.8.2. Kamet

“Keman, yay, kavs. Bir savaş aleti olmak yanında en çok kullanımını, sevgilinin kaşı için yapılan benzetmelerde bulmuştur... Âşıkın beli de kemâna dönebilir” (Pala, 1989: 290). Aşağıdaki beyitte şair kendisine seslenmiştir. Âşıkın âhı oka, boyu da kemana benzetilmiştir. Âşık düşmanlarına âh oku atacaksa boyunu keman olarak yani yay olarak kullanabileceğini ifade etmektedir.

Atmağa tîr-i âhı a‘dāya
Nāmiyā kāmētũñ kemān eyle (G197/5)
[Ey Nāmî! Düşmanlarına ah oku atmak için boyunu keman eyle.]

III.1.6.9. Sine

Âşıkın sînesi yaralı ve kanlı olarak ele alınmıştır. Çok yara almıştır ama bundan şikayetçi de değildir. Yaralara sebep olan sevgilinin yan bakış oklarıdır. Sevgili âşıka bakmadığında âşık şikâyet eder. Âşıkın sînesi bağ, bahçe; yaralar ise elife benzetilir. Aynı zamanda sînenin üzerinde meyve ağacı varmış gibi tahayyüllerde vardır. Âşıkın sînesi bazen de toprak olmaktadır.

Aşağıdaki beyitte de âşık kendi göğsü varken sevgilinin kirpik oklarının yabana gitmesinden endişe etmektedir.

Sînem var iken gāyet eyle yüregim acır
Ol kaşı kemānuñ okı yaba[na] düşerse (G175/3)
[Göğsüm varken o kaşı keman sevgilinin oku yabana giderse yüregim çok acır.]

Aşağıdaki beyitte de göğüs gam bahçesi olarak tasavvur edilmiştir. Elif şeklinde olanlar bela dalı yani yaralar, nal, yaprak ve yanıklarda meyve olarak tahayyül edilmiştir.

Fezâ-yı sîne bir gülzâr-ı gâmdur anda ey Nāmî
Elif şâh-ı belâ berg anda na‘l ü bârdur dağum (G133/5)
[Ey Nāmî! Göğüs bir gam bahçesidir. Orada elif bela şahı, nal yaprak ve yanıklarda yaradır.]

III.1.6.10. Ciğer

Sevgilinin ok gibi bakışları âşıkın ciğerine saplanmaktadır. Fakat âşık bu okların orda kalmasını istemektedir. Oklar çıktığında ise içinden bu acı hiç geçmemektedir. Şiirlerde âşıkın ciğeri genellikle kebab ile ilişkilendirilmiştir. Âşıkın kanlı gözyaşları şarap, ciğeri de kebab olsa yeridir.

Muhabbet meclisi kim kanlu yaşumdur şarâb anda
Yiridür sâkiyâ h‘ân-ı ciger olsa kebâb anda (G179/1)
[Ey saki, kanlı göz yaşlarım şarap olduğu muhabbet meclisinde ciğerim de kebab olsa yeridir.]

III.1.6.11. Baş

Âşıkın başında genellikle gam askerleri bulunmaktadır. Bazen sevgiliden ayrılık başına bela olurken bazende sevgilinin saçları âşıkâ bela olabilmektedir. Ayrılık ateşiyle âşıkın başı durmadan yanmaktadır. Başında bulunan dağınık saç gibi görünenler bir beyitte dumana benzetilmiştir. Baş ile ilgili geçen deyimler ise şunlardır: “başa gün doğmak, başından bela eksik olmamak, başının derdine düşmek.”

Başuma ‘asker-i ğam üşdi o yâre varayın
Nâmiyâ hâlûmi ‘arz eyleyeyin hünkâre (G196/5)

[Başıma gam askerleri geldi. Ey Nâmî! O sevgiliye varıp halimi arz edeyim.]

Dehânı derdine düşdüm belâ-yı zülfinden
Başumda derd ü belânun nihâyeti yokdur (G38/2)

[Saçlarının belasından ağzının derdine düştüm, başımdan dert ve bela eksik olmuyor.]

III.1.6.12. Kemik

III.1.6.12.1. Üstühân

Aşağıdaki beyitte âşık eğer sevgilinin sokağında ölürse sevgiliye yarar hiçbir şeyinin olmadığını ifade etmektedir. Sadece sokağının köpeklerine yani rakiplere verilecek bir iki kemiği olduğundan bahsetmektedir.

Kapuñda ölür isem yok saña yarar bir nesne
Segân-ı küyîña bir iki üstühânım var (G47/2)

[Sokağında ölürsem sana yarar bir şeyim yok, sokağının köpeklerine bir iki kemiğim var.]

III.1.7. Maddî ve Manevî Haller

III.1.7.1. Âh, Feryad, Figân, Nâle

Dîvân’da âşık, kendisini ah edip inleme konusunda bülbüllerden üstün görmektedir. Bu konuda bülbüllerin onunla yarışamayacağını ifade etmiştir. Öyle ki âşıkın çektiği âhlar gökyüzüne bile ulaşmıştır. Bazı beyitlerde âşıkın inleyişi ney ve bülbülün sesine teşbih edilir. Âh kelimesi “âh ü figân, âh ü vâý, âh ü enîn, âh ü nâle, âh ü zâr” şeklinde de kullanılmıştır. Âşık kendisini aşağıdaki beyitte bülbül olarak tasavvur ederken sevgiliyi de gül olarak düşünmektedir. O sevgiliyi ise gül yapan âşıkın bülbül gibi inleyişidir.

Ol güli gül eyleyen âh ü figânımdur benüm
Bülbül iden gönlümi ol ruhları gülfâmdur (G70/8)

[O gülü gül yapan benim âh ve figanımdır. Gönلümü bülbül yapan o yanakları gül renklidir.]

Âşıkın sevgilinin sokağına gidip inlemesi feryat etmesi serve benzettiğı sevgilinin kulağına hiç gitmemektedir.

Şu deñlü eyledim küyında feryād
O servüñ güşına irişmedi ün (G160/3)

[Sokağında ne kadar feryat ettim. O servin kulağına erişmedi ün.]

Aşağıdaki beyitte gönül kişileştirilerek ağlayan biri olarak tasavvur edilmiştir. Âşık sevgilinin yanağının hatırasıyla gülbahçesine varıp ah ve figana başlamaktadır.

Ruñuñ yādıyla varsam gülsitâne bu dil-i zârüm
Figân u âha başlar bülbül-i nālâna katlanmaz (G81/3)

[Yanağının hatırasıyla varsam gülbahçesine bu ağlayan gönül, âh ve figana başlar, bülbül bu inleyişe katlanmaz.]

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü gül, âşık da bülbüle benzetilmiştir. Âşık sevgilinin sokağında inlemesi, bülbülün özelliğı olarak verilmiştir. Zira ah ve feryat etmeyen bülbül yoktur.

Küyuñda inler, ise n’ola Nāmî-yi hazîn³⁰
Bülbül olur mı ey yüzi gül âh ü nâlesiz (G78/5)

[Hüzünlü Nāmî, sokağında inlerse ne olur? Ey yüzü gül, âh ve feryatsız bülbül olur mu?]

III.1.7.2. Yara

“Dîvân şiirinde âşık daima yaralıdır. Bu yara onun her şeyini kaplamış gibidir. Gönül, cân, sîne, ciğer, kalp ve bahtı bunlar arasındadır. Sevgilinin gamzesi, kaşları, kirpikleri, ayrılığı, rakîpler vs. birçok nedenle yaralanan âşık bunları bazen ok ve temren, bazen de kılıç ve hançer olarak hisseder” (Pala, 1989: 521).

III.1.7.2.1. Dâğ

Dağ ve zahm gibi eşanlamlılarıyla da sözkonusu edilen yara âşıkın istediğı bir haldir. O, yaralı olduğı ölçüde sevgilisinden kopmamaktadır. Âşıkı yaralayıcı unsurlar, âdetâ sevgilinin ona bağışıdır. Dolayısıyla yaralı olmaktan memnundur. Çünkü sevgiliden ilaç umar, sevgi ve şefkat bekler. Yara daima tazedir, kanlıdır, kanaması devamlıdır. Ezelden itibaren yaralı olsa dahi o yara asla tesirini kaybetmez, bilakis arttırır (Pala, 1989: 521).

³⁰ “Nāmî-yi hazîn” tamlaması Yenikale, 2020’de “Nāmî sensizin” şeklinde okunmuştur.

Aşağıdaki beyitte âşık göğsünde yüzlerce dağı olduğunu ifade etmekte aynı zamanda bu dağı ayrılık derdinin devası olarak görmektedir.

Ruḥı şevkıyla yanmış sînde yüz vardur dağum
Devâ-yı derd-i hicrân-ı dil-i bîmârdur dağum (G133/1)

[Ey Nâmî, göğsümde yanağının aşkıyla yanmış yüzlerce dağım vardır. Dağım, hasta gönlün ayrılık derdinin devasıdır]

Aşağıdaki beyitte aşk bir padişaha, âşık da göğsünün içinde bağı yanmış bakımsız bir askere benzetilmiştir.

Şeh-i ‘aşkum fezâ-yı sînemi ğam ‘askeri tutdı
İçinde bağı yanmış merd-i bi-timârdur dağum(G133/4)

[Aşk padişahıyım, göğsümün her yerini gam askerleri tuttu. İçinde bağı yanmış bakımsız bir yiğittir dağım.]

III.1.7.2.2. Zahm

Sevgili âşıka merhamet etmeyip ayrılık kılıcıyla âşık yaralar. Âşıkın gönlü yine de sevgilinin keskin bakışlarının oluşturacağı yarayı dilemektedir. Ayrılık acısı yerine sevgilinin bakışlarının yarasını tercih etmektedir.

Müşkil imiş uğramak şimşir-i hicrân zaḥmına
Cân virür şimdi gönül ol tîğ-i berrân zaḥmına (G186/1)

[Ayrılık kılıcıyla yaralanmak çok zormuş. Gönül şimdi o keskin bakışların yarası için canını verir.]

Aşağıdaki beyitte sevgilinin eşiği Ka’beye, âşıka engel olanlar ise yabani ot dikenlerine benzetilmiştir. Âşık kendisine engel olmaya çalışan yabani ot dikenlerinin acısına katlanırsa eğer sevgilinin eşiği olan Kâbe’ye de ulaşacaktır.

İşiginden ta‘ne-i ağıyâra şabr it Ka‘beyi
Göremez katlanmayan ḥâr-ı muğaylân zaḥmına (G186/4)

[Başkalarının sözlerine sabret. Yabani ot dikenlerinin acısına katlanmayan Ka’be’yi göremez.]

III.1.7.3. Gam, Gussa, Dert, Belâ, Elem

“Gam, keder, tasa, dert, gussa, belâ. Divân şiirinde bu kelime ile anlamdaşları çok kullanılır. Çünkü divân şairi ve âşık daima gamlıdır. Âşık gözüyle sevgilisini görünce gam esiri olup canında ve gönlünde gam hisseder. Bu gam, vuslata erememenin verdiği ızdırap olup sınırı yoktur” (Pala, 1989: 177-178). Sevgiliden ayrı

kaldığı her gün âşıkın arkadaşları üzüntü ve sıkıntı olmuştur. Üzüntü ve sıkıntı ile birlikte olmayı da yalnızlık olarak görmemektedir.

Yârdan ayru enîsüm guşşa vü ğamdur benüm
‘Âşık olan künc-i miñnet içre şanmañ ferd olur (G46/5)

[Sevgiliden ayrı kalınca üzüntü ve sıkıntı benim arkadaşımıdır. Sanmayın âşık olan sıkıntı köşesinde yalnız olur.]

“Gam, âşık için bir mihenk taşı gibidir, onun âşıklık yolunda ne derece istekli ve dayanıklı olduğunu ölçer. Bu yüzden âşık daima gam ister, âdeta onsuz olamaz. Gam âşıkın en vefalı ve en eski dostudur” (Pala, 1989: 178) Sevgili bazen âşıkı binbir dertle koyup rakibe ihsanlarda bulunur bu durumda âşıkın en vefalı dostu gamdır.

Beni koyup gidüp biñ derd ile ol serv-i bülend
Raķībūñ ħānesine luţf u iĥsān eyleye vara (G201/5)

[O servi boylu güzel beni bin dertle koyup, gidip rakinin hanesine lütuf ve ihsanlar ediyor.]

“Bela; gam, keder. Dîvân şiirinde âşık belâların en kötüsüne kendisinin uğradığını söyler. Sevgilisinin güzelliği ile ilgili her şey onun için bir belâdır” (Pala, 1989: 78). Aşağıdaki beyitte de sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan saçları âşık için bir belâdır.

Ṭolaşma zülfine her sâde-rūnuñ olma dîvāne
Belâdur başıña kākül hevâsı terk-i sevdâ kııl (G131/2)

[Her yalın yüzlü olanların saçlarına dolaşma, deli olma. Kākül sevdası başına beladır, bu sevdayı terk et.]

Aşağıdaki beyitte ayrılık üzüntüsüyle, âşıkın gönlündeki gam yükünün ağırlığı ifade edilmiştir.

Elem-i hicr ile tağlarca ğamum var dilde
Baķma zāhirde benüm gezdigime şād gibi (G208/3)

[Görünürde benim mutlu gezdiğime bakma. Ayrılık elemiyle gönlümde dağlar kadar gamım var.]

III.1.7.4. Cevr, Cefâ, Kahr, Gazab

“Cevr, cefa ve miñnet âşığın sürekli olarak katlanmak zorunda olduğu bir durumdur. Sevgili âdeta âşığa cevretmekten hoşlanır. Dünya ise vefasızlığı ve devamlı verdiği sıkıntı ile âşığı sürekli zorlar” (Aydın, 2010: 417). Âşık sevgilinin kendisine zulmetmesine aldırış etmemektedir. Sevgilinin zulüm kılıcıyla kendisini öldürmesini istemektedir.

Tiğ-i cevruñle beni öldür, iseñ acıma
Reh-i kūyuñda niçe ‘âşık-ı bî-çāre düşer (G42/3)

[Zulüm kılıcınla beni öldürürsen acıma. Sokağının yoluna çok çaresiz âşık düşer.]

Cefanın yüke benzetildiği aşağıdaki beyitte dünyada cefa çeken kendisi gibi birinin daha olmadığı için sevgilinin cefayı hep kendisine gösterdiğini ifade etmektedir. Âşık cefâ çekme konusunda da mahirdir.

Bār-ı cefâyı hep baña yükletdi ol perî
Gördi cihānda bencileyin yok cefâ çeker (G45/3)

[O peri gibi olan sevgili, gördü ki dünyada benim gibi cefa çeken biri yok. Cefa yükünü hep bana yükletti.]

III.1.7.5. Ayrılık

Âşık bazen sevgilinin dudaklarına bazen de boyuna karşı hasret çeker. Bu sebeptendir ki ayrılık ateşiyle her daim yanar. Sürekli ah ü figan eder, gözyaşları döker. Ayrılıktan ciğerleri kebab gibi olur. Ayrılık bazen bir kitaba, ve sıtmaya bazen de yatağa benzetilmiştir. Ayrılık derdiyle hasta olan âşık için sevgilinin bulunduğu yer bir hastane gibidir. Ayrılıkla sevgilinin eşiğinden kovulan âşıkın vücudu bazen de dal harfine dönmüştür.

III.1.7.5.1. Hasret

Hasret âşık için bazen sevgilinin güzellik unsurlarına olabilmektedir. Aşağıdaki beyitte de sevgilinin dudağına duyulan hasret söz konusu edilmiştir.

Leblerüñ hasretiyle ağlamadan
Didede eşk-i âl kalmadı hiç (G23/4)

[Dudaklarının hasretiyle ağlamaktan gözlerde hiç kanlı yaş kalmadı.]

III.1.7.5.2. Hecr

Ayrılık acısının sıtmaya benzetildiği aşağıdaki beyitte âşık bu hastalık sebebiyle yanan başını ateşe benzetmektedir.

Teb-i hicr ile yanar tırma başum od gibi
Mûy-ı jülide degül ol görinen dūd gibi (G203/1)

[Ayrılık sıtmasıyla yanan başım durmadan ateş gibi, o görünenler dağınık saç değil sanki dumandır.]

III.1.7.5.3. Hicrân

Aşağıdaki beyitte sevgili doktora, gönül hastaya, gam ise döşeğe yani yatağa benzetilmiştir. Âşıkın gönlü ayrılık yüzünden hasta olurken bu hastalığın tek devası da can tabibi olarak ifade edilen sevgilidedir.

Ey cān ṭabibi ḥaste-i hicrānun oldı dil
Gam pisterinde luṭf idüp ol nā-tüvānı gör (G51/2)

[Ey can tabibi, gönül ayrılık hastası oldu, luftedip gam döşeğinde yatan o güçten düşmüş hastayı gör.]

III.1.7.5.4. Firâk

“Firâk, ayrılık, ayrılma; hüzn, keder. Divân şiirinde âşık veya şair daima sevgilisinden ayırdır. Bu ayrılık ona büyük ıstırap verir. Hele sevgilinin başkalarıyla ilgilenmesi bu ayrılık acısını daha da arttırır” (Pala, 1989: 173). Aşağıdaki beyitte de sevgilinin ayrılığına dayanamayan, katlanamayan âşık hasta olmuştur. Aslında derdinin dermanını bilmesine rağmen “Ey dostlar siz bu hâle ne çare bulacaksınız?” diye sormaktadır.

Şabr itmeyüp firâka gönül oldı ḥaste-ḥāl
Ey dostgān ne çāre kııursız bu ḥāle siz (G78/3)

[Gönül ayrılığına sabretmeyince hasta oldu. Ey dostlar, siz bu hâle ne çare bulacaksınız?]

III.1.7.5.5. İftirak

Aşağıdaki beyitte şair aslında ayrılık günlerinde geçici olduğunu bilerek ızdırap çekmeyi bırakmasını söylemektedir. Ayrılık günleri, kavuşma günleri ile mukayese edilerek bu günlerin gelip geçtiğini ifade etmiştir.

Rûz-ı vişāl gibi geçer rûz-ı iftirāk
Şabr eyle Nāmî ikide bir ıztırābı kıo (G173/5)

[Nāmî sabreyle ikide bir ızdırap çekmeyi bırak. Ayrılık günleri de kavuşma günleri gibi geçer.]

III.1.7.6. Kan

Divân şiirinde sevgilinin birçok güzellik unsuru kan ile ilgilidir. Gözler, gamze ve kirpikler kan dökücülük özelliğine sahiptir. Dudak, yanak ve ben ise kan renginde olduğu için âşıka kanı hatırlatan birer katildir. Kimisi kan iletir, kimisi kan döker. Âşıkın ağlayan

gözlerine kan oturur ve artık kanlı yaşlar dökmeye başlar. Yakut, la'l ve mercan, renk bakımından kana benzer (Pala, 1989: 234).

Aşağıdaki beyitte âşık “kanını içmek” ifadesi öldürme kastedilecek şekilde kullanılmıştır.

İçeyin kanını meclisde seni būs idenüñ
Döneyin leblerüñüñ üstine peymâne gibi (G207/4)

[Mecliste seni öpenin kanını içeyim. Dudaklarının üstüne kadeh gibi döneyim.]

Sevgiliden ayrı kalan âşık çok ağlamakta gözleri ağlamaktan kan kırmızı olmaktadır. Sevgilinin lale benzeyen dudaklarının üzüntüsüyle âşık kanlı gözyaşları dökmektedir. Âşıkın ağlaması akarsuya benzetilmiştir.

Hoş akar la'lüñ gamıyla gözlerümden kanlu yaş
Hayli demdür dañi böyle mât-i cârî görmedük (G107/6)

[Lal gibi dudaklarının gamıyla gözlerimden kanlı yaşlar hoş akar. Hayli zamandır böyle akan bir su görmedik.]

III.1.7.6.1. Hûn

Aşağıdaki beyitte âşık sevgiliden ayrı kaldığı günleri gam macerası olarak ifade etmekte, o süre içerisinde çok ağlamakta ve gözleri adeta kana bulanmaktadır. Kirpikleri ise kana bulanmış görünmektedir. Âşık kana bulanmış gibi görünenlerin kirpik değil de aslında gam mecerasını yazan kalemler olduğunu ifade etmektedir.

Kalemlerdür görinen şanmañuz müjân-ı hûn-âlûd
Ciger kanıyla yâre mâcerâ-yı gam yazar çeşmüm (G142/3)

[Görüneni kana bulanmış kirpikler sanmayın, onlar kalemdirler. Gözlerim, ciğer kanıyla sevgiliye gam macerasını yazar.]

III.1.7.7. Aşk

“Aşk, şiddetli sevgi” (Pala, 1989: 51). “Arapça aslı “ışk” olup sözlükte “şiddetli ve aşırı sevgi; bir kimsenin kendisini tamamen sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona düşkün olması” anlamına gelir” (Uludağ, 1991: 11).

“Yunan felsefesinde ise aşk “eros”, “philia”, “agape” kavramlarından biriyle ifade edilir. Eros aşkın, bir şey için duyulan, kendisine çoğunlukla cinsel bir arzu diye gönderimde bulunduğumuz tutkulu ve yoğun bir arzuyu oluşturan parçasını tanımlar. Eflatun’un eserlerinde eros; güzele duyulan ilgiyi belirten bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ilgi haz duyma için değil, güzelde bir şey ortaya koymak, yaratmak içindir; Eros aynı zamanda ölümsüz olana doğru yönelişin güdücüsü ve duysal dünyadan ideler dünyasına doğru felsefi bir yükseliş tutkusudur” (Yünügül, 2007:2).

“Gazellerin ana konusu aşktır. Âşıklıklarının çeşitli manzumelerde üstüne basa basa tabîî bir olay gibi anlatan şâirlerin bir kısmı, dinî-ulvî bir aşkı anlatıyorlarsa da diğer bir kısmı ten zevkini ve cinsî câzibeyi ön planda tutarlar” (Pala, 1989: 52). Dîvân’da “aşk ehli” ifadesi “âşıklar” için kullanılan bir ifadedir. Aşk şiirlerde “ıksire, ateşe, derde, oyuna, ilme, sırta, kervana, şaraba, ülkeye, hevese, micmere” benzetilmektedir. Âşık sevgili için birçok cefaya ve sıkıntılara katlanmaktadır. Çektiği sıkıntılardan dolayı da aşk ateşe benzetilmektedir. Fakat âşık bu durumdan şikayetçi olmak yerine eğer bu aşk ateşine katlanamazsa olgunlaşamayacağını bilmektedir.

Kaçma yalıñ yüzliden saña naşîhat Nâmiyâ
Puhte olmaz nâr-ı ‘aşk-ı yâre karşı tûrmayan (G161/5)

[Ey Nâmî, sana öğüt, yalın yüzlüden kaçma, sevgilinin aşkının ateşine dayanmayan olgunlaşmaz.]

III.1.7.7.1. Mahabbet

Muhabbet kelimesi Dîvân’da “muhabbet gülşeni, fenn-i muhabbet, muhabbet meclisi, muhabbet ehli” söz ve söz grupları ile verilmiştir. “Muhabbet ise; nefsin sevilene karşı içten bağlılığının bol olması, beden bütünü kuvvetinin sevilenin heyetine bürünerek ona yönelmesi ve sevenin şahit olduğu kemal ile onun gerçekliğini arzulamasıdır. Ayrıca varlıkların bir araya gelmesini sağlayan gücün tamamlayıcısı olarak da açıklanmaktadır” (Yünügül, 2007: 2). Aşağıdaki beyitte yanağı güle benzeyen sevgilinin ayrılığı ile âşık sînesi rebab olmuştur.

İtdi bir muṭrib-i gülçehre ruḥ-ı hecri benüm
Sînemi bezm-i muḥabbetde rebâb-ı fûṛḳat (G19/5)

[Gül yüzlü çalgıcının ayrılığı sevgi meclisinde benim göğsümü rebaba çevirdi.]

“Edebiyatta, aşk, sevende haddinden fazla, sevilende ise yok denecek kadar azdır. Seven için aşk sonsuzdur” (Pala, 1989: 52). Aşağıdaki beyitte muhabbet eli ifadesi ile kastedilen âşıklardır.

Hikâyet-i ğamı nazm eyledüm yine Nâmî
Muḥabbet ehline bir tâze dâstânım var (G47/5)

[Nâmî, üzüntü hikayesini yine şiir olarak yazdın. Muhabbet ehline yeni bir destanım var.]

III.1.7.7.2. Mihr

Dîvân'da mihr kelimesi hem Güneş hem de sevgi anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Sevgili naz ettiğinden âşık sevgi ve vefayı az göstermektedir. Bu sebeptendir ki âşık vefa göremediği sevgili yüzünden çok acı çekmektedir.

Nâz idüp mihr ü vefâyı az ider
Cevr ider ol bî-vefâ ekşer baña (G9/4)

[(O sevgili) sevgi ve vefayı naz ettiğinden az gösterir. O vefasız bana en çok acı çektirir.]

“Sevgili dönek ve yalancı olabilir. Âşıkın rakiplerine iltifat gösterebilir. Fitneler koparıp ortalığı birbirine katar. Aşk oyunlarıyla gönül alır veya kısılandırır. Fettân ve âşüftedir, hafif meşreptir” (Pala, 1989: 438). Aşağıdaki beyitte se sevgili başkalarına sayısız sevgi ve vefa gösterirken âşık bir kez vefa gösterse hesap ettiği ifade edilmektedir.

Ol âfet ğayrıya mihr ü vefâyı bî-hisâb eyler
Baña ammâ ki yılda bir vefâ itse hisâb eyler (G73/1)

[O güzel, sevgi ve vefayı başkalarına hesapsız gösterir ama bana yılda bir kez vefa etse hesap eder.]

III.1.7.7.3. Sevdâ

“Sevdâ, çok kara, simsiyah. İnsan mizacına etki eden 4 sıvıdan biridir. Bedende dengeli bulunan bu sıvılardan sevdanın artması yahut eksilmesi halinde sevdâvî hastalıklar denilen sinir ve akıl hastalıkları doğar. Sevdâ kalpte bulunan siyah bir sıvının aslıdır ki buna daha çok süveyda denilir. Divân şiirinde göz ve saç rengi, sevdâ ile ifade edilir. Sevdâlanmak, aşka tutulup bedendeki sevdâ sıvısının artmasıdır. Şâirler sevdâ kelimesini hem renk hem de aşka düşme anlamında kullanırlar” (Pala, 1989: 436).

Sevdâ kelimesinin renk anlamına gelecek şekilde de kullanılarak sevgilinin saçlarının siyahlığına da işaret edilmiştir.

Sevdâya şalar ‘âşık-ı bî-diller[i] zülfün
Hayrân ider üftâdeleri hatt-ı gubârın (G119/2)

[Saçların gönlü ölmüş âşıkları sevdâya şalar. Toz kadar ince ayva tüylerin düşkün âşıkları hayran bırakır.]

III.1.8. Rakîb

“Herhangi bir işe birbirinden üstün olmaya çalışanlardan her biri. Divân şiirinde âşık- maşûk ikilisi arasında âşık yarışan ve ona ortak olan kişidir. Rakip,

âşıkın nazarında kötü olan kişidir. Âşıka sevgili kadar eziyet eder” (Pala, 1989: 408). “Allah adlarından olup görüp gözeten demektir” (Devellioğlu, 1997: 875-76).” Dîvân’da rakip, değirmene, kargaya, sapan taşına, eşeğe, kâfire, köpeğe, aç gözlü bir kişiye, zavallıya, yüzü kara birine ve avcıya benzetilmiştir. Âşık tarafından rakibe, “Tepesinin üstüne olsun.”, “Başına çok bela gelsin.”, “Yazıklar olsun.”, “Kıskançlıktan ölsün.” gibi beddualarda edilmektedir. Dîvân’da rakip, “rakîb-i keşîfe, rakîb-i nâbekâr, rakîb-i rû-siyâh, rakîb-i kâfir, rakîb-i bed-fi‘âl” kelime ve kelime grupları olarak da geçmektedir. Rakibin beyitlerde genellikle hayvanlara benzetildiği, âşıkın nazarında zavallı, kafir ve aç gözlü bir avcı olduğu ifade edilmiştir. “Padişaha ait özellikler maşûk tipine yansımıştır. Osmanlı devletinde saray görevlilerini, devlet adamlarını ve ordudaki askerlerini kapsayan kulluk terimi ve reayanın özellikleri âşık tipine yansımıştır. Vezirin padişaha yakınlığı ise rakip tipi ile özdeşleştirilmiştir” (Ekici, 2018: 879)

Dün o şeh tîğ ile katl itdi rakîb-i kâfiri
Şükr Hakkâ niçeler irişmediler bu deme (G189/4)

[O sultan dün kılıçla kâfir rakibi öldürdü. Allah’a şükürler olsun ki bu deme herkes erişemedi.]

Rakîbinde deñer hep ben tırırken³¹ tîğ in ol zâlim
Ururdım kendü kendim öldürürdüm bir bıçağ olsa (G190/3)

[O zalim, kılıcı hep bende dururken rakibinde dener. Bir bıçak olsa kendi kendimi vurur öldürürdüm.]

III.1.8.1. Ağyâr

Dîvân’da ağyar, “dil-i ağyâr, haste-i ağyâr, zümre-i ağyâr, yâr-i bî-ağyâr, hâne-i ağyâr, ağyâr-ı bed-endîşe, gerden-i ağyâr, ta‘ne-i ağyâr” kelime ve kelime grupları şeklinde kullanılmıştır.

Zümre-i ağyâra çoğ eyler vefâyı hûblar
‘Âşık-ı bî-çäreye ammâ ki ceste cestedür (G76/4)

[Güzeller vefayı başkalarına çok ama çaresiz âşıka azar azar verir.]

‘Âlemi geşt eyledüm hîç yâr-i bî-ağyâr yok
Âh bu bağ-ı cihânda bir gül-i bî-hâr yok (G103/1)

[Dünyayı dolaştım rakipsiz bir sevgili yok. Âh bu cihan bahçesinde dikensiz bir gül yok.]

Umarın ben ‘âşık-ı zâruñ kıyâmetde ola
Gerden-i ağyâra düd-ı pîç pîç âhı gul (G121/7)

³¹ “tırırken” kelimesi Yenikale, 2020’de “tutarken” şeklinde okunmuştur.

[Umarım kıyamette ben inleyen âşıkın büklüm büklüm âhın dumanı rakibin boynuna dolandır.]

III.1.8.2. Adû

Dîvân'da adû kelimesi “‘adû-yı bî-basîret, çeşm-i ‘adû” söz ve söz gruplarıyla verilmiştir.

Gül-i gülzâr-ı ‘aşkıız hor bakma sen bize zâhid
‘Adû-yı bî-basîret gözine gerçi ki hâruz biz (G83/4)

[Biz aşk gülbahçesinin gülüyüz, basiretsiz düşmanın gözüne dikeniz. Zahit sen bize hor bakma.]

Dilberâ izüñ tozın çeşm-i ‘adûdan şakınub
Kimseye göstermemiş bu çeşm-i giryân gizlemiş (G89/2)

[Ey gönül alan güzel, (senin) izin tozunu düşmanın gözyaşlarından sakınıp kimseye göstermemiş bu ağlayan göz gizlemiş.]

IV. BÖLÜM

IV.1. TABİAT

IV.1. KOZMİK ALEM

IV.1.1. Gökyüzü (Çarh, Âsumân Sipîhr, Gerdûn, Felek, Fezâ, Semâ)

IV.1.1.1. Felek

“Felek çeşitli lügatlerde gökyüzü, sema” (Devellioğlu, 1995:255); “dünya, âlem, talih, baht, şans” (TDKTS, 2005:686); “her bir seyyareye mahsus bir gök tabakası” (Ş. Sami, 1989:1004); “gök” (Onay, 1992:166) şeklinde tanımlanmıştır. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi’nde (1981:3/179) felek, yuvarlak kum tepesi, yörünge, dairevi hareketle dönen küre şeklinde tanımlanmıştır. “Felek, astronomi ile ilgili bir terim olup, müstedir (yuvarlak) hareketlerle akan dünya küresi ve bu kürenin mıntıkası, ay ve güneşle beraber seyyarelerden (gezegenler) her birinin hareket ettiği yörüngesi anlamına gelir” (Pakalın, 1946: I/596). Çoğulu eflak olan feleğin özellikle gök anlamıyla ilgili olarak felek-i aksâ, felek-i â'lâ, felek-atlas (dokuzuncu kat gök), felek-i cevzehr (hâle, ayın çevresinde görülen halka), felek-i esfel (birinci gök), felekü'l a'zam, felekü'l-eflak (dokuzuncu kat gök), feleki, felekiyye (feleğe, gök bilgisine mensup; astronomik), felekiyat (gök ve heyet ilmine ait şeyler, astronomi) (Devellioğlu, 1995:255) gibi tabirler kullanılmıştır” (Çınar, 2009: 778). Nâmî Divân’ında gökyüzü dönemin astronomi anlayışına uygun olarak işlenmiştir. Bu anlayışa göre dünya kâinatın merkezindedir. Yedi veya dokuz kat gök onun üzerine üst üste geçmiş vaziyettedir. Her gök katında bir seyyare bulunduğu inanılır. Bunlar, ay, utarid, zühre, güneş, mirrih, müşteri ve zuhâldir.

“Gök cisimlerinin çeşitli şekillerde hayali rol oynar. Övülenin atına bindiğinde himmeti çevgânına güneşin top, göğün de meydan olacağı söylenir” (Kurnaz, 1996:430). Aşağıdaki beyitte de felek sahnesi yani dünya bir insana, insanın başı da Güneş gibi düşünülmüştür.

Görinen şahn-ı felek üzre degüldür âfitâb
Şehsüvârâ oynadı yoluñda başın ğalţân şubĥ (K6/16)

[Usta binici, feleğin sahnesinde görünen güneş değildir. Sabah senin yolunda başını top gibi yuvarlamıştır.]

Şair neşelenmek eyleminin tasvirini, insana ait olan bir özelliği gökyüzüne aktararak yapmıştır. Güzel sesli kuşlar yine şarkılar söylemeye başlamıştır. Şairin,

kuşların ötmesini bizlere gökyüzünde hoş sadâlar bırakmak ifadesiyle verdiğini görmekteyiz. Kısaca şair feleği bir çalgıcı, Güneş'i yuvarlak bir tef ve kuşları da şarkıcı olarak tasavvur etmektedir. Kasidenin bütününden de anlaşılacağı üzere İlkbahar tasviri yapıldığı anlaşılmaktadır.

Şevka gelüp felek eline aldı dâ'ire
Elhâna yanaşdı yine mürğân-ı hoş-şadâ (K8/4)

[Felek, neşelenip eline tef aldı. Güzel sesli kuşlar yine nağmeler söylemeye başladı.]

“Gökyüzü rengi, yüksekliği, yuvarlaklığı, dönmesi, düz ve geniş görünüşü vb. özellikleri dolayısıyla çeşitli benzetmelere konu olur” (Kurnaz, 1996:430). Gökyüzünün yüksekliğini göz önünde bulunduracak olursak şair burada ahının göğe çıktığını ifade ederek sıkıntısının büyüklüğünü ifade etmektedir. Kendisine seslenen şair gökyüzünde bulunanlarında artık derdinden haberdar olduğunu ifade ederek mübalağa yapmıştır.

Kalmadı felekde senüñ aḥvâlünü bilmez
Nâmî niçe bir âh ü fiğân nâle ü feryâd (G28/5)

[Nâmî! Senin durumunu gökyüzünde bilmeyen kalmadı, daha ne kadar bu ahlar, feryat ve figanlar?]

Âşık dert ile yanıp kül olmakta ve çektiği ahların dumanı göğe çıkmaktadır. Derdinin büyüklüğünü de anladığımız bu dizelerde gam ateşiyle yanmış bir ev tasviri yapılmaktadır.

Çıkdı duḥân-ı âteş-i âhum feleklere
Dil-ḥânesini gösgötürü yakdı tâb-ı gam (G 132/6)

[Ahımın ateşinin dumanı göklere çıktı. Gam ateşi gönül hanesinin tamamını yaktı.]

Bir zorluğa dayanmak, zorlukları aşmak için kullanılan “göğsünü germek” deyimini insanlar için kullanılırken beyitte bu özellik doğaya aktarılmıştır. Şair, feleği kişileştirmiş, Ay parçası ifadesi günlük kullanımlarda güzelliği anlatmak için de kullanılırken gökyüzünde âlemi aydınlatan bir seyyare gibi düşünülmüştür.

Yiridür gögsün gerersen ey felek dünyāya sen
‘Âlemi rûşen kılar bir mâh-pâreñ var imiş (G 92/3)

[Ey gökyüzü! Sen dünyaya göğsünü gersen yeridir, âlemi aydınlatan bir Ay parçası varmış.]

“Gökyüzünde bulunduğu kabul edilen melekler, güzellik timsalidir. Bu sebeple, sevgili ile benzerlik içinde ele alınır. Bazan sevgili daha üstün görülebilir” (Kurnaz, 1996:62). Benzeri bulunmayan yâre gökyüzünde de rastlanmadığı ifade edilir. Melekler, hem güzellikleri sebebiyle hem de gökyüzünde oldukları inancıyla her zaman sevgiliye benzetilir. Mecaz-ı Mürsel yoluyla da dünyadaki insanlar yerine dünya ifadesi kullanılmıştır.

Yâre bu hüsn ile dirler cümleten dünyâ melek
Hağ bu kim olmaz felekde böyle müsteşnâ melek (G104/1)

[Bütün dünya yâre, bu güzelliğiyle melek der. Gerçekten böyle benzeri olmayan melek gökyüzünde olmaz.]

“Gökyüzündeki doğal bir hadise yani bulutların siyahlığı sevgilinin katlettiği âşıklar için siyah bir giysiye benzetilerek hüsn-ü talil yapılmaktadır. Sehâb yani ebr olarak geçen bulut, yeryüzündeki suların buharlaşarak gökyüzüne çıkması yoluyla oluşur” (Gülüm, 2014: 540). Bulut, siyah olması bakımından dîvânda yer almıştır. Gam ve keder için kullanılan kara bulut ifadesi ölümler için giyilen matem elbiselerine benzetilmiştir.

“Bugünün kentli toplumlarında bile kendini gösteren yas tutma şekilleri genel olarak Anadolu toplumu için “açık renkli elbise giymeme, fazla yememe, radyo-tv gibi araçları kullanmama, sakal tıraşı olmama, düğünlere katılmama” şeklinde görülür” (Harmancı, 2005:334). Sosyal bir görev haline gelen bu durumda bizlere hatırlatılmaktadır.

Ebr-i siyeh degül senüñ ey mäh-rû felek
Giymiş meger ki küşteleriñçün şiyâb-ı ğam (G 132/5)

[Ey Ay yüzlü gökyüzündeki kara bulut değil, meğer senin maktuller için matem elbisesi giymiş.]

Atlas feleği doğudan batıya doğru dönmektedir. Diğer feleklerin hareketi ise hem doğudan batıya hem de batıdan doğuya doğrudur. Ancak atlas feleği doğudan batıya dönerken diğer felekleri kendi istikametinde dönmeye zorlar. Bu dönüşü zorlanan sekiz felek insanların talihleri ve mutlulukları üzerinde olumsuz etkiler bırakır. İnsanların felekten şikâyet etmesinin sebebi de budur (Aydın, 2020: 29).

Feleğin dönmesini, durmadan söylenen, sitem eden birine benzeterek kişileştirme yapılmıştır. “Sen talihimi güldürmedikçe ben âh ederim bir gün âhım seni

darmadağın edebilir.” Feleğin bu gibi durumlarda dönen felek, kahpe felek gibi ifadelerle de adlandırılması da sık görülen durumlardandır.

Döne döne cevır idersin ne şanırsın ey felek
Şarar âhum ile bir [gün] târ u mâr olmaz mısın (G 165/4)

[Ey Felek! Döne döne sitem edersin, ne sanırsın kendini? Bir gün âhım etrafını sardığında damadağın olmaz mısın?]

Farklı bir kullanım olarak gökyüzünün burada saldırıya uğramış biri olarak tasavvur edilmesi söz konusudur. Yeni Ay, burada kan bulaşmış hançere benzetilmektedir. Yeni Ay şekli ve parlaklığı bakımından bir hançere benzetilmiştir.

Kan bulaşmış hançere beñzer şafağda mäh-ı nev
Uğramışdur bu felek bir mäh-ı tâbân zağmına (G 186/2)

[Bu gökyüzü parlak Ay'ın darbelerine uğramıştır. Yeni Ay, şafakta kan bulaşmış hançere benziyor.]

Gökyüzü ve Ay, âşık ve âşığın gönlündeki yara olarak tahayyül edilmiştir. Gece görünen Ay'ı aslında âşığın yarasına benzeten şair, sevgilinin gün yüzünü gördüğünden dolayı yarasının ortaya çıktığını söylemektedir.

Görinen meh degül gice felek eski fütâdeñdür
Görüp gün yüzüñi dâğ-ı nihânın âşikâr itdi (G 218/4)

[Gece görünen Ay değildir. Felek eski âşığındır. Senin gün yüzünü görüp gizli yarasını ortaya çıkardı.]

IV.1.1.2. Çarh

“Gökyüzü, dîvân edebiyatında en çok kullanılan mazmunlardan birisidir. “Felek, çarh, âsumân, sipihr, gerdûn” gibi kelimelere şiirlerde rastlamak mümkündür” (Pala, 1989: 276).

Acı çektirmek konusunda sevgili kadar cömert olan bir de felek vardır. Şair zaman zaman şiirlerde “Sen kendini ne sanırsın? Kahpe felek, dönen felek, kocakarı felek” diye küçümseyip feleğe değer vermediğini belirtir. Talih ve baht konusunda önemli rol oynayan kozmik unsurlar yer yer övülse de en çok şairin düşmanı olan da onlardır. Acı ve keder dayanılmaz boyuta geldiğinde âşık anlasa yeridir.

Yeridür aňlasam baňa bu çarh-ı pîrzen
Cevr eyler oldı dilber-i âlî-cenâb şekl (K2/8)

[Bu kocakarı feleğin, cömert sevgili gibi acı çektirmesini anlasam yeridir.]

“Medhiyelerde felek övülene hizmet etmek için vardır. Padişahın hükmü yeryüzünü değil, felekleri bile şamildir” (Karaköse,2012: 32). Şeyhülislam Zekerîyyâ Efendi’ye dua edilen bu beyitte insanların onun emirlerine tabii olması gerektiği belirtilerek, Dünya’nın bile onun isteğine göre dönmesi gerektiği söylenmektedir.

Zamâne tâbi‘-i fermânı ola her dem anuñ
Murâdı üzre döne dâ’imâ bu çarḥ-ı kühen (K4/31)

[Zamaneler her zaman onun fermanına boyun eğsin, bu feleğin çarkı daima onun isteği üzere dönsün.]

“Batlamyus, dünyanın merkez olduğunu, bunun üzerinde dokuz kat gök bulunduğunu söylemiştir” (Pala, 1989:165). Sevgililerin cefâ ve zulmetmesinden sorumlu tutulan dokuz kubbeli felek, burada kişileştirilerek kıskançlığından inleyen bir insana benzetilmiştir.

Reşkinden iñlese yeridür çarḥ nüh kıbâb
Her gün benümle ‘ayş ider oldı ol âftâb (G 14/1)

[Dokuz kubbeli felek, kıskançlığından inlese yeridir. O parlayan güzel her gün benimle eğlenir.]

Ay’ın yeryüzünü aydınlattığı gibi sevgilinin yüzü de âşığın gönlünü aydınlatır. Yeni Ay aslında dolunay olmadan fazla aydınlık vermez. Bu doğal bir durumdur. Ancak sevgilinin yüzü hilal olunca âşığın gönlünü yeterince aydınlatabilir.

Bir mâh-ı nevdür rûy-ı yâr tıtdı cihânı pertevi
Ḥaḫ bu ki bu mâh-ı nevi çarḥ-ı kühende görmedük (G 106/3)

[Dünyaya yayılan ışığı ile sevgilinin yüzü bir hilâldir. Gerçekten bu Hilal’i gökyüzünde hiç görmedik.]

“Dokuzuncu felek Atlas, büyük felek veya felekler feleği gibi isimler alır” (Uludağ, 2005: 133-134). Atlas feleği, gökyüzünün en üst feleği için de bu özelliğinden dolayı benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Ay, Güneş ve Atlas feleği ile bir binek tasavvur edilmiştir. Sevgili için Ay, Güneş hatta Atlas feleği bile değersizdir.

Mihr ile mâhı rikâp idinmez ol sultân-ı ḥüsn
Atlas-ı çarḥı semend-i nâzına eyler mi çul (G 121/6)

[O güzellik sultanı, Güneş ile Ay’ı güzel naz atına üzengi yapmaz. (O sultan) Atlas feleğini, çul eyler mi?]

Aşağıdaki beyitte sıkça rastlanan teşhis sanatına örnek olarak feleğe durmaksızın dönen, yürüyen, vefalı ya da sitem eden insan özellikleri verilmiştir.

İtme vefâyı bâri yine cevre munķalib
Ey çarḥ-ı bî-şebât yûri inķılâbı ķo (G 173/4)

[Ey sürekli dönen felek! Artık dönmeyi bırak. Vefayı yine siteme çevirme.]

“Felek, kâinat yaratıldığından beri gelmiş geçmiş bütün hadiselerin şahidi olmakla beli bükülmüş bir pîr veya kocakarı da (bîve, pîrezen) sayılır” (Kurnaz, 1995: 307). Felek kendisine dönecliği, ihtiyarlığı, kaḥpeliği gibi özellikleriyle birçok şiire konu olur. Bu yüzden kendisine değer verilmemesi gerektiğinden şairler, feleği “kocakarı” olarak nitelerler. Şiirde de yağmurlar kocakarı feleğin sıkıldığı mendilinden dökülen su damlacıkları olarak tasavvur edilmiştir.

Bārān degül ebrden inen çarḥ-ı pîrezen
Rûy-ı zemîne şıķdı yuyup destmālını (G 221/3)

[Buluttan inen yağmur değil, kocakarı(ya benzeyen) felek, mendilini yuyup yeryüzüne sıktı.]

IV.1.1.3. Âsumân

Sultan III. Murad’a, oğlu şehzade III. Mehmed’in sünnet düğünü münasebetiyle yazılan beyitte düğün esnasında her tarafın aydınlık olduğu ve bunun sebebinin ise gökyüzünde bulunanlar olduğu ifade edilmiştir. Göktekiler ifadesiyle ise kastedilen gökyüzünde bulunan kozmolojik unsurlardır.

Zemîne şöyle ziyā virdi âsümāniler
Ki görülemedi ol sūrda gayb-ı deycūr³² (K1/14)

[Göktekiler yeryüzüne öyle ışıķ verdi ki o düğünde karanlık, belirsizlik görülemedi.]

Çeşitli benzetmelerle yerden göğē kadar oluşturulan bir betimleme söz konusudur. Sevgilinin ayağının değdiği yerden sonrasını semâya, yanağı ise parlaklığı

³² “gayb-ı deycūr” tamlaması Yenikale, 2020’de “şeb-i deycūr” şeklinde okunmuştur.

sebebiyle Ay’a benzer. Ben ise onun bu eşsiz güzelliği ile âh ederim. Gökteki yıldızlarda âhımdan çıkan ateşlerin kıvılcımlarıdır.

Ruhsârı mâha beñzer işigi âsmâna
Nâmî şerâr-ı âhum anda sitâre düşmiş (G 90/5)

[Nâmî, (onun) yanağı Ay’a, eşiği de semâya benzer. Ateşli âhım da orada yıldız olarak düşmüştür.]

Aşağıdaki beyitte geçen “müşteri” sözcüğünün tevriyeli kullanımı söz konusudur. Müşteri sözcüğünün bir mal alıp ücretini ödeyen anlamı olmakla birlikte aynı zamanda altıncı gezegende olan bir gezegen ismidir. “Cömertlik göğünün Ay’ı” ifadesinde ise sevgili için kullanılan istiare göze çarpmaktadır. Nâmî sevdiğine gönül vermiş ama sevgilisi ona müşteri bile olmamaktadır. Aşkını talep etmemektedir.

Nâmî virürdi gönlini ammâ ne fâ’ide
Ol mâh-ı âsmân-ı kerem müşteri degül (G 130/5)

[Nâmî verirdi gönlünü ama ne fayda. O cömertlik göğünün Ay’ı müşteri değil.]

İstiare yoluyla sevgiliyi göğün Ay’ına benzetmektedir. Burada sevgilinin güzelliğine övgü söz konusudur. Sevgilinin yüzü Güneş’ten daha göz kamaştırıcı, alını Ay’dan daha aydınlıktır. Güneş sevgiliyi görünce yüzü yerlere düşüp mahcup olacak, Ay ise sevgilinin alını görüp şaşkınlıktan eğilip büzülerek kenara çekilecektir.

Görse yüzüñi mihr yüzi yerlere düşer
Baksa cebinüñe büzülür mâh-ı âsmân (G 156/3)

[Ey Sevgili! Güneş senin yüzünü görse yüzü yerlere düşer. Göğün Ay’ı senin alına baksa eğilip büzülecektir.]

Göge bakınca görünen her şey sevgili ile bütünleşmiştir. Ayakkabıların altına çakılan “U” biçimindeki nalça şekli dolayısıyla hilale; eşiği ise, gökyüzü makamı olarak tasavvur edilmektedir. Âşık ile bütünleşen ise âh etmesidir. Âhından sürekli olarak çıkan kıvılcımları âşık, yıldız kaymasına benzetmektedir.

İşigün âsmân-ı cây na’liceñ mâh-i nev gördüm
Sirişküm bir bir encüm odlu âhumdur şihâb anda³³ (G 179/2)

[Senin eşiğini gökyüzü makamı, nalçanı da yeni ay olarak gördüm. Orada gözyaşlarım bir bir yıldız, ateşten âhım da kayan yıldız oldu.]

³³ “Sirişküm bir bir encüm odlu âhumdur şihâb anda” mısraı, Yenikale, 2020’de “Sirişküm yer yer encüm oldu âhumdur şihâb anda” şeklindedir.

Sevgilinin yüzü parlaklığı bakımından övülürken, onu taklit edenler için ise yüzü kara deyimi kullanılmaktadır. Sevgilinin yüzü Ay’dan da parlak günden de üstündür. Onu taklit edenler için ise tevriyeli kullanımla birlikte hem yüzü renk anlamında kara hem de taklit etmelerinden dolayı utanacak iş yaptıkları düşünüldüğünden bu deyim tevriyeli olarak kullanılmıştır.

Yüzüñ rüçhânı mäh-ı âsmândan günden ezherdür
Nice öykünür ola rûy-ı yâre ol yüzi kıra (G 201/6)

[Yüzün, göğün Ay’ından, günden üstündür, pek parlaktır. Nice yüzü karalar nasıl taklit eder ola sevgilinin yüzünü.]

Sevgili her zaman talep edilendir. Âşık ise tâliptir. Sevgili naz eder, âşık sevgisine karşılık bulamayınca dertle dolmuştur ve âh eder. Öyle âh eder ki ateşler çıkar, her tarafı duman sarar ve bu kıvılcım ve duman gökyüzünü sarar.

O meh-rû gitdi sinemden yirine dâğ-ı ğam kıdı
Yiridür âsmâne çıkısa âhum odınuñ düdi (G 211/1)

[O Ay yüzlü gönlümden gitti, yerine gam dağı koydu. Âhımın ateşinin dumanı göğeye çıkırsa yeridir.]

Sultan III. Murad’ın oğlu şehzade III. Mehmed’in sünnet düğünü için yazıldığı düşünülen bu kasidede yer alan aşağıdaki beyitte Sultan III. Murad’ın sarayının bayındır ve ziynetli olması için dua edilmektedir. “Gecelerin güzelliği Ay ile kaimdir. O nuruyla güzeldir ve geceye güzellik verir” (Pala, 1989: 55). Nitekim gökyüzüne çokça süs ve ışık vermesi için dua da edilmektedir.

Nite ki [mäh]³⁴ vire âsümâna zinet ü fer
Serây-ı ‘işreti olsun müzeyyen ü ma’mûr (K1/39)

[Nitekim Ay gökyüzüne çokça süs ve ışık versin. Eğlenceli sarayı, bayındır ve ziynetli olsun.]

IV.1.1.4. Sipîhr

Sevgili Ay’a benzetilmesinin yanında şehzade de yeni aya benzetilir. Hatta Ay değil Güneş bile onun yanında sönük kalır.

³⁴ Bu beyitte “mah” kelimesinde metin tamiri yapılmıştır. Yenikale, 2020’de “sems” şeklinde okumuştur.

Ne şāhzāde sipihr-i sa‘ādete meh-i nev
Ne māh yanına gelse mihr olur bī-nūr³⁵ (K1/4)

[Şehzade değil, mutluluk göğünün yeni Ay’ıdır. Yanına gelse Ay değil Güneş bile sönük kalır.]

Aşağıdaki beytin kullanımında sultan Murad Han saadet göğünün Ay’ına benzetilmiştir. Saadet, talihi iyi olmak anlamında kullanılmıştır. Talihin iyi olmasında yıldızların etkili olduğunu söylemiştik. Sultan Murad Han’ın ise talihinin iyi olmasını anlamaktayız. Aynı zamanda Sultan Murad Han, hiç şüphe duymadan adalet denilince de akla ilk gelen isimdir.

Meh-i sipihr-i sa‘ādet Murād Han-ı cihān
‘Adālet ile odur şimdi gün gibi meşhūr (K1/16)

[Saadet göğünün Ay’ı cihan sultanı Murad Handır. Şimdi adaletle gün gibi meşhur olan odur.]

Gökyüzü genişliği, yüceliği, sonsuzluğu bakımından şiirlerde çokça yer bulmuş, bu divân’da ise genellikle cömertlik, talihin iyi olması anlamını çağrıştıracak biçimde kullanılmıştır. Zekeriya Efendi’nin cömertliği belirtilirken göğün sonsuzluğundan yararlanılmıştır.

Yüz urduğum kapuña budur ey sipihr-i kerem
Çevirdi yüzini i‘rāz idüp felek benden (K4/24)

[Ey cömertliğin göğü, felek benden yüz çevirdi. Senin kapına yüz vurmamın sebebi budur.]

IV.1.1.5. Gerdûn

Felek ile ilgili kullanılan bir başka kelime de gerdûndur. Gökyüzü anlamında kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte Sultan III. Murat’ın oğlu III. Mehmet’in sünnet düğünü sebebiyle yazılan kasidede düğünde çalınan davulun ve nekkâre seslerinin gökyüzünü kuşattığı belirtilmektedir.

Şadā-yı kūs u nekāre yetişdi gerdūna
İşitmeye bunı gūş-ı zamāne tā dem-i şūr (K1/10)

[Kös ve nekkarenin sesleri gökyüzüne ulaştı. Zamanın kulağı böyle bir sesi düğün gününe kadar hiç duymadı.]

³⁵ Vezin bozuktur.

IV.1.1.6. Fezâ

Aşağıdaki beyitte fezâ kelimesi aşğın gönlünün derinliklerindeki yara olarak düşünülmüş ve sevgilin bakışlarına sinisini hedef olarak göstermiştir.

Fezâ-yı sineme gel dâğımı gör ey kemân-ebrû
Senünçün tîr-i ğamze atmağičün bir nişân buldum (G 148/4)

[Ey keman kaşlı sevgili gel de göğsümün derinliklerindeki yaraları gör. Senin gamze okun için sinemi nişan tuttum.]

Nâmî aşağıdaki beytinde kendi gönlüne seslenerek gönlüne meyhane ve gamhane kıyaslaması yapmaktadır. Meyhanenin ferahlık verdiğini gamhanede ferahlık bulamayacağını ifade etmektedir.

Ferah-efzâ yer olur mı saña meyhâne gibi
Ey gönül sen [anı] zann eyleme ğamhâne gibi (G 207/1)

[Ey gönül gamhaneyi meyhane gibi ferahlık veren bir yer olarak düşünme.]

IV.1.1.7. Semâ

Nâmî aşağıdaki beytinde ay yüzlü sevgiliye seslenerek ahının dumanını gidermesini istemektedir. Zira ahın dumanı aşğın derin ahı neticesinde çıkar. Şair sevgiliden ah çektirmemesini dolaylı olarak istemektedir.

Gel dūd-ı āhumı işigünnden izâle kıl
Olmaz bugün semâda şehâb ey kamer-likâ (K8/8)

[Ey kamer yüzlü! Gel, ahımın dumanını eşiğinden kaldır. Bugün gökyüzünde bulut olmaz.]

IV.1.2. Yıldızlar (Ahter, Kevkeb, Kevâkib, Nücûm, Encüm, Sitâre)

Nâmî Dîvânî’nda yıldız, kevkeb, nücûm, encüm, sitâre adlarıyla yer almıştır.

IV.1.2.1. Yıldız

“Eskiler yıldızların hareket ve durumlarından birer anlam çıkarırlardı. İlk defa Babil’de yıldızlara tapan Nebatiler tarafından ortaya konan bu ilim her yıldızla bir isim bulunarak ortaya çıkmıştır. Eski hayat sistemi içinde ilm-i nücûm çok rağbet görmüştür” (Pala ,1989: 253). Aşağıdaki beyit de gözlerinin yıldızı düşmek ifadesi ile dayanacak gücü kalmamak Hz. Yakup peygamber de çok ağlamaktan gözlerinde

dayanacak güç kalmamıştı. Gözlerine ak düşmüştü. Burada da gözlerine yıldız düşmek ifadesi ile gözlerine ak düşmek anlamında kullanılmış olabilir.

Çok girye ile gözlerümüñ yıldızı düşdi
Mâh ruhuñı bir dahı görem mi ki eyâ (G 1/2)

[Çok ağlamaktan gözlerimin yıldızı düştü. Acaba Ay gibi yanağını bir daha görebilir miyim ki?]

IV.1.2.2. Kevkeb

Aşağıdaki beyitte âşık kendisini yeryüzüne, göğsünü toprağa, kevkeb-i sa‘ûdeti ise yeryüzüne ışık salan sevgiliye benzetmiştir. Her insanın doğumunu etkileyen bir yıldız olduğuna inanılır. Kevkebin yeryüzünü aydınlatması sevgilinin âşığın göğsünde yatarak ona saadet ve mutluluk vermesi saadet yıldızı olarak düşünülmüştür.

Ol mâhı sinem üzre gören dimiş ki hayfâ
Ol kevkeb-i sa‘âdet bu hâksâre düşmiş (G 90/2)

[O Ay gibi parlak yüzlü sevgiliyi göğsüm üzere görenler ne yazık ki, “O saadet yıldızı bu toprağa düşmüş” demişlerdir.]

IV.1.2.3. Nücûm

Aşağıdaki dizelerde gece vakti yıldızlar arasında görünen hilal, işlemeli bir yatakta uyuyan sevgiliye benzetilmiştir. Ay, yıldızlar arasında kendini daha parlak gösterir. Sevgili yüzünün de bütün insanlar içerisinde daha öne çıkan bir güzelliği ve parlaklığı vardır.

Nücûm içre görüp mâh-ı nevi dün gece çerh üzre
Uyur şandum o yâri bir münâkkaş câme-h‘âb içre (G 194/3)

[Gökyüzünde hilali dün gece yıldızlar içinde görünce o yâri işlemeli yatak da uyuyor sandım.]

IV.1.2.4. Encûm

Yıldızların karşılığı olarak kullanılan bu kelime aşağıdaki dizelerde “ter” anlamında kullanılmaktadır. Şair sultanı Güneş’e benzetiyor. Gökyüzündeki yıldızları ise Güneş’in doğmasıyla etkisi kaybolan ve utancından terleyen bir insana benzeterek kapalı istiare yapılmıştır.

Görinen yer yer degil encûm görüp nâgeh seni
Gün yüzünden şerm idüp dökdi ‘arağ ey cân subh (K6/5)

[Ey Sultan! Ara sıra görünenler yıldızlar değil, günün sabah vakti senin yüzünü ansızın görünce utancından döktüğü terlerdir.]

Aşağıdaki gazelde gökyüzü makamı, hilal ve yıldızlar benzetmeler yoluyla sevgilinin eşiğine, ayağına giydiği ayakkabının altında bulunan nalçaya benzetilirken âşğın gözyaşları yıldıza, ahı ise kayan yıldız benzetilmiştir.

İşigün âsmân-ı cây na'liceñ mäh-i nev gördüm
Sirişküm bir bir encüm odlu âhumdur şihâb anda³⁶ (G 179/2)

[Senin eşiğini gökyüzü makamı, nalçanı da yeni ay olarak gördüm. Orada gözyaşlarım bir bir yıldız, ateşten ahım da kayan yıldız oldu.]

IV.1.2.5. Sitâre

“Dîvânda “yıldız, kevkeb, nücüm, encüm, sitâre” adlarıyla yer alan yıldızlar ışıklı oluşları, parlaklıkları, gökyüzünde oluşları, sayılarının çok oluşu ve uğur getirmeleri sebebiyle gerçek manalarıyla kullanılmalarının yanında çeşitli hayallere de konu olmuşlardır” (Değirmenci, 2015:191). Aşağıdaki gazelde de yıldızın ışıklı ve parlak olması sebebiyle ahın kıvılcımları olarak hayal edildiğini görmekteyiz.

Ruhsârı mähâ beñzer işigi âsmâna
Nâmî şerâr-ı âhum anda sitâre düşmüş (G90/5)

[Nâmî, (onun) yanağı Ay’a, eşiği de semâya benzer, ateşli âhum da orada yıldız olarak düşmüştür.]

“Eskiden Astronomi ilminin Astroloji veya İlm-i Nücûm denen bu bölümü ile meşgul olanlara eskiden müneccim denirdi” (Tolasa, 2001:407). “İlm-i nücûma göre, yıldızların birbirine yakın, uzak oluşları ve burçlardaki birleşmeleri dolayısıyla insan talihine ve çeşitli hadiselerle etki ettiğine inanılmaktadır” (Kurnaz, 1996:443). *Nâmî Dîvânı*’nda Ay’ın hanesinde bulunması sebebiyle “yıldızı olmak” deyiminin kullanıldığını görmekteyiz.

Bu gice ol mäh-ı nev mestâne düşmüş hâneñe
Şimdi bildüm bende ey Nâmî sitâreñ var imiş (G 92/5)

[Bu gece yeni Ay hanene sarhoş olup düşmüş. Şimdi bildim ben de Ey Nâmî senin yıldızın varmış.]

³⁶ “Sirişküm bir bir encüm odlu âhumdur şihâb anda” mısraı, Yenikale, 2020’de “Sirişküm yer yer encüm oldu âhumdur şihâb anda” şeklindedir.

IV.1.3. Bazı Yıldız ve Yıldız Kümeleri

IV.1.3.1. Şihâb

“Şihâb, kayan parlak yıldızlara verilen bir addır. Kuyruklu yıldız olarak da adlandırılır. Düşen gök taşlarını da ifade eder” (Sefercioğlu, 2001:365). Aşağıdaki gazelde gökyüzü makamı, hilal ve yıldızlar benzetmeler yoluyla sevgilinin eşiğine, ayağına giydiği ayakkabının altında bulunan nalçaya benzetilirken âşğın gözyaşları yıldıza, ahı ise kayan yıldıza benzetilmiştir.

İşigün âsmân-ı cây na'liceñ mäh-i nev gördüm
Sirişküm bir bir encüm odlu âhumdur şihâb anda³⁷ (G179/2)

[Senin eşiğini gökyüzü makamı, nalçanı da yeni ay olarak gördüm. Orada gözyaşlarım bir bir yıldız, ateşten ahım da kayan yıldız oldu.]

IV.1.4. Burçlar

“İlm-i nücumda önemli yer tutan burç, hâlâ halkın çoğunluğunun inandığı bir gayb ilmidir. Güneşin dünya çevresinde döndüğüne inanan eski astronomi âlimleri, güneşin bu seyri esnasında 12 eşit dilimden geçtiğine inanmışlar ve her dilime bir ad vermişlerdir. Bu adlar o dilim içindeki takım yıldızlarına istinaden konulmuştur” (Pala, 1989: 90).

“Yüceltmek ve yükseltmek istenen güzellik, baht, mertebe ve bazı şahıslar” (Tolasa, 2001:410) *Nâmî Dîvânî*'nda da “mâh-ı burç-ı şeref, mihr-i burc-ı hüsn, meh-i burc-ı cefâ, âftâb-ı burç-ı ihsân” gibi tabirler kullanıldığı görülmektedir.

Sultan III. Murad'a oğlu şehzade III. Mehmed'in sünnet düğünü için yazılan bu kaside de padişah açık istiare sanatı yoluyla Ay'a benzetilmiştir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi şeref burcu ifadesinin, bir kişiyi yüceltmek, yükseltmek anlamında kullanılmıştır.

O mäh-ı burc-ı şeref seyre geldi manzaraya
Görindi manzara ol dem mişâl-i ma'la'-ı nûr (K1/15)

[O şeref burcunun Ay'ı, manzarayı seyre geldi. O zaman nur doğmuş gibi manzara göründü.]

³⁷ “Sirişküm bir bir encüm odlu âhumdur şihâb anda” mısraı, Yenikale, 2020'de “Sirişküm yer yer encüm oldu âhumdur şihâb anda” şeklindedir.

Bir yıldızın bulunduğu en yüksek derece olarak bilinen şeref kelimesi ile sevgilinin güzelliği, vefası, cefası, lütfunun yüceliği ifade edilmiştir. Aşağıdaki kullanımlarda burçlar, sevgilinin bulunduğu makamı belirtilen sıfatların en yücesini ifade etmek için kullanılmıştır.

O mihr-i burc-ı hüsnuñ işigine yüzümi sürsem
Vefâlar eylese ben zerresine ol günü görsem (G 144/1)

[O güzellik burcunun Güneş'inin eşiğine yüzümü sürsem. Ben kuluna vefa eylediği o günü görsem.]

Âftâb-ı burc-ı ihsândur gelen gam-hâneñe
Şâdmân ol ey gönül geldi yine ihsân günü (G 213/3)

[Ey gönül, gamhanene gelen lütuf burcunun Güneşidir. Sevin, geldi yine lütuf günü.]

Ey meh-i burc-i cefâ sen dahı işitdün ola
Nâmînuñ göklere çıkmış gice âh u vâhı (G 219/5)

[Ey cefa burcunun Ay'ı, Nâmî'nin gece ah vahları göklere çıkmış, sen bile işitmişindir.]

IV.1.5. Seyyareler (Yedi Erkân)

Batlamyus'tan gelen eski astronomi anlayışına göre felek, dünyayı çevreleyen dokuz kubbeden meydana gelir. Aynı zamanda yedi kat olarak da tasavvur edilir. Dünyanın etrafını soğan zarlarına benzer şekilde kuşatmış gök tabakalarının her biri birer yıldızla mahsustur. İlk yedi felekteki yedi gezegen dünyaya yakınlıklarına göre şöyle sıralanmıştır: Ay, Utârid, Zühre, Güneş (Şems), Mirrîh, Müşterî, Zühal gezegenleri bulunur. Sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar, en dışta olan ve hepsini içine alan dokuzuncu felek ise “felekü'l-eflâk”, hepsinden büyük olduğu için de “felek-i a'zam” adı verilmiştir (Kurnaz, 1995: 306-307).

IV.1.5.1. Müşteri

“Altıncı felekte bulunan bir gezegen olan Müşterî etkisi altında doğmuş olanlar, terbiyeli, utangaç, iyi ve yumuşak huylu, alçak gönüllü, cömert olurlar. Düzgün ve güzel söz söylerler” (Pala, 1989: 374). Dîvân'da bahsi geçen kelime hem alış-veriş işlerinde bir satın alıcı, yani müşteri olarak verilir hem de Kamer, Müşterî, Mihr kelimeleri ile diğer bir beyitte mâh, âsmân ve Müşterî kelimeleri arasında iham-ı tenasüp yapılmıştır.

Ey kamer-ruḥ saña her dem müşterî mihr-i cihân
Cân ü dilden ‘ârız-ı tâbânuñı cüyân şubḥ (K6/3)

[Ey Ay yüzlü! Sana cihanın Güneş'i her zaman müşteridir. Senin parlak yanağını sabah canı gönülden arar.]

Nâmî virürdi gönlini ammâ ne fâ'ide
Ol mâh-ı âsmân-ı kerem müşteri degül (G130/5)

[Nâmî ona gönlünü verirdi ama ne fayda, cömertlik göğünün Ay'ı ona müşteri değildir.]

IV.1.5.2. Güneş (Mihr, Âfitab, Şems, Horşid, Hor)

“Güneş, horşid, mihr, âfitab, şems kelimeleriyle ve bazı sıfatlarla birlikte işlenmesinin yanı sıra “Cihan Sultanı” olarak kabul görülür ve dördüncü felekte yer alır. Pazar gündüz ile perşembe akşamına hakimdir” (Işıkhan, 2014: 110-114). “Güneşin tabiatı orta derecede sıcak ve kurudur. Kuvvet, şiddet, kahr, gazap, rağbet, his incelik, haya ve iffet sıfatları vardır (Erzurumlu İbrahim Hakkı (tarihsiz): 294). Güneş'in daha ziyade ışık ve aydınlık vermesi, parıltısı, hararet ve ısı taşınması ve dağıtması bakımlarından ele alınan Güneş” (Tolasa, 2001:412), hem gezegen olarak hem yanağının parıltısı, ışığı anlamında kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte de sevgili ve övülen daha üstün tutularak Ay ve Güneş'in onun yüzünün ışığından yararlandığı belirtilir.

Her gün işigüne n'ola baş egse âsmân
Mihr-i ruhuñdan ay ü güneş müstefiddür (G 40/4)

[Gökyüzü eşiğine her gün baş eğerse ne olurdu? Ay ve Güneş yanağının Güneş'inden yararlanır.]

“Güneş güzellik, yükseklik, parlaklık ve meşhur olma bakımından sevgili ve övülenin benzetileni durumunda ele alınır. Bazan sevgiliye gün yüzlü, gün yanaklı diye de hitap edilir” (Kurnaz, 1996: 463). Yine bir beyitte şair, Güneş'in gül bahçesini renklendirdiği gibi sevgilinin gün gibi güzel yüzünün de gönül bahçesini aydınlatmasını istemektedir.

Şitâ gitse güneş yüzlüler ile
Gülistân seyrin etsek yaz gelse (G 187/2)

[Kış gitse yaz gelse güneş yüzlülerle gül bahçesi seyretsek.]

IV.1.5.2.1. Mihr

Mihr aynı zamanda Güneş demektir. “Güneş, öteki gezegenlerden çok büyüktür ve Ay'a ışık verir. Diğer yıldızlardan daha parlaktır” (Erzurumlu İbrahim Hakkı (tarihsiz): 294). Aşağıdaki beyitte de Şehzade'nin yüzü parlaklığı bakımından

yeni Ay'a benzetilmiştir. Hatta o kadar parlak bir yüzü vardır ki Ay'a ışık veren Güneş bile yanına gelse sönük kalacaktır.

Ne şāhzāde sipihr-i sa'ādete meh-i nev
Ne māh yanına gelse mihr olur bī-nūr³⁸ (K1/4)

[Şehzade değil, mutluluk göğünün yeni Ay'ıdır. Yanına gelse Ay değil Güneş bile sönük kalır.]

Parlaklık, yücelik anlamlarının yanısıra aşağıdaki beyitlerde Güneş, Ay ile birlikte kullanılarak atın iki yanında duran harekete geçilmesini sağlayan üzeniye benzetilmiştir.

Ḥink-i felek ki raḥş-ı hümāyūnıdır anuñ
İki yanında mihr ü meh olmuş rikāb şekl (K2/13)

[Felek atı padişaha ait makamın gösterişli, güzel atıdır. Ay ve Güneş de atın iki yanında duran üzeni gibidir.]

Mihr ile māhı rikāp idinmez ol sulṭān-ı ḥüsn
Atlas-ı çarhı semend-i nāzına eyler mi çul (G121/6)

[O güzellik sultanı, Güneş ile Ay'ı güzel naz atına üzeni yapmaz. (O sultan) Atlas feleğini, çul eyler mi?]

Sultan III. Murad'a methiye olan aşağıdaki kaside de Güneş, sultanı yüceltmek için kapıda kul olarak tasavvur edilmiştir. Sultanın kapısında gündüz Güneş hizmetindedir, ona kulluk edecektir. Gece ise mum hizmetinde olacaktır. Sultanın tahtı Güneş'ten de yücedir. Güneş sultanın sadece kuludur.

Ḳapuñda ḳullıḳ eyler mihr gündüz
Gice ḥidmetde olursa revā şem' (K3/19)

[Gündüz Güneş kapıda kulluk eyler, gece ise mum hizmette olursa uygundur.]

Güneş ve müşteri münasebeti bu beyitte sultanın methi için kurulmuştur. Sabah vakti, senin parlak yanağını aradığından Güneş sana her zaman müşteridir. Çünkü Güneş parlaklığını senin yanağından alacağından sana müşteri olabilir.

³⁸ Vezin bozuktur.

“Ayrıca bir şeye müşteri olabilmek için elde para bulunması gerekir. Güneş de altın para olarak düşünülürse yine müşteri olma durumu düşünülebilir” (Deniz, 1992: 197).

Ey kamer-ruḥ saña her dem müşteri mihr-i cihān
Cān ü dilden ‘arız-ı tībānuñi cūyān şubḥ (K6/3)

[Ey Ay yüzlü! Sana cihanın Güneş’i her zaman müşteridir. Senin parlak yanağını sabah, canı gönülden arar.]

Sabah olur, Güneş doğar, her yer hem aydınlık olur hem ısınır. Aşağıdaki beyitte de sabah vakti sultanın yüzünü görünce ısıyacaktır. Saltanatında ışıyla göz kamaştıran sultan, yüzünü gösterirse eğer her yere gün doğacaktır.

Ya’ni mihr-i saltanat Sultān Muḥammed Ḥāñ o kim
Pertev-i rüyından olur dā’imā tībān şubḥ (K6/12)

[Yani saltanat Güneş’i Sultan Muhammed Han ki saabah, yüzünün ışıyla daima parlar.]

Sultan III. Mehmed’in övüldüğü aşağıdaki beyitte memduhun yatakta rahat uyuması şekli itibarıyla hilale, dīvānı toplamak üzere ortaya çıkışı ise Güneş’in doğuşuna benzetilmiştir.

Pister-i rāḥatda yatsun māh-ı nev [gibi] gice
Mihr-i enver gibi çıksun eylesün dīvān şubḥ (K6/32)

[Hilal gibi gece rahat yatsın yatağında, sabah vakti nurlu Güneş gibi çıksın dīvānı toplasın.]

Gökyüzü sofrasında yıldızlar çerez, sabah vakti kızılığı bakımından içki, ekmeğe ise yuvarlaklığı sebebiyle Güneş olarak tasavvur edilmiştir.

Nānı kırş-ı mihr nuḳl encüm meyi anuñ şafak
Çekdisen şeh yādına bir kāse-i gerdān şubḥ (K6/21)

[Ekmeği yuvarlak Güneş, çerez yıldızlar, içkisi şafak kızılığı gibi olan sabah vakti, padişahın anısına bir kase kadehten içtin.]

Sultana övgü için yazılan bu kaside de sultanın sofrası gökyüzü sofrasından üstün tutulmuştur. Eğer cömertlik sofrasından nasiplenebilseydi yuvarlak ekmeğe benzetilen Ay ve Güneş’e itibar etmeyecekti.

Kurş mihr ü mâha bakmazdum simât çerhde
Sofra-i cûduñdan irseydi bir iki nân eger (K9/11)

[Eğer cömertliğin sofrasında bir iki ekmek olsaydı, felek sofrasında yuvarlak Ay ve Güneş'e bakmazdım.]

Güzellik şehrinde her ne kadar güzel çok olsa da şairin övdüğü sevgilinin yüzü parlaklığı bakımından Ay ile ilişkilendirilmektedir.

Egerçi şehir-i melâhetde çok güzel ammâ
Ta'alluk eyledi sen mâh-ı mihrbâna ğarağ (G 96/2)

[Her ne kadar güzellik şehrinde güzel çok olsada gerçek güzellik sen sevgili Ay ile ilişkilendirildi.]

Mihr kelimesinin sözlükte bir diğer karşılığı ise sevgidir. Sevgili özünde sevgi dolu ve vefalıdır ama âşığına hep acı ve eziyetini gösterir. Âşık, sevgi ve vefasını hiçbir zaman göremez. Aşağıdaki gazellerde de âşığın bu durumdan yakındığını görmekteyiz.

Dilberâ illere hep mihr ü vefâdur kâruñ
Ne kadar cevır ü cefâ olsa baña eylersün (G172/4)

[Ey gönül alan sevgili, işin hep sevgi ve vefadır. Ne kadar acı ve eziyet varsa bana yaparsın.]

Nâz idüp mihr ü vefâyı az ider
Cevr ider ol bî-vefâ ekşer baña (G 9/4)

[(O sevgili) sevgi ve vefayı naz ettiğinden az gösterir. O vefasız bana en çok acı çektirir.]

IV.1.5.2.2. Âfitâb

Aşağıdaki beyitte felek sahnesi yani dünya bir insana, insanın başı da yuvarlaklığı bakımından Güneş gibi düşünülmüştür.

Görinen şahın-ı felek üzre degildür âfitâb
Şehsüvârâ oynadı yoluñda başın ğaltân şubh (K6/16)

[Usta binici, feleğin sahnesinde görünen güneş değildir. Sabah senin yolunda başını top gibi yuvarlamıştır.]

Aşağıda yer alan şiir, şairin devrinde yaşadığı Sultan III. Murad'ın Murâdî Divanı'nda yer alan gazelin tahmisidir. Dünya'nın aziz Güneş'i bile yok olacaktır.

Mala mülke meyledersen pişmanlık yaşarsın. Gümüş ve altın ile toprağı bir tutanlar işini yoluna koyanlardır. Bu dizelerde bu dünyanın geçiciliğini, o gün geldiğinde gümüş ve altının bile bir değerinin olmadığını anlamaktayız.

Nedāmet mā'il-i māl olana ey dil muḳarrerdür
Zevāl-i āfītāb 'ızz-ü dünyā gündən azherdür
İşini sâlikün altın iden dirseñ ki kimlerdür
Şu kim yanında anuñ sîm ü zer ḥāke ber-ā-berdür
Olaruñ 'ayn-i enzârı hemân iksir-i ekberdür (Tms 3/1)

[Ey gönül, mala mülke meyleden için pişmanlık kaçınılmazdır. Dünya'nın aziz Güneş'inin yok olacağı gün gibi ortadadır. Yolcunun işini yoluna koyanlar kimlerdir dersen gümüş ve altın ile toprak onların yanında birdir. Onların bakışlarının kaynağı gözleri büyük iksirin ta kendisidir.]

IV.1.5.2.3. Şems

Aşağıdaki beyitte sabah vakti kişileştirilerek ayet ve sûre okuyan birine benzetilmektedir. Sabah, Şems sûresi ile başlayıp akşam Leyl suresinde okumayı bitirmiştir. Şems kelimesi burada sûre olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat kelime anlamlarına bakacak olursak leyl, gece; şems, Güneş anlamına da işaret edilmiştir.

Çıkmış idi sûre-i ve's-Şemse gördüm dün şehir
Buldı aḥşam âyet-i ve'l-Leylde pâyân şubḥ (K6/19)

[Sabah, dün şehir vakti Şems suresine çıkmıştı, gördüm. Akşam olduğunda Leyl suresinde son buldu.]

IV.1.5.2.4. Hûrşid

Sevgilinin yüzü güne benzetilmektedir. Zerrelerin yani toz kümelerinin de Güneş'i görünce havada uçuşması kişileştirilerek raks etmek özelliği aktarılmıştır. Aynı zamanda zerre Güneş'ten küçüktür. Burada âşık kendisini zerreye, sevgili ile de Güneş'i bir tutmaktadır. Sevgiliyi yüceltmek için oluşturulan bu beyitte sevgilinin yüzünün gün gibi olması da yine Güneş ile ilişkilendirilmektedir.

Gün yüzüñ görse rakş ider 'uşşāk
Görse ḥûrşidi rakş eder zerrât (G 16/5)

[Zerreler Güneş'i görseler dans ederler. Âşıklar da senin gün yüzünü görünce dans ederler.]

Klasik edebiyatta çok sık rastladığımız sevgilinin yüzünün parlaklığı sebebiyle hurşide benzetilmesi söz konusudur. Güneş'in doğmasıyla karanlıkta kalan birçok

unsuru ortaya çıkarır. Âşığın gönlü sevgilinin cevri ü cefası sebebiyle yaralanmıştır. Gönüldeki yara hem kırmızılığı hem de yuvarlaklığı bakımından ayrıca Güneş'e benzetilir. Güneş'in doğmasıyla kainattaki karanlıkta kalan her şeyin ifşa olması gibi sevgilin yüzünü gören âşığın da gönlündeki sırlarının ortaya çıktığı belirtilmektedir.

Halka n'ola fâş olsa şehâ sırr-ı derûnum
Hurşîd-i ruhuñ oldu zâmirümde hüveydâ (G 1/5)

[Ey Sultan, içimin sırrı halk arasında yayılsa, duyulsa ne olur? Senin yanağının güneşi benim içimi göstermektedir.]

IV.1.5.3. Ay (Mâh, Kamer, Bedr)

“İşığı ateşten değil ışıktan alan, nuruyla geceye güzellik veren Ay, pazartesi gündüz ile cuma gecesine hâkim bir ışık kaynağıdır. Birinci feleğe hakimdir. Tabiatı soğuk ve nemlidir. Bu seyyarenin etkisi altında olanlar zayıf, metanetsiz, endişeli, kararsız, ihmalkâr ve hayalperest olurlar” (Pala, 1989: 55). Ay birçok bakımdan sevgilin güzellik unsurları olarak kullanılmakla birlikte zaman zaman süre olarak da kullanılmıştır. Aşağıdaki kullanımda ay kelimesinin zaman anlamında kullanılmıştır.

Dembedem âh ü fiğânım göklere çıksa n'ola
Göremem cânâ hilâl ebrûlaruñı ay olur (G 31/3)

[Ey can, hilal kaşlarını aylardır göremiyorum. Feryat ve figanım ara sıra göklere çıksa ne olur?]

IV.1.5.3.1. Mâh/Meh

Aşağıdaki beyitlerde Ay, gezegen olarak kullanılmış, parlaklığı, ışık saçması, dünyayı aydınlatması özellikleriyle kullanılmıştır.

Tâ kim cihânı rûşen idüp mihr ü mâhla
Ber-câ vü ber-karâr ola bu fârem-i ğalâ (K8/17)

[Bu zamana kadar cihanı Güneş ve Ay aydınlattı. Bu gök kubbe yerinde ve kararında olsun.]

Bir kişiyi yüceltmek için kullanılan “şeref burcunun Ay'ı” ifadesi ile sultan kastedilmiş ama sultan söylenmemiştir. Açık istiare sanatının kullanıldığı görülmektedir.

O mâh-ı burc-ı şeref seyre geldi manzaraya
Görindi manzara ol dem mişâl-i ma'la'-ı nûr (K1/15)

[O şeref burcunun Ay'ı, manzarayı seyre geldi. O zaman nûr doğmuş gibi manzara göründü.]

“Ay, rengi ve parlaklığı yönünden sevgili ve övülene çeşitli benzetmelere konu olur. Gece etrafı aydınlatması, güneş doğunca batması, hareket etmesi, ışığını güneşten alması gibi hususlar dolayısıyla ele alınır” (Kurnaz, 1996: 468). Aşağıdaki kasidede Ay, parlaklığı yönüyle övülen için kullanılmıştır. Sultan Ay gibi aydınlık olana benzetilmiş ama sultan söylenmemiştir. Açık istiare sanatının kullanıldığı görülmektedir. Mum, sultanın kapısında köle olarak tasavvur edilmiştir. Mumun normal olarak erimesi olayı ise sultan için kendini tüketmek anlamında kullanılarak hüsnü talil sanatı yapılmıştır.

Senüñ dikmendür ey mäh-ı münevver
Yoluñda cân eridürse n’ola şem‘ (K3/3)

[Ey Ay gibi aydınlık olan! Mum senin dikmendir. Yolunda can verse ne olur?]

Aşağıdaki beyitte şair, memduhun etrafa ışık saçan bir Ay’a benzetildiğini söylemektedir. Mum ise parlaklığı ve aydınlatması bakımından Ay’a göre daha düşük olduğundan Ay’a özenmektedir. Mumun Ay’a özenmesi ve şairin ifadesi ile kendisine çıtlatması tabiriyle kişileştirme yapılmıştır.

Saña şevkınüñ ey mäh-ı münevver
Birez ucın ışılatdı baña şem‘ (K3/9)

[Ey Ay gibi aydınlık olan! Mum, sana olan arzusundan bana biraz çıtlattı.]

Mumun etrafı aydınlatması ne çare? Mumun kandilini yine sultanın ışığı, aydınlığı yakmaktadır. Keramet sultandadır. Beyitte mum nasıl ki meclisi aydınlatıyorsa Memduh da mumun yanmasının müsebbibidir.

Çerāğı mäh-ı rüyuñdan yakar hep
N’ola bezm içre olsa pür ziyâ şem‘ (K3/4)

[Mum, meclisi çokça aydınlatsa ne olur? Kandili yakan yüzünün aydınlığıdır.]

“Hâle, şeffaf küçük daire şeklindeki su zerreciklerinde ay ışığının renk oluşturmamasından, ayın çevresinde oluşan beyaz, yuvarlak bir dairedir. Havanın rutubetinden meydana gelir. Yağmurun yağacağına delâlet eder” (Erzurumlu İbrahim Hakkı, tarihsiz: 149).

Seher vakti de kişileştirilerek övülenin Ay gibi parlak ve yuvarlak yüzünü düşünmekten ağlayan birine benzetilmiştir. Aslında bu beyitte övülenin yüzü Ay, Ay’ı

kuşatan hâleyle birlikte yağın yağmur ise âşığın gözyaşları ile ilişkilendirilmektedir. Memduhun yuvarlak yüzündeki hat Ay'ın etrafındaki hâleyle benzetilmiştir.

Gird-i rûyuñda hañuñ fikr iden ağılar rûz-ı hecr
Gice mähı hâle kuşatsa olur bārān şubh (K6/7)

[Gece Ay'ı hâle kuşatırsa sabah yağmur yağar. Ayrılık vakti de yüzünün yuvarlaklığını düşünen ağlar.]

Aşağıdaki beyitte şairin, sevgilinin kemerini belinde görünce kıskançlıktan gözyaşı sele dönen bir âşık imajı vardır. Bu gözyaşı görenler ise Ay'ın etrafını kuşatanın hâle olduğunu zannederler.

Kemerin belde görüp yaşımı bārān itdüm
Dedi görenler anı mähı kuşatmış hâle (G 174/5)

[Kemerini belde görüp gözyaşı yağmur ettim. Onu görenler hâle Ay'ı kuşatmış dediler.]

Sultana övgü için yazılan bu kasidede sultanın sofrası gökyüzü sofrasından üstün tutulmuştur. Şair eğer cömertlik sofrasından nasiplenebilseydi yuvarlak ekmeğe benzetilen Ay ve Güneş'e itibar etmeyeceğini belirtmektedir.

Qurş mihr ü mähā baqmazdum simāt çerhde
Sofra-i cūdından irseydi bir iki nān eger (K9/11)

[Eğer cömertliğin sofrasında bir iki ekmek olsaydı, felek sofrasında yuvarlak Ay ve Güneş'e bakmazdım.]

Gökyüzünün genişliği göğsünü germek ifadesiyle ilişkilendirilerek göğü aydınlatan bir Ay parçası bulundurduğu için gururlanmak anlamında kullanılmıştır.

Yiridür göğsüñ gererseñ ey felek dünyāya sen
'Ālemi rüşen kılar bir mäh-pāreñ var imiş (G 92/3)

[Ey gökyüzü! Sen dünyaya göğsünü gersen yeridir, âlemi aydınlatan bir Ay parçası varmış.]

Aşağıdaki gazelde mumun meclisi aydınlattığı gibi sevgilinin Ay gibi parlak yüzü ile mecliste bulunması ve oturup kalkması tıpkı Ay'ın yeryüzünü aydınlatması gibidir.

Nazar kıl şem‘-i bezme Nāmiyā diḳḳat ile billāh
Hemān ol māha beñzer oturuşunda ŧuruşunda (G 183/5)

[Ey Nāmî! Meclisin mumuna diḳḳat ile bak. Oturuşunda duruşunda Ay’a benzer.]

Aşağıdaki gazelde Abdullah’ın yüzünü Ay’a benzetenlere ona haksızlık edecekleri söylenilmiştir. Zira Abdullah’ın yüzü Ay’dan daha parlak daha aydınlıktır.

Māha teşbih kılanlar ruḥ-ı ‘Abdullāhı
Zulm iderler aña yirden göge dek vallahi (G 219/1)

[Abdullah’ın yüzünü Ay’a teşbih edenler vallahi ona yerden göge kadar haksızlık ederler.]

IV.1.5.3.2. Kamer

Kamer, dīvān şairlerinin en sık kullandığı mazmunlardan bir tanesidir. Şiirlerde çok sayıda teşbih unsuruyla karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki beyitte ise memduhun parlak yüzü için kullanılmıştır.

Ey ḳamer-ruḥ saña her dem müşterî mihr-i cihān
Cān ü dilden ‘arız-ı tābānıñ cūyān şubḥ (K6/3)

[Ey Ay yüzlü! Sana cihanın Güneş’i her zaman müşteridir. Senin parlak yanağını sabah, canı gönülden arar.]

Sevgilinin yüzünün parlaklığı itibarıyla Ay’a teşbih edildiği görülmektedir. Aynı zamanda sevgili, âşıklarının önüne çıktığında öyle bir doğuş olur ki parlaklığından gözlerimizi alamayız. Şair böyle bir doğuşu da Ay’da bile görmediğini belirtmektedir.

Şafveti rūy-ı nigārı görmedik āyīnede
Ṭal‘at-ı māh-ı ruḥın rūy-ı ḳamerde görmedük (G 108/2)

[Sevgilinin yüzündeki temizliği aynada görmedik. Ay (gibi yanağının) doğuşunu Ay (gibi) yüzünde görmedik.]

IV.1.5.4. Hilâl (Māh-ı Nev)

Māh-ı nev olarak kullanılan hilal, çoğu zaman sevgilinin kaşdır. “Hilâl-i ıyd” veya “hilâl-i rûze” tamlamaları, eski hayatımızda, takvimdeki aybaşının, ayın görünmesiyle bilinmesi; dolayısıyla oruç ayının ve bayramların, hilalin görüldüğü zaman başlaması geleneğinden dolayıdır. Bunun için sevgilinin hilal kaşlarının görünmesi âşığın bayramının başlaması demektir. Hilal ile sevinç bu yüzden yan yana getirilir. Oruçlu kişinin bayram hilalini gözlemesi ile âşığın sevgilinin kaşını gözlemesi arasında fazla bir fark yoktur (Pala, 1989: 55).

Hilale ait beyitlerde çoğunlukla sevgilinin kaşının eğrilik ve incelik vasıflarıyla kullanıldığını görmekteyiz. Aşağıda hilalin kullanıldığı beyitler sevgilinin kaşlarını övmek için kullanılmıştır.

İşigünde turup ol kaşı hilâlün Nâmî
İrte ‘ıyd ola diyü ğurre-i ğarrâ gözedür (G 48/5)

[Nâmî, o hilal kaşının eşiğinde durup ertesi gün bayram olacak mı diye bir günlük hilali gözetir.]

Görinen şanma şafak görüp hilâl-i ebruñ(ı)³⁹
Eylemiş gibi yoluñda kendüyi kırbân şubh (K6/9)

[Görüneni şafak sanma. Sabah, hilal kaşlarını görüp kendini yolunda kurban eylemiş gibidir.]

Dembedem âh u fiğānum göklere çıksa n’ola
Göremem cânâ hilâl ebrûlaruñı ay olur (G 31/3)

[Ey Can! Hilal kaşlarını aylardır göremiyorum. Feryat ve figanım ara sıra göklere çıksa ne olur?]

Aşağıdaki beyit de hilal kişileştirilerek sevgilinin kaşıyla kendisini kıyaslayan birine benzetilmiştir. Burada şair sevgilinin kaşlarının hilalden de üstün olduğunu vurgulamak istemiştir. Eğrilik bakımından râ harfine benzetilen sevgilinin kaşları şekil bakımından hilalle karşılaştırılmıştır.

Bir görirmiş râ kaşuñla kendiyü ey meh hilâl
‘Arz-ı ruhsâr eyle gir meydâna ol bed râyı baş (G 95/3)

[Ey Ay (gibi güzel sevgili)! Hilal, kendisini senin râ kaşınla bir görürmüş. Yüzünü göster, gir meydana o kötü düşünceliyi mağlup et.]

Gökyüzü öyle hayal edilmiştir ki gökyüzündeki yıldızlar yatak üzerindeki işlemelere, hilali ise şekli itibarıyla yatakta uyuyan sevgiliye benzetmektedir.

Nücüm içre görüp mâh-ı nevi dün gice çerh üzre
Uyur şandum o yâri bir münakkaş câme-ğ’âb içre (G 194/3)

[Gökyüzünde hilali dün gece yıldızlar içinde görünce o yâri işlemeli yatak da uyuyor sandım.]

³⁹ “ebruñ(ı)” kelimesi Yenikale, 2020’de “ebrularuñ” şeklinde okunmuştur.

Yeni ay, şekli itibarıyla eğri olması bakımından alçak gönüllülükle eğilip selam alan birisine benzetilmiştir.

Tevāzu‘ıla egilüp selām alur meh-i nev
İşâret itse kaşıyla o pâdişâh-ı vaķūr (K1/21)

[O ağırbaşlı padişah kaşıyla işaret etse yeni ay, alçak gönüllülükle eğilip selam alır.]

IV.1.5.5. Dolunay (Meh-i tâbân)

“Ay’ın dolunay hâli için “bedr, meh-i tâbân, mehtab, meh-i tamâm, meh-i çâr-deh” gibi kelime ve tamlamalar kullanılır” (Pala, 1989: 55). “Dolunay ışık unsuru olarak, sevgilinin yüzüne benzetilen olarak kullanılır” (Karaköse, 2012: 33). Aşağıdaki beyitlerde de memduhun yüzünün güzelliği, parlaklığı için kullanıldığı görülmektedir.

Rûyuñuñ dildâdesidür ey meh-i tâbân şubh
Oldı anuñçün giribân-çâk ü sergerdân şubh (K6/1)

[Ey parlak ay! Sabah vakti, yüzünün âşığıdır bu nedenle sabahatın yakası yırtık ve şaşkındır.]

Hâne-i ağıyârda aḥşamlar olduñ her gice
Göñlüme girse ‘aceb mi ey meh-i tâbân günü (G 213/4)

[Ey parlak yüzlü sevgili, her gece yabancının evinde akşamlar oldun. Gönlüme kıskançlık girse şaşılır mı?]

IV.1.6. Işık (Ziyâ, Şa’şa’a, Nûr, Pertev, Leme’ât, Şu’â)

IV.1.6.1. Nûr u zîya

“Varlıkla yokluk karşılaştırılınca varlık nûr, yokluk ise zulmettir” (Uludağ, 2007:33). “Dîvân şiirinde yüz ve yanak nûr; saç ise zulmet sayılır” (Pala, 1989: 375). Aşağıdaki kasidede memduhun, saçları ile yüzünü bir peçe gibi kapatıp zulmet içerisinde bırakmaması, Güneş gibi aydınlık yüzünün varlığını ortaya çıkarması istenmektedir.

Virsün cihâne nûr u ziyâ âftâb şekl
Etme yüzüne zülfiñi ey meh niķâb şekl (K2/1)

[Ey Ay, saçlarınla yüzünü peçe gibi örtme de Güneş'e benzer (yüzün) nur ve ışık versin.]

IV.1.6.2. Pertev

Dîvân'da pertev kelimesi genellikle önemli ışık kaynağı olan güneş, ay ve yıldızlarla ilgili olarak ele alınmıştır. Bazı beyitlerde saltanat bir Güneş'e benzetilir, Güneş'in doğmasıyla yeryüzü nasıl aydınlanıyorsa padişahın yüzünü göstermesiyle de bütün halk aydınlanır ve huzura gark olur. Kimi beyitlerde sultanın yüzünün aydınlık, parlak olması sabah vakti etrafı aydınlatan bir ışık kaynağına, kimi beyitlerde de sevgilinin yüzünün parlak olması sebebiyle Dünya'ya ışık veren bir hilale benzetilmektedir.

Ya'ni mihr-i saltanat Sultân Muhammed Hâñ o kim
Pertev-i rûyından olur dâ'imâ tâbân şubh (K6/12)

[Yani saltanat Güneş'i Sultan Muhammed Han ki sabah, yüzünün ışıyla daima parlar.]

Şu'lesinden hüsnuñ hürşid-i hâver lem'adur
Pertevinden rûyuñ bir şu'le-i tâbân şubh (K6/15)

[Doğan Güneş, güzelliğinin ışığından parıltıdır. Sabah, yüzünün aydınlığından parlayan bir ışıktır.]

Bir mâh-ı nevdür rûy-ı yâr tıtdı cihânı pertevi
Hağ bu ki bu mâh-ı nevi çarh-ı kühende görmedük (G 106/3)

[Dünya'ya yayılan ışığı ile sevgilinin yüzü bir hilâldir. Gerçekten bu Hilal'i gökyüzünde hiç görmedik.]

IV.1.7. Karanlık (Karanu, Zulmet, Tîre, Târik)

“Nûrun zıddı zulmettir. Bu yönüyle yüz ve yanak nûr; saç ise zulmet sayılır” (Pala, 1989: 393).

IV.1.7.1. Zulm

Karanlıklardan sonra sabah olması yağmacı biri olarak düşünülmüş. Yağmacıların talan ettiği gibi sabah gün doğumuyla karanlığın da talan edildiği tasviri yapılmıştır.

Çanda var ise ola ceyş-i 'adûsı târumâr

Nitekim [zulm ü]⁴⁰ zālāmı eyleye tālān şubḥ (K6/31)

[Sabahın karanlığı darmadağın ettiği gibi zulm ve zulmedenleri de nerde olursa olsun darmadağın etsin.]

IV.1.8. Gölge (Sâye, Zıll)

IV.1.8.1. Sâye

“Gölge dîvânda ‘sâye’ kelimesi olarak yer almaktadır. Bu kelime dîvân şiirinde gerçek anlamı yanında bir de “himâye, lûtf, teveccüh” anlamlarında kullanılır. Tûbâ ve servi ağacının gölgeleri, oldukça fazla ele alınan düşüncelerdendir” (Pala, 1989: 426). “Gölgenin sebebi ışıktır. Aynı zamanda, ışık, kuvvetli ise ışığın kaybolmasına sebep olur” (Sefercioğlu, 2001: 384). Dîvân’da kelimenin yardım anlamı da yer almaktadır. “Güneş ışığına bağlı olarak ele alınan gölge, bağlı olduğu varlıkla beraber bulunur ve ayaklar altındadır” (Sefercioğlu, 2001:384).

Her gül-i sirâbı gör bir ḥār ile hem-sâyedür
Buyımış gülşende her dem ḥārḥârı bülbülün (G 113/3)

Delirse baḡruñı incinme hiç ol serv-i bālāya
Fiḡân ü nâleñi var hem-nefes kıl Nâmiyâ nāya
Ne dimişdür kulaḡ tūt şāh-ı taḡt-ı âsmān-pāya
Murādı üstine gel sâye şal la’l ey hümmā-sâye
Firākuñ nārını çekmeden olmışdur rebāb-āsā (Tms1/7)

IV.1.9. Diğer Kozmik Unsurlar

IV.1.9.1. Mehtap

Mehtap, Ay ışığı ve aydınlık anlamında kullanılır. Mâh (ay) ve tâb (ışık) kelimelerinin birleşmesinden oluşan bir kelimedir. Genelde içki meclisleri mehtaplı bir gecede olursa daha güzel olduğuna inanılır.

‘Anberin ḡālî o māhuñ ‘ārız-ı pertābda
Şanki sulṡān-ı Ḥabeşdür oturır mehtābda (G 178/1)

IV.1.9.2. Kavs-ı kuzah

“Gökkuşağı demektir. Güneş ışınlarının su damlaları içinden geçerken kırılıp yansmasıyla oluşur. Şiirlerde genellikle şekil ve renk yönüyle ele alınır” (Yıldırım-Gülzar, 2021: 318). Beyitte yer alan “kavs-ı kuzah” ifadesinin de şekil bakımından yaya benzetildiğini görmekteyiz.

⁴⁰ “[zulm ü] kelimesi Yenikale, 2020’de [cünd-i] şeklinde metin tamiri yapılmıştır.

Ben bir dilir-i ma‘reke-i ‘aşk-bāziyem
Kavs-ı kuzah kemānuma nisbet kepādedür (G 56/3)

[Ben aşk oyununun oynandığı yerdeki bir yiğidim. Gökkuşağı benim yayım ölçüsünde bir yaydır.]

IV.1.9.3. Şihâb

“Kıvılcım, yıldız kaymasıdır” (Yıldırım-Gülzar, 2021: 318). “Bugünkü fenne göre şihâblar gök boşluğunda bulunan gök cisimlerinin etrafındaki havaya süratle çarparak tutuşmasından meydana gelir” (Onay, 1992: 428). ve âşık ile ilgili özellikler verilmektedir. Sevgilinin eşiği gökyüzü, nalçası yeni ay; âşığın gözyaşları yıldız, ateşten ahı ise kayan yıldızlar olarak tasavvur edilmiştir. Âhının ateşten olması şihâb kelimesinin anlamıyla da ilişkilidir.

İşigün âsmân-ı cây na‘liceñ mäh-i nev gördüm
Sirişküm bir bir encüm odlu âhumdur şihâb anda⁴¹ (G 179/2)

[Senin eşiğini gökyüzü makamı, nalcanı da yeni ay olarak gördüm. Orada gözyaşlarım bir bir yıldız, ateşten ahım da kayan yıldız oldu.]

IV.1.9.4. Âfak

Dîvân’da şair afaka baktığında şafağı ve güneşi görmektedir. Âfak kelimesinin kullanıldığı çoğu beyitte de sabah vaktinin kişileştirildiği görülmüştür. Bazen havanın kızıllığı bazen de aydınlığı ifade edilmiştir.

Âfaka bakduğumca görünür şafağ baña
Havfından ol yabâne dökilen şarâb şekl (K2/17)

[Ufuklara baktığım zaman şafak bana bulunduğu yerden dışarı dökülen şarap gibi görünür.]

Sanma ey meh-rû zuhûr iden ufukdan mihrdür
Atdı ruhsârûn görüp tâcın göge ol ara şubh (K6/4)

[Ey Ay yüzlü! Ufuktan doğan sanma ki Güneş’tir. Sabah senin yüzünü görünce o an tacını Güneş göge attı.]

Çeşm-i ‘ibretle bakup afâka gördüm dün seher
Raşş-ı gerdün üzre olmuş ‘âzim-i meydân şubh (K6/10)

[Dün seher vaktinde ibret gözüyle ufuklara bakıp sabahın, atıyla meydanda olduğunu gördüm.]

⁴¹ “Sirişküm bir bir encüm odlu âhumdur şihâb anda” mısraı, Yenikale, 2020’de “Sirişküm yer yer encüm oldu âhumdur şihâb anda” şeklindedir.

Rûy-ı pürtâbuñ gibi bir mâhtal‘at görmedi
Günde bir kez gerçi âfâkı ider seyrân şubh (K6/13)

[Sabah, günde bir kez ufukları seyrederek, senin yüzün gibi parlak bir ayı görmedi.]

Dembedem âfâkı geşt idüp görünür ğark-ı hûn
Havf ider hışmuñdan itmişdür meger ki kan şubh (K6/22)

[Sabah, kana batmış bir şekilde durmadan ufukları seyrederek. Öfkenden korkar meğerki cinayet işlemiştir.]

IV.1.9.5. Ay Tutulması (Husûf)

“Ay, yörüngesi etrafında dolaşırken, kimi zaman Dünya’nın gölgesine girer. Ay’ın, Dünya’nın gölgesine girmesi ile Güneş’ten aldığı ışığı kaybetmesi neticesinde oluşan hadiseye ay tutulması adı verilir. Bu duruma husuf da denmiştir” (Karaduman, 2020: 288). Aşağıdaki beyitte bir ay tutulması imajı vardır. Memduhun cömertliği, adaleti, halkına verdiği güven Ay ve Güneş’in yeryüzüne verdiği ışık gibidir. Ay tutulduğu zaman yeryüzüne ışık gelmeyeceğinden dünya karanlık kalır. Şair memduhun cömertliğinin ve adaletinin, Güneş’in ve Ay’ın yeryüzünü aydınlattığı gibi daim olmasını dilemektedir.

Mâh-ı sa‘âdütüne nev ki ebed irmese husûf
Halk içre âftâb ü vücûduñ vire ziyâ (K8/18)

[Saadetinin Ay’ı hiçbir zaman tutulmasın. Vücudun Güneş gibi halka ışık versin.]

IV.2. ZAMAN VE ZAMANLA İLGİLİ MEFHURLAR

IV.2.1. Zaman (zemân, zemâne, ezmân, vakt, rûzigâr, dehr, hengâm)

Nâmî Dîvânı’nda zaman, keder zamanı, hazan zamanı, edîb-i zemen, ferîd-i zamân, sarrâf-ı zaman, mahâdîm-i zamân, nâle-i bülbül zamânı, karanfil zamanı, sünbül zamanı, te’emmül zamanı, safanun zamanı gibi kelime ve kelime gruplarıyla kullanılmıştır. Bu kullanımlar aşağıdaki beyitlerde açıklanmıştır.

Bir kabın içerisini neyle doldurursak ona hâkim olur, onunla dolar. Eğer kalbin içerisine keder, üzüntü doldurursak zamanın tamamına da keder hâkim olur. Şiirde de Nâmî kendisine seslenerek gönlün gam ile doluysa elini aç ve dua et, üzüntü zamanı değildir demektedir.

Tazarru‘eyle yûri aç elüñi ey Nâmî
Keder zamânı degül var ise dilüñde fütûr (K1/36)

[Ey Nâmî, gönlünde keder varsa yürü aç elini dua et, üzüntü zamanı değil.]

Aşağıdaki kaside Şeyhülislam Yahyâ Efendi'nin babası Zekeriyya Efendi'ye sunulmuştur. Şiirde gül diye bahsettiği açık istiare yoluyla Zekeriyya Efendi'dir. Toplanan meclise yabancı getirmemesi konusunda uyarılmaktadır. Zira dost meclisine dost ehilleri gelmelidir. Şiirlerde hazan mevsimi bahar mevsiminin zıddı olarak görülmektedir. Bu şiirde de artık hazan mevsimi değildir gülbahçesinde kargaların ve çaylakların işi nedir diye sorulmaktadır.

Getürmesün deñüz ağyârı gülşene ol gül
Hâzân zamânı degil n'eyler anda zâğ ü zağan (K4/9)

[Deyiniz o gül, gülbahçesine yabancıyı getirmesin. Güz mevsimi değil kargalar ve çaylaklar orada ne yapıyor?]

Zaman, bazen de şiirlerde o dönemde yaşayan kişiler için kullanılmıştır. Esen seher yelinin güzün dökülen yaprakları rüzgârın şiddetiyle savurmasını temizlik yapmak olarak ele almaktadır. Bu temizliği ise o dönemde yaşayan ediplerin seyir yapmalarına bağlanarak hüsnü talil sanatı yapılmaktadır.

'Acep siler süpürür şahn-ı bāğı bād- ı şabā
Meger ki seyre gelür anda ol edib-i zemen (K4/11)

[Seher yeli bahçe alanını nasıl silip süpürür. Meğer o zamanın edipleri oraya seyre gelirmiş.]

Belli bir dönemde yaşayan ve zamanının biriciği olarak ele alınan “ferîd-i zamân” ifadesinde Zekeriyya Efendi, o çağda yaşayan kişilerle karşılaştırılarak onların en üstünü ve en değerlisi olarak nitelendirilmiştir. Zekeriyya Efendi'nin övüldüğü bu beyitte bütün güzel huyların onda toplandığı belirtilmektedir.

O bir ferîd-i zamândur ki anda hatm oldu
Bu deñlü fazlıla cûd u şehâ vü hulk-ı hasen (K4/18)

[O çağının en üstünü ve değerlisidir ki bu kadar lütuf, cömertlik ve güzel huy onda toplandı.]

Aşağıdaki kasidede ise zaman altını işleyen bir kuyumcu gibi düşünülmüştür. Sonbaharda yaprakların sararması sebebiyle sararan yapraklar altına benzetilmiştir. Yaprakların üzerindeki çiğ taneleri ise altını bozdurup sonrasında alınan akçe olarak tasavvur edilmiştir.

Jâle ile berg-i zerdi seyreden gülzârda

Şandı kim akçe bozar altuna şarrâf-ı zamân (K5/11)

[Gül bahçesinde, üzerinde çiğ taneleriyle sarı yaprağı seyreden, zaman sarrafının altına akçe bozduğunu zanneder.]

Bu kaside Kazasker-zâde Seyyit Mehmed Efendi için yazılan bir methiyedir. Onun yardımı ihtiyaç sahiplerine sağanak gibi yağmaktadır. Öyle ki o dönemde yaşayan büyük kişilerin çocukları bile onun hizmetleriyle övünebilirler.

Melce‘olsun işigi erbâb-ı hâcâta müdâm
Hıdmetiyle iftihâr etsün maḥâdîm-i zamân (K5/28)

[Onun eşiği ihtiyaç sahiplerine sığınak olsun. Zamane büyüklerinin oğulları onun hizmetleriyle iftihar etsin.]

Bu kasidede Muhammed Ağa’nın ravza-yı mutahhara ve vakıfların imar işlerine Allah’ın Hayy, Ferid ve Settâr sıfatlarına sığınarak başladığını kasidenin diğer beyitlerinde de anlatmaktadır.

Şüru‘ eyledi bu emre ol ferîd-i zamân
Şıgındı Ḥâzret -i Ḥayy ü Ferîd ü Settâre (K10/7)

[Zamanın biriciği bu emre uymaya başladı. Yüce Hayy, Ferid ve Settâr’a sığındı.]

Aşağıdaki gazelde gül-bülbül zamanlarına bir vurgu yapılmıştır. Âşık gönlüne seslenerek bahçeye yönelmesi gerektiğini söylemektedir. Bülbülün inleme vakti gül vakti olup o da bahar zamanıdır. Böylelikle bülbüle benzettiği kendisinin de inleme vakti geldiğini ifade etmektedir.

‘Azm eyle taraf-ı bâğa dilâ gül zamânıdur
Başla figâna nâle-i bülbül zamânıdur (G57/1)

[Ey gönül! Bahçe tarafına yönel, gül zamanı gelmiştir. İzdırap ile bağırıp çağırmaya başla bülbülün inleme zamanı gelmiştir.]

“Karanfilgillerden, güzel renkli çiçekler açan bir süs bitkisidir” (Türkçe Sözlük 2011: 1320). “Karanfil çiçeği, edebiyatımızda yaraya benzetilir ve aynı zamanda onun katmer karanfil olarak bilinen bir cinsi bulunmaktadır” (Kurnaz, 1996: 541). Âşığın sevgilinin aşkı ile vücudunda kızıl yaralar oluşmaktadır. Öyle ki göğüs bahçesinde karanfil zamanı geldiğini düşünecektir. Bu beyitte âşığın göğsündeki

yaraları karanfil çiçeğine benzettiğini görüyoruz. Acısının yoğunluğunun anlaşılması için ise göğüs bahçesinde karanfil çiçeklerinin birden fazla olduğunu ifade etmektedir.

Yakdum tenümde şevkuñ ile taze dâğ-ı sürh
Gel bâğ-ı sineme ki karanfûl zamânıdur (G57/3)

[Aşkın ile vücuduma kızıl yaralar yaktım. Gel göğsümün bahçesine ki karanfil zamanıdır.]

“Sünbül, koyu rengi, kokusu ve şekli dolayısıyla, sevgilinin zülfü, kâkülü, turrası için benzetilen olmaktadır” (Kurnaz, 1996: 539). Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçlarının örgüsünü açtığında şekil itibarıyla saçlarının sünbüle benzetilmesi söz konusudur. Âşık sevgilinin bahçesinin sokağına yönelme vakti geldiğini düşünmektedir çünkü onun için sünbül zamanı gelmiştir.

Zülfî girihlerin yine açmış o gül-‘izâr
‘Azm eyle bâğ-ı kûyına sünbül zamânıdur (G57/4)

[O al yanaklı yine saçlarının düğümlerini açmış. Bahçesinin sokağına yönel, sünbül zamanıdır.]

Nâmî kendisine seslenerek o gül gibi güzel sevgilinin belini sorduklarında daha dikkatli olması gerektiğinden biraz düşünme zamanı olduğunu söylemektedir. Sevgiliye karşı söylenecek her şeyin titizlikle, dikkatlice söylenmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Nâmî şorarlâr ise miyânından ol gülüñ
Diḵkatle vir cevâbı te’emmül zamânıdur (G57/5)

[Nâmî, o gülün belini sorarlarsa dikkatle cevap ver, düşünme zamanıdır.]

Bahar vaktinin gelmesiyle birlikte âşıklar için eğlence zamanı başlamaktadır.

Vakt-i bahâr irişdi şafānuñ zamânıdur
Nâmî seniñle gel idelüm seyr-i bâğ ü rāğ (G101/5)

[Nâmî, gel seninle bağ bahçe seyrine çıkalım. Bahar vakti geldi, eğlenme zamanıdır.]

IV.2.1.1. Rûzgâr

Zaman genel anlamda rûzgâr kelimesinin tevriyeli kullanışlarıyla ele alınır. Genel anlamda beyitlerde zamanın acımasızlığından şikâyet söz konusudur. Zaman

âşıkın sevgiliye kavuşmasına hiçbir zaman izin vermez. Nâmî, rûzgâr kelimesini gubâr-rûzgâr, elem-i rûzgâr, perişân rûzgâr, müsâ'id rûzgâr söz ve söz grupları ile ele almıştır. Bu kullanımlar aşağıdaki beyitlerde açıklanmıştır.

Aşağıdaki beyitlerde rûzgâr kelimesi hem zaman hem de yel anlamında kullanılmıştır. Âşıkın, sevgilinin ayağının tozu olabilmek için hafif esen bir rûzgâra ve zamana ihtiyacı vardır. Aşağıdaki beyitlerde de rûzgârın her iki anlamı da kullanılarak yer yer tevriye yapıldığı görülmektedir.

Şâyed gele ğubâr-ı rehi diyü ol şehûñ
Yollarda kaldı gözlerümüz rûzgâr-vâr⁴² (G41/2)

[Şâyet o sultanın izinin tozu gelsin diye zaman var (ki) yollarda kaldı gözlerimiz.]

Didüm diñmez gözüm yaşı işigüñden ğubâr ister
Gülüp nâz ile ol dilber dedi bu rûzgâr ister (G54/1)

[Dedim: “Gözüm yaşı dinmez, eşiğinin tozunu ister.” O dilber gülüp naz ile dedi: “Bu zaman ister.”]

Âşık zamanın verdiği kederlere katlanamayıp bağ-ı âlemden yani dünyadan çekip gitmeyi göze alır.

Yıkılır Nâmî bağ-ı ‘âlemden
Elem-i rûzgâra katlanmaz (G82/6)

[Nâmî, zamanın eziyetine katlanmaz. Âlemin bahçesinden çekip gider.]

Şairin çektiği sıkıntı ve eziyetler dolayısıyla çıkan âhı gökyüzüne kadar yükselir. Bu âh ile rûzgârın esip durması arasında bir bağ kurulur. Zirâ rûzgâr sert eserse bitkilere ve canlılara daha çok zarar verir, ağaçları бүker, yaprakları dallarından ayırır. Şiddetli olduğu zaman yeryüzündeki bitkileri perişân ettiği âşikârdır. Aynı zamanda sevgilinin saçlarını da dağıttığından da âşıkı perişân eder. Bu yüzden âşık, kendini perişân bir zaman içinde bulur.

Çıkar geh bād-ı âhum göklere geh yâr işigine
Sorarsañ bizi Nâmî bir perişân rûzgâruz biz (G83/7)

[Ahımın rûzgârı bazen göklere çıkar bazen sevgilinin eşiğine, Nâmî bizi sorarsan bir perişân zamanız biz.]

⁴² Metinde “Yollarda kaldı gözlerümüz niçe rûzgâr var” şeklindedir.

Aşağıdaki gazelde âşıkın dert ve sıkıntıyla toz olup rüzgâr esmesiyle zamanla yine sevgilinin kapısının eşiğine varacağı dile getirilmektedir. Âşık- toz benzetmesi kullanılarak zamanla sevgilinin ayağının tozu olma hevesinde olan âşıkın hâli anlatılmıştır.

Rüzgâr ile der-i dildâr ola şâyed yirûñ

Derd ü miñnetle dahı ey ten ğubâr olmaz mısın (G165/2)

[Ey ten, şayet zamanla yerin sevgilinin kapısı olur. Dert ve sıkıntıyla bile toz olmaz mısın?]

Rüzgârın elvermesi bir müsaid zaman olması anlamında olmakla birlikte diğer taraftan hafif esen rüzgârın bitkilere, çiçeklere, ağaçlara, tabiata güzellik vermesi ve her tarafa bahar kokularını saçması anlamında kullanılmıştır. Sert esen rüzgâr bahçeye, bitkilere, tabiata ne kadar huzursuzluk verirse hafif esen rüzgâr da hoşluk ve esenlik verir. Hafif esen rüzgâr âşıkı sevgilinin yolununve ayağının tozu olabilmek için bir vesiledir.

Bihamdi'llâh izüñ tozını gördüm

Müsâ'id oldı haylî rüzgârüm (G140/4)

[Birçok zaman elverdi de Allah'a şükürler olsun ki izini tozunu gördüm.]

Güller evrâkın perişân eyledi bād-ı ħazân

Olmadı ħayfâ müsâ'id rüzgârı bülbülün (G113/4)

[Sonbahar rüzgârı gül yapraklarını dağıttı. Bülbülün ne yazık ki müsait zamanı olmadı.]

Bu ben ğubâra olur idi kūy-ı yâr yer

Bir dem müsâ'id olsa idi rüzgâr ger (G63/1)

[Bu ben eğer bir an elverseydi zaman, yârin sokağında toz olurdu.]

IV.2.1.2. Devr/Devrân

Zaman kelimesi aşağıdaki dizelerde devr, devrân, gam-ı devrân, âyîne-i devrân, şeh-i devrân, Hassan-ı devrân, devr-i Âdem, devr-i leb söz ve söz grupları ile verilmiştir. Bazı beyitlerde o dönem kastedilirken bazı beyitlerde de o dönemde yaşayan insanlar kastedilmiştir. Aşağıda beyitler açıklamalarıyla verilmiştir.

Sevgiliye seslenen âşık, sen o devrin güzellik ülkesinin sultanısın, fakirleri konuşturup dinlesen senin kulun olmak isterler. Bu beyitte de görüldüğü üzere zaman o döneme egemen olma, o dönemde yaşayan kişi anlamıyla kullanılmıştır.

Sen ol mülk-i melâhat şâhısın devründe sulţānum
Saña kul olmağ isterler fakir ü bayı söyletsen (G115/2)

[Ey Sultanım! Sen devrinde o güzellik ülkesinin sultanısın. Fakirleri konuştursan sana kul olmak isterler.]

Aşağıdaki kasidede devrân kelimesi padişahın uzun yıllar hükümdarda kalmasını ifade etmektedir. Padişah dört kıtanın sultanı olarak düşünülmüş nice bin yıllar hükümdarlığının sürmesi istenmiştir.

Pādşāhı rub‘-ı meskūnuñ sen ol dā’im hemān
Niçe biñ yıllar tırursa dağı bu devrân eger (K9/17)

[Bu devran eğer nice bin yıllar durursa dört kıtanın meskeni daima sen ol.]

Elinde şarap kadehi varken o devirde yaşayanlar için üzülmeye vakti değildir. Bu beyitte o dönemde elemin ve kederin hâkim olduğu anlaşılmaktadır ama elinde şarap kadehi varken eleme yer olmadığı vurgulanmaktadır.

Ġam-ı devrāndan ağılama sākī
Gül gibi var elünde cām-ı şarāb (G12/3)

[Ey Saki! Zamanenin üzüntüsüyle ağlama. Elinde gül gibi şarap kadehi var.]

Aşağıdaki beyitte âyîne-i devrân tamlamasından hem yaşanan dönemden hem de o dönemde yaşayan kişiler kastedilmiştir. Bu tamlama hem dönemin sosyal hayatını hem de yaşayan kişilerin gönlünü temsil etmektedir. Aynalarında saflık, berraklık olmadığını yani aynalarının pis olduğunu böyle olunca aynaya kim bakarsa o kişide kendinde kusurlar bulacaktır ancak tek kusursuz biri vardır ki o da sevgilidir. Sevgilinin yanağına bakınca âşık kendi aksini görmektedir.

Āyîne-i devrānda şafā yok bağa gördüm
Āyîne-i ruhsārına yāruñ naẓar itdüm (G143/3)

[Zamanenin aynasında saflık, berraklık yok bakınca gördüm. (Ben de) sevgilinin yanağının aynasına baktım.]

Sultan III. Mehmed’e methiye olan bu kaside de zaman kavramı belirli bir yıl aralığına hükmeden anlamında kullanıldığı görülmektedir. Kaside de kişi bahtından şikâyet etse bir daha sabahı göremeyeceğini ifade etmektedir. Kara baht ve sabahın aydınlığı arasında bir tezat oluşturulmuştur.

Âh idüp baht-ı siyâhumdan şikâyet eylesem
Bir dağı görmez qalurdı ey şeh-i devrân şubh (K6/28)

[Ey zamanın padişahı, âh edip kara bahtımdan şikâyet eylesem bir daha (bahtım) sabahı göremezdi (bahtım aydınlanmazdı).]

Âşık aşağıdaki dizelerde kendi şiirini överek kendisini, yaşadığı dönemin Hassan’ı olarak nitelendirmektedir. Kendi şiirini o kadar beğenir ki sevgili bu şiiri görünce onu takdir edecek, benim zamanımın Hassan’ı da sensin, diyecektir.

Göricek bu şi‘rûmi tahsînler idüp didi yâr
Âferînler olsun ey Hâssân-ı devrânum benüm (G152/5)

[Sevgili bu şiirimi görünce takdir edip, “Ey benim zamanımın Hassân’ı, aferinler olsun.” dedi.]

Aşağıdaki dizelerde sevgilinin yüzü gökle ilişkilendirilmiştir. Cennette bir toprak dediği ise sevgilinin yüzünde bulunan benleridir. Âşık cennete benzettği sevgilinin yüzündeki tanelerden el çekmiyor yani vazgeçmiyor çünkü Âdem devrinden beri gelenekleri budur.

Cemâlûñ cennetinde dâne-i hâkden el çekmem
Çü ‘aşk ehline ‘âdet bu kılpudur devr-i Âdem’den (G164/3)

[Yüzünün cennetinde toprağının tanesinden el çekmem. Çünkü aşk ehline Âdem zamanından beri gelenek budur.]

Âşık için en büyük zenginlik sevgiliye yakın olmaktır. Madden zenginliğin kastedilmediği beyitte asıl zenginliğin ömrü boyunca arzuladığı sevgilinin mercan dudakları olduğu ifade edilmektedir. Bu dizelerde zaman kelimesi, âşığın rakipleri karşısında da egemenliğin sevgilinin dudaklarında olması anlamında kullanılmıştır. Ayrıca devr-i leb kadehin dudaktan dudağa dolaştığı bir işret meclisini ifade etmektedir.

Mercân lebi recâsı ile geçdi ‘ömrümüz

Devr-i lebinde yüsre yetişmek ‘asîrdür (G39/6)

[Ömrümüz mercan dudağını arzulamakla geçti. Dudağının hüküm sürdüğü zamanda zenginliğe ulaşmak zordur.]

IV.2.1.3. Eyyâm

Aşağıdaki beyitlerde zaman ifadesi eyyâm-ı hecr, eyyâm-ı mül, eyyâm-ı bahâr, ‘işret eyyâmı söz ve söz grupları ile ele alınmıştır. Bu kullanımlar aşağıdaki beyitlerde açıklanmıştır.

Aşağıdaki kaside Derviş Ağa’ya yapılan methiyeden alınmıştır. Ayrılık günlerinin uzadığını bunun çaresi olup olmadığını sormaktadır.

Gördük bu günü lîk görünmez dahî o gül
Eyyâm-ı hecr uzadı çâre nedür dilâ (K8/7)

[Bugünü gördük ancak o gül hâlâ görünmüyor. Ey gönül! Ayrılık günleri uzadı çare nedir?]

Nâmî, kendisine seslenerek şarap günlerinin geldiğini, içkinin ve kadehin nerede olduğunu sormaktadır.

Vakt-i gül eyyâm-ı mül iriştî Nâmî kandasın
Kanda yaykıldı şurâhî kanı mey kanı kadeh (G25/5)

[Ey Nâmî! Gül mevsimi şarap günleri geldi, neredesin? Çalkalanan sürahi nerde? İçki nerde, kadeh nerde?]

Bu beyitte bahar mevsimiyle ilişkili olarak bir uyanışa vurgu yapılmıştır. Hasta yatan nergis çiçeği de baharın gelmesiyle bir parçada olsa gözünü açacaktır. Aynı zamanda nergis çiçeği kişileştirilmiş ve hasta birisine benzetilmiştir.

Eyyâm-ı bahâr irdi hevâ mu‘tedil oldu
Bir pâre gözin açdı hele nergis-i bîmâr (G32/2)

[Bahar günleri geldi, havalar ılıdı. Hasta nergis bir parça gözünü açtı.]

İçki sunan kişiye seslenilerek, bayram zamanı olduğundan kadehini de alıp seyre gelmesi söylenmektedir.

Destûne âl ayağı seyrâna gel bayrâmdur
Zevrağ-ı câmı yürüt sâki hemân eyyâmdur (G70/1)

[Ey Saki! Kadehi eline al seyre gel, bayramdır. Kadeh kayığını yürüt hemen günüdür.]

Beyitlerde gül zamanı gelmesi ile şarap zamanının gelmesi ilişkilendirilmiştir. Gül rengi bakımından şarabın rengine benzetilmektedir. Aynı zamanda gül zamanı gelmesi, baharın da gelmesi anlamına geldiğinden eğlence zamanının habercisidir.

İrdi gül geldi ‘işret eyyāmı
Sâḳiyā şun şarāb-ı gül-fāmı (G212/1)

[Ey Saki! Gül renkli şarabı sun. Gül zamanı geldi eğlence zamanıdır.]

IV.2.1.4. Zamâne

Zaman kelimesi şiirlerde kimi zamanda zamâne kelimesiyle verilmiştir. Bazı beyitlerde belli zaman aralıkları kastedilirken bazı beyitlerde ise o dönemde yaşayan kişiler de kastedilmiştir. Dîvânda zaman, zamâne, gūş-ı zamane, şû‘irûn-ı zamane, eş‘ûr-ı zamûn söz ve söz grupları olarak kullanılmıştır.

Zaman kavramı, yaşadığı dönemin en iyi şiir söyleyeni kastedilecek şekilde kullanılmıştır. Nâmî bu beyitte kendi üslûbunu överek Lebîd’in üslûbuna benzetmektedir.

Nâmiye dinülürse n’ola eş‘ār-ı zamân
Ṭarz-ı kelâmı ṭarz-ı kelâm-ı Lebîd’dür (G40/7)

[Nâmî’ye, zamanın en iyi şiir söyleyeni denilirse ne olur. Onun üslubu Lebîd’in üslûbu gibidir.]

Nâmî, kendi sanatını övdüğü aşağıdaki beyitte kendisini söz bahçesinin bülbülü, kendi dönemde yaşayan şairlerin de karga gibi olduklarını belirtmiştir.

Bâğ-ı sühandâ bülbül olaldan ben oldılar
Yanumda şâ‘irân-ı zamâne ğurâb şekl (K2/18)

[Söz bahçesinde bülbül olduğumdan beri yanımda zamanın şairleri karga gibi oldular.]

Zamanın kulağı ifadesi, o âna şahitlik edenler, kös ve nekkarenin sesini duyanlar, o zamanda yaşayanlar olarak değerlendirilebilir. Çok konuşulan sünnet düğünü için kös ve nekkâre seslerinin göğe ulaştığı, bugüne kadar böyle bir sese şahitlik edilmediği ifade edilmektedir.

Şadā-yı kūs u nekāre yetişdi gerdūna
İşitmeye bunı gūş-ı zamāne tā dem-i şūr (K1/10)

[Kös ve nekkarenin sesleri gökyüzüne ulaştı. Zamanın kulağı böyle bir sesi düğün gününe kadar hiç duymadı.]

III. Mehmed’e yazılan methiyeden alınan aşağıdaki beyitte o dönemde yaşayanların III. Mehmed’in fermanına boyun eğmesi gerektiği, bu feleğin çarkının onun isteği üzerine döndüğü belirtilmektedir.

Zamāne tābi‘-i fermānı ola her dem anuñ
Murādı üzre döne dā’ima bu çarḥ-ı kühen (K4/31)

[Zamaneler her zaman onun fermanına boyun eğsin, bu feleğin çarkı daima onun isteği üzere dönsün.]

IV.2.1.5. Dehr

Nâmî, dîvânda zaman anlamına gelen söz ve söz gruplarını; dehr, bâğ-ı dehr, fezâ-yı dehr, şâ‘irân-ı dehr, hânkâh-ı dehr, pirzen-i dehr, dehr-i harâb ifadeleriyle vermiştir. Bazı beyitlerde zaman kişileştirilerek boğan, kan akıtan birine benzetilmiştir bazı beyitlerde ise zaman kavramı bir dönemi kapsayacak şekilde kullanılmış ya da o dönemde yaşayan kişiler kastedilmiştir.

Aşağıdaki beyitte nergis çiçeği kişileştirilerek gözünü açıp eline kadeh alan birisine benzetilmiştir. O devrin bahçesinde gülün ve dikeninde bir mevsimi olduğu sonunda onların da kalmayacağı ifade edilmektedir. Dehr kelimesinin hem “dünya” hem de “zaman” anlamının kullanıldığını görmekteyiz.

Mişâl-i nergis elüñe piyâle al gözüñ aç
Bu bâğ-ı dehrde âhir ne gül kalur ne diken (K4/3)

[Gözün aç, nergis gibi eline kadeh al. Bu zamane bahçesinde sonunda ne gül kalır ne diken.]

İffet bulutunun adalet yağmurları yağdırması ifadesinde iffet bulutu diye kastedilen sultandır ama kullanılmamıştır. Açık istiare sanatının yapıldığını

görmekteyiz. Adaletli davranıldığından beri o dönemde yaşayanların bir toz bulutu gibi dolaşan fitnenin önünü kestiği, yatıştığı belirtilmektedir. Memduhun adaletli hükmetmesi yeryüzünde fitneyi yok etmektedir.

Seḫāb-ı ‘iffeti bārān-ı ‘adli yağduralı
Fezā-yı dehrde yatdı birez gubār-ı fiten (K4/19)

[Onun iffet bulutu adalet yağmurlarını yağdırdığından beri zamanın göğünün fitne tozları biraz yatıştı.]

Nasıl ki bir devrin bahçesinde her lale bir değilse herbirinin farklılıkları söz konusuysa Nāmî de kendisine seslenerek her beytin aynı değerde olamayacağını ifade etmektedir. Birçok beyitte kendi sanatını, üslubunu övdüğünü gördüğümüz Nāmî, bu kez bu beyitte her beytinin aynı seçkinlikte olamayacağını söylemektedir.

Güzide olmazise Nāmî nola her beytüñ
Bu bâğ-ı dehrde yeksân olur mı her lāle (K7/20)

[Nāmî! Seçkin olmazsa her beytin ne olur? Bu zaman bahçesinde her lale bir olur mu?]

Sevgili-âşık-rakip üçgeninde sevgilinin yanağının, saçının, boyunun ve birçok özelliklerinin övgüsünün yapılması çok görülen durumlardan biridir. Âşıklar sevgilinin yanaklarının kırmızılığı sebebiyle gülle ilişki kurmuşlardır. Bu beyitte de gül diye bahsedilen sevgilidir ancak sevgili söylenmemiştir. Nāmî ise bu övgüyü o kadar arşa çıkarmıştır ki o dönemde yaşayan şairler bu övgünün karşısında kendi defterlerini kapatmışlardır.

Ruḫlaruñ vaşfında ey gül şā’irān-ı dehr hep
Şi’r-i Nāmîyi görüp defterlerini dürdiler (G64/5)

[Ey Gül! Zamanın şairlerinin hepsi Nāmî’nin şiirlerinde yanaklarının niteliklerinin övgüsünü görünce defterlerini dürdüler.]

Aşağıdaki beyitte şair hânkâh-ı dehr kelimesiyle dünyanın geçici bir misafirhane olduğunu belirtmektedir.

Nāmî ger rez duḫterine mā’il olsa ne ‘aceb
Ḥânkâh-ı dehrde ḫālince ol da er geçer (G67/5)

[Nâmî eğer üzüm kızına meyletse şaşılır mı? Zamanın misafirhanesinde o da er geçinir.]

Aşağıdaki beyitte âşkın çektiği eziyetlerden dolayı dünyaya meyletmemesi gerektiğini zaten bu devrin feleğine meyledenlerin de mert olmayacağını ifade etmektedir. Dünya birçok beyitte kendisine meyledilmemesi gereken bir kocakarıya benzetilmektedir. Zira kocakarıya meyleden kişilerde zaten mert kişiler değildir.

Olma gel tâlib-i dünyâ-yı denî ‘âlemde
Meyl iden pîr-zen-i dehre dilâ merd olmaz (G87/3)

[Ey Gönül, gel âlemde alçak dünyaya talip olma. Zamanın kocakarisına meyleden mert olmaz.]

Alçak zaman, harap zaman, zamanın kocakarısı nitelemeleriyle karşımıza gelen ifadelerde âşkın hem yaşadığı devirden hem de dünyadan memnun olmadığı görülmektedir. Şairin bu dünyanın geçici nimetlerine meyletmemesi için uyarıda bulunduğu görülmektedir.

Yıkılır giderüz âhîr bülend eyvânı n’eylersin
Koma bir taş bir taş üzre bu dehr-i harâb içre (G194/4)

[Sonunda yok olup gideceğiz köşkü, sarayı neylersin? Bu harap zamanda bir taş bir taş üzerine koyma.]

Zamandan şikâyet edilen aşağıdaki beyitte Nâmî, kendisine seslenerek dünyanın geçiciliğini, insana iyilikten çok kötülük getirdiğini belirtmektedir. Cem şarabı bulmasıyla ünlü biridir. Şarap üzerindeki hava kabarcığı Cem’in kellesi olarak tahayyül edilmiştir. Dehr yani zamanın Cem’i kana bulamasıyla şarabın kızılığına işaret edilmektedir.

Nâmiyâ kelle-i Cemdür görinen şanma habâb
Eylemiş garğa-i hûn dehr anı meydân içre (G198/5)

[Ey Nâmî, görüneni hava kabarcığı sanma Cem’in kellesidir. Zaman onu meydanda kana boğmuştur.]

IV.2.1.6. Dem

Şair, Sultan III. Murat’ın oğlu III. Mehmet’in sünnet düğünü sebebiyle yazılan kasidede mutluluk kapısının seher vakti açıldığını belirtmektedir.

Dem-i şehergeh açıldı der-i serây-ı sürür

Yapıldı anda şeh-i ‘âleme serîr-i huzûr (K1/1)

[Mutluluk sarayının kapısı sabahın erken saati açıldı. O zaman cihan sultanına huzur tahtı yapıldı.]

Zamanla ilgili kullanılan bir başka kelime de demdir. Dem sözcüğü zaman, an anlamında kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte Sultan III. Murat’ın oğlu III. Mehmet’in sünnet düğünü sebebiyle yazılan kasidede düğünde çalınan davulun ve nekkâre seslerinin gökyüzünü kuşattığı belirtilmektedir. Dem-i sûr söz grubu ile ise düğün günü, düğün zamanı olarak kullanılmıştır.

Şadâ-yı kûs u nekkâre yetişdi gerdûna
İşitmeye bunı gûş-ı zamâne tâ dem-i şûr (K1/10)

[Kös ve nekkarenin sesleri gökyüzüne ulaştı. Zamanın kulağı böyle bir sesi düğün gününe kadar hiç duymadı.]

Aşağıdaki kasidede dem kelimesi “içinde bulunulan zaman” anlamında kullanılmıştır. Eğer Kısırî, Kayser ve Tekfûr da ömürleri yetseydi de bu zamana erişebilselerdi her birisinin atının bakımı ile ilgileneceği belirtilmektedir.

İderdi her birisi bir semendine tîmâr
İreydi bu deme Kısırâ vü Kayşer ü Tekfûr (K1/25)

[Kısırî, Kayser ve Tekfûr bu zamana erseydi her birisi güzel ve çevik atının bakımını yaparlardı.]

Sevinç sarayı diye nitelendirilen övülenin sarayını, Zâhîr görmeden gün doğmadan beliren aydınlıktan nasıl mahrum olduğunu söyleyebilir? “Sepide dem” diye bahsedilen şafak söktüğü an, ortalığın aydınlanması olarak ele alınmıştır. Şafak vakti gün doğmadan önceki kızılığ ifade etmektedir. Beyitte memduhun sarayının parlaklığı ve aydınlığı övülmektedir.

Zahîr perde-serāyuñı görmeyen nice dir
Sepide-dem ki şodem mahrem-i serā-yi sūr (K1/27)

[Zahîr, senin sarayını görmeden “şafak vakti sevinç sarayından mahrumdum.” diye nasıl söyler?]

Sultan III. Murat’a methiyeden alınan aşağıdaki kaside de şair sultanın güne benzeyen yüzünü görmeyeli durmadan ağladığını ifade etmektedir. Kendisini buluta,

gözyaşlarını ise yağmura benzetmektedir. “Dembedem” ifadesinin ise “zaman zaman” anlamı olmakla birlikte cümle içerisinde “sürekli” anlamında kullanılmıştır.

Görmez olalı gün yüzünü dembedem işüm
Gözüm yaşın akıtmak olupdur şehâb şekl (K2/2)

[Güne benzer yüzünü görmediğimden beridir benim işim durmadan bulut gibi gözyaşı dökmek olmuştur.]

Şair aşağıdaki kasidede kendisini, sesinin güzel olması bakımından bülbüle, bağa vardığında memduhun yüzünü kırmızılığı bakımından güle benzetip onu anımsayıp ağlamaktadır. Bu sebeptedir ki şair bu beyiti her zaman su gibi akıcı söylemektedir. Şair beyiti su gibi akıcı söylediğini sevgilisini anımsamasına bağlamış, hüsnüalil söz sanatından yararlanmıştır.

Bâga vardukça ruhuñ yâdıyla bu dil bülbülü
Ağlayup bu beyti her dem şu gibi eyler revân (K5/7)

[Bu gönül bülbülü, bağa vardıkça yanağının yâdıyla, ağlayıp bu beyti her zaman su gibi akıcı söyler.]

Şiirde lale kişileştirilerek yüzü yere bakan ve taklitçi bir insana benzetilmiştir. Aynı zamanda lale kasidede övülenin yüzünü taklit etmektedir. Taklit eden insanlardan da hayır gelmeyeceği vurgulanmaktadır. “Demâdem” kelimesi ise kaside içerisinde zaman zaman, sık sık anlamı verecek biçimde kullanılmıştır.

Yüzüne öykünür imiş gelür mi andan hayr
Ki bâğ içinde demâdem yere bakar lâle (K7/5)

[Bahçede durmadan yere bakan lale, yüzünü taklit edermiş. Ondan hayır gelir mi?]

Aşağıdaki gazelde âşık sevgilinin cefasıyla ah edip inlemektedir. Bu sebeptedir ki çalgıcının da kendisine bir kere uyup inleyişlerine ortak olmasını istemektedir. “Bir dem” kelimesi şiirde “bir defa, bir an” anlamını verecek biçimde kullanılmıştır.

Kıl kerem gel nâleme demsâz ol ey⁴³ muṭrib bugün
Gülşene ‘azm idelüm billâh bir dem uy bana (G4/3)

⁴³ Orijinal metinde yer alan “ey” kelimesi Yenikale, 2020’de okunmamıştır.

[Ey algıcı, bugün kerem et, gel inleyişlerime ortak ol. Gül bahçesine gidelim, Allah için bir an bana uy.]

“Subhdem” ifadesi sabah vakti için kullanılan bir sözcüktür. Aşağıdaki gazelde de âşık ve sevgilinin gece-gündüz beraber oldukları ifadesi anlaşılmakla beraber gece ve gündüz kelimeleri tezat, sevgilinin teni ise parlaklığı ve rengi itibarıyla gümüşe benzetilmiştir.

İderüm ol yâr ile alvetde gice nûş-ı cām
Şubhdem ol sîm-tenle mecma‘um ammāmdur (G70/10)

[O sevgiliyle gece تنها bir yerde içerdik. Sabah vakti, o gümüş tenli ile (sevgili ile) toplandığımız yer hamam olurdu.]

Aşağıdaki gazelde “dem urmak” ifadesi bahsetmek anlamına gelen deyimleşmiş bir kelime grubudur. Gazelde insana ait bir özellik olan konuşma eylemi papağan ve bülbüle aktararak kişileştirme sanatına yer verilmiştir. Papağanın sevgilinin dudağından bahsetmesinin sebebi, papağana şekerle konuşma öğretilmesi ve sevgilinin şeker kadar tatlı oluşundandır. Bülbülün sevgilin yanağından bahsetmesinin sebebi ise sevgilin güle benzeyen yanağı sebebiyledir.

Lebûñden bahş ider her tûñ-yi güyâyı söyletseñ
Ruĥuñdan dem urur hep bülbül-i şeydâyı söyletsen (G115/1)

[Papağanı söyletsen dudağından bahseder. Divâne bülbülü söyletsen yanağından bahseder.]

IV.2.1.7. Ahd

Aşağıdaki kasidede “ahd” ifadesi “devir, asır” anlamlarını karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Şeddâd u Âd eğer Sultan III. Murat zamanında, devrinde yaşasalardı sarayda eğlence işlerini yapmak için ücretli işçi olurlardı. Sultan III. Murat’ın devrine bir övgü yapılmıştır.

Geleydi ahdüñe Şeddâd u ‘Âd olurlar idi
Serây-ı ‘ıyşuñı yapmağa bir iki müzdver⁴⁴ (K1/24)

[Şeddâd ve Âd senin devrinde yaşasalardı sarayının eğlence işlerini yapmak için bir iki ücretli işçi olurlardı.]

⁴⁴ “müzdver” kelimesi Yenikale, 2020’de müzdür şeklinde okunmuştur.

IV.2.1.8. Hengâm

Yaz mevsimi yerini hazan mevsimi yani sonbahar ayına bırakmıştır. Sonbahar mevsiminde ise sular çağlayarak akmadığından gül bahçesi eski renklerini kaybeder. Aşağıdaki kasidede “hengâm-ı hazân” ifadesi “sonbahar zamanı ve vakti” anlamlarını karşılayacak şekilde kullanılmıştır.

Çağlayup akmaz şular erişdi hengâm-ı hazân
Çağı geçmiş dilbere döndi dirîğâ gülsitân (K5/8)

[Sonbahar zamanı geldi, sular çağlayıp akmaz. Ne yazık ki gül bahçesi zamanı geçen eski sevgiliye döndü.]

IV.2.2. Yıllar

Aşağıdaki kasidede sultanın himmetinin yüce olmasının övgüsü yapılmaktadır. Sabah vakti ise kişileştirilerek sultanının yardımlarının sonunu bulmaya çalışan kişiye benzetilmiştir. Sultan o kadar yüce gönüllüdür ki yıllar geçse de sabah vakti bu ucu bucağı olmayan lütufların sonunu bulamayacaktır.

Âsumân-ı himmetüñ şol deñlü vâsi’dür şehâ
Bulmaya pâyânın olsa niçe yıl püyân şubh (K6/20)

[Ey Sultan, senin himmetinin göğü o kadar yücedir ki sabah, yıllar geçse de son bulmaz.]

Bazı fırsatlar insanoğlunun karşısına sürekli çıkmamaktadır. Ara sıra güzel fırsatlar çıkar. Aşağıdaki kasideden alınan bir beyitte de yılda bir gelen fırsatın kaçırılmaması gerektiği yönünde bir uyarı sözkonusudur. Zira bahar mevsimi yılda bir kere gelerek gül bahçesindeki bütün çiçeklere ve bitkilere cana can katmaktadır. Şair gönlüne seslenerek bu günlerin her zaman bulunmayacağı uyarısı yapmaktadır.

Fevt itme fırsatı ki bu dem yılda bir gelür
Gülzâr oldı ey dil-i pejmürde cânfezâ (K8/5)

[Ey perişan gönül! Gülbahçesi cana can katar oldu. Fırsatı elden kaçırma ki bu vakit yılda bir gelir.]

Çok uzun yıllar bela dağını kazan âşık, kendisini işçiye belayı ise dağa benzetmektedir. Ferhat'ın dağı delmesine ise telmih yapılmaktadır.

Niçe yıl kazdı belâ kühını ırğâd gibi
Taş döğen gelmedi bu 'âleme Ferhâd gibi (G208/1)

[Nice yıl işçi gibi bela dağını kazdı. Bu aleme Ferhad gibi taş döğen gelmedi.]

Âşık sevgilinin kapısında senelerce hizmet etmektedir ancak sevgili seyre çıktığında yüzü kara olan bir yabancıyı yanına alıp kapısında uzun yıllar hizmet eden âşığa vefa göstermemektedir. Rakip sevimsiz, kara yüzlü bir zebaniye benzetilmektedir.

Kapuñda bunca yıldur hîdmet itdüm seyre gitdükçe
Raķib-i rū-siyâhı yanuña alup beni şatma (G195/3)

[Kapıda bunca yıldır hizmet ettim. Seyre çıktıkça kara yüzlü rakibi yanına alıp beni satma.]

IV.2.2.1. Sinîn

Zaman ölçüsü olarak kullanılan “sinîn” kelimesi yıllar, seneler anlamında kullanılmıştır. Aşağıdaki kasidede sultanın ömrünün uzun olması ve tahtta yıllarca kalması ve neşe içinde geçmesi için yazılan dua bölümünden alınmıştır.

İde ziyâde anuñ ‘ömr ü devletin Allâh
Geçe sürür u ħubûr ile hep sinîn ü şühûr (K1/41)

[Allah onun ömrünü ve devletini artırsın. Aylar ve yıllar sevinç ve neşe içinde geçsin.]

IV.2.3. Aylar

IV.2.3.1. Şuhûr

Zaman ölçüsü olarak kullanılan “sinîn ü şuhûr” seneler ve aylar anlamında kullanılmıştır. Aşağıdaki kasidede sultanın ömrünün aylarca ve yıllarca uzun olması ve ömrünün ve tahtının sevinç içerisinde geçmesi için dua edilmiştir.

İde ziyâde anuñ ‘ömr ü devletin Allâh
Geçe sürür u ħubûr ile hep sinîn ü şühûr (K1/41)

[Allah onun ömrünü ve devletini artırsın. Aylar ve yıllar sevinç ve neşe içinde geçsin.]

IV.2.4. Mevsimler

IV.2.4.1. Bahar (İlkbahar, Nev-bahar)

Aşağıdaki kasidede bahar bulutu kişileştirilip şahın eline su döken biri olarak tasavvur edilmiştir. Bahar mevsiminde yağan yağmur şahın elini yıkadığı su olarak düşünülmüştür.

Eline şāh-ı bahāruñ olunca bezm-i āḥir
Şu koydı ebr-i bahār anda gül getürdi leğen (K4/10)

[Son meclis olunca bahar bulutu, bahar şahının o zaman eline su döktü, gül de leğen getirdi.]

Aşağıda bir kasideden alınan beyitte lale, baharın sultanı tarafından çemen diyarına bey olarak atanan ve sefere çıkan biri olarak kişileştirilmiştir. Lale rengi ve boyu itibarıyla hem bahçenin beyi hem de seferde bayrak tutan bir asker olarak düşünülmüştür.

Çemen diyārına beg dikdi anı şāh-ı bahār
İdindi kırmızı bayraq k'ide sefer lāle (K7/4)

[Bahar sultanı, onu çemen diyarına bey yaptı. Lale, sefere çıkmak için kırmızı bayrak edindi.]

Kasidenin dua bölümünden alınan aşağıdaki beyitte memduhun uzun ömürlü olması için dua edilmektedir. Bahar kelimesi şirde insan ömrünün uzunluğunu anlatmak için kullanılmıştır. Ayrıca lalenin açması seher vakti ellerini açıp dua eden bir insan gibi düşünülmüştür.

Mu‘ammer ola diyü o bahār-ı gülşen-i fażl
Şeḡergeh ellerin açup du‘ā ider lāle (K7/21)

[Erdem bahçesinin baharı uzun ömürlü olsun diye lale, seher vakti ellerini açıp dua eder.]

Bu beyitte bahar mevsimiyle ilişkili olarak bir uyanışa vurgu yapılmıştır. Nergisin açması hasta iken gözünü açan bir insana benzetilmiştir. Zira nergis göz

ilişkisi klasik Türk şiirinde çok kullanılmıştır. Nergis afyongillerden bir bitkidir. Sarhoş edici özelliği vardır. İnsanın da en tesirli uzvu gözleridir.

Eyyām-ı bahār irdi hevā mu‘tedil oldı
Bir pâre gözin açdı hele nergis-i bīmār (G32/2)

[Bahar zamanı geldi, havalar ılıdı. Hasta nergis bir parça gözünü açtı.]

Mevsim olarak ilbaharın gelişi, doğanın uyanışı ele alınmaktadır. İlkbaharın gelişiyle beraber çiçekler açacak, eğlence başlayacaktır. Nergisin açılması ile gözlerin açılması arasında bir ilişki kurulmuş bu ilişki yukarıdaki beyitlerde açıklanmıştır.

Nergis mişâli aç gözüñi erdi nevbahār
Gül-çehre sākī ile mey-i ergüvānı gör (G51/4)

[İlkbahar geldi nergis misali gözünü aç. Gül yüzlü! Saki ile kırmızı renkli içkiyi gör.]

Eğlence meclisleri genellikle gül bahçesinde baharın gelmesiyle yapılan eğlencelerdir fakat sevgilinin yanağını görenlerin bu eğlence için baharın gelmesini beklemesine gerek görülmemektedir. Aşağıdaki gazelde sevgilinin yanağı rengi bakımından gül bahçesinde bulunan kırmızı gül ile ilişkilendirilmektedir.

Gül-i rüyuñ tarāvetini gören
‘İşret eyler bahāra kıatlanmaz (G82/5)

[Gül yanağının tazeliğini gören, eğlenceye başlar baharın gelmesini beklemez.]

Bahar mevsimi gelinceye kadar insanlar evlerindedir, bahar mevsimi geldikten sonra gülbahçesine gidilir. Aşağıdaki gazelde ise sevgilinin yüzünü görme zamanını bahar mevsimi ile ilişkilendirmektedir. Ayrıca sevgilinin boyu serv-i kadde benzetilerek açık istiare yapılmıştır.

Bahār-ı rüyuñ irdi hep ser-i kūyuñdurur fikrüm
Uşandum hāneden ey serv-қadd gülşendedür göñlüm (G145/3)

[Aklım hep sokağının başındadır, yüzünün baharı geldi. Ey servi boylu, evden usandım. Gönlüm gülbahçesindedir.]

IV.2.4.2. Yaz (Sayf)

Yaz mevsimi kış ile tezat halinde zikredilir. Bir mevsimin bitişi, gün gibi aydınlık ve iç ısıtan sevgililerle gül bahçesi seyir mevsiminin başlangıcı dilenir.

Şitâ gitse güneş yüzlüler ile
Gülistân seyrin etsek yaz gelse (G187/2)

[Kış gitse yaz gelse güneş yüzlülerle gül bahçesi seyretsek.]

IV.2.4.3. Sonbahar (Hazân)

“Sonbaharın, bilhassa bitiş ve son buluş hâli olması üzerinde durulur. Bu sebebledir ki sık sık İlkbaharla oluşturduğu tezat açısından bir araya getirilir” (Tolasa, 2001: 428). Nâmî, sonbahar anlamına gelen ifadeleri, hazân, fasl-ı hazân, bâd-ı hazân, evrâk-ı hazân kelime ve kelime gruplarıyla söylemiştir. Aşağıda ele alınan kasidede sonbahar gelmeden gül savrulmadan, lale geçmeden eğlenmek için bahçenin tam mevsiminde olduğu vurgulanır.

Şakın bu fırsatı fevt itme bâğa gel ‘ayş it
Hazân irer şavulur gül şehâ geçer lâle (K7/2)

[Ey padişah! Sakın bu fırsatı kaçıрма. Bahçeye gel eğlen. Sonbahar gelir gül savrulur, lale devri geçer.]

Sonbahar mevsiminde yazın şakıyan bülbüllerin yerini, karga sesli bülbüllerin aldığını görmekteyiz. Sonbahar mevsimi bülbülleri bile dilsiz eylemiştir.

Zâğlardur şanmañuz bâğ içre sergerdân olan
‘Andelîbândır anı lâl eylemiş faşl-ı hazân (K5/13)

[Bahçedeki başıboşları kargalar zannetmeyin, sonbahar mevsiminin dilsiz eylediği bülbüllerdir onlar.]

Sonbahar üzerine yapılan tasavvurlardan en sık karşılaşılanı ise sararmış olan yaprakların altına teşbihidir. Sonbahar rüzgârı kişileştirilmiş ve esip gürleyen, öfkelenen bir insana benzetilmiştir. “Eğer sonbahar rüzgârı esiyorsa bedelini altın gibi yapraklarını dökerek ödemiştir.” denilmektedir.

N'ola ger esse şavursa yeridür ey servkadd
Niçe biñ altûn şayupdur gülşene bād-ı hazân (K5/10)
[Ey servi boylu! Sonbahar rüzgarı esse savursa yeridir, gül bahçesine nice bin altın saymıştır.]

Sonbahar yaprakları üzerine kurulan hayal ve tasavvurlardan ziyade gözümüzde canlandırabildiğimiz tasvirlerde mevcuttur. Sonbahar gelir, temizlense de ertesi gün döküleceğini bildiğiniz yapraklar, eteğini belinin içine sokmuş güzeller tarafından süpürülür.

Gördi evrāk-ı hazân ile pür olmuş şahın-ı bağ
Pāk idüp süpürmek için serv dāmen der-miyān (K5/14)
[Gördü sonbahar yaprağı ile dolmuş bahçe meydanı. Temizleyip süpürmek için servi eteğini belinin içine sokmuş.]

Aşağıdaki kasideden alınmış bir beyitte diğer kullanımlardan farklı olarak sözlerini, sonbahar niteliğinde görmektedir. Akarsuyun götürdüğü sonbahar yaprakları gibi akıcı bir kaside olduğunu ifade etmektedir.

Bu kaşidede hazân vaşfında yer yer sözlerüm
Güiyā berg-i hazāndur götürür āb-ı revān (K5/22)
[Bu kasidede zaman zaman sonbahar niteliklerinde söylediğim sözlerim, sanki akarsuyun götürdüğü sonbahar yapraklarıdır.]

IV.2.4.4. Kış (Şitâ, Zaman-ı berf, Erbaîn, Zemherîr)

Hazân mevsimi hasılat mevsimi olması dolayısıyla zengin tüccarlar mallarını satmadan kış mevsiminin gelip çattığı ifade edilmiştir. Kara kış ifadesi kışın şiddetini belirtmektedir. Sonbahar mevsimi hasılat mevsimi olduğundan tüccarlar mallarını satmaları gerekir. Ancak kışın erken gelmesi ve şiddetli olması tüccarların mal satmasını engellediğinden kış mevsimi şiirlerde çaresizlik olarak değerlendirilir.

Şatmadın dağı metâ'ın lû'ace-i mülk-i bahār
Geldi başdı kara kış etdi taşavvûrdan ziyān (K5/12)
[Bahar mülkünün zengin tüccarı malı satmadan. Hayal edilemeyecek şekilde kara kış geldi bastı.]

IV.2.5. Gün

Dîvân'da “gün” kelimesi “gün, bu gün, bir iki günlük, ol gün bu gündürür, günü yeg ola güninden, gün gibi meşhur, gün yüzüm” gibi kelime ve kelime gruplarıyla verilmiştir.

Aşağıdaki kasideden alınan bir beyitte “günün sabah vakti” ifadesiyle günün belli bir vakti ele alınmıştır. Belirtilen vakit kişileştirilerek utançtan terler döken bir insan gibi tasavvur edilmiştir.

Görinen yer yer degil encüm görüp nāgeh seni
Gün yüzünden şerm idüp dökdi ‘araḳ ey cān şubḫ (K6/5)

[Ey Sevgili! Ara sıra görünenler yıldızlar değil, günün sabah vakti senin yüzünü ansızın görünce utancından döktüğü terlerdir.]

“Bugünü görmek” ifadesiyle şair kasidenin bütününden anlaşılacağı üzere ilkbaharın gelişini görmesinden bahsetmektedir. İlkbahar gelmiştir ancak “o gül” yanında değildir. Kendi gönlüne seslenerek uzayan ayrılık günlerinin çaresini sormaktadır.

Gördük bu günü lik görünmez daḫı o gül
Eyyām-ı hecr uzadı çāre nedür dilā (K8/7)

[Bugünü gördük ancak o gül hâlâ görünmüyor. Ey gönül! Ayrılık günleri uzadı çare nedir?]

Âşık, gönlünü dermansız bir hastaya benzetmektedir. Dermansız dertten kastedilen, aşk derdidir. Şair aşk derdinin büyüklüğünü ve dayanılmazlığını ifade etmek için bir iki günlük ömrünün kaldığını belirtmektedir. “Bir iki günlük” ifadesi az ömrünün kaldığını vurgulamak için kullanılmıştır.

Yatur zār u zebūn dil tekye-i ‘aşḳuṇda sulṭānum
İrişdür ḫ^vān-ı vaşluñ bir iki günlük müsāfirdür (G69/2)

[Sultanım, gönül aşkının tekkesinde dermansız yatmaktadır. (O) Bir iki günlük misafirdir (onu) kavuşma sofrasını eriştir.]

Âşık-sevgili-rakip üçgeninde gelişen olaylarda âşık, sevgiliden kavuşma sözü almıştır ve aradan zaman da geçse de hâlâ kavuşma gününü beklemektedir. Ancak sevgili vefasızlığına ve tegafül davranışlarına devam etmektedir.

‘Ahd eylemişdi vaşlını ol bî-vefâ o gün
Ol gün bu gündurur dağı gönlüm ricâdadur (G56/2)

[O vefasız o gün kavuşma sözü vermişti. Gönlüm o gün bu gündür (kavuşmayı) umar.]

Aşağıdaki kasideden alınan beyitte “günü gününden iyi olmak” deyimini kullanılmıştır. Memduha dua edilen bu bölümde yüceler yücesi Allah’ın, memduhun bütün işlerini kolaylaştırması ve her gününün önceki gününden daha iyi geçmesi için dua edilmektedir.

Günü yeg ola güninden hem eyleye anuñ
Hudâ-yı ‘azze ve cell cümle şa‘b için ehven (K4/32)

[Onun günü gününden iyi olsun. Aziz ve Celil olan Allah onun bütün işini kolaylaştırsın.]

Gün gibi meşhur, gün gibi ortada olmak ifadesi “çok açık” anlamında kullanılan bir deyimdir. Aşağıdaki kasidede sultan Murad Han parlaklığı bakımından Ay’a benzetilirken adaletli olduğunun da çok açık bir şekilde ortada olduğu vurgulanmak istenmiştir.

Meh-i sipîhr-i sa‘âdet Murâd Hân-ı cihân
‘Adâlet ile odur şimdi gün gibi meşhûr (K1/16)

[Saadet göğünün Ay’ı cihan sultanı Murad Handır. Şimdi adaletle gün gibi meşhur olan odur.]

Aşağıdaki gazelde sevgilinin yüzü güne benzetilirken âşık ölmeden hem gün yüzlü sevgiliyi göster bana diye dua etmekte hem de o günü görmeyi dilemektedir.

Gün yüzüm göstermezin katl iderin anı dimiş
Ölmedin bir kerre yâ Rab ol günü göster baña (G8/2)

[Sevgili: “Gün yüzümü göstermem öldürürüm onu” demiş. Ya Rab! Ölmeden o günü bana göster.]

IV.2.5.1. Gündüz

Gündüz kelimesi aşağıdaki kasidelerden alınan beyitlerde hem “vakit” anlamında hem de “geceyle gündüzün bir olması” yani kıyamet günü olarak kullanılmaktadır.

Çapuñda kullık eyler mihr gündüz

Gice h idmetde olursa rev   em‘ (K3/19)

[Gündüz Güneş kapında kulluk eyler, gece ise mum hizmette olursa uygundur.]

 tdi ra  p ile bugün ol y r seyr-i b  

Giceyle gündüzüm n’ola olsa ‘ale’s-sev  (K8/6)

[O y r bugün başkaları ile bahçeyi geziyor. Geceyle gündüzüm bir olsa ne olur?]

IV.2.5.2. R z

Gün kelimesi, “r z-ı seher, r z-ı his b, r z-ı ezel, r z-ı vis l” gibi kelime ve kelime gruplarıyla kullanılmıştır. Aşağıdaki kasideden alınan beyitte memduh yüzünün yuvarlaklı ı sebebiyle Ay’a benzetilmiştir. Yağmur ise gözyaşları olarak tasavvur edilmiştir. Seher vakti anlamında kullanılan “r z-ı seher” ifadesiyle ağlama eyleminin sabah vakti yapıldığı anlaşılmaktadır.

Gird-i r yu nda  a u  fikr iden a lar r z-ı hecr

Gice m hi h le ku atsa olur b r n  ub  (K6/7)

[Gece Ay’ı h le ku atırsa sabah yağmur ya ar. Ayrılık vakti de yüzünün yuvarlaklı ını düşünen a lar.]

R z kelimesi daha çok tamlama şeklinde karşımıza çıkmaktadır. R z-ı his b, kıyamet günü anlamında kullanılmıştır. Aşağıdaki gazelde sevgiliden  ik yet söz konusudur.   ıklara sayısız acı  ektirmesinden  ik yet edilerek ona kıyamet günü bunun hesabının sorulaca ı belirtilmektedir.

Cevri ‘u   ka b  hes b itd  

Var mı a a cev b r z-ı his b (G12/5)

[  ıklara sayısız acı  ektirdin, kıyamet gününde var mı ona cevap?]

Allah’ın evreni yarattığı gün gam  arabının   ıka sunulmuş, aslında   ık varolduğu gün gamla tanı mı tır. “R z-ı ezel” ifadesiyle de ezelden beri yani Allah’ın evreni yarattığı günden beri anlamında kullanılmıştır.

La’l   fir  ı eyledi mest-i  ar b-ı  am

R z-ı ezelde ba a  unıldı  ar b-ı  am (G132/1)

[Dudaklarının ayrılı ı beni gamla harap olmuş sarhoş eyledi. Gam  arabı bana ezel gününde sunuldu.]

Şair aşağıdaki beyitte “rûz-ı visâl” tamlamasıyla kavuşma gününü kastetmiştir. Kendine seslenerek ayrılık günlerinin kalıcı olmadığını, bir gün kavuşma gününe de erişeceğini belirtmektedir.

Rûz-ı visâl gibi geçer rûz-ı iftirâk
Şabr eyle Nâmî ikide bir ızdırâbı kı (G173/5)

[Nâmî sabreyle ikide bir ızdırâp çekmeyi bırak. Ayrılık günleri de kavuşma günleri gibi geçer.]

IV.2.5.3. Eyyâm

Günler anlamına gelen eyyâm kelimesi Dîvân’da “Eyyâm, eyyâm-ı hecr, eyyâm-ı mül” kelime ve kelime gruplarıyla kullanılmıştır. Şiirlerde eyyâm kelimesi günler anlamına gelmekle birlikte, aşağıdaki kaside ve gazellerde ayrılık günleri ve şarap günleri denilerek özel bir durumu belirtmek için kullanılmıştır.

Gördük bu günü lîk görünmez dahî o gül
Eyyâm-ı hecr uzadı çâre nedür dilâ (K8/7)

[Bugünü gördük ancak o gül hala görünmüyor. Ey gönül! Ayrılık günleri uzadı çare nedir?]

Vakt-i gül eyyâm-ı mül irişti Nâmî kıdasın
Kanda yaykıldı şurâhî kıanı mey kıanı kıadeh (G25/5)

[Ey Nâmî, gül mevsimi şarap günleri geldi neredesin? Çalkalanan sürahi nerde? İçki nerde, kadeh nerde?]

Aşağıdaki gazelde ise “eyyâmımız” ifadesinin çokluk bildirecek şekilde kullanıldığını görmekteyiz.

Ğuşsa vü âlâm ile geçse n’ola eyyâmumuz
Niçe gün geçdi o yâr-ı ğam-küsârı görmedük (G107/5)

[Günlerimiz gam ve üzüntü ile geçse ne olur? Nice günler geçti, o gam çeken sevgiliyi görmedik.]

IV.2.5.4. Nehâr

Gündüz anlamında kullanılan nehâr kelimesi Dîvân’da “leyl ü nehûr” şeklinde kullanılmaktadır. “İşigünde ideyin hıdmetüñi leyl ü nehûr” dizesinde de görüldüğü

üzere âşık, sevgilinin eşiğinde gece gündüz yani devamlı olarak hizmet etmek istemektedir.

İşigünde ideyin hıdmetüñi leyl ü nehâr
Luţf idüp kuluñ idin ey yanağı al beni (G217/2)

[Ey yanağı al (gibi olan sevgili), lutfedip beni kulun et, gece gündüz eşiğinde hizmetini edeyim.]

IV.2.6. Gündüz ile İlgili Unsurlar

IV.2.6.1. Sabah (Subh, Seher, Şafak)

IV.2.6.1.1. Subh

Dîvân'da sıkça rastladığımız “subh” kelimesi sabah, sabah vakti anlamını vermekle birlikte daha çok bir insan gibi düşünülerek yaraya merhem süren “O demde düzdi aña şubh merhem-i kâfur”, başını her seher vakti çatıdan kaldırıp gizlice seyreden “Gün yüzüñ seyr itmek ister ğâlibâ pinhân şubh”, sabah oluşan o kızılığı rengi bakımından kendisini bir hilâl kaş uğruna kurban eden “Eylemiş gibi yoluñda kendüyi kurbân şubh” bir insan olarak tasavvur edilip kişileştirme sanatına başvurulmuştur.

Hilâli eyledi ustura çarh olup cerrâh
O demde düzdi aña şubh merhem-i kâfur (K1/7)

[Gökyüzü cerrah olup hilali ustura eyledi. Sabah, kâfur merhemini ona o zaman sürdü.]

Kaldır[ur] bām-ı felekden her sehergeh başını
Gün yüzüñ seyr itmek ister ğâlibâ pinhân şubh (K6/2)

[Sabah, her seher vakti başını feleğin çatısından kaldırır. Galiba gizlice gün yüzünü seyretmek ister.]

Görinen şanma şafağ görüp hilâl-i ebruñ(ı)⁴⁵
Eylemiş gibi yoluñda kendüyi kurbân şubh (K6/9)

[Görüneni şafak sanma. Sabah, hilal kaşlarını görüp kendini yolunda kurban eylemiş gibidir.]

Aşağıda kasideden alınan bir beyitte ise sultan III. Mehmed’e yapılan duada III. Mehmed sabaha benzetilmiş karanlıklar ise zulm ve zulmedenler olarak düşünülmüştür.

⁴⁵ “ebruñ(ı)” kelimesi Yenikale, 2020’de “ebrularuñ” şeklinde okunmuştur.

Qanda var ise ola ceyş-i ‘adûsı târumâr
Nitekim [zulm ü]⁴⁶ zâlâmı eyleye tâlân şubh (K6/31)

[Sabahın karanlığı darmadağın ettiğı gibi zulm ve zulmedenleri de nerde olursa olsun darmadağın etsin.]

IV.2.6.1.2. Seher

“Tan yeri ağarmasından biraz önceki vakitte” (Aydın, 2010: 483) Güneş’in sevgilinin kapısına yüzünü sürdüğü ifade edilmektedir. Ayrıca Güneş gibi parlak sevgili seher vakti Güneş’e yüzünü göstermekle itham edilir. Güneş’in her sabah sevgilinin mahallesine doğuşu sevgilinin kapısına yüz sürme sebebine bağlanarak hüsn-i ta’lil yapılmıştır.

Güneş sürer kapuña her seher ruğ
Aña ‘arz eyledüñ câna meger ruğ (G27/1)

[Güneş her seher kapına yüzünü sürer. Ey Can! Yoksa yüzünü ona mı gösterdin?]

Seher vaktinin yeli, rüzgârı güzel kokular getirir. Memduhun ahlakının güzel olmasını ifade eden beyitte bu kokuyu seher yelinin getirdiğini ifade etmektedir. Lalenin seher vaktinde yaprakları üzerindeki çiğ tanesi inci ve mücevher olarak tasavvur edilmiş, seher yeli ve lale ise kişileştirilmiştir.

Gelince bâğa sehergeh şemîm-i hulkuñ ile
Nesîmüñ üstine dürr ü güher saçar lâle (K7/17)

[Seher yeli güzel ahlakının kokusuyla sabahleyin bahçeye geldiğinde lale, onun üstüne inci ve mücevher saçır.]

IV.2.6.1.3. Şafak

Aşağıdaki gazelde yeni Ay, hem şekli nedeniyle hem de şafak vakti gökyüzünün kırmızı olması sebebiyle kan bulaşmış hançer olarak tasavvur edilmiştir. Söz konusu beyite göre gökyüzü yeni Ay’ın darbelerine uğramış ve hançere benzeyen yeni Ay o sebeble kızıl rengini almıştır.

Kan bulaşmış hançere beñzer şafağda mäh-ı nev
Uğramışdur bu felek bir mäh-ı tâbân zahmına (G186/2)

[Bu gökyüzü parlak Ay’ın darbelerine uğramıştır. Yeni Ay, şafakta kan bulaşmış hançere benziyor.]

Rengi dolayısıyla farklı teşbihler içerisinde kullanılan şafak kelimesi, aşağıdaki kasidede ise bulunduğu yerden dökülen bir şarap gibi tasavvur edilmiştir.

⁴⁶ “[zulm ü] kelimesi Yenikale, 2020’de [cünd-i] şeklinde metin tamiri yapılmıştır.

Āfāka baķduġumca ġorinūr řafaķ baña
Ĥavfuñdan ol yabāne dökilen řarāb şekl (K2/17)

[Ufuklara baktıġım zaman ġorinūr řafak bana. Bulunduġu yerden dıřarı dökülen řarap gibi.]

IV.2.7. Akşam, Gece

IV.2.7.1. Akşam, Gece (řām, şeb, Leyl)

“Dîvân şiirinde mum, çok zaman yanması ve ışık kaynaġı olması ile işlenir. Aydınlatma araçları içinde önemli bir yer tutuyor oluşu da mumun önemini artırır” (Pala, 1989: 465). Mum eğlence meclislerinin vazgeçilmez aracıdır.

Ne yerde aķřam olsa anda ķalır
Fenâyî bir ışıkdur ġüiyâ şem‘ (K3/7)

[Mum, nerde akşam olsa orda kalır. Sanki Fenâyî gibi bir derviştir.]

Sabah vakti aydınlık olup bu aydınlık geçicidir. Çünkü gece olduġunda bu aydınlık kalmayacaktır. şair sabah vaktini bu yüzden yalancılık ile itham etmektedir. Memduhun yüzü ise her zaman parlak ve aydınlıktır. Bu yüzden geçici olan sabah vaktiyle memduhun yüzü karşılaştırılmaz. Beyitteki aydınlık kelimesinden memduhun adaletini, karanlık kelimesinden ise zulmü anlamak mümkündür.

Kāzib olup aķřam olunca olur ķara yüzi
İde mi bilür ruġuñdan da‘vî-yi rüçġân řubġ (K6/8)

[Sabah, yalancı olduġundan akşam olunca yüzü kara olur. Senin yanaġından üstün olduġunu iddia edebilir mi?]

IV.2.7.1.1. şeb

Ařaġıdaki gazelde şebârâ ifadesi mumun sıfatı olarak kullanılmıştır. Mumun geceyi süslediġi ifade edilmektedir.

Ėönül pervānesin yandursam aña ittiġād itsem
Benümle dā‘im ol şem‘-i řebārâ bal yaġ olsa (G190/2)

[Ėönül pervanesini yandırsam onunla aynı fikirde olsam. Daima yanan geceyi süsleyen mum, benimle yaġlı ballı olsa.]

Kadir Gecesi, Hz. Peygamber’in miraca çıktıġı gecedir. Âşık Ay gibi parlak ve aydınlık yüzölçü sevgiliye kavuşma gecesinin Kadir Gecesi gibi olmasını dilemiştir. Sevgilinin yanaġını kandil, kendi gönölünü ise pervane olarak tasavvur etmiştir.

Şebi Kadr olup ol mâhuñ ruhı anda çerâğ olsun
Gönül pervānesi yanarsa yansun kendü sağ olsun (G159/1)

[O Ay'ın (Ay gibi olan sevgilinin) gecesi Kadr Gecesi olsun, yanağı kandil olsun.
Gönül pervanesi yanarsa yansın, kendi canı sağ olsun.]

Mum kişileştirilerek karanlıklar ordusunda savaşı süvariye benzetilmiştir.
Eline bir mızrak alan mum, kan dökmek için karanlıklar ordusundaki süvari olarak
tasavvur edilmiştir.

Şebihün itmege cünd-i zālâmı
Süvâr olup ele almış cıdâ şem' (K3/5)

[Mum, kan gecesi etmeye karanlıklar ordusunda süvari olup eline bir mızrak almış.]

IV.2.7.1.2. Leyl

Aşağıdaki gazellerde “leyl” kelimesi gece anlamındadır. Sevgilinin saç
siyahlığı bakımından leyle benzetilir.

Sevdaya düşmüş gönül ile saçlarının siyahlığı arasında ilgi kurulmuştur.
Ayrıca ceylan, sahra, Mecnun gibi kelimelerle kullanılarak Leyla ile Mecnun
hikayesine telmih yapılmıştır. Aynı zamanda Leyli kelimesi tevriyeli kullanılmıştır.

Görelî Leylî-i zülfini ol âhû-çeşmüñ
Dil-i sevdâzede Mecnûn gibi şahrâ gözedür (G48/3)

[Sevdalı gönül, siyah saçlarını gördüğünden beri o ceylan gözler Mecnun gibi çölü
gözetler.]

Beni dīvāne kılan ol saçı leylî mi ki
Yoğsa başumda hemân bir kuru sevdâ mı ki (G216/1)

[Beni deli eden siyah saçlı (sevgili) mi ki? Yoksa başımdaki bir kuru sevda mı ki?]

Yukarıdaki kullanımın dışında “leyl ü nehâr” kelime grubu gece gündüz,
sürekli anlamında kullanılmıştır.

İşigüñde ideyin hıdmetüñi leyl ü nehâr
Luğf idüp kuluñ idin ey yanağı al beni (G217/2)

[Ey yanağı al (gibi olan sevgili), lutfedip beni kulun et, gece gündüz eşğinde
hizmetini edeyim.]

IV.2.7.1.3. Gece

“Güneşin batışından doğuşuna kadar geçen süreyi ifade eden gece” (Aydın, 2010:484), şiirlerde “her gice, ol gün bir gice, gicemi gündüze katup, giceyle gündüzüm n’ola olsa ‘ale’s-sevâ” olarak kullanılmaktadır.

Âşıkın, sevgilinin her gece yabancının evinde akşamlar olması sebebiyle gönlüne kıskançlık girebileceğini söylediği beyitte “her gece” ifadesi eylemin devamlılığı anlamında kullanılmıştır.

Ḥāne-i aḡyārda aḡşamlar olduñ her gice
Göñlüme girse ‘aceb mi ey meh-i tâbân günü (G213/4)

[Ey parlak yüzlü sevgili, her gece yabancının evinde akşamlar oldun. Gönlüme kıskançlık girse şaşılır mı?]

“Herhangi bir” anlamında kullanılan “o gün bir gice” ifadesiyle Nâmî kendisine seslenerek sevgiliyi ancak rüyasında görebileceğini dile getirmektedir.

Vâkı‘amda yâri gördüm didüñ ol gün bir gice
Ḳodum uyursun dahı düşde görürsün Nâmiyâ (G5/5)

[Ey Nâmî, o gün bir gece “Rüyamda sevgiliyi gördüm.” dedin. Bıraktım “Uyuduğunda düşünde görürsün.” dedim.

“Geceyi gündüze katmak” büyük çaba göstermek anlamında kullanılan bir deyimdir. Aşağıdaki kasidede ise memduhun “gece gündüz gül bahçesinde eğlenip sefa sürmesi” istenmektedir.

Ol gün irişdi kim gicemi gündüze katup
Şahn-ı çemende ‘işret idüp süresin şafâ (K8/3)

[O gün geldi. Geceyi gündüze katıp gül bahçesinde eğlenip sefa süresin.]

Memduhun başkaları ile gezmesinden dolayı şair, hayatının altüst olduğunu “Geceyle gündüzü bir olmak” deyimini kullanarak ifade etmiştir.

İtdi raḡîp ile bugün ol yâr seyr-i bâḡ
Giceyle gündüzüm n’ola olsa ‘ale’s-sevâ (K8/6)

[O yâr bugün başkaları ile bahçeyi geziyor. Geceyle gündüzüm bir olsa ne olur?]

IV.2.8. D n

Aşağıdaki beyit de d n kelimesi “bir önceki gün” anlamında kullanılmıştır. Sabah vakti kişileştirilerek meydanda at binen bir kişi olarak tasavvur edilmiştir.

Çeşm-i ‘ibretle bakıp  f ka gördüm d n seçer
Raşı-ı gerd n üzre olmuş ‘ zim-i meyd n şub  (K6/10)

[D n seher vaktinde ibret gözüyle ufuklara bakıp sabahın, atıyla meydanda olduğunu gördüm.]

Sevgili vefa göstermek için söz vermiş ancak cefa etmeye devam etmiştir.  şık, sevgilinin sözüne vefalı olmaması sebebiyle şik yet etmektedir.

B na d n sa a vef lar ideyin dimiş id  
‘Ahd  ne⁴⁷ eyle vef  lu f it şeh  itme cefa (G5/3)

[Bana d n “sana vefa edeyim” demiştin. Ey şah, lütfet sözüne vefalı ol, cefa etme.]

IV.2.9. Diğer Zaman Mefhumları

IV.2.9.1. Gurre

“Gurre-i garra” bir günlük hilal anlamına gelir. Hil l’in görünmesiyle ramazanın son bulup bayram habercisi olduğundan genellikle “ıyd” kelimesiyle birlikte kullanılır.  şıklar tıpkı ramazan sonrası bayramı sabırsızlıkla beklediği gibi sevgilinin hil l kaşını görebilmek için eşiğinde sabırsızlıkla beklerler.

İşigünde  urup ol kaşı-hil l   N m 
 rte ‘ıyd ola diyü gurre-i ġarr  gözedür (G48/5)

[N m , o hilal kaşlının eşiğinde durup ertesi gün bayram olacak mı diye bir günlük hilali gözetir.]

IV.2.9.2. Nevr z

Nevr z kelimesi D v n’da Nevruz’un gelmesi ve bahar şahının hediyeler ihsan etmesi şeklinde ifade edilmiştir.

Nevr z irişdi ş h-ı bah r eyledi ‘a  
Erb b-ı g lsit n m na  aş birer şab  (K8/1)

[Nevruz geldi. Bahar şahı, bahçıvana nakışlı birer elbise bağışladı.]

⁴⁷ “‘Ahd  ne” kelimesi Yenikale, 2020’de “‘ dgeh” şeklinde okunmuştur.

IV.3. DÖRT UNSUR (Anâsır-ı Erba'a)

Dört unsur, “çâr unsur” da denilen “toprak-hava-su-ateş” öğeleridir. Bu dört öge, insanların karakter ve mizaçlarına hâkim olarak kabul edilirdi. Buna göre ateşin tabiatı sıcaklık, suyun yaşlık, havanın soğukluk ve toprağın da kuruluştur. Eskilere göre dokuz gök, insana nazaran baba; anâsır-ı erba'a ise ana değerindedir (Pala, 1989: 35). Anâsır-ı erba'a da tabiatları veya vasıfları bakımından ayrı olup, her unsur çifte özelliğe sahiptir: Ateş, kuru ve sıcak (yâbis ve har); hava, sıcak ve rutubetli (har ve râtib); su, rutubetli ve soğuk (râtip ve bârid); toprak, soğuk ve kuru (bârid ve yâbis). Bu unsurlar ortak vasıfları sayesinde birbirinin içine girer. Göklerin ve yıldızların dönmesi de bunların değişimini sağlar. Böylece, dört aslî unsur değişik şekillerde tecelli eder (Kurnaz, 1996: 494).

IV.3.1. Su ve İlgili Unsurlar

IV.3.1.1. Su

“Dîvân edebiyatında su birçok teşbihlere ve mecazlara konu olmuştur. Onda, her şeyden önce bir hayat vericilik özelliği vardır. Tahrip edicilik, boğuculuk ve batırcılık özellikleriyle tehlike; temizleyicilik, güzelleştiricilik ve geliştiricilik özellikleriyle bir nimettir” (Pala, 1989: 13). Sonbahar mevsimi tabiat sessizleşir. Sular çağlayıp akmaz. Sevgili de gül bahçesine uğramaz. Aşağıdaki beyitte sonbaharın gelmesiyle suların kesilmesi, zamanı geçen sevgiliye benzetilmiştir.

Çağlayup akmaz şular erişdi hengâm-ı hazân
Çağı geçmiş dilbere döndi dirîğâ gülsitân (K5/8)

[Sonbahar zamanı geldi, sular çağlayıp akmaz. Ne yazık ki gül bahçesi zamanı geçen sevgiliye döndü.]

Suyun temizleme özelliği dolayısıyla bir beyitte bahar bulutu ve gül kişileştirilmiştir. Bahar bulutu, bahar şahının eline su döken, gül de leğen getiren bir kişi olarak tasavvur edilmiştir.

Eline şâh-ı bahâruñ olunca bezm-i âhîr
Şu koydı ebr-i bahâr anda gül getürdi legen (K4/10)

[Son meclis olunca bahar bulutu, bahar şahının o zaman eline su döktü, gül de leğen getirdi.]

Su, katışıksız, saf ve temiz olması bakımından düşünüldüğünde “su gibi akıcı olmak” ifadesinin şiiirler için kullanımı hiçbir engele uğramadan ve katışıksız olarak anlamlarına gelerek kullanıldığını görmekteyiz. Aynı zamanda “su gibi akmak” deyimini şiiirin üslunun su gibi akıcı olduğu belirtilmektedir. Bülbülün gül için ettiği

figan ile âşıkın sevgilinin yanağı için ağlayıp gözyaşı dökmesi ilişkilendirilmiştir. Bu ilişkide âşık-bülbül, sevgilin yanağı-gül, gözyaşı ise akan su gibi düşünülmüştür.

Bağa vardukça ruḥuñ yâdıyla bu dil bülbülü
Ağlayup bu beyti her dem şu gibi eyler revân (K5/7)

[Bu gönül bülbülü bağa vardıkça yanağının anısıyla, ağlayıp bu beyti her zaman su gibi akıcı söyler.]

“İnsanın kadrini yükselten, gönlünün su gibi alçak olmasıdır” (Sefercioğlu, 2001: 396). Çınar yaprakları yere yüz sürüp dua eden bir insan gibi kişileştirilmiştir. Suyun kullanım alanlarından biri olarak yüzünü yere sürmesi alçak gönüllülüğü ifade etmek için kullanılmaktadır. Aşağıdaki kasideden alınan beyitte ise dua etmesi ve yüzünü gözünü yere sürmesi (secde etmesi) olarak düşünülmüştür. İnsan bütün kibrinden arınıp yere yüz sürerse bütün tevazusu ile bu durum onun kadrini yükseltecektir.

Ḳaldur hemân elüñi du‘âya çenârveş
Sür yire yüzüñi gözüñi ṭavr-ı âb şekl (K2/25)

[Çınar gibi hemen kaldır elini dua etmeye, yüzünü gözünü yere sür su gibi.]

“Yüzsuyu” kelimesi, “bir şeyin övüncü” (Aydın, 2010: 488) anlamında, “yüzün su ve ayna oluşu parlaklık ve berraklık nedeniyle” (Pala, 1989: 131), Türkçe Sözlükte ise, bir kimsenin onuru, haysiyeti” anlamlarına gelecek biçimde kullanılmıştır. Aşağıdaki beyit de ise âşık kendisini inleyip, feryat eden bülbüle, sevgilinin yüzünü ise güle benzetmektedir. Sevgili için ağlamak ise âşık için bir onur ve övünçtür.

Her kaçan bülbül-i dil gül yüziñi yâd eyler
Ağlamak yüz suydur nâle ü feryâd eyler (G62/1)

[Her kaçan gönül bülbülü, gül yüzünü hatırlayıp inleyip feryat eder. Ağlamak (onun için) yüz suyudur.]

“Tefsirlerde Kevser hakkında çok çeşitli izahlar yer alır. Akarsu veya göl olduğu, oradan bir kez içenin bir daha susamadığı belirtilir. Kevser suyu, süten beyaz, baldan tatlı, kardan soğuk, kaymaktan yumuşakmış. Edebiyatta sevgilinin dudağı için benzeyen olur” (Pala, 1989: 292). Aşağıdaki gazelde yukarıdaki özelliklerle benzer olarak âb-ı kevser, sevgilinin dudağı için benzeyen durumundadır.

Âb-ı Kevserdür lebi reyḥān ü sünböldür saç
İşigi cennet anuñ Ṭübā ḳadd-i bālāsıdır (G61/3)

[Dudağı cennet suyu, saç reyhan ve sünbül, kapısı cennet, uzun boyu ise Tûba ağacıdır.]

“Âb-ı hayat, ölmezlik suyu, damlaları sonsuz hayat bağışlayan tatlı ve lezzetli su” (Pala, 1989: 15). Aşağıdaki gazelde de sevgilinin dudakları âb-ı hayat özelliği göstermektedir. Yanağındaki tüyler ise karanlık ülkesine benzetilir. Edebiyatta telmih ve tenasüp yoluyla İskender ve Hızır’ın da kullanıldığı görülmektedir.

Efsane, Pala’da (1989: 15) şöyle özetlenmektedir:

Efsaneye göre İskender-i Zülkarneyn, ordusuyla birlikte bir memlekete uğrar. Orada kendisine ilerde bir deniz olduğu, o deniz geçilince 3 ay süren karanlıklar ülkesinin başladığı ve bu ülkede âb-ı hayat olduğu söylenir. Yanına Hızır ve İlyas’ı da alarak denizi geçer ve karanlıklar ülkesine varır. Hızır ve İlyas yorulunca bir pınar kenarına oturup karınlarını doyurmak isterler. Hızır yanında getirmiş olduğu pişmiş balıkları çıkarır ve pından elini yıkarken bir damla su balığa damlar, balık o anda canlanıp suya karışır. Hızır bilmiş ki âb-ı hayat budur.

‘Ayn-ı âb-ı ḥayâtdur leb-i yâr
Ḥaṭṭ-ı ruḥsârıdır anuñ ḫulûmât (G16/3)

[Sevgilinin dudakları aynı hayat suyudur, yanaklarındaki ayva tüyleri de karanlıklar (ülkesidir).]

Sevgilinin dudağı tatlılığı bakımından hoşaf ile ilişkilendirilmiştir.

Lebüñ ḥayâli düşer ğam yidükçe gönلümüzze
Ṭa‘âm üzre bilürsün olur hoş-âb-ı lezîz (G30/2)

[Gamlandıkça gönلümüzze (sevgilinin) dudağının hayali düşer, Yemek üzerine bilirsün hoşaf leziz olur.]

Sevgilinin yanağı temiz bir sayfaya yazılan gazel gibi düşünülmüş ve yazılan gazel ise akıcılığı bakımından su olarak tasavvur edilmiştir.

‘Ârız-ı pâkine bir tâze ğazel dimiş idüm
Şi‘r mi disem aña âb-ı muşaffâ mı disem (G151/4)

[Temiz yanağına taze bir gazel demiştim. Ona şiir mi desem, berrak bir su mu desem?]

Şair ayrılığı ateşe kavuşmayı suya benzetir. Aşağıdaki beyitte yanan gönlüne medet âb-ı vaslın çare olabileceğini belirtmektedir.

Âteş-i hicrân ile cânâ yeter yandım beter
Âb-ı vaşluñdan meded kıl dil-i sūzāna hayf (G102/2)

[Ey can! Yeter ayrılığın ateşi ile çok yandım. Yanan gönle yazık. Kavuşma suyunla yardım et.]

“Damlaları sonsuz hayat bağışlayan âb-ı hayat” (Pala, 1989: 15) yerine âb-ı hayvân tamlamasının da kullanımı da söz konusudur. Meyhaneden içilen içkinin insanları canlandırdığı, diri tuttuğu belirtilmektedir.

Biñ yaşar meyhāneñe bir kez varup ‘ayş eyleyen
Âb-ı hayvân mıdur ey pîr-i muğān şuyūñ senūñ (G109/2)

[Meyhanene bir kez gelen yiyip içip eğlenen bin yaşar. Ey meyhaneciler pîrî, senin suyun diriltten su mudur?]

Âşık bülbül, feryat figan eden baş ağrısı yaşayan ve alnında terleri olan bir kişi olarak düşünülmüştür. Bülbül güle olan sevgisinden onu düşündükçe alnındaki terler gül suyuna dönüşecektir.

Feryād-ı bülbül ile başı ağrımış gibi
Alnında jāle gıncenūñ olmuş gülāb şekl (K2/6)

[Bülbülün feryadı ile başı ağrımış gibi, alnındaki çiğ taneleri gül suyu şeklini almıştır.]

Aşağıdaki kasidede gökyüzü bir deveye, bulutlar ise devenin ağzındaki köpüklü lu‘āba, salyalara benzetilmiştir.

Üştürleri içinde yāhud bir şütürdür ol
Ebr-i sefid āña olupdur lu‘āb şekl (K2/14)

[Develeri içinde bir devedir ki o, ona beyaz bulutlar salya gibi olmuştur.]

Şekli ve rengi itibarıyla şarap kadehi, sevgilinin elma gibi çenesiyle ilişkilendirilmiştir. Çene çukuru kadehe benzetilmiştir.

Piyāle bezm-i çemende ḥabābıla⁴⁸ döndi
Şu dilbere ki ola gül‘izār⁴⁹ sīb-i zekān (K4/6)

⁴⁸ Vasıta durum eki bitişik yazıldığında kelime ile bitştirilmiş. Ayrı yazıldığında ise kelimedden ayrı yazılmıştır. Örnek hababıla, habab ile.

[Kadeh, çimen meclisinde su kabarcığıyla elma gibi çenesiyle gül yanaklı bir dilbere döndü.]

IV.3.1.2. Deniz

“Deniz, insanların kendisinden son derece faydalar sağladığı, uçsuz bucaksız, bitmez tükenmez, bazen coşan, taşan sınır tanımayan ve bazen gark eden, helak eden, inci mercan sedef gibi kıymetli maddelerin menba’ı olan bir tabiat unsurudur” (Tolasa, 2001: 439). Dîvân’da, genişlik, bolluk, sonsuzluk anlamlarına gelecek şekilde kullanılan denizin, daha çok bahr, derya, umman kullanımlarına rastlanmıştır.

IV.3.1.2.1. Bahr

Aşağıdaki kasidede hem yeryüzünün hem de denizlerin sultanı olarak belirtilirken sultanın çok geniş bir coğrafyaya hükmettiği anlaşılmaktadır.

Dünyâda yâverüñ ola sulţân-ı berr [ü] baħr⁵⁰
Uķbâda rehberüñ ola sulţân-ı enbiyâ (K8/20)

[Dünya’da yeryüzünün ve denizlerin sultanı senin yardımcın, ahirette de peygamberler sultanı senin rehberin olsun.]

Aşağıdaki kasidede memduhun uçsuz bucaksız, sınırsız bir ilim denizi içerisinde eşi bulunmayan bir inci olduğu belirtilmektedir. İlimle uğraşan herkesten daha üstün olduğunun vurgulanması ise ilim bahçesindeki herkese gölge olması ifadesinden anlaşılmaktadır. İnci kullanımı ise denize dair en çok kullanılan benzetmelerden biri olmuştur. İnci denizde ve sedef içerisinde yer alır ve değerlidir. Bu bakımdan düşünülürse ilim bir denizidir. Bu denizin içerisinde bulunan en değerli inci ise memduhtur.

Odur o baħr-ı ulûm içre dürr-i yekdâne
Odur o bâġ-ı ma’ârifde serv-i sâye-fiken (K4/17)

[İlim denizi içinde eşi benzeri olmayan inci odur, o ilim bahçesinde gölge olan servi odur.]

⁴⁹ “gül’izâr” kelimesi Yenikale, 2020’de “gül’izâr[u]” şeklinde okunmuştur.

⁵⁰ “berr [ü] baħr” kelimeleri Yenikale, 2020’de “baħr [ü] berr” şeklinde okunmuştur.

Gazellerde sıkça rastladığımız durumlardan biri de âşıkın gam ve dert ile dolu olması durumudur. Bu sebeble ki âşıkın gam ve dertlerinin çokluğunu belirtmek için bela olarak gördüğü sıkıntıları denize benzetilmiştir.

Cân mübtelâ-yı derd ü ğam-ı ‘aşk-ı yârdur
Dil âşinâ-yı baħr-ı belâ-yı nigârdur (G60/1)

[Can, sevgilinin derdine ve gamına alışkındır, gönül bela denizine âşinadır.]

Aşağıdaki gazelde sevgili inciye benzetilirken âşıkın gözyaşları ise çokluğu ifade etmek amacıyla denize benzetilmiştir.

Hicr ile gözi yaşı baħr oldu Nâmî bendenüñ
Ey dūr-i yektâ aña daħı kenâr olmaz mısın (G165/5)

[Ey biricik inci, ayrılığınla Nâmi kulunuzun gözyaşları deniz oldu. Ona hâlâ yakın olmayacak mısın?]

IV.3.1.2.2. Ummân

Âşık için sevgiliye ait ne varsa çok değerlidir. Sevgilinin dudağı, beni onun için bir lütuftur. Lütuf deryası olarak gördüğü sevgilinin dudakları ve benini dilemektedir.

Deryâ-yı lütfuñ ortasına şal ko gideyin
Mercân lebüñ[e] hâlîne ‘ummâna muttaşıl (G128/3)

[Mercan gibi dudağına ve benine beni bırak, lütuf deryasının ortasına beni sal sürekli gideyim.]

Aşk kavramı büyüklüğü ve sonsuzluğu bakımından denizle ilişkilendirilmektedir. Âşıkın gönlü denizde bir kayak, ahları ise yel olarak tasavvur edilmiştir. Denizde eğer hava muhalefet ederse âşıkın hali hiç de iyi olmayacaktır.

Âhum yeli olursa muhâlif nic’olur hâl
Sehv ile gönül zevraķı ‘ummâna şalındı (G210/3)

[Gönül kayığı yanlışlıkla ummâna salındı. Ahımın yeli ters yöne eserse halim nice olur?]

IV.3.1.2.3. Deryâ

Deniz kullanımı “dürr-i deryâ-yı fazilet” ifadesiyle verilmiştir. Erdem, cömertlik, lütuf gibi değerleri ifade etmek için deniz ve inci kullanımına başvurulmaktadır. Deniz kullanımı bu değerlerin memduhta çok fazla bulunduğu anlamına gelirken inci kullanımı ise genellikle şahıslarla ilgili olabilmektedir. Aşağıdaki kasidede de erdem denize, memduh ise kıymetli olması bakımından inciye benzetilmektedir.

Dürr-i deryâ-yı fazîlet menba‘-ı hilm ü hayâ
‘Akl ü fikr ü derkine hâ’il degül kevn ü mekân (K5/18)

[Kâinat ve bütün varlıklar, yumuşak huyluluk ve utanma duygusunun kaynağı, erdem denizinin incisinin akıl ve fikri anlamaya mâni değil.]

Deniz ve katre kullanımı genellikle büyüklük ve küçüklük ifade etmek için kullanılmaktadır. Âşık kendisini bir katreye yani damlaya benzetirken sevgiliye duyduğu aşkı denize benzetmektedir. Sevgiliye duyduğu aşk çok büyük ve sonsuzdur. Kendisi ise o denizde bir damla kadar yer kaplamaktadır.

Âşık ‘âşık kim dilinde ‘aşk-ı cânân gizlemiş
Katre iken kendi deryâ-yı firâvân gizlemiş (G89/1)

[Hangi âşık gönlünde sevgili (ye duyduğu) aşkı gizlemişse bir damla iken kendisinde çok fazla deniz gizlemiş.]

IV.3.1.2.4. Yemm

Aşağıdaki kasidede Zekeriyya Efendinin cömertliği ve sınırsız ihsanları bir denize benzetilmiştir.

Yem-i kerem Zekeriyyâ Efendi hâzreti kim
Görünce gül yüzini güldi gül açıldı semen (K4/12)

[Cömertlik denizi yüce Zekeriyya Efendi ki onun gül yüzünü görünce gül güldü, yasemin açtı.]

IV.3.1.2.5. Bihûr

Aşağıdaki kasidein bütününden yola çıkacak olursak şair, şairlik gücünüengin bir denize, yazmış olduğu şiirleri ise incilere benzetmektedir. Şairin kendi sanatını övdüğü bu kasidede yazmış olduğu şiirlerin ne kadar kıymetli olduğunu belirtmektedir.

Hezâr lü’lü-yi şeh-dâne çıkdı tâli‘üme

Baňa müsellemler olaldan basî-i mülk-i buhûr (K1/31)

[Engin denizler yurdu bana verildiğinden beri kismetime binlerce iri taneli inci çıktı.]

IV.3.1.3. Dalga(mevc)

IV.3.1.3.1. Mevc

“Denizle birlikte dalga unsuruna da yer verilir. Dalga deniz hayali etrafında ve genellikle şekil yönünden hilâl, kaş, kemik, sutûr-ı nazm, el, gözyaşı, âşık vb. unsurlar ile benzerlik gösterir” (Kurnaz, 1996: 503). Dîvân’da ise dalga kelimesi “mevc-i belâ” kelime grubuyla karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin kaşları bela dalgasına benzetilmektedir.

Ruğlarıñ baır-i melâhat kaşlarıñ mevc-i belâ
Dişlerüñ cânâ o baırün lü’lü-yi lâlâsıdur (G61/4)

[Ey can, yanakların güzellik denizi kaşların bela dalgası, dişlerin o denizin eşsiz incisidir.]

IV.3.1.4. Akarsu (Cûy-Cûybâr, Enhâr)

Akarsuların akıcılığı ve coşkun akması sebebiyle insanlar onları izlemekten keyif alır. Akarsu kenarları genellikle insanların durup dinleneceği, yiyip içebilecekleri mekanlar olmuştur. Akarsuların götürdüğü yapraklar, şairin şiirlerini akıcılığı bakımından akarsuya benzetmesi ve akarsuların âşıkın gözyaşlarına teşbih edilmesi söz konusu olmuştur. Dîvân’da akarsu anlamına gelen kelimeler âb-ı revân, cûy-cûybar, enhâr kelime ve kelime gruplarıyla verilmiştir.

Aşağıdaki kasidede sonbahar mevsimi başladığından beri akarsularında eskisi gibi çağlayarak akmadığı bahsedilmektedir.

İreli faşl-ı hazân düştü bürüdet gâlibâ
Girmez oldu bâğa evvelki gibi âb-ı revân (K5/9)

[Sonbahar mevsimi geldiğinden beri soğukluk başladı galiba bahçeye akarsu evvelki gibi girmez oldu.]

Dîvân’da akarsu âb-ı revân şekliyle kullanılmaktadır. Akarsu çağlayarak akması bakımından sonbahar yapraklarını da beraberinde alıp götürmektedir. Aşağıdaki kasidede şair yazmış olduğu kasideyi sonbahar niteliğinde olduğunu düşünmektedir. Sonbahar mevsiminde dökülen yaprakları akarsu alıp götürmüştür. Şair üslubunun akıcılığını akarsuya benzetmektedir.

Bu kaşidede hazân vaşfinda yer yer sözlerüm
Güiyâ berg-i hazândur götürür âb-ı revân (K5/22)

[Bu kasidede zaman zaman sonbahar niteliklerinde söylediğim sözlerim, sanki akarsuyun götürdüğü sonbahar yapraklarıdır.]

IV.3.1.4.1. Cûy

Âşık bitkin ve yorgun düşmüş bedenini rüzgarla dalları savrulan bir söğüt ağacına benzetmektedir. Âşık sevgili için sürekli gözyaşı dökmekte olduğu için ise gözyaşlarına mübalağa yaparak bir ırmağa benzetmektedir. Âşığın ahları ise rüzgâr olarak tasavvur edilmiştir.

Cûy-ı sirişküm üzre hemân bād-ı âh ile
Cism-i nizâr bād ile lertzân-ı biddür⁵¹ (G40/6)

[Bitkin bedenim, gözyaşı ırmağım üzerinde daima ah rüzgarlarıyla titreyen söğüt (ağacıdır).]

Dîvân'da dil-cûy ifadesi gönülleri su gibi akıtan, sevmek anlamında kullanılan bir kelime grubudur. Şiirde sevgilinin uzun boyu, yürüyüşündeki tavır âşığın gönlünü daha da sevgiliye çekmektedir. Âşığın gözyaşları ise sele benzetilerek mübalağa yapılmıştır.

Bu revîş kim sende vardur göresin ey serv-şad
Seyl ider yaşum benüm ol şadd-i dil-cüyuñ senüñ (G109/4)

[Ey servi boylu, bu tavır oldukça görürsün ki o gönülleri su gibi akıtan boyun benim gözyaşlarımı sel eder.]

Dîvân'da geçen “cûybârun ayağı” ifadesi ad aktarması yoluyla “suyun yatağı” için kullanılan bir ifadedir. Akarsuyun kenarına varmak bağın ve baharın yüz suyu olarak nitelendirilmiştir. Yüz suyu ise şeref ve haysiyet anlamına gelir. Akarsu bahçe ve baharın canlanması için yüz suyu dökmektedir.

Ayağına varalım cûybâruñ
Yüzi şuyıdur ol bâğ u bahâruñ (G114/1)

[Akarsuyun ayağına varalım o bahçe ve baharın yüz suyudur.]

⁵¹ Metinde “Cism-i nizâr bād ile lertzân **berg-i** biddür”.

IV.3.1.4.2. Enhâr

Dîvân'da akarsu anlamında kullanılan diğer bir kelime ise enhârdır. Aşağıdaki kasidede akarsuyu izlemenin hoş bir durum olduğu vurgulanmıştır. Sevgiliyi ise âşıkın gözyaşları eğlendirecektir.

Ser-i kūyuñda cūy-ı eşkümi gördüñ şefâ sürdüñ
Belî hazz olunur ey serv-i kıdd enhâr seyrinden (G171/3)

[Ey servi boylu, mahallenin başında gözyaşı ırmağını gördün, eğlendin. Evet, akarsu seyrinden hoşlanılır.]

IV.3.1.5. Bulut

“Dîvân şiirinde bulut, sevgilinin ve övülen kişinin cömertliği, lutfu, şefkati ve kahrını gösterir. Âşığın gamı ve yaşlarla dolu olan gözü, buluta benzer. Sevgilinin saçları bulutu andırır. Bahar mevsiminde vermiş olduğu yağmurlarla tabiatın yeniden canlanmasına yol açan da buluttur. Bunun sonucunda her yer güzelleşir” (Pala, 1989: 145). Dîvân'da bulut kelimesi “ebr, sehâb” ifadeleriyle yer almaktadır.

IV.3.1.5.1. Ebr

Aşağıdaki kasidede gökyüzü deve olarak tasavvur edilmiştir. Bulutlar ise devenin ağzındaki köpüklü lu'âba, salyalara benzetilmiştir.

Üştürleri içinde yâhud bir şütürdür ol
Ebr-i sefid aña olupdur lu'âb şekl (K2/14)

[Develeri içinde bir devedir ki o, ona beyaz bulutlar salya gibi olmuştur.]

Sabah vakti karanlıklardan sıyrılıp yeryüzünün aydınlanması durumu açılan güle benzetilmiştir. Gam ve keder karanlığa benzetilirken, düşmanlar buluta benzetilip bulutların ağlaması yağmurun yağması olarak tasavvur edilmiştir.

Zulmet-i gâmda 'adûsı ebr-veş giryân ola
Vech-i arzı eyledükçe gül gibi hândân şubh (K6/30)

[Sabah, yeryüzünü gül gibi açtıkça, gam karanlığında düşmanları bulut gibi ağlasın.]

Gökyüzünde bulutların siyah olması âşıkın gamı, kederi için kullanılmaktadır. Şair kara bulutları, yas tutma göstergesi olan matem elbisesi giymiş kişilere benzetmektedir.

Ebr-i siyeh degül senüñ ey mäh-rû felek
Giymiş meger ki küşteleriñçün şiyâb-ı ğam (G132/5)

[Ey ay yüzlü, gökyüzündeki kara bulut değil, meğer senin maktuller için matem elbisesi giymiş.]

Buluttan yağmur inmesi, yağmur yağması olayı, kocakarıya benzettiği feleğin elindeki mendili yuyup yeryüzüne sıkmasından dolayı olduğu belirtilmektedir.

Bārān degül ebrden inen çarḥ-ı pīrezen
Rûy-ı zemine şıkdı yuyup destmâlini (G221/3)

[Buluttan inen yağmur değil, kocakarı(ya benzeyen) felek, mendilini yuyup yeryüzüne sıkı.]

IV.3.1.5.2. Sehâb

Âşık sevgiliye seslenerek çektiği ahlara bir son vermesini istemektedir. Gözyaşlarının durmasını istemesini istediği beyitte bugün havanın bulutsuz olacağını ifade etmektedir.

Gel dūd-ı āhumı işigüñden izāle kıl
Olmaz bugün semāda sehâb ey kamer-likā (K8/8)

[Ey kamer yüzlü! Gel, ahımın dumanını eşiğinden kaldır. Bugün gökyüzünde bulut olmaz.]

Bulut ve gözyaşı ilgisi dīvanlarda çok sık karşılaşılan durumlardan biridir. Gam ve kederi temsilen kullanılan bulut, kasidede kişinin gözyaşları olarak tasavvur edilmiştir.

Görmez olalı gün yüzüñi dembedem işüm
Gözüm yaşın akıtmak olupdur sehâb şekl (K2/2)

[Güne benzer yüzünü görmediğimden beridir benim işim durmadan bulut gibi gözyaşı dökmek olmuştur.]

Memduhun övgüsü yapılırken bulut kullanımı cömertliğin, iffetin, adaletin çokluğunu ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır.

Sehâb-ı ‘iffeti bārān-ı ‘adli yağduralı
Fezâ-yı dehrde yatdı birez ğubār-ı fiten (K4/19)

[Onun iffet bulutu adalet yağmurlarını yağdırdığından beri geniş gökyüzündeki fitne tozları yatıştı.]

IV.3.1.6. Yağmur

Dîvân şiirinde “bârân” gibi bir sözcükle karşımıza çıkan yağmur, şiirlerde âşıkın gözyaşları için kullanılmıştır. Âşıkın gözyaşlarıda yağmur olup akmaktadır. Yağmurun mendilden dökülen su damlacıklarına benzetildiği de görülmektedir.

IV.3.1.6.1. Bârân

Daha önce ilgili yerlerde açıklanan kaside ve gazellerde “bârân” kelimesi Ay’ı hâle kuşatması ile birlikte sabah vakti yağmurun yağması, âşığın gözyaşları, kocakarıya benzetilen feleğinde mendilini sıkması olarak ele alınmıştır.

Gird-i rûyuñda haţuñ fıkır iden ağlar rûz-ı hecr
Gice mâhı hâle kuşatsa olur bârân şubh (K6/7)

[Gece Ay’ı hâle kuşatırsa sabah yağmur yağar. Ayrılık vakti de yüzünün yuvarlaklığını düşünen ağlar.]

Kemerin belde görüp yaşımı bârân itdüm
Dedi görenler anı mâhı kuşatmış hâle (G174/5)

[Kemerini belde görüp gözyaşımı yağmur ettim. Onu görenler hâle Ay’ı kuşatmış dediler.]

Bârân degül ebrden inen çarh-ı pîrezen
Rûy-ı zemîne şıkdı yuyup destmâlini (G221/3)

[Buluttan inen yağmur değil, kocakarı (ya benzeyen) felek, mendilini yuyup yeryüzüne sıktı.]

IV.3.1.7. Çiy (Jâle, Şebnem)

IV.3.1.7.1. Jâle

Âşık bülbül, feryat figan eden baş ağrısı yaşayan ve alnında terleri olan bir kişi olarak düşünülmüştür. Bülbül güle olan sevgisinden onu düşündükçe alnındaki terler gül suyuna dönüşecektir.

Feryâd-ı bülbül ile başı ağrımış gibi
Alnında jâle gıncenüñ olmuş gülâb şekli (K2/6)

[Bülbülün feryadı ile başı ağrımış gibi alnındaki çiğ taneleri gül suyu şeklini almıştır.]

Aşağıdaki kasidede ise zaman altını işleyen bir kuyumcu gibi düşünülmüştür. Sarı yapraklar altına benzetilmiştir. Yaprakların üzerindeki çiğ taneleri ise altını bozdurup sonrasında alınan akçe olarak tasavvur edilmiştir.

Jāle ile berg-i zerdi seyreden gülzārda
Şandı kim akçe bozar altuna şarrāf-ı zamān (K5/11)

[Gül bahçesinde, üzerinde çiğ taneleriyle sarı yaprağı seyreden, zaman sarrafının, altına akçe bozduğunu zanneder.]

Gülbahçesine gelen gidenlere bahçıvanın, altına benzeyen tabak üzerindeki herbiri çiğ tanesine benzeyen yapraklarla ziyafet verdiğinden bahsedilmektedir. Sonbaharda sararan yapraklarla yerler sofrası, çiğ tanesine benzeyen yapraklarda meze gibi tasavvur edilmiştir.

Her varak altūn şahñ üstinde jāle-tānedür⁵²
Eyledi erbāb-ı gülzārı ziyāfet bāğbān (K5/15)

[Her yaprak, altın tabak üstünde çiğ tanesidir. Bahçıvan gül bahçesinin erbablarına ziyafet veriyor.]

“Sabahleyin ve özellikle bahar mevsiminde bazı çiçekler üzerine düşen şebnem, birçok hayallere konu olmuştur. Eğer gonca üzerinde ise sevgilinin dişine benzer” (Pala, 1989: 461). Aşağıdaki kasidede ise şair gönlüne seslenir ve harekete geçmesi gerektiğini belirtir. Sabahleyin gülün üzerine düşen jaleler gibi erken bağa gidenler sevgili ile işret ederler.

Dilā oturma ki gül yüzlilerle ‘işret ider
‘Ale’s-şabāh varup jāle gibi bāğa düşen (K4/2)

[Ey gönül! Oturma ki sabah vakti jale gibi bahçeye düşenler gül yüzlülerle yiyip içip eğlenirler.]

Aşağıda gazelden alınan beyit nergis ve göz ilgisi üzerine kurulmuştur. Nergis üzerinde bulunan çiğ taneleri göz olarak düşünülmüştür. Nergisin baygın bakışlar için kullanıldığı bilinmektedir. Ancak beyitte sevgilinin gözünün nergisten de güzel olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla nergisin üzerinde bulunan jaleler gözlerine ak düşmüş kişi olarak düşünülmüştür.

⁵² “tāne” kelimesini Yenikale, 2020’de “nāne” şeklinde okunmuştur.

Görinen jâle degül gözlerine ak düşmüş
Olamaz çeşm-i siyâhuñla berâber nergis (G88/2)

[Nergisin üzerinde duran çiğ tanesi değil gözlerine ak düşmüş, nergis senin siyah gözlerinle aynı değildir.]

Âşıklar gönüllerinin sevgilinin saçının her bir teline bağlı olduğunu tasavvur ederler. Sevgilinin saçının dağılmasıyla âşıkın gönlü paramparça olacaktır. Sevgilinin saçına düşen çiğ taneleri ona tazelik ve güzellik verir. Sabah vakti çiçeklerin üzerinde bulunan çiğ taneleri bu kez sevgilinin saçındadır. Sevgili, çiçek olarak düşünülmüştür. Çiğ tanesi ise ona güzellik veren bir unsurdur.

Bâğ-ı cihânda gönlüm gîsû-yı yâre düşmüş
Bir kıatre jâle gūyâ zūlf-i nigâre düşmüş (G90/1)

[Gönlüm, cihan bahçesinde yârin saçlarına düşmüş. Bir damla çiğ tanesi sanki güzel yüzlü sevgilinin saçına düşmüş.]

Sevgilinin yanağı kırmızılığı ve güzelliği bakımından laleden daha güzeldir. Dişleri ise çiğ tanesinden daha yeğdir. Sevgilinin dişlerinin parlaklığı jaleye, yanağı ise laleye benzetilerek daha üstün görülmüştür.

Yegdür hezâr mertebe ruhsârı lâleden
İgnâ ider lebindeki dendânı jâleden (G154/1)

[Onun yanağı laleden binlerce kez daha yeğdir. (Sevgilinin) dudağındaki dişleri ise jaleden daha çok tercih edilir.]

Dîvân'da çok sayıda deyim yer almakla birlikte aşağıdaki gazelde de “gökten inmek”, “gökte ararken yerde bulmak” deyimleri de jale için kullanılan deyimler arasındadır. Beyitte jale kişileştirilmiş hiç kusuru, günahı olmayan, kendiliğinden ortaya çıkmış anlamlarıyla kullanılmıştır. Gökte ararken yerde bulunmasında ise tevriyeli kullanım söz konusudur. Hem hava ile ilişkilendirilmiş hem de sabah vakti lalenin üzerinde bulunan su damlacığı olarak kullanılmıştır.

Gökden inmiş kılıdır lâle-i bâğuñ jâle
Gökde isterken anı yerde bulupdur lâle (G174/1)

[Çiğ tanesi, lale bahçesinin gökten inmiş kuludur. Lale onu gökte ararken yerde bulmuştur.]

Aşağıdaki gazelde gül üzerine düşen çiğ tanelerinin sebebi olarak gülün yüz vermesi düşünülmüştür. Gül kişileştirilerek yüz veren yani ilgi ve yakınlık gösteren biri olarak düşünülmüştür.

Yüz virdüğü için düşer üstüne jâleler
Bu hâli ben düşürmez idüm hiç gül üstüne (G193/4)

[Yüz verdiği için jaleler üstüne düşer. Gül üstüne bu hâli ben hiç kondurmazdım.]

Aşağıda gazelden alınan bir beyitte nergis, misafirlere ikram için kullanılan bir tabağa ve nergis üzerindeki çiğ taneleri de çerez olarak tasavvur edilmiştir.

Nâmî görinen jâle degül nergis içinde
Bâğ ehlini konaqlamağa dâne şalındı (G210/5)

[Ey Nâmî nergisin içinde görünenler çiğ tanesi değil, bahçeye konaklamak için gelenlere çerez konulmuştur.]

IV.3.1.7.2. Şebnem

Gül bahçesinde açmamış gülün başına konan bülbülün feryadı goncanın başını ağrıttığı gibi seher vakti çiğ tanesi gül yaprağına konarak gül suyu hazırlaması olarak tasavvur edilmiştir. Beyitte bülbülün acı acı feryadı kişileştirilerek goncanın başını ağrıtmaması olarak düşünülmüş, sabahın erken saatinde düşen çiğ tanesi de kişileştirilerek gül suyu hazırlayan birine benzetilmiştir.

Çın seher şebnem gelüp gül şuyı ihzâr eylemiş
Goncenuñ başın ağartmış gibi âhı bülbülüñ (G118/3)

[Seher vakti, şebnem gelip gül suyu hazırlamış. Sanki bülbülün ahı goncanın başını ağartmış.]

Nefsini geçici şeylerden çeken sofulara seslenerek asıl arınmayı, asıl nefsinin terbiye etmeyi gülbahçesinde gül üzerinde bulunan çiğ tanelerinden öğrenilmektedir. Sevgilinin al yanaklı yüzü gül ile teşbih edilir. Gül üzerinde bulunan çiğ taneleri ise sevgilinin beni olarak düşünülebilir. Çiğ taneleri gül yaprağına tazelik ve canlılık verir. Sûfînin bu sırrı çiğ tanesinden öğrenmesi ibaresinde kişileştirme vardır.

Riyâzetle göge çıksañ koma bir verd-i ruhsârı
Yüri fehm it bu sırrı şüfiyâ gülşende şebnemden (G164/4)

[Ey sofı gelip geçici şeylerden nefsinin çekerek göge çıksan da, gül yanaklı sevgiliyi ihmal etme, yürü bu sırrı gülbahçesinde şebnemden öğren.]

“Bülbül, şakıyışlarıyla ağlayıp inleyen, durmadan sevgilisinin güzelliklerini anlatan ve ona aşk sözleri arz eden bir âşıkın timsalidir. Bülbül güle âşık kabul edilir. Bu durumuyla âşık çok benzer” (Pala, 1989: 90). Gül-bülbül ilişkisi göz önünde bulundurulursa gülün üzerindeki çiğ taneleri, elem dolu olan bülbül üzerine yağın bela taşı olarak düşünölmüştür. Bülbölün feryadının sebebi olarak bela taşından olduğu belirtilmektedir.

Şebnem degöl cemende düşenler gül üstine
Seng-i belâdurur ki yağar bülböl üstine (G193/1)

[Cemende gül üstüne düşenler çiğ tanesi değıl, bülböl üstüne yağın belâ taşıdır.]

IV.3.1.8. Katre

Dîvân’da katre kullanımı, âşıkın gözyaşları Nil ve Fırat nehirleriyle karşılaştırılır ve ondan bile fazla olduğu vurgulanır. Sümböl-çiğ tanesi ve deniz-katre ilgisi ile bağ kurulur. Aşağıdaki gazelde de Nil ve Fırat âşıkın gözyaşlarının yanında bir damla bile değildir.

Ağla göz hâlüme ki katre degöl
Seyl-i eşküm yanında Nîl ü Fırât (G16/6)

[Ağla göz halime ki Nil ve Fırat, gözyaşı selim yanında bir damla bile değildir.]

Katre sözcüğü, küçük damla, bir damla anlamlarının yanı sıra “katre-i ‘arak” yani ter damlası anlamında kullanılmıştır. Sevgilinin saçları kokusu ve şekli itibarıyla sümbüle teşbih edilirken saçlarındaki ter damlaları ise üzerine düşen damlalar olarak tasavvur edilmiştir.

Nâmî ucında zülfinüñ ol katre-i ‘arak
Beñzer o şebneme ki düşer sümböl üstine (G193/5)

[Ey Nâmî, güzelin saçlarının ucundaki o ter damlası, sümböl üstüne düşen bir çiğ tanesine benzer].

Deniz ve katre kullanımında sevgiliye duyulan aşkın büyüklüğü denize, âşık ise kendisini denizde sadece küçücük bir katreye benzetmektedir.

Çangı ‘âşık kim dilinde ‘aşk-ı cânân gizlemiş
Çatre iken kendi deryâ-yı firâvân gizlemiş (G89/1)

[Hangi âşık gönlünde sevgili(ye duyduğu) aşkı gizlemişse bir damla iken kendisinde çok fazla deniz gizlemiş.]

IV.3.2. Toprak ile İlgili Unsurlar

IV.3.2.1. Toprak

IV.3.2.1.1. Hâk

Dîvân'da toprak kelimesi hâk, hâk-i pây, hâksâr, hâk-i reh, hâk-palar, hâk-i zillet kelime ve kelime gruplarıyla verilmiştir. Toprak kasidelerde övgüsü yapılan kişi için yüz ve göz sürülen ve Allah'a secde edilen yer olarak geçmektedir.

Yüzüñi gözünü hâke sürüp müdâm eyle
Du'â-yı devlet-i şâh-ı muzaffer ü man[ş]ûr⁵³ (K1/37)

[Yüzünü gözünü devamlı toprağa sürüp Allah'ın yardımıyla zafer kazanan padişahın devleti için dua et.]

“Toprak dört unsurun en aşağısındadır. Dolayısıyla hakirdir. Bu nedenle tevâzûya işarettir. Âşık sevgilisi uğruna toprak olur, sevgilisinin üstüne basmasını diler. Böylece değer bulacaktır” (Pala, 1989: 202). Aşağıdaki gazelde de âşık sevgili için toprak olmayı dilemekte rakibini ise mahalle köpeği olarak görmektedir.

Hâk-i zilletde kalam ben seg-i kūyuñ uluya
Saña lâyiķ mıdur ey şeh geçe emşâl beni (G217/3)

[Ey şeh, ben hakir toprakta kalayım, mahalle köpeğin ulusun, sana layık mıdır emsal olarak beni geçe.]

Aşağıdaki kasidede hâksâr kelimesi âşıkın gönlü yerine kullanılmıştır. Âşıkın gönlü sevgili için toprak olmaktadır. Aynı zamanda sevgilinin değerli bir yere düştüğü de ifade edilmektedir.

Ol mâhı sinem üzre gören dimiş ki hayfâ
Ol kevkeb-i sa'âdet bu hâksâre düşmüş (G 90/2)

[O Ay gibi parlak yüzlü sevgiliyi göğsüm üzere görenler ne yazık ki, “O saadet yıldızı bu toprağa düşmüş” demişlerdir.]

Aşağıdaki hâk-i palar ifadesi “yer” anlamında kullanılmıştır.

Kıyâmetde tutarlar dâmenüñ ey serv-ķadd muķkem
Eger ki gâhî seyre çıķmaz iseñ hâk-i pâlarla (G192/3)

⁵³ Orijinal metinde “mantûr” imlasıyladır.

[Ey servi boylu, eğer ki ara sıra (o) yere seyre çıkmazsan kesin kıyamette eteğini tutarlar.]

“İsfahan, Safevilerin başkenti olup İran’ın ordugâhı olarak bilinir. Çok süslü ve mamur olduğu için şehir, güzelliği temsil eder. Sürmenin İsfahan’da imâr edilişiyle anılır” (Pala, 1989: 245). Aşağıdaki gazelden alınan bir beyitte ise sevgilinin ayağının tozunu âşık gözüne sürme olarak çekmektedir.

Halk izüñ tozını mülk-i Şifâhâna çeker
Hâk-i pâyuñ anı bu dîde-i giryâna çeker (G50/1)

[Halk izini tozunu İsfahan mülküne çeker, ayağının toprağı onu bu ağlayan göze çeker.]

IV.3.2.1.2. Tûrâb

Aşağıdaki kasidede toprak anlamına gelen “tûrâb” kelimesi deyimleşmiş ifadeyle yer almaktadır. “Toprak gibi ayaklar altında kalmak” ifadesi, “baş üzerinde olmak” deyimiyile zıt anlamda olacak şekilde kullanılmıştır. Akranlarının baş üstünde taşındığı yani değerler gördüğü belirtilirken kendisinin toprak gibi ayaklar altında kaldığı yani hor görülüp üzerine basıldığı değer verilmediği üzerine de bir sitem söz konusudur.

Akrânumuñ kamu ola baş üzre yerleri
Kalam ayakda ben ne revâdur tûrâb şekl (K2/20)

[Akranlarımın hepsinin baş üzerinde yerleri olsun, ben toprak gibi ayaklar altında kalayım reva mı bu?]

Aşağıdaki gazelde sevgilinin bakışıyla öldürdüğü kişiler kadar mutlu olacağı vurgulanmaktadır. Toprak anlamına gelen “tûrâb” kelimesi sevgilinin bastığı toprak, bulunduğu yer anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Sa’âdetle ‘ömürler sür leâfet taht-gâhında
Şehâ tatdıklarınca küşte-i tîguñ tûrâb içre (G194/2)

[Ey Şah! Toprağında kılıcın öldürmeyi tattıkları kadar güzellik başkentinde mutlulukla ömürler sür.]

IV.3.2.2. Toz

“Toz değersizliği, ayaklar altında bulunması, rengi gibi ilgilerle çeşitli benzetmelere konu olur. Hüner sahibi, irfan ehli olanların ayağının altında toz olmak gerekir. Toprak meydana gelen vücudu, aşkın cevheri yapmak için, rintlerin köyünün toprağı, yiğitlerin ayağının tozu yapmak gerekir” (Aydın, 2010: 498).

Dîvân'da bulunan toz ifadesinin hem “tozmak” anlamında hem de “ayaklar altında bulunan” anlamına gelecek şekilde kullanımları mevcuttur. Aşağıdaki kasidede “tozup” kelimesi gezmek anlamında kullanılmıştır. Lale kişileştirilerek bahçeye mum diken biri olarak tasavvur edilmiştir.

Meger ki gice gelür bâğa hâzret-i maḥdûm
Ki gûşe gûşe ṭurup mumlar diker lâle (K7/11)

[Lale, köşe bucak tozup mumlar diyor. Meğer Efendi hazretleri, bahçeye gece gelirmiş.]

Aşağıdaki gazelde sevgilinin ayağının tozunu gözyaşlarında gizli tuttuğunu söyleyen âşık, aynı zamanda düşmandan da sakınmıştır.

Dilberâ iziñ tozın çeşm-i ‘adûdan şakınub
Kimseye göstermemiş bu çeşm-i giryân gizlemiş (G89/2)

[Ey gönül alan güzel, (senin) izin tozunu düşmanın gözyaşlarından sakınıp kimseye göstermemiş bu ağlayan göz gizlemiş.]

Âşık, sevgilinin izini tozunu dilemektedir. Değerli sayılan, sevgili ve memduhların ayağının tozu olunur. Âşık kendini ayaklar altında bulunan toz ve toprak gibi unsurlarla bir görmektedir. Ayaklar altında bulunan unsurlar ise hâkirdir, değersizdir. Fakat ona basan kişiler değerli ve yücedir.

Biḥamdillâh izüñ tozını gördüm
Müsa‘id oldı ḥayli rûzgârım (G140/4)

[Birçok zaman elverdi de Allah’a şükürler olsun ki izini tozunu gördüm.]

IV.3.2.2.1. Gerd

Yolda olanların ayakları tozlarına karışmaz, aşk yolunda olanların neşeleri ise aşk derdiyle eksilmez. Âşıkları aşk yolunda olmak üzmez. “Neşenin, sıkıntı ile toz toprak olmaması” ise “neşenin eksilmemesi” anlamında kullanılmıştır.

Rehgüzârında ayağı tozına karışmaz
‘Aşk yolında şu kim miḥnetle gerd olmaz (G87/4)

[Aşk yolunda sıkıntı çekerek ezilip toz olmayan şu kimse sevgilinin geçtiği yolda onun ayağının tozuna ulaşamaz.]

IV.3.2.2.2. Gubâr

Adaletli davranıldığından beri bir toz bulutu gibi dolaşan fitnenin önünün kesildiği belirtilmektedir. Memduhun adaletle hükmetmesi yeryüzünde fitneyi yok etmektedir. Fitnenin çokluğu ve yaygınlığı toz bulutuna benzetilmektedir.

Seḥāb-ı ‘iffeti bārān-ı ‘adli yağduralı
Fezā-yı dehrde yatdı birez ğubār-ı fiten (K4/19)

[Onun iffet bulutu adalet yağmurlarını yağdırdığından beri geniş gökyüzündeki fitne tozları biraz yatıştı.]

Âşık, sevgilinin eşiğinde toz olmak istemektedir, âşıkın gözyaşlarının dinmesi için sevgilinin eşiğinin tozu gerekmektedir.

Didüm diñmez gözim yaşı işigünnden ğubār ister
Gülüp nāz ile ol dilber dedi bu rüzgār ister (G54/1)

[Dedim: “Gözüm yaşı dinmez, eşiğinin tozunu ister.” O dilber gülüp naz ile dedi: “Bu zaman ister.”]

Âşık, zamanın elvermesi ya da rüzgârın olması durumunda sevgilinin sokağında toz olmak istemektedir. Toz olsa bile sevgiliye yakın olacaktır. Âşık cihanda toz kadar yer kaplamaktadır. Toz kadar da yeri ve değeri vardır.

Bu ben ğubāra olur idi kūy-i yār yer
Bir dem müsā‘id olsa idi rüzgār ger (G63/1)

[Bu ben, eğer bir an elverseydi zaman, yârın sokağında toz olurdu.]

IV.3.2.3. Dağ

Dîvân’da dağ kelimesi, dağ, dağ-ı gam, na‘l ü dağ, dağ yakmak, dağ-ı nihân, dağ-ı hasret, dağ-ı sürh, dağ urmak kelime ve kelime gruplarıyla kullanılmıştır. Farklı anlamlarda kullanılan beyitler açıklanmaktadır.

Dağlar zaman zaman yükseklikleriyle, aşılmazlıklarıyla, dayanıklılıklarıyla şiirlere konu edilirken kimi zaman da yara anlamıyla şiirlerde kullanılmıştır. Gam, keder, dert ve hasret gibi duyguların yüksekliğini ifade etmek için, dağ-ı gam, derd ü gam, dağ-ı hasret ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir. Aşağıdaki gazelde de sevgilinin gönlünden gitmesinin üzüntüsünün, kederinin arttırması ifade edilmiştir.

O meh-rū gitdi sinemden yirine dāğ-ı ğam kōdı
Yiridür āsmāne çıkşa āhum odinuñ dūdı (G211/1)

[O Ay yüzlü gönlümden gitti, yerine gam dağı koydu. Âhımın ateşinin dumanı göğse çıkşa yeridir.]

“Aşağıdaki gazelde âşıkın teni belâ ve gam ağacına benzetilmiştir. Vücudunun şekli ise elif harfî olarak tasavvur edilmiştir. Nal ve dağın, belâ ve gam ağacının

yaprağı ve meyvesi olduğu ifade edilmektedir. Dîvân şiirinde sevgilinin saçı, kâkülü ve kaşı, şekil yönünden nala benzetilmiştir” (Pala, 1989: 380).

Şekl-i elif tenümde dıraht-ı belâ vü gam
Yanında na‘l ü dâğ anuñ berg ü bārdur (G60/2)

[Tenimde bela ve gam ağacının şekli eliftir, onun yanında ateşte kızdırılmış nal ve dağ, yaprak ve meyvedir.]

Âşıkın sînesi, sevgilinin tir-i gamzesi için nişân olmaktadır. Sevgilinin gamze okları âşıkın sînesini yaralar. Âşıkın göğsü her zaman kan ve yara ile doludur. Fakat âşık bu durumdan memnundur.

Fezâ-yı sîneme gel dâğımı gör ey kemân-ebrû
Senüñçün tîr-i gamze atmağičün bir nişân buldum (G148/4)

[Ey keman kaşlı sevgili gel de göğsümün derinliklerindeki yaraları gör. Senin gamze okun için sinemi nişan tuttum.]

“Karanfil çiçeği, edebiyatımızda yaraya benzetilir” (Kurnaz, 1996: 541). Sevgilinin aşkı ile âşıkın vücudunda kızıl yaralar oluşmaktadır. O kadar çok yara vardır ki karanfil zamanının geldiği ifade edilmektedir. Karanfil çiçeğinin kırmızılığı ile âşıkın gönlünde açılan yaraların rengi bakımından benzerliği söz konusudur.

Yakdum tenümde şevkuñ ile tâze dâğ-ı sürh
Gel bâğ-ı sîneme ki karanfûl zamānidur (G57/3)

[Aşkın ile vücuduma kızıl yaralar yaktım. Gel göğsümün bahçesine ki karanfil zamanıdır.]

IV.3.2.3.1. Kûh

Dağ anlamına gelen kûh kelimesi Dîvân’da “kûh, belâ kûhı, kûh-ı gam, kûh-ı kaf, kûh-ı mihnet, kûh-ken” kelime ve kelime grupları olarak kullanılmıştır. Belanın ve sıkıntının büyüklüğünü ifade etmek için şiirlerde sıkça kullanılır.

Aşağıdaki gazelde âşıkın üzüntüsünün çokluğu ve büyüklüğü dağ olarak tasavvur edilmiştir ve bu durum Ferhat ile Şirin hikayesine telmih yapılarak kullanılır.

N’ola kûh-ı gamuñ Ferhād’ı olsam
Nigārum seng-dil-i şîrîn-sühāndur (G55/3)

[Ne olurdu gam dağının Ferhad’ı olsam, sevgilim gönül taşının şirin sözüdür.]

Dağ büyüklüğü, aşılmazlığı dolayısıyla şiirlere konu olmuştur. Âşık derdinin büyüklüğünü, üzüntüsünün büyüklüğünü anlatmak için dağ sözcüğünden yararlanmıştır. Aşağıdaki gazelde de âşık sıkıntısını dağ olarak tasavvur etmektedir.

Niçe dem âvâre itdũñ kũh-ı miñnetde beni
Bana ey vañşî ğazâl âñir şikâr olmaz mısın (G165/3)

[Nice zaman beni sıkıntı dağında serseri ettin. Ey ürkek ceylan bana son av olmaz mısın?]

Bazı beyitlerde ise aşk kaf dağı ile karşılaştırılır ve aşkın yükü kaf dağı ile bir tutulur. Aşkı bela olarak gören âşık, bunun büyük bir bela olduğunu ifade etmektedir.

Bâr oldı ‘aşk başıma mânend-i kũh-i Kâf
Nâmî belâ-yı ‘aşk belâ-yı ‘azîmdür (G74/7)

[Aşk başıma Kaf dağı gibi büyük yük oldu. Nâmî, aşk belası, büyük beladır.]

Aşağıdaki gazelde dağ kişileştirilip feryat eden bir kişi olarak tasavvur edilmiştir. Bu beyitte Ferhat’ın Şirin’e olan aşkı için dağları delmesine bir telmih vardır.

N’ola feryâd iderse kũh dâ’im
Neler çekmişdür ol Ferhâd elinden (G157/2)

[Dağ ne olurdu sürekli bağırса, neler çekmiştir o Ferhad elinden.]

IV.3.2.4. Tepe

Dîvân’da “tepe” kelimesi âşıkın rakibe bedduası olarak “tepetaklak” olması anlamında kullanılmıştır.

Yâ Rab getür başına rakîbüñ niçe belâ
Ammâ ki isterin depesi üstüne ola (G3/1)

[Yâ Rab, rakibin başına çok bela getir. Amma ki isterim tepesi üstüne ola.]

IV.3.2.5. Taş

Dîvân’da taş kelimesi “taşı taş üstüne koymamak, eşiğinin taşını mesken eylemek, taş dövmek” kelime grupları olarak geçmektedir.

Dünyanın geçiciliğini anlatan beyitte göz kamaştıran büyük yapıların yapılmaması, bir taşı taş üzerine koymamak gerektiği ifade edilmektedir. Köşk de yapılsa saray da yapılsa sonunda insanoğlu yok olup gidecektir. Bu yapıların hiçbir

kalıcı olmadığı gibi insan oğlu da bu dünyada kalıcı değildir. Bu sebeptendir ki bir taşı bir taş üzerine koyarak bu dünyaya kalan yapıların yapılması eleştirilmektedir.

Yıkılır giderüz âhîr bülend eyvânı n'eylersin
Koma bir taşı bir taş üzre bu dehr-i harâb içre (G194/4)

[Sonunda yok olup gideceğiz köşk, sarayı neylersin? Bu harap zamanda bir taşı bir taş üzerine koyma.]

Memduhun cömertliği bir taşı bile değerli kılmaktadır. Övülen kişi bütün cömertliği ve iyiliği ile kapısını mesken eyleyenlere, kapısına yüz sürenlere felek gibi yüz çevirmemektedir. Kim ki memduhun eşliğini mesken eylerse dünyada mutlu olur ve sevinir.

Cihânda rif'at ile başı göklere yetişür
Şu kimse kim eşigün taşın eyledi mesken (K4/25)

[Şu kişi ki, kim eşığının taşını mesken eylerse dünyada yükselerek başı göklere erişir.]

Ferhat ile Şirin adlı hikâyeye telmih yapılarak dağ delmesi (taşı dövmesi) ifade edilmiştir. Ferhad, şiirlerde güçlükleri aşması ile işlenmektedir. Zaman zaman bazı beyitlerde bu özelliği sebebiyle Ferhat kûhken (dağ delen) sıfatıyla da anılır.

Niçe yıl kazdı belâ kûhını ırğâd gibi
Taş döğen gelmedi bu 'âleme Ferhâd gibi (G208/1)

[Nice yıl işçi gibi bela dağını kazdı. Bu aleme Ferhad gibi taş döğen gelmedi.]

IV.3.2.5.1. Seng

Âşık sevgiliden gelen bütün eziyetlere razıdır. Ağlamaktan kızaran gözleri, sevgilisine duyduğu sevgisini, tutkusunu azaltmaz. Sevgili, âşıka zulmetse, yüz çevirse dahi âşıkın bağlılığında bir azalma olmaz. Şiirde de gözden kanlı yaş akıtan âşıkın gönlü, sevgilinin eziyet etmesine çok kırlmıştır.

Turmaz akarsa kanlı yaşum n'ola dîdeden
Dil seng-i cevri-yâr ile pür-inkisârdur (G60/5)

[Gözden kanlı yaşım turmadan akarsa ne olur? Gönül, sevgilinin zulüm taşı ile çok kırıldı.]

Âşık, rakip ve sevgili üçgeninde âşık ve rakip sevgili için birbirine düşmektedirler. Sevgilinin eziyeti ile âşık rakipleri ile uğraşmak zorunda kalır.

Vefasız, hatır bilmeyen kişi olarak tahayyül edilen sevgili âşıkları birbirne düşürmektedir.

Biri birine katmış seng-i bî-dâd ile ‘uşşâkı
Dağı uşanmamış ol bî-vefâ hâtır-şikenlikden (G163/3)

[Âşıkları zalimlik taşıyla birbirine katmış, o vefasız hatır kıranlıktan usanmamış.]

Dîvân şiirinde sevgili, vefasız, gönül kıran, eziyet eden ve taş kalpli birisidir. Âşık ve sevgilinin vuslatları olmayacağı için gerçek âşıkın da bu sevgiden vazgeçmesi mümkün değildir. O taş kalpli azıcık âşıka yardımcı olsa âşık rakibinin başını yaracaktır.

Başını yarardum ser-i kûyında rakibün
Ol seng-dil itse baña bir zerrece yarum (G134/4)

[O taş kalpli bana azıcık yardım etse sokağın başında rakibin başını yarardım.]

IV.3.2.6. Kara

Dîvân’da kara kelimesi “kara kış, yüzü kara olmak, kara zülf” anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Kara kış ifadesi kışın şiddetini belirtmektedir. Aynı zamanda çaresizliği ifade etmektedir.

Satmadın dağı metâ‘ın ẖâce-i mülk-i bahār
Geldi başdı qara kış etdi taşavvûrdan ziyân (K5/12)

[Bahar mülkünün zengin tüccarı malı satmadan. Hayal edilemeyecek şekilde kara kış geldi bastı.]

Beyitteki aydınlık kelimesi memduhun adaletini, karanlık kelimesi ise zulmü ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. Sabahın yalancılıkla suçlanması, bir aydınlık bir karanlık olmasından kaynaklanmaktadır. Akşam olduğunda hem utancından yüzü kara olmaktadır hem de karanlığa dönüşmesi doğal bir durumdur.

Kâzib olup aḥşam olunca olur qara yüzi
İde mi bilür ruḥuḥdan da‘vî-yi rüçḥân şubḥ (K6/8)

[Sabah, yalancı olduğundan akşam olunca yüzü kara olur. Senin yanağından üstün olduğunu iddia edebilir mi?]

“Kâfir kelimesinin kara renk ile alakası vardır. Bazen sevgili âşıka ettiklerinden dolayı kâfir olarak nitelenir” (Pala,1989: 273). Âşık esîr, sevgilinin kara saçları ise kâfir ili olarak tasavvur edilmiştir.

Bahr-i belâda düşdi gönül kıra zülfine
Gam çekmesün mi kâfir elinde esîrdür (G39/3)

[Gönül kara saçlarına, belâ denizinde düştü. Esir, kâfir elinde gam çekmesin mi?]

IV.3.2.6.1. Berr

Divân'da "berr" kelimesi "bahr u berr" şeklinde kullanılmaktadır. Kasidede memduhun yeryüzüne ve denizlere hâkim olduğu ifade edilmek için kullanılırken, gazelde sevgilinin güzellik unsurlarını cihânı baştan başa gezmesine rağmen âşık ne denizde ne de karada görmediğini ifade etmektedir.

Dünyâda yâverün ola sultân-ı berr [ü] bahr⁵⁴
Uqbâda rehberün ola sultân-ı enbiyâ (K8/20)

[Dünya'da yeryüzünün ve denizlerin sultanı senin yardımcın, peygamberler sultanı ahirette senin rehberin olsun.]

Dürr-i dendân-ı laîfin mîve-i bâğ-ı ruḥın
Serteser gezdük cihânı bahr u berde görmedük (G108/3)

[İnci dişli güzelin yüz bahçesinin meyvesini cihânı baştanbaşa gezdik deniz ve karada görmedik.]

IV.3.2.7. Çöl

Divân'da çöl anlamına gelen "sahra" kelimesi "sahrâ, sahrâ-yı gam" kelime ve kelime grubuyla kullanılmaktadır. Çöl anlamında kullanılan sahrâ kelimesi, zorlu şartlarının olması, susuzluk ve Mecnûn ilgisiyle kullanılmıştır.

IV.3.2.7.1. Sahrâ

Mecnun gibi sahra gözetleyen âşık, onun gibi kendisine çölü mesken etmiştir. Âşıkın sevgiliye aşk dolu gönlüyle sevgilinin saçları arasında bir ilgi vardır. Ceylan, Mecnun, çöl kelimeleri Leyla ve Mecnun hikayesini anımsatmaktadır. Ayrıca Leyla kelimesinin leyl (gece) kelimesiyle de ilgisi vardır. Şairler leyl kelimesiyle sevgilinin saçlarını da kastetmektedir. Zaman zaman bu tarz tevriyeli kullanımlara rastlanılmaktadır.

Görelî Leylî-yi zülfini ol âhû-çeşmün
Dil-i sevdâde Mecnûn gibi sahrâ gözedür (G48/3)

[Sevdalı gönül, siyah saçlarını gördüğünden beri o ceylan gözler, Mecnun gibi çölü gözetler.]

⁵⁴ "berr [ü] bahr" kelimeleri Yenikale, 2020'de "bahr [ü] berr" şeklinde okunmuştur.

Sevgilinin gözü açıp kapatırken, bir yere veya birine bakışının bile ziyan edilip, önemsiz görülmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Zira o gamze okları atılacaksa sevgilinin cevri ü cefasıyla bitkin düşen âşık bunun için en iyi hedef okudur.

Şahrâ-yı gamda cism-i nizârım yeter nişân
Yabana atma gamzeñ oğın ey kaç-ı kemân (G156/1)

[Ey keman kaşlı(sevgili) gamze okunu yabana atma, bitkin bedenim gam çölünde hedef olarak sana yeter.]

IV.3.2.8. Vâdî

Dîvân'da “vâdî ve vâdî-yi buhrân” olarak geçmektedir. Sevgilinin gözünden düşen âşık daha çok sıkıntıya düşecektir. Sevgiliye olan vuslatın olmadığı bu aşkıta âşık sevgiliye seslenerek kendisini gözden düşürmemesi için ricada bulunmaktadır. Aksi halde ayrılık vadisine düşecektir.

Ey serv bırakma dil-i biçâ[re]yi gözden
Hâli nice olur vâdî-yi hicrâna düşerse (G175/2)

[Ey servi boylu, çaresiz gönlü gözden düşürme, ayrılık vadisine düşerse hâli ne olur?]

Vadi kelimesi aşağıdaki gazelde nehir anlamıyla kullanılmıştır. Âşıkın gözyaşları Nil ve Ceyhan nehirleriyle kıyaslanarak gözyaşlarının ondan daha fazla olduğu belirtilmektedir.

Yaşum seyl eylemekde kimseden ben ağlamam hergiz
Bu vâdilerde Nâmî Nil-i Ceyhûn'ı başlar çeşmüm (G142/5)

[Ben asla kimse için ağlamam, Nâmî, (göz) yaşım sel olmakta, bu vadilerde Nil ve Ceyhan'ı geçer gözyaşım.]

IV.3.3. Ateş ile İlgili Unsurlar

“Dîvân edebiyatında ateş, âşıkın içinde bulunduğu aşkın ızdırabıdır. Ayrıca sevgilisine duyduğu özlem ve hasret de ateş şeklinde kendini gösterir ve daima âşıkı yakar. Ateş, gözde tutuşur ve gönülde alevlenir” (Pala, 1989: 54).

IV.3.3.1. Ateş

Dîvân'da ateş kelimesi “âteş-i gayret, âteş-i hicrân, âh-ı âteş, bir cevân-ı âteş, yakılmış âteş, başına yakmış ateş, şerâr-ı âhum, odlu âhım, nâr-ı gam, nâr-ı buhrân,

nâr-ı hasret, nâr-ı cahîmi, nâr-ı bülbül, nâr-ı ‘aşk-ı yâr” söz ve söz grupları şeklinde kullanılmıştır. Ateş kelimesi şiirlerde ayrılığın, üzüntünün, kıskançlık ve âhının ne kadar şiddetli yaşandığını ifade etmek için kullanılmıştır.

Kebâb [eder] dilin ben mübtelânuñ âteş-i ğayret
Kaçan ol şeh varur ağıyar ile bezm-i şarâb eyler (G73/3)

[O sultan, varıp yabancıyla şarap meclisi eylediğinde ben düşkünün, kıskançlık ateşi(yle) gönlü kebab hâline gelir.]

Eşer iden saña ‘aşkımda nedür dirse o yâr
Dâğ-ı hasret mi disem âteş-i hicrân mı disem (G150/2)

[O yâr, “Sana aşkımda iz bırakan nedir?” derse, hasret yarası mı desem ayrılık ateşi mi desem.]

Bir alay ‘uşşâk gitdük kûy-i dildâra gice
Âh-ı âteşnâk idi Nâmî delîl-i râhumuz (G79/5)

[Nâmî ateşli âhım yol rehberimizdi, bir alay âşıklar sevgilinin sokağına gittik.]

Aşağıdaki gazelden alınan bir beyitte âşıkın göğsünün üstündeki çizik şeklindeki izler elif harfine benzetilmektedir. O çizikler içerisinde en yeni ve kırmızı olan ise âşıkın asıl yarasıdır. Hem taze hem de kırmızı olan yara aslında sevgiliyi ifade etmek için kullanılmıştır. Zira sevgilinin açtığı yara, âşıkın sevdiği en güzel yaradır.

Delûkanlu cevânlardur elifler sînem üstinde
İçinde bir cevân-ı âteşin ruhsârdur dağum (G133/3)

[Elifler göğsüm üstünde delikanlı gençlerdir. Yaram, içinde bir genç ateşin yüzüdür.]

Âşık göğsüne düşen gözyaşlarını akçeye, göğsünde oluşan yarayı ise kızıl renkli dinara benzetmektedir.

Dökilmiş levh-i sînemde görülmüş akçedür eşküm
Yakılmış âteşe a‘lâ kızıl dînârdur dağum (G133/2)

[Gözyaşlarım göğsümde yazılı görülmüş paradır, yaram ise ateşe yakılmış daha kırmızı altın paradır.]

Baş a ateş yakmak, bir derdi ve sıkıntısı olduğunu bildirmek, bir durumdan şikâyet etmek yahut bir kimseye/nesneye âcizliğini hatırlatmak amacıyla şiirde kullanılan ifade biçimleri arasındadır. Şâirler, başta güneş ve mum olmak üzere ateşle özdeşleştirdikleri türlü nesneleri bu deyim aracılığıyla şiirlerine konu edinirler. Deyimin asıl ifade ettiği durum “şikâyet bildirmek”tir. Şâirlerin bu amaçla kullandıkları başlıca nesne “mum”dur (Yılmaz, 2013: 347).

Aşağıdaki şiirde de bu durumdan bahsedilmektedir.

Başına yakmış âteş tâ ki varup
İde ol pâdişâha iştikâ şem‘ (K3/15)

[Mum, padişaha şikâyetle gittiğinde başına ateş yakmış.]

IV.3.3.1.1. Şerâr

Sevgilinin yanağı Ay’a, onun eşiği ise semâya benzetilmektedir. Âşıkın herbir ateşli ahı da gökyüzündeki yıldızlar olarak tahayyül edilmiştir. Gökyüzündeki yıldızların çokluğu ise âşıkın çok ah etmesi şeklinde düşünülebilir. Âh, divan şiirinde âşığın aşk ateşiyle gönlünden çıkan bir duman olarak düşünüldüğü için gönüldeki ateşin dışa vuruluş şeklidir (Birici, 2016:9).

Ruhsârı mâha beñzer işigi âsmâna
Nâmî şerâr-ı âhum anda sitâre düşmüş (G90/5)

[Nâmî, (onun) yanağı Ay’a, eşiği de semâya benzer. Ateşli âhım da orada yıldız olarak düşmüştür.]

IV.3.3.1.2. Od

Sevgilinin aşkıyla ve ayrılığından duyduğu üzüntü ile âşıkın başı ateşler gibi yanmaktadır. Âşıkın hasta olup yatakta yatmaktan dolayı dağılan saçları ise ateşli başından çıkan dumanlar olarak tahayyül edilmektedir.

Teb-i hicr ile yanar tırma başum od gibi
Mûy-ı jülîde degül ol görinen dūd gibi (G203/1)

[Ayrılık sırtmasıyla yanar başım durmadan ateş gibi, o görünenler dağınık saç değil sanki dumandır.]

IV.3.3.1.3. Nâr

Dîvân’da kullanılan “nâr” sözcüğü “nâr-ı gam, nâr-ı hicrân, nâr-ı hasret, nâr-ı bûlbûl” söz ve söz gruplarında âşıkın üzüntüsü gam ateşi; sıkıntısı, sıkıntı ateşi; özlemi ve ayrılığı hasret ateşi; aşkının şiddetinin yakıcılığını belirtmek için ise aşk ateşi kullanılmıştır. Âşık, kimi beyitlerde de bûlbûle teşbih edilmiştir. Bunun yanı sıra ateş kelimesinin cehennemi kastedecek şekilde kullanıldığı da görülmektedir.

Bir haber virmedüñ ol gonce-femümden geldüñ
Ey şabâ yok yere nâr-ı gamum iş‘âl itdüñ (G111/4)

[Ey rüzgâr, o gönca ağızlı (sevgiliden) geldin bir haber vermedin yok yere üzüntümün ateşini yetiştirdin.]

İçelim gūşe-i meyḥānede yārān gelsün
Nār-ı ḥicrānla dil oldu kebāb-ı fūrkat (G19/2)

[Dostlar gelsin meyhanenin köşesinde içelim. Sıkıntı ateşiyle gönül ayrılıktan kebab gibi oldu.]

Ḥaşre dek rūḥumdan ümmīd-i vişālūñ gitmeye
Nār-ı ḥasret eylese cism-i nizārum cümle kül(G121/3)

[Hasret ateşi bitkin bedenimi tümüyle kül eylese, kıyamete dek ruhumdan kavuşma ümidi gitmeye (gitmesin).]

Gülsitānda bir yüzi gülnāre ‘āşıkdur meger
Yüreginde vardır[ur] elbetde nārı bülbülün (G113/2)

[(Bülbül) gülbahçesinde bir yüzü narçiçeği (gibi olan sevgiliye) âşıktır, meğer(se) bülbülün yüreginde ateşi (vardır).]

Kaçma yalıñ yüzliden saña naşīḥat Nāmiyā
Puḥte olmaz nār-ı ‘aşk-ı yāre karşı tırmayan (G161/5)

[Ey Nāmî, sana öğüt yalın yüzlüden kaçma, sevgilinin aşkının ateşine dayanmayan olgunlaşmaz.]

Aşağıdaki gazelden alınan beyitte sürekli cehennem ateşinden bahseden vaize halkın canına işkence etmesi ifade edilmektedir. Zira vaiz şeriatı temsil etmektedir. Âşıklar genellikle bu mertebeyi geçtiklerinden kendilerini mutasavvıf görüp bu ateşten korkmadıklarını ifade ederler.

Demādem va‘z iderken meclis içre vā‘izi şehrūñ
Añup nār-ı cahīmi cānına ḥalkuñ ‘azāb eyler (G73/4)

[Şehrin vaizi meclis içinde vaaz iderken cehennem ateşini durmadan anıp halkın canına azap eder.]

IV.3.3.2. Duman

IV.3.3.2.1. Dûd

Dîvân’da duman “dûd-ı âhım, odunun dûdı” söz ve söz grupları şeklinde geçmektedir. Aşağıdaki beyitlerde sevgili ya da memduh için çekilen ahların ateşlerinin dumanı göğe çıkmaktadır. Sevgilinin ayrılığı ile âşıkın gönlünde gam dağı bulunur. Ah çekse ateşler çıksa duman tütse yeridir.

Gel dûd-ı âhumı işigüñden izāle kı

Olmaz bugün semâda şehâb ey kamer-likâ (K8/8)

[Ey kamer yüzlü! Gel, ahımın dumanını eşîğinden kaldır. Bugün gökyüzünde bulut olmaz.]

O meh-rû gitdi sînemden yirine dâğ-ı ğam kodı
Yiridür âsmâna çıksa âhum odınuñ dūdı (G211/1)

[O Ay yüzlü gönlümden gitti, yerine gam dağı koydu. Âhımın ateşinin dumanı göğe çıksa yeridir.]

IV.3.3.2.2. Dûhan

Âşıkın sevgiliye vuslatı dîvân şiirlerinde söz konusu değildir. Bu sebeptendir ki âşık sevgilinin hasretiyle ve vefasızlığıyla sürekli âh çekmekte o da ateş olup göğe çıkmaktadır. Bu ateşle de yanıp kül olmaktadır. Böylece şairler hem âhının gökyüzüne kadar çıktığını hem de ahının büyüklüğünü belirtirler.

Çıkdı duhân-ı âteş-i âhum feleklere
Dil-ĥânesini gösgötürî yakdı tâb-ı ğam (G132/6)

[Ahımın ateşinin dumanı göklere çıktı. Gam ateşi gönül hanesinin tamamını yaktı.]

IV.3.4. Hava ve Havayla İlgili Unsurlar

Dîvân'da havayla ilgili olarak hevâ, rüzgâr, bâd, yel, sabâ, nesîm, hazân yeli (hazân bâdı), kasırga (sarsar) adları bulunmaktadır. Hevâ kelimesinin rüzgâr anlamı kastedilecek şekilde kullanıldığı da görülmektedir. Dîvân'da “güzel hevâ, hevâ-yı ‘aş, terk-i hevâ, meyl-i hevâ” söz ve söz gruplarıyla geçen hevâ kelimesinin “meyletmek, nefis” anlamlarına gelecek şekilde kullanımları da mevcuttur.

Hava güzelse herkes gülbahçesine yönelmektedir. Aşağıdaki kasidede de şair gönlüne seslenerek gül bahçesine meyletmesini ifade etmektedir.

İrdi o dem dilâ idesin meyl-i sebzâr
Etrâf-ı gülşen oldı müzeyyen güzel hevâ (K8/2)

[Ey gönül! O zaman geldi sen bahçeye meylet. Gül bahçesinin her tarafı süslendi, hava da güzel.]

Aşağıdaki gazelde “hevân” kelimesi “rüzgâr” anlamını verecek şekilde kullanılmıştır.

Sabr u ârâmı hevân ile tağıtduñ dilden
İtdüñ ey şâh-ı ĥüsn varumı berbâd benüm (G138/2)

[Ey güzellik sultanı, gönüldeki sabır ve dinlenmeyi rüzgârınla dağıttın, benim her şeyimi berbat ettin.]

Mum parlak, nur yüzlü bir mürşide benzetilerek kişileştirilmiştir. Nur yüzlü bir mürşidin dışarı ile ilişkisinin kesildiği tahayyül edilmiştir. Dışarı ile ilişkisini keserek ibadeti ile meşgul olmaktadır. Mum da havayla temasında söneceğinden fanusta bulunmaktadır. Zaman zaman hava ve hevâ kelimeleri tevriyeli kullanılır.

Güyyiâ bir mürşid-i nûrânîdür sevmez hevâ
Halvet-i fânûsa ihyâyâ girer her gâh şem‘ (G99/4)

[Mum, sanki yeni yetişmiş bir mürşittir havayı sevmez. Her zaman fanusta halvete girer geceyi ibadetle geçirir.]

Hevâ kelimesi aşağıdaki beyitlerde “hevâ-yı aşk; aşk hevesi, terk-i hevâ; nefsinin terketmek, meyl-i hevâ; meyletmek” anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Hevâ-yı ‘aşkı ile çekdiğüm âlâmı hemvâre
Di bir bir hâk-i pâyine varursañ ey şabâ yâre (G201/1)

[Ey rüzgâr, ayağın toprağına varırsan yâre bir bir söyle daima aşk hevesi ile çektiğim elemeleri.]

Olup halvet-nişin fânûs içinde
Murâdı bu k’ide terk-i hevâ şem‘ (K3/6)

[Mum, nefsinin terketmek için fanus içinde bir köşeye çekilmiş.]

Düşme ey dil şarâba meyl-i hevâ
Hânmanın habâbuñ itdi hârâb (G12/4)

[Ey gönül, şaraba meyletme, ocağını hava kabarcıkları harap etti.]

IV.3.4.1. Rüzgâr

Aşağıdaki gazelde Nâmî kendisine seslenmektedir. Âşıkların sevgiliye vuslatının söz konusu olmadığı şiirlerde Nâmî kendisine seslenerek vuslat olmadan öldüğünde, teni toprak olduğunda da üzülmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü rüzgârın teni toprağına karıştığında da teninin karıştığı toprağı sevgilinin sokağına götüreceğini ve bu vesileyle yine sevgilinin eşiğinde olacağını ifade etmektedir. Bu onun için bir tesellidir.

Hâk olacağına tenüñ ey Nâmî gam yeme
Şâyed ki kûy-ı yâre vara rüzgârdur (G60/6)

[Ey Nâmî, teninin toprak olacağına üzülme. Belki rüzgâr (onu) sevgilinin sokağına götürür.]

Üzüntü ve kederden çekilen ahların rüzgârı sert ve etkili olmaktadır. Bazen sevgilinin eşiğine bazen de göklere erişmektedir. Rüzgâr ya da zaman perişan biri olarak tasavvur edilmiştir. Rüzgâr kelimesinin zaman anlamını da karşılayarak tevriyeli kullanıldığı görülmektedir. Âşıkın hem perişan bir zamanda olduğu belirtilmekte hem de perişan bir rüzgâr olduğu ifade edilmektedir.

Çıkar gâh bād-ı âhum göklere geh yâr işigine
Şorarsañ bizi Nâmî bir perişân rüzgâruz biz (G83/7)

[Ahımın rüzgârı bazen göklere çıkar bazen sevgilinin eşiğine, Nâmî bizi sorarsan bir perişan zamanız biz.]

Dîvan’da kullanılan “rüzgâr” sözcüğünün daha çok tevriyeli kullanımı söz konusudur. Hem zaman anlamını karşılamaktadır hem de yel anlamını verecek şekilde kullanılmaktadır.

Rüzgâr ile der-i dildâr ola şâyed yirûn
Derd ü miñnetle dahı ey ten ğubâr olmaz mısın (G165/2)

[Ey ten, şayet zamanla yerin sevgilinin kapısı olur. Dert ve sıkıntıyla bile toz olmaz mısın?]

IV.3.4.1.1. Bâd

“Sabâ, nesîm ılık esen; sarsar, şiddetli esen; yel ise hafif esen rüzgârlardır” (Aydın, 2010:505). Seher yeli ılık esintisiyle ediplerin geleceği bahçe alanını süpüren bir kişi gibi tahayyül edilmiştir. Seher yelinin bahçe alanını temizlemesi ise o dönemde yaşayan ediplerin, şairlerin bahçeyi ziyarete gelecek olmasına bağlanarak hüsnü talil yapılmıştır.

‘Acep siler süpürür şahñ-ı baği bād- ı şabâ
Meger ki seyre gelür anda ol edib-i zemen (K4/11)

[Seher yeli bahçe alanını nasıl silip süpürür. Meğer o zamanın edipleri oraya seyre gelirmiş.]

IV.3.4.1.2 Yel

“Sonbahar rüzgârı ve sert esen rüzgârlar tabiatı perişan eder, gülleri soldurur, nergisi kör eder” (Aydın, 2010: 505). Sonbahar rüzgârının sert esip bahçenin yapraklarını dağıttığından bahsedilmektedir. Sonbahar rüzgârı âşıkın ahının yeliyle

karşılaştırılarak ahının yelinin de sonbahar rüzgârı gibi sert ve dağıtıcı olduğu ifade edilmektedir.

Âhum yelinden ey yüzi gül eylegil hâzer
Evrâk-ı bâğa neyledi bād-ı hâzânı gör (G51/3)

[Ey gül yüzlü, sonbahar rüzgârı bahçenin yapraklarına ne yaptı gör ve ahımın yelinden sakın.]

Rüzgâr kişileştirilerek telaşlı, sağ ve esen bir insan gibi tasavvur edilmiştir.

Şorarsañ hâlin ey gonce şabānuñ
Yelüp yopurmada şâg u esendür (G55/4)

[Ey gonca, rüzgârın hâlini sorarsan telaşla koşturmada sağ ve esendir.]

Âşıkın gönlü denizde bir kayık, âhları ise yel olarak düşünülmüştür. Eğer denizde hava zıt yönde eserse âşıkın hâli hiç de iyi olmayacaktır. Gönlünü bir kayığa benzeten şair ahının yelini de kadere benzetmektedir.

Âhum yeli olursa muhâlif nic’ olur hâl
Sehv ile gönül zevrakı ‘ummâna şalındı (G210/3)

[Gönül sandalı yanlışlıkla okyanusa salındı. Ahımın yeli zıt yöne eserse hâlim nice olur?]

IV.3.4.2. Bazı Rüzgâr Çeşitleri

IV.3.4.2.1. Sabâ

Aşağıdaki kasidede rüzgâr seferde olan bir kişi olarak düşünülmüştür. Rüzgârın olmadığı günlerde rüzgârın seferde olduğu ifade edilmektedir.

Niçe dem idi şabâ eylemişdi ‘azm-i sefer
Hele yetişti yine şahn-ı bâğa şâg ü esen (K4/7)

[Nice zamandır hoş ve latif rüzgâr seferdeydi. Bahçeye sağ sağlim yetişti.]

IV.3.4.2.2. Nesîm

Sabah rüzgârı, gül bahçesinden güzel kokular getirmesi bakımından anber saçan aktarlara benzetilmiştir.

Çârsû-yı gülsitânda dembedem ‘attârveş
Ağız açup tâ nesîm-i şubh ola ‘anber-feşân (K5/25)

[Sabah rüzgârı, gül bahçesi çarşısında durmadan ağız açıp aktar gibi anber saçsın.]

Aşağıdaki kasidede memduhun yardımseverliği, cömertliğinin ulaşmayacağı kimsenin olmadığı ifade edilmek için yaptığı yardımlar nesîme benzetilmiştir. Zirâ nesîmde herkese ulaşmakta ve huzur vermektedir.

Olurdu her ne kadar hâr var ise hep gül
Nesîm-i himmetüñ esse eger ki gülzâra (K10/13)

[Eğer senin yardım rüzgârın gül bahçesine esse her ne kadar diken varsa hepsi gül olur.]

IV.3.4.2.3. Hazân Yeli (Hazân Bâdı)

“Bâd-ı sabâ, dîvân şiirinde bâd-ı hazân ile tezat halinde ele alınır. Baharın güzellikleri anlatılırken bahar ve hazan karşı karşıya getirilerek, bu iki unsurun zıtlığından yararlanılır. Dîvân şiirinde bahar canlılık, dirilik, gençlik ve yaşama sevincini ifade etmek için kullanılır; hazan ise ihtiyarlık, bitkinlik, yaşlılık ve ölümün simgesidir” (Koçin, 2008:3). Sonbahar mevsiminde ağaçların yapraklarını dökmesi gibi doğal bir durum sonbahar rüzgârı tarafından yağmalanması olarak ifade edilmektedir. Yaprakların yerlerde savruluşunu ise rüzgârın altın ile oynayan bir kişi gibi düşünülerek kişileştirilmiştir.

Gâret itdi ẖâce-i mülk-i bahârı serv-râ⁵⁵
Şimdi altûn ile oynar bâğda bâd-ı hazân (K5/5)

[Sonbahar rüzgârı, bahar mülkünün zengin tüccarı, serviyi yağmaladı. Şimdi bahçede altın ile oynar.]

IV.3.4.2.4. Kasırğa (Sarsar)

Kasırğa (sarsar) şiddetli esen bir rüzgârdır. Övülen devlet büyüğünün kahır kasırğa veya sarsara benzetilir. Böylece kötü kişilerin kökünün kazılacağı belirtilir.

Esince şarşar-ı kahrı bu bağ-ı ‘âlemden
Yeriyle koptu hemân şâh-ı fışk u bîh-i fücûr (K1/19)

[Bu dünyanın bahçesinden kahr fırtınası esince ahlaksızlıklar ve günahkârlıkların kökü yerinden koptu.]

IV.4. HAYVANLAR

IV.4.1. Kuşlar

Dîvân’da “kuş, murg-ı ma‘âni, murgân-ı hoş-sadâ, murg-ı cân, tîr-i murgân, murg-ı sürûd, murg-ı cân ve vuhûş u tuyûr” kelime ve kelime gruplarıyla

⁵⁵ “serv-râ” kelimesi Yenikale , 2020’de “var ise” şeklinde okunmuştur.

kullanılmıştır. Kuşun sesinin güzelliği, istiareli kullanımlarıyla anlam kuşu, can kuşu, gönül kuşu olarak kullanımları mevcuttur. Neyi ifade etmek için kullanıldıysa onu çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. Dîvânlarda sıklıkla karşılaşılan “mürg-i dil” terkihiyle gönül, yırtıcı bir kuşa benzetilir ve aslında sevgilinin tuzağına yakalanan bir avdır aynı zamanda. Bir başka kullanımda “vuhûş u tuyûr” terkihi ise vahşi hayvanlar ve kuşlar anlamında kullanılmıştır. Kuş yuvası anlamına gelen “âşîyân” kelimesi ise Dîvân’da “âşyân” şeklinde geçmektedir.

‘Andelîb-i belâ vü derd ü ğama
Sînde dâğuñ âşîyân eyle (G197/2)

[Kalbindeki yarayı gam, dert ve belâ bülbülüne yuva eyle.]

Kuş uçurtmaz o servüñ üstinden
Bâğ-ı hüsünde zülfinüñ dâmanı (G212/3)

[Güzellik bahçesinde saçlarının tuzağı o servin üstünden kuş uçurtmaz.]

IV.4.1.1. Murg, Mürgân

Dîvân’da kuş anlamına gelen kelime “murg-ı ma’âni, mürgân-ı hoş-sadâ, murg-ı cân, murg-ı dil” kelime ve kelime grupları ile kullanılmıştır. Dîvânda genellikle âşıkın gönlünün, canının kuşa benzetildiği görülmüştür.

Aşağıdaki şiirde felek kişileştirilerek eline tef alan bir çalgıcıya benzetilmiştir. Güzel sesli kuşlarda kişileştirilerek nağmeler söyleyen şarkıcılar olarak tasavvur edilmiştir.

Şevka gelüp felek eline aldı dâ’ire
Elhâna yanaşdı yine mürgân-ı hoş-şadâ (K8/4)

[Felek, neşelenip eline tef aldı. Güzel sesli kuşlar yine nağmeler söylemeye başladı.]

Aşağıda kasideden alınan bir beyitte şair kendi sanatını övmekle beraber kendisini anlamı yakalayan bir kartal benzetmektedir. Şairin anlamı yakalamasıyla beraber zamane şairleri ise unutulma köşesinde yerlerini almışlardır.

Oldı mekânı her birinüñ gûşe-i humûl
Mürg-ı ma’âniyi kapalı ben ‘uqâb-şekl (K2/19)

[Anlam kuşunu kartal oğlu gibi kaptığımdan beri her birinin mekanları unutulma köşesi oldu.]

Aşağıdaki gazelden alınan bir beyitte âşıkın canı kuşa benzetilmiştir. Sevgilinin güzellik unsurlarından olan saçları tuzak, boyu serv, benleri ise tane, yem olarak tasavvur edilmiştir. Güzelin benlerinin koyu renkli olması sebebiyle ise Hintlilere benzetildiği görülmektedir

Bâğ-ı hüsninde o servüñ zülfini dām eyleyen
Murğ-ı cāna dāne saçmış hāl-i Hindū koymuş ād (G29/2)

[Güzellik bahçesinde o servinin saçlarını tuzak eyleyen, can kuşuna tane saçmış adını da “Hindu-ben” koymuş.]

Âşıkın gönlü kuşa, sevgilinin kirpikleri oka, kaşları ise yaya benzetilmiştir. Sevgili birçok beyitte bütün savaş malzemelerini kuşanmış bir süvariye benzetilir. Zira süvari savaşçıdır, kan dökücüdür ve rakibe fırsat vermez. Sevgilide âşık karşısında tıpkı bir süvari gibidir. Onun kaşlarının yay, kirpiklerinin ok oluşu kuşa benzeyen âşıkın gönlünü avlamak içindir.

Karşuña geldükçe ey çâpük-süvârüm murğ-ı dil
Tîr-i müjgân atmağa kaşuñ ne ra’nâ yay olur (G31/4)

[Ey hızlı süvâri, gönül kuşu senin karşına geldikçe kirpik oklarını atmak için kaşın ne hoş yay olur.]

IV.4.1.2. Tuyûr

Divân’da “vuhûş u tuyûr” şeklinde kullanılmıştır. Aşağıdaki kasidede ise padişahın ikram sofrasının insanlar, hayvanlar ve cinlerin bile yerini alacak kadar geniş olduğu vurgulanmak istenmiştir.

Şu deñlü oldı şehüñ bezl-ı ħ’ân-ı ihsânı
Ki toydı anda kamu ins ü cinn ü vuhûş u tuyûr (K1/11)

[Padişahın ikram sofrası öyle oldu ki orada insanlar, cinler, vahşi hayvanlar ve kuşlar hepsi doydular.]

IV.4.2. Kuş Çeşitleri

Dîvândaki kuşlar Bülbül/Andelib/Hezâr, Şahin/Şahbaz, Çaylak/Zegan, Karga/Gurâb/Zâg, Keklik/Kebk, Tûtî, Tavûs olmak üzere aşağıda incelenmiştir.

IV.4.2.1. Bülbül

Aşağıdaki gazelden alınan beyitte sevgili güle,  şık ise bülbüle teşbih olunur. O sebebledir ki  şıkın gönlünden yaralar eksik olmaz. G l  seven dikenin açtığı yaralara da katlanmaktadır.

V lih   şeyd sı oldum b lb l s  bir g l  
Eks k olmaz N miy  dilden anı   n   r   r (G35/5)

[Ey N m , bir g l n bülbül gibi ş şkını ve delisi oldum. Onun için gönülden dikenler eksik olmaz.]

Aşağıdaki beyitte şair kendi gönlüne seslenerek g l zamanının geldiğı için bahçeye yönelme zamanının da geldiğini ifade etmektedir. Eğer g l zamanı geldiye bülbülün de inleme zamanının ona eş zamanlı olarak başladığı ifade edilmektedir.

‘Azm eyle şarf-ı b ga dil  g l zam nıdır
Başla fiğ na n le-i bülbül zam nıdır (G57/1)

[Ey gönül! Bahçe tarafına yönel, g l zamanı gelmiştir. Izdırap ile bağırıp çağırmaya başla bülbülün inleme zamanı gelmiştir.]

Bülbül, makamı ve şerefi olan aşk padişahına gonca ise bülbülün başındaki k laha benzetilmiştir.

P dş h-ı ‘aş dur var ‘izz   c hı b lb l  
 once-i s r- bdur başda k l hı b lb l   (G118/1)

[Bülbül aşk padişahıdır, makamı ve şerefi vardır. Suya kanmış gonca, bülbülün başındaki k lahıdır.]

IV.4.2.1.1. Andel b

Mevsim geçişlerinde görülen birtakım değişiklikler aşağıdaki kasideye de sirayet etmiş, bir zamanlar g llerin olduğu yerler çaylakların yeri olmuştur. Mevsim gereği ise bülbüller uçup gitmiş, g ller savrulmuştur. Kalanlar ise sadece dikenlerdir.

Veh ki oldı ş h-ı gül cevl ngeh-i z ğ   z ğan
‘Andel b uçdı şavuldu g l diken  aldı hem n (K5/2)

[Vah ki g l dalı çaylakların yeri oldu. Bülbül uçtu, g l savruldu, yalnızca diken kaldı.]

Aşağıdaki gazelden alınan beyitte âşık kendisini bülbüle benzetmektedir. Sevgiliye sitem edilen beyitte açılmış gül gibi güzelin âşıkı neden yabancılara güldürdüğü sorulmaktadır.

Ağladup ben ‘andelibün güldürürsün gayrıyı
Bilmezem suçum nedür ey verd-i handanum benim (G152/2)

[Ben bülbülünü ağlatıp yabancılara güldürürsün. Ey gülen gülüm benim suçum nedir, bilmiyorum.]

IV.4.2.1.2. Hezâr

Âşık, bülbül gibi inlediği için kendisini gül için sürekli feryat eden bülbüllerden üstün tutmakta ve onlara katlanma gereği duymamaktadır.

Yâd-ı rüyuñla dil gülistânda
Nâle eyler hezâra katlanmaz (G82/4)

[Gönül gül bahçesinde yanağının hatırasıyla inleyip bülbüllere katlanmaz.]

Sevgili goncaya benzetilmiş ama sevgili söylenmemiştir. Âşık küçük görmemesi gerektiği ifade edilen beyitte âhının ve inleyişinin dinlenmesi istenmektedir. Âşık muhabbet bahçesinde inleyen bülbüllere benzetilmiştir.

Bizi az görme sen ey gonca âh u zârumuz diñle
Muhabbet gülşeninde nâleler eyler hezâruz biz (G83/6)

[Ey gonca, bizi az görme sen. Âhımızı ve inleyişlerimizi dinle. Muhabbet bahçesinde inleyen bülbülleriz biz.]

IV.4.2.2. Şâhîn

Aşağıdaki kasideden alınan beyitte şahin kişileştirilmiş, şahinin kendi ayağını gagalaması hüsnü talil yoluyla padişahın elini öpmesi şeklinde düşünülmüştür.

Şâhîn eliñde şanma ayağın öper müdâm
Öpmege bir bahâne arar destüñi şehâ (K8/12)

[Ey şah! Şahin(in) senin elinde kendi ayağını öpmek istediğini zannetme. Senin elini öpmek için bir bahane arar.]

IV.4.2.2.1. Şâhbâz

“Yırtıcı kuşların en bilinenidir. Arap ve Rum diyarından ziyade Türkistan’da yaşadığına inanılır. Türkistan sultanlarının doğanla avlanma geleneği vardır. Diğer

yırtıcı kuşlar gibi Türk mitolojisinde önemli bir yere sahiptir. İhtişamı, kudreti ve muzafferiyeti temsil eden doğan divan şiirinin önemli kuşlarından biridir” (Güneş-vd. 2019:253). Dîvân’da ise doğan kuşu padişahın bürokratlarının ve Nâmî’nin fikirlerinin benzetilene olarak kullanılmıştır.

Padişahın yanında çalışanlar açık istiare yoluyla doğan kuşuna benzetilmiştir. Onlarla ise Derviş Ağa’nın ilgilendiği ifade edilmiştir. Yani Derviş Ağa’nın cömertliğinden bahsedilmektedir.

Ya’nî cenâb-ı Һazret-i Dervîş Ağa ki anuñ
Şehbâz-ı şehriyâre maқarr desti dâ’imâ (K8/10)

[Yani yüce Derviş Ağa hazretleri ki onun eli daima padişahın doğanlarının karargahıdır.]

Yukarıda bahsedilen beyitle bağlantılı olarak devlet yuvasının doğan kuşlarının yani bürokratların Derviş Ağa’nın elinde olduğu ifade edilmektedir.

Şehbâz-ı âşiyâne-i devlet elüñdedür
Olşañ ‘aceb mi bende-i maқbûl-i pâdişâ (K8/11)

[Devlet yuvasının doğan kuşları senin elindedir. Padişahın makbul kulu olsan buna şaşılır mı?]

Aşağıda gazelden alınan beyitte Nâmî’nin zihnindeki fikirler, doğan kuşuna benzetilmektedir. Nâmi anlam kuşunu avlayan doğan kuşu olarak tasavvur edilmiştir. Bu durumda şair kendi şiirini şahine, diğer şairleri ise şahin kuşuna av olan kuşlara benzetmektedir.

Semend-i Һab’ ile meydân-ı nazm içre bugün Nâmî
Şalup şehbâz fikri murğ-ı ma’nâyı şikâr itdi (G218/5)

[Güçlü, çevik atıyla şiir meydanında bugün Nâmî fikir doğanını salıp anlam kuşunu avladı.]

IV.4.2.3. Çaylak

IV.4.2.3.1. Zegân

Aşağıdaki beyitte yabancılar çaylaklara benzetilmiştir.

Getürmesün deñüz ağıyarı gülşene ol gül
Һazân zamânı degil n’eyler anda zâğ ü zağân (K4/9)

[Deyiniz o gül, gülbahçesine yabancıyı getirmesin. Güz mevsimi değil çaylaklar orada ne yapıyor?]

Sonbahar mevsimi olması sebebiyle gül dalları çaylaklara yer olmuş, bülbül uçup gitmiş, güller savrulmuştur. O güzelliklerden geriye yalnızca diken kalmıştır.

Veh ki oldı şāḥ-ı gül cevlāngeh-i zāg ü zağan
‘Andelīb uçdı şavuldı gül diken ƣaldı hemān (K5/2)

[Vah ki gül dalı çaylakların yeri oldu. Bülbül uçtu, gül savruldu, yalnızca diken kaldı.]

IV.4.2.4. Karga

IV.4.2.4.1. Gurāb

Aşağıdaki kasideden alınan beyitte şair kendisini bülbüle, zamanın şairlerini ise kargaya benzetmektedir. Güzel ötüşüyle bülbül, çirkin sesiyle ise karga tezat oluşturmaktadır.

Bāg-ı sühandā bülbül olaldan ben oldılar
Yanumda şā‘irān-ı zamāne gurāb şekl (K2/18)

[Söz bahçesinde bülbül olduğumdan beri yanımda zamanın şairleri karga gibi oldular.]

IV.4.2.4.2. Zāg

Sonbahar mevsiminde ortalıkta dolaşanlar kargalar değildir. Onlar sonbahar mevsiminin üzüntüsüyle dilsiz kalan bülbüllerdir.

Zāğlardır şanmañuz bāg içre sergerdān olan
‘Andelībāndır anı lāl eylemiş faşl-ı ģazān (K5/13)

[Bahçedeki başıboşları kargalar zannetmeyin, onlar sonbahar mevsiminin dilsiz eylediği bülbüllerdir.]

IV.4.2.5. Keklik

IV.4.2.5.1. Kebk

Dîvân şiirinde kebk adıyla kullanılan keklik; sülüngiller familyasından, avlanması zor olan eti lezzetli bir av kuşudur. Sekerek yürüyüşü, av kuşu olması, güzelliği ve anne kekliğin tehlike anında yavrularını dağıtarak kendini öne atması şiirlerde işlenmiştir. Kekliğin zarif yürüyüşü onun hoş-reftâr, hoş-hırām gibi sıfatlarla anılmasını sağlamıştır. Bu yönüyle salınan serviler gibi sevgilinin benzetmeliğidir (Güneş-vd. 2019:250).

Şiirde de naz ile hoş yürüyen keklik, sevgili için kullanılan bir teşbih olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ol kebk-i hoş-ğırāmumı sayd eylemiş rakīb
Murğ-ı sürürî ƣapdı dirîğā ‘uğāb-ı ģam (G132/3)

[O naz ile hoş yürüyen kekliğimi avlamış rakip, ne yazık ki gam kartalı neşe kuşunu kaptı.]

IV.4.2.6. Tûtî

Dîvân edebiyatında tûtî ya da bebgâ olarak anılan papağan, halk arasında dudu kuşu olarak da bilinir. Anavatanı Hindistan kabul edilir. Evcilleştirilmeye müsait olan kuşlardandır. İnsan sesini taklit etmesiyle bilinir. Konuşmayı öğrenmesi için kafesine bir ayna konarak ayna arkasından konuşulur. Papağan aynada gördüğü aksini konuşuyor zanneder ve kısa zamanda konuşmayı öğrenir. Konuşmayı öğrendikçe sevdiği şekerlerle ödüllendirilir. Papağan divan şiirinde ayna ve şekerle ilgili telmihlerle sık sık kullanılır (Güneş-vd. 2019:253).

“Kuhl, sürme, tûtîya, göze sürülen ilaç. Sürme siyah renkte olur. Toz halde olup göze hem güzellik hem de görüş kuvveti verir. Göze sürülüşü, aslının bir cevher oluşu, Isfahan’dan getirilmesi vs. yönlerden ele alınır” (Pala, 1989: 303). Aşağıdaki beyitte de sevgilinin yolunun tozu âşık için bir sürme olarak düşünülmüştür. Bu sürmeyi elde etmek için sürmenin bulunduğu yer olan Isfahan’a gitmek yerine şair sevgilinin bulunduğu mahalleyi tercih etmiştir.

Tûtîyâ yeter ğubâr-ı râhı gördüm gözüme
Göz göre küyün kıoyup azm-i Şıfâhân it[me]düm (G141/2)

[Gören gözüme sürme (olarak) yolunun tozu yeter. Göz göre (göre) sokağın bırakıp Isfahan’a gitmedim.]

Dîvân şiirinde genellikle âşık papağana, sevgilinin dudağı ise şekere teşbih olunur. Papağanın konuşmayı öğrendikçe şekerle ödüllendirilmesine telmih de yapılmıştır.

Nâmî geh kıandı lebüñ geh ruĥuñı yâd eyler
Aña tûtî mi disem bülbül-i ğüyâ mı disem (G151/5)

[Nâmî, bazen şeker dudağını bazen yanağını hatırlar. Ona tûtî mi desem sanki bülbül mü desem?]

Nâmî aşağıdaki beyitte kendisini sevgilinin dudağını görmesi ile şeker ile ödüllendirilen papağan olarak tasavvur etmektedir.

Mısr-ı ĥüsnünde şekerveş leblerüñ Nâmî görüp
Başladı ğüftâra ol [tûtî-yi] şekerĥâ yine (G202/5)

[Güzelliğinin şehrinde şeker gibi dudağını görüp şeker çiğneyen papağan olan o Nâmî lakırdılara başladı.]

IV.4.2.7. Tâvûs

“Türk kültüründe Tanrı kuşu, alakuş veya gelin kuşu adıyla da bilinen tâvûs, Büyük İskender’in Hindistan’dan (Serendip) Avrupa’ya getirdiğine inanılan kuşlardan biridir. Pek çok şair tarafından tavus iffet, renk, gösteriş, güzellik, itibar, ihtişam ve kendini beğenme sembolü olarak anılır” (Ceylan 2011: 184).

Felek gezegenleriyle, parlaklıklarıyla hoş yürüyen tavus kuşuna benzetilmiştir. Bu özelliği ile gözleri kamaştırmaktadır.

Nite ki cîlve-i tâvus-ı hoş-ıhırâm sipihr
Ola bu hâlet ile nûr-bağış ebşâra (K10/23)

[Naz ve eda ile hoş yürüyen tavus kuşu gibi felek, bu durum ile gözlere ışık versin.]

IV.4.3. Dört Ayaklı Hayvanlar

IV.4.3.1. Âhû

“Âhû, ceylan. Güzel gözlü, güzel kokulu ve ürkek olduğu için sevgiliye benzetilen âhû, edebiyatımızda birçok teşbihlere neden olmuştur. Gözlerinin iri ve gayet siyah oluşu sevgilinin gözünü hatırlatır” (Pala, 1989: 25). Aşağıda gazelden alınan beyitte de sevgilinin gözlerinin ürkekliği, masumiyeti, güzelliği âhûnun gözlerine benzetilir.

Seg rakîb avlamadan eyle dilâ
Ol gözi âhûyî şikâr yetiş (G94/2)

[Ey gönül, köpek rakip o ceylan gözlü (sevgiliyi) avlamadan çabuk, (sen) avla.]

“Âhunun en yaygın ve önemli kullanımı misk nedeniyledir. Sevgilinin saçları misk kokar. Âhûnun misk hâsıl etmesinin sebebi ise bu kokuyu kıskanması veya ona âşık olmasıdır. Bunun sonucunda âhûnun içine kan oturmakta ve bu kan sonra misk olmaktadır” (Pala, 1989: 25). Aşağıdaki kullanımda ise saç ve gözler tenasüp oluşturacak biçimde kullanılmıştır. Sevgilinin gözleri âhûya, saçları Leylaya benzetilmektedir.

Görelî Leylî-i zülfini ol âhû-çeşmüñ
Dil-i sevdâzede Mecnûn gibi şahrâ gözedür (G48/3)

[Sevdağ gönül, siyah saçlarını ve o ceylan gözlerini gördüğümden beri Mecnun gibi çözü gözler.]

Aşağıda gazelden alınan beyitte âhûnun ürkek olma özelliği anlatılmış ve âh ile kemend vurulamayacağı ve esir edilemeyeceği vurgulanmıştır. Sevgilinin ele avuca sığmazlığı, elde edilmezliği anlatılmaktadır.

‘Acep âhû-yı vaḥşidür o dildâr
Kemend-i âh ile teşhîr olunmaz (G84/4)

[O sevgili nasıl ürkek âhudur ki, ah kemendi ile esir edilemez.]

“Âhû daha çok Hitâ, Çîn, tatar, zülf vs. kelimelerle tenasüp içinde kullanılır” (Pala, 1989: 25). Aşağıdaki beyitte de Çîn âhûsu, zülf, misk kelimeleriyle birlikte kullanılarak tenasüp oluşturmuştur. Sevgilinin saçları misk gibi kokmaktadır, Çîn âhûsu ise bu kokuyu görünce kendi miskini yabana atmaktadır.

Çîn-i zülfün vaşfını güş itmiş âhû-yı Çîn
Nâfesin yâbâna atmış eyleyüp miskînlîk (G116/4)

[Çîn âhusu kıvrım saçlarının niteliklerini işitmiş. Miskini acizlik yapıp yabana atmış.]

IV.4.3.1.1. Gazâl

Aşağıdaki beyitte sevgili ürkek ceylana benzetilmektedir. Zira ceylan dağda, taşta gezen masum bir hayvandır. Sevgili de bütün bu özelliklerden dolayı ele avuca sığmayan, ürkek ve masum bir ceylana benzetilir.

Niçe dem âvâre itdün kûh-ı miḥnetde beni
Bana ey vaḥşî ğazâl âḫîr şikâr olmaz mısın (G165/3)

[Nice zaman beni sıkıntı dağında şaşkın ettin. Ey ürkek ceylan sonra bana avlanmaz mısın?]

IV.4.3.2. At

Türk kültüründe atın büyük bir yeri vardır. Efsanelerden folklara, edebiyattan güzel sanatlara dek uzanan bir at medeniyeti Türklerin eski çağlardan beri önem verdikleri hususlardan olmuştur. Dîvân edebiyatında bu gelenek devam etmiş ve atların çeşitlerinden, atla ilgili eşyaya varasıya dek birçok şekillerde attan bahsedilmiştir. Dîvân şâirleri atları ahreç, aşkar, edhem, esb, eşheb, feres, Gülgûn, harûn at, hargele, hink, küheylan, kürenk, kütel, madiyan, mudammer, mâtiyye, rahş, rehvar, semend, şebdiz, tay, tevsen, yekrân gibi adlarla anmışlardır (Pala, 1989:53).

Aşağıdaki kullanımlarda âşık sevgilinin yanağını gösterirse atının yanında yaya yürüyeceğinden bahsetmektedir. Diğer bir beyitte ise sevgilinin seyisi olmak istemekte ve sevgilinin atının başını tutmak istemektedir.

Piyâde atıñ öniñce yürürdüm
Baña ‘arz eyleseñ şâha eger ruḥ (G27/4)

[Ey şah eğer bana yanağını arz etseydin atının önünde yaya yürürdüm.]

Şehsüvârum ḳo beni ğâşiyedârun olayın
Tutayın ben de senüñ bir yavaş atıñ başın (G153/2)

[Binicim bırak beni seyisin olayım. Bende senin bir yavaş atının başını tutayım.]

IV.4.3.2.1. Hink

Aşağıda kasideden alınan bir beyitte Güneş ve Ay atın iki yanında duran üzengiye benzetilmiştir.

Hink-i felek ki raḥş-ı hümayûnidur anuñ
İki yanında mihr ü meh olmuş rikâb şekl (K2/13)

[Felek atı padişaha ait makamın gösterişli, güzel atıdır. Ay ve Güneş de atın iki yanında duran üzengi gibidir.]

IV.4.3.2.2. Semend

Kisrî, Kayser ve Tekfûr da ömürleri yetseydi de bu zamana erişebilselerdi her birisinin övülen kişinin, atının bakımı ile ilgileneceği belirtilmektedir.

İderdi her birisi bir semendine timâr
İreydi bu deme Kisrâ vü Ḳayşer ü Tekfûr (K1/25)

[Kisrî, Kayser ve Tekfûr bu zamana erseydi her birisi güzel ve çevik atının bakımını yaparlardı.]

Aşağıda gazelden alınan beyitte dîvânda çok sık karşılaştığımız Güneş ve Ay’ın üzengi olarak kullanılması teşbihine rastlamaktayız. O güzellik sultanı Ay ve Güneş’i bile atına üzengi yapmazken Atlas feleğini çul eylemeyeceği ifade edilmektedir.

Mihr ile mâhı rikâp idinmez ol sulṭân-ı ḥüsn
Atlas-ı çarḥı semend-i nâzına eyler mi çul (G121/6)

[O güzellik sultanı, Güneş ile Ay’ı güzel naz atına üzengi yapmaz. (O sultan) Atlas feleğini, çul eyler mi?]

IV.4.3.2.3. Raḥş

Aşağıdaki beyitte sabah vakti kişileştirilerek atıyla meydanda dolaşan bir kişi olarak tasavvur edilmiştir. Gün doğumuna işaret etmektedir.

Çeşm-i ‘ibretle bakıp afāka gördüm dün şehir
Raḥş-ı gerdün üzre olmuş ‘āzim-i meydān şubḥ (K6/10)

[Dün şehir vaktinde ibret gözüyle ufuklara bakıp sabahın, atıyla meydanda olduğunu gördüm.]

IV.4.3.2.4. Esb

Gökyüzü soylu at, hilal bu atın eyeri, Ay ve Güneş de üzengi olarak tasavvur edilmiştir.

Māh-ı nev zīn olsa mihr ü meh rikābuñ yiridür
Esb-i yekrānuñ olursa çerḥ-i sergerdān eger (K9/8)

[Dönen gökyüzü senin soylu atın olursa hilal bu atın eyeri, Ay ve Güneş de üzenginin olsa yeridir.]

“Sipahi, sözlükte “asker” mânasına gelen Farsça sipāh kelimesine dayanır. Kelime Osmanlı askerî teşkilatında çeşitli gruplar için kullanılmıştır” (Afyoncu, 2009: 256). “Türkçe’de dirlik (dirilik) ile eş anlamlı kullanılan timār (tumar) kelimesi sözlükte “bakım, ilgi” anlamına gelir” (İnalcık, 2012:168).

Hasta gönüller diye kastedilen âşklardır ama âşık yerine sevgilinin aşkıyla hastalığa yakalanan gönül kullanılarak istiare sanatına yer verilmiştir. Etraftaki insanlar ise bu hasta gönlü tımdan gelen sipahi sanmaktadırlar.

Görüp dil-ḥasteler ḥālin giderken esb-i nāz ile
Sipāhidür şanurlar hep anı timārdan gelmiş (G93/4)

[Hasta gönüller halini görüp naz atıyla giderken onu herkes tımdan gelmiş sipahi sanırlar.]

Aşağıdaki gazelden alınan beyitte sevgili kafiye benzetilmektedir. Atın yelelerini savurması sevgilinin saçlarını savurması şeklinde tasavvur edilmiştir. Bu durum ise âşıkı perişan etmektedir.

Süvār-ı esb-i nāz olup tağıtmış zülfin ol kāfir
Girüp meydān-ı ḥüsne ‘aql u fikrüm tār u mār itdi (G218/2)

[O kafir, naz atı olup saçlarını dağıtmış, güzellik meydanına girip aklımı ve fikrimi perişan etti.]

IV.4.3.3. Köpek

Aşağıdaki gazelden alınan beyitte rakip köpeğe benzetilmektedir.

Raķib-i nābekār ol şehsüvāruñ
Yanınca ne arar ol ne köpekdür (G77/5)

[İşe yaramaz rakip o usta binicinin yanında ne arar? O ne köpektir.]

IV.4.3.3.1. Seg

Dîvân'da rakip birçok beyitte açık istiare yoluyla seglere(köpeklerle) benzetilmiştir. Âşık canını nakite benzetmektedir, sevgilinin kapısına gittiğinde ise rakipler tarafından saldırıya uğramaktadır.

Naķd-i cānum vermeye ‘ahd etmiş idüm yāre dün
Segleri dāmānum aldılar beni medyūn şanup (G10/6)

[Dün yāre canımı nakit (olarak) vermeye yemin etmiştim. Köpekleri beni borçlu sanıp eteğimi aldılar.]

Aşağıdaki beyitte şair kendi gönlüne seslenerek ceylan gözlü sevgiliyi, köpeğe benzettiği rakibi avlamadan kendisinin avlaması gerektiğini ifade etmektedir.

Seg raķib avlamadan eyle dilā
Ol gözi āhūyı şikār yetiş (G94/2)

[Ey gönül, köpek rakip o ceylan gözlü (sevgiliyi) avlamadan çabuk (sen) avla.]

IV.4.3.4. Deve

Dîvân'da deve şütür, üstür biçimleriyle kullanılır. Dîvândaki kullanımında ise gökyüzü olarak tasavvur edilir.

IV.4.3.4.1. Üştür

Aşağıdaki kasidede gökyüzü bir deveye, bulutlar ise devenin ağzındaki salyalara benzetilmiştir.

Üştürleri içinde yāhud bir şütürdür ol
Ebr-i sefid āña olupdur lu‘āb şekl (K2/14)

[Develeri içinde bir devedir ki o, ona beyaz bulutlar salya gibi olmuştur.]

IV.4.4. Sürüngenler, Balıklar ve Böcekler

IV.4.4.1. Pervâne

Dîvân'dan alınan aşağıdaki beyitlerde yanak muma, âşık pervaneye benzetilmektedir. Pervane, mumun etrafında dönerek hayatına son verir. Âşık da bu ilişki bağlamında pervaneye benzetilmektedir. Dîvânda da pervane kelimesi genellikle mumun etrafında dönen kanatlıya benzetilmiştir. “Pervane eylemek” deyim olarak da karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda Şem ü Pervane adlı hikâyeye de telmih yapıldığı görülmektedir.

Aşağıda gazelden alınan beyitte Nâmî kendisine seslenerek kendisinde bulunan aşk ateşinin pervanede bile bulunmayacağı söz konusu edilir. Nâmî kendisini pervane ile karşılaştırmakta, kendi içindeki yangının pervaneden fazla olduğunu dile getirmektedir.

Şem‘-i ruḥına yandūñ ey Nāmî âferīnler
Bu sūz u bu muḥabbet pervānede bulunmaz (G85/5)

[Ey Nâmî, yanağının mumuna yandın, aferinler (sana). Bu ateş bu muhabbet pervanede bulunmaz.]

Bir başka beyitte ise “pervane eylemek” deyiminin kullanıldığı görülmektedir. Âşıkın gönlü ev, sevgilinin yanağı ise mum olarak düşünülmüştür. Âşık sevgiliye hizmette pervane gibi olmaktadır. Yani yanından hiç ayrılmamakta, etrafında dönüp durmaktadır.

Dil ḥānesini şem‘-i ruḥuñ rūşen ideli
Ḥidmetde ey perî beni pervāne eyledūñ (G110/3)

[Ey peri, gönül evini yanağının mumuna aydınlık edeli hizmette beni pervane eyledin.]

Bir başka beyitte de sevgili yerine Ay kullanılarak açık istiare sanatı yapılmıştır. Sevgilinin yanağı parlak olması bakımından kandil olarak düşünülmektedir. Gönül pervaneye benzetilmektedir. Zira gönül sevgili için dönüp durmakta onun için yanmaktadır. Bu yanmanın en son aşaması ise yok olmaktır.

Şebi Kadr olup ol māhuñ ruḥı anda çerāğ olsun
Göñil pervānesi yanarsa yansun kendü sağ olsun (G159/1)

[O Ay'ın (Ay gibi olan sevgilinin) gecesi Kadr Gecesi olsun, yanağı kandil olsun. Gönül pervanesi yanarsa yansın, kendi canı sağ olsun.]

IV.4.4.2. Sinek

IV.4.4.2.1. Zübâb

Aşağıdaki şiirde sinek sevgilinin beni olarak tasavvur edilmiştir.

Sükker durur mükerrer o lebler şehā anuñ
Hâl-i siyāhuñ oldı yanında zübâb şekl (K2/4)

[Ey pâdişah! O dudakların şeker gibidir. Onun yanında duran siyah benin de sinek gibidir.]

IV.4.4.3. Yılan

“Mâr, yılan. Dîvân şiirinde sevgilinin saçları ve âşıkın ahlâkı şekil yönünden yılanı benzer. Uzunluğu, kıvrımlı oluşu, siyahlığı, zehiri vs. özellikleri ile ele alınır” (Pala, 1989:323).

IV.4.4.3.1. Mâr

Dîvân'da mâr kelimesi kasidede övülen kişinin gücü ve kudretinden dolayı yılanı bile bakışının halkına iyi yönde şeyler getireceği söz konusu edilmiştir.

Müdâm halka vire zehr yirine tiryāk
Himāyetuñ gözi ger baksa bir naẓar mārā (K10/14)

[Eğer (senin) himayenin gözü yılanı bir bakış atsa halka zehir yerine daima panzehir verir.]

Bir başka şiirde ise sevgilinin saçları şekil bakımından yılanı benzetilmiştir.

Zülfine el uzadup şimdi fiğān eylersen
Kim dedi ey dil-i dîvāne saña mārā yapış (G91/4)

[Ey divâne gönül saçlarına el uzatıp şimdi bağırıp, inlersin. Kim dedi sana yılan yapış.]

IV.4.4.3.2. Ejder

Aşağıdaki şiirde ejder kelimesi, kemer üzerinde bulunan ejderha ağzı olan bir görsel olarak düşünülmüştür.

Ejder ağzı bir kemer-bend ile gördüm ol cevān
Şöyle hışm etdi bugün ‘uşşāka kuşandı yılān (G161/1)

[Ejder ağzı (olan) bir kemer bağıyla gördüm. O genç, âşıklara bugün öyle öfkeleni (ki) yılan kuşandı.]

IV.4.4.4. Arı

IV.4.4.4.1. Zenbur

Aşağıda kasideden alınan bir beyitte kötü niyetli insanlar için bir beddua söz konusudur. Şair bela okunun, kötü düşünen kişilere gelmesini istemekte, bu okların vücudlarını arı peteği gibi delik deşik etmesini dilemektedir.

Ten-i ‘adû-yı bed-endîşini hadeng-i belâ
Delik delik ide mânend-i hâne-i zenbûr (K1/38)

[Bela oku, kötü düşünceli düşmanlarının vücudunu arı peteği gibi delik delik etsin.]

IV.5. BAĞ, ÇEMEN, ÇİÇEKLİK İLE İLGİLİ UNSURLAR

Bağda bulunan nebatlar, sevgilinin yüzündeki güzellik unsurlarına (gül-i handân- sevgili, gonca-sevgilinin ağzı, gül-sevgilinin yanağı, gül bahçesi- sevgilinin bulunduğu sokak, bahçe-âşıkın gönlü), bahçe daha çok meclise, âşıkın gönlüne ve bahçede bulunan çiçekler mecliste bulunan nesnelere (lale-kadeh, kadeh içerisinde bulunan kabarcıklar- sevgilinin elma gibi çenesinde biriken ter, bahçeyi yeşerten su olarak- âşıkın gözyaşları) olarak tasavvur edilmiştir.

IV.5.1. Bağ

Bağ, Dîvân’da bağ-ı âlem, bağ-ı kerem kelime ve kelime gruplarıyla verilmiştir. Bu ifadeler Dünya için kullanılmıştır. Bazı kavramları belirtmek için ise bağ-ı kerem ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Âşıkın gönlü bülbüle benzetilerek bağda sevgilinin hatırasıyla ağladığı ifade edilmektedir.

Bağa vardukça ruḥuñ yâdıyla bu dil bülbüli
Ağlayup bu beyti her dem şu gibi eyler revân (K5/7)

[Bu gönül bülbülü bağa vardıkça yanağının anısıyla, ağlayıp bu beyti her zaman su gibi akıcı söyler.]

Bir başka beyitte ise “bağ-ı âlem” ifadesinin Dünya için kullanıldığı görülmektedir. Esen kahr fırtınasıyla beraber ahlaksızlıklar da günahlar da yok olmuştur.

Esince şarşar-ı kahrı bu bağ-ı ‘âlemden
Yeriyle kıpırdı hemân şâḥ-ı fışk u bîḥ-i fücûr (K1/19)

[Bu dünyanın bahçesinden kahr fırtınası esince ahlaksızlıklar ve günahkârlıkların kökü yerinden koptu.]

Dîvân'da bazı kavramları ifade etmek için de “bağ-ı kerem” örneklerinin kullanıldığı görülmektedir. Öven kişi her zaman bu cömertlik bahçesinde gül yetişen yerin öveni olduğunu ifade etmektedir. Âşık kendisini tatlı sözlü olması bakımından bülbüle benzetmektedir.

Gülbün-i bağ-ı kerem vaşşâfiyam her dem n'ola
Gülşen-i nazm içre olsam bülbül-i şîrîn-zebân (K5/21)

[Her zaman cömertlik bahçesinin gül yetişen yerin övücüsüyüm. Şiir bahçesinde tatlı sözlü bülbül olsam ne olur?]

IV.5.2. Bûstan

Aşağıdaki beyitte mumun kişileştirilerek yanmasıyla birlikte çıkan renk altın külâh giyen bostan oğlanına benzetilmektedir. Bostan ifadesi bu beyitte “bostan oğlanı” şeklinde geçmektedir. “Bostan oğlanı” ise bağ ve bahçelere zarar vermesinler diye dikilen insan biçimindeki nesnedir.

Ya bostan oğlanıdur karşı tırnış
Giyüp zerrîn külâhını şehâ şem' (K3/18)

[Ey padişah! Mum, altın külâhını giyip karşında duran bostan oğlanıdır.]

IV.5.3. Çemen

“Çemen, ağaç ve çiçeklerin bulunduğu çayır, bahçenin oturulacak gölgelik, çayırılık kısmıdır. Bu sebeple yeşillik unsuru yanında ağaç, dolayısıyla çiçek, meyve ve koku unsurlarını da taşır. Oturulacak bir yer olması, ona kullanılan bir mekân olma özelliğini kazandırır” (Sefercioğlu, 2001:453). Dîvân'da çemenin “sahn-ı çemen, bezm-i çemen, çemen-ârâ” kullanımları mevcuttur.

Aşağıdaki gazelden alınan beyitte şair sevgilinin sokağı ile sahn-ı çemeni karşılaştırmakta, sevgilinin sokağını daha üstün görmektedir.

Yâd-ı lebiyle ol gülün kûyında çekdük câm-ı mül
Biz bu şafâ-yı hâtır sahn-ı çemende görmedük (G106/2)

[O gül (gibi sevgilinin) dudağının anısıyla sokağında şarap içtik. Biz bu hatır şenliğini yeşil bahçede görmedik.]

Bahçe ve içerisinde bulunan çiçekler meclis olarak tasavvur edilmiş, lale ise şekli bakımından kadehe benzetilmiştir.

Ey serv gel senüñle ayak seyrin idelüm
Bezm-i çemende lâle-i rengin ayağdur (G53/2)

[Ey servi (boylu sevgili), Gel seninle seyir yapalım. Çimen meclisinde renkli lale, kadehtir.]

İçki meclisi olarak kullanılan bu ifade de kadeh ve su kabarcığı elma gibi çenesi olan gül yanaklı dilber olarak tasavvur edilmektedir.

Piyâle bezm-i çemende habâbıla⁵⁶ döndi
Şu dilbere ki ola gül'izâr⁵⁷ sîb-zekan (K4/6)

[Kadeh, çimen meclisinde su kabarcığıyla elma gibi çenesiyle gül yanaklı bir dilbere döndü.]

Aşağıdaki gazelden alınan beyitte çemen sözcüğünün yanı sıra çemen-ara (bahçıvan) kullanımı da mevcuttur. Bahçeyi koruyup, kollaması güzelleştirmesi bakımından bülbül, bahçıvana benzetilmektedir.

Medh ider Nâmi haţ-ı sebzüñi ruhsârunda
Gelmeye âleme böyle çemen-ârâ bülbül (G129/5)

[Nâmî, yanağında (bulunan) yeşil hattını metheder. Âleme böyle bahçıvan gibi bülbül gelmedi.]

IV.5.4. Sebz, Sebze-zâr

IV.5.4.1. Sebz

“Sebz, sözlük anlamıyla yeşillik demektir. Bir mekân olarak düşünüldüğünde çimenlerle kaplı bir yer, nebat olarak düşünüldüğünde çayır, çimen anlamlarına gelir” (Sefercioğlu, 2001:454). Dîvân'da sebz kelimesinin “sersebz” kullanımı mevcuttur.

Aşağıdaki gazelden alınan beyitte şair gönlünü bahçeye benzetilmektedir. Gözyaşları bahçeyi yeşertirken sevgiliye kavuşamadığı için gamla doludur.

Bâğ-ı dili sersebz ider ise n'ola eşküm
Hecri gamı ile aşar ol serv-i revânuñ (G117/3)

⁵⁶ Vasıta durum eki bitişik yazıldığında kelime ile bitştirilmiş. Ayrı yazıldığında ise kelimedden ayrı yazılmıştır. Örnek hababıla, habab ile.

⁵⁷ “gül'izâr” kelimesi Yenikale, 2020'de “gül'izâr[u]” şeklinde okunmuştur.

[Gözyaşlarım gönül bahçesini baştan ayağa yeşil ederse ne olur? (Gözyaşlarım) o salınan servi (boylu sevgilinin) ayrılığının üzüntüsüyle akar.]

Âşık sevgiliyi gönlünden koparamamaktadır. Âşıkın gönlü bahçeye benzetilmektedir. Gönlündeki aşk ateşe, gözyaşları da ırmaklara benzetilmektedir.

Kayırmaz bağ-ı sinem süz-ı dilden olsa pejmürde
Anı sersebz ider düşdükçe yine eşkümün rûdî (G211/3)

[Gönül bahçesi gönlümdeki ateşten perişan olsa onu yine zararı yok. Gözyaşlarımın ırmağı (her yeri) baştan ayağa yeşertir.]

IV.5.4.2. Sebzezâr

Şair kendisine seslenerek, bahçeye yönelmesi gerektiğini belirtmektedir. Hava güzel olduğundan gül bahçesi daha renkli, daha süslüdür. Sebzezâr kelimesi yeşil anlamında karşılayacak şekilde bahçeyle ilişkilendirilmektedir.

İrdi o dem dilâ idesin meyl-i sebzezâr
Eṭrâf-ı gülşen oldı müzeyyen güzel hevâ (K8/2)

[Ey gönül! O zaman geldi sen bahçeye meylet. Gül bahçesinin her tarafı süslendi, hava da güzel.]

IV.5.5. Gülistan, Gülşen, Gülzâr

Dîvân'da en sık rastlanan unsurlardan biri de gül bahçesidir. Gül bahçesinde sadece güller değil aynı zamanda diğer çiçeklerde bulunmaktadır. Gül bahçesi, hem sevgilinin sokağıdır, sevgili ise o gül bahçesindeki güldür hem de eğlence yeri olarak düşünülerek laleler kadehler olarak tasavvur edilmektedir. Eğlence yeri olarak düşünülen gül bahçesinin bir diğer benzetme unsurları ise gül ve bülbüldür. Gül eğlence meclisinde tef çalan, bülbül ise şarkılar söyleyen biri olarak düşünülmektedir.

IV.5.5.1. Gülistan

Dîvân'da sıklıkla karşılaştığımız benzetmelerden biri de lalenin kadehe benzetilmesidir. Şekli ve rengi bakımından lale kadehe benzetilmektedir. İlkbaharın gelmesiyle her köşe eğlence yeri olmakta gül bahçesini saran lalelerde eğlenceye gelen kişilerin ellerinde kadeh olmaktadır.

Nevbahâr irdi bugün her gûşe 'işretgâhdur
Lâlelerdür sanmañuz tutmuş gülistânı kadeh (G25/3)

[İlkbahar geldi bugün her köşe eğlence yeridir. Gül bahçesinde her yeri saran lalelerdir sanmayın, onlar kadehlerdir.]

Sevgili gülbahçesinin gül-i handanı yani açılmış gülü olarak tasavvur edilmektedir. Sevgilinin bulunduğu sokak ise gülbahçesi olarak tasavvur ediliyor.

Dir gören gül yüzüñi ol gül-i handān budur
Seyr iden kūyūñı dir işte gülistān budur (G49/1)

[Gül yüzünü gören o açılmış gül budur der. Sokağını seyreden işte gülbahçesi (de)budur der.]

Lale kişileştirilerek eline kalem alıp gazel yazan biri olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin yanağı gül bahçesinde bulunan yapraklardan üstün tutulmaktadır.

Kalem alup eline lāle yazarsa yiridür
Vaşf idüp rūyūñı evrāk-ı gülistāna ğazel (G123/2)

[Lale eline kalem alıp gülbahçesi yapraklarına (senin) yanağının niteliklerini gazel (olarak) yazarsa yeridir.]

IV.5.5.2. Gülşen

Aşağıda kasideden alınan bir beyitte şair kendisine seslenmektedir. Gül bahçesine girmek için uygun durumlar olduğu dile getirilmektedir. Şiire göre uygunluk ise servinin dal ve budaklarının daha yukarılarda olduğu gibi kişinin de tıpkı servi gibi eteğini beline toplayıp öyle bahçeye girmesi ifade edilmektedir. Zira etek yerde sürünürse bahçedeki dikenlere çalılara takılacağından eteğin belde durması gerektiği ifade edilir. Servi, eteğini beline toplayan bir kişi gibi düşünülmüştür.

Revā budur ki hemān azm-i rāh-ı gülşen için
Hemişe belde tura servveş dilā dāmen (K4/4)

[Ey gönül! Uygun olanı budur ki: gül bahçesine yönelmek için servi gibi daima etek belde durmalı.]

Tazeler diye kastedilen güzeller, gül mevsiminin gelmesiyle ellerindeki kadehlerle bahçeye yönelmektedirler. Bu mevsimin gelmesiyle doğa canlanır, yenilenir. Bu bakımdan ise dünya gül bahçesine benzetilmektedir.

Bādelerle cānib-i bāğa çekildi tāzeler
Vaqt-i güldür tazelendi gülşen-i dünyā yine (G202/2)

[Tazeler şaraplarla bahçe tarafına çekildi. Gül vaktidir, dünya gülşeni yine tazelendi.]

Aşağıdaki beyitte memdühun uzun ömürlü olması için dua edilmektedir. Ayrıca lalenin açması seher vakti ellerini açıp dua eden bir insan gibi düşünülmüştür. Erdem kavramı da bahçeye benzetilerek, erdemin daha uzun süre devam etmesi yönünde de bir ifade söz konusudur.

Mu‘ammer ola diyü o bahâr-ı gülşen-i fażl
Sehergeh ellerin açup du‘â ider lâle (K7/21)

[Erdem bahçesinin baharı uzun ömürlü olsun diye lale, seher vakti ellerini açıp dua eder.]

Dîvân’da sıkça rastladığımız benzetmelerden biri de gül bahçesinin meclis olarak tasavvur edilmesidir. Gül bahçesinin içerisinde yer olan unsurlar ise kişileştirilmiştir. Gül eline tef alan, bülbül ise ezgiler söyleyen bir kişi olarak tasavvur edilmiştir.

Bezm-i gülşende gül def aldı ele
Başladı bülbül itmege nağamât (G16/11)

[Gül bahçesi meclisinde gül eline tef aldı, bülbül ezgiler söylemeye başladı.]

IV.5.5.3. Gülzar

Sevgili hem güler yüzüyle meclisi süslemesi, gül bahçesinin gülü olması hem de tatlı gülüşlü olması bakımından övülmektedir. “Gülzâr” kelimesinin aşağıdaki beyitte iki kez kullanılması bakımından da tekrar yapılmıştır.

Hande-rûdur meclis-ârâdur gül-i gülzâr hem
O gül-i gülzâr-ı behcet lîk şekker handedür (G71/3)

[O hem güler yüzlüdür, meclisi süsleyen gülbahçesinin gülüdür hem de güleryüzlü gül bahçesinin gülü tatlı gülüşlüdür.]

VI.6. NEBATLAR

VI.6.1. Ağaçlar

VI.6.1.1. Ağaç, Dal, Budak, Fidan, Dikme

Dîvân’da ağaç, dıraht ve nihâl olarak geçmektedir. Rüzgârlı havalarda ağaçların ve yapraklarının savrulması teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Soğuk havalarda meyvelerin etrafının servi ağaçlarıyla sarılması da meyvelerin soğuktan etkilenmemesi için yapılan bir önlemdir. Bu durum da beyitlerde işlenmiştir. Ağaçların boyunun uzunluğu da sevgilinin boyuna teşbih edilen durumlardan bir tanesidir.

Rüzgârın şiddetiyle ağaçların savrulması her ağacın feryat etmesi olarak kişileştirilmiştir. Düşen herbir yaprak ise rüzgârın şiddetine şaşırان bir kişi olarak tasavvur edilmiştir.

Hayretinden her varak üftân ü hîzân olmada
Rûzigârûn şiddetinden her dıraht eyler figân (K5/4)

[Rüzgârın şiddetinden her ağaç feryat eyler. Her yaprak hayretinden düşe kalka savrulur.]

Aşağıdaki beyitte bostan servi kişileştirilerek meyve ağaçlarının arkasından elbiselerini eksik etmeyen bir kişi olarak düşünülmüştür. Meyve ağaçlarının soğuktan etkilenmemesi için etrafından gelecek soğuğu engellemek amacıyla “arkasından comesin komadı” ifadesiyle “etrafını çevirmek, soğuğun gelmesine mâni olmak” anlamında kullanıldığı düşünülebilir.

Gördi kim te’şîr kılmış her dırahta bād-ı serd
Arkasından câmesin komadı serv-i bûstân (K5/6)

[Bostan servi, sert esen rüzgârın her ağaca etki ettiğini görünce arkasından elbisesini eksik etmedi.]

Sevgilinin boyu fidana teşbih edilmiştir. Açık istiare yoluyla nihâl, sevgilinin boyu için kullanılır. “Nihâl” yeni çıkması bakımından boyunun küçük olması âşıkın onu gözyaşlarıyla büyütüp geliştirmesi anlamında kullanılmıştır.

Yârûn nihâl-i kâmeti neşv ü nemâ bulur
Kûyîna cûy-ı eşkini Nâmî isâleden (G166/6)

[Nâmî sokağına gözyaşı ırmağı akıttığından yârin fidan boyu gelişir ve büyür.]

VI.6.1.2. Ağaç Çeşitleri

VI.6.1.2.1. Çenâr (Berg-i Çenâr, Şâh-ı çenârî)

“Çınar ağaçları fiziksel durumlarının büyüklüğüne bağlı olarak kök, gövde ve dallarıyla heybetli bir yapıya sahip olması nedeniyle hikâye, roman, şiir gibi birçok edebi esere de konu olmuştur” (Şanlı, 2020: 4). “Çınar yaprakları ile el arasında bir benzerlik vardır” (Kurnaz, 1996: 536). Bu beyitte çınar yaprakları ile el benzerliğinden yola çıkılarak çınar, yere yüz sürüp dua eden bir insan gibi düşünülp kişileştirilmiştir.

Qaldur hemān elüñi du‘āya çenārveş
Sür yire yüzüñi gözüñi şavr-ı āb şekl (K2/25)

[Çınar gibi hemen kaldır elini dua etmeye, yüzünü gözünü yere sür su gibi.]

Aşağıda gazelden alınan bir beyitte çınarın ihtişamı, büyüklüğü servi ile karşılaştırılmaktadır. Servinin çınarın büyüklüğüne yetişmesi istenmektedir.

Haylî büyüklenür çemende çenār
Aña ey serv yüri var yetiş (G94/3)

[Çınar bahçede hayli büyüklenir, Ey servi ona var yetiş.]

Hazan mevsiminde çınarın soğuktan yapraklarının dökülmesi çınarın ellerinin düşmesi olarak tasavvur edilmiştir. Çınar yapraklarındaki damarlar el içindeki çizgilere, yaprağın kendisi ise ele benzetilmiştir.

Hazān irdi irişdi vaqt-i sermā
Şovuqdan elleri düşdi çenāruñ (G114/3)

[Sonbahar geldi geçti, (şimdi) kış zamanı. Soğuktan çınarın elleri düştü.]

Sevgilinin boyu ile çınar ağacının karşılaştırıldığı aşağıdaki beyitte sevgilinin boyunun daha uzun olduğu belirtilmektedir.

Çemende kıdd-i yāre öykünürmiş
Çenāruñ Nāmiyā feryād elinden (G157/5)

[(Çınar ağacı) bahçede yârin boyuna öykünüyormuş, Ey Nâmî çınarın elinden (kurtulmak için) medet.]

VI.6.1.2.2. Servi (Serv)

Aşağıdaki gazelden alınan beyitte gönül bahçeye, sevgilinin boyu servi ağacına benzetilmiştir. Sevgiliye sitem edilen bu beyitte sevgilinin vefasız ve çok uçarı olduğu söylenmektedir. Bir gönülde karar kılmayan bir özelliği olduğu ifade edilmektedir.

Gelmedüñ bağ-ı dile seyre unuttuñ bizi sen
Kıatı hercâyı imişin yüri ey serv-i revān (G162/5)

[Sen gönül bağına seyre gelmedin bizi unuttun. Ey salınan servi (boyu güzel) çok hercayı imişsin yürü.]

Aşağıdaki beyitte âşıkın gönlü kuşa, sevgilinin yüzü, güzelliği bağa, sevgilinin saçları ise tuzağa benzetilmektedir.

Kuş uçurtmaz o servüñ üstünden
Bâğ-ı hüsnünde zülfinüñ dāmı (G212/3)

[Güzelliğinin bahçesinde saçlarının tuzağı o servinin üstünden kuş uçurtmaz.]

VI.6.1.2.3. Sanavber

Âşık kendi gönlünü çam fıstığına, canını kuşa, gönlünü bahçeye, sevgilinin
boyunu ise serviye benzetmektedir.

Gülzâr-ı dilde haylî hoş tutdı murğ-ı cânı
Ol serv-i kıadd yer itdi kalb-i şanavberide (G180/3)

[Gönül bahçesinde can kuşunu hayli hoş tuttu, o servi boylu (güzel) çam fıstığının
kalbinde yer etti.]

VI.6.1.2.4. Bîd (Söğüt)

Aşağıdaki gazelden alınan beyitte âşık bitkin bedenini, rüzgârlarla titreyen
söğüt ağacına benzetmektedir.

Cûy-ı sirişküm üzre hemân bād-ı âh ile
Cism-i nizâr bād ile lerzân biddür⁵⁸ (G40/6)

[Bitkin bedenim, gözyaşı ırmağım üzerinde daima ah rüzgarlarıyla titreyen söğüt
(ağacıdır).]

VI.6.1.2.5. Ar‘ar

Aşağıda gazelden alınan bir beyitte sevgilinin düzgün boyu ile ardıç ağacı,
edalı yürüyüşü ile servi kıyaslanmaktadır. Sevgilinin düzgün boyunun ardıç ağacını
kötü düşürdüğü, edalı yürüyüşünün ise serviye baştan çıkardığı ifade edilmektedir.

‘Ar‘arı bed düşür[en]⁵⁹ kâmet-i mevzûnuñdur
Servi âlüfte kılan şive-i refîaruñdur (G44/5)

[Ardıcı kötü düşüren senin düzgün boyundur. Serviye baştan çıkaran senin edalı
yürüyüşüdür.]

Aşağıdaki beyitte sevgilinin boyu dağ servisine benzetilmektedir. Sevgilinin
ayağının tozu tedavi için kullanılan sürmeye benzetildiğinden, ayağının tozunun

⁵⁸ Metinde “Cism-i nizâr bād ile lerzân berg-i biddür”.

⁵⁹ “bed düşür[en]” kelimesi Yenikale, 2020’de “bed-rev” şeklinde okunmuştur.

nergisten sakınılması gerektiği vurgulanmaktadır. Nergis hem şekli hem de etkileyiciliği bakımından afyongillerden olan nergise benzetilmektedir. Nergisin sevgilin ayağının tozuna göz dikmesi nazarının değmesi olarak düşünülmüştür. Sevgilinin ayağının tozunun göze sürme olarak çekilmesi bilinen adetlerdendir. Beyitte nergis, toz, göz kelimeleri arasında tenasüp yapılmıştır.

Dikmesün gözi ayağıñ tozına eyle hâzer
Görmedükdür katı ey kâmeti ‘ar‘ar nergis (G88/3)

[Ey dağ servisi, ayağının tozuna nergisin göz dikmesinden sakın (çünkü o) çok görgüsüzdür.]

Sevgilinin boyu uzunluğu bakımından “ar’ara” ve “serv-i hırâmâna” benzetilir.

‘İydgehde şalınur bir kad-i bālâ gördüm
Aña ‘ar‘ar mı disem serv-i hırā[mā]n mı disem (G150/4)

[Bayram yerinde salınan uzun boylu bir güzel gördüm. Ona dağ servisi mi desem salınan servi mi desem.]

Sevgilinin boyu ile ar’arın yani dağ servisinin kıyaslandığı aşağıdaki beyitte sevgilinin boyunu gören dağ servisinin utancından hızlı bir şekilde bağdan uzaklaşp dağlara gittiği söylenmektedir. Çünkü dağ servisi dikenli, bakımsız bir servi türüdür.

Görince kâmet-i mevzûnını bir kerre ol yârûñ
Kesildi bağdan gayretle ‘ar‘ar düşdi kühsâra (G201/4)

[O sevgilinin düzgün boyunu bir kere gören dağ servisi bağdan kesilip gayretle dağlara düştü.]

VI.6.1.2.6. Şimşâd

Ayağına yüz sürmek deyiimi tevazudan ileri gelen bir davranıştır. Ayrıca sevgiliye bağlanmak ve teslimiyet anlamı da taşımaktadır. Âşık, düzgün şimşir ağacına benzeyen sevgilinin ayağına yüz sürünce derdinin dayanılmaz hâle geldiğini söylemektedir.

Ayağına yüzüm sürince ey dil
Ne çekdüm ol boyı şimşâd elinden (G157/4)

[Ey gönül o boyu şimşir ağacı (olan sevgilinin) elinden ayağına yüzüm sürünce ne çektim]

Âşıkın sevgilinin boyunun ayrılığının ızdırabı ile çektiği ahın bağ içindeki servi ve şimşir ağacını titrettiği belirtilmektedir. Âşıkın ahının şiddeti bahçedeki ağaçları bile sallamaktadır.

Bir āh itdüm ğam-ı hicr-i kadūñle bād-ı āhumdan
Bugün bāğ içre ħaylī lerze düşdi serv ü şimşāda (G181/3)

[Ahımın yelinden boyunun ayrılığının üzüntüsüyle bir ah çektim ki bugün bağ içinde servi ve şimşir ağacı çok titredi.]

VI.6.1.2.7. Nârven (Karaağaç)

Servi boylu sevgilinin binbir naz ile bağda yürüyüşü ile narven'in (karaağaç) kıyaslandığı aşağıdaki beyitte sevgilinin boyu ve edalı yürüyüşü karaağaçtan üstün görülmektedir.

Dün bāğda ol serv-ķad biñ nāz ile itdi ħırām
Bu şīve-i reftārı biz bir nârvende görmedük (G106/4)

[Dün bahçede o servi boylu bin naz ile bir yürüyüş yaptı. Böyle bir edalı yürüyüşü biz narvende bile görmedik.]

ķad-i mevzūnını yād itdüm ol serv-i ħırāmānuñ
O günler gülsitān içre geçerken nârvenlikden (G163/2)

[Gülbahçesinde narvenlikten geçerken o salınan servinin düzgün boyunu andım.]

Narvende ile sevgilinin boyunun kıyaslandığı aşağıdaki beyitte sevgilinin boyunun narvenden daha üstün olduğu belirtilmektedir.

ķadd-i bülend-i yāra fi'l-cümle öykünürdi
Reftār olaydı ey dil bāğ içre narvende (G200/6)

[Ey gönül bağ içinde narvende yürümüş olsaydı sevgilinin büyük, yüce boyuna kısaca benzemeye çalışırdı.]

VI.6.1.2.8. Bâdem (Bâdâm)

Badem genellikle sevgilinin gözlerine benzetilir. Ayrıca aşağıdaki beyitte sevgilinin dudakları şekere, dişleri şekerli leblebiye, periye benzeyen sevgilinin gözleri ise bademe benzetilmektedir.

Lebleri sūkker⁶⁰ şekerli leblebidür dişleri
'İydgehde ol perī bir gözleri bādāmdur (G70/2)

[Dudakların şeker, dişleri şekerli leblebidir. O peri (gibi olan sevgili) bayram yerinde bir gözleri bademdir.]

Teni tatlıya, gözleri bademe benzeyen o sevgiliye âşıkın meyletmemesi düşünülemez.

⁶⁰ "sūkker" kelimesi Yenikale,2020'de "şekker" şeklinde okunmuştur.

Nice meyl etmesün dil ol yâre
Teni pālûde çeşmi bādâmı (G212/4)

[O sevgiliye gönül nasıl meyletmesin, teni tatlı gözleri badem (gibidir).]

VI.6.2. Çiçekler⁶¹

VI.6.2.1. Çiçek (Ezhâr, Şükûfe)

Çiçekler bahçeleri süslemesiyle çeşitli benzetmelere konu olmuştur. Gerek rengi gerek kokusu bakımından seyretmekten keyif alınan gezinti yerlerinin göz alıcı unsurlarıdır. Bahçenin çeşitli renklerle benzenmesinin ardından hazan mevsimi gelmekte, bağ ve bahçelerde bu sebeple şaşırtıcı olacak kadar güzel bir renk almaktadır.

Dürlü ezhâr ile olmuşken müzeyyen gülsitân
Bir ‘aceb reng eyledi geldi yine faşl-ı hazân (K5/1)

[Gül bahçesi türlü çiçeklerle süslenmişken hazan mevsimi geldi yine şaşırtıcı bir renk eyledi.]

Nâmî’nin kendisine seslendiği aşağıdaki şiirde uykudan uyanan bir insan görüntüsü çizilerek eline kadeh alıp çiçekleri seyretmesi gerektiği ifade edilmektedir. Nergis çiçeği elinde kadeh olan bir kişiye benzetilmiştir.

Elüñe sāğar al nergis gibi vaqt-i bahâr irdi
Gözün aç gâfil olma Nâmiyâ ezhâr seyrinden (G171/5)

[Ey Nâmî! Bahar vakti geldi, nergis gibi eline kadeh al, gözünü aç. Çiçekleri seyretmekten gafil olma.]

⁶¹ Bu bölümdeki bazı teorik bilgiler, “Türk Kültüründeki Bazı Çiçek İsimleri ve Nâmî Dîvânı’ndaki Kullanımları” başlıklı bildirden alınmış olup örnekler büyük oranda değiştirilmiştir (Erdem 2022).

VI.6.2.2. Çiçek Çeşitleri

VI.6.2.2.1. Gül, Gonca, Diken

VI.6.2.2.1.1. Gül (Verd)

Aşağıdaki kasideden alınan beyit Muhammed Ağa'ya yapılan methiyeden alınmıştır. Övülen kişi bağbana (bahçıvana), sadakat ise bahçeye benzetilmiştir. Açılan güle de ihsan sıfatı verilmiştir.

Haḳ anı bāğ-ı şadākatde bağbān itmiş
İderse nāz-ı sezā verd-i luṭf-ı izhāre (K10/12)

[Allah onu sadakat bahçesinde bahçıvan etmiş. İhsan gülleri açıktan naz yapsa uygundur.]

Sevgilinin boyu serviye, yüzünün güzelliği ise güle benzetilmiştir. Şiirlerde gül, rengi bakımından genellikle sevgilinin yanağına benzetilmiştir.

Bāğ-ı ḥüsnünde ḳadūn cānā ne zibā serv olur
Gülsitān-ı ḥüsnde rūyuñ ne ra'nā verd olur (G46/4)

[Güzelliğinin bahçesinde boyun ne güzel bir servi olur. Yüzün, güzelliğin gül bahçesinde ne güzel gül olur.]

Aşağıda “verd-i handan” kullanımı “gülen gül”, açmış gül anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Sevgili için kullanılan bu kelimeyle sevgilinin gülmesi açılmaya başlayan gül olarak tasavvur edilmiştir.

Ağladup ben ‘andelibūñ güldürirsün ğayrıy
Bilmezem suçum nedür ey verd-i ḥandānum benim (G152/2)

[Ben bülbülünü ağlatıp yabancıları güldürürsün. Ey gülen gülüm, benim suçum nedir, bilmiyorum.]

Güle benzeyen sevgilinin yanağı şarap kadehine yansıdığı zaman âşıkın sevgilinin yüzünün aksini şarapta görmesi âşık için gül mevsimi demektir. Ayrıca şarap kadehi ile güle benzeyen sevgilinin yanağı arasında kırmızılık bakımından benzerlik kurulmaktadır.

‘İşret eyler şanuram gül mevsiminde kendümi
Gördüğümce ruḫları ‘aksin şarāb-ı nābda (G178/2)

[Saf şarapta yüzünün aksini gördüğümde kendimi gül mevsiminde eğlenir sanıyorum.]

Şair sevgilinin mahallesindeki bağdaki dikensiz gül ile yetinebileceğini söyleyerek kinayeli olarak ona artık ihtiyacının olmadığını belirtmektedir.

Bâğ-ı kûyunda baña ol gül-i bî-hâr yeter
Bâğbân var gözüne şok gül ü hârı yolda (G184/2)

[(Senin) sokağının bahçesinde bana o dikensiz gül yeter. Bahçıvan gül ve dikenini yolda gözüne sok.]

VI.6.2.2.1.2. Gonca

Dîvân şiirinde gonca açık istiare yoluyla memduhun ağzına benzetilir. Nâmî aşağıdaki beytinde goncayı memduhun yerine kullanmıştır. Âşık her zaman hasta, dîvâne, dertli, müptelâ şeklinde anılır. Nâmî’de kendisini aşağıdaki beyitte hasta adam olarak nitelendirmiştir. Memduhun yarım ağız da olsa cevap vermesini, kendisine lutfederek konuşmasını istemektedir.

Ben hâste söyledükçe o gonce sükût
Yarım ağız vireydi n’olur cevâb şekl (K2/3)

[Ben hasta konuştukça o gonca susuyor, ne olur yarım ağız da olsa bir cevap verseydi.]

Nâmî’nin kendisine seslendiği aşağıdaki beyitte kendisini güle benzetmiş çok konuştuğunu ifade ederek gül gibi çok açıldığını biraz gonca gibi ağzını kapalı tutması gerektiği ifade etmiştir. Goncanın şekil olarak bakıldığında kapalı olması susan bir insana, gül ise açılması konuşan insan olarak tasavvur edilmiştir.

Nâmî yiter yiter katı açılma gül gibi
Yum gonce gibi ağzuñı eyle hicâb şekl (K2/24)

[Ey Nâmî gül gibi çok açıldın, ağzını gonca gibi yum biraz utan.]

VI.6.2.2.1.3. Diken (Hâr)

Dîvân şiirinde fidan açık istiare yoluyla sevgilinin boyu olarak kullanılmaktadır. Rakiplerinin sevgilinin sokağında bulunmasını istemeyen âşık, gül bahçesinin dikenlikle hudut olamayacağını ifade etmektedir. Sevgilinin sokağı gül bahçesi, rakiplerin bulunduğu yerler dikenlik olarak tasavvur edilmiştir.

Kerem kıl ey nihâl-i tâze kes ağıyarı kûyuñdañ

Bilürsin hattı⁶² olunmaz gülîstân dikenlikden (G163/4)

[Ey tazen fidan (gibi olan sevgili), sokağından yabancıyı kes, kerem kıl. Bilirsin, gül bahçesi ile dikenlik arasında sınır olmaz.]

Mevsimlere göre çaylaklar, bülbüller de yer değiştirirler. Gül dalları bahar mevsiminde bülbüllerle dolu iken hazan mevsimiyle beraber güller savrulmuş, bülbüller gitmiş. Onların yerine ise güllerin dikenleri kalmış, bülbüllerin yerini de çaylaklar almıştır.

Veh ki oldı şâh-ı gül cevâlâneh-i zâğ ü zağan
‘Andelîb uçdı şavuldı gül diken kıldı hemân (K5/2)

[Vah ki gül dalı çaylakların yeri oldu. Bülbül uçtu, gül savruldu, yalnızca diken kaldı.]

VI.6.2.2.2. Menekşe (Benefşe)

Menekşe. Dîvân şiirinde kokusu, koyu rengi, boyunun eğriliği ve şekil yapısıyla anılmıştır. Bahârın ve çemenin en belirgin unsurlarından biridir. Sevgilinin beni menekşeye benzer. Renk ve koku yönüyle miske benzer. Demet demet olup pazarda satılması bakımından saç andırır. Onun yuvarlağı ise saç bükümüne gibidir. Yere yakın oluşu ve boyunun kısalığı ile diğer çiçeklerden ayrılır. Benefşe şeklinde de kullanılır (Pala, 1989: 332).

Âşık gül bahçesinde gül yüzlüleri izlemekten sıkılmış sevgilinin yüzündeki tüylerini ise menekşeye benzetmektedir.

Benefşe hattın aldım ol hat-ı ruhsâr seyrinden
Ğinâ virdi bana gül ruğların gülzâr seyrinden (G171/1)

[Bana gül yüzlüler gül bahçesi seyrinden bıktırdı. O yüzünün hatlarının seyrinden menekşe hattın aldım.]

Aşağıdaki beyitte de şair sevgilinin yüzünün iki yanında yani yanaklarındaki hattını (ayva tüylerini) görenlerin “Bu gül dibinde ne güzel menekşe var” dediklerini belirtmiştir. Böylece şair sevgilinin yanağını güle, hattını menekşeye benzetmiştir.

Ṭarf-ı ruğunda hattıñı gören benefşe-vâr
Didi bu gül dibinde ne zîbâ benefşe var (G41/1)

[Yüzünün iki yanında yani yanaklarındaki hattı (ayva tüyleri) gören, “Bu gül dibinde ne hoş menekşeler var, dedi.]

⁶² “hattı” kelimesi Yenikale, 2020’de “hazz” okunmuştur.

VI.6.2.2.3. Ergavân çiçeği

Ergavân/Erguvân, kırmızı renkli bir çiçek olup rengi dolayısıyla şarap ve dudakla birlikte anılır. Eski tıbbı göre tabiatı soğuk ve kuru olduğundan şerbeti, sarhoşu ayıltır, mahmurluğu giderir; şarabı ise ferahlık vermiştir. Yakılmış ağacının külü vücutta kıl çıkmayan bir yere sürülürse, kıl bitirir; ellere yakılırsa kınadan daha güzel parlak düşürmüş (Onay, 1992: 149).

Bilindiği üzere nergis göze benzetilmektedir. Zirâ bu çiçek afyongillerden olup sarhoş edici özelliği vardır. Göz de sevgili için en tesirli organdır. Erguvân kelimesi kırmızı rengi dolayısıyla şarap ile birlikte kullanılmıştır. Gül yüzlü sakinin, ferahlık verdiği inanan erguvânın bu ferahlıkla gözünü açması da istenilen durumlar arasındadır.

Nergis misâli aç gözüñi erdi nev-bahâr
Gül-çehre sâķi ile mey-i ergûvânı gör (G51/4)

[İlkbahar geldi nergis misali gözünü aç. Gül yüzlü saki ile kırmızı renkli içkiyi gör.]

VI.6.2.2.4. Karanfil

“Karanfilgillerden, güzel renkli çiçekler açan bir süs bitkisidir” (Türkçe Sözlük, 2011: 1320). “Karanfil çiçeği, edebiyatımızda yaraya benzetilir ve aynı zamanda onun katmer karanfil olarak bilinen bir cinsi bulunmaktadır” (Kurnaz, 1996: 541).

Aşağıda incelenen beyitte karanfil çiçeği, sevgilinin vücudunda oluşan yaraya benzetilmiştir. Âşıkın gönlündeki yara rengi dolayısıyla ve katmerleri sebebiyle karanfile benzetilmektedir. Âşık dertten çektiği acıların büyüklüğünü belirtmek için göğüs bahçesini karanfillerin yetiştiği bir bahçeye benzetmektedir.

Yağdum tenümde şevķuñ ile tâze dâğ-ı sürh
Gel bâğ-ı sineme ki ķaranfûl zamânıdır (G 57/3)

[Âşkın ile vücuduma kızıl yaralar yaktım. Gel göğsümün bahçesine ki karanfil zamanıdır.]

VI.6.2.2.5. Lale

Dîvân şiirinde kırmızı rengi ile sevgilinin yanağı ve âşığın gözyaşları lâleye benzetilir. Lâlenin ortasındaki siyahlık sevgilinin yanaklarına özenme ve onu kıskanma dolayısıyla bağrında meydana gelmiş bir yara, dağlama olur. Ciğeri kan olmak, bağı yanmak, pûrhûn olmak vs. bu nedenle kullanılır. Ortasındaki karalığı ile lâle üzerinde ben olan bir yanaktır. Sevgilinin yanağı ve âşığın gözyaşları lâleden daha kırmızıdır (Pala, 1989: 309).

Lalenin açılması memduhun yüzünü görmesine bağlanarak hüsnü talil yapılmıştır. Aynı zamanda lale kişileştirilerek yüzünü buruşturan bir kişi olarak tasavvur edilmiştir.

Yüzüñi görür açılır şehir şehir lāle
Gice gice anuñ için yüzün dürer lāle (K7/1)

[Lale sabah sabah yüzünü görür açılır. Lale, gece gece onun için yüzünü buruşturur.]

Baharın gelmesi eğlenme zamanının da geldiğinin habercisidir. Bunu fırsat olarak gören şair padişaha seslenerek bu fırsatı kaçırmaması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü sonbahar gelirse güzelliklerde yok olacaktır. Bunların başında da lale gelmektedir. Lalenin geçmesi bize sonbaharın gelişini haber vermektedir. Lale zamanı çok kısa bir dönem olduğundan bu dönemin kaçırılmaması gerektiği ifade edilir.

Şakın bu fırsatı fevt itme bâğa gel ‘ayş it
Hızân irer şavulur gül şehâ geçer lāle (K7/2)

[Ey padişah! Sakın bu fırsatı kaçıрма. Bahçeye gel eğlen. Sonbahar gelir gül savrulur, lale geçer.]

Baharın sultanı tarafından çemen diyarına bey olarak atanan ve sefere çıkan biri olarak tasavvur edilen lale, hem bahçenin beyi hem de seferde bayrak tutan bir asker olarak düşünülerek kişileştirilmiştir. Zirâ lale genellikle kırmızı renkli olması dolayısıyla bayrağa benzetilmiştir.

Çemen diyârına beg dikdi anı şâh-ı bahâr
İdindi kırmızı bayrak k’ide sefer lāle (K7/4)

[Bahar sultanı, onu çemen diyarına bey yaptı. Lale, sefere çıkmak için kırmızı bayrak edindi.]

Lale, durmadan yere bakan ve memduhun yüzünü taklit eden biri olarak düşünülmüştür. Sağlıklı bir lale yukarıya doğru açarken aşağı bakan lale dökülmeye yakındır. Bu sebebledir ki aşağı doğru bakan laleden hayırdan gelmemektedir. Ama bu durum memduhu taklit ettiği için yere bakması olarak ifade edilmiştir. Ayrıca memduhun yüzünü gören lale bu güzellik karşısında utancından boynunu yere eğmektedir.

Yüzüñe öykünür imiş gelür mi andan hayr
Ki bağ içinde demâdem yere bakar lāle (K7/5)

[Bahçede durmadan yere bakan lale, yüzünü taklit edermiş. Ondan hayır gelir mi?]

“Lalenin ortasındaki siyahlık sevgilinin yanaklarına özenme ve onu kıskanma dolayısıyla bağrında meydana gelmiş bir yara, dağlama olur” (Pala, 1989: 309). Aşağıdaki kasideden alınan beyitte de lale ve dağ ilişkisine yer verilmiştir.

Şarābı kıatı çoğ içüp meger ki mest oldı
Ki sīnesine şehā dāğlar yaķar lāle (K7/7)

[Ey sultan! Lale, göğsüne dağlar yakar meğerse şarabı çok içip şarhoş olmuş.]

Lale dīvānlarda benzerliği dolayısıyla pek çok şeye benzetilmiştir. Bunlardan biri ise gelindir. Bahçenin gelinine benzetilen lale memduh gelince hemen duvağını yüzüne örtmektedir. Memduh ise damada benzetilmiştir.

Yahūd ‘arūs-ı çemendür gelince bāğa hemān
Tutup yüzine duvağın hicāb ider lāle (K7/14)

[Yahut lale, bahçenin gelinidir bahçeye gelince hemen duvağını yüzüne tutup örter.]

Bahçedeki herbir lale övgü yapan kişiler olarak tasavvur edilmiştir. Yaprakları önüne dökmeleri ise sayfaları önlerine almaları olarak düşünülmüştür. Lalenin sapları ise kalem olarak düşünülüp övgü yazan bir kişiye benzetilmiştir.

Döküp öñine varaklar yazınmağa medhūñ
Kalemlerin ele almış çemende her lāle (K7/18)

[Bahçedeki her lale, senin övgünü yazmak için yaprakları önlerine döküp kalemlerini ellerine almışlardır.]

VI.6.2.2.6. Reyhan

Dīvān şiirinde kokusu ve şekli itibarıyla ele alınır (Pala, 1989:409). Fesleğen adı da verilen reyhan dīvān şiirinde genellikle güzel kokusu ve şekli bakımından sevgiliye ve onun saçına benzetilir. Şair aşağıdaki beyitte saçları kokusu ve şekli bakımından reyhan ve sümbüle benzetmiştir. Sevgilinin kapısı cennet, uzun boyu da Tûba ağacı olarak tasavvur edilmiştir.

Āb-ı Kevşerdür lebi reyḥān ü sünböldür saçı
İşigi cennet anuñ Tûbā ķad-i bālāsıdur (G61/3)

[Dudağı cennet suyu, saçı reyhan ve sümbül, kapısı cennet, uzun boyu ise Tûba ağacıdır.]

VI.6.2.2.7. Sümbül

Koyu rengi, kokusu ve şekli dolayısıyla, sevgilinin zülfü, kâkülü, turrası için benzetilen olmaktadır. Bu vesileyle “saçını yolmak” deyimine yer verilir. Âh dumanı, ip süpürge, yıldız vb. de sümbüle teşbih edilir. Musikimizde bir makam olan “sümbüle” ile oyun oynanır. Renk olarak siyah ve laciverdi olduğu söylenir. “Sümbül havâ sözü de rengi ifade eder. Sümbül her toprakta yetişemeyen nazlı bir çiçektir. Onun mekânı olarak bağ gösterilir. Sabâ da onunla birlikte zikredilir (Kurnaz 1996: 539).

Dîvân şiirlerinde sümbül genellikle sevgilinin saçlarına teşbih olunur. Hem kokusu hem de şekli bakımından sevgilinin saçlarına benzetilir. Aşağıdaki beyitte de şair sevgilinin dudağını şaraba, saçlarını sümbüle benzetmektedir.

Küyuna varduğ bugün ol gül-‘izârı görmedük
Ol lebi mül saçları sümbül nigârı görmedük (G107/1)

[Sokağına geldik bugün gül yanaklı (sevgiliyi) görmedik, O dudağı şarap, saçları sümbül (gibi olan) put gibi güzel sevgiliyi görmedik.]

Al yanağının üzerine siyah saçlarını dağıtan sevgili bahçenin sümbülünü saçlarıyla, gülünü ise kendi konusuyla ayaklar altına almaktadır. Sevgilinin saçları ve saçlarının kokusu hem gülden hem de sümbülden üstün tutulmuştur.

Tağıdup zülf-i siyâhuñ o ruḥ-ı âl üzre
Sümbül-i bâğı perişân güli pâmâl itdün(G111/3)

[O al yanağın üzre siyah saçlarını dağıtıp bahçenin sümbülünü perişan gülünü ayaklar altında ezdin.]

Sevgilinin yanağı bahçeye, saçları sümbüle benzetilmiştir. Açık istiare yoluyla sevgili padişaha benzetilmiştir.

Bâğ-ı ruḥuñda sümbülün â‘lâdurur velî
Olmaz cihânda pādşehüm kâkül üstine (G193/2)

[Padişahım yanağının bahçesinde sümbül çok güzel durur fakat kâkülü üstüne dünyada yoktur.]

Gönlüne seslenen şair sevgilinin saçlarını sümbüle benzetmektedir. Sevgilinin yanağı rengi bakımından güle, dudağı rengi ve değeri bakımından lâl’e benzetilmektedir.

Seyr eyle dilâ bâğ-ı ruḥın ‘işret it anda
Sümbül şacı la‘l lebi [vü]gül-ruḥ-ı alı⁶³ (G214/5)

⁶³ Vezin ve anlam gereği “vü” bağlacı eklenmiştir.

[Ey gönül! Saçı sümbül, dudağı lal, yanağı gül (olan sevgilinin) yüzünün bahçesini seyreyle orada eğlen.]

VI.6.2.2.8. Şebbu

“Farsça şeb+ bûy “gece koku veren çiçek, şebboy” (Parlatır, 2009: 1562). “Turpgillerden, güzel kokulu, dar yapraklı, değişik renkli çiçekleri olan, çok yıllık ve otsu bir süs bitkisi” (Türkçe Sözlük, 2011: 2209).

Letâfet bâğıdır ruhsârı anda zülfi şebbûdur
Şu gibi gönlümü meyl itdiren ol bâğa hep budur (G 36/1)

[Yüzü letafet bahçesidir, saçları şebboydur. Gönlümü su gibi o bahçeye akıtan hep budur].

VI.6.2.2.9. Abher

Nergis çiçeği. Yasemin anlamı da bulunmaktadır.

‘Anber-nesîm olursa n’ola hâk-i kûy-ı yâr
Bâğ-ı hüsünde ruhları abher şemîmdür (G 74/2)

[Sevgilinin mahallesinin toprağı amber esse ne olur? Güzellik bahçesinde onun yanakları yasemin kokuludur.]

VI.6.2.2.10. Nergis

“Zerrin gibi koyu sarı renkli, göbeği yeşil bir küçük çiçek. Adı Türkçe’de Nergis, Nerkiz, Farsça’da Nergis, Arapça’da Nercisdir. Nergise mest, mahmur gibi sıfatlar verilmesi bu çiçeğin Narcotique yani uyuşturucu bir nebâtî hâssayı haiz olmasından ileri geldiği ve çünkü bu kelimenin Narsise isminden alındığı da söylenmektedir” (Onay, 1992:315). “Nergis ile göz arasında yakın bir ilişki vardır. Sevgilinin gözü nergistir. Baygın ve şehlâ bakar. İntizâr çeker, mesttir” (Pala, 1989:388). “Nergis, renk altın taç, altın kadeh, altın kâse, sarı şamdan, yanar çerağ, yıldız, tâç-dâr vb. unsurların benzetileni olarak hayal edilir. En çok da sevgilinin gözü ile benzerlik gösterir. Nergisin bünyesinde nergis özelliği bulunduğu söylenir. Bu sebeple, bimâr, sermest, eşhel, şehlâ şeklinde vasıflandırılır” (Kurnaz, 1996: 540).

Nergis şekil itibarıyla düşünüldüğünde şiirlerde beklemeyi ifade etmektedir. Zirâ nergisin şekli baygın bir gözü andırır. Bu durum Allah’tan yardım uman birinin

bekleyişi gibidir. Bu sebeple padişah dünya bahçesinde Allah'ın yardımını umarak beklemesi bakımından nergise benzetilmektedir.

Nite ki nergis ola bāğ-ı 'āleme nāzır
İde o şāhı Ḥudā 'ayn-ı 'avnına manzūr (K1/40)

[Allah dünya bahçesinde nergis gibi hazır bekleyen o padişahı, yardıma hazır hale getirsin.]

Nergis kişileştirilerek güzel koku vermesi için bahçenin etrafına buhurdan koyan bir kişi gibi düşünülmüştür.

Bāguñ eṭrāfına yer yer ḳodı micmer nergis
Tā ede şāh-ı gülüstānı mu'attar nergis (G88/1)

[Nergis gülbahçesini ıtır gibi kokutmak için bahçenin etrafına yer yer buhurdan koydu.]

Nergis kişileştirilmiş, kenarındaki yaprakları ise elinde altın kadeh tutan biri olarak tasavvur edilmiştir.

Şarāb-ı erguvānı içelüm bāğ içre ey gül gel
Seni gözler elinde nergisūñ cām-ı zer-endūdı (G211/4)

[Ey gül, bahçe içinde erguvan şarabı içelim, nergis elinde altın yaldızlı kadehiyle seni gözler.]

VI.6.2.2.11. Yasemen/ Semen

“Yasemin. Divân şiirinde daha çok rengi, kokusu ve yaprağı dolayısıyla anılır ve sevgilinin yanağıyla ilgili olarak gösterilir” (Pala, 1989:522). Zekeriyya efendinin övüldüğü aşağıdaki kasideden alınan beyitte, onun yüzünü görünce tabiatın canlandığı ifade edilmiştir. Gülün gülmesi, yaseminin açması Zekeriya efendiyi görmelerine bağlanarak hüsni talil sanatı yapılmıştır.

Yem-i kerem Zekeriyyā Efendi ḥazreti kim
Görünce gül yüzini güldi gül açıldı semen (K4/12)

[Cömertlik denizi yüce Zekeriyya Efendi ki onun gül yüzünü görünce gül güldü, yasemin açtı.]

Sevgilinin saçları ve kokusu yasemin çiçeğiyle karşılaştırılmış ve ondan üstün tutulmuştur. Hatta yasemin çiçeğinin sevgilinin güzel kokan saçlarına heveslendiği için cezalandırıldığı ifade edilmiştir.

Düşmiş hevâ-yı zülf-i semensâsına diyü
Şahn-ı çemende yâsemene urdılar tayağ (G100/3)

[Yasemin kokulu saçlarına heveslenmiş diye gül bahçesinde yasemine dayak vurmuşlar.]

Sevgiliye ait özellikler sıralanarak, sevgilinin yüzü yasemine, huyu meleğe, teni gümüşe benzetilmiştir. Yasemin şiirlerde sevgilinin yanağı için kullanılmaktadır.

Semen-simâ melek-hû sim-pehlû nâzûk ü tersin
Güzelsin bî-bedelsin 'işve-gersin nâz-perversin (G170/1)

[Yasemin yüzlü, melek huylu, gümüş tenli, nazik ve tazesin. Güzelsin, benzersizsin, işvelisin, nazlısın.]

Sevgilinin yanağı rengi bakımından güle benzetilirken saçlarının hoşluğu ise gül bahçesinde yasemine benzetilmektedir. Sevgilinin yanağı ve saçları gül bahçesinde güzel kokularıyla bilinen yasemin ve gülden üstün görülmektedir.

Rüyuñ tarâveti yok güllerde gülsitânda
Zülfüñ leâfeti yok gülşende yâsemende (G200/5)

[Yanağının tazeliği gül bahçesindeki güllerde yok. Saçlarının hoşluğu gül bahçesindeki yaseminde yok.]

VII.7. MEYVELER

VII.7.1. Meyve

VII.7.1.1. Mîve

Aşağıda gazelden alınan beyitte meyve kelimesi eğlence yerlerinde içkinin yanında konulan meze olarak kullanılmıştır.

Bâgda câm u kenar-ı âb u nuql ü mîve çok
Cümle 'ayş esbâbı var ammâ muvâfık yâr yok (G103/2)

[Bahçede su kenarı, kadeh, çerez ve meyve çok. Bütün eğlence sebepleri var ama (ona) layık yâr yok.]

Kavuşma lezzet bakımından bir meyveye benzetilmiştir. Bir bitkinin ürünü nasıl ki meyve ise aşkın ürünü de vuslattır. İzinsiz birinin evine girmenin uygun olmadığı düşüncesine ise telmih vardır.

Mîve-i vaşluñ ricâ idüp şehâ Nâmi kuluñ

Gülşen-i kūyuña girmiş kendüsin me'zûn şanup (G10/7)

[Ey sultan, Nâmî kulun kendisini izinli sanıp kavuşma meyvesi rica edip sokağının gül bahçesine girmiş.]

Açık istiare yoluyla sevgili yerine gül kullanılmıştır. Sevgilinin güzelliği meyveye benzetilmiştir. Sevgilinin güzelliğinin meyvesi bahçedeki meyvelerin tadından ve dalından üstün görülmüştür. Şair sevgiliye hitaben “Senin güzelliğin ortaya çıkmalı bahçedeki meyvelerin tadı tuzu kalmadı.” demektedir.

Mîve-i hüsnüñ ireli ey gül
Bâğda dâd ü dâl kalmadı hîç (G23/5)

[Ey gül güzelliğinin meyvesi olduğundan beri bahçede hiç tat ve dal kalmadı.]

Sevgilinin dişlerinin inciye benzetildiği aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü bir bahçe olarak tasavvur edilmiştir. Yüzündeki herbir güzellik unsuru ise meyve olarak düşünülmüştür. Sevgilinin yüzündeki güzellik unsurlarının meyveye benzetildiği beyitte ise bu meyvelerin, cihân baştanbaşa gezilse de ne denizde ne karada bulunmadığı ifade edilmektedir.

Dürr-i dendân-ı laîfin mîve-i bâğ-ı ruḥın
Serteser gezdük cihânı bahr u berde görmedük (G108/3)

[İnci dişli güzelin yüz bahçesinin meyvesini cihânı baştanbaşa gezdik deniz ve karada görmedik.]

“Meyve ile dudak arasındaki ilgi lezzet bakımından kurulur. Meyvenin lezzet kazanması güneşle ilgilidir” (Sefercioğlu, 2001: 449). Sevgilinin dudakları kırmızılığı ve lezzeti bakımından şeftaliye benzetilmiştir. Her meyvenin sevgilinin dudakları gibi taze ve kırmızı olmayacağı ifade edilmiştir.

Meyl eyler idi ḥaste gönül mîve-i bâğa
Şeftâlu-yı la‘li gibi her mîve ter olsa (G176/5)

[Her meyve, lâlinin şeftalisi gibi taze olsa hasta gönül bahçenin meyvesine meylederdi.]

Aşağıda gazelden alınan bir beyitte sevgilinin yüzü bahçeye, dudakları ise lezzeti bakımından şeftaliye benzetilmiştir. Beyitte şair kendi gönlüne seslenerek bahçenin meyvesini ağzına almaması gerektiği konusunda telkinde bulunmaktadır.

Mîve-i bâğî dilâ ağzuña alma hergiz
Dâ'imâ bâğ-ı ruḥ-ı yârda şeftâlû ye (G182/3)

[Ey gönül, bahçenin meyvesini ağzına alma daima sevgilinin yüzünün bahçesinde şeftali ye.]

Aşağıdaki beyitte şeftali kavuşma meyvesi olarak geçmektedir. Âşıkın kavuşma meyvesini istemesi hırs ve açgözlülük olarak adlandırılmıştır.

Saňa şeftâlû vire dirseñ eger yâ olmaz
Mîve-i vaşlını umma şama'-ı ḥāmı kıya (G191/2)

[“Sana şeftali versin.” dersin eğer olmaz. Kavuşmanın meyvesini umma boş aç gözlülüğü bırak.]

Aşağıdaki beyitte kavuşma meyvesi olarak geçen unsur sevgilinin dudaklarıdır. Sevgiliyle vuslat bayrama, sevgilinin yüzü ise bahçeye benzetilmiştir. Kavuşma meyvesine erişemeyen âşık için ise bayram bahçesinin tadı tuzu kalmamıştır.

Mîve-i vaşlını şunmaz bize ol tâze-nihâl
Bâğ-ı 'ıyşuñ ya ne dâdı vü ne dâlı kıldı (G205/2)

[Bize o taze fidan kavuşma meyvesini sunmaz. Bayram bahçesinin ne tadı ve dalı kaldı.]

VII.7.1.2. Bâr

Sevgilinin açık istiare yoluyla periye benzetildiği aşağıdaki beyitte bahçe bela, meyve gam olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin yanağı tekrar bahçeye benzetilerek yüzündeki güzellik unsurlarının herbiri ise meyve olarak tasavvur edilmiştir.

Ey perî bâğ-ı belâda n'ola bâr-ı gam yisem
Mîve-i bâğ-ı ruḥuñ tıyınca seyrân it[me]düm (G141/3)

[Ey peri (gibi olan sevgili) bela bahçesinde gam meyvesi yesem ne olur, yanağının bahçesinin meyvesini doyuncaya kadar seyretmedim.]

VII.7.1.3. Semer

Sevgilinin boyu açık istiare yoluyla taze fidana benzetilmektedir. Sevgilinin göğsü bahçe olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin dudaklarının kırmızılığı ise bir meyve olarak tasavvur edilseydi bunun şeftali olacağı ifade edilmiştir.

Ol naḥl-i terüñ sînesi bâğında ber olsa

La‘l-i lebi şeftâlu olurdu şemer olsa (G176/1)

[O taze fıdanın göğüs bahçesinde meyve olsa dudaklarının lâli meyve olsaydı şeftali olurdu.]

VII.7.2. Çeşitli Meyveler

VII.7.2.1. Ayva

Sevgilinin çenesi (zenehdâni) şekli ve rengi bakımından elmaya, âşıkın gönlü bahçeye, Âşıkın gönlünde ayva bitmesi ise derdinden ağlayıp inleyip solan hasta âşıka benzetilmektedir.

Bîmâr-ı gamum sîb-i zenehdânuñı görmem
Bâğ-ı [dil-i] ⁶⁴ zârumba biterse n’ola ayva (G2/5)

[Çenenin elmasını hiç görmediğim için gam hastasıyım. İnleyen gönlümün bahçesinde ayva bitse buna şaşılır mı?]

VII.7.2.2. Elma (Sîb)

Edebiyatımızda birçok teşbih, kinaye ve istiare sanatlarının dahilinde ele alınan meyveler içerisinde elma dîvânda sevgilinin çenesine teşbih edilmektedir. Bu benzetmede kadehin, elma gibi çenesiyle gül yanaklı bir dilbere benzetildiği görülmektedir. Kadehin üzerindeki köpükler, sevgilinin çene çukurunda biriken terler olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin çenesinin hem rengi hem şekli bakımından elma ile benzerlik kurulduğu görülmektedir.

Piyâle bezm-i çemende habâbıla ⁶⁵ döndi
Şu dilbere ki ola gül‘izâr ⁶⁶ sîb-i zekan (K4/6)

[Kadeh, çimen meclisinde su kabarcığıyla elma gibi çenesiyle gül yanaklı bir dilbere döndü.]

Sevgilinin çenesi (zenehdâni) şekli ve rengi bakımından elmaya, âşıkın gönlü bahçeye, Âşıkın gönlünde ayva bitmesi ise derdinden ağlayıp inleyip solan hasta âşıka benzetilmektedir.

Bîmâr-ı gamum sîb-i zenehdânuñı görmem
Bâğ-ı [dil-i] ⁶⁷ zârumba biterse n’ola ayva (G2/5)

⁶⁴ Vezin ve anlam bakımından eksik olduğundan “dil-i” kelimesi tarafımızdan eklenmiştir.

⁶⁵ Vasıta durum eki bitişik yazıldığında kelime ile bitleştirilmiş. Ayrı yazıldığında ise kelimedden ayrı yazılmıştır. Örnek hababıla, habab ile.

⁶⁶ “gül‘izâr” kelimesi Yenikale, 2020’de “gül‘izâr[u]” şeklinde okunmuştur.

⁶⁷ Vezin ve anlam bakımından eksik olduğundan “dil-i” kelimesi tarafımızdan eklenmiştir.

[Çenenin elmasını hiç görmediğim için gam hastasıyım. İnleyen gönlümün bahçesinde ayva bitse buna şaşılır mı?]

VII.7.2.3. Nar (Enâr, Yâkût-ı rümmân)

Nar kırmızılığı dolayısıyla Badehşan'da çıkarılan değerli taşlara benzetildiği gibi yine rengi dolayısıyla “ateş” anlamına gelen “nâr” kelimesini karşılayacak şekilde de kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte “nâr-ı gam” ifadesi “üzüntü ateşi” anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Nar, kırmızılık bakımından en canlı ve kana en yakın rengi olan bir meyvedir. Âşıkın gönlündeki aşk yarasının nar kırmızısına benzetilmesi de yaygın olarak kullanılan bir benzetmedir.

Ğayruñ simât-ı ‘işret öñinde yazuk baña
Nâr-ı gam_ile hûn-ı cigerdür kebâb şekl (K2/22)

[Yabancıların önünde eğlence sofrası var. Yazık, üzüntümün ateşi ciğerimi yakar kebab gibidir.]

Nar meyve ağacı, sevgilinin ayağına değerli inciler saçan biri olarak kişileştirilerek kırmızı renkli değerli mücevherlerin çıkarıldığı Badehşan'a benzetilerek bir telmih vardır.

Bâgda şâh-ı enârı dilberâ seyr eylegil
Pâyûña işâra çok la‘l-i Bedehşân gizlemiş (G89/4)

[Ey gönül alan (sevgili), Bahçede nar meyvesi ağacını seyret, ayağına saçmak (için) çok Bedehşan lâli gizlemiş.]

VII.7.2.4. Şeftâlû

Dîvân'da şeftali kelimesi sevgilinin dudakları için benzetilen olmaktadır. Âşık, sevgiliye gönül çocuğunun yoktan anlamayacağı için şeftali gibi dudaklarından talep etmesi durumunda onu geri çevirmemesi gerektiğini söylemektedir.

Yok dime şeftâlu isterse lebinden tıfl-ı dil
Hod bilürsün tıfl bilmez ey yüzi gülzâr yok (G103/3)

[Gönül çocuğu şeftali (gibi olan) dudağından isterse yok deme. Ey yüzü gülbahçesi (olan sevgili) sen de bilirsin ki çocuk yoktan anlamaz.]

Sevgilinin göğsünün ağaç olarak tasavvur edildiği aşağıdaki beyitte sevgilinin güzellik unsurları meyve olarak düşünülecek olsaydı sevgilinin kırmızı dudakları da şeftali olurdu denilmektedir. Edebiyatımızda şeftali rengi ve tadı bakımından sıklıkla sevgilinin dudaklarına teşbih edilmektedir.

Ol nahl-i terûñ sînesi bâğında ber olsa

La‘l-i lebi şeftâlu olurdu şemer olsa (G176/1)

[O taze fıdanın göğüs bahçesinde meyveler olsa lâl (gibi kırmızı) dudağı meyve olsa şeftali olurdu.]

Aşağıdaki beyitte şeftali kavuşma meyvesi olarak geçmektedir. Âşıkın kavuşma meyvesini istemesi hırs ve açgözlülük olarak adlandırılmıştır.

Saňa şeftâlu vire dirseñ eger yâ olmaz
Mîve-i vaşlını umma tama‘-ı hāmı kıya (G191/2)

[“Sana şeftali versin.” dersin eğer olmaz. Kavuşmanın meyvesini umma boş aç gözlülüğü bırak.]

VII.7.2.5. Üzüm (Engûr)

Dîvân’da üzüm “hûşe-i engûr, rez duhter” üzüm salkımı ve üzüm kızı anlamlarına gelecek şekilde kullanılmaktadır. Üzüm genellikle şarap münasebetiyle ele alınır. Dîvânda “Üzüm kızı” mecazen şarap olarak kullanılmıştır. Üzüm bağda bulunur ve salkımı ise çok başlıdır. Bu durumda dîvânda hûşe-i engûr şeklinde geçmektedir.

Şu kes ki ol şeh-i gerdûn-serîre baş egmez
Olur ol aşma bî-mânend⁶⁸-i hûşe-i engûr (K1/22)

[O tahtı felekte olan padişaha şu kişi ki baş eğmez, o asmaya eşsiz üzüm salkımı olur.]

Nâmî ger rez duhterine mâ’il olsa ne ‘aceb
Hânķâh-ı dehrde hâlince ol da er geçer (G67/5)

[Nâmî eğer üzüm kızına meyletse şaşılır mı? Zamanın misafirhanesinde o da er geçinir.]

VII.7.2.6. Bâdem (Bâdâm)

Dîvân’da badem, şekli bakımından sevgilinin gözlerine teşbih edilir. Hatta sevgilinin gözleri bademe benzetilirken dudakları şeker, dişleri de leblebi olarak tasavvur edilir.

Lebleri sükker⁶⁹ şekerli leblebidür dişleri

⁶⁸ “bî-mânend” kelimesi Yenikale, 2020’de “asmalı manend” şeklindedir.

⁶⁹ “sükker” kelimesi Yenikale, 2020’de “şekker” şeklinde okunmuştur.

‘İdgehde ol perī bir gözleri bādāmdur (G70/2)

[Dudakların şeker, dişleri şekerli leblebidir. O peri (gibi olan sevgili) bayram yerinde bir gözleri bademdir.]

Âşık, sevgilinin o tatlı badem gözleri varken ona olan sevgisinde kendisini haklı bulmaktadır. Sevgiliye meyletmesini sevgilinin tatlı badem gözlerine bağlamaktadır.

Nice meyl etmesün dil ol yâre
Teni pālūde çeşmi bādāmı (G212/4)

[O sevgiliye gönül nasıl meyletmesin? Teni tatlı, gözleri badem (gibidir).]

VII.7.2.7. Diğer Nebatlar

Öd ağacı, ateşte yakıldığı zaman güzel bir koku yayan, küçük ve ince çubuklar halinde bulunur. Özellikle toplantılarda tekkelerde vs. öd ağacı yakılır ve yanınca kıvrım kıvrım olur. Dîvân şiirinde yanışı ateş ile münasebeti ve güzel kokusu ile ele alınır. Sevgilinin yanağı ateş olunca beni de ûd gibi olur. Âşıkın çektiği gam da ûd gibidir (Pala, 1989: 503).

Aşağıdaki beyitte sevgilinin teni gümüşe benzetilmiş, öd ağacının yanışı âşıkın gönül ateşine benzetilmiş ve vuslata ermenin şartı olarak görülmüştür.

Giremez pîrehehi altına ol sîm-tenün
Girmeyen micmere-i ‘aşka dilâ ‘ûd gibi (G203/3)

[Ey gönül! Öd ağacı gibi yanmayan aşta güzelin gömleğinin altına giremez, vuslata eremez.]

V. BÖLÜM

V.1. ŞAHİS VE YER ADLARI DİZİNİ

- ‘Âd, 121, 139, 276
‘Osmân, 73, 76
Âdem, 71, 72, 80, 161, 268
Aden, 128, 145, 205, 209
Şifâhân, 127, 329
Arafât, 91
At Meydânı, 109, 159
Bedehşân, 360
Behzâd, 111
Ca‘beri, 68
Ca‘berî, 112
Celâl, 114
Cem, 120, 121, 123, 149, 273
Cemşid, 58
Cemşid, 121
Cibrîl, 67, 75
Çin, 305
Çin, 126, 331
Dârâ, 74, 116, 117
Derviş Ağa, 132, 327
Derviş Ağa, 117, 132, 327
Derviş Ağa, 117
Efrâsiyâb, 123
Fağfûr, 159
Fağfûr, 124
Ferhâd, 115, 277, 311, 312
Ferid, 62, 263
Fırât, 129, 305
Hindû, 125, 193, 324
Ka‘be, 85, 86, 92, 200
Kadr, 87, 288, 335
Kemâli, 120
Kisrâ vü Kayşer ü Tekfûr, 122, 135, 273, 332
Leyl, 69, 70, 211, 251, 252, 287, 288
Loqmân, 124
Loqmân, 76, 187
Mânî, 111
Mecnûn, 86, 116, 192, 211, 288, 314, 331
Medîne, 128
Mısır, 73, 74, 76, 126, 166, 330
Mucib, 63
Muhammed Hân, 138
Muhammed, 75, 78, 250, 258
Murâd, 57, 109, 132, 242, 283
Murâd Hân, 57, 242
Murâd Hân, 109, 132, 283
Nâmî, 47, 52, 57, 61, 69, 77, 82, 86, 92, 98, 105, 106, 112, 114, 115, 118, 119, 126, 129, 134, 139, 146, 147, 149, 153, 154, 157, 161, 166, 167, 169, 170, 184, 185, 195, 199, 216, 218, 224, 230, 232, 235, 240, 245, 247, 256, 261, 264, 265, 269, 272, 284, 285, 290, 296, 304, 306, 311, 315, 316, 317, 320, 328, 330, 335, 339, 343, 349, 357, 362, 367
Nîl, 129, 305
Nûr, 69
Zahîr, 58
Zahîr, 122, 123, 274
Hasen, 119
Hassân, 119, 268
Haydar, 73, 76
Hicâz, 128
Hoten, 129, 162, 209
Hudâ, 54, 55, 60, 61, 72, 132, 283, 355
Ömer, vi, 73, 74, 76, 77, 112, 120, 368, 372, 374
Selmân, 119
Şeddâd, 121, 139, 276
Kadr, 87
Kuds, 128
Yemen, 76, 118, 121, 125, 128, 129, 137
Yûsuf, 74, 76
Yûsuf, 126
Yûsuf, 73
Zekeriyyâ Efendi, 120, 133, 297, 356

SONUÇ

Bu çalışma ile Mehmed Nâmî Efendi Dîvânı okunup dîvânı'nın tahlili yapılmıştır. Şairin en fazla kullandığı aruz vezni Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün'dür. Gazellerinde en fazla 12 beyit, kasidelerinde en fazla 42 beyit tercih etmiştir. Şiirlerinin büyük bir kısmı sevgili, sevgilinin güzelliği, aşk, âşık ve rakip üzerine kuruludur. Şair gerek sevgilinin güzelliğini anlatmak gerekse âşıkın çektiği ızdırabın çokluğunu anlatmak için kozmik unsurlardan, nehirlerden akarsulardan, kavimlerden, zamandan, mekândan, şehirlerden ve ülkelerden yararlanmıştır. Sevgilinin güzelliğini anlatmak için diğer unsurlar ise tabiatta bulunan çiçekler ve ağaçlardır ancak bazen bütün bu unsurlar güzellik bakımından sevgiliyle yarışamayacak kadar gerilerde kalmıştır. Birinci gazelde makta beytinde de görüldüğü üzere Nâmî âşık tipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Şiirde âşık, sevgili ve rakip üçgeninde geçen maceralarını takip ettiğimiz Nâmî kul, sevgili ise efendidir. Nâmî bir beyitte ise açık istiare yoluyla kendisini sevgilinin gölgesine benzetmiştir. (G92/2). Sevgilinin güzelliği ise, bazen bir köşk olarak tasavvur edilmiş, sevgilinin kaşları ve gözleri de bu köşkün dış dünyaya açılan penceresi olmuştur (G29/3). Yine sevgilinin güzelliği anlatılırken meşhur Çinli nakkaş olan Manî'nin ve ünlü İran ressamı olan Bihzad'ın resme benzetilen sevgilinin güzelliğini çizemeyecekleri ifade edilmiştir (G62/2). Hilâl-bayram ilgisi de yine sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilişkilendirilmiştir. Dîvân'da rakip ise daha çok köpeklerin şâhı olarak geçmektedir (G52/5).

Yukarı başımızı kaldırıp baktığımızda bizi hayrete düşürecek kadar güzel olan gökyüzü bir sofra olarak tasavvur edilmiştir. Hilal pidemiz, yıldızlar mezelerimiz bazen de hilal yorgun düşüp üzerinde uyuyakaldığımız bir döşek olarak tasavvur edilmiştir.

Nâmî, şiirlerinde üslup bakımından kendisini Lebîd'e aynı zamanda Farsların üslû şairi olan Ferîdüddin-i Attâr'a benzetmektedir (G40/7-8). Ayrıca şair bir beyitte de anlatılana değil de gördüğüne inanan kişilerin kendi şiirini görünce şiir ilminde ne kadar usta olduğunu düşüneceklerini belirtmektedir (G72/6). Bir beytinde ise Nâmî, kendi şiirinin güzelliğinin ünlü Arap şairi Hassan'ın şiirlerinde olmadığını ifade etmektedir (G106/5). Şair, nazım tekniğinde çok iyi olduğunu düşünmekte hatta her usta şairin de kendisini kışkırdığını ifade etmektedir (G138/7). Ayrıca şair kendi şiirindeki manaların daha önce söylenmemiş olduğunu (bikr-i mana) ifade etmektedir (G139/4). Belagat fenninde de kabiliyetli olduğu beyitlerinde yer alır (G140/5). Nâmî,

sözünü de tesirli olması bakımından Azerî'nin şiirlerinden üstün tutmuştur (G180/5). Adının dünyaya yayıldığını söyleyen Nâmî, nazmının ve nesrinin dillerde dolaştığını ifade etmektedir. (G212/7). Ayrıca şairin bu beyitleri yazarken henüz divan tertip etmediği de beyitlerde geçen ifadeler arasındadır. (G 141/5).

Dîvân'da dedim-dedi tarzında söylenen beyitler mevcuttur. Bu beyitler “Ey servi boylu güzel sana sarmaşık gibi sarılısam dedim. Cilve yaparak beni bırak duvara yapış dedi.” (G91/3), “O sevgiliye “Ben aşk bahçesinin bülbülüym, dedim. Bende güzellik bahçesinde açılmış bir gülüm, dedi.” (G135/2). şeklindedir.

Dîvân'da yer alan Kâbe, Kevser suyu, Tuba ağacı, ayet, cennet, cehennem, hûri, peygamber, put, secde, mihrap, din, kâfir, peri gibi dini unsurlar da yine sevgili, âşık ve râkip ile ilişkilendirilen unsurlar olmuştur. Bir beyitte sevgilinin saçları Cebrail, ağzı Peygamber, yanakları Peygamber ailesi ve benleri de sahabelere benzetilmiştir (G66/2). Ayrıca vaizlerin de mecliste sürekli cehennem ateşinden bahsetmeleri de birkaç beyitte geçmektedir (G73/4).

Nâmî beyitlerinde, bazen sorgulamalar yapıp kendisine sürekli bu dünyaya aldanmaması gerektiği konusunda uyarılarda bulunmaktadır. Zaman zaman şair kadına benzettiği dünyayı namuslu zannetmemesi gerektiğini, onun çok oynası olduğunu, sözlerine aldanmaması gerektiği konusunda da gönlüne seslenmiştir (G33/3). Nâmî, bir başka beyitte de kendisine seslenerek bu fani dünyaya aldanmaması gerektiğini ifade etmiştir (G55/5). Ayrıca bu devranın yemesine içmesine tutulursa sonunda namus elbisesini meyhanecide rehin bırakacağını da ifade etmektedir (G 183/3). Nâmî, bir beytinde “Sonunda ölüp gideceksin, yüksek makamları ne yapacaksın? Bu bozulmuş dünyada taş üstüne taş koyma.” diyerek kendisine seslenmektedir (G 194/4).

Dîvânda gazellerde harflerin ele alınışında “elif” hem sevgilinin boyu hem de âşıkın vücudundaki bıçak yaraları, “râ” harfi sevgilinin kaşları, âşıkın vücudu da “dal” harfine benzetilmiştir.

Kasideler ise dönemin padişahı Sultan III. Murad'ın oğlu şehzade III. Mehmed için düzenlettirdiği sünnet düğünü anlatımıyla başlamaktadır. Daha sonra Sultan III. Murad'a, Şeyhülislam Zekerîyyâ Efendi'ye, Kazasker-zâde Seyyit Mehmet Efendi'ye, Sultan III. Mehmed'e, Kazasker-zâde Seyyid Mehmed Efendiye, Derviş Ağa'ya ve

Medine’de imar işleri için görevlendirilen Muhammed Ağa’ya methiyeler yer almaktadır.

Tahmisler de 2 numaralı “söyletsen” redifli tahmis III. Murad Dîvânı’nda bulunamamıştır. Ancak diğer tahmislerin tamamı Murâdî mahlasıyla şiirler yazan III. Murad’ın gazellerine yapılan tahmislerdir.

Nâmî için, Sultan III. Murad (1574-1595) ve Sultan III. Mehmed (1595-1603) dönemlerini idrak etmiş bu şairin aşağıdaki beyitinden de anlaşılacağı üzere şiirin yazıldığı zamanlarda şairin daha divanını tertip etmediği anlaşılmaktadır.

Mülk-i nazma hüsrev’em dimem ey Nâmî daği
‘Asker-i şi’rim dirüp bir yere dîvân itmedüm (G141/5)

Aynı zamanda aşağıdaki beyitte adının dünyaya yayıldığını söyleyen Nâmî, nazmının ve nesrinin dillerde dolaştığını ifade etmektedir. Nazmının dışında bir de nesir yazdığını ifade eden şairin eserleriyle ilgili divanı dışında başka eseri de olabileceğinin tek bilgisi de bu beyitte geçmektedir. Ancak bu bilgi sadece bununla sınırlıdır.

Şimdi dillerde nazm ü neşr gider
Tutdı nâmuñ cihânı ey Nâmî (G212/7)

“Divan şairinin kendisinin de zaman zaman özellikle 17. yüzyıldan itibaren şiirde yenilik arayışı içinde olduğunu görüyoruz. Üzerinde sistematik bir biçimde düşünülmemiş olsa bile, şiirde yeni bir söz söylemenin daha önce kullanılmamış anlatım yolu bulmanın üslûbun gereği olduğu, divan şiirinin kendi döneminde de fark edilmiştir. Nitekim, eski şairlerimizin, divanlarında zaman zaman “bıkr-i mana, bıkr-i fikr, bıkr-i mazmun” sahibi olduklarını söylemeleri bu yenilik arayışının bir göstergesi olmalıdır.” (Mengi 1991). Aşağıdaki beyitte de Nâmî’nin yeni anlam arayışı içerisinde olduğu ifade edilebilir.

‘Aceb mi bıkr-i ma’nâlar bulınsa beyt-i şi’rimde
Cemâinden ‘arûs-ı nazmuñ anda ben niķâb açdum (G139/4)

Özetle Nâmî, şiirlerinden de anlaşılacağı üzere adını duyurma gayreti içerisinde olan yine şiirlerindeki ifadelere bakılacak olursak bunu başarabilen rint bir divan şairidir. Şiirlerinde tasavvufun mazmun ve remizlerini kullanmıştır. Aynı zamanda kasidelerinden de anlaşılacağı üzere şair döneminin devlet büyüklerine şiir yazma geleneğine de uymuştur. Bıkr-i mana ile yeni anlam arayışı içerisinde olan,

babası da kendisi gibi şair olan ve aynı zamanda Osmanlı sarayı içerisinde tabip olması bakımından da devlet büyüklerine de yakındır. Şiirlerinde meclis çok fazla geçmektedir. Tasavvufi olarak dünya nimetlerinden elini çekmesi konusunda kendini zaman zaman uyarsa da şiirlerinde meclis, şarap, sevgili, rakip, âşık sıkça kullanılmıştır. Zaman zaman dönemin vaizlerini cehennemden çok bahsetmeleri konusunda da eleştirmiştir.

KAYNAKÇA

- AFYONCU, Erhan (2009) “Sipahi” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yay.
- AHISHALI, Recep (2007). “Râmi Mehmed Paşa” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul, s. 449-451.
- AHMETBEYOĞLU, Ali- vd.(2003). Irak Dosyası I., Tarih ve Tabiat Vakfı Tatav Yayınları, Üsküdar.
- AK, Mahmut (1994). “Derviş Paşa, Bosnevî” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul, s.196-197.
- AKPINAR, Şerife (2002). “Lâmi‘i’nin Vâmık u Azrâ Mesnevîsinde Astrolojik Unsurlar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, s.169-202.
- AKSU, Cemal (2002). Lütî Divanı’nın Tahlili, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).
- AKÜN, Ömer Faruk (1994). “Dîvân Edebiyatı” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 9, s. 398-427.
- ALPARSLAN, Ali (1996). “Gubârî” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.14, İstanbul, s. 167.
- ANAY, Harun (1994). “Devvânî” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul, s. 257-262.
- ARI, Abdüsselam (2013). “Yetim” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.43, İstanbul, s. 501-503.
- ARPAGUŞ, Sâfi (2007). “Pîr” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul, s. 272-273.
- ARSLAN, Mehmet (1999). *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay. Ankara.
- Arslan, Mehmet. (2018). *Mecma‘-i Şu‘arâ ve Tezkire-i Üdebâ*, Ankara, AKM Yayınları.
- ATALAY, Mehmet (2013). “Zahîr-i Fâryâbî” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul, s. 87-88.
- ATEŞ, Ahmet, “Metin Tenkidi Hakkında,” *Türkiyat Mecmuası*, C.VII-VIII, İstanbul 1942.
- ATİK, M. Kemal (1992). “Ca’berî” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, s. 527-52.
- AVŞAR, Ziya (2008) “Tenkitli Metin Neşrinde İmlâ Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/6, ss. 75-111. <http://www.turkishstudies.net>.
- AYDEMİR, Yaşar (2002). Türk Edebiyatında Kaside, Bilig, Yaz 2002, Sayı 22, s.133-168
- AYDIN, Haluk (2010). *Cevrî Divanı’nın Tahlili*, Doktora Tezi, Balıkesir. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- AYDIN, Osman, (2020), “Nedîm Dîvân’ında Kozmik Unsurlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 13 S. 69.
- BANARLI, Nihat Sami (1987). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB yay., İstanbul.
- BARDAKOĞLU, Ali (2002). “Köpek”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara, s. 251-252.

- BAYRAM, Enver (2013). “Kur’ân’da Cebrâil (A.S)”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.21, s. 30-57.
- BEBEK, Adil (1998). “Hayâlî” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.17, İstanbul, s. 3-5.
- BİLGİN, Arif- vd. (2019). Osmanlı Mutfağı, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını NO: 3384, Eskişehir.
- BİRİCİ, Sevim (2016). “Nedîm Dîvânı’nda Ateş ve Ateşle İlgili Kelimelerin Kullanımı”, *Journal Of Turkish Language and Literature* S.2, s. 1-15.
- BİRİŞİK, Abdulhamit (2002). “Kur’an”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara., s. 383-388.
- BOLAY, Süleyman Hayri (1988). “Âdem” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, s. 358-363.
- BÜYÜKKARCI YILMAZ, Fatma (2014). “Kamer, Burçlar ve Menzillerle İlişkisi Hakkında İki Risale”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 9, s.131-143. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6970>
- CANIM, Rıdvan (2000). Latîfî, Tezkiretü’s Şu’arâ ve Tabsıratu’n Nuzemâ. Ankara: AKM Yay.
- CEYLAN, Ömür (2011). “Tavus”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul, s. 184-185.
- ÇAĞRICI, Mustafa (2020). “Misafir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul, s. 171-172.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (1971). *Necâti Bey Dîvânının Tahlili*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ÇEÇEN, Mehmet Korkut (2010). *Sabrî Mehmed Şerîf Hayatı, Sanatı, Dîvânı’nın Tenkitli Metni ve Tahlili*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- ÇINAR, Bekir (2009). Şeyh Gâlib’in Hüsn ü Aşk Mesnevisinde Felekler, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Üniversitesi Araştırmaları Dergisi*, S. 39, s.777-792.
- DEMİRKENT, Işın (2022). “Kayser” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.25, Ankara, s.94-96.
- DENİZ, Sabahat (1992). *16. yüzyıl Bazı Dîvân Şairlerinin Türkçe Dîvânlarında Kozmik Unsurlar (Baki-Fuzulî, Hayalî Beğ-Nev’î-Yahya Beğ)*, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1992). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. İstanbul: Aydın Kitabevi.
- DURMUŞ, İlhami (2017). “Türk Kültür Çevresinde Nevruz Adı”, *KAFDAĞI*, C.2, S.1, Haziran, s.11-23.
- EKİCİ, Hasan (2018). “Kâmî Divanında Rakip Tipi ve Rakip ile İlgili Tasavvurlar” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 7/2, s. 877-889.
- ERBAŞ, Ali (2004). “Melek” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara, s. 37-39.
- ERBAŞ, Nükran- GÜLER, M. İkbâl (2020). “Şa’bânzâde Abdullâh Vâsîf Efendi ve “Ahsenü’l-Haber Min Kelâmî Seyyidi’l Beşer” Adlı Kırk Hadis Tercümesine Dair”, *Disiplinler Arası Dil ve Edebiyat Çalışmaları*, Konya, AyBil Yayınları, s. 201-213.

- ERDEM, Nebahat (2022). “Nâmî Dîvânı’nda Kozmik Unsurların Kullanımı”, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.5, S. 4, s. 91-114.
- ERDEM, Nebahat (2022). “Türk Kültüründeki Bazı Çiçek İsimleri ve Nâmî Dîvânı’ndaki Kullanımları” *IX. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu 7-10 Haziran 2022 Niğde, Bildiriler Kitabı*, C 1, Konya, Çizgi Kitabevi, s.551-566.
- ERDEM GÜNYÜZ, Melike (2001). *Ahmedî Dîvân’ı Tahlili*, Doktora Tezi (Basılmamış), İstanbul, İstanbul Üniversitesi.
- ERDEM, Sadık (2008). “Sabrî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul, s. 356-357.
- ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI Hz (tarihsiz). *Mârifet-nâme*, Sadeleştiren: Turgut Ulusoy, C. IV.
- FEHD, Tefik. (1995), “İlm-i Felek”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul, s. 126-129.
- GÖLCÜK, Şerafettin (2008). “Rızık” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul, s.73-74.
- GÜNEŞ, Özlem- vd. (2019). “Hüs ü Aşk’ta Anlam Çeşitliliği Yönünden Kuşlar” *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö5), 239-260.
- GÜLÜM, Emrah (2014). “Sünbül-Zâde Vehbî Dîvân’ında (Sünbülîstân) Kozmik Unsurların Kullanımı”, *Turkish Studies*, S. 9, s. 519-546. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7069>
- HALAÇOĞLU, Yusuf (1991). “At” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, s. 28-31.
- HARMAN, Ö. Faruk (2003). “Lokman”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.27, Ankara., s. 206-208.
- HARMANCI, M. Esat (2005). “Klasik Türk Şiirinde Matem Şekilleri”, İstanbul.
- HİÇDURMAZ, Olcay (2009). *Klasik Türk Şiirinde Maddî Kültür Giyim-Kuşam*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2009.
- İŞIKHAN, Dilek (2014). “Divân Şâirlerinde İlm-i Tencîm Tesîri”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 16 (Özel Sayı II): s. 110-114, (www.kmu.edu.tr).
- İLGÜREL, Mücteba (1993). “Celalî İsyanları” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.7, s. Türk Diyanet Vakfı Yay., s. 252-257, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (2012) “Timar” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul, s. 168-173.
- İNALCIK, Halil (2020). “İpek” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.22, Ankara, s.362-365.
- İPEKTEN, Haluk (1996). “Gazel” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.13, İstanbul, s. 440-442.
- İPEKTEN, Haluk (1994). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergah Yay., Ankara.
- İPEKTEN, Haluk (1991). *Şuarâ Tezkireleri*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum.
- İPEKTEN, Haluk vd. (1988). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, KTB Yay.
- İPŞİRLİ Argıt, Betül (2015). *Büyük İstanbul Tarihi* C. IV., (Osmanlı İstanbul’unda Giyim Kuşam), İstanbul, s.230-263.

- İPŞİRLİ, Mehmet (2013). “Zekerîyyâ Efendi, Bayramzâde”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul, s.211-212.
- KAÇAR, Mücahit (2015) Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu, İstanbul: Kesit Yay..
- KALYON, Filiz (2020). *Tasavvuf Sembollerinin Usûlî Divanı ile Fuzûlî'nin Türkçe Divanındaki Kullanılışı*, Ankara.
- KAPLAN, Yunus (2010). “Türk Hamam Kültürünün Divan Şiirine Yansımaları”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 44 Erzurum, s.131-155.
- KARADUMAN, Ruken (2020). “Ahmedî Divânı'nda Kozmik Unsurların Kullanımı”, *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür- Sanat- Mimarlık Dergisi*, S. 6, s. 274-292.
- KARAHAN, Abdülkadir (1995). “Enverî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C11. İstanbul, s.267-268.
- KARAHAN, Abdülkadir (1996) “Figânî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C..13, İstanbul, s. 57-58.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan (2009). “Selmân-ı Sâvecî” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.36, İstanbul, s. 446-447.
- KARAKAYA, Fikret (2007). “Rebap”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul, s. 493-494.
- KARAKAYA, Fikret (2007). “Tanbur”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul, s. 553-556.
- KARAKÖSE, Saadet (2012). “Kozmik Âlemde Nef'î'nin Seyri”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 12, s. 29-48.,
- KARATAY, Fehmi Ethem (1943)., *İstanbul Kütüphaneleri TürkçeYazma Divanlar Kataloğu*, C.II. İstanbul.
- KARTAL, Ahmet (2017). “Klasik Türk Şiirinde Misk”, *Osmanlı Edebi Metinlerinin Anlam Dünyası Sempozyumu*, 12-13 Mayıs 2017, Bilecik.
- KAVAKÇI, Y. Ziya (1991). *İslâm Araştırmalarında Usûl*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara.
- KAYA, Bayram Ali (2006). “Necâtî Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul, s. 477-478
- KAYABAŞI, Bekir (1997). *Kafzâde Fâizî'nin Zübdetü'l Eş'ârı*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Malatya.
- KESİK, Beyhan (2013). “Kemâl, Kemâl-i Zerd, Sarıca Kemâl”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kemal-kemali-zerd-sarica-kemal>
- KIRKKILIÇ, Ahmet (1985). *Sultan Üçüncü Murâd (Murâdî) Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*. Doktora Tezi. Erzurum Atatürk Üniversitesi.
- KIRKKILIÇ, H. Ahmet (2015). *Murâdî Dîvânı İnceleme-Tenkitli Metin*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları:56, İstanbul.
- KOÇİN, Abdulhakim (2008). “Divan Şiirinde Bâd-ı Sâbâ” *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Dergisi*, S. 20, s. 1-19.
- KURNAZ, Cemal (1995). “Felek”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 12. İstanbul, s.303-306

- KURNAZ, Cemal (1996). *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- KURNAZ, Cemal (1981). “Felek”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul: Dergâh Yay.
- KURTULUŞ, Rıza (1995). “Emîr Hüsrev-i Dihlevî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.11, İstanbul, s. 135-137.
- KURŞUN, Zekeriya (2017). “Hac ve İktidar: Haremeyn’de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, s. 281-311, Sayı 9.
- KUTLUER, İlhan (1992). “Burç”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6. İstanbul, s. 422-424.
- KUTLUER, İlhan. (1995). “Felek”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.12. s.303-306
- KUTLUK, İbrahim (1989). Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Tezkiretü’ş şuarâ. C.II. Ankara: TTK Yay.
- KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri (2008). “Safâ ve Merve” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul, s. 441-442.
- MAŞALI, Mehmet Emin (2020). “Mushaf” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Ankara, s. 242-248.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (hızl. Ali Aktan, Abdulkadir Yuvalı, Metin Hülâgü), Sebil Yayınevi, İstanbul 1996.
- Mehmed Şeyhî, *Vakayî’ül-Fudalâ*, Abdulkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul.
- MENGİ, Mine (1991). “Divan Şiiri ve Bîkr-i Mâna”, *Dergâh*, S. 19, s. 10.
- Nev’î-zâde Atâyî (1268). *Zeyl-i Şakâyık*. C.I. İstanbul, s.492.
- OKUMUŞ, Ömer (1993). “Câmî, Abdurrahman” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul, s. 94-99.
- OKUYUCU, Cihan (1991). “Âzerî, İbrâhim Çelebi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, s.325-326.
- ONAY, Ahmet Talat (1992). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzâhı*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- ÖZCAN, Abdulkadir (1992). “Bostancı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, s.308-309.
- ÖZCAN, Tahsin (2003). “Mehmed Efendi, Mâlûlzâde” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.28, Ankara, s. 456-457.
- ÖZERVARLI, M. Sait (2004). “İslam İnancında Melek”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara s. 40-42.
- ÖZKAN, Nevin (2003). “Bir İtalyan Arşiv Belgesine Göre Şehzade Mehmet’in Sünnet Düğünü (1582)”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 4
- ÖZKAN, Ömer (2005). *Divan Şiirinde Sosyal Hayat (14 ve 15. Yüzyıl)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara

- ÖZTOPRAK, Nihat (2010). “Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 4, İstanbul, s.103-154.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.III*. İstanbul: MEB Yayınları.
- PALA, İskender (1989). *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- PALA, İskender (2020). “Mushaf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Ankara, s.254.
- Riyâzi Mehmet Efendi (2017), *Riyazü’ş Şu’arâ*, (hızl. Namık Açıkgoz), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara. (<http://ekitap.ktb.gov.tr/>) (E.T 13.10.2021).
- RJOUB, Baha (2022). “XVII. Yüzyıl Bazı Osmanlı Şairlerinin Meslekî Vazîfeleri Üzerine Bir İnceleme”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD)*, 5 (2), s. 404-423.
- PARLATIR, İsmail (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- SADIKOĞLU, S. Cengiz (2008) “Sâibi Tebrîzî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* C.35, İstanbul, s.541-542.
- SAHİLLİOĞLU, Halil (1989). “Akçe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, s. 224-227.
- SAHİLLİOĞLU, Halil (1994). “Dinar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul, s. 352-355.
- SAHİLLİOĞLU, Halil (1994). “Dirhem” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul, s. 368-371.
- SALMAN, Fikri (1999). “Tarihi Türk Kumaş Sanatı”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi). Erzurum 1999.
- SEFERCİOĞLU, Mustafa Nejat (2001). *Nev’i Dîvânî’nin Tahlili*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- SERİN, Muhittin (2020). “Sultan Ali Meşhedî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.1, Ankara, s.79.
- SOLMAZ, Süleyman (2005). *Ahdî ve Gülşen-i Şu’arâsı (İnceleme-Metin)*, Ankara: AKM Yay.
- SUNGURHAN-EYDURAN, Aysun (2009). *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretî’ş Şuara*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- ŞAHİN, Esmâ (2017). “Klasik Türk Edebiyatı Metinlerinde Nil Nehri”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 19, İstanbul, s.275-312.
- ŞAHİNOĞLU, M. Nazif (1991). “Attâr, Ferîdüddin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, s.95-98.
- ŞAHİN, Kürşat Şamil (2011). “Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç ve Saçın Âşık Üzerindeki Etkisi”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/3.
- ŞANLI, Mustafa (2020). “Etkin Tarih Eğitimi Bağlamında Ağaç Kültürü: Haluk Dursun’un Eserlerinde Anıt Ağaç Olarak ‘Çınar’” *Sosyal Bilgilerde Yenilikçi Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 1.
- Şemseddin, Sâmî (1989). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

- ŞENTÜRK, A. A. (1994). “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 90, s. 131-179.
- TARIM, Zeynep (2017). “İstanbul’da ve Osmanlı Sarayı’nda Tören ve Kutlamalar”, Suriçi İstanbul / Fetih Sonrası, Fatih Belediyesi Yayınları, İstanbul, s.273-294.
- TAŞAĞIL, Ahmet (1998). “Hoten” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, İstanbul, s.251-253.
- TOLASA, Harun (2001). *Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TOPAL, Ahmet (2012). “Klasik Türk Şiirinde Şam-ı Şerif”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, S. 48, Erzurum, s. 51-70.
- TÖKEL, Dursun Ali (2000). *Dîvân Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TUMAN, Mehmed Nâil (2001). *Tuhfe-i Nâ’ili* (haz). Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı) Bizim Büro Yay., C.II, Ankara.
- TURAN, Muhittin (2019). “XIV ve XV. Yüzyıl Divanlarında “Koku” Kavramı Etrafında Oluşan Benzetme ve Hayal Dünyalarına Bir Bakış”, *SUTAD*, (45), s.251-272.
- TUZCU, R. (2010). “Hz. Peygamber’in Teri ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1), s.161-193.
- TÜLÜCÜ, Süleyman. (2003). “Lebid b. Rebia”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.27. İstanbul, s. 121-122.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1981). Cilt. 3. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman (1991) “Aşk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, s.11-17.
- ULUDAĞ, Süleyman (1999). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ULUDAĞ, Süleyman (2007). “Nûr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul, s. 244-245.
- ULUDAĞ, Süleyman (2007). “Hankah”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul, s.42-43.
- UZ, Özkan (2020). “Divan Şiirinde Kandehar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 24, 2 (2020), s.267-284.
- ÜNVER, İsmail (1993). “Çeviriyaşı Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Türkoloji Dergisi, Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi*, C. XI., S. 1, Ankara.
- YAYLALI, Yasemin (2018). “Klasik Fars Şiirinde Ressam Mani”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13/1, s.169-177.
- Yavuz, Yusuf Şevki- Ünal, Zeki. (1993). “Cebirail” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, s.202-204.
- YENİKALE, Ahmet (2022). *Nâmî Mehmed Efendi*, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, (<http://teis.yesevi.edu.tr/>) (E.T 13.10.2021).
- YENİKALE, Ahmet (2020). *Emîrek zâde Mehmet Nâmî Dîvânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YENİKALE, Ahmet. *Ahmet Nâmî Dîvânı ve İncelemesi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. (<http://ekitap.ktb.gov.tr/>) (E.T 13.10.2021).

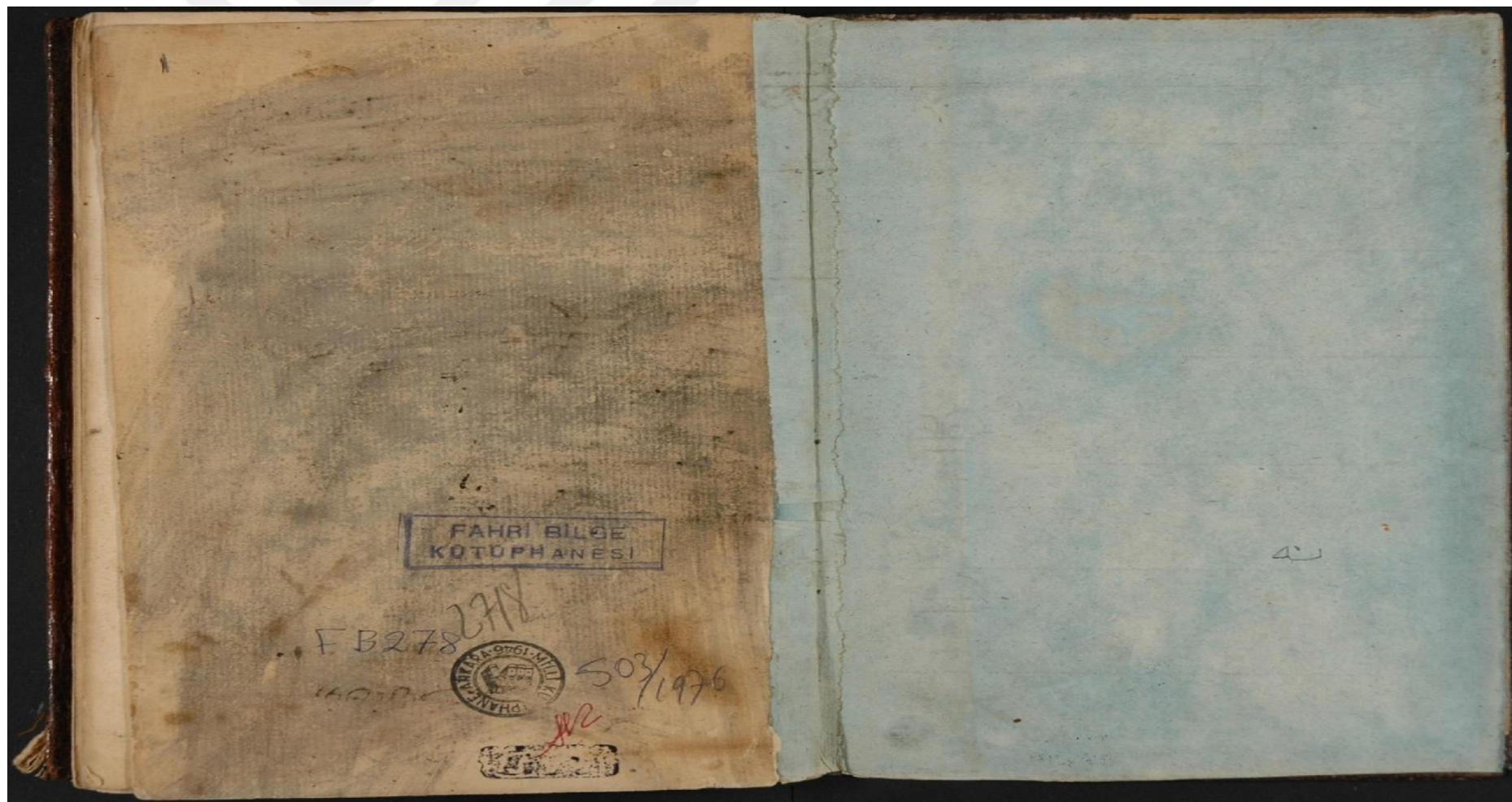
- YILDIRIM, Serpil-GÜLZAR, Zeynep (2021). “Sâilî-i Şîrâzî’nin Dîvân’ında Kozmik Unsurlar”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, S. 24, s. 303-324. <https://doi.org/10.30767/diledeara.901780>
- YALTKAYA, Şerafettin (2007). (Sadeleştiren, Ali Yılmaz), “‘Arap Edebiyatı’ Adlı Makalenin Sadeleştirmesi”, *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/2, s.467-492.
- YILMAZ, Hasan Kâmil (1993). “Celvetiyye” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul, s. 273-275.
- YILMAZ, Ozan (2013). “Gelenekten Deyişe” Klasik Türk ve Fars Edebiyatlarının Ortak İfade Biçimlerinden “Başa Toprak Saçmak” *Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* (Türük), S.2, s. 336-350.
- YILMAZ Çalışkan, Güler (2022). “İslamiyet’te Buhur Geleneği ve İran Üretimi Seramik Buhurdan Örnekleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Haziran; S. 82, s.170-190
- YÜNÜGÜL, Suzan (2007). *İhvan-ı Safa ve İbni Sina’da Aşk-Güzellik İlişkisi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Felsefesi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- ZÜLFE, Ömer (2005). “Üsküf Üzerine”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.12, İstanbul, s.167-190.

İNTERNET KAYNAKÇALARI

- <https://kuran.diyaret.gov.tr/> (E.T. 09.08.2023).
- <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/enveri-mdiki> (Enverî maddesi, Ömer SAVRAN, 2014), (E.T. 09.08.2023).
- <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/visali> (Visali maddesi, Mehmet Fatih Köksal, 2013), (E.T. 09.08.2023).
- <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/celal-celali-manastirli> (Celali maddesi, İsmail Hakkı Aksoyak, 2013), (E.T. 09.08.2023).
- <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kemal-kemali-zerd-sarica-kemal> (Kemâl, Kemâl-i Zerd, Sarica Kemâl maddesi, Beyhan Kesik), (E.T. 09.08.2023).
- <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vasif-sabanzade-abdullah-vasif> (Vâsîf, Şaban-Zâde Abdullah Vâsîf Çelebi maddesi, Yunus Kaplan), (E.T. 14.08.2023).
- <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/muhtesem-sabanzade-mehmed-muhtesem> (MUHTEŞEM, Şabân-zâde Mehmed Muhtesem, Feridun Hakan Özkan), (E.T. 14.08.2023).

TIPKI BASIM

او ماه برج شرف سیمره کوی منظره
که زندی منظره اولدم منال منظره
مسبهم سعادت مر او خان جهان
حالت ایزد او در شری کون بی منظره

جهان انو کل طور رندی قیط طالع او
خط اهر که خفای عالم ملکوت
اسجده هر قدری بو یانج عالم کن
او بر شش حاد لدر در دور نه
نوا صوبه الیه بسلامت کور یونو
شکر کس اول شکر درون سر یونو
ایریدی بود و جبهه کور دی دایکن
کلیدی نه در ت او چاه اولور لاری
ایریدی هر یی بر سسند کور
دعای دو لیکر متعلق صفا کور
ظلمه پرده مر ابو فی کور مرین کور
صفا جانی کور سسیمی دیزلاری
عزیز کت یا ز طوری و فایریدی جری
نور حسن کور اکو یونو عین کور

او در دانه منال مصباح محمد
سر ایزد و جهان طبع و خلق
بر یی قدری حان شایع فوج
مسند اعلی قل قدر کور طبع
انشارت افند قاسم کور یا دنا و قو
اوله راول اصمدی مانع خوش کور
بزار صفا طبع حق منکبات امور
سرای جیشکی یا چاه برانی خرد
ایریدی بود و کور سسیمی و قیصر
شای متعلق متعلق امانت و کور
سببه ورم کور منور حرم سسیمی
سفال کور کاش خرام کور
شای کت وینور دی کفایت افسر
نور کور کفایت مانع کور سسیمی

دیوان نامی اخدی

دم سحر که ایلدی در سسیمی
که روبر کور کفایت عالم کور
سوروی سسیمی نه زاده کور
رشته زاده سسیمی سعادت کور
سحر شش دو عالم کور
قرب عین سسیمی رنج مسکین
ایلی ایلدی اسنور جرح اولور
ایلی یانج فضا ایزد چوق کور
بر شری کور قیصر بلات مبدائی
صدای کورس و قیصر و غریز کور
منور کور اولدی سسیمی کور
چکای اعلی سسیمی و رنج کور
فدای طوری و کور قرض مانی کور
زمین منور کور کور کور

یادلی انج سسیمی عالم کور
بو حال شکر خدا ایلدی اولور
قورلیدی جرح جهان اولور
رشته یا سسیمی سعادت کور
کرنین جرح کور رنج مسکین
یا ز نظر کور اکو یا دنا کور
او دمع و زوی الکاح صبح کور
ایلی سسیمی ایلدی کور
دیرلیدی کور خلا کور
ایلی سسیمی کور کور
که طوری ایلدی کور
ح کور کور کور
قور قور کور کور
که کور کور کور

هزار لوی شهیدان چندی طایفه
 نه خدمت ای بی تو و صف بادشاه
 اولیای ذره قدر کردی بفرست
 ایضا قلزم ایام که خلیفم اولیای
 سوزی او زانکه طایفه صفای
 فخرت ایام پوری آج الوئی ای نای
 یوزولی یوزولی خاله سوره بتالم
 تن صدوی به اندیشی خفک بلا ما
 ستر کردی آسمان زینت و فر
 نکر کردی ز کس اوله باغ عالم
 اید زاده انک سوره دولین افته
 دعا فوب جبری نامی بوی سوره تارخ

ویرسون جه تیر و صیبا اوین شکیل
 کوریز اولای کون یوزلی دیم شکیل
 بن حست سولیه خیر اوین شکیل
 سکر در کمر اوین شکیل

ساز

ساقی ده رصوفه لیکندی اسرتم
 فریاد بیل ای دیشی اغوش بیل
 ای دل فغان ناله بی هیچ لیکتم
 بریدر اکاسه کجا بوی خرم بیل
 روی زمبده یوز سوره جاب اولم

سلطان مراد خان مراد جهان جان ما
 وار شیه قی لدری خیر و افسان شکیل

جیح هزار دین نه کوردی کور دیر
 بر حیدر غلام کجا خورشید شکیل
 خنک ملک رخسار کجا بوی دیر
 استر لری ایچده باخو و بر شکر در اول
 جنگ آصدی و سست کورین لیل
 کدک عارت ایلد اینش ای می شها
 کاکا قمر باق و غنچه کورین شفق کجا
 یامنه شمع کورین بن اولدیر
 مرغ معانی فیه فی این حق شکیل
 قلم ایچده بن ندر و در تراب شکیل

جام صفا بکر خجسته نادان کله حیف
 بفرست سعاد محسن اولده یازوق کله
 یاشم کله ابریزه ای سی و اول
 نامی برتر خجسته اجد کل سبل
 قالد رمان الو بی دعا به چاروش
 بر تو صالوب چالیش کی رنور کله
 عزت نرا به باغ فت ط اچره دیمدم

بشاره ابوب ای مهتاشخ
 اولکده غمدی اولدی یا نمده نوم
 سنک دیکله رای ماه منوره
 چیرانی ماه رویون بفرست
 شبنم اینکله جند غلامه
 اولوب خلعت فشن غلوش اچره
 بیره اچشم اوله اینده قالد
 بر راجو الم یانه ای او ماه
 سکا نشو قینک ای ماه منوره

دکل

دکل چون رخرو کله مبتلا شمع
 فنا بولوب ویر بو کله پاش
 جاکلی منور در بو حالم
 اولور آلتک یاشمه ماه بی فر
 بو کله طوغنی اکین بوسج رو
 باشینه یا قش آنت تال واروب

مراد خان جهان سلطان عادل
 انوک بهر شب اولن ماه اول شمع

اولکده بر یالک بوزلی قو کله
 یابستان او غنی در قشوطور
 قو کله قوللق ایلر مهر کوندر
 یا قشش بیکه کله کله کوندر
 مضمون اولدی اذن کاروب
 سنه یاز مکلی بریر جه
 جابندن ابر کور دیکه ریک
 او قور نورایتین برانغ اوزد
 بو در تاشی قولو کله دعا

چراغی نمک تابنده او لب
حالا شیخ الاسلامی افندی حجت و البری زکریا افندی حجت و البری
همه بار بار منسوب بزرگوار است
دلا او نور که کل بوز بیدار غنچه
منال زکس الو که ببالد لاله
ره ابو در که بمان بوز راه کلنگ
بود بر سبک لاله نظیر او بود می بود
ببالد بر منجمده حساب برده ندی
چندم ایدی حساب اینست که
چکری کشی مسافره کلنگه خطا
کوه رسون در که انباری کلنگه اول
اینه شاه بر مارک او بجز بر منجم
عجب بر سویدر صحن باغی با صبا

بزم کریم زکریا افندی حجت و البری
که رنج کل بوز می کوی کل جبرئیل

بزم صلا و عیان حیا و جبرئیل
دانش آجسته او کل بوی جنت غلام

دانه

د قاضیه حکم مقصد دل پاک
فضله فلیین کستان علیه
او در او بحر علوم ابحر در کدانه
او بر فرید زمانه که انج خسته او
سحاب عقیق باران صدفی باغده
ترجمه کی استغنی کبی تبسم لره
روایح کریم رنگ عنب سارا
ایشکی مقصود از او فرقه علم
عکله باله کل رنگ با و برکت
بوز او در غم قیوم بود درای سپهر
جهان در غمت ایله باشی که کاره بنفش
غلبه آغده دن قانویشم ایلدی ب
بوز نظم و کشتن ایلر توله قاسم ایلدی
بر او لور می بود ترغین نظم بهر
خیال شوی ایلر که دن کانی او
که بوزل دیمش دو غنچین ایلدی نظم
زمانه تیغ فیرانی او لره هر دم انوک

حقا قاضیه فو تک صبر بر حزن
مکر که او لکش اکاشیق خاص بوز
او در او باغ معارف سر ساین
بود علم فضل جود و سخا و خلق حسن
فضای دهرده یادی بر زخیا رفتن
دین و دینین قیوم که بوز قلی در حد
قواج بشیکر بدل مسک ختن
قیوسی زمره مظلوم علی و یاسین
احمدی سندی مدر و نینظر قوی
چو دردی بوز می او اض اید بخت
سوملکه کیم ایشیک کلشن ایلدی
بسط کلست روی شنبیه ملکین
ایقن قلی کورب باده دافغین
مکر که حسن قیوم لک او لور و بون
جهان باده او لور ستم لک لاله
بوشم نازک و صواری لور جری
هرادی او زده و سوز ایا بوز خ کن

دانه

کوفی یکا و که کونن سمر ایلر آنوک
خدا ی ستر و جل صلا یسین ایون
دوام ده لکی ایچون اولان دهان

در لور از نایله ام لشکین سمر کیم
بر پنج زک ایلدی کلدی فصل
و که اولدی شایع کلان لور از نایله
عند لیل چای صلا ی کلدی کلان
تر و شوب با و خزان چیشکل اطوار
ایلدی هر برورون کلشکل تیل مسکن
هر تندن هر ورون افن و خزان
خارت لیلدی خواجه ملک بهادی سواد
شده ی آتیه نیر او یز باغ با و خزان
لور دی کیم نایله کلشکل سمر درخت با و
آق سندن جاکسن قوادی سون
باغ و ار و چشکل رخت با و لور کل
انلیوب بو تی مرد صلا ی ایلر و

چاغلیوب قمر صلا یسین
چاغلیوب قمر صلا یسین

ایره لی فصل خزان و شایه
لور دی اولدی باغ او کلدی آب روان
نیر کیم لور دی سمر بر ای سروق
نیر کیم لور دی سمر بر ای سروق
نیر کیم لور دی سمر بر ای سروق
نیر کیم لور دی سمر بر ای سروق
نیر کیم لور دی سمر بر ای سروق
نیر کیم لور دی سمر بر ای سروق
نیر کیم لور دی سمر بر ای سروق

لور دی

لور دی اولدی خزان لور دی
بر ورون کلشکل فصل
باغ و سمر لور دی از نایله
ایلدی هر برورون کلشکل تیل مسکن
هر تندن هر ورون افن و خزان
خارت لیلدی خواجه ملک بهادی سواد
شده ی آتیه نیر او یز باغ با و خزان
لور دی کیم نایله کلشکل سمر درخت با و
آق سندن جاکسن قوادی سون
باغ و ار و چشکل رخت با و لور کل
انلیوب بو تی مرد صلا ی ایلر و

یعنی خور و سمر قاضی
استانی خاک کلشکل
چای صلا یسین

در و دی ای فصل کلشکل
ایلدی هر برورون کلشکل تیل مسکن
هر تندن هر ورون افن و خزان
خارت لیلدی خواجه ملک بهادی سواد
شده ی آتیه نیر او یز باغ با و خزان
لور دی کیم نایله کلشکل سمر درخت با و
آق سندن جاکسن قوادی سون
باغ و ار و چشکل رخت با و لور کل
انلیوب بو تی مرد صلا ی ایلر و

چاغلیوب قمر صلا یسین
چاغلیوب قمر صلا یسین

ایره لی فصل خزان و شایه
لور دی اولدی باغ او کلدی آب روان
نیر کیم لور دی سمر بر ای سروق
نیر کیم لور دی سمر بر ای سروق
نیر کیم لور دی سمر بر ای سروق
نیر کیم لور دی سمر بر ای سروق
نیر کیم لور دی سمر بر ای سروق
نیر کیم لور دی سمر بر ای سروق

و یکنمک و لدا و سپه ای تاب
 قالد ز نام نکلن هر سحر که باشد
 ای قمر رخ سال هر دم شری مهر
 صند ای مهر و غلام این افقدن مهر
 کورین بر بر دکل ای کور و بکاسی
 بچه فوشن نامنین انوشه سپان کل
 کور و یکن خطک کور این غلام و
 کادوب او لو بلخه او لجه او لور قار و
 کورین صند شفق کور و بکال
 چشمه کور که بقا کور و در و
 برین چاک سوار او لور و بکال
 یعنی مهر سلطنت سلطان میسخان او لور
 بر نو رویندن او لور و اجاتان
 روی بر تابک لری بر ما و طو و کور
 ای حامی نمونک روشن و لیلی ماه
 شمسندن حریفک نجوشه غلام و
 کورین صحن کور و زرد و کور افقا

اینگله

این بیکل و الون اسکله غلی غلام
 اولدی ای مهر و سپه ای تاب
 جعفر ای سوره و الون کور و
 آسمان سبت شول کور و اسپه
 نامی قوشن نه نقل ای سبت
 و مبد افغانی کشت ای و بکال
 برای ای کور و کورین مهر
 زلف شکر کشت کور و کورین
 کور و کورین کور و کورین
 یعنی مهر سلطنت سلطان میسخان او لور
 بر نو رویندن او لور و اجاتان
 روی بر تابک لری بر ما و طو و کور
 ای حامی نمونک روشن و لیلی ماه
 شمسندن حریفک نجوشه غلام و
 کورین صحن کور و زرد و کور افقا

بجی جن حضرت در پیشگاه آن
شهباز شهباز دولت الکره
شهباز الکره صفت این که
دنیا بر این سکا مانند کل
نافع بود خلق عالم بر این خیر سن
درویش خصلت او که کشتی بر این
کردی حال لطفی است اختیار او لب
نایم جهانی روشن آید بمره
ماده سعاد تو که این امر است خیر
فصل و مزارعت کی ای کار نیست
دنیا ده یا ورت اول سلطان بر

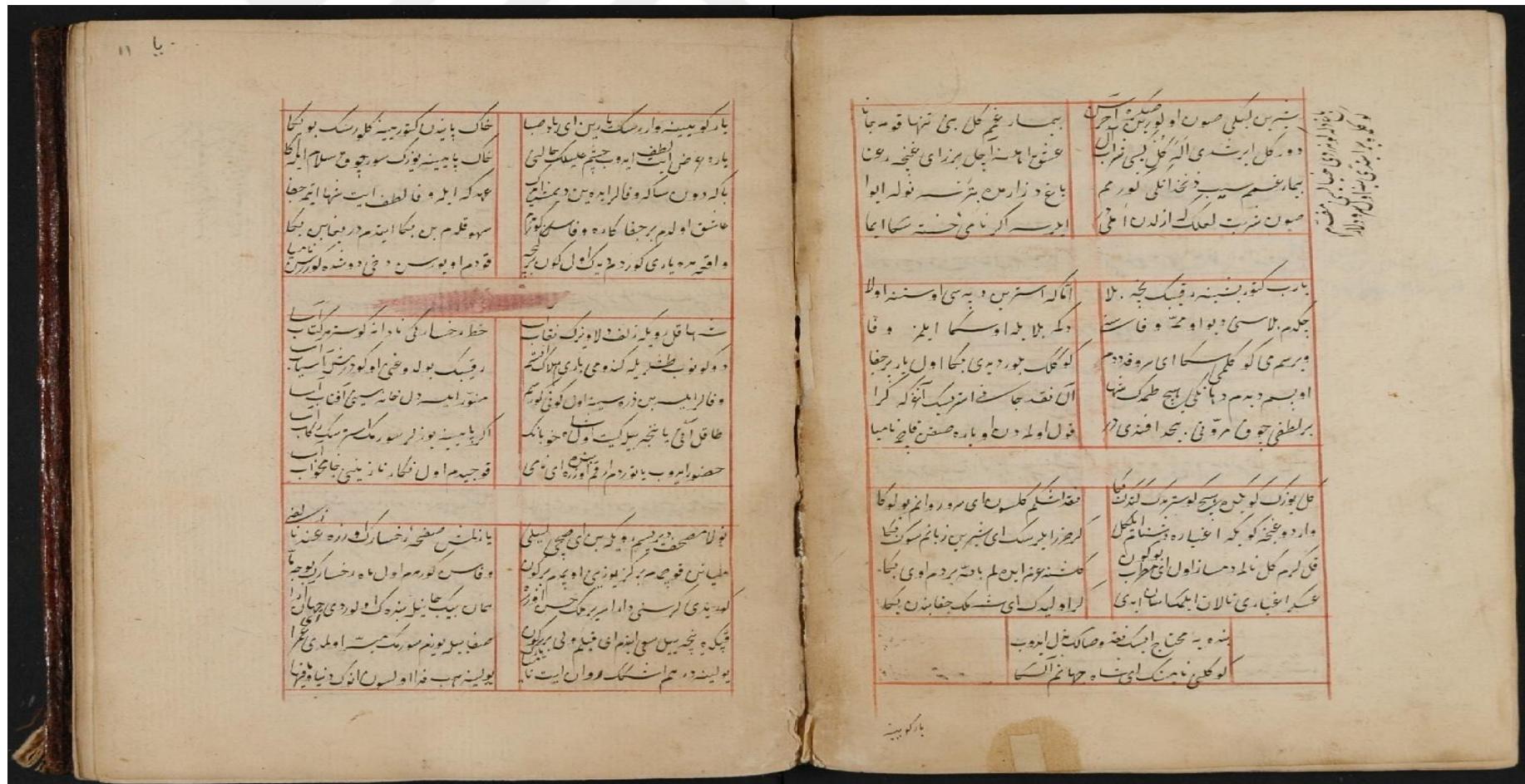
و زکلی در این عالم و لبی کل خیر
پیش از این که بود بیک نر و کار
حقه الکره و یا زوی سکا
جان و پستید او این بین نیست
سکود و بلا دل ملکی یا قرقر

لطیف

شهباز
لطیف که مزارعت او لبی کل خیر
شهباز الکره صفت این که
دنیا بر این سکا مانند کل
نافع بود خلق عالم بر این خیر سن
درویش خصلت او که کشتی بر این
کردی حال لطفی است اختیار او لب
نایم جهانی روشن آید بمره
ماده سعاد تو که این امر است خیر
فصل و مزارعت کی ای کار نیست
دنیا ده یا ورت اول سلطان بر

و زکلی در این عالم و لبی کل خیر
پیش از این که بود بیک نر و کار
حقه الکره و یا زوی سکا
جان و پستید او این بین نیست
سکود و بلا دل ملکی یا قرقر

لطیف

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

سورة الباق

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

بسم الله

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

عاشق سر سبز بلبل ای ای بخت بد
بخت بد بلبل ای ای بخت بد
خدا اول دلال محبت پرستانه
کلش کس از محبت پرستانه

قلمادی ای ای بخت بد
نامی ای ای که از در پیش می نراند

رنگین کعبه بر سر چرخ نه قبا
هر کون بند عیش ابراهیم ای ای
منه حباب در کورین چندی که زری
یا و ز نظر که با قدی ای ای
لعل که اول سر بر لورسون نه قبا
سوز او لورسون نه قبا
بهریت ابراهیم که با قدی
بهریت ابراهیم که با قدی
اول غنچه که نه قبا
نامی قدح که نه قبا

کو یک بولبی ای ای که نه قبا
نظم به است ای ای که نه قبا
ای دل حباب میل که نه قبا
چشم به است ای ای که نه قبا
با صمد ای ای که نه قبا
چشم به است ای ای که نه قبا
بهریت ابراهیم که نه قبا
بهریت ابراهیم که نه قبا

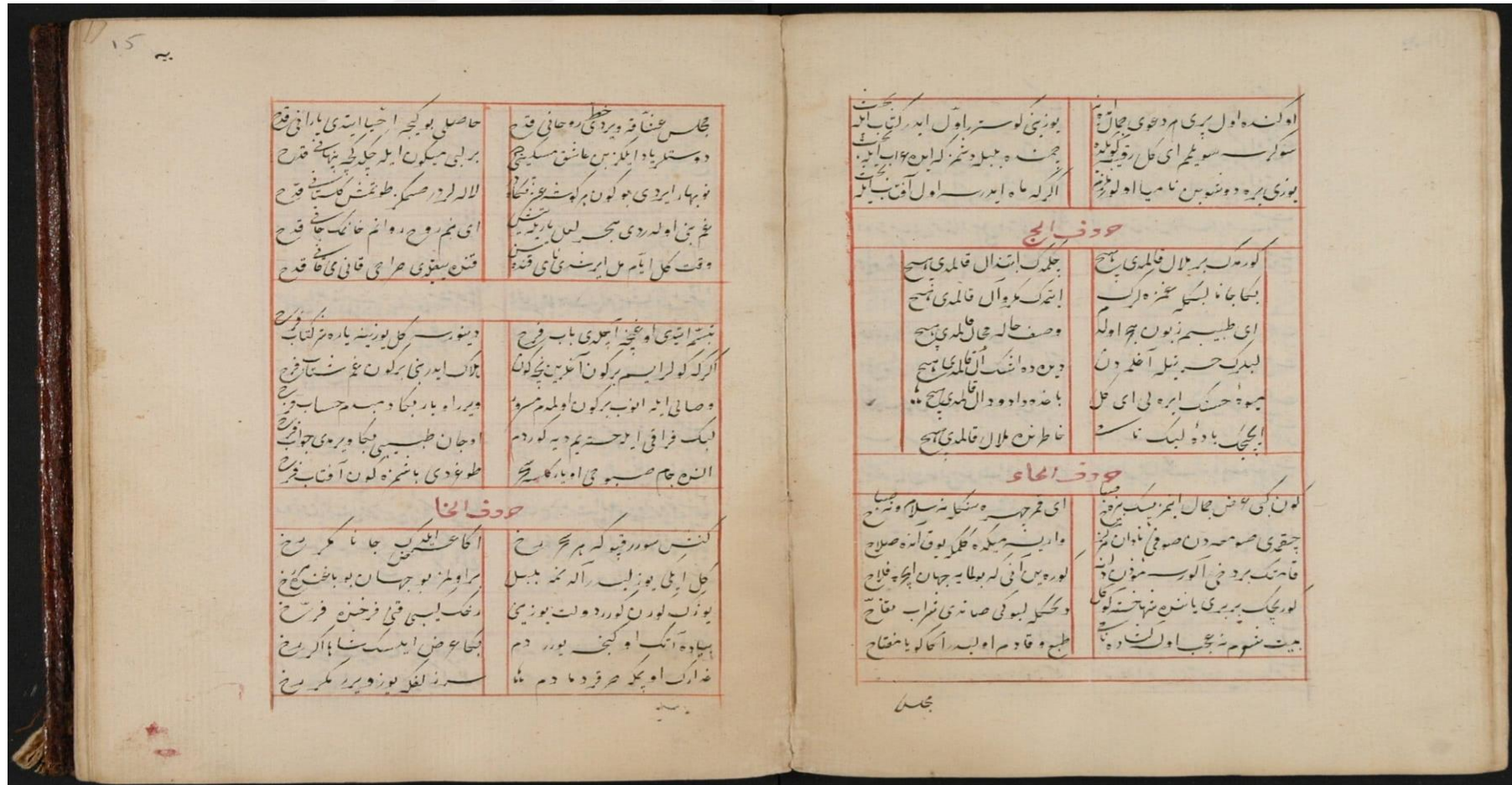
قوله

حرف التا

قوله که نه قبا
ای دل حباب میل که نه قبا
عین آب حیات در لب
کعبه در و سر ای ای
کون بولبی که نه قبا
اگر که نه قبا
خط عین سرش ای ای
حسن خط و رخ ای ای
ویرم خط ای ای
بزم و سرش ای ای
باغ و سرش ای ای

ای که نه قبا
کعبه در و سر ای ای
کون بولبی که نه قبا
اگر که نه قبا
خط عین سرش ای ای
حسن خط و رخ ای ای
ویرم خط ای ای
بزم و سرش ای ای
باغ و سرش ای ای

ایست که اگر صفی قیاسی بخواهد ای دل بولایین و بر سبک اگر بخواهد بر سبوی میانه بند و دل و چو اول	ای صبا سر منزله اولدی بوی خنده کوئی چرخ یاری اولنه آتش ای دقیم ناز باغ حسن ابرو آیدین بر گل سبزه زلفه سینه دیم اولور زلفه نظر استانندن مکر لیک در لاله ناز	صحنه ای اول بار بیا جام تراب وقت ای حکم کوشت میخانه ده باران کحل ایده هم بیک دلم او لستیم بخت برکت با اولور ابری بجز له عالم بایم ایندی بر مطرب کچره رخی چو بیغم کریه است نامی محبوره بوزنی کوستر	شفا
شفا صبر و فخر یک لب بدین بر جگر بنی قادر و کل صفت بوسه الما خیر سبب اولدوغی ایون بوشن بوزن اولم دو نمره میوه صفا اهل و ریخته اندک ی و حیرت سبب سانه لاله لاله خیر	جانا و پاکیز خود اولمق حال بخت ای حال حسنک ایله خیره اولور کلا لعل بخت سینه ابرو اجنی و بریه سبب سوزن چله سوزن اول صفا کلال فصلان حال سبب ایله روی سرفه خجی حال اولدو سینه رخی و بریه ارده و پاکیزه میانه چو سوز نامی بخت و ناله و آه و فغان	چو لایه ایله لاله دلم لب سبب ایده رخی بوزن مقابل اولم ایده رخی بوزن مقابل اولم	شفا
ایست که اگر صفی قیاسی بخواهد ای دل بولایین و بر سبک اگر بخواهد بر سبوی میانه بند و دل و چو اول	ای صبا سر منزله اولدی بوی خنده کوئی چرخ یاری اولنه آتش ای دقیم ناز باغ حسن ابرو آیدین بر گل سبزه زلفه سینه دیم اولور زلفه نظر استانندن مکر لیک در لاله ناز	صحنه ای اول بار بیا جام تراب وقت ای حکم کوشت میخانه ده باران کحل ایده هم بیک دلم او لستیم بخت برکت با اولور ابری بجز له عالم بایم ایندی بر مطرب کچره رخی چو بیغم کریه است نامی محبوره بوزنی کوستر	شفا
شفا صبر و فخر یک لب بدین بر جگر بنی قادر و کل صفت بوسه الما خیر سبب اولدوغی ایون بوشن بوزن اولم دو نمره میوه صفا اهل و ریخته اندک ی و حیرت سبب سانه لاله لاله خیر	جانا و پاکیز خود اولمق حال بخت ای حال حسنک ایله خیره اولور کلا لعل بخت سینه ابرو اجنی و بریه سبب سوزن چله سوزن اول صفا کلال فصلان حال سبب ایله روی سرفه خجی حال اولدو سینه رخی و بریه ارده و پاکیزه میانه چو سوز نامی بخت و ناله و آه و فغان	چو لایه ایله لاله دلم لب سبب ایده رخی بوزن مقابل اولم ایده رخی بوزن مقابل اولم	شفا

تجدد امر بنفشه باره فرستو	سور دایم بره کجک تر رخ
ترخم قل سبها افت ده سبها	سور را بنفشه برانه سبها
اولی دل او سینه بدین دهنه	اوردی کجک بن نم نم قمر بنیا
اترک دلی بقا خنده جفا طعنی لرح	اترک کجک یون حسن ایدک آبا
عشق ابله سینه بس لبی غنچه	اقلیم دلا حسن او سفا ایدک
ترایر ایدری بمونب قل قلم اید	سیر اینده ایدک خطا حسن اید
قلم فی فکده سبها حوالگی	نامی کجک بر آه و فغان ناله فریاد
او کجک باغ حسن بدین ایمنه	بجسته سینه لب سینه بنویند
باغ حسن او سر و کز زلفی دایم	مرغ جانده دانه حسن بنویند
روزن این حسن قمر حسن باره	بر کجک باغ حسن ایدک
نیش حسن ایدک طبع حسن	نیش ایدک کجک باغ حسن
کس قمر بنویند کجک باغ حسن	نامی ایدک دانه حسن بنویند
دل صدفه کجک باغ حسن	ناله اوله سینه کجک باغ حسن
لبک حیا بی دهنه کجک باغ حسن	طعم اوزره کجک باغ حسن

صحنه کجک بنویند کجک باغ حسن	بی سفا کجک باغ حسن
نمود کجک باغ حسن کجک باغ حسن	بجسته سینه لب سینه بنویند
بزم فرقت قدم کجک باغ حسن	عاشق فرقت کجک باغ حسن
کجک باغ حسن کجک باغ حسن	کجک باغ حسن کجک باغ حسن
دوبسم آه فغان کجک باغ حسن	کجک باغ حسن کجک باغ حسن
قادر کجک باغ حسن کجک باغ حسن	کجک باغ حسن کجک باغ حسن
باوه کجک باغ حسن کجک باغ حسن	کجک باغ حسن کجک باغ حسن
عشق کجک باغ حسن کجک باغ حسن	کجک باغ حسن کجک باغ حسن
ایا کجک باغ حسن کجک باغ حسن	کجک باغ حسن کجک باغ حسن
جمله لب ساقی باوه کجک باغ حسن	کجک باغ حسن کجک باغ حسن
جانم سینه کجک باغ حسن کجک باغ حسن	کجک باغ حسن کجک باغ حسن
نامی کجک باغ حسن کجک باغ حسن	کجک باغ حسن کجک باغ حسن
لطیف سبها کجک باغ حسن کجک باغ حسن	کجک باغ حسن کجک باغ حسن
کجک باغ حسن کجک باغ حسن کجک باغ حسن	کجک باغ حسن کجک باغ حسن

التمه بعینه بخیر او بنیادی و آرا او ک ال رسول این سخن اگر بر غایت ده ای جان طلبی بیو که نشا و اول نامی او لا بی نبه و مقبول نش چنان	صنعت دلاله بوزن و نیا عقیقه در باشند که تو نبه نه لا علامت نه کعبه جوامی عاشق و ندین لطیف در مفت شش شکی اگر معین و فیض
خبر می نمود و در حسن اول بار یوزنی کوره هم بجهه ده کون در قویخ اول فخریه کوشنده بلی بوق غم جگر لعل و لیدون طو لشر مجسمی سباله ده مدرام کوره واروب حرمه برین حالین	استداید که ایطر خشک در کو طلی آدی بر پریشی رخسار نیه وار در دلا به ناله و زار جام می سبک دافع غم ده وار کوره هم بوزن شمع خدمتکار خسته بجز آب و لای نامی زار
دانی بیدا و لعلت ای یوزنی جان بیک لبش و ار عالم بر زمین این جو را لیل خلای و بران ابدی در جان مقدول کجینه سن سیر انکسار سلاله واله و سید اسی او لدم بدای کعبه	استداید که ایطر و منوع میزدی پاریز نیز جهان و دینش کربانی در شهوار وار شده دل و بقدری بقدری مادی اول و لار سینتی خنجر که کل ای کوزاری عیاری الکسا و طر نامی و لادن انجین خلای

لطافت

لطافت با غنیه رخساری آن رخسار دل عاشق نو لاله مینه یار صوبه نو لاله مینه مینه یار صوبه و بمشک علامت ابروین باغ خوش آرا و صفا و اطوار این صوبه بالاول	صوبه لیلی کللی بل ایندین اول باغ قد بر ایندین الی او ملک بر سر و بلی که در ایندین نر و خضر و زبر ابریک صوبه رخسار بوسه در دزد لعلی ایچون یا نمین که ز لعلی برین در نایب اما جفا خوار
جان و پروان یازده که روح الا این کعبه کاکس یار ایندین وار که کل عشاق خسته حاله نه حال ایندین چشم ریاض جنت که مینه عین در واویده که لبک نازین اجیم استداید اول صوبه کل صوبه کل	سخت طوط دلا و طوط لیر سلین رخسار باغبان اهل یقین در کو کلک کججه بجز برده و ایندین ذات ملک صفاتی انوک حور عین جانا امینه لازم اولن بر زمین نامی سهودن ابر حذر اخر دین
کعبه خدار که دست لطافتی نو قدر دانی در دونه و دست هم لای زلفین دلکشان کو بی قدر موق یا ننده شوق خداست غم عشق بخیر بیان ابدیم	لبیک باشتن شرا بک حلاوتی نو قدر با سنده در و بلا ملک نهایی نو قدر رعدیه تیه او نه یک رجا بی نو قدر دلمه در و شک حده غایتی نو قدر

اول چشمه دل نامید گل نامها	خراب اوله سر سیم بهیجی بوی
اول زلف و خطه نمک بود	آه دمان تنگی درم انظر در
کجاوم ایندی کند و بخلی او خط	خوای مرا و پشیم خط میم در
چرا بلا ده و دوشی کو کل قاره	نعم خیمه می کافر الهه اسیر در
بجشن میان حسنی اول نه عیال	زلف سیاه صانه کاهی دل جز در
مسلطه در صحنه اول که عیال	که کلام دمان دل به راجع صمیم در
مرجان لبی در جاسی ابدی کجی مکر	دور لکن میسر به شک سیر در
کاسی زلوه حسنی لطف ابد و بر	نامی قیوم لکن پادشاه سیم بر فقیر در
یا	
یادمان یار له دل نامید در	برداست اول دیار به کلیم
قدیرین بلور او یوسف مهر	دل طفلانی باشی جوی او له جلی سیم در
عشق آتش خسته حاله لکدر خدای	زلف مریض عشق که عمر به در
هر لون اینش بکماله بهش الهی	مهر بخندن آبی و کشتن مستغیر در
صنک مینال لورین ار قاهر خلق	اهلدی تمام دیو به شک سیر در
جوی سرشلم او زده معان باد آمل	جسم زار باد له لزان برک سیر در
نامی بهر دلف لولا اشغول زمان	طراز کاهی حلقه ز کلام لب سیر در

بروز پاکه در صف موفت اول	بحر فطرح حق بوله نمی فرید
طرف دکل خطی که در بنفشه	دیمی بوله کل دین نه در بنفشه
شماره کور غیب ره می و سواش	به لاده قالی لور لیمه خجسته زکار
بیرک جوده طوری جوی بهر زانو	جغیر انجمن آجی ای یار غنچه کار
چو یار به کسب سینه اول با چرخ	شیر می ستوری یار به فی دانه او زدی
وار مانده است که یوزم لور و دین	نامی قیوم لکن بهش سیم بهیجی
نکود خیری او یار کمال اغی و	صبا کبر بر کمال نذر او لیمه خار
خواب که یکه است چله رقیب آرد	عاشق کسب غرض لیمی بوله لاده
سجده کماله سینه اول در یک اجم	ره لور کین نیچ عاشق بچاره دوز
حق بولیم خیل جوی نو پری شرم طفل	که یکه لور به موب سبب خجسته معان
عجسین عین عین اوله خاله الو	چین شیمی معان خاله دوز
یا	
یا نهم سیم اوله و شیمی سکه و خیم	بنی سیم لیمه ای سرده و اعظم با جری
سک و دار الزنق ای که یک بهر خیمه	بلای حسنه سیم کار طوره سیم سیم
بشیر سیم زلف لانه سیم سیم	قلا سیم لیمه سیم سیم سیم

بوی که خسته عشق اولی غم نه حکایت
دو او به چشمه یارب لیدن بند آید
ویمش غم فاشندن جوی نامی را
بیر السو کنه بکیر برای بر جفا آید

طلوع دل او خودی محبت رخسار کدر
دوستان با به لب جان بود لایق بریم
هر چه ایندلیک خسته افروزه تر
کمال بجز کیم یازیم بشار کدر
بی قرارم غم اید زار و پریشان حال
هیب بوی ایندلیک با اول زلفیم بشار کدر
سوی به دورتر قامت موزون کدر
بافته وار و بچه شکست زلفه انصار کدر
چنینک کو کمالی آید خندان قلین
نامیا ایندلیک زود حکم حکما کدر
شعر با شکلی طبعش بر آید اول

بار بلا می هب دل محبت کیک
قدمه و تا او لورس نو لایق کیک
او به بر دخی رخ یار و صفت کیک
کل طعنه قول لایق باد صبر کیک
باد جفاست به لب بو طبعی اول پیک
لور دی جهانم بچیدن بوی جفا کیک
اول یار لیس و نیجی رحیم کیک
بر دمن و از لولونست بیک تر کیک
مسد باره اول لول و دل نای کیک
زلفش و جندن اول لول و ان کیک

عاشق اول لول کشتن کشته روی زرد آید
عاشق اول لول کشتن کشته روی زرد آید
عاشق اول لول کشتن کشته روی زرد آید
عاشق اول لول کشتن کشته روی زرد آید
عاشق اول لول کشتن کشته روی زرد آید
عاشق اول لول کشتن کشته روی زرد آید
عاشق اول لول کشتن کشته روی زرد آید
عاشق اول لول کشتن کشته روی زرد آید

بنه و راید و بیک کیم کیم کیم کیم
قبول کیم او لور کیم کیم کیم کیم
نه کیم کیم کیم کیم کیم کیم کیم
قول ایندلیک کیم کیم کیم کیم کیم
حکایت غم کیم کیم کیم کیم کیم
کیم کیم کیم کیم کیم کیم کیم
کیم کیم کیم کیم کیم کیم کیم
کیم کیم کیم کیم کیم کیم کیم

کیم کیم کیم کیم کیم کیم کیم
کیم کیم کیم کیم کیم کیم کیم
کیم کیم کیم کیم کیم کیم کیم
کیم کیم کیم کیم کیم کیم کیم
کیم کیم کیم کیم کیم کیم کیم
کیم کیم کیم کیم کیم کیم کیم
کیم کیم کیم کیم کیم کیم کیم
کیم کیم کیم کیم کیم کیم کیم

دیر کون کل یوزو کی اول کل خندان
سید این کوی دیو را بنده کون بود
یاد افیاده واروب کل یونیی موصوف
عن لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب
خط رخساری این زلفی دلا با که یز
بمنه عالم سماستین و میا و ریحان بود
که به چک کل یوزو کی آه و فغانم اوز
بسر لازم اولان ای کل خندان بود
قوت حق و بر سر کل رویی افیاده
نامی زاره صان دینده احسان بود

خلق از یک تو زین ملک صفا با نه چکر
خان پاکسانی بود و یز کر مایه چکر
شخ کلن حسی کل کل کل کل کل کل
دست دلدون او کیم بر ایلی میا چکر
درف سینه یز غره سی زین آفر
کو کل اول قشقی کل کل کل کل کل کل
زالد بر صند فلبون کل کل کل کل کل کل
با غلب کردن نامی به چک کل کل کل کل
باغبان شاه بهار با کله داند چکر
قورقم اوله که سنی بر یون او دیوانه

ای دل خرم باق به آصف کور
وار استانه او به نامه با سنی کور
ای جان طبعی خسته به انک لای
غم پیسته منع لطف لایه لایه لایه لایه
آهیم بدین ای یوزی کل ای کل کل کل
اوراق باغ پییدی باه خزان کور
نیکس منال آه کوزوئی ای کل کل کل
طیلس به قی ای کل کل کل کل کل کل
میکون که الم کل صفا هفت ناهیا
تخت جناب ستره شسته به جهانی کور

بهر

بیر کسک ای بنده به کاشن
صحن چمن جانده قد سرو و اندر
بر باد کر اندر غم مجرب لب لار
دفع ای دین اول باری بندر کل کل
اول سیم حرا ای این اول سیم
زرد حبه پیچیده کل کل کل کل کل کل
او لور سید لادون و صفا کون
آینه رخسار نه یار کمر اندر
نامی قبول خدمت کاهی بجه و ارون
افیا را این بکلیه یا نور شفا

به کسک به کسک به کسک به کسک
وقت سرده و فغانه شغ و لاله
ای سر و کل سسکه آبی بهرین این
بزم چمن لاله و کلین ای خدر
رخسار با حسن و بهار کست بندر
جان بلندینه اول ای کل کل کل کل
مهر باد لب کل کل کل کل کل کل
حقا بود که کل کل کل کل کل کل
ویرت او باره فغانه کل کل کل کل
انجی به جانم حاصله در و دوا

دیم دلمه کوزم باغی این کل کل کل
کو لوب نزل اول دلدودی بود کور
بخی یار استم اولدی قیسنم هم پر سر
دودی بن ایلبه صبه یار کور یار کور
بهار اوردی چمن بر لجه باغی او یار لاله
محصل خاطر حزن و غم بهر کسک کور
او لوبه نوز پر دار او بلبلین عنده لاله
مچی سبیل لبی کل بنده فغانه کل کل
و غامی ای ملک ستره جفا بهر غوغا کل کل
سنی ای نامی چاره وار اول کل کل

لیک مر جان ویرنگد کند	و بانگ بزم آبا هیچ نه در
دل حجت باغینک سرور اول	او سر و او سینه طراش میزند
نولالو شک فریادی	فکارم سسکنان نرس خند
صورت رسد لب ای نچر خند	بلوب یو پرو و همان واکسند
صفت آله نمه نامی فی الصفة	بو کلا رفت و کل لک در

کو کلیم اگر چه اول به غاده	کو کلیم بکلا نفاون آنوک جفا ده
عبد اعلی و صدفی اول غلام	اول کون بو کون در دخی کو کلیم جاده
بن بر دیرم که عشق بازی	فوس فرخ کلا نیست کباده
چون جو بجر او را و شش خن	نامی فولیده او دخی حدن زیاده
ای نو دین علی صفایا نه کبر	کو کلیم کو زم ستم بازم اول شکلا ده

نوم این طرف باغ و لاکل زمانه	بشدر فغانه ناله بیل زمانه
ایردی بهار آمله لم باغ و لاکل	کعلک جینی نوشن این لم باغ زمانه
باقم شمن شو قباله و ان	کعل باغ نشین که قوفعل زمانه
زلفی کر برین سینه اجنه او قل	نوم ایند باغ کو نشین سسقل
نامی صورت در سسکنان اول	و قتل ویرجه است نامل زمانه

نوی

نیشکر جینی و کله حکیم واد	سشر باغ سسکنان شکایتم واد
نویولینه اید رسم قد اول و جان	اوش به جان و کو کلن اطا ختم واد
حصه پادشاه و هر قدر بشلم	چو کله و یاد سسکل سراجتم واد
کله ای کو سینه یارب نولالو رسم	سشر بر سسکل استماله واد
بیان خطی سندن تراش اید رویت	سشر خدایدله خیل ریگشتم واد

برای ویرسم بن اول بارچه	فیظ بن کو رم غایت کو زل
دلیم نارا یلین اول غنچه فخر	نزار ایدن تنم اول ایخه بله
کو زلفی صبر تا بعد را کما	و کله و صفه قبل بشدر
در انوشن ایچک اتیدی او سر	بر او طر زنده در طول امله
قاسم یا شمن سنا به تیر غره	النه بر کجان بیکت اجل در
مکان طوقه کای دل بشکند	نرا بر سسکل شیری عکله
او قی ای غنچه نامرکت نشو کلا	لیک و صفن بر خنجه کله

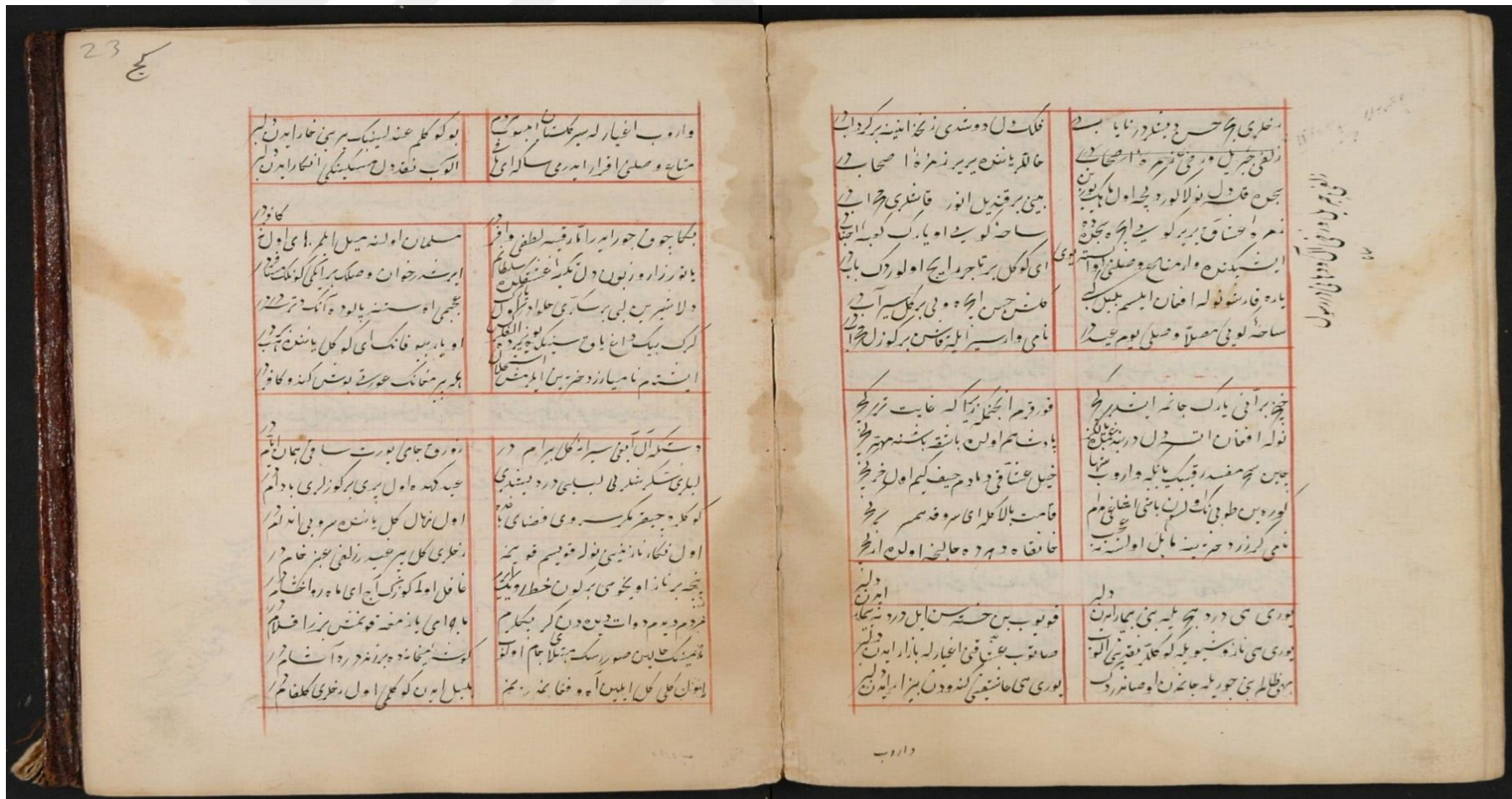
جان به شلای در دو غم عشق یار	دل استنای مجسم بلای
سشکل الف تنم درخت بلای	یا شمن فعل و اخ انوب برت
نوم شدر یا لک سسکل خجاول	ای سسکل آفی چتره شکار

جانم دلبرم یوق دیریم بوس طلوعه اوقرت قالم یاشتم نو له دیریم خاک او لجا غننه تنک ای نامی غم نیم	بلیم دمان باره ای دلخ وارد دل سبک چو لک پراکنده شاید که لوی باره وارد روزگار
بانه حسن روی ز عینک گل بونک یاس ای برنس اولنه اول باز بونک آب کو نزد رلی در جان و سبک رخوک بر حاجت قاشک بر موخ نیم اول مهره شکایت کوی کس	کاکل سبکد اما سبک کاکل اولدن عاشق ای اول قشایک ای شکی حبت آنک طوفی قبالا دیشک جانا او جرک لوی لالا صورت جت ره جفا د ناز و استغفار
هر شین بیل دل کل یوزنی یاد هیب کورن صومرت زیبا فی اکل جان شیرینی قدوم سن صبی لیلی داست کل چیه بی طایفه طویر جو له اول بیه چو بان قشایک اخیروب یا شنی جو راده لم بول دل ای کو کل طوفی بوری نامی و ارک	اقلیم بوز صوبه رماله و فریاد بویله قصه بری نه نامی و نه نهد پنج بوکاری نه چگون و نه فریاد قنری یوق دل ویرا غمی آباد کو بیار هر قلوب بر قولین آزاد آشنا او بختین هر غم یا و ارک خوش فتن سنی کور بخت است

بوین

کب 22

بوین خیاره اولور ای می لوی باقسم یونیه خشم ایروس قشایک ایفیم حسن ایچن چن سیکه باو کرالو سه بوزر ایرم صومرتن انک نامی سبک خسته لور دی غم غم	بردم مساحه اول ای می روم آه او یلیبی بویله او چینی متار زلف سیاه صومرتن دوز فخر ایمنی ای رفیق زار و نزار ای سبک بول طوره می ختم شایک
جان دول جام کبدی هیچ و غایب یاره مالیک دیوانه جاکل جاسک صومرتن بولیه شکایت بلیم افش غمی ایجر لک طراب لوی رخوک و صومرتن ای غم شایک	بو لجه جام سبک حکم صومرتن جان و برنس بولنه دسوی اول فخر یلیل عراجی سبک بر کل بو لجه عاشق آه و بخت و افرا شتم نامی سبک لور و بخت غم لری
سیرک یک کورن سبک کاشن ایلمه صدا ای ناله و افشا غم سبک سند لربان اغری جاکل اول ملنه یاد آسمه لغنی یارب قور خرتم ایوب ای جان بلین کورن	طلو رکن کل یوزر بهر و پیران عجب جی سبک فی نذر افغان برای کورن دم و صید خندان افق باد مسیلمه برستان ایلمه بلا کچن نامی آه افغان ایدرین

خلق عالم بجهت برادره غم طوبی برادر
ابرارم اول بار له طوبی غم کینه نیت

ای شمس ملک ملاحت دل قبو کونین
دل یانه روی بسته نغمه ضعیف و بی کلام
خشن رو در مجلس اراد و کل کلاریم
ای شمس ملک لطافت لطف یک یاکونین
خانداده دلچسب این رونق جوئی و کلام
وارش ابرم کونین و در اول کلام

ناله نامی سین و طوبی غم ای غم اول
بسیل اس کلام کونین بر کونین

کون لبی اول شمس قبو کونین
اول الف قدی کونین بکونین
ایست حشمت باطنش صفی رخسار
زرا بچون بسیل ابراهیم ای شمس
ایست کونین بکونین ایست کونین

ناله نامی سین و طوبی غم ای غم اول
بسیل اس کلام کونین بر کونین

سک ۲۶

اول آفت غم و طوبی غم ای غم اول
صفاسور در قیاس طوبی غم ای غم اول
کباب لبین بر تنکاس طوبی غم ای غم اول
وادم و غم ای غم اول
بر کونین غم ای غم اول

لوی جیب کونین و طوبی غم ای غم اول
عزیز اول و طوبی غم ای غم اول
ایست حشمت باطنش صفی رخسار
زرا بچون بسیل ابراهیم ای شمس
ایست کونین بکونین ایست کونین

قالدم لاده در دهم لوی برادر
شهرک جو طوبی غم ای غم اول
بر کونین غم ای غم اول

در و ده کی کاشن کو کده کو کله جيش ملا و خشت و غم ايلد جوم بجران عيشه اند و نك و دهنك	دو ده کی کاشن کو کده کو کله جيش ملا و خشت و غم ايلد جوم بجران عيشه اند و نك و دهنك
منه دل و ام غم ز غمده يادك بيش دو ده كنه شيد على بر دهنك شيد خسته حق قهر واد انقا در كوي	منه دل و ام غم ز غمده يادك بيش دو ده كنه شيد على بر دهنك شيد خسته حق قهر واد انقا در كوي
زمره اغياره چون ايلد و غايي خوي دهنك كوي كده در ديه قنات ايلد	زمره اغياره چون ايلد و غايي خوي دهنك كوي كده در ديه قنات ايلد
بري بيشك ياك بر دور كده نجه كو نه رله عشا قند لور نه دلاجوب جفاي ياره هر دم	بري بيشك ياك بر دور كده نجه كو نه رله عشا قند لور نه دلاجوب جفاي ياره هر دم
نقد و اسكي خراج ايتمه كوي كده دقيوب ناكهار او كنه سوارك و هساي نقد بئي هساي او كنه سوارك	نقد و اسكي خراج ايتمه كوي كده دقيوب ناكهار او كنه سوارك و هساي نقد بئي هساي او كنه سوارك

ع

25
كه

حدود

نجه برين بجه كونه او لور سم نو الدير خو با كنه بربره كلر سانه اوليه صبر انجيب فراقه كنه كلر اوليه	اما شتم اوله در بجه بر كونه بيلال بر كنه سانه بربره او لور سم نو الدير اي دوستان سهاره غلوه بربره جاكزه او چنل نكهار مك اب بيه بيه ريب
كوي كونه اكاريه نو لانا مي حسن بيل او لور سم اي بوزي كلر آه و مال نه	كوي كونه اكاريه نو لانا مي حسن بيل او لور سم اي بوزي كلر آه و مال نه
ايشك كنه كوه كوه حقه كوي كونه راسمه سبر بيه ز اخدرن بجه كونه راسمه كوه مي جانا فبا رخطاب ايله ليدرك	ايشك كنه كوه كوه حقه كوي كونه راسمه سبر بيه ز اخدرن بجه كونه راسمه كوه مي جانا فبا رخطاب ايله ليدرك
صوفيا قهر حقا و طر خا بات ايلد برالاي عشا قند كوي كونه ليدرك	صوفيا قهر حقا و طر خا بات ايلد برالاي عشا قند كوي كونه ليدرك
كوي كونه ليدرك سبر بربره كونه ليدرك نجه مي جانا و ده بر بيه در سانه صوفي سانه سونه رجه كونه ليدرك كوه راسمه سونه رجه كونه ليدرك	كوي كونه ليدرك سبر بربره كونه ليدرك نجه مي جانا و ده بر بيه در سانه صوفي سانه سونه رجه كونه ليدرك كوه راسمه سونه رجه كونه ليدرك

قوی مع ایلم ای بر منان پنهان	بر ایلم صودرا کانت است ایله و خد
بمنیر نادان ایلوق با صید و به محله	الک و کس سخی یاران صفا سیر
انجی بالیر بهچ اول قاضی کانه	بزرگ است بزمی بدن یکانه بدین
لیدر دل کاربان غنقله یار	و قابولنن الک سلسون جانانه
دوبل و سبایی اول شهبان	صید و حیان و صاله غنقله
رنگ یار و وارسم کانت بود اول	فغان واپ با شکر میل نالانه
بل قاضی دوم اول مره ناله	لیدر رنج اول و سید مره
ایا غنقله سبایی کانه	کو نور رانی کون سبایی
کو غنقله و صید یار	الم انتظاره قاضی
کو غنقله چمن سبایی	بنسب سبایی غنقله
آه راه و فاده اول	عاشق و الفکاره قاضی
باد و بیکه دل کانت نه	نال ایلم سبایی قاضی
کل و بیک طره بنی کون	عشرت ایلم سبایی قاضی
دق و ناسی باغ علقه	الم و روزگار قاضی

او یارک

کو 26

او یارک کر چه ای دل بر پانه	ولی معنی یوزن پا و ساه ماجه
بزرگ اول مره حرم حرم	قاجر صفت بهار چشک
الرحمه کارمزور آه و زار	صافقن زهره انجی
کل طره ایلم سبایی	عرومی بی بصیرت کون
بود غنقله سبایی	عجب به ایلم سبایی
بزی از کون و سبایی	حجبت کانت نه
چهره کاه باد اسم کو طره	صودر سبایی
صفا سبایی	و بانک سبایی
لیدر سبایی	اه بر سبایی
کون لدر ایلم	فغان و صفا سبایی
عجب ایلم	لیدر سبایی
باشک طره	بوسطان سبایی
عزت قی دل و برانی	برانش کیم
ذوق سبایی	عالات جام الک
سبایی	اول بر صند

مردمان و ملوک نیکوکار و صالحان را بهر کسب و کاری جانان را بفرستد سخت و دشوار بانه ای نامی فرستد	اول بر غریب بفرستد و بر اندوخته و نه انکار و منغاسی در و اندوخته بفرستد و بفرستد و بفرستد
جاری حسن بن حسن بن حسن بن حسن اول بن حسن بن حسن بن حسن بن حسن سن امین ای دل زبون و ناتوانی لغت بهر چه بفرستد و بفرستد و بفرستد نامشکسته و لا احوالی بر بوزن	بفرستد و بفرستد و بفرستد بفرستد و بفرستد و بفرستد بفرستد و بفرستد و بفرستد بفرستد و بفرستد و بفرستد بفرستد و بفرستد و بفرستد
این در دودل و دل و دل و دل و دل عند لب و فریاد و فغان ای کس اول کس طالب دنیا و دنیا و دنیا بفرستد و بفرستد و بفرستد و این اول سرور و آفتاب و آفتاب	بفرستد و بفرستد و بفرستد بفرستد و بفرستد و بفرستد بفرستد و بفرستد و بفرستد بفرستد و بفرستد و بفرستد بفرستد و بفرستد و بفرستد
بفرستد و بفرستد و بفرستد بفرستد و بفرستد و بفرستد بفرستد و بفرستد و بفرستد بفرستد و بفرستد و بفرستد بفرستد و بفرستد و بفرستد	بفرستد و بفرستد و بفرستد بفرستد و بفرستد و بفرستد بفرستد و بفرستد و بفرستد بفرستد و بفرستد و بفرستد بفرستد و بفرستد و بفرستد

کوردین

کند 27

کوردین زالد و کوردین زالد و کوردین و کوردین کوردین و کوردین کوردین و کوردین کوردین و کوردین کوردین	اول کوردین زالد و کوردین زالد کوردین کوردین و کوردین کوردین کوردین کوردین و کوردین کوردین
کوردین کوردین و کوردین کوردین کوردین کوردین و کوردین کوردین کوردین کوردین و کوردین کوردین	کوردین کوردین و کوردین کوردین کوردین کوردین و کوردین کوردین کوردین کوردین و کوردین کوردین
کوردین کوردین و کوردین کوردین کوردین کوردین و کوردین کوردین کوردین کوردین و کوردین کوردین	کوردین کوردین و کوردین کوردین کوردین کوردین و کوردین کوردین کوردین کوردین و کوردین کوردین
کوردین کوردین و کوردین کوردین کوردین کوردین و کوردین کوردین کوردین کوردین و کوردین کوردین	کوردین کوردین و کوردین کوردین کوردین کوردین و کوردین کوردین کوردین کوردین و کوردین کوردین
کوردین کوردین و کوردین کوردین کوردین کوردین و کوردین کوردین کوردین کوردین و کوردین کوردین	کوردین کوردین و کوردین کوردین کوردین کوردین و کوردین کوردین کوردین کوردین و کوردین کوردین

سکای اول و برین وارخ و لزاره با چقو استرک الراج و نخه اندک مرشق لبی صادره سکای سر و دم زلفند ال اوزاد و ستره ی فغان	بنی سدرای اول و دی و ار اولار ای دل زار همان زلف سبک کار و پا مازله کدی ددی قوی دی و لوار و پش کیم دی ای دل دیوار سکای مار و پا
تشت جهر ایلد کو و عقی قله ایت نامی کریه بره و دیویری سندن برکال و پش	
آجیم بیخ طه سلم بکب برده و بار و پش با لید و ستره یوریش هر زمان ای سر و بر بر لو لک کدر سکای فغان و پش قو چمن بر بون دیو کسک بر بانه ای سر بولج اول و فو مسق و و پش فغان	بار و صالیج کبی ای سینه جاک و پش سید و ریش کاکر یوزی فغان و پش عالی و پش قو بر بار و پش بون و بوفه کاک و پش یاری و پش سندی بدم پش ای نامی ستره و پش
لب و پش باریک و پش و پش بولون افغان و خزان کو و لزار و کو و پش آینه و پش و پش و پش کو و پش و پش و پش و پش و پش	سینه لوی و پش و پش و پش سینه با و پش و پش و پش اوشا و پش و پش و پش و پش سپاسی و پش و پش و پش و پش

ابوری

کلمش

او یو کس جا چه ایت او یو ب لعل لیلی کو ک نامی سینه و امش و کون و پش	
ایم حجه ایتدی جا و پش سک و قی و لمار و پش نیل و پش و پش و پش فغان و پش و پش و پش با غه کل نامی آل ای غی اله	ای می اول و پش و پش اول و پش و پش و پش اکا ای ستره و پش و پش اول و پش و پش و پش پش و پش و پش و پش
لب و پش و پش و پش پش و پش و پش و پش پش و پش و پش و پش پش و پش و پش و پش پش و پش و پش و پش	لب و پش و پش و پش پش و پش و پش و پش پش و پش و پش و پش پش و پش و پش و پش پش و پش و پش و پش
الرج و پش و پش و پش الرج و پش و پش و پش الرج و پش و پش و پش الرج و پش و پش و پش	الرج و پش و پش و پش الرج و پش و پش و پش الرج و پش و پش و پش الرج و پش و پش و پش

کویند اول سره بالا نیک بنظر نامید	کدش کویند مردم ایند و کاک افشا
عالمی کدش مردم هیچ باری اعیان	او بود باغ جهان بر کل سجده بود
باغی جام و کنار آب و نقل و میوه	جمله عیش اسبابی و اقامت مافوق بود
یون و بخت و شرف و اسم و بخت و طفل	خود بود برین طفل برای بوی کز او
عاشق اول اندر آمو جانانست چو سبک	سندی عاشق کوی عالم چو کجای
ای فک و پاک و امن کر چه جوی کجا	پس نامی سبک اما عاشق و بدار و کجا
بار و بوی حسد در لرزه و دنیا ملک	حق بود کیم اول ملک بود بختی ملک
بچه کو مژده و رست زیبا کجای ملک	پس شش و عالمی سن با چرخ ملک
ای مدبر و لطافت و لبر و ریاضت	کوره بی راه ملک کویند کوزه ملک
خانه اعیان و با صید لبر و زنده اوج	قند کیم سالت ای کیم لایق با صید
نامی قابله کز غذا شکنی خرد و کج	ما حاصل می شود لبر جانایو کو ملک
اغبار و چشمه بار حیات ایند	عاشق و کد امانت ایند
احدا و کد بل کز بارش کد	افتاد و کد امانت ایند
سینه سبز سینه طوطی کد	ای بزم مزه احباب ایند

کویند

30

کویند کد نمی پیدار صیقل	ای بر جهان کرامت ایند
خالد دل زار و ناظر اولد	ویرانه ای می حیات ایند
جگر و عشق کجای دل	حج بود که عجب جنت ایند
بربر و قمار ایند مرد	بلیم کجا هیچ نه حالت ایند
طیتر و کد او یار و عیش و کد	نامی نه عجب طرافت ایند
دندان و کد نخل بر در و کد کد	بوی عیش و کد مسکین کد
قالب و اول ملک کویند کد کد	بر بود صفای خاطر می جبین کد
بر باد نو در روی یار طوطی کد	حق بود که بوماه نوبی جبین کد
دول باغ و اول سر و قد کد ایند	بوشی و رفتاری بر بار و نوب کد
بارک کد کد کد کد کد	بوشی نخل نامی با صفت کد
کویند و ارد و کد کد کد	اول بی مل مجری سبک کد
زلف و یار و کد کد کد	ای دیند باغ و زلف کد کد
بوند و کد کد کد کد	با و کد کد کد کد
ساق و کد کد کد کد	بخت و کد کد کد کد
غصه و کد کد کد کد	بخت و کد کد کد کد

اینگه الم بجرک ایدر بانی چو	بو که کرب علی باغی که اندک
ای قاضی جان تر جفا جانر چندی	بر باره و خال جفا بی تر اندک
بر کزده کلبه صوبه و کرب خا و	ایقار به اندک درین حال اندک
تنها کج کوبیند او کوردی و	ای ناله هله و دلف یاره اندک
بیک ناله و زو و غوغا ایدر علی	کلک دلی کبیری الکه هنر اندک
زلفین او زنگ قیج مری مری	منش لیدن آله کج جعفر اندک
و صفای کرب او غوغا بی لاله	حقا که و صفای بی بی تر اندک

لو کله جغدی کله آه و زاری بدینک	خاره یار اولمندر واری بدینک
کستانج بر یوزی کله آه و زاری بدینک	بودنک واد واری بدینک
هر کس سیرانی کله بر خا و زاری بدینک	بویچین کله آه و زاری بدینک
کله آه و زاری بدینک	اولمندی جغدی کله آه و زاری بدینک
آه ایدر کرب بر یوزی کله آه و زاری بدینک	نامیا اخلا نه کله آه و زاری بدینک

ایا غیبت و رالم جو سبارک	یوزی صوبی و رالم جو سبارک
او کوردین او کرب برین غوغا	بو کج جفا و رالم جو سبارک
خزان ایزت می و وقت سر ما	صوقدن ایزت می و وقت سر ما

یوزک

32
لب

یوزک ورو ایدر وایت زو بی تا	او لایانشین یارک ایدر کرب
بلاغت باغی کرب یوزی صوبه	مسک ای نامی افسوس ایدر کرب

بکدن بکدن ایدر وایت زو بی تا	دخدن دم و ردم بکدن بکدن
سن اول ملک ملاحت چو سن کله	سنا قول اولم ایدر وایت زو بی تا
او نشا و علی اعلام ایدر بر باره	اکام بکدن و جابین و سن ایدر وایت زو بی تا
جد الوی جابین اشعار ایدر وایت زو بی تا	نولیدی طوره کس طانی و دما بی
چیه کله وادنا ایدر وایت زو بی تا	کد الوی اخنیا را ایدر وایت زو بی تا
خیال انکیر اولم وادنا ایدر وایت زو بی تا	جهان کد الوی مهران او را ایدر وایت زو بی تا

کون یوزک کله رنج کله وایت زو بی تا	باد ایدر کله وایت زو بی تا
بن اولم رسم روی زرد وایت زو بی تا	بوسه ایدر کله وایت زو بی تا
هر کس سیرانی کله بر خا و زاری بدینک	یوزم باقر بنو او ما ایدر وایت زو بی تا
چین زلف کله وایت زو بی تا	نافین بابا ایدر وایت زو بی تا
خط کله وایت زو بی تا	الدری بن فرید وایت زو بی تا

ایک خالنه بیج کرب وایت زو بی تا	و صفای کله وایت زو بی تا
---------------------------------	--------------------------

نمید و عفت و جفا ایستد بد و دل بازد و بی سبب از بر و بهر نه لاشک او بد بجز لبین با فخر و لا طلمه و لب زنها او بد بین و یک لب ساقی نامی	بوزینه بد بستی خلی اول ماه آفتاب چری غنی ابله افزاول سر و رواند انور لینی طلمه در اول پنج و دمانک عفت و ار جستن طلمه راز نهانک
با دست و عفت و ار نه و جاشی یک خار له هم بد او لبش با عده که بد و چین سر نه یک لب کل صه اجنه و و بد و عفت و خال لب و عجمی عده تو لکاب است نه لاکه کیون نامی بد	نخچه سید ابر بر بشتن عا علی بد یک نخچه بی سن صا قی اهند لاکه یک نخچه یک بشتن انور بشتن کی امی یک بر نهان نامه در بشتن بنامی یک کلرای سر و انور با و شامی یک
بوشن ایدم لب لبین اول لاله اکر سودا به مبار عاشقی بد لک لک جاء لب که زای دل و جان خنده بیک نامه بد ز عفت و یک سیر ابر اول کل ای نامی عفت و قشای بر سنی نو لکه	حق به لب عجب و دوی و ابله و بهار جبران ابر افنا و لری خط عا کر او ان حقه و بانک بچی که سینه و ارک کو سینه و لاسمتی طلمه سینه و ارک بیک سینه را سینه طلمه او سکا ک

حق

33
ح

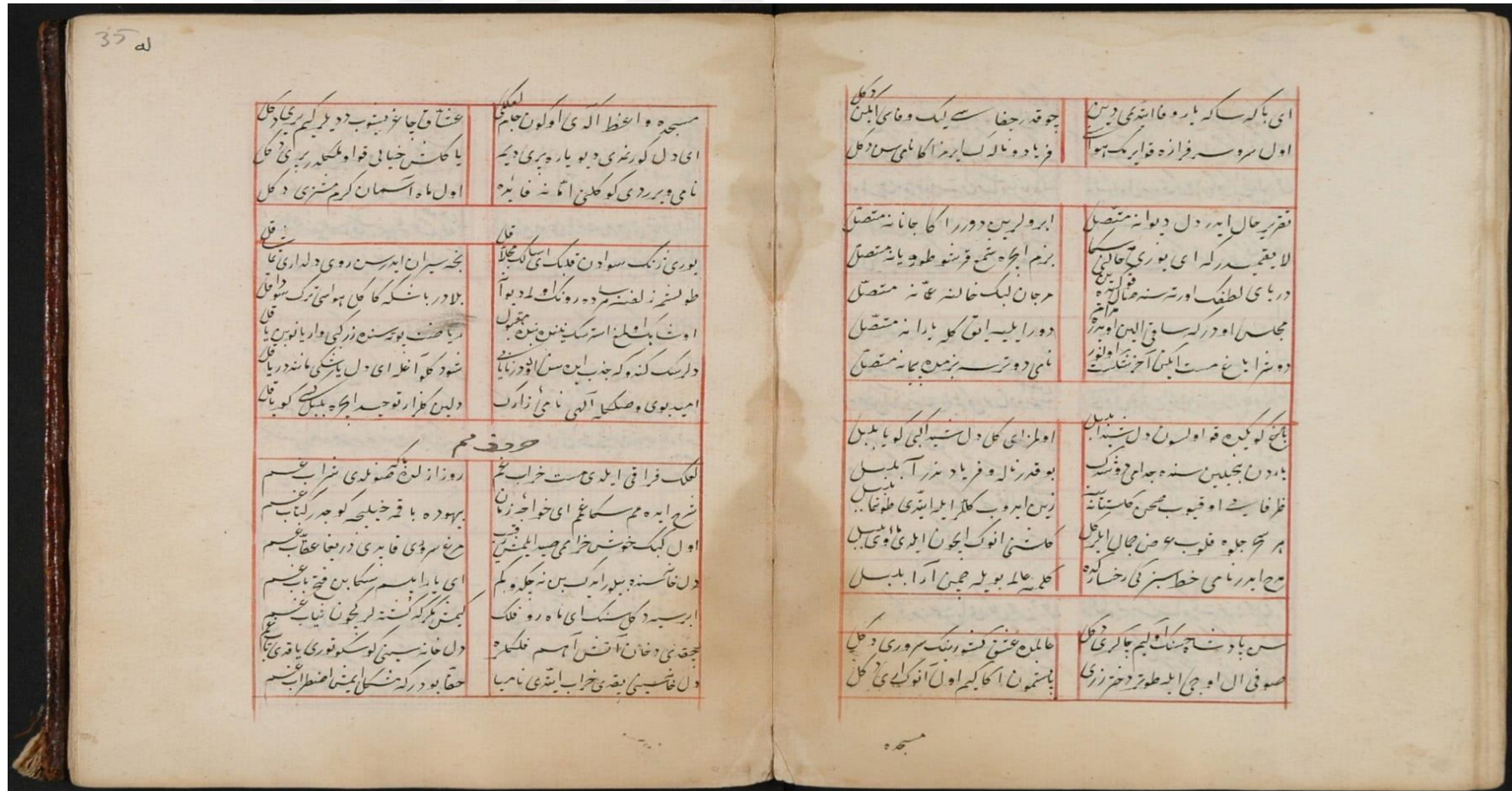
قول و قرار عا لب ایدم یک قدس و سلاک و شمشیر آهسته بر فتنه و بر سر باد و بر منان کو رسک بزن محض او تو بری طلمه جر لبیکه فالق و ابقدر ده نامی	لک و یار عفت و بر عالم ایک باران با صفا و بر خوش دم ایک خلق و بهانه نوره ایدم سیم ایک بر یکجه نامی نامی ایدم ممد ایک باری شراب نامله دفعه نامی
لبیک با که بزی ای ساقی یک او لب طلمه و ایدم سر شمشیر حزنه و ک رو حزن لبیک و سکا ک خاطر من بچی خوشش ایدم یک شاه ملک حسن او لک بچی بر نه و مهر لای که لب ایدم او سکا ک او مرین بن عاشق زارک قی سینه نامی عجب کچه راز و روشن و شمشیر	حرف لام کل کل او لبش ز عا ک کل لک و باله ناز که کلای دوی ای سینه جبران او لب مار حسرت ایدم جسم زار و عجمی کل آه لب لبیک او لب به فاعطه کل بشن زارده و خال لب سطلانم او لب اعطس جرجی سمه ناز و ایدم لب لک و لب افنا رده و دوی عجمی آسمی کل بسنون دایم مرا خنده کل و او لب
بانی یاد و دیرم او مو سینه او باری و صفا ایدم لب لبیک و شمشیر	دو سینه و دوی لب لبیک ناز و خال شمشیر ایدم لب لبیک سینه لبیک و شمشیر

قد که سرور را نه ز بوی او صبر کو رنج نه بوی سینه چالی اولی	کمی روا در ابر رسم سکار وانه بوی دیش بوی یک اول به عاشقانه
او بی تو شمع تری بر من میبندد قل الکوب البینه لاله وصف و یک	اگر که ابر و یک صطر با نرانه بوی بر سر سیر بر او راوی حلیه بوی
نویز که دینور نامی با آن العنب فطر ابر و بوی در رسم نه لاله بوی	بوی در رسم خوش کل و اول سر و خرا بوی وصف ابر و بوی او راوی حلیه بوی
باز به من هر که جان او شسته که ز تو بوی شانه به جز درین کاسی سطر بوی	باز در رسم بیک او لجنی بوی اولی دیر رسم باده نر اولی وصف بوی
نامیا قامت مو زنی وصف ابر و بوی صحن لب شیرین لبی قلب نه شاد بوی	سوی و یک اگر او ل سر و خرا بوی اولی وصف ابر و بوی حلیه بوی
خبر که کمر است بیک ای شمشیر خبر که کمر است بیک ای شمشیر	رو بوی که است اولی حلیه بوی دیر رسم فریاد ابر و بوی حلیه بوی

رو بوی

له 34

رو بوی لب شیرین بوی باده کل ای کل آرزوی کل ای چشم بیک کس کل	بوی اس فطر کل کل ای کل کو لب آج کل در دله کل کل کل
او لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب دو لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب	کو لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب دو لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب
نامی و لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب دو لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب	دو لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب دو لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب
الدن قوبه بایه بی جان صف در اول او کل لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب	دو لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب دو لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب
و صل آرزو لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب کو لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب	دو لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب دو لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب
دیرم شانه لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب ابر لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب	دو لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب دو لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب
حضر دله مرادی قوبه بوی نامیا ز لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب	دو لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب دو لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب
خط لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب فریاد لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب	دو لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب دو لب لب لب لب لب لب لب لب لب لب

دوای در دج این دل جادو در دج یا غلش از شعله اقل قول دینار در دج یا جده برجه ان آتشین رخسار در دج یا جین بنوی یا غلش در دج یا جادو در دج الف شانه ملا برک آنغ نعل و بار در دج	رفیق من قبل یا غلش سینه دوزخ در دج دو غلش کو چمن کو غلش از شعله در دج دلو قانجو از در الف سینه او سینه شهر ششم فضا کی سینه غلش غلش غلش فضای سینه بر کفر او غلش آنغ ای نا
اول کون فنی کیم سینه اول هر دج کو درم که کلوب هیچ بکجا او بر اینی او برم اینی یا لوارب اول ناره نهانک بیشنی یا در دج هر کو سینه رفیق نامی خواند اینی عطا نفع و رحا لیا	اول کون فنی کیم سینه اول هر دج کو درم که کلوب هیچ بکجا او بر اینی او برم اینی یا لوارب اول ناره نهانک بیشنی یا در دج هر کو سینه رفیق نامی خواند اینی عطا نفع و رحا لیا
ایلمز سیم آری بن بوسوزمک نام درم دوی بن یاغ لطف حق آغلش و درم النفات ایلمز که غلش غلش غلش درم سکیم کیم عاشق او لور سینه آنجا درم نامی قان آنغ بر لوله آلدن هر دج	ایلمز سیم آری بن بوسوزمک نام درم دوی بن یاغ لطف حق آغلش و درم النفات ایلمز که غلش غلش غلش درم سکیم کیم عاشق او لور سینه آنجا درم نامی قان آنغ بر لوله آلدن هر دج

دج

دجیم بوق و یک اما بوسوزمک نام درم کلی یاغ ایلمز که غلش غلش غلش شاه او بر شعله لوله کی لطف غلش غلش ایلمز درم بر اسرار لب و لعل حق بکیم یاغ بلا غلش بر آخر صده	اول کون فنی کیم سینه اول هر دج کو درم که کلوب هیچ بکجا او بر اینی او برم اینی یا لوارب اول ناره نهانک بیشنی یا در دج هر کو سینه رفیق نامی خواند اینی عطا نفع و رحا لیا
خوشن کور ایل بر می هر کیم قانی اول درم که بر می غلش غلش می کلک سینه شادین ، ، ، ، ، او یلمز دج بوقه یاغ صبا اشک چشم عیال اول یا درم ای شاد طفلان اشک غلش است زار غلش غلش که کله صا غلش دل بیاری غلش غلش غلش نامیا غلش غلش غلش غلش	اول کون فنی کیم سینه اول هر دج کو درم که کلوب هیچ بکجا او بر اینی او برم اینی یا لوارب اول ناره نهانک بیشنی یا در دج هر کو سینه رفیق نامی خواند اینی عطا نفع و رحا لیا
دلی ایلمز لطف ایلمز شاد و بجم ایلمز غلش غلش غلش غلش غلش	دلی ایلمز لطف ایلمز شاد و بجم ایلمز غلش غلش غلش غلش غلش

بلاغت فتنه وارد و شکر و دهن شکر و دهن و لرب و دهن	
لب لعل و دهن و دهن اید اید نعلم جبر و لرب و دهن نشاط باغ و لری و اید بجای اید و لرب و دهن	ایستاد ای شاه حسن و ارمی بر باد او بار و ارمی بو ناله و فریاد خلم او لوری دل و جان و فریاد اول شکر و لب و صال و دهن نعلم اید و دهن و شکر کرم و دهن و لرب و دهن

بلاغت فتنه وارد و شکر و دهن شکر و دهن و لرب و دهن	
لب لعل و دهن و دهن اید اید نعلم جبر و لرب و دهن نشاط باغ و لری و اید بجای اید و لرب و دهن	ایستاد ای شاه حسن و ارمی بر باد او بار و ارمی بو ناله و فریاد خلم او لوری دل و جان و فریاد اول شکر و لب و صال و دهن نعلم اید و دهن و شکر کرم و دهن و لرب و دهن

ایستد در این صفا بود که در چند غم ابله بر نشد اقلیم در دیند رنگی غایت کوز تو می ابله کل از جان خاطر چل جان نفعی و بر دم لب غایت ایستد	ایستد در این صفا بود که در چند غم ابله بر نشد اقلیم در دیند رنگی غایت کوز تو می ابله کل از جان خاطر چل جان نفعی و بر دم لب غایت ایستد
او هم بر جرح کینه بدنه و ز می شراب لعلی نوش ایستد که کلند و فالو در لایک بود نه جان فد او چشمش او لورس غم و بال به قفس شراب عشق جوی نوش ایستد بن عاید	او هم بر جرح کینه بدنه و ز می شراب لعلی نوش ایستد که کلند و فالو در لایک بود نه جان فد او چشمش او لورس غم و بال به قفس شراب عشق جوی نوش ایستد بن عاید
مجموعه باطله درای سر و صانع شد که کل ایستد غم لای سبب تن صفا خوش بهاره و یکباردی میبیکر که در غم صبا و صبا ابله او لورس که کلند فراق کس لعلی یادک نشود بهار	مجموعه باطله درای سر و صانع شد که کل ایستد غم لای سبب تن صفا خوش بهاره و یکباردی میبیکر که در غم صبا و صبا ابله او لورس که کلند فراق کس لعلی یادک نشود بهار

بخی بختی که بی با نه و با نه ای نامی و نام یاری بودم سبیل با نه و کل جان نفعی ای آل عبود ای سرور بخت و دل کل روح و با نه و سرور فریاد این کوردم سکا ای سرور ای شاه اسر که بی ده را به قیو کل لعلی و او بخت و با نه و از کل	بخی بختی که بی با نه و با نه ای نامی و نام یاری بودم سبیل با نه و کل جان نفعی ای آل عبود ای سرور بخت و دل کل روح و با نه و سرور فریاد این کوردم سکا ای سرور ای شاه اسر که بی ده را به قیو کل لعلی و او بخت و با نه و از کل
و صف لب اول شکر لب ایستد او بودن او با نه و صفا یلوه و شکله ایستد لبی نکر و تا کل معصوم چشم کورسینه سر ایلی فاشنه و شکله فقد علی و بر مسکه او به کل	و صف لب اول شکر لب ایستد او بودن او با نه و صفا یلوه و شکله ایستد لبی نکر و تا کل معصوم چشم کورسینه سر ایلی فاشنه و شکله فقد علی و بر مسکه او به کل
بختی که بی با نه و با نه ای نامی و نام یاری بودم سبیل با نه و کل جان نفعی ای آل عبود ای سرور بخت و دل کل روح و با نه و سرور فریاد این کوردم سکا ای سرور ای شاه اسر که بی ده را به قیو کل لعلی و او بخت و با نه و از کل	بختی که بی با نه و با نه ای نامی و نام یاری بودم سبیل با نه و کل جان نفعی ای آل عبود ای سرور بخت و دل کل روح و با نه و سرور فریاد این کوردم سکا ای سرور ای شاه اسر که بی ده را به قیو کل لعلی و او بخت و با نه و از کل

فونی سیب جلدی دانی لوی طایف
لوکل نقدی سیب ایدم اول حاجت
سکندر تیر غریبه انجمن برشت
مستحق و صمدین اندک نامیانش ایضا

خبر ایدم بر سخی تا وصله ایدم
صوفی بر سخی ایدم بر سخی
باشم بر سخی لوره بن سخی
سرخ صفا لوره وصله ایدم
نامی نه دعو و صغی اوزنم و دگر
آخر سیر اوطدی بن الیه ایدم
بلیم درون غلبه بن اهل ظاهر
فانی جهانم چون برای لوره مسافر
کویده لوره لیم بجه لیم محارم
قدت کلمه سوزن الیه فاحر

لبیک جانمی دیم چندی جیوانی دیم
اثر ایدم سخی غلبه و غلبه
ای صمدی سخی ایدم بر سخی
عید دهه و صالنه بر سخی
و صفا ایدم بر سخی
دیکه کللی دیم لاله افغان می دیم
دانه حرم می دیم افغان می دیم
اکا کافری دیم بر سخی
اکا کافری دیم بر سخی
سکاح می دیم نامی سخی

لبیک کللی دیم بر سخی
روشن ابته می دیم بر سخی
یوز که کللی دیم لاله افغان می دیم
ماهی دیم اکا کافری دیم

اولش

اولش یوز لوی بر لوره
عارض با لوره تازه بول
نامی که فتنه لب که نکلی یاد ایدم
سبب چنانچه بر چیده کلمه الاهی دیم
سغوی دیم اکا کافری دیم
اکا کافری می دیم بیل که باقی دیم

کاشن کویدم و دلمک بولیدر قلم
انکدوب بن غلبه لب که سخی
بچه او در سلاک اولور قیامت قوی
دیم لب احسان طوقه دیم
کویدم بولیدر سخی
بستانم سخی ای غلبه لب خانم
بلیم صمدی چهره خدای و در خدایم
یوز سبب لوره اول سر و خدایم
طوقه دیم بر لور سکاح ایدم
افغان ایدم ای حستان در ایدم

اول سبب پاکوشم بولاقه سخی
طوقه دیم بن سبب بر لور سخی
باشدی لوره لیم دیم چندی
سبب ای سبب لیم کل او فخر سخی
فخر او کیمیز سخی رویدم
اول سبب پاکوشم بولاقه سخی
شهره ایدم قوی غلبه ایدم
بر او لبش سبب لوره لیم
خوان و صمدی دیم سخی
نامی سخی قوی سبب اولش

یوز که کللی دیم لاله افغان می دیم
ماهی دیم اکا کافری دیم
اغنا ایدم بر سخی دانه افغان می دیم

کلزار کو بسنه وار بجی او کل ترس چشم لبک تر این ابله ن سبک و کرد رخسار خطی کو ستر دی دو لب باقی حرم کو بسنه ای حرم چشم اوج کو لب لبک لبی نوش و فضا کعبه برین صوم در نامی او شجره	بیس بی کو کل دم اور آه و آرد قالدم مر دین عینی او لادن نو آرد ماه منیر لبی نشان و بری نامدن کو تر اول بری حذر اید حوالدن یکه مهره لاده تراب و سالدن بر رنگ و بر رنگا صفتن کو بری الودن
نابت او لبش ایدم چه لبک نمکین زلف بویه ساکانشتر کرد و احسن هر جانی اولدی کنه ی کو دن لو ناهم اولدی وصل استیغی اولدی کل اولان یازینک نامی خطا سست یسکی	بر پاره کو کل اچدی جام تراب نمکین کل دی روم و دست یو لار نامکین ماه سپهری کو ره با کو نش ازین این عاشق را چه اولدی فرما و چینی نمکین زلفیند مکتب دم ابرو سن ایلدی چمن
صحرای عشق جسم نزارم تر فتن کو ندردی سینه اچوب بر نمکین کو رس یوزنی مهر بوزی بر لبه دوز اولوب فتن و ناله و دماز محط	یا بانه آتش نزارم کو اوقدن ای قاشی کو زلفی قشع اولدش جهان باقی چینه بو زیلور ماه آسک اونی باله ایدلم حری و نرگستان

ایا خند

ایا خند دوسین کوب نامی طهر سوبه کلزار کو بسنه وار بجی او کل ترس	ن
شراب تلخ ابر حسن یاد الین نولا فیه یاد ایدر سبک و دلیم نشانک شکله خاتم بر اشمنش ایا خند یوزم سور بکنه ای دل چشمه قد یاره او یکنور شمنش	ن
حسنه سولید او بخند دوسین کر کو بسنه وار دی باد صبا لبک بر حقیق روم و احسن یار کو بسنه وار تمسای بیس ای شه اونی روم نه بالک و ار	ن
بن اولور سر بوز و سر خطک نایب ویرا و یاره دل فخر سن	ن
شبی قدر اولوب کوب نامی طهر سوبه کلزار کو بسنه وار بجی او کل ترس	ن

ایا خند

ایا خند

ایا خند

سماں پروانہ کی ستم قتل اول لالہ رقیب سیمینہ پیر ایمین بدن اول صبا گلشن جردن او گلشن سیدہ طیارہ کو تو ریش کن مٹنی نہ سبب خستہ نمایی	حسن اول سماں پروانہ کی ستم قتل اول لالہ رقیب سیمینہ پیر ایمین بدن اول صبا گلشن جردن او گلشن سیدہ طیارہ کو تو ریش کن مٹنی نہ سبب خستہ نمایی
سماں ملک غلوب مٹنی خردون بنی دوان کی لبت خال کن دفع سند و کلا اندیم کو بسن فریاد بنی لعلیل احیا ایلہ جانا	او توری بند اول یارم تون کون او لاسن ای نہ توریون پلشتن او سر و ک کشتن لبتی او ان رقیب سیمینہ پیر ایمین بدن اول
اندو رانگی بیکر بندہ کو درم اول جو چرمی ابتد ستم با لیم او جادو لار جانم تو درم اول لسم خانی جانا دیدم تو جرم بر کون ملک اوست او مکر نسیم	سندو لبتی ابتد بو کون مٹنی خستہ نمایی جلدی خط خط کلمی ستم لبتی خال کن جانم جان قاتلہ دی دی لبتی لبتی یوق نہ تو جرم ستمی نازید او ان کون
قاچم یا کب تو زبیدن سالہ فیض نایاب بخشہ او ملز ناز عشق یارہ تو شملہ مرینا	بخشہ او ملز ناز عشق یارہ تو شملہ مرینا ریاضت کو لبت خستہ تو برو درخشا

ای طلب

ای طلب سماں پروانہ کی ستم قتل اول لالہ رقیب سیمینہ پیر ایمین بدن اول صبا گلشن جردن او گلشن سیدہ طیارہ کو تو ریش کن مٹنی نہ سبب خستہ نمایی	سماں پروانہ کی ستم قتل اول لالہ رقیب سیمینہ پیر ایمین بدن اول صبا گلشن جردن او گلشن سیدہ طیارہ کو تو ریش کن مٹنی نہ سبب خستہ نمایی
سماں ملک غلوب مٹنی خردون بنی دوان کی لبت خال کن دفع سند و کلا اندیم کو بسن فریاد بنی لعلیل احیا ایلہ جانا	او توری بند اول یارم تون کون او لاسن ای نہ توریون پلشتن او سر و ک کشتن لبتی او ان رقیب سیمینہ پیر ایمین بدن اول
اندو رانگی بیکر بندہ کو درم اول جو چرمی ابتد ستم با لیم او جادو لار جانم تو درم اول لسم خانی جانا دیدم تو جرم بر کون ملک اوست او مکر نسیم	سندو لبتی ابتد بو کون مٹنی خستہ نمایی جلدی خط خط کلمی ستم لبتی خال کن جانم جان قاتلہ دی دی لبتی لبتی یوق نہ تو جرم ستمی نازید او ان کون
قاچم یا کب تو زبیدن سالہ فیض نایاب بخشہ او ملز ناز عشق یارہ تو شملہ مرینا	بخشہ او ملز ناز عشق یارہ تو شملہ مرینا ریاضت کو لبت خستہ تو برو درخشا

بوی که قاجار اولان ویردین	بچون بوی که چرسن نامی کی خونی آید
شهری اولدنی ای می که با اولدین	اجیب فرقت دمنج شک را اولدین
روزگار دلدرد اولد اولد کشاید	در دو محنتله دخی ای بن خیار اولدین
خیر دم آرد اولد که به محنت به	باله ای محنته خال آید شکا اولدین
دو نه چو آید رسنه صندرسن ای شک	حرر اهل برلو تار و مار اولدین
چرا که لوزی یا منی چو اولدی می به	ای در ملت اقا و اخو کنا اولدین
زلف کسکی دل و جان ادا دین	لطف کسکی بودل زاری ادا دین
ویردم سنه با سکا دی نه خط و قایل	ایله ایک جفاینه قاجار اقاله دین
یارک محنتن دخی بر رسال	زلف سیاهی کشیده راه اولدین
لعل لک من این ایچدن صفای	سوردم ایک صفا کی چرم بیادین
بنجانه ابرو جای کشیده یایی نیمی	ویردی نرا اولد اول با مال دین
باد نهال قامنی فتنه و غایب لور	کو بیست جوی اشکی نامی اسال
ای سر و این بر کس قاجار قیاس	ایر اک اولدین کیون بر عیاس
ویردم مستی کا کل نقد جهر	لوز لوز به با شنه صندرسن اولدین

کلدی

میت

کلدی خطاک که در اولد و غایب	ای کلک از او قودم ای می به
بار جفا سنه می کشا خیل ایک	وادنه بلنسل اول چله بر جفا سن
کلر که یسنه اولد با بنیان اولد	دلکم نه سال قدر نه خدی شک
بر در چو که سنن نه نه نه نه نه	نامی ایسنه نفس جنت نامی سن
زینبا قبالری کچه سن سن جان	ایر و قوسون کرد و لکی چرخ بران
فرشت ایلد بوزولی یوری و ایلد	او پیاغین او سر و ایلد بوزوشن
انجبار جمله قریب و سر جهر	نیاده صانع اولدین افندی شک
اول سر و سر و سر و سر و سر	فریادک ایرده مرا جای دل کلک
او یک او سر و سر و سر و سر	شکر او و بخنجه فیک معدنه امن
مسجده بیوی و نایل اولد و نایل	خلف نماز اولدی و لک نیا دین
کوین اولد که عاشقده یوی بر صفا	الدم جهر مینه و قدس حجاز دین
اول شاپر جهر مینه اولد و لک	سنت و ایچده قاجار و لک نیا دین
عابین بر رقی ساطح حسن	بوس نیا ز ایلک اولد و لک نیا دین
دیم جهر است و فانی سنه بایل	ناریل کلدی کل لکی دیری بران دین
شده کی لوز لوز لوز لوز لوز	ای سر دم جهر حذر لک نیا دین

ای سرور یافت دل بیجا می کند
سینم و آریس غایت ابله و کلام
تخم ایندی بدنت به نیت بر آیه کدی
سزایه لر دامن عفو ابله عید

اول نخل که کینه سی باغی بزرگ
میون لبی وار این نخل است و با
الحامه السعی و اریکن جاده زری
برین کله دی بسته بر باره حرا
میل ابرای خسته که کل حبه
باق خط و لاله نهی او قلع
او بار
دخ غیر ایکن لیدی و صفه

لی جای اینست که وصله و ریاض اول
بها حسن بن سید امین اول تواری
فراق اعلیٰ مکتوبه ای عجب جبار
لورجس را در این مکتوبه ابراهیم بن محمد

منہاج

• 44₃

شراب الحکم اولہ رسم بدنی انداجلکم
صفا برمنہ بارک لبری بنما اولہ

تقریبین خالی او پادشاه را در پیشگاه
حضرت ابراهیم علیه السلام در پیشگاه
طاهر ابراهیم علیه السلام در پیشگاه
سوره حمد در پیشگاه او در پیشگاه
ارد علی علیه السلام در پیشگاه او در پیشگاه

حجت محاسنی کیم قالمی یاشمه زبانه
 اوشک آسمان جای نیکی نه کو در
 کوکل بر صبا می ایست بکلی غازی
 او یار ناز پرو رو می یاست بقدر
 سهرده که ز کرم نایم خنایه و آره
 برده رب قی خون کج او را لیلی است
 ششم بر بر ایچم اولو ای احمد زبانه
 بجایه هیز چون کی قالمی یاشمه
 دبا نندن صورتی زبانه ای ای
 ای که لم یقتلنی او لایست و خرابه

حقا که بود و غفلت این دلبازی بوحسن و بواسطه این بیاد و بستی اول سرو قد را بر سر قفسه بستی	و یک لحظه می بودی مهر و مستی و قافیه در دهنش بودی مستی و دل و دینش خوش طبعی می جانستی
--	--

واروب کی رقیب جو اپنے کمالی
حق بولے خبیث نامی تانیتر وارسه کوه

سورج نام مشابہ اول و خجین لکند
اصدی قادی قادی اول زلفش اول
برآید ایتم غم جرحه کله باد آهمن
عق کند و بی صافش بن بیاض و بنی
کوزلندی او کی وقت بهار جیند نامی

دارم اعیار و فایده هر چه
باغش اول خجیر کوی خرابان
برسد باغی دلا آه و کله الما بر
او باغش بن خجیم آه و کله
حق بود که تهنه دوازده لایه

بود و رانک و کوه کوه کوه
ال ال خاطر بن عابسی صور کوه کوه

۴۵
۴۵

کل رخساری دانه بر نشان کجی
صبر و صبر ای بر نشان اهل
فطر قل غش بر نه نامیه و غش با

دوون جرحش ابرم بر باد
باغ کوبند و کسا اول کل خیار
اچنه بیاوه و لایه بیاوه
کجا اول و کوه کل ایست
است و کوه و بره کاه و اهل

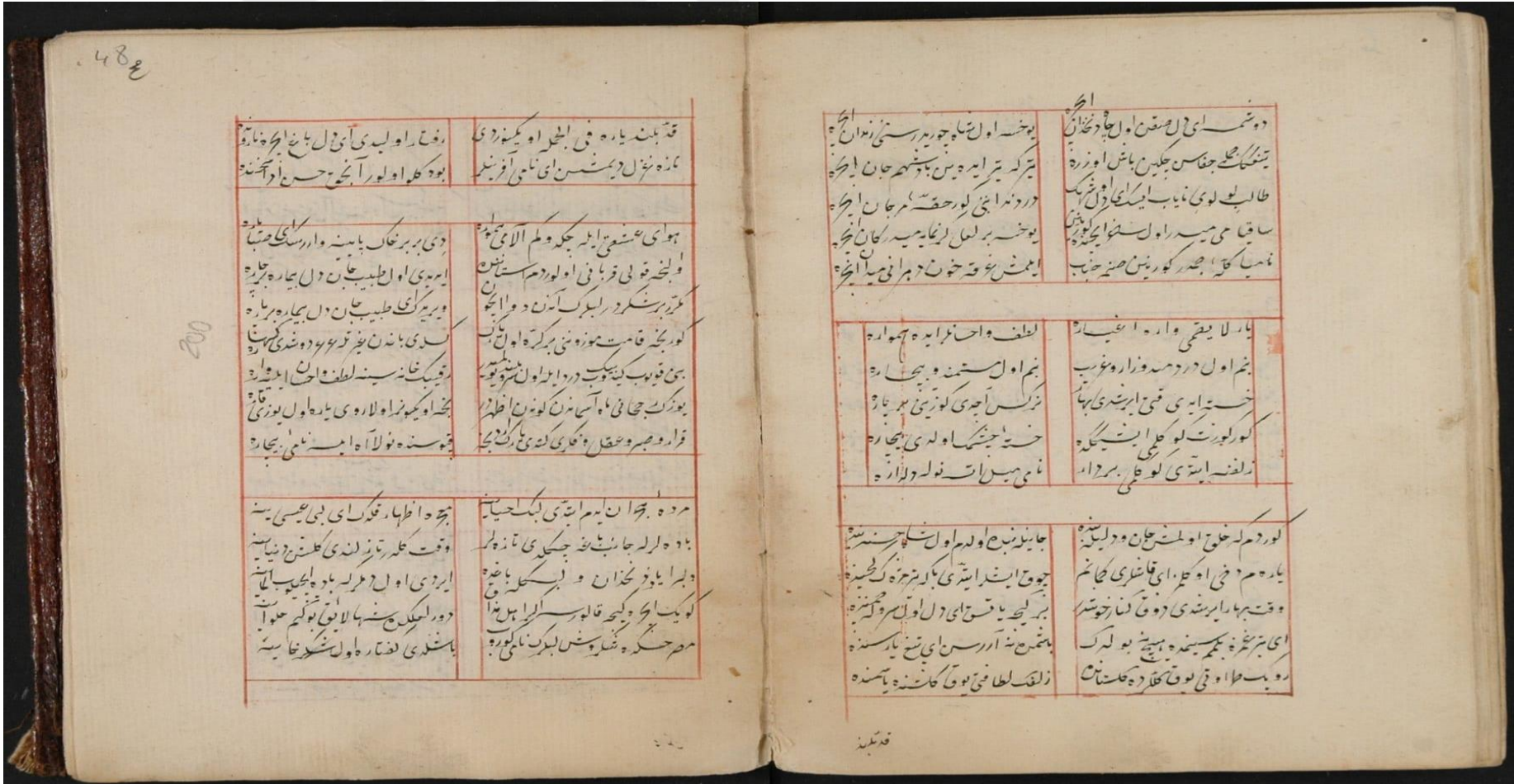
او خا کوه کوه کوه کوه
جهان باغش کوه کوه کوه
رخ ز کوه کوه کوه کوه
کوه کوه کوه کوه کوه
عبد کوه کوه کوه کوه

مشکل انشاه و غش کوه کوه
جان و بر کوه کوه کوه کوه

جهان پادشاهان را که در قافیه صفتی از ایشان است که در قافیه قیمت طاهر از انسانی است که در قافیه و فال را به سبب لایا در قافیه بزرگ و بی هوای کجاست که در قافیه	که ای کوی که با طوق یک طو را که در قافیه بل اول با طبعی خوش در قافیه اگر که کاشی سر جعفر او یک غایب که در قافیه سوی اول به غایب او که در قافیه بلورسن نامی نیست جعفر که در قافیه
سینه دکان چین و دوشن کلا آینه باز سینه سینه کلا در روستا خساری عکسی قدح ای صانع بوز و برده کی الجان دوشن آینه نامی او چین زلفش کلا قهره عوف	سنگ بلادر که بوی بلبس او سینه او طر جهان با دوشن کلا سینه بر بر یک کلا که دوشن رمل او سینه بو حالی بن دوشن مرایم کلا سینه بکرا دوشن کلا که دوشن سینه او سینه
کوردی های فرقت او با کجاست جوابی سعد و سحر رسد لطف خنکای سینه بخم ابر که در سینه بی و کجاست جوابی بیشو در سینه از سینه ای سینه میر شول کلا در سینه ای سینه	بلو که در سینه ای او کجاست جوابی شهابه که در سینه ای او کجاست جوابی او که در سینه ای او کجاست جوابی قو که در سینه ای او کجاست جوابی کلا که در سینه ای او کجاست جوابی

۴۷
مدر

داروب اغیار او سینه لطف ای سینه دقیقت غمائی سینه که کجاست جوابی قیمت که به بخیر در سینه ای سینه و ماد که در سینه ای سینه و برم در سینه ای سینه	سعد و سحر رسد لطف خنکای سینه بخم ابر که در سینه بی و کجاست جوابی بیشو در سینه از سینه ای سینه میر شول کلا در سینه ای سینه
خجسته کلا دیدم آج سینه بر سینه کلا خانه سینه باله و فای سینه دوشن ای نار سینه و یار صوفی سینه ای سینه ای سینه سینه سینه باشه عکس سینه ای سینه	قوی چون دوشن کلا سینه این لای سینه و فای سینه نیل سینه و یار صوفی سینه پادشاه سینه سینه سینه نامی سینه سینه سینه
یان یا قل عشقه ترک جان ایله عنه لب بلا در دوشن قوی عشق و ایدر سینه بلو قو عشق او دلدار اشغف بر آبی اسد	عشق پر وانه و سینه سینه سینه دوشن سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه

تب بجز بله بنار طوره بنم او دگی
کل کار کردیم بجا اول بار کرد
کردم برهنی آتش اول سینه
دختری میل ایتمی بکلیه ایاسه و روان
استان کنه لورنیز بجه کوندر نامی

لندی اول سوی میان دله چای قادی
بی برل برلری یاد اولدی اولون
کل خسادای ظهور ایتمی او یار کلا
غوصک قوجیچینیش باری رقیب اولدی
اول مهره رصقن شمع ل نامی مهره

او کلاست خورین او بیک لب اول قادی
میوه و صندلی صوغه برده اول تار
لورین مرد کس دین دکل اول طفل
بلی صوغه رشتن ابرم بهج جواب ایلم
خست بجا اولی نامی نه جبرانه

یار بر کز

مط 4

یار بر کز باطلوب راه و فادن چکی
واردی بیکانی رقیب سینه قادی
قاصد بجه با قدین یوزه له طریقه دم
خسته اوله بجه درون اوله یازدی
غارت ابریشیم لودی که طله مللی

فرغ افرا او لور می سکیم چکی
زلف لیلی بی که کل باغچه چمن
طوله لور بر می هر لجه دل بر سوزم
ایچین قاضی بجه سیوس ایلم
یار کونیش بو کون فوغه لرا لور دم

بجه میل قادی بلا که می ار خادگی
باغچه کونیش نولانه لرا استم ای قادی
الم بجه له طله ججه غم و ابر و لده
غوغه بجه غمک اولمشه ای سده نظر
استانن قادی اولمزه ای نامی کون

اول در بهی بجزله کل جانم افزیدی قتل ایتمه بیتی تیغ کرد انسا و بیتی بیل لبی اکتمه کورنم یا شنی الله اخیاری الوب یا کور سیران کور لری نامی قول اولور دم بیتی بیتی بیتی	خالی قدم دل کلنی سلطانم افزیدی ختمه بولر بولر بولر بولر بولر بولر اغلیه بی ای کل خند انم افزیدی صامت قه لوی ای شنه خه بانم افزیدی اولر نکا اول مره خرام انم افزیدی
کو کل طوطی لری بیتی بیتی بیتی اول مره روان مسکت ناز اولور لری آبیم بی اولور مخالف بیتی اولور ضعیفه صابحنه اولور مره نوله بیتی نامی کور منن ناله کل ترک بیتی بیتی	برجوم انی اولر بیتی بیتی بیتی نازیکه کور بیتی بیتی بیتی بیتی سهر بولر کل زور قی بیتی بیتی بیتی عدا بیتی بیتی بیتی بیتی بیتی بیتی بیتی بیتی بیتی بیتی بیتی
او مره کندی سینه بیتی بیتی بیتی رخ و بیتی بیتی بیتی بیتی بیتی قیرمز بیتی بیتی بیتی بیتی بیتی نر سار بیتی بیتی بیتی بیتی بیتی بوری و ارکسته بیتی بیتی بیتی	بربر را سینه بیتی بیتی بیتی او نورده قمری قور او زورده قمری انی سینه بیتی بیتی بیتی بیتی سینی کور لری لری بیتی بیتی بیتی او مره کستی کور بیتی بیتی بیتی

ایردی

ایردی کل طوطی بیتی بیتی بیتی طوطی لری لری لری لری لری نوشته بیتی بیتی بیتی بیتی بیتی بیتی بیتی بیتی بیتی ایردی بیتی بیتی بیتی بیتی دلور اولور قالدی بیتی بیتی شبی دلورده نطقه بیتی بیتی	سقا صحن شراب کلنی کیم کیم لری بیتی طوطی نامک بیتی بیتی بیتی
ایردی خن بیتی بیتی بیتی بیتی کوز لری بیتی بیتی بیتی بیتی انتخاب بیتی بیتی بیتی بیتی خان بیتی بیتی بیتی بیتی کوز لری بیتی بیتی بیتی بیتی	بیتی بیتی بیتی بیتی بیتی اول کل خن لری بیتی
دل کلنی بیتی بیتی بیتی بیتی زورده بیتی بیتی بیتی بیتی دل خن بیتی بیتی بیتی بیتی	اول در ده بیتی بیتی بیتی بیتی ناحرم ایکن بیتی بیتی بیتی شاد اولدی بیتی بیتی بیتی بیتی

کوردی و کجایان حاکمیت اول برین
لعلی یا قوتن بر هیچ ابرو چو هر
مسکن مسکن و کردی یادک توین
کنده به لطف غلام اندی و لغی بگیری
حرم اولابو جنگ کورنده اولدی نابرم
وار بستن حرم دیو کورنده اولدی بری
دل و بر سر باک حسینه کورنده اولدی
بر صفا قوتن رخ انده اولدی
جست رخسار باق اولدی
صاحب الکشف آبروی ایستاد
ما به تشبیه ایستاد زینبای
خطن قرائن آبروی کورنده
اولدی نامی شود و شوی عدل انوی

کوردی بر فطر او شرب به جانی
فهم ابرو ای کورنده سبک نقص
بنم شرا به کله کی صوفیک بولیم
چنگ و دایک اکلیه ز قیل و کمان
باد ان دحل ابرون اینن جوی
روی رحمت صدقی بود به سیمای
هر دم او بخینه چهره ستمه اعانه
کلکند دیو سوسر اینش طویرم
صرد و فخر یار نامی فولین دیرین
مهر او لالی حبه شور الی کالنه

جامه عیدین ساقی زندن جان سوختی
نوشانی دای دارم بخون کی ایلی
یوزی انخ اولسون بو کج صبر
رو کجی یاد ایوب کجی حجه قی شوق ایلی

کوردین

52
نه

کوردی کجایان حاکمیت اول برین
لعلی یا قوتن بر هیچ ابرو چو هر
مسکن مسکن و کردی یادک توین
کنده به لطف غلام اندی و لغی بگیری
حرم اولابو جنگ کورنده اولدی نابرم
وار بستن حرم دیو کورنده اولدی بری
دل و بر سر باک حسینه کورنده اولدی
بر صفا قوتن رخ انده اولدی
جست رخسار باق اولدی
صاحب الکشف آبروی ایستاد
ما به تشبیه ایستاد زینبای
خطن قرائن آبروی کورنده
اولدی نامی شود و شوی عدل انوی

کوردین

او که عیادت ساقی کل کی است که کل
 طاعتی که زلفی رخسار که مانده است
 طوافی که استانی بیست و نه روز
 هر صبح عیادت او که بیست و نه روز
 ترجمه فلطین بیست و نه روز
 حکایت قاضی که استانی بیست و نه روز
 می چرا که استانی بیست و نه روز
 شکایت و احسن جواب او که استانی بیست و نه روز
 تمجید او که استانی بیست و نه روز
 در و یک عیادت او که استانی بیست و نه روز
 نه بود و رقیه طوطی پادشاه که استانی بیست و نه روز
 افغانی که استانی بیست و نه روز
 نر استانی بیست و نه روز
 اینستانی بیست و نه روز
 او که استانی بیست و نه روز
 اینستانی بیست و نه روز

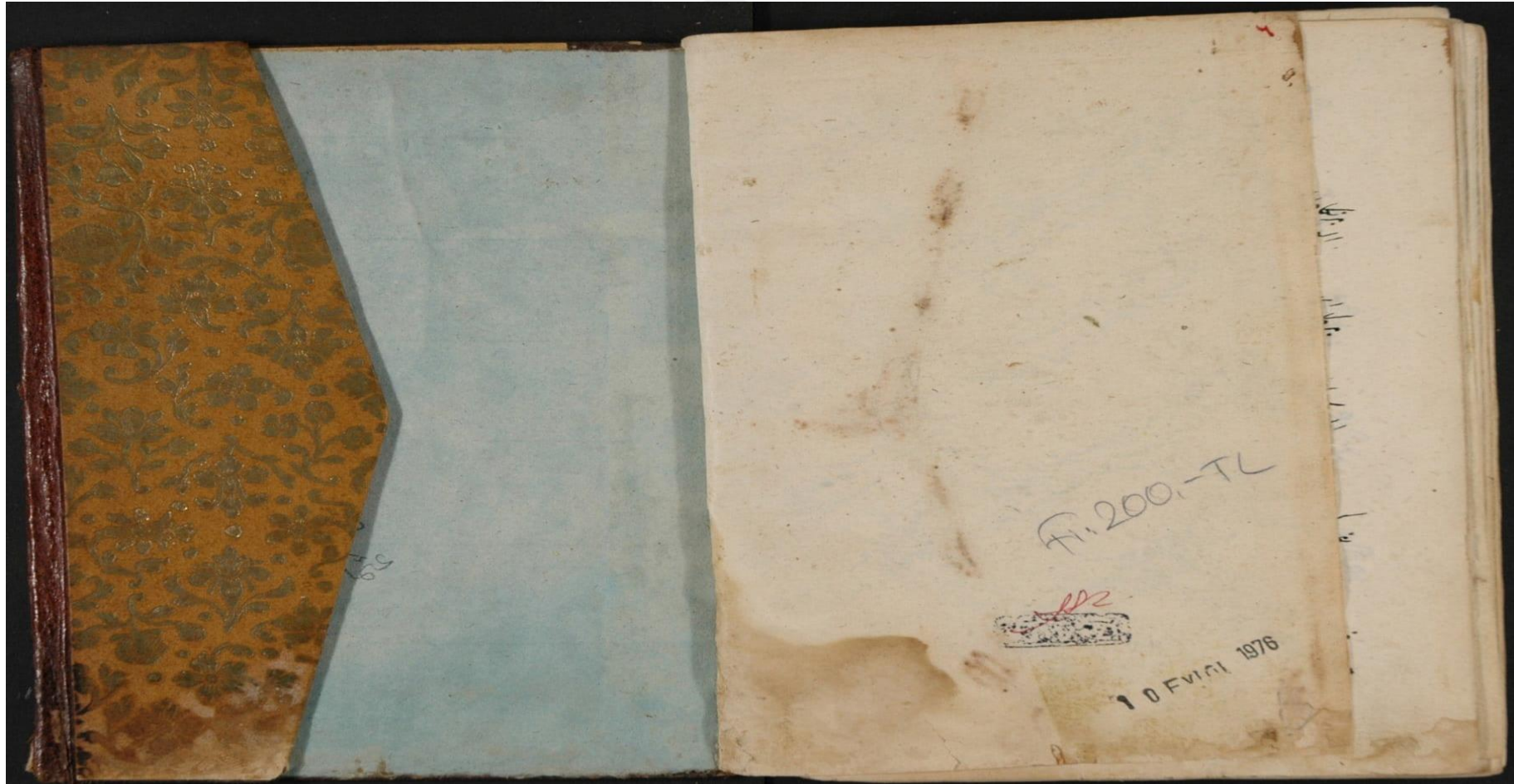
نوی

53
نو

نونی ظن اینست که او که استانی بیست و نه روز
 سر طبعی که استانی بیست و نه روز
 جفا و بختی که استانی بیست و نه روز
 یا نوب طبعی که استانی بیست و نه روز
 فواد که استانی بیست و نه روز
 قوری که استانی بیست و نه روز
 کشتی که استانی بیست و نه روز
 کلمه که استانی بیست و نه روز
 شادی که استانی بیست و نه روز
 پوری که استانی بیست و نه روز
 صفتی که استانی بیست و نه روز
 رخ الک که استانی بیست و نه روز
 فالوب که استانی بیست و نه روز
 شهابی که استانی بیست و نه روز
 اگر چه که استانی بیست و نه روز
 اینستانی بیست و نه روز

56a

55b

57a

56b

